

e
book

HUMANITAS

The cover features a central illustration of a man in traditional Romanian folk costume. He wears a red cap, a yellow and red patterned vest over a white shirt, a grey overcoat, and a white skirt. He has a mustache and is holding a sword. He stands next to a large stack of books. The background is a light blue with faint sketches of architectural structures. The text is in red and black, with a decorative flourish between the author's name and the title.

ION GHICA

SCRISORI CĂTRE
V. ALECSANDRI

V I N T A G E

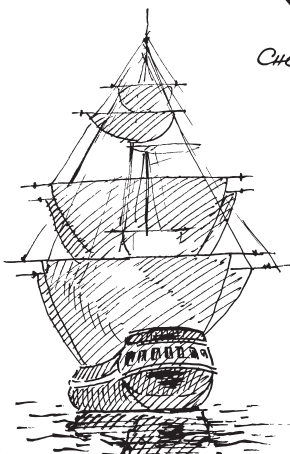
V I N T A G E

HARTA IONIEI
 ȘI A ARHIPELAGULUI
 DOBECANER
 CU INSULA SAMOS

- I Tigani
- II Marathokampos
- III Karlovasi

CRETA
 (KAWZIA)

ION GHICA

SCRISORI CĂTRE
V. ALECSANDRI

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ DE RADU GÂRMACEA
ȘI ILUSTRATĂ DE RAREȘ IONAȘCU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta: Rareș Ionașcu, creion și acuarelă
după o cromolitografie de Louis Dupré
Concepția grafică: Radu Gârmacea
Tehnoredactor: Florina Vasiliu
Corector: Iuliana Glăvan
Prelucrări digitale: Dan Dulgheru

© HUMANITAS, 2004 (ediția print)
© HUMANITAS, 2014 (ediția digitală)

ISBN 978-973-50-4599-9 (pdf)

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

NOTĂ BIOGRAFICĂ

Ion Ghica s-a născut în vremea lui Ioan vodă Caragea, în anul 1816, pe 12 august, la București, într-o familie care a dat Principatelor zece domni. În linie paternă directă e strănepotul lui Dimitrie Alexandru Ghika („Banul Bătrânul“), nepotul lui Scarlat și fiul lui Dimitrie (Tache), mare logofăt, boier cu studii la Viena. Din partea mamei, Maria, sora patriotului Ion Câmpineanu, se trage dintr-o familie de mari boieri munteni. Naș de botez i-a fost viitorul domn de la 1822–1828, Grigore Dimitrie Ghika. Printre ascendenții și rudele sale colaterale se numără boierii Dudești, Grădișteni, Văcărești sau Filipești.

A învățat mai întâi carte grecească, apoi carte românească de la oamenii de casă ai tatălui și de la Ion Heliade Rădulescu. La vârsta de 14 ani începe să studieze în franceză cu Jean Alexandre Vaillant, intelectual romantic și agitator politic, participant la varii comploturi în Principate. Tovarăși de învățătură îi sunt C.A. Rosetti și Grigore Alexandrescu. La „Sfântul Sava“ se împrietenește cu Nicolae Bălcescu. Este trimis la studii la Paris, iar în 1836 obține un bacalaureat în litere la Sorbona. Îl atrag însă mai degrabă științele exacte; obține și un bacalaureat în matematici, care-i permite să urmeze studiul geologiei la Școala de Mine. În capitala Franței leagă acum prietenia cu Vasile Alecsandri.

În vremea în care ocupația rusească impune în Principate prevederile Regulamentului organic, studenții români de la Paris își articulează ideologia națională și liberală, într-un mediu agitat de ideea reformării monarhiilor europene sub imperativele deșteptării naționale și ale progresului în toate domeniile. Ion Ghica frecventează saloanele și stabilește legături cu intelectualii francezi în vogă, cu foștii luptători greci, cu exilații polonezi, cu diplomații englezi sau ruși. Publică articole și broșuri menite să aducă în atenția opiniei publice europene problema Principatelor. Acțiunea tinerilor români este conjugată cu cea a partidei naționale din țară, adunată în jurul lui Ion Câmpineanu, și urmărește contracararea ambițiilor Rusiei prin întărirea vocii Imperiului Otoman în concertul european. Ghica va rămâne și mai târziu, asemenea multor

colegi de generație, partizanul acestei linii politice pro-otomane – prin care se urmărea o autonomie substanțială a Principatelor unite, garantată de puterile occidentale, în cadrul unui Imperiu Otoman reformat –, ca singură cale de a pune stavilă țelurilor Rusiei de a-și anexa pur și simplu Țara Românească și Moldova, așa cum procedase nu demult cu țările Caucazului. Cursul evenimentelor ulterioare îi va da dreptate. Până atunci, aceasta este calea pe care interesele patrioților români își găsesc un ecou tot mai puternic în Franța și chiar și în Anglia, în cercurile politice interesate să limiteze expansiunea Rusiei.

Se întoarce la București în 1841 cu diploma de inginer de mine, pe care încearcă în zadar să o fructifice. În Țara Românească, unde domnitor este unul dintre numeroșii săi unchi, Alexandru Dim. Ghika – personalitate ezitantă, supusă intereselor Rusiei mai mult de nevoie decât de voie –, i se nesocotesc studiile și capacitățile. I se propune în schimb o prefectură, deși este privit cu suspiciune din pricina ideilor sale politice. Pleacă la Iași cu o scrisoare semnată de Ion Câmpineanu prin care i se propunea lui Mihail vodă Sturdza unirea Principatelor sub sceptrul său. Domnul Moldovei refuză; Ion Ghica este recrutat însă de eminența ceneșe a regimului său, beizade Nicolae Suțu, pentru Academia Mihăileană. Rămâne la Iași mai bine de un an, în cerul lui Alecsandri, Kogălniceanu și Petre Mavrogheni, și ține cursuri de matematici, de științe naturale și de economie politică.

În toamna anului 1843 înființează la București, împreună cu Nicolae Bălcescu și Christian Tell, societatea revoluționară secretă „Frăția”. Societatea este organizată după modelul lojilor masonice; va avea din 1845 o filială pariziană, Societatea Studenților Români – animată de C.A. Rosetti și frații Brătianu –, și va întreține legături strânse cu reformatorii moldoveni. Într-un nou sejur ieșean publică *Propășirea. Foaie pentru interesurile materiale și intelectuale* și este însărcinat de Mihail Sturdza cu reforma învățământului.

În 1844, boala tatălui îl silește să se întoarcă la București. În 1846 se alătură Societății Studenților Români, la Paris, amestecându-se în efervescența premergătoare revoluției. Din nou la București, se căsătorește în 1847 cu Alexandrina (1830–1926), fiica generalului Mavros, aflat în slujba Rusiei, și a Sevastiei Suțu. Primul dintre cei zece copii i se naște în aprilie 1848, cu două luni înainte de izbucnirea revoluției (fiii și fiicele lui Ion Ghica se vor căsători în familiile Crețulescu, Sturdza, Grădișteanu, Cantacuzino, Magheru sau Catargiu). Sunt lunile în care Ghica plănuiește și organizează minuțios, împreună cu Bălcescu, Christian Tell, frații Golescu, frații Brătianu, C.A. Rosetti, Magheru, Heliade Rădulescu etc.

La 29 mai, cu opt zile înainte de Proclamația de la Islaz, trece Dunărea, împuternicit ca agent al guvernului provizoriu (care nu fusese încă proclamat) pe lângă Sublima Poartă, cu misiunea de a obține sprijinul sultanului. Fără a i se recunoaște calitatea oficială, este bine primit și în cercurile diplomatice, și în cele ale guvernului de la Constantinopol. În timp ce prietenii săi politici se află exilați, după înăbușirea revoluției, Ion Ghica este tot mai apropiat de pașalele din capitala imperiului, dintre

care multe sunt adepte ale modernizării după model occidental. Ghica lucrează pentru emanciparea Principatelor în contextul apropierii Porții de politica franco-britanică. Prietenia cu puternicul Mehmed Reșid pașa îi aduce în 1854 numirea ca guvernator al insulei Samos (principat autonom în cadrul Imperiului), în contextul Războiului Crimeii (1853–1856), cu misiunea de a stârpi cuiburile de pirați greci care periclitau vasele franceze și engleze în drum spre teatrul de operațiuni. Guvernează cu abilitate, dar cu o mână de fier, și lasă amintirea unui administrator eficient și luminat; în 1856 este primit de sultanul Abdul-Medjid, care îl decorează și-i conferă titlul de principe (bei) de Samos. Numele său e în cărți pentru tronul Țării Românești, însă, dacă văzuse în principatul Samosului un mijloc de a ajunge pe tron, în fapt această mișcare îi atrage ostilitatea multora dintre foștii companioni revoluționari. Aduce totuși o contribuție importantă la lupta pentru unire, care devenise un obiectiv realizabil în urma înfrângerii Rusiei de către coaliția dintre Franța, Anglia, Imperiul Otoman și Regatul Piemontului.

Din țară i se contestă cetățenia, pe motiv că se află în slujba Porții, astfel încât nu poate candida pentru un loc în Adunarea Electivă. După Unire este numit însă de Alexandru Ioan Cuza, la recomandarea lui Alecsandri, prim-ministru al Moldovei, apoi al Țării Românești, în anii 1859–1860. Politica independentă și ambițiile personale pe care le urmărește îl fac să piardă încrederea domnitorului. Evoluează politic dinspre liberali spre moderați, apoi spre conservatori.

Este unul dintre arhitecții „monstruoasei coaliții“ dintre liberali și conservatori care se opune reformei agrare și electorale și care izbutește în cele din urmă lovitura de palat din 11 februarie 1866, forțându-l pe domn să semneze abdicarea într-un moment în care acesta se afla în corespondență cu Napoleon III pentru aducerea pe tron a unui principe dintr-o dinastie europeană. Preia conducerea guvernului, iar semnătura sa se află pe actul jurământului domnitorului Carol de la 10 mai, apoi pleacă la Constantinopol pentru a-i obține acestuia recunoașterea.

În politica de partid, deși apropiat de cercurile liberalilor munteni, a năzuit permanent la un statut de independență de felul celui pe care știuse să și-l asigure Kogălniceanu. S-a simțit, desigur, mai îndreptățit la tron decât principii Cuza și Carol și a fost un maestru al coalițiilor și ocultelor. În 1871 însă, confruntarea cu tânărul domnitor german, confruntare de la care aștepta aceleași rezultate ca la lovitura din 11 februarie 1866, îi va fi fatală. Numit din nou în fruntea guvernului în 1870, se află în miezul intrigilor antidinastice ale liberalilor, care culminează cu evenimentele de la Sala Slătineanu: pentru a lovi în domnitor, un banchet prezidat de consulul prusac este atacat de masele de manevră ale „roșiiilor“. În urma unei întrevederi cu principele Carol în noaptea incidentului, i se solicită demisia pe un ton dur și în termeni lipsiți de echivoc. Cariera sa guvernamentală ia astfel sfârșit pentru totdeauna. Din acest moment, Ion Ghica se va manifesta cu precădere în câmpul științifico-publicistic, ca membru de seamă al Academiei și ca diplomat.

În 1874, în temeiul articolelor și volumelor de economie politică (seria de *Convorbiri economice*, 1865–1875), este ales membru al Academiei Române. Între 1876 și 1895 va fi în patru rânduri președintele acestui for. În perioada 1877–1881 este director al teatrelor. Și aici, ca și la Academie și ca în toate funcțiile pe care le-a ocupat de-a lungul vieții, se dovedește un bun organizator. Mandatul său marchează așezarea Teatrului Național pe baze profesionale (și rămâne în istoria literaturii și prin conflictul violent cu I.L. Caragiale, căruia îi cenzurează *Noaptea furtunoasă*). În 1879, în urma unei vizite la Mircești, plănuiește cu Alecsandri seria de scrisori care îi va asigura posteritatea literară. Scrisorile, copiate de Alecsandri la primire și expediate astfel lui Iacob Negruzzi la Iași, vor fi publicate pe rând în *Convorbiri literare*, apoi adunate în două ediții, în 1884 și 1887. În 1889 își va întregi opera memorialistică cu *Amintiri din pribegia după 1848*, în care aruncă lumină asupra relațiilor dintre revoluționarii români printr-o amplă colecție de scrisori inedite publicată în volum.

Între 1881 și 1890 este ministrul plenipotențiar al României la Londra. Este o figură marcantă a corpului diplomatic din Regatul Unit. În această perioadă alternează obligațiile serviciului cu vizitele în țară și cu sejururile în Franța, unde se bucură din nou de compania prietenului Alecsandri (ministrul României la Paris din 1885).

Cei din urmă ani și-i petrece, cu o sănătate tot mai precară, la moșia de la Ghergani. Se stinge din viață în vârstă de 80 de ani, la 22 aprilie 1897, ultim reprezentant al generației pașoptiste, și este înmormântat cu onoruri de stat în capela conacului.

În istoria literaturii române, ca și în galeria marilor figuri politice ale României moderne, biografia lui Ion Ghica ocupă un loc aparte; viața lui se suprapune în momentele ei esențiale peste toate evenimentele importante ale secolului al XIX-lea. Din vasta bibliografie care i-a fost consacrată, cititorul poate găsi o imagine de ansamblu în reconstituirea lui Ion Roman, *Viața lui Ion Ghica*, Albatros, București, 1970, sau în sinteza științifică a aceluiași autor din studiul introductiv la ediția de *Opere*, vol. I, Editura pentru Literatură, București, 1967, precum și în monografia lui D. Păcurariu, *Ion Ghica*, Editura pentru Literatură, București, 1965.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Publicarea scrisorilor lui Ion Ghica către Vasile Alecsandri se înscrie în demersul Editurii Humanitas de recuperare a celor mai prețioase mărturii dintr-o epocă în care istoria noastră și-a schimbat cursul în mod decisiv: jumătatea de veac care a cuprins mișcările de la 1821 și 1848, Unirea Principatelor și venirea domnitorului Carol. Pentru Moldova, memorialistica cea mai valoroasă care dă seamă de această perioadă o reprezintă amintirile și povestirile lui Radu Rosetti, precum și memoriile principelui Nicolae Suțu – toate, publicate recent în această serie. Echivalentul lor în spațiul valah este corespondența lui Ion Ghica, operă care întregeste această imagine a trecerii de la o lume orientală nemișcată de veacuri spre Occidentul modernității și al progresului.

Prezentul volum este o ediție integrală. Scrisorile au apărut pentru prima oară în paginile revistei *Convorbiri literare*, între anii 1880 și 1887, și de aici s-au cules pentru cele două ediții antume. În 1884 (Tipografia Academiei Române, București) au fost adunate în volum primele 16 scrisori. Următoarele scrisori fuseseră gândite inițial ca material pentru un al doilea volum; ele au apărut însă ca o întregire în ediția din 1887 (Editura Librăriei Socec & Comp., București, edițiune nouă), cu o „Introducere” a autorului. Textele apărute în ediția 1884 au fost recorectate de autor pentru ediția 1887; aceasta din urmă este deci ediția pe baza căreia s-a alcătuit și volumul de față. În raport cu ediția de bază, din prezentul volum s-a eliminat scrisoarea lui Vasile Alecsandri cu numărul V („Vasile Porojan”), care nu aparține operei lui Ion Ghica, iar scrisoarea celuiiași cu numărul XVII („Iată-ne cu iarna în țară...”) a fost plasată drept prefață, așa cum apărea în ediția din 1884. Pentru unele situații a fost consultată și prima versiune, cea publicată în *Convorbiri literare*; a fost consultată de asemenea ediția de *Opere*, vol. I, întocmită de Ion Roman la Editura pentru Literatură în 1967. Se cuvine menționat însă că edițiile postbelice ale *Scrisorilor* sunt cenzurate; în mod surprinzător, edițiile apărute după 1989 preiau textele cenzurate ca atare, fără nici un avertisment.

Textul este reprodus fidel, pornind de la ediția de bază. Grafia și punctuația sunt actualizate conform normelor în vigoare, potrivit uzanțelor curente în ceea ce privește editarea operei autorilor români din secolul al XIX-lea. S-au păstrat ca atare formele lexicale în măsura în care reprezintă o pronunție specifică sau o opțiune a autorului justificată de etimologie (arhaisme, regionalisme, împrumuturile lexicale neologice la data scrierii), precum și formele gramaticale (cu excepția apocopei lui *l* final din articolul hotărât, care a fost păstrată, cu puține excepții, doar în situațiile de oralitate). Cuvintele și textele în limba greacă au fost preluate în forma din ediția de bază, care reflectă grafia uzuală în epocă (cu unele abateri, care se datorează autorului). Greșelile de tipar evidente sunt corectate tacit; în câteva cazuri, cuvintele omise la culegere sunt restituite între croșete; au fost păstrate însă neconcordanțele sintactice ale autorului. Scrierea cu inițiale majuscule a unor termeni urmează și ea normele actuale, mai puțin acolo unde marchează o opțiune asumată de autor. Titlurile sau pasajele citate de Ion Ghica (mai ales versuri), cel mai adesea din memorie, sunt reproduse ca atare, fără a mai semnala în note de fiecare dată inadvertențele. Numele românești, grecești, slave și turcești de persoane și locuri au fost preluate și ele în grafia autorului, chiar și atunci când acesta ezită între diferite variante; în notele editorului și în indice ele apar în forma consacrată în lucrările de specialitate. Numele din spațiul occidental au fost transcrise conform uzului, mai puțin acolo unde abaterea pare a indica o opțiune a autorului; multe dintre greșelile în scrierea numelor sugerează că ediția de bază s-a cules după dictare. Numele familiei Ghika apare în note cu această formă pentru ramura principală, cea din Muntenia, și în forma „Ghyka” pentru ramura moldo-veană, descendentă prin femeii din Grigore III Ghika vv. – așa cum era scris de membrii familiei și cum apare în actele și în publicațiile epocii, precum și în lucrările actuale de genealogie. Ion Ghica este primul membru al familiei care se semnează astfel.

Notele autorului sunt marcate cu cifre, ca în ediția de bază, iar notele editorului sunt marcate cu litere.

Indicele selectiv de nume urmărește personalitățile istorice relevante în context.

Conținutul ilustrațiilor este descris în „Legenda” de la final.

Pentru explicarea numeroaselor cuvinte sau sensuri ieșite din uz – și pe care Ion Ghica le folosește adesea tocmai pentru a le fixa în memoria limbii, întrucât, la momentul redactării scrisorilor, aparțineau deja unei lumi care dispărea – s-a alcătuit pentru prezenta ediție un Glosar. În text, aceste cuvinte și derivatele lor sunt marcate la fiecare ocurență cu accent ascuțit pe vocala accentuată (iar *ă* accentuat este marcat ca *ǎ*), pentru a înlesni lectura și pentru a semnala includerea lor în lista de la finalul volumului. În general, nu s-au reținut în Glosar cuvintele care apar în text doar cu funcția de exemplificare (în liste de grecisme, rusisme etc.).

VASILE ALECSANDRI

Printului Ion Ghica
Mircești, decembrie 1883

Iubite amice,^a

Iată-ne cu iarna în țară!... Ea a sosit noaptea, pe furiș, și s-a grăbit să-și scuture cojoacele pe fața pământului pentru ca să afirmeze stăpânirea ei... A doua zi românii s-au trezit vasali acestei regine aspre a cărei miniștri sunt crivățul și gerul, a cărei curtezani sunt lupii și corbii, a cărei armată sunt fulgii de zăpadă și țurțurii de gheață, a cărei palaturi sunt clădite cu troian. Baba cochetă și sulemenită se mirează în oglinda râurilor înghețate și poartă pe frunte-i o coroană de brilianturi ce te pătrunde de fiori când o privești și te preface în sloi când te atingi de dânsa.

E timp de a se culege pe acasă și de a se adăposti la gura sobii în așteptarea altei regine, mult mai atrăgătoare, Primăvara, care va detrona în curând pe bătrâna uzurpătoare. Sperare drăgălașă!... Ea ne face a răbda despotismul îngrozitor al iernei fără nici o încercare de răscoală în contra ei, căci orice manifestare răzvrătitoare ar luneca pe gheață și ar cădea sleită sub un număr înfiorător de graduri de frig.

Pădurile apar ca niște pete negre pe fondul alb al tabloului iernatic. Copacii desfrunziți au aerul de schelete pârлите în foc, și printre crengile lor zboară ciripind mulțime de păsărele, stigleți, pițigoii, vrăbii, ciocârlani etc., cătându-și hrana, pe când sub cerul nouros cânduri lungi de corbi fac manevre prevestitoare

^{a)} Scrisoarea lui Vasile Alecsandri prefățează prima ediție, din 1884. În ediția din 1887 este inserată sub numărul XVII, fără titlu.

de vijelii. În toate zărilor, pe toate câmpiile se întinde o pătură albă ca o pânză pe un mort, iar pe drumurile dispărute sub zăpadă se văd mișcându-se încet sănii încărcate cu lemne de la pădure. Vitele par chircite, păsările zgribulite, și oamenii vineți la față. Iarna găsește o petrecere de artist lipind pe geamuri flori fantastice de gheață și văpsind cu culoare patlaginie urechile și nasurile omenești. Ea simte mulțumire de a pune natura în suferință și de a face ca însuși aerul să pară tremurând de ger când privești fulgii spulberați de suflarea vântului.

Eu, amice, deși mare admirator al frumuseților Iernii, splendide la lumina soarelui și fermecătoare sub razele lunii, mă feresc de contactul ei prin întrebuințarea unui număr, ajuns a fi legendar, de paltoane și de blăni. Când o văd sosind, o întimpin cu bătrânescul cântec popular:

*Soră-mi ești, soră să-mi fi,
Iar la noi mai rar să vii.*

Și ea, drept mulțumire, întoarce cheia în broasca ușii mele, trântindu-mă astfel la închisoare până la epoca sosirii naghiților. Trei, patru și uneori cinci luni de zile, retras în căsuța mea, îmi închipuiesc că sunt într-o corabie prinsă de sloiurile Mării Baltice. Părere negreșit, dar părere așa de întetită în mintea mea, că zăresc chiar urși albi trecând pe câmp!... Cât despre lupi, îi aud noaptea urlând în marginea satului și ziua îi recunosc în impiegații fiscului.

Cât ține timpul aspru, cât termometrul face gimnastică sub linia de la zero ca sub un trapez ideal, îmi umplu zilele cu în-deletniciri intelectuale și cu întreținerea focului din sobe. Am ajuns în arta aceasta la înălțimea vestalelor și acum știu a da clădirii despicăturilor de lemne forme arhitectonice cari ar merita medalie de aur, dacă asemenea talente s-ar recompensa în țara noastră.

Dimineața îmi place să mă scol de cu noapte și să gălesc cabinetul meu de lucru bine încălzit și vesel luminat de un candelabru aprins. Ceaiul e gata pe masă; căței mei sar prin cameră cu mii de jocuri și de dezmierdări, așteptând porțiile lor de zahar; biroul mă cheamă lângă el, arătându-mi calamara

plină, condeiul zburdalnic, hârtia albă. „La lucru!“ îmi șoptește un glas ce iese din tuspatriu colțuri ale cabinetului, și cu plăcere ascult adeseori îndemnul său; încep prin corespondența cu Londra, cu Parisul, cu Bucureștii, cu Iașii, cu Montpellier, chiar și cu America; apoi mă apuc de vreo lucrare mai serioasă și ziua trece fără a băga de seamă dacă ninge și dacă suflă crivățul.

Sunt zile în cari... însă te văd zâmbind și clătinând din cap... sunt zile în cari ies pe afară, învelit cu blana nr. 3, și fac o primblare scurtă, de tot scurtă, pe cărările trase în omătul din grădină. Admir în treacăt cerul oțelit, zăpada cristalizată ce scârțâie sub picioare, păsărelele ce zboară împrejur-mi țipând de mirare (?)... clătinarea copacilor în semn de căinare pentru imprudența mea, și mă simt cuprins de un avânt eroic înfruntând dușmana lumii, Iarna!... dar să ne grăbim a ne întoarce în casă, căci îngheț, cu tot eroismul meu!

Seara, când perdelele sunt trase, cad pe gânduri, privind la salamandrele din sobă. O melancolie adâncă pătrunde în sufletul meu, pe când viscolul vâjâiește prin horn; iar pentru ca s-o alung adun cu mintea împrejur-mi pe unii din contemporanii mei ce se bucură încă de viață și răsfoim împreună albumul suvenirilor noastre.

Tu ești unul din cei chemați și mai aleși. Iată dar un raport exact de cele ce am grăit cu tine, ieri-seară, în ajunul sfinților Tirs, Lefkie și Filimon. Amice, când vine vârsta nemiloasă și ne spune că e timp de astâmpărat pornirile inimii și de strâns aripiele închipuirii, când zburdalnicele zboruri prin lumea nălucirilor atrăgătoare devin periculoase și călătoriile depărtate prin lumea reală o întreprindere obositoare, ne rămâne o ultimă și neprețuită petrecere pentru mângâierea zilelor din apusul vieții. Ea consistă întru aducerea aminte a trecutului și reînvierea prin povestire a diverselor epoci prin cari am trecut, întâlnind în calea noastră tipuri originale și luând parte la fapte cari se ating de istoria țării. Acest voiaj în jilț are avantajul de a fi și comod, și încântător.

Tu mi-ai povestit adeseori întâmplări interesante pe cari le auziseși din bătrâni și mi-ai zugerăvit cu un adevărat talent de pictor unele figuri din generația ce ne-a precedat, întrevăzute de tine în copilărie. Eu însumi am cercat să fac a zbura pe sub

ochii tăi un stol de suveniri variate, și astfel oarele noastre de întâlnire au fost totdeauna pline de veselie sau de uimire, pline de încântări culese în grădina trecutului sau de visuri patriotice vâdate pe câmpul viitorului necunoscut. Am îmbătrânit însă fără a pierde patima acestui vânat, căci dintru toate pasiunile omenești amorul de patrie este singurul care nu se stinge niciodată.

Dacă am fi avut o mașină stenografică de buzunar, mașină ce se va inventa negreșit în secolul nostru de avocați și de deputați elocvenți, ea ar fi produs o mică bibliotecă de anecdote, de schițe ușoare, de memorii istorice și de portrete bine colorate, care formau un soi de muzeu demn de a fi vizitat; iar generația actuală, a cărei cunoștință de trecut nu se întinde peste limitele celor din urmă treizeci de ani, ar găsi în el multe subiecte de studiu atrăgător și folositor... Câte romanuri, câte piese de teatru, câte scrieri fiziologice s-ar putea clădi cu materialul adunat în el! Și câte spirite sănătoase s-ar retrage cu mulțămiri în sancționarul său spre a se odihni de luptele zilnice și de preocupările, zise politice, ale epocii de față!...

Tipuri pentru tipuri, sunt de preferat acele dispărute din societatea română în locul acelor de venetici alungați din țările lor și adăpostiți astăzi între noi cu pretențiile lor ridicole de critici și de reformatori, în locul acelor de donjuani de trottoirs, acelor de salvatori patentați de patrie, acelor de invidioși care stupesc veninul lor spre tot ce-i mai sus decât dâșșii, chiar deși sunt convinși că stupidul cade tot pe obrazele lor etc. etc. Fapte pentru fapte... istoria va judeca valoarea acelor cari s-au desăvârșit cu sacrificiuri de avere și de viață chiar, și a celor săvârșite sub îndemnul ambiției personale sau al dobândirii de averi colosale.

Această idee m-a îndreptat către tine, amice, cu propunerea ca să începem între noi o corespondență menită de a continua convorbirile noastre și să le publicăm într-o foaie literară pentru plăcerea noastră intimă. M-am măgulit totodată cu slaba sperare că acea corespondență va fi bine primită de unii din compatrioții care binevoiesc a recunoaște puține merite predecesorilor și ceva măririi evenimentelor petrecute înainte de venirea lor pe lume.

Tu ai admis propunerea mea și ai realizat-o în parte cu o activitate de care s-au folosit cetitorii foaiei Convorbirilor literare. Mi-ai trimis din București și din Londra un șir de epistole cari în curând vor fi adunate într-un volum demn de a figura în bibliotecile bine compuse. Oaspe iubit, el va veni să ia loc în familiile române, spre a le povesti cu graiul său limpede, vesel, plăcut, câteva scene de la începutul secolului nostru, sau din zilele noastre, și a desfășura o galerie originală de figuri ce poartă sigiliul caracteristic al epocii lor.

Sunt incredințat, amice, că ai găsit o mare plăcere de a rechema la viață acele umbre cari din zi în zi se afundă mai mult în pustiul uitării și al nepăsării. Nu mai puțin sunt convins că volumul tău va procura o deplină satisfacere persoanelor inteligente ce-l vor ceti din scoarță în scoarță și vor fi călăuziți de el prin regiunile unei lumi necunoscută lor. În epoca de astăzi e mare meritul unei opere literare care poate să distragă spiritul omenirii din vârtejul ce o conduce cu repejune spre ținta intereselor materiale.

Cât pentru mine, locuitor de la țară, retras în pașnica singurătate de la Mircești, apreciator și iubitor de roduri intelectuale, îți mulțumesc cu sinceritate pentru corespondența ta îmbelșugată. Totodată însă mă îngân cu ademenitoarea speranță că vei da un frate gemine volumului tău, dacă nu mai mulți. Tu ai încă un tezaur de suveniri care foiesc în capul tău cu dor de a ieși afară, precum se bat păsărelele de gratiile coliviei. Fă-ți milă cu ele și le deschide colivia, pentru ca să se bucure de încântarea libertății și ele, spre mulțămire, să ne încânte cu glasul lor armonios. Din parte-mi îți promit să urmez exemplul tău precât îmi vor permite puterile și împrejurările vieții.

Spune-mi dar anii tăi petrecuți în insula Samos în calitate de beî, guvernator acestei insule, și călătoriile tale prin Asia Mică. Din acea epocă a vieții tale eu nu-mi aduc aminte decât unele trăsături povestite mie de veselul nostru amic, răposatul locotenent de marină Laurent, care a primit ospăț în casa ta de pe malul Mării Egee... Pe atunci, în timpul războiului de la Crâm^a,

^{a)} RĂZBOIUL CRIMEII (1853–1856) a opus Rusia unei coaliții formate din Franța, Marea Britanie, Imperiul Otoman și Regatul Piemontului

pirateria luase o mare dezvoltare în Arhipel. Grecii, ostili armiiilor aliate, franceză și engleză, care făceau asediul Sevastopolului, atacau adeseori corăbiile încărcate cu provizii pentru Camieș și Balaclava, le prădau și le cufundau în adâncul mării. În zadar vapoarele de război ale Franței le dădeau goană aprigă printre insule! Îndrăzneții imitatori a lui Canari^a știau a se adăposti pe sub maluri și în peșterile stâncilor, fiind ajutați de toți compatrioții lor... Nici o pedeapsă, nici amenințarea de moarte nu înduplecau pe acestia de a trăda locul ascunderii, și bieții căpitani de vapoare se întorceau totdeauna fără izbândă din expedițiile lor, retrăgându-se furioși în portul de la Samos. Laurent râdea de ei, poreclindu-i amirali Bredouille.

Una din acele bande de pirați devenise mai cu seamă o calamitate pentru corăbiile de transport. Ea, fiind urmărită de aproape de cătră vaporul pe care se găsea Laurent, în calitate de ofițer de marină, și tu, în calitate de amator de vânat, debarcase în insula Leros și se făcuse nevăzută într-o peșteră adâncă din sânul ei... Vaporul ajuns în port după pirați, comandantul chemă autoritățile locale și le ordonă să-i predea în mâna lui. Toți grecii se jurară pe toți sfinții din calendarul ortodox că nu

și Sardiniei. Puterile occidentale au sprijinit Imperiul Otoman pentru a stăvili expansiunea Rusiei în Balcani și Caucaz, care amenința echilibrul european. Rusia a fost învinsă; Tratatul de pace de la Paris (30 martie 1856) a deschis calea spre unirea Principatelor. RĂZBOAIELE RUSO-TURCE sunt o constantă a secolelor XVIII–XIX, desfășurându-se pe două fronturi: în Caucaz și la Dunăre, în Principate. Pentru spațiul românesc, cele mai importante au loc în 1710–1711 (aventura lui Cantemir cu Petru cel Mare), 1735–1739 (Rusia ocupă Principatele și obține statutul de putere protectoare a creștinilor din Imperiul Otoman; Pacea de la Kuciuk–Kainargi); 1787–1792 (Rusia ocupă Moldova și anexează Hanatul Crimeii, Suvorov ia Ismailul; Tratatul de la Iași); 1806–1812 (Rusia ocupă Principatele; Tratatul de la București, prin care Rusia anexează Basarabia); 1828–1829 (Rusia ocupă Principatele; Tratatul de la Adrianopol); 1853–1856 (Războiul Crimeii); 1877–1878 (Bulgaria devine principat autonom, iar România, principat independent în urma Congresului de la Berlin; Rusia răpește România sudul Basarabiei). ^a) KONSTANTÍNOS KANÁRIS (1793–1877), erou al războiului de eliberare a grecilor (1821–1830); amiral, prim-ministru al Regatului Elen în mai multe rânduri în perioada 1844–1877. În 1822 reușește, cu o mână de oameni, să scufunde nava-amiral a flotei otomane în largul insulei Chios.

sunt gazde de hoți, deși ei se găseau în buza puștilor întinse spre dânsii de marinarii francezi. Un semn numai a căpitanului, și cădeau morți fără a-și încărca sufletul cu mărșavul păcat al trădării!

Atunci, după spusa lui Laurent, tu te-ai apropiat de comandant și, domolindu-i mânia, l-ai sfătuit să debarce oamenii lui în insulă pentru ca să cerceteze cu de-amănuntul toate malurile și toate stâncile. Sfatul tău fu ascultat, dar cercetările rămaseră zadarnice!... În fine, întâlnind o turmă de capre, ați întrebat pe păstorul lor, un băietan de vreo 16 ani, unde stau ascunși pirații? El răspunse mândru că nu știe!... Căpitanul iar se înfurie și porunci să-l împuște. Grecul se puse dârz în fața armelor încărcate, fără a deschide gura, făr-a-și pierde liniștea, deși da ochii cu moartea. El era sublim de abnegare și de eroism!

— Căpitane, ai zis tu în acel crâncen moment, nu ucide păstorul; ucide caprele lui, de vrei să afli adevărul.

Așa s-a și întâmplat... Abia marinarii francezi împușcaseră vreo zece capre, și păstorul uimit mărturisi că pirații se găseau într-o peșteră apropiată, care comunica cu un turn părăsit din timpul cavalerilor de Rod.

Asediul stâncii se făcu după toate formele strategice; lupta se începu cu înverșunare; trăgeau pirații cu desperare, omorâseră trei marinari și răniseră patru, și după câteva ore banda fu nimicită! Unul singur din ei toți scăpă cu viață și fu găsit peste câteva zile, plutind pe mare într-o cutie de scânduri fabricată de el și condusă prin valuri de o lopată ruptă... Sărmanul fu prins, însă grațiat, și merita să fie!

Spune-mi cum la aceeași epocă ai oprit flotila lui Saltafero, care venea de la Calcis să abordeze la Samos cu scop de a răscula pe samioți în contra sultanului, pe când Franța și Engli-tera apărau drepturile și existența Imperiului Otoman. Măreață a trebuit să fie scena întâlnirii tale cu șeful energic al flotei în capătul insulei Samos, la Calabactas, având de cadru cerul albastru al Asiei și întinderea albăstrie a mării; având tu, în urma ta, poporul adunat din Samos, și Saltafero având în urma lui flotila cu steaguri jumătate albe și jumătate albastre! În asemenea împrejurări și-ntr-un asemenea tablou poetic conversația

voastră a avut negreșit un caracter epic, căci Saltafero se depărtă de Samos, fără a-și împlini scopul, și tu rămași stăpân pe insula ta.

Spune-mi cum ai arestat pe vestitul Hiotoglu, născut în satul Sefdikios de lângă Smirna, acel hoț îndrăzneț care, după ce făcuse multe morți de om și atacase în trei rânduri caravanele de la Meca, se retrăsese în insula Samos, îmbogățit, liniștit și foarte considerat de compatrioții lui și trecut între ofițerii de jandarmerie ai insulei? Ordinul de arestare a lui sosise de la Constantinopol, dar autoritățile locale se sfiau de a-l îndeplini, căci Hiotoglu nu era comod de prins. Pentru el viața chiar a beului nu plătea nici o lețcaie.

Laurent mi-a povestit că tu, suindu-te călare și întovărășit numai de un singur jandarm, fost și el palicár, adică hoț de soiul lui, te-ai dus în casa lui Hiotoglu, prin care jandarmii chiar se cam fereau de a trece. Toți locuitorii se aflau în piață, căci era o zi de sărbătoare, iar Hiotoglu, purtând la piept un sileáf bogat de arme, sta mândru sub un maslin. El își făcea cheful cu ciubuc și cafea, după obiceiul oriental, pe când frunzașii satului stau în picioare dinaintea lui smeriți și respectuoși.

Tu, descălecând, te-ai apropiat de el și i-ai zis:

— Bre Hiotoglu! Am venit să-ți spun că am ordin de la Poartă să te arestez și să te trimit la Stambul... Deci te gătește să vii cu mine... nu te arestez, de te-i purta bine, nu va fi rău de tine, dar de-i căuta să fugi te-oi găsi în fundul pământului și atunci va fi rău de tine.

— Eu? întrebă hoțul, încruntându-și ochii.

— Peste două săptămâni eu mă duc la Constantinopol; să te cobori la malul mării, ca să ne imbarcăm împreună. Ai auzit?

Cuvintele tale au căzut ca un fulger în gloata ce te înconjura. Hiotoglu te avea la cheremul lui, după cum zic turcii, căci avea la îndemână un arsenal întreg. Cu toate acestea, el se stăpâni și, cătând drept la tine cu ochirea lui de vultur, răspunse: Bine!... apoi ceru calul său și te întovărăși până la jumătatea drumului. Acolo v-ați oprit lângă un izvor, ca să adăpați caii, și Hiotoglu îți adresă aceste cuvinte:

— Bei mu, ai auzit de mine? Am mâncat zilele multor turci. Sunt neîmblânzit când mă aprind de mânie,ucid tot ce-mi stă

în cale... Și tu însă ai îndrăznit să-mi spui mie verde în ochi că ai de gând să mă dai pe mâna turcilor!... Privește! suntem acum singuri; aș putea să te sting de la lumina soarelui și apoi să trec în Asia ca să mă fac nevăzut. O știi?

— O știi! ai răspuns tu; însă dacă ai comite această crimă, dacă m-aș lăsa ca un mișel ca să-mi răpești tu viața, nu ai scăpa de urgia guvernului nici în sânul maicei tale, căci eu sunt guvernatorul de Samos, stăpânul tău... și privește, am cu ce să te culc la pământ până a nu pune tu mâna pe seleaf.

Zicând aceste, ai scos din buzunar un revolver cu șase încărcături.

Hiotoglu privi revolverul zâmbind și replică:

— Nu arma ta mă dămolește, ci dârzia ta față cu mine!... Ești palicár și creștin ca mine, să trăiești! Când vei fi să pleci, m-oi afla la malul mării la Vathy.

Hoțul atunci dispăru, și la ziua hotărâtă se afla la malul mării!

Câți oameni de meseria lui Hiotoglu și chiar de alte meserii mai puțin periculoase s-ar găsi între popoarele civilizate capabili de a urma pilda lui? Orientalii nu au obicei să anine un parolă d'honneur la promiterile lor; ei zic un simplu: pola cala pe grecește, sau un peki pe turcește, adică un simplu bine pe românește, și chiar dacă aceste cuvinte le-ar scurta viața, ei se feresc de a le călca. Și pe la noi, în vremile de demult, se țineau legăturile cu sfințenie, însă de când obiceiurile noastre s-au altoit cu parolă d'honneur altoiul a corupt în parte vechea și curata lor simplitate.

Pe vestitul tău vânător de caravane am avut eu însumi prilejul de a-l cunoaște. Îți aduci aminte de întâlnirea noastră neașteptată pe vaporul mesageriilor Le Joudain ce pleca de la Smirna la Constantinopol, în toamna anului 1854 sau 1855? Tu veneai de la Samos cu Hiotoglu și cu jandarmii Cara-Vasili și Themistocli; eu veneam de la Paris cu scop de a mă duce să asist la asediul Sevastopolului și să vizitez ruinele acestui oraș. Hiotoglu tău era de talie naltă, însă părea conformat cu muschi și cu nervi de oțel; fața lui uscățivă și arsă de soare avea un nas coroiat ca un plisc de uliu și niște ochi negri, înfocați, pătrunzători, cari îi da un aspect de vultur hrăpitor. Învălit într-o

burcă mohorâtă, el sta pe podul vaporului ghemuit lângă catarg și părea nepăsător de soarta ce-l aștepta. Privirea lui era pironită pe întinderea mării și părea că vânează fantastice caravane în fundul orizontului... I-am adresat cuvântul în mai multe rânduri, dar el nu mi-a răspuns decât prin monosilabele grecești né, ohi,^a și acest mod de convorbire m-a descurajat de a lega o mai strânsă cunoștință cu el.

După două zile de călătorie, sosind la Constantinopol, ne-am suit tuspătru într-un caic, am abordat la Tophane și de-acolo ai trimis pe viteazul mâncător de turci la cancelaria de Samos din Galata, liber și fără pază alta decât cuvântul său. Știind că a doua zi era să fie dat Ministerului de Marină. Mărturisesc că am simțit atunci în mine o neînvișă părere de rău, căci oamenii energici de soiul lui Hiotoğlu mi-au inspirat totdeauna multă simpatie. Am aflat însă mai târziu că după stăruințele tale pe lângă fiorosul Mehemet Ali pașa s-a arătat îndurător către dânsul, primind din parte-i cuvântul că va lăsa în pace caravanele de la Meca, și l-au trimis îndărăt la Samos, unde mi-ai spus că se făcuse tutungiu.

Grăiește-mi de epoca aceea din tinerețe, când ședeai cu mine în casa părintească din Iași, pe ulița Sfântului Ilie, astăzi numită strada Alecsandri. Ți amintești pe nedespărțitul nostru tovarăș de locuință, frumosul pudel Caro, și fetele ce jucam numeroșilor noștri creditori? Cum alungam pe cei mai înțețiți dintre evrei cu zburdările nebune a cânelui, care la un semn sărea pe deasupra lor, smulgându-le chitia neagră de pe cap?... Admirabil Caro!... deși el avea oarecari apucături de comunist și fura din bacalii provizii ce le ascundea sub patul tău, el pricepea misiunea lui de a ne scăpa de fiarele nesățioase ce ne importunau, pe când eram ocupați cu redactarea foii Progresu^b, fundată de Negruzzi, Kogălniceanu, tu și eu. El era considerat de noi ca cel mai activ și mai prețios colaborator al nostru și se bucura de o stimă fără margini din partea tuturor. Mărturisește, amice, că dacă ar mai trăi Caro nu l-ai da pe mulți literatoriși de astăzi, lătrători ca dânsul, dar nu ca dânsul inteligenți...

^a) *Naí*, da; *óchi*, nu (ngr.). ^b) *Propășirea*. Foaie pentru interesurile materiale și intelectuale, Iași, 1844; v. *infra*, p. 177.

Prin îndemnul tău atunci am scris și publicat critica mea glumeată asupra Stanțelor epice ale răposatului Aristia, în care vodă Bibescu era comparat cu un singur și țeapăn catarg... Nenorocitul poet s-a dus pe cea lume fără să mă ierte.

Fie răspunderea ta în seculum seculorum!

Describe-mi tabloul societății ieșene sub domniile lui Sturdza și Ghica vodă, cu tinerimea ei vioaie, elegantă, entuziastă, patriotă; cu boierii săi bătrâni îmbrăcați în haine bizantine și înspăimântați de avântul ideilor moderne, cu buchetul ei de dame frumoase, simțitoare, nobile, spirituale, părtașe ale visurilor noastre de independență și de mărire pentru patrie. Ce înrâurire puternică au avut ele asupra mișcării naționale și cât au contribuit a introduce la noi tot ce distinge pe o societate civilizată! Multe figuri grațioase de acum 30-40 de ani ar merita să formeze o galerie încântătoare și numele lor să fie înscrise în litere de aur pe table de marmoră.

Împrospătează în minte-mi un alt tablou de un caracter mai prozaic, acela a falansterului nostru la Pera, în timpul războiului de la Crâm; șefii aceluia falanster erați tu, Negri și Rallet, iar adepții lui erau toți ofițerii francezi din lagărul de la Maslac, așezat aproape de Constantinopol. Negri și Rallet se luptau cu călugării greci în chestia averilor mănăstirești și răbdau multe neajunsuri din partea politicei mișelești a Divanului turcesc față cu românii; noroc pentru ei că locotenentul Laurent, căpitanul avizoului ambasadei franceze, venea în toate zilele ca să-i facă a-și uita necazurile. El reprezenta veselia și spiritul glumeț a compatrioților lui Rabelais și poseda un repertoriu bogat de anecdote umoristice, afară de talentul extraordinar de a imita, sau cântând, sau șuierând, toate instrumentele unei orchestre întregi. Uvertura lui Guillaume Tell o esecuta în deplină perfecție, împetrițând-o cu niște note false de clarinetă, care produceau efectul cel mai comic.

În asediul orașului Sevastopol el comandase o baterie și câștigase un reumatism ca și dânsul de poznaș. Boala lui se dezvoltase mai târziu într-un mod straniu, aducându-l în starea jalnică de a nu putea pași înainte, însă lăsându-i facultatea de a merge îndărăt și a coborî astfel scările cu o repejune miraculoasă. Cu

toate acestea, *spiritul lui nu pierduse nici o părticică din vechea-i veselie... Îți aduci aminte balul dat de stăpâna casii ce locuiam la Pera? Laurent, în uniforma lui de căpitan de marină militară, făcu o intrare splendidă în salon și, apucând de la ușă, se adresă pe rând la toate damele, asigurându-le că semănau cu împărăteasa Franței, Eugenia. Amicul nostru a fost sublim de elocuentă în seara aceea și a devenit eroul preferat al sexului frumos din Pera. Mi se pare că el a și abuzat de o favoare atât de binemeritată.*

Istorisește-mi întrevederile și convorbirile tale cu oamenii politici din Turcia și din Anglittera în chestia intereselor noastre, și modul cu care fostul guvernator al Caucazului, generalul Graben, trimisul împăratului Nicolae^a, a surprins aderarea Înaltei Porți la tratatul de la Balta Liman^b. Generalul, pe care îl cunoscusem la Iași, căci era căsătorit cu una din surorile cumnatului meu Rolla, ajungând la Constantinopol, adresă Divanului mai multe cereri gogonate, cum se zice la țară: precum dreptul de trecere liberă prin Bosfor flotei rusești de război, dreptul de protecție ortodoxă pentru împăratul asupra tuturor creștinilor din Peninsula Balcanică, dreptul de a cumpăra flota vice-regelui de Egipt și alte asemenea enormități. Divanul, susținut în taină de către ambasadorii puterilor occidentale, răspunse prin un refuz categoric, pe care generalul Graben se făcu că-l înțelege ca un act de ostilitate în contra Rusiei și pomeni cuvântul de declarare de război.

În zadar noi, românii aflători la Constantinopol, noi, cei cu durerea, ne încercarăm să asigurăm pe turci și pe ambasadori că era o simplă comedie ce avea de țintă numai tratatul de Balta Liman. Marii politici orientali și apuseni ne tratară de țărani de la Dunăre. Generalul Graben simulă pregătirile sale de plecare, însă pân-a nu se imbarca avu o ultimă întâlnire cu vizirul și-i zise: „Ce răspuns să duc eu împăratului? Întețirea

^a) NICOLAE I, țarul Rusiei (1825–1855). ^b) CONVENȚIA DE LA BALTA LIMAN, încheiată la 1 mai 1849 între Rusia și Imperiul Otoman, reglementează situația Principatelor după evenimentele din 1848, confirmând stipulațiile Regulamentelor organice, suzeranitatea otomană și protectoratul rusesc.

nejustificată a Divanului are să fie privită de Maiestatea Sa ca o ofensă personală și martor mi-e Dumnezeu că eu doresc a feri pe Turcia, precum și pe Rusia, de calamitățile unui război. Tot ce v-am propus în numele împăratului l-ați respins după îndemnul ambasadurilor străini. Ei bine, puneți-mă măcar în posibilitate de a domoli mânia Maiestății Sale, ducând la Petersburg tratatul de Balta Liman subsemnat de Sultanul^a. Turcii se consultară cu ambasadorii și a doua zi tratatul era investit cu toate formele uzitate. Graben plecă din Constantinopole răsând în barbă, iar faimoșii diplomați, convinși că au dat probe de o măiastră dibăcie diplomatică, trimiseră pe la guvernele lor respective o notă identică care proclama în cuvinte pompoase pretinsa lor victorie contra politicii rusești în Orient!

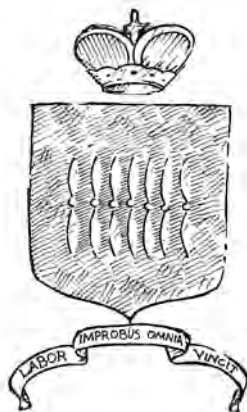
Describe-mi în tot adevărul lor evenimentele de la 11/23 februarie 1866^a, cari, oricum ar fi caracterul lor, formează o pagină importantă în istoria țării.

Spune-mi, în fine, tot ce știi din trecut prin alții și prin tine însuși. Te gândește, amice, că dintre contemporanii noștri tu ai fost și încă ești unul din cei mai activi pe tărâmul politic și pozezi prin urmare un tezaur de suveniri cari cer imperios să iasă la lumină în ochii generației actuale și a celor viitoare. Urmează dar șirul epistolelor tale cu acea vervă fericită ce distinge cuprinsul volumului tău și să-ți ajute Dumnezeu a lăsa în urma ta un complet de schițe pitorești, de memorii istorice, de tablouri sociale cari să îmbogățească analele Academiei noastre și comoara literaturii române. Ele vor adăoga un titlu mai mult la acele dobândite de tine în ochii țării ca unul din introducătorii României în era sa de lumină, de mărire și de glorie.

V. ALECSANDRI

^{a)} La 11/23 februarie 1866, Alexandru Ioan Cuza este silit să abdice printr-o lovitură de palat în care Ion Ghica joacă un rol important. V. *supra*, „Notă biografică“.

SCRISORI CĂTRE
V. ALECSANDRI

INTRODUȚIUNE

Când am început a înțelege cele ce se petrec în lume, intrase de curând în cursul timpului un secol nou, secolul al XIX-lea, secol mare și luminos între toate, menit a schimba fața lucrurilor pe pământ, de la apus la răsărit; secol care a adus cu dânsul o civilizațiune cu totul și cu totul nouă, nebănuită și nevisată de timpii anteriori; civilizațiune ieșită din descoperirile științifice datorite geniului omenesc, care a dat râurilor, mărilor și oceanelor vapoarele, a înzestrat continentele cu drumuri-de-fier, a luminat pământul cu gaz și cu scânteia electrică, ne-a dăruit telegrafia, telefonía și fotografia; prin mecanică și prin chimie a transformat toate artele și măiestriile, a însutit și înmiit producțiunea și a rădicat pe om din robie și din apăsare la egalitate și la libertate; a văzut renăscând ca din cenușe state nouă ca Grecia, ca Belgia, România, Serbia și Bulgaria. Secolul acesta a văzut la lucru atâția oameni de geniu, cari s-au ilustrat în științe, în arte și în litere, pe Humboldt, pe Cuvier și pe Arago; pe Goethe, pe Byron și pe Victor Hugo; pe Beethoven, pe Meyerbeer, pe Rossini și pe Wagner; pe Watt, pe Franklin și pe Pasteur.

Pe la anul 1821 tunul încetase d-a răsună în Europa; el își produsese efectul: deșteptase naționalitățile, una câte una, din amorțeala în care erau căzute de secolii, și România scăpa din ghearele fanarioților. Grigorie Ghica, nepot de frate lui Grigorie vodă Ghica al Moldovei, asasinat pentru împotrivirea sa la

cedarea Bucovinei, și Ioniță Sturdza, numiți de Poartă domni ai Principatelor, erau amândoi români cu nașterea și cu inima. Boierii începuse a se zice români, a vorbi și a scrie românește și a se dezbăra de morfologia cuvintelor de felul lui *pliroforisi*, *metachirisi*, *plictisi*, care se întinsese chiar asupra cuvintelor ca *regularisi* și *pursuivarisi*.

Școli românești de învățământ secundar se deschisese în Sfântu Sava și în Trisfetitele, și mai mulți tineri erau trimiși să studieze în Franța, în Germania și în Italia, destinați ca, la întoarcerea lor în țară, să predea științele înalte: filozofia, dreptul, matematicile, științele naturale și fizice în limba română.

De la zaveră rămaseră în țară trupe turcești, un beșli-agá cu câțiva neféri în fiecare județ și doi băș-beșli-agá, unul cu reședința în București și altul în Iași. Beilícul după malul stâng al Dâmboviței de la Jicnița și beilícul de lângă Sfânta Vineri din Iași erau cazărmi turcești.

Mai tot malul stâng al Dunărei, pe o depărtare de mai multe kilometri de râu, era raý¹ al fortărețelor Brăila, Giurgiu, Turnu, Calafat și altor pozițiuni întărite. Dup-atunci a rămas unor sate riverane numirile de Vizir, Mola-Braim, Mola-Scorțaru, Muftiu, Nazáru și altele. Acele sate erau sub imediata protecțiune a unor turci puternici din cetăți; nici proprietarii, nici autoritatea domnească nu îndrăzneau să calce în acele pământuri, domenii întinse cari astăzi se arendează fiecare cu sute de mii de franci pe an, precum sunt domeniurile Brăilei și Giurgiu, Moșia-Mare a Ipsilantoaiei, Paraipanu lui Arsake și multe altele pe cari proprietarii lor le părăsise, sau se vindeau pe nimica, ca și bălțile, stuhăriile și pădurile din insule, de la cari românii nu puteau trage nici un venit și se foloseau numai turcii.

Silistra-valesí, beglér-béiul Rumelii, avea mai mare putere în Principate decât domnii. Pe un singur ordin al lui Gavanozoglu către băș-beșli-agá din Iași, a zburat capul boierului moldovan Hasanache, luat fără voia lui vodă, ziuva în amiaza mare, din curtea domnească, unde ocupa funcțiune militară. Grigorie vodă Ghica a trebuit, după cererea lui chehaiá-bég,

¹) Pământ supus, sau sub ocrotire.

să aresteze pe boierul Alecache Vilara, care îi era nepot de soră prin căsătoria cu fata lui Rallet, să-l dea pe mâna pașei de la Giurgiu, să-l trimită surghiun la Eski-Zagra, unde a fost deținut mai mulți ani la Zindan.

Până pe la 1826, cârjalii făceau incursiuni prin țară și veneau până la barierele Bucureștilor tăind și pârjolind.

Principatele erau cu numele și cu faptul grănarul sultanului. Nici un product nu putea să iasă din țară până mai întâi nu se aproviziona toate serhăturile cu trebuincioasele garnizoanelor și locuitorilor cetăților dunărene, cu oi, grâu, orz, ovăz, unt, miere, cerviș, seu etc., cari se luau de capanlîi¹ de la săteni români, cu voie, fără voie, pe prețurile ce se fixau pe fiecare an de marele capán din Țarigrad: pe șase lei chila de orz, zece parale ocăua de unt, douăsprezece parale mierea etc.

Guvernorii provinciilor din apropierea Dunărei și, mai ales, pașii Silistrei, Rusciucului și Vidinului erau aleși totdeauna dintre turcii cei mai viteji, cei mai ispitiți în războaie și mai dârji, tot viță de derebéghe, de cei de cari tremura chiar saraiul împărătesc, ca Pasvantoglu, Caraosmanoglu, Mustafa Bairactaru, Hussein-pașa, Said Mirza, Tahir Bosnali, Gavanozoglu. Ei tractau pe domnii noștri ca pe niște zapcii, le trimeteau ordine scrise și verbale, și-apoi pas să nu le fi urmat. Pentru a zbura capul unui domn era destul să vie în București sau în Iași un capugiu² cu un gealat³, să arate árzul⁴ sultanului, și capul domnului era luat în traistă și dus la Țarigrad. Astfel a căzut capul lui Grigorie vodă al Moldovei, al lui Hangerliu, domn al Valahiei.

Într-o călătorie ce am făcut în munți cu poetul Alexandrescu, am găsit la Cloșani în Mehedinți pe unul *banul Niculae*, țaran cu ȋtari și cu cojoc, dar cu barba mare și ras la cap, ceea ce-i da un aer de boier. El ne-a povestit cu multă vervă cum ajunsese deodată *ban mare*.

Badea Niculae, clăcaș din satul Băilești din Dolj, fusese scăunaș, adică comisionarul unui turc din Vidin, anume Mustafa,

¹) Furnisorii armatei turcești. ²) Trimis al Porții. ³) Gâde. ⁴) Ordin împărătesc.

pe seama căruia strângea zaherea de prin satele vecine pe prețurile capânului. Într-o zi Mustafa dispăre din Vidin, și bietul Niculae, după ce alergă vreo trei ani căutându-l în toate părțile cu răboajele contabilității legate de brâu, află în sfârșit că acel Mustafa se găsea în Țarigrad. Turcul, în vestita răscurare a ienicerilor contra lui sultan Selim III^a, ajunsese tare și mare, devenise acel fioros vizir Mustafa Bairactaru, spaima ienicerilor.

Badea Niculae, oltean cutezător, cum îi află de știre, își ia răboajele și-o pleacă să-l găsească ca să-și încheie socotelile. Ajuns la Țarigrad, nu se sperie nici de cavăși, nici de capugii, cari îi opreau intrarea conacului vizirial, împinge, răstoarnă și dă năvală drept în odaia lui Mustafa Bairactaru.

Fostul său amic și asociat, cum îl vede, i s-aruncă în brațe, zicându-i:

— Bre Niculae, bine ai venit! A sosit vremea să te procopsești și tu după urma mea. Rămâi aici să zic să-ți dea tainuri. Voi să te fac om.

— Cum vrei tu, Mustafa, îi răspunde Niculae, să-mi las eu țara, cuprinsul meu unde m-am născut și unde voi să mi se odihnească oasele când oi muri?

— Dacă e așa, îi zice vizirul, spune-mi ce este mai mare acolo la voi? Acea voi să fii.

— Apoi, deh! Mai mare decât toți la noi este vodă, răspunde Niculae.

Turcul, la aceste cuvinte, stă nițel pe gânduri, cu mâna pe barbă, și-apoi îi zice:

— Vezi, asta o să fie cam cu greu, pentru că la numirile astea de Bogdan-beg și de Iflak-beg se amestecă totdeauna diavoli

^a) SELIM III sultan (1789–1807); încearcă să introducă reforme și să reorganizeze armata după model apusean. În urma revoltei ienicerilor, este detronat, apoi ucis de succesorul său, MUSTAFA IV sultan (1807–1808). MUSTAFA BAYRAKTAR pașa, aian de Rusciuk, reușește să înăbușe revolta ienicerilor, detronându-l pe Mustafa și înscăunându-l pe MAHMUD II (1808–1839), fratele lui Mustafa și vărul lui Selim. Mahmud II desființează corpul ienicerilor în 1826 și inițiază un proces de reforme (Tanzimat) continuat și lărgit de fiul său ABDUL-MEDJID I sultan (1839–1861), reforme menite a pune imperiul pe calea modernizării.

ceia de elcîi, scot la maidan fiecare pe câte un cirác¹, aleargă pe capete, ei și dragománii lor, în sus și-n jos, pe la toate regeálele; fac fel de fel de intrigi, strigă de-ți ia auzul și aduc mare supărare și năduf sultanului. Dar spune-mi, după domn ce vine?

— Cine să vie? Vine mitropolit, răspunde Niculae.

— Ei bine, mitropolit să fii! și ia condeiful să scrie.

Niculae, speriat că vrea turcul să-l facă mitropolit, sare strigând:

— Stai, Mustafa, nu scrie, că eu am nevestă și copii, păcatele mele! Acolo nu e ca la voi, mitropolitul trebuie să fie călugăr și arhieru. Cum să-mi las eu nevasta, să mă duc să mă călugăresc? Nu fac una ca asta odată cu capul.

— Dar după mitropolit ce vine? întrebă iar Mustafa.

— După mitropolit, boier mai mare este banul cel mare.

— Ban mare fii, dar!

Poruncește de-i aduce îndată un caftan și-l îmbracă, îi dă și o scrisoare vizirială către domnul Valahiei.

Niculae ia scrisoarea, o bagă în sân și o pleacă cu dânsa la București drept la vodă, care, citind-o, rămâne pe gânduri, că nu era de glumă cu Mustafa Bairactaru. Să nu facă pe Niculae ban mare, își găsea beleaua cu vizirul; să-l facă, își aprindea paie în cap cu boierii țării. Așa s-a hotărât să intre la tocmeală, crezând că doar l-o împăca cu un zapcîlic, o vătășie de plái, cu o isprăvnicie cel mult; dar badea Niculae, la toate propunerile lui vodă, răspundea, ținând-o una și bună cu vorba:

— Cum a zis Mustafa!

Vodă, dac-a văzut și-a văzut că n-o scoate la căpătâi, poruncește de-i aduce o cărucioară de poștie, cheamă pe un edecîu și-i dă pe Niculae în seamă să-l ducă la munte la Cloșani, cu ordin către vătăful de plái d-acolo că nici pasăre măiastră să nu-i afe de știre.

Când l-am văzut, bietul om trăia de vreo treizeci de ani în Cloșani, uitat cu totul de ai lui, dar iubit și stimat de locuitorii plaiului, cari toți i se închina cu respect și-i zicea *banul Niculae*.

¹) Protejat.

Vodă a avut noroc că vizirul Mustafa Bairactaru, strimtorat de aproape de ieniceri, apărând pe sultan Mahmud II, nepotul nenorocitului Selim, a preferit mai bine să puie foc prăfării, să saie în aer cu palat cu tot decât să cadă pe mâinile ienicerilor. Așa n-a apucat să afle de renghiul jucat amicului său Niculae, pe care până la moarte îl credea ban mare în Țara Românească.

De altfel, înăuntrul țării domnii erau stăpâni, și stăpâni absoluți; tăiau și spânzurau; rar însă, foarte rar, uzau de această prerogativă; se mulțumeau a trage supușilor lor, din vreme în vreme, câte-o falângă bună, având, bineînțeles, precauțiunea a așterne postav roșu când tâlpile erau viță de boier cu caftan.

Pe hoții de cai și pe omorători îi trimeteau la Telega, la Slănic sau la Ocnele-Mari sau îi aruncau în câte-o ocnă părăsită.

Pe borfași îi da prin târg, bătându-i la spete.

Pe măcelari și pe brutari, când îi prindea cu ocăua mică, îi țintuia d-o ureche în mijlocul târgului.

Femeile vinovate le espunea în piață legate de un stâlp, cu capul ras.

Pe feciorii de boier, când făceau vreo neorânduială sau vreo necuviință, îi poftea la cafea, în odaie la cămăraș, la tu-feccí-bașă sau la băș-ciohodár, și acolo li se trăgea câteva nuiele la tâlpi, ca să le vie mintea la cap, ș-apoi surghiun la vreo mănăstire.

Dacă vreun boier prindea prea multă poftă de vorbă, se bănuia sau se dovedea că ținea corespondență cu Țarigradul, se pomenea pe la miezul nopții cu vizita unui edecliu domnesc, care-l scula din somn, îl lua în căruța de poștie și-l ducea surghiun la Mărgineni, la Snagov sau la Poiana Mărului; sau cel puțin îl mărginea în casă sau la moșie cu pază, ca să nu comunice cu nimeni. Când vina era mai grea, edecliu îl pece-tluia ca să nu se poată primeni cât ținea osânda.

Grigorie vodă Ghica^a, când s-a dus la Țarigrad să primească domnia de la sultan, luase cu dânsul pe un boier, anume Filip^b, fiul unui marseliez pribegit, venit cu Ipsilant. Acel Filip făcuse cunoștință cu un împieगत al Porții și, la întoarcerea sa în țară,

^a) GRIGORE IV DIMITRIE GHICA, domn al Țării Românești (1822–1828).

^b) PHILIPPE (FILIP) DE LINCHE (*infra* sub forma Filip Lenș).

scria turcului cele ce se petreceau la domnie, ceea ce aflând Grigorie vodă Ghica a pus de l-a pecetluit și l-a surghiunit.

Deși domnii aveau fiecare un postelnic pentru relațiunile cu consuli, dar acțiunea acelor funcționari se mărginea mai mult în cele ce privea interesele sudiților streini; iar cestiunile adevărat politice și internaționale erau tractate mai totdeauna la Țarigrad de reis-eféndeles Porții cu elciii puterilor interesate. Lucrurile se petreceau totdeauna cam în modul următor:

Mihai vodă Sturdza^a, pe la anul 1842, ducându-se în voiaj în streinătate, încredințase trebile domniei vărului și ministrului său favorit, logofătului Costache Sturdza. Tot p-atunci consulul grecesc, lipsind și el în concediu, lăsase cancelaria consulatului în seama unui dăscălaș, anume Căminarache, om de casă și de masă boierului Sturdza. Grecul, îngâmfat să se vadă el reprezentant de putere europeană, îmbracă haine cuscute cu fir, își trânteste în cap o șleapă cu pene, își pune spânga la brâu și o pleacă să facă vizită oficială locotenentului de domn. Glumețul Costache Sturdza, când îl vede gătit astfel, îl apucă râsul și-l primește cu: „Ce e asta, caraghiosule?”

Grecușorul, nemulțumit de o asemenea primire, se supără, părăsește salonul ministrului, se duce la consulat, dă bandiera elinească jos și rupe relațiunile cu guvernul Moldovei, declarând că s-a făcut ofensă regelui Othon^b, în persoana reprezentantului său.

Afacerea ajunge la Constantinopol, unde ministrul Greciei aleargă în toate părțile, cerând reparație de la Poartă, și după trei luni de negocieri și intervenire a mai multor puteri amice se hotărăște ca postelnicul cel mare al Moldovei să se ducă în plină uniformă la consulatul elinesc din Iași, să exprime părerea sa de rău pentru neînțelegera urmată și după aceea să asiste la rădicarea steagului grecesc, care să se facă cu muzică și cu onoruri militare.

^a) MIHAIL STURDZA, domn al Moldovei (1834–1849). Pentru o descriere amănunțită a domniei sale, v. Radu Rosetti, *Amintiri*, Humanitas, București, 2013, și *Memoriile principelui Nicolae Suțu*, ed. Georgeta Filitti, Humanitas, București, 2013. ^b) OTHON I, principe de Bavaria, primul rege al Greciei (1832–1862).

După îndeplinirea acelor formalități, grecul, îmbrăcat iar cu uniforma știută, se duce să facă vizită locotenentului domnesc, și atunci marele logofăt îl primește cu mâna întinsă, răsturnat într-un fotoliu, zicându-i: „Na, mascara, vino de sărută mâna“. Grecul i-a sărutat mâna și astfel s-a închis incidentul. Caminarache a făcut chef mare în ziua aceea, că de trei luni fusese înțarcat de la masa bogată în mâncări bune și vinuri alese a mărețului boier Costache Sturdza.

Acum vreo cincizeci de ani populațiunea țării se compunea numai de români, afară de câteva sute de familii de greci, venite cele mai multe în urma fanarioților, de câțiva armeni refugiați din Turcia; nemți foarte puțini, iar de ovrei nici vorbă. Rar, foarte rar se auzea prin orașe câte un bocceagiu strigând: „Marfă, marfă“, cu legătura rezemată pe cot. Invaziunea jidovească a început cam după la 1830, de când în Austria și în Rusia îi iau la oaste; așa că, până pe vremea Regulamentului^a, locuitorii țării erau împărțiți în mai multe categorii sau clase:

1. Clasa țăranilor de la sate, talpa casei, cum s-ar zice, care plătea dări și ducea toate sarcinile statului, se deosebea în:

Clăcașii, așezați pe moșii boierești, mănăstirești sau domnești. Ei clăcuiau, adică plăteau proprietarului în muncă chiria pământului pe care locuiau și în care se hrăneau; și în:

Moșneni sau *rezași*, adică proprietari mici, șezători la țară în pământurile lor.

2. Câteva mii de țigani, robi ai boierilor, ai mănăstirilor sau ai statului.

Aceștia se deosibeau în:

Netoți, oameni fără casă și fără șatră, nomazi, umblau în cărduri cu capul gol, netunși, despletți și nepieptănați, înveliți în câte-o otreapă, o rogojină sau un țol vechi, rupt și soios, ca într-o manta, ducând copiii în cârcă sau în glugă; furau ce puteau și mâncau ce găseau: hoituri împuțite, câni, pisici și mortăciune; când apăreau undeva, era spaimă. Armășul Ma-

^a) REGULAMENTELE ORGANICE, legile organice care guvernează Principatele de la 1831/1832 până la Convenția de la Paris (1858). Elaborate sub regimul ocupației rusești de la 1828–1834, statuează privilegiile boierești, instituie o administrație cu elemente moderne și plasează Principatele sub protecția Rusiei, pe lângă suzeranitatea otomană.

nolache Florescu a căutat să-i stabilească, împărțindu-i ca robi pe la proprietarii cari au voit să-i primească pe moșiile lor; a luat chiar el pe moșia sa din județul Dâmbovița, Vizurești, mai multe familii de le-a așăzat acolo. Știu că mulți au murit de inimă rea, văzându-se deveniți stătători; dar cei cari au rămas muncesc pământ.

Țigani de laie, nomazi și ei, dar aveau șatre sau corturi; ei se deosebeau, după meseriile ce esersau, în rudari, ursari, cărămidari, fierari, spoitori și salahori la zidiri. În vremi mai vechi, unii erau aurari și își plăteau birul către vistierie din aurul ce găseau în râurile de la munte.

Armașul cel mare avea toată autoritatea asupra robilor statului, strângea birul de la ei și uneori profita de salahoria lor ca să-și facă pe ieftin o căscioară la țară sau la București.

Țigani de vatră, mai toți robi boierești sau mănăstirești, erau meseriași sau servitori pe la casele stăpânilor și proprietarilor lor, unde slujeau zi și noapte, îmbrăcați sau despoiați, mâncați sau nemâncați, dar totdeauna desculți și bătuți.

Robii boierilor și mănăstirilor nu plăteau nimica la stat, erau proprietate absolută a stăpânilor, puteau să-i vînză cum voiau, în familii sau izolați.

3. Boierănașii, neamurile și mazălii sau nobilimea cea de la țară, în care se aflau mulți din urmașii domnilor și boierilor vechi cei mai iluștri, erau scutiți de dări către stat, dar nu aveau alte prerogative, nici privilegii.

4. Populațiunea orașelor se compunea de meseriași și neguțători, împărțiți în isnáfuri sau corporații: croitori, caváfi, ișlicári, curelari, ceaprazári, tabáci, brașoveni, gabroveni, bogasiéri, lipscani și zaráfi; fiecare corporație cu starostele său.

5. Câteva sute de boieri mici, fără barbă, ziși starea a doua și a treia, între cari se prenumărau edeclí domnești, bășciodarul, tufecčí-bașá, divictáruș, cafegí-bașá, stólnici, șátrári, slugéri, medelnicéri, clucéri de arie etc., până la serdári, căminári și clucéri mari.

6. Boieri ziși din starea întâia, boieri cu barbă, ale căror ranguri începea de la agá și spátar până la logofát al credinței, treizeci sau patruzeci la număr; dintre aceștia se luau slujbașii cei înalți administrativi și judecătorești.

De la logofăt al credinței în sus, rangurile de logofeți de Țara-de-Sus și de Țara-de-Jos, de vornic de Țara-de-Sus și de Țara-de-Jos, până la ban mare inclusiv, zece sau doisprezece cel mult, formau ceea ce se numea protipendada.

Boierii cei mari purtau cóntoș și pe cap gugiumán de samúr. Cei *haleá*¹ țineau dinaintea lui vodă, la ceremonii, bastoane lungi de abanos cu mânerul de fildeș. În ziua când cineva îmbrăca caftan de boier mare, era trimis acasă cu alai, călare pe cal domnesc. Acolo îl aștepta berber-bașá al curței, care-l rădea, însemnând cu briciul pe unde să lase să-i crească barba. În tot timpul acestei ceremonii îi bătea în curte meterhaneáua cu surle, cu tobe și tumbeléchiuri.

În vârful piramidei de clase era domnul, cu cabaniță și cúcă, cu sabie, topúz și túi.

Boierii mari și mici nu numai că nu plăteau nici o dare către stat, dar aveau și privilegiul de a scuti un număr de dájnici, de la trei până la optzeci, după importanța rangului la care era ajuns; acești scutiți erau scutelnici și poslúșnici boierilor și, în loc de a plăti dările lor către stat, le plăteau patronilor boieri, în bani sau în muncă. Regulamentul organic a desființat acest privilegiu pentru viitor, conservând acelor ce-l aveau la 1831 o rentă viageră în bani pe care-i primeau de la vistierie, rentă care astăzi este, cred, cu totul stinsă.

Birul către stat se făcea în lúde. Marele vistier întocmea tabele pe județe, pe plăși și pe sate, după trebuințele țăranului. Acea tabelă, cum ajungea la sat, obștea se aduna duminica în sobor la ușa bisericii și făcea císlă, puind asupra fiecărui sătean o dare potrivită cu starea și cu puterea sa.

Veniturile celealalte, otcúpurile sau huzméturile, precum oieritul, vinariciul, vămile, ocnele și altele, se vindeau la mezat de marele vistier și se adjudecau acelor cari ofereau prețurile cele mai favorabile. Acei antreprenori sau otcupcú erau cei mai mulți armeni și greci, oameni veniți cu domnii fanarioți din părțile Turciei: un becér sau cupár Manolache, un Polisache,

¹În activitate de serviciu sau în funcțiuni; cei cari aveau numai rang, fără a avea funcțiune, se ziceau *paia*. În Moldova șirul rangurilor diferea puțin de acel al rangurilor boierilor munteni.

un Manuc sau un Privilegiu; aceștia, întinzând bine sfoara, se îmbogățeau în doi-trei ani. Mulți din pretenșii noștri nobili de astăzi, cărora nu le ajungi cu strămurarea la nas, datoresc celebritatea și averea lor otcúpurilor.

Erau unele funcțiuni publice fără leafă; remunerația titularului era lăsată în seama vredniciei sale, s-o facă cât putea mai lucrativă.

Logofătul Fănică, împiegat al hatmaniei, care era unul din ampoliații de această categorie, într-o dimineață, după ce se răsesese bine pe obraz și pe cap și se spălase, ieșise în curte, legase un căpătâi al taclítului de clanța ușii și se încingea peste antiriu, învârtindu-se și strângându-se în brâu, când un ceaúș îi aduce înaintea doi împricinați să-i judece. Unul se jăluia că, tras în gazdă la un han de la capul Podului Mogoșoaii, când s-a sculat a doua zi nu și-a mai găsit cizmele, furt despre care acuza pe un alt călător care dormise într-o odaie cu dânsul.

— Ai auzit tu, mă? zice logofătul Fănică, adresându-se către părât, de ce ai furat cizmele? Să le dai omului înapoi, că te ia dracu!

Părâtul se apăra tăgăduind; atunci logofătul Fănică se întoarce către părăș și-i zice:

— Auzi, că de unde să ți le dea, dacă nu ți le-a furat el?

Și, după ce unul repetează vreo trei-patru ori că acela îi furase cizmele, și celalalt tăgăduiește, logofătul Fănică închiude dezbaterile, zicând ceaúșului:

— Ai! ia-i, ceaúș! Am înțeles pricina; închide-i pe amândoi la gros, să dea fiecare câte cinci lei, și dacă nu au parale, să le iei epingélele.

Dreptatea s-a făcut într-un minut, dar nici până azi nu se știe cine a furat cizmele călătorului.

Pe vremile acelea, și până mai încoace, nu existau în țară nici șosele, nici poduri peste gârle; la cea mai mică viitură de ape comunicațiunile încetau, la malurile vadurilor stau carăle și căruțele adunate ca la bălci, câte-o săptămână, așteptând să scază apa, să poată trece. Vara, când era uscat, și iarna pe pârție, caii de poștie, mici și slabi ca niște pisici, zburau cu trăsura după ei, cu o iuțea de douăzeci și douăzeci și cinci de kilometri pe oră, pe când toamna și primăvara, când era

pământul desfundat de ploii, d-abia puteau lua o poștă într-o zi, și acea cu vai, cu chiu, cu gură multă și cu bice bune. Cine-și mai aduce aminte astăzi de noroiul adânc de un cot din zăvoiul Orbului, sau de vestitul Codrul Herții, în care pocnea picioarele cailor și lăsau tipar la fiecare pas!

Mulți ieșeni poate că n-au uitat timpii dintâi ai Unirei Principatelor, când, pentru a veni toamna la Cameră la București, luau mai bine drumul pe la Cernăuți, Lemberg, Viena și Pesta, de unde se puneau în vapor și veneau pe la Giurgiu, decât a veni d-a dreptul pe la Focșani și Buzău.

A călători noaptea nici vorbă, căci trebuia să tragi la gazdă când era încă soarele de-o suliță sus pe cer, dacă nu voiai să faci cunoștință cu vreun Grozea, un Petraru, un Tunsu sau Belivacă.

De-o jumătate de secol, Moldova pierduse, prin luarea Bucovinei, cele mai frumoase ținuturi ale sale, și nu trecuse mulți ani de când o altă parte a ei, Basarabia, fusese adjudecată Rusiei, și gurile Dunărei cu Delta cu tot treceau, una câte una, în domeniul muscălesc, așa că pe la 1840 chiar malul drept al canalului Sfântu Gheorghe, pe o distanță de mai multe kilometri, se găsea în puterea țarului.

Am văzut pe băș-beșli-agă părăsind cazarma beilicului și ieșind cu trupele sale pe la bariera Șerban-Vodă, pe când, pe la bariera Moșilor, generalul Roth intra în București cu avangarda rusească.^a

Am văzut țara guvernată de Pahlen, de Zaltuchin și de Kisselef, cu Bârzoef și cu pazárnicu.

Puneam noaptea urechea pe pământ la Ghergani și numărăm tunurile cari băteau Silistra.^b

Am pomenit domnia lui Grigorie vodă Ghica și pe a frate-so Alexandru vodă^c, domnia lui Bibescu^d cu căpitan Costache chehaiá, ucenicul și imitatorul pazárnicului.

^a) Referire la începutul ocupației rusești de la 1828–1834. Detalii despre evenimentele și personajele enumerate, *infra*, în text. ^b) Referire la asedierea eșuată al Silistrei de către trupele ruse în debutul Războiului Crimeii. ^c) ALEXANDRU DIMITRIE GHICA, primul domn regulamentar al Țării Românești (1834–1842); caimacam al Țării Românești în perioada premergătoare Unirii (1856–1858), cu o poziție unionistă. ^d) GHEORGHE BIBESCU, domn al Țării Românești (1843–1848).

Pe atunci scriitorii cancelariilor se ziceau *piséri*, șefii de serviciu *naceálnici*, masa sau biurul se numea *stol* și șeful de masă *stol-naceálnic*; scriptele cancelariei se numeau *ciorna*, *sprafca*, *otnoșénie*, *priczaz* și *sdélca*; ofițerii se numeau *prapurcici*, *porucici*, *polcównici* și *pot-polcównici*.

Slavismul își încerca conchista prin biurocrație și prin armată, precum odinioară o încercase prin biserică cu *blagoveštenie*, *preobrejenie*, *blagoslovenie*, *bogoslov*, *zlatauz*, *pristol* și *denie*.

Am asistat la înființarea Societății Literare și a societății Frăția și la răscularea de la 1848.

Am văzut îndoita alegere a lui Cuza vodă, proclamarea Unirei Principatelor și lovitura de stat.^a

Am asistat la noaptea de 11 februarie, la plebiscitul lui vodă Carol de Hohenzollern, apoi la declararea independinței României și a regatului și la încoronarea regelui Carol I.

În epoca de tranziție, prin care a trebuit să trecem ca să ieșim din starea de umilință în care eram căzuți și să ne rădicăm la o viață civilă și politică, am putut avea multe și mari decepțiuni, am putut întâlni în cale fel de fel de caractere: oameni, unii slabi de înger, cari la momentul chemării au lipsit de la datoria lor, alții, regretând o stare de lucruri în care trăise, care le convenea și le profita poate, se uita cu dor la trecutul țării; pe alții, îngrijați de repegiunea cu care se succedau aspirațiunile și exigențele naționale, rămâneau înapoi; pe mulți îngâmfați de succesele națiunii, la cari nici cu gândul nu gândise, își atribuiău lor tot meritul, fără a voi să recunoască cea mai mică participare nici mersului natural al lucrurilor, nici împrejurărilor din afară. Am putut vedea oameni orbiți de invdie sau de ambiție cari nu au cruțat nici intriga, nici clevetirea pentru a ajunge sau pentru a se susține la putere sau la favoare, sau pentru a-și face o popularitate.

Dar numărul tuturor acestora se pierde în negura mulțimei, ș-apoi chiar lor nu li se poate imputa lipsa de patriotism, pentru

^a) Confruntat cu opoziția clasei politice față de Legea rurală și Legea electorală, Alexandru Ioan Cuza dizolvă Adunarea Națională la 2 mai 1864, urmând să guverneze cu mână forte până la abdicare.

că, la timpi de cumpănă grea, i-am văzut pe toți uitându-se cu trupul și cu sufletul la glasul țării.

„Fericiți sunteți voi, tinerilor români, ne zicea Michelet; în țara voastră totul e de făcut, fiecare din voi se poate distinge și chiar ilustra prin fapte patriotice și mărețe.“

Pe când Michelet rostea aceste cuvinte, numele de român nu trecea încă dincolo de Carpați și de Dunăre; mulți din tinerii noștri aflați la studii în Viena, în München sau în Paris se credeau umiliți d-a aparține unei naționalități necunoscute în lumea europeană. Le era rușine chiar de numele lor de familie și de botez; fiii lui Ion, lui Gheorghe sau lui Ilie se porecleau Ioanidi, Gheorghyadi sau Iliadi. Astăzi își zic românește Ionescu, Gheorghescu și Ilescu; ba chiar fiii lui Iacob, lui Moise și lui Teohari își dau numele de Iacovescu, Moiescu sau Teoharescu, crezând ca țiganii că lulelei, dacă i-o zice pipă, românul n-o s-o cunoască. Chiar francezii, în mijlocul cărora trăia sute de tineri români, ne numea până acu vreo douăzeci de ani valac și moldav sau valav și moldac, sau, cu un singur cuvânt, moldovalac, iar țării îi zicea Moldavie, Valachie, Moldaquie, Valavie și, cu un singur cuvânt, Moldovalachie.

Astăzi numele de român și de Românie, ca națiune și ca stat, sunt cunoscute în toate colțurile lumii civilizate, și orice fiu al patriei îl poartă cu mândrie.

Din natura lui, românul este modest, chiar sficios, aș putea zice; și, de i se poate imputa ceva, ar fi că nu are destulă încredere într-însul. El prețuiește mai mult decât pare; nu este nici lăudăros, nici pretentios. Ori de câte ori am văzut la noi în țară un fanfaron, un om care se crede mai mult decât este, un om care să pretinză că le știe și le poate toate, am avut ocazie să mă conving că era viță de strein.

Când era vorba d-a se înființa Curtea de Casație, mulți din oamenii noștri politici se întrebau unde o să găsim douăzeci de legiști învățați și ispitiți, cu cari să se poate pune în mișcare o asemenea înaltă instituțiune; și mai toți deputații sta la gânduri dinaintea aceluși argument. Nevoia ne-a silit să îndrăznim, și curtea noastră de casație nu este mai jos în lumini și capacitate decât instituțiunile de același ordin din țările cele mai înaintate în știința dreptului.

A fost un timp, și nu prea demult, când corespondența în streinătate se făcea prin cancelaria rusească și austriacă, care lua scrisorile și pachetele noastre de le espeduia cu o expedițiune organizată în toată forma la noi în țară, cu biurouri în toate orașele noastre. Reprezentanții puterilor streine se împotriveau la ideea de a se trece acest serviciu la poșta română. „Unde vă sunt – îmi zicea unul din consuli – oamenii speciali, capabili și experimentați cărora să le putem încredința corespondența noastră diplomatică și interesele supușilor noștri?” Am răspuns aceluși diplomat că, precum am putut învăța calculul diferențial și integral, așa că manipulam funcțiunile $\frac{dx}{dy}$ și $\int \frac{dx}{dy}$, tot așa de bine ca și Delaunay și Puiseux^a, nu mai puțin eram siguri a învăța, dacă nu în câteva săptămâni, dar în câteva luni, a manipula primirea, espeduirea și distribuirea scrisorilor și pachetelor ca și împiegații poștei rusești și austriece. Nevoia ne-a silit să luăm asupra-ne acest serviciu, și chiar de la început el s-a făcut într-un mod satisfăcător; și astăzi nimeni nu-i poate nega dreptul de a se compara și a rivaliza cu serviciile telegrafo-postale cele mai bine organizate.

„Voți să răscumpărați drumurile-de-fier, zicea un senator, dar unde vă sunt oamenii cari să știe a le administra, unde o să găsiți împiegați capabili să le puie în mișcare, unde vă sunt inginerii cari să le poată repara la trebuință?” Dinaintea unor asemenea argumente mulți stau pe gânduri să voteze alb sau negru. Dar nevoia ne-a silit să luăm pe seama statului rezoul cel mai lung; și putem zice că, chiar din ziua dintâi, serviciul s-a făcut în toată regula și în toată securitatea, cu împiegați români; și nimeni nu poate tăgădui că liniile au fost totdeauna în bună stare, fără a regreta administrațiunile anterioare ale lui Strussberg, Bleichröder sau Staat's Bahn.^b

Nu voi pretinde că tot ce s-a făcut în țara noastră de un sfert de secol încoace este perfect, dar îmi permit a observa pesimiștilor și impacienților că nici o țară din lume n-a progresat așa

^a) CHARLES EUGÈNE DELAUNAY (1816–1872), VICTOR-ALEXANDRE PUISEUX (1820–1888), matematicieni francezi. ^b) Rețeaua de căi ferate începe să fie construită în 1869 de concesionari străini, cu scandaluri de corupție răsunătoare în epocă („Afacerea Strousberg” etc.). Este preluată de statul român până la 1881 (v. *infra* pp. 275–281).

de mult ca țara noastră într-un așa de scurt timp, și că orice progres începe printr-o stare neguroasă și plină de nedomiriri; stare de care unii dibaci știu a se folosi, aceasta mai ales când progresul se operează de jos în sus; de aceea este totdeauna bine ca impulsivitatea și conducerea reformelor prin cari trece o națiune să vie de la clasele de sus, de la clasele luminate; de la acelea să proceadă spiritul de inovațiune, să nu aștepte ca inițiativa reformelor necesare să pornească de jos, căci atunci clasa numeroasă pierde spiritul de conservațiune care trebuie să domine totdeauna la bază, și societatea intră într-o perioadă de agitațiune care anevoie se poate astâmpăra.

Oamenii pe cari instituțiunile, împrejurările sau educațiunea i-a pus în fruntea unei națiuni sunt datori să fie înainte-mergătorii ei, să nu caute niciodată să împiedice mersul progresului, ci să lase toată latitudinea și toată libertatea inițiativei individuale, mai ales în ceea ce privește industria și comerțul, căci ele nu se pot conduce decât numai de luminele științei, cari singure pot arăta drumul care conduce pe om a deveni folositor și necesar societății în care trăiește.

Nimeni nu are dreptul d-a opri omenirea din mersul ei progresiv, care este tras de natura fizică și morală a omului; nimeni nu are dreptul d-a-i impune sisteme, oricât de geniale ar fi acele combinațiuni. Să te ferească Dumnezeu de omul care n-a citit decât o carte; acela ajunge mai curând sau mai târziu la o sistemă absolută, merge până a voi să prefacă societatea după capul său, după ideile ce și-a format; uită adevărurile sociale cele mai fundamentale, uită că progresul moral este libertatea și că progresul material este de a produce cât se poate de ieftin, d-a pune pe om în stare bună și a-i crea timp de a-și rădica gândirea mai sus de mulțumiri materiale.

Omul la tinerețe trăiește cu speranțe și la bătrânețe trăiește cu suveniri.

Plăcută este tinerețea cu cortegiul ei luminos și înflorit de cugetări înalte și de iluziuni plăcute, și frumoasă a fost tinerețea oamenilor generațiunei din care am făcut parte, generație care a trăit cu mintea ațintită la fapte mari și patriotice, plină de speranțe, de credință în Dumnezeu și în viitorul României;

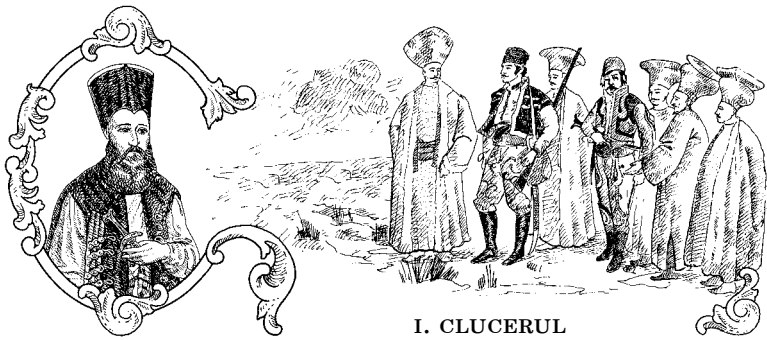
hrănită cu aspirațiuni înalte, din cari multe, grație împrejurărilor și stăruinței oamenilor de bine, am putut a le vedea realizate una după alta; izbânde cari au lăsat bătrânețelor noastre suveniruri plăcute și au deschis generațiilor celor tinere un câmp întins și luminos de speranțe și mai mărețe, și mai glorioase; generație care a urmat de aproape după deșteptarea românismului din letargia în care îl afundase grecismul fanariot, ce începuse a prinde coajă și năbușa naționalitatea noastră, precum apasă astăzi asupra românilor din Tesalia, din Epir, din Macedonia și asupra albanezilor.

Cât îmi place în orele mele de izolare să-mi aduc aminte de unii din oamenii cu cari am trăit alături, pe care i-am văzut luptând cu abnegațiune și curaj pentru redobândirea drepturilor țării și pentru libertate! Găsesc o mulțumire nespusă a-mi rememora faptele și cuvintele lor și a le binecuvânta numele și memoria.

Într-o seară lungă de iarnă, pe când ninsoarea bătea în geamuri, așezați pe jățuri la gura sobei, dinaintea unei flăcări dulci și luminoase, am petrecut ore întregi și plăcute cu amicul Vasile Alecsandri, povestindu-ne unul altuia suvenirurile noastre din tinerețe. Se apropia de ziuă când ne-am adus aminte de camerile noastre de culcat, și ne-am despărțit găsindu-ne amândoi la un gând, zicându-ne:

„De ce nu ne-am scrie unul altuia, sub formă de epistole intime, cele ce ne-am povestit într-astă seară; poate că unele din istorioarele noastre ar interesa pe unii dintr-acei cari n-au trăit p-acele vremi?“

Și astfel am început o corespondență, deși adesea întreruptă, dar pe care am reînnoit-o de câte ori ocupațiunile ne-au permis; corespondență în care ne-am ferit de orice invecitive, fără însă a ne abate niciodată a spune adevărul.

I. CLUCERUL
ALECU GHEORGHESCU

București, mai 1879

Iubite amice,

Alaltăseară, pornind de la gara ta^a, adormisem adânc, legănat de valurile ascuțite ale liniilor de fier Strusberg; trei locuri de o parte a vagonului erau la dispoziția capului și picioarelor mele; când, pe la miezul nopții, mă simții scuturat de o mână viguroasă: era conductorul care intervenea în favorul dreptului bine plătit al unui călător imbarcat la Mărășești; recunoscui dreptatea invocată și mă ghemuiam în limitele tichetului meu, căutând să apuc de picior somnul ce fugea, când aud un glas care se îngâna în scuze pentru supărarea ce-mi adusese și mă silea să răspund, ca om bine-crescut, la asemenea politeță prin cuvintele banale: „Nu face nimica, domnule“, „Eram deștept“, „Sunt foarte bine“, „Nu dormeam“, „Erai în dreptul dumitale“ etc.

Dar noul-venit începu o conversație:

— Știi, cucoane Iancule, că nu te mai cunoșteam? Ai albit de tot de când nu te-am mai văzut.

La aceste cuvinte, simțindu-mă cam atins la amorul meu propriu, îi răspunsei cu oarecare amărăciune:

— Dar îmi pare, domnule, că barba dumitale nu are nicidecum dreptul d-a invidia pe a mea, că este, mi se pare, și mai lungă, și mai albă.

— Ce are a face! îmi ripostă el, dar dumneata ești un copil pe lângă mine.

^{a)} Mircești, în județul Iași.

Noul-venit în vagon era un bătrân bine conservat, grăscian și rumen la obraz, căruia nu i-aș fi dat nici șasezeci de ani.

— Eu te-am mai sculat odată din somn; eram tânăr atunci și d-ta erai copil ca de vro opt-nouă anișori. Cuconul Tache, răposatul tatăl dumatile, era isprăvnic la Focșani; eu am fost trimis de am ridicat în fiare pe clucérul Alecu Gheorghescu, tovarășul dumnealui la isprăvnicie. P-atunci erau câte doi isprăvnici de fiecare județ, unul peste partea administrativă și celalalt pentru partea judecătorească, și amândoi isprăvnicii în pricini grele judecau împreună, formând un fel de tribunal. Ce vremuri erau pe atunci! Clucérul Alecu făcuse mâncătorii, abuzuri sau prevaricațiuni, cum se zice astăzi...

Înțelegi, amice, că la aceste cuvinte somnul meu, dulcele meu somn, a zburat în fuga mare, și nici nu m-am mai gândit a-l prinde. Și, în loc de a închide pleoapele, am dat drumul limbei, începând la întrebări:

— Ia spune-mi, mă rog, cum ai ridicat în fiare pe acel isprăvnic?

— Eram edecliu și aveam odaie în curtea domnească alături cu odaia lui tufecci-bașá, lângă ogeacul neférilor; la stânga, sub scară, ședea răposatul Măciucă, Dumnezeu să-l ierte, băș-ciohodár și mâna dreaptă a lui vodă, cum s-ar zice astăzi, întâiul aghiotant domnesc, om drept și plin de bun-simț.

Într-o noapte, după slujba curții, mă așezasem pe somn, când numai ce aud ciocănind la ușă și un glas care-mi striga: „Te cheamă vodă“. Nu știu nici cum am sărit din pat, nici când m-am îmbrăcat; într-o clipă îmi trântisem cizmele cele galbene, biníșul, legătura la cap și hangerul la brâu, și eram la ușa iatacului domnesc. Băș-ciohodárul tocmai ieșea din odaie de la vodă și-mi zise repede: „Ai mai iute, că te cheamă vodă, și să te văd, Niculae!“

Răposatul Măciucă era oltean ca și mine și puținel cam rudă după mamă.

Când am intrat în iatac la vodă, era șapte ceasuri, sau, cum s-ar zice astăzi, o oră după miezul nopții. Vodă era cu ghice-líc de noapte pe cap și cu o scurteică lungă de pambrú verde, îmblănită cu paceá de samúr; o făclie galbenă ardea într-un

sfeșnic mare de argint dinaintea icoanelor. Cum intru în odaie, vodă se întoarce cătră mine și-mi zice cu un glas gros și răstit:

— Tu ești Niculae Păunel?

— Eu, Măria Ta.

— De mult ești la curte?

— Numai de un an, Măria Ta.

— Măciucă mi-a spus că ești harnic și cinstit. Ce slujbă ai îndeplinit pân-acum?

— Nici una, Măria Ta, decât că acum trei luni am întovărășit pe nenea Negreanu tufecci-bașă, când a prins pe Ghiță Cuțui.

— Ia plicul de pe mescioară, pecetluiește-l cu pecetea de pe tăvița cu călimările și să pleci îndată la Focșani, să-l dai în mâna nepotu-meu Tache, isprăvnicul, fără să te simță nici pasărea măiastră. Bagă de seamă că ai să-mi aduci pe clucérul Alecu Gheorghescu în fiare; poimâne pe vremea asta să fii cu el la scara domnească. De cumva ți-o scăpa, mai bine să te duci să te îneci decât să dai ochi cu mine.

Grigorie vodă Ghica era un om mărunțel, barba potrivită în apărătoare și cănită, mai mult roșie decât galbenă, mustățile roșii trase în jos și despărțite sub nas prin două-trei muchi de brici, ras pe obraz pe lângă barbă; ochii vii, glas răstit și gros; el era un om cu foarte puțină învățătură și trecea între boieri ca unul din cei mai neînsemnați, deși fusese de mai multe ori ağă, spătar și chiar vistier și ban mare.

El s-a suit pe scaunul domniei la 6 octombrie anul 1822, trei ani după vestitul Caragea^a și îndată după zaveră, după uciderea slugérului Tudor, eroul care, indignat de jafurile oamenilor lui Ipsilant^b – cari din insurgenți în contra turcilor se prefăcuseră în cete de hoți, prădând drumurile și moșiile –, intrase în corespondență cu Silistra-valesi prin cancelarul consulatului nemțesc, bătrânul Udriski, arătând turcilor că răzvrătirea din Țara Românească nu era în contra turcilor, ci în contra fanario-

^a) IOAN GHEORGHE CARAGEA, domn al Țării Românești (1812–1818). În timpul domniei adună o avere enormă. Susținător al Eteriei. ^b) ALEXANDRU IPSILANTI (1792–1828), fiul lui Constantin Ipsilanti vv. (v. *infra*, p. 52, n. a.), cap al Eteriei; trece Prutul în Moldova la 22 februarie 1821, declanșând revoluția grecească în Principate; v. *infra*, „VI. Din timpul Zaverii“.

ților cari sărăciseră pe bieții locuitori. Atunci chehaiá-beg, care și intrase în București cu oștire turcească, a invitat pe boierii cari mai rămăsese în țară să trimită pe câțiva dintr-înșii la Poartă, ca să arete sultanului păsurile țării. Adunându-se între dânșii, ei au ales pentru această misiune pe banul Barbu Văcărescu, pe logofătul Mihăiță Filipescu și pe banul Grigorie Ghica, cari, ajungând la Țarigrad și espunând starea țării și trebuințele ei, sultanul a numit pe banul Grigorie Ghica domn, deodată cu Ioniță Sturdza în Moldova. Poarta nu mai avea încredere în fanarioți. Ghica Grigorie, viind la domnie, a găsit țara secată cu totul în belșugul ei, înecată în datorii; boierii și negustorii pribegiți în toate părțile și răscoale pretutindeni, în sate, în orașe și pe drumuri.

Ghica Grigorie, care-și iubea țara, a luat sarcina de-a stărpi jafurile boierilor și ale ciocoilor, cari de la Caragea ajunsese fără frâu; capul nu-l tăia prea mult, dar când avea câte o pricină grea chema de se sfătuia cu trei oameni: cu vornicul Costache Câmpineanu, clucéru Chiriac și cu băș-ciohodáru Măciucă. După ce-i auzea pe fiecare în parte, se culca, dormea un somn bun și pe la miezul nopții se scula, aprindea la candelă făclia din Vinerea Paștilor de la epitaf, cădea în genuchi dinaintea iconostasului și se ruga lui Dumnezeu ca să-l lumineze. Astfel a domnit el șapte ani și ajunsese să tremure boierii cei răi și ciocoi. Când a domnit el, a fost bine pentru toți, liniștea domnea în țară; pâinea și carnea bună, ieftină; toată lumea, negustor, meseriaș și țăran, mănca, bea și chiuia; veselie pretutindeni. El a deschis școalele românești și a gonit pe egumenii greci.

În noaptea când m-a chemat vodă, mi se făcea ziuă la poștă la Șindrilita, în cărucioara care se schimba din poștă în poștă și care ajungea totdeauna numai în trei roate. Pe la aprinsul lumânărilor, în ziua de patruzeci de mucenici, îmbrăcat tiptil, eram introdus ca călugăr în odaia răposatului coconu Tache, tatăl dumitale; parcă-l văz pe marginea patului, lângă scaunul cu două lumânări de seu în două sfeșnice de alamă cu mucări. Condicarul, în picioare, îi citea jălbile, întingând din vreme în vreme condeiul de peană de găscă în călimările de la brâu, ca să scrie hotărârea isprávnicalui; îndată ce condicarul Nicolae

Sprâncenatu, cum îi zicea lui Ipătescu, mai în urmă bărbatul eroinei de la 1848, scrise hotărârea isprăvnicului, cuconu Tache se uită la mine întrebându-mă:

— De la schit ești, părințele?

— Sunt de la Poiana-Mărului, am o jalbă.

Și mă apropiai de mescioara cu lumânările și-i pusei plicul domnesc în poală, cu pecetea în sus, potrivit să nu o zărească condicarul. Isprăvnicul, îndată ce văzu pecetea, o și recunosc, dar îmi zise:

— Ha, este de la părintele egumen!

Și dete ordin condicarului și stegarului care mă băgase în casă să ne lase singuri.

Despecetlui plicul cu grabă, îl citi și văzui că i se înveseli obrazul și-mi zise:

— Vezi, numai așa dacă nu s-or stârpi mâncătoriile și angaralele, să se învețe minte ciocoi; până n-o băga câțiva în ocna părăsită, ei tot cred că vodă glumește. Clucérul Alecu nu este acum în oraș, s-a dus după lúde în plasa Tohani, dar trebuie să vie astă-seară; du-te de te odihnește, că te chem eu la vreme.

Bătu în palme și porunci feciorului să-mi aștearnă în odaia copiilor; m-am dus de m-am culcat în odaia d-voastre. Sunt d-atunci 55 ani, cucoane Iancule! D-abia mă furase somnul, când auzii trăsnete și pleosnete și doi surugii bățăioși cari urlau de ți se părea că cânta; peste un minut auzii și glasul lui cuconu Tache:

— Ai, scoală, c-a venit clucérul.

Pornirăm amândoi pe jos spre casa clucérului, la care, în urma noastră, ceaúșul de slujitori înșiruia oameni de jur împrejur; când ajunserăm în pridvor, cuconu Tache intră în casă zicându-mi:

— Așteaptă aci până te-oi chema eu, și atunci să intri în odaie cu doi stegari.

Din pridvor se vedea pe fereastră foarte bine în odaia clucérului, luminată cu trei părechi de lumânări; o grămadă de mosafiri se și așezaseră la ghiordúm cu clucéru în mijloc răsturnat pe sofa. Când intră cuconu Tache, se sculară toți în sus, dar dumnealui luă pe clucér de mână și-l trase în odaia d-alături; după vro cinci minute auzii că mă cheamă, mă luai

îndată după glas și intrai în iatacul boierului. Clucérul ținea porunca domneasă în mână, și dinții îi clănțăneau în gură. Cum intrai, cuconul Tache îmi zise:

— Îndeplinește porunca lui vodă!

Atunci luai fiarele din mâna stegarului, mă plecai și le pusei clucérului de picioare; în cinci minute eram pe drum cu două cărucioare de poștă, într-una eu cu isprávnicul în fiare și în cealaltă doi arnăuți cu pistoalele încărcate, cărora li se dedese porunca să dea să-l omoare dacă o căuta cumva să scape.

Când ieșeam din Focșani, răsărea luna; nici gură de surugiu, nici plesnitură de bici, dar cărucioarele mele fugeau ca năluca cu umbra după ele și seara, când bătea meterhaneáua, mă dam jos din cărucioară și intram cu isprávnicul meu în odaia lui Măciucă, unde am așteptat până s-a sculat vodă de la masă, până s-a culcat beizadelele, s-a osteiat lumea din curte și au ieșit una după alta caleștile cu masalále a spătarului, a aghii și a isprávnicului de curte; atunci intră răposatul Măciucă și-mi zise: „Ai sus!“

Când am intrat în odaia lui vodă, Măciucă înainte, după el clucérul cu fiarele de picioare și eu după dânsul, vodă, care sta răsturnat pe sofa cu mâinile încrucișate sub cap și cu picioarele unul peste altul grămădit, se sculă drept în picioare și, adresându-se răstit și necăjit către clucérul:

— Nu ți-e rușine, slugă necredincioasă și boier zăcăș!

Și, întorcându-se către mine, îmi zise:

— Te fac divictár.

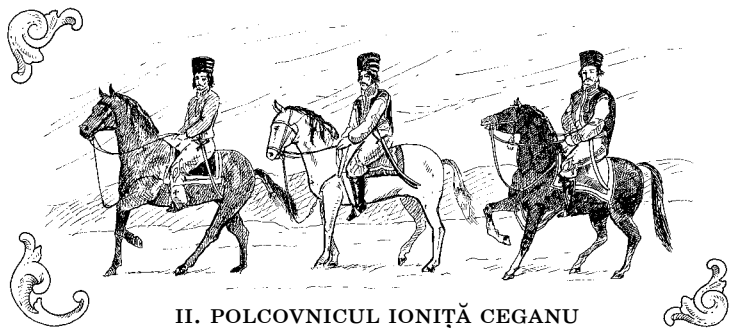
Măciucă îmi făcu semn să ies și când trecui pe lângă dânsul îmi zise încet:

— Trimite-mi sus patru ciohodári!

Ce s-o mai fi petrecut după aceea nu știu, dar, după ce m-am culcat, pare că auzeam prin somn un glas care se văita strigând: „Iartă-mă, Măria Ta! Cine o mai face ca mine ca mine să pață.“

A doua zi până în ziuă, clucérul era pornit surghiun la Snagov, cu cămașa pecetluită pe el, și a rămas acolo până la venirea muscalilor.

Când eram pe la 1829 la Craiova, l-am văzut de gât cu generalul Roth, juca cărți cu miile de galbeni, căci era peste proviánt.

II. POLCOVNICUL IONIȚĂ CEGANU

Ghergani, iulie 1879

Amice,

Aici, la moșie la Ghergani, aveam până mai deunăzi un vecin bun cu care am petrecut multe și lungi seri de iarnă.

Polcównicul Ioniță Ceganu din Cloșani, bătrân verde, rumen la față, fără zbărcituri pe obraz, ras regulat în toate sâmbetele cu perdaf, mustața și sprâncenele albe colilie, era născut cam pe la anul 1789 și a trăit până mai acu șase luni în satul Gămănești, unde petrecea în intimitatea a doi copoi vestiți cu cari gonea iepurele ziua toată din răsărit până la apus; iar toamna, când se coceau coarnele și zmeura la munte, se duceau tocmai pe Vulcan de împuşca câte un pui de urs și o capră neagră.

Acum un an era nun mare la nunta lui Vișanu dorobanț, curcan cu trei cruci pe piept.

Polcównicul Ioniță băuse în sănătatea însurăteilor un pahar de vin roșu de Dealul Răzvadului și prinsese la limbă. După ce se uită una după alta la semnele de vitejie ale milițianului, îi zice:

— Măi Vișane, cine ți le-a dat ție astea?

— Căpitanu, îi răspunse Vișan; mi le-a dat din partea domnitorului, an când ne-am întors din țara turcească.

— Dar fost-ai tu la bătălie? Dat-ai piept cu turcu? Luat-ai vrun tun, vreo cetate?

— Ce să dai piept cu turcul, domnule, că nu te lăsa nici să-i vezi, ședeau ascunși ca viezurii sub pământ; și apoi batalionul nostru s-a brodit să nu fie nici când s-a luat Grivița, nici la

căderea Plevnei; eram trimiși tocmai la Radișteni, pân-deam să nu lăsăm să intre nici convoiuri și ajutoare, nici să iasă vreun turc din cetate; planul muscalilor era să-i prinză pe toți robi. Apoi după predarea lui Osman pașa, ne-am dus de am înconjurat Vidinul; acolo, pe când așteptam din ceas în ceas să iasă turcii la luptă dreaptă, ne-am pomenit într-o bună dimineață că ardică steag alb și trămit la ghegenerul nostru să-i închine cetatea. Am intrat în Vidin parcă era sărbătoare, cu muzica în capul regimentului.

Bătrânul, după ce ascultă povestea soldatului, oftă zicând:

— Ei! și eu m-am bătut cu turcu în tinerețea mea; am intrat în Plevna cu Camenski^a și cu Suvaroff^b, și nu mi-a mai dat nimenea nici o cruce!

Când am auzit de numele lui Camenski și de bătălia din alți timpi, m-am apropiat și m-am luat cu polcǒvnicul la vorbă.

— Cum, nene Ioniță, zici că ai fost cu Suvaroff la Plevna? Dar știi dumneata că d-atunci trebuie să fie aproape șaptezeci de ani?

— Or fi, nen-to, îmi răspunse el, că eram abia băiețandru ca de vreo optsprezece ani când m-am scris la cazaci cu bietul Tudor al nostru. Ne aducea isprăvnicii pălcuri-pălcuri și ne da pe mâna ofițerilor muscali, de ne mustroluia; după șase luni, când învățam să dăm cu sabia și cu sulița, ne-a trecut dincolo în țara turcească. Îmi aduc aminte ca acum, era în ziua de Ignat când am trecut Dunărea pe gheață și ne-am așezat în meterezuri. Cum ne-au simțit spurcații de turci, au început să dea năvală asupra noastră; trămitea tot zeibégi d-ăia cu cealmălele cât o claie pe cap și arapi d-ăia negri și buzați, încă-lecați pe niște cai de scoteau foc pe nări; venea tot iurus cu iataganul în dinți și cu pistoalele întinse în amândouă mâinile, de ți le punea sub nas. P-atunci nu erau puști d-astea lungile până la bătălie, ci venea moartea de-ți sta dinainte ceasuri

^a) NIKOLAI MIHAILOVICI KAMENSKI (1776–1811), general rus, comandant al armatei ruse de la Dunăre în războiul ruso-turc de la 1806–1812; învingător în bătălia de la Vidin (26 octombrie 1810). ^b) ARKADI ALEKSANDROVICI SUVOROV (1784–1811), general-locotenent rus, fiul celebrului generalissim.

întregi, de-o vedeai bine în față. După câte o bătălie, când ne număram, rămâneam uneori numai patru-cinci sute, din două mii câți eram; dar peste zece zile eram iar în păr la loc, că se umpleau golurile cu alți panduri trămșiși din țară; așa era învoiala cu Ipsilant^a. Războiul d-atunci între turc și muscal se iscase mai mult din pricina lui și a lui Muruz^b; că după ce sultanul se învoise cu împăratul Alexandru să-i ție șapte ani pe unul domn în Țara Românească și pe cel'lalt în Moldova, s-a mâniaț pe dânșii și i-a scos după doi ani; lui Ipsilant trămisese chiar să-i ia capul, cum făcuse lui Hangerliu la 1799. Îl simțise că ținea cu muscalii și că era înțeles cu Pasvantoglu^c de la Vidin și cu Cerni-George Sârbu^d, cari amândoi se răsculareră în contra Porții. P-atunci sultanul asculta de povețele generalului Sebastiani^e, care umbla să-l tragă în partea lui Napoleon. Ipsilant, mai norocit decât bietul Hangerliu, a scăpat de gealat ca prin urechile acului. Prevestit de tată-so de la Țarigrad și de ambasadorul Italinski, a fugit la Brașov, d-acolo s-a dus la Petersburg, și în ziua de Sfântul Nicolae intră în Iași cu generalul Michelson în capul oștirii rusești. Generalul muscal îl orânduise domn peste amândouă țările. Domnia aceea a ținut și mai puțin decât cea dintâi, căci peste câteva luni împăratul a trămis pe generalul Cusnicov președinte cu deplină putere asupra Moldovei și pe Engelhart, vicepreședinte cu reședința în București, ca să guverneze țările cu mitropolii și cu câțiva boieri mari.

^a) CONSTANTIN IPSILANTI, domn al Moldovei (1799–1802) și al Țării Românești (1802–1806). Agent al politicii rusești, de la care spera eliberarea grecilor de sub dominația otomană. ^b) ALEXANDRU MORUZI, domn al Moldovei (1792–1793; 1802–1806, 1806–1807) și al Țării Românești (1793–1796, 1799–1801). Domnii celor două principate sunt maziliți după patru ani, nu după doi, așa cum se afirmă mai jos. ^c) OSMAN PASVANTOGLU (1758–1807), pașă de Vidin, răsculat împotriva sultanului; pentru o privire asupra acestei perioade de instabilitate v. Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident: Țările române la începutul epocii moderne (1800–1848)*, Humanitas, București, 2013, cap. „Pe vremea lui Pasvantoglu: război, prăpăd și jale”. ^d) GEORGE PETROVICI (Karageorge; 1768–1817), haiduc sârb, capul primei revolte antiotomane a sârbilor; mare voievod al Serbiei (1804–1813). ^e) HORACE FRANÇOIS BASTIEN SÉBASTIANI DE LA PORTA (1771–1851), ofițer, diplomat și om de stat francez, ambasador al Franței la Constantinopol între 1806 și 1812.

S-au bătut bine, foarte bine, băieții noștri de astăzi; dar să știți, domnule, că și noi n-am fost mai pe jos în vremea noastră. Ne băteam sabie cu sabie, spângă cu spângă, piept cu piept, dar cine ne-a știut? Că p-atunci nu erau d-alde Alecsandri, să ne cânte vitejiile și să ne înalțe în ochii lumii.

Știi dumneata, domnule, ce om era căpitanul nostru Tudor? El, care nu râdea niciodată, când auzea că vin turcii asupra noastră, că se năpustea păgânii ca vijelia, când cu gândul nu gândea, el de bucurie începea să cânte și să joace ca un copil. Intra în foc, domnule, parc-ar fi mers la nuntă.

Românii s-au bătut totdeauna; n-a fost război fără ca ei să nu fi sărit asupra păgânilor. Răpaușatul moșu-meu, Ceauș Vergea (familia noastră a fost neam de pandur din tată în fiu), își aducea aminte după la 1716, când a venit întâiași dată Mavrocordat; p-atunci avea țara dorobanți, roșiori, călărași, odivói, seiméni, talpáși, lefegii și slujitori; patruzeci de mii de oameni armați, pe care grecul, când a venit domn, i-a desființat ca să nu ne mai putem bate cu turcul și să rămâie ei, fanarioții, stăpâni pe țară. La 1807, după ce am trecut Dunărea, ne-a luat generalul Isaiov, ne-a îmbrăcat căzăcește, ne-a dat mazdráce, ne-a pus pistol și sabie la brâu și, după ce ne-a făcut smotru, ne-a orânduit la Tatargic, o bătaie de tun de Vidin, ca să ținem de cărjalíii lui Mola agá să nu iasă din cetate; muncă grea! pentru că pe toată ziua eram atacați de arapi, și noaptea cădeau peste noi manáfi, ca să ne scoată din meterezuri; dar noi aveam poruncă de la Miloradovici, morți, tăieți, să nu părăsim locul.

Asta era pe când Bosniacu agá bătuse pe Camenski la Rusciuc de-l prăpădise și pe când Mola agá gonise pe muscali din toate pozițiunile de primprejurul Calafatului; arse se Caracalul și Cernețul, pustiiseră toate satele până în Craiova și împrăștiase toată armata rusească; numai noi, românii, un pumn de oameni, am ținut până a venit generalul Pangration^a cu oștire nouă din Rusia. Pe toamnă murise Michelson și în locul lui se orândui se Prosoroski^b, general mai mare peste toată

^a) PIOTR IVANOVICI BAGRATION (1765–1812), general rus. ^b) ALEKSANDR ALEKSANDROVICI PROZOROVSKI (1732–1809), mareșal rus.

oștirea; atunci ne-a luat Isaiov și ne-a dus în Balcani, tocmai la Kisil-hisar, zece zile cale; d-abia ajunseseam, când a început să se vorbească de pace și ne-a întors la Lovcea, unde, după ce am șezut un an fără să ne batem, ne-a venit poruncă să luăm Plevna, că iar se deschisese război. Când am ajuns acolo și s-au așezat tunurile la bătaia zidurilor, ne-am apropiat de cetate până în șanțuri, le-am umplut cu măcăcini și cu saci de pământ, am pus scări și am sărit în cetate. Eram numai noi, pandurii lui Tudor, la asalt, că muscalii cam greoi au ajuns tocmai târziu, când noi ne băteam de un ceas cu turcii pe ulițe: cadănele trăgeau puști și pistoale după ferestre, de ploua gloanțele din toate părțile ca grindina; zburau capetele ca mingele, unele cu cealmăle turcești, altele cu chivere rusești, și curgea sângele gârlă; un glonț m-a nemerit drept în piept, de-am zăcut șase luni; m-aduseră la spitalul din Craiova în casele lui Priscoveanu, de mi-a scos plumbul de sub coastă.

Lui Tudor i-a venit de la împărăție un inel cu piatră scumpă și cu numele lui Alexandru^a pe dânsul, iar noi, aștilalți, când s-a făcut pace și s-au împrietenit împărații, ne-am pomenit cu o bucată bună din țărișoara noastră șterpelită: ne-au luat Basarabia din Nistru până în Prut, și a rămas bună luată până în ziua de azi.^b

Am trăit rău cu muscalii, că ne trata ca pe niște câni; ofițerii lor ne înjura, tot *durak moldovanski*^c ne făcea și ne da ghionturi prin fălci. Mâncam numai soharici, un fel de pesmet negru ca noroiul și tare ca piatra; trebuia să-l moi o zi întreagă în apă, să-l faci terci ca să-l poți băga în gură; vara mai bine mâncam buruieni fierte. Când îi scăpam prin vitejia noastră de câte o nevoie mare, ne zicea *dobri kazaki*^d, iar numele de român nu se pomenea niciodată. Fără noi nu mai lua ei Plevna nici atunci, ca și acum.

— Vezi, polcównice, p-atunci nu erau jurnale, nici reporteri, ca să poată lumea afla cine se bate și cum se bate, dar o să vie

^a) ALEXANDRU I, țarul Rusiei (1801–1825). ^b) În edițiile postbelice, pasajele referitoare la rolul nefast al Rusiei în istoria noastră modernă și la rapturile teritoriale ale acesteia au fost eliminate de cenzură. ^c) Moldoveni proști (rus.). ^d) Cazaci buni (rus.).

ea o vreme când să se găsească cineva să scrie și despre vitejiile românilor din timpii când erau considerați ca căzuți în ochii oamenilor și treceau de molatici și de fricoși. O să se găsească el cineva să spuie românilor cine a fost slugéru Tudor, ce voia el, ce a făcut și ce a dobândit pentru țară cu pandurii lui, căci lui îi datorim scăparea noastră din ghearele fanarioților. Dar ia spune-mi, mă rog, ce s-au făcut acei două mii de panduri după ce s-a încheiat pacea la 1812 și a venit Caragea domn?

— Vreo două sute au format potera sub comanda lui slugéru Tudor, iar ceilalți ne-am răspândit toți în toate părțile; unii au mai murit de ciumă.

Eu, după ce m-am tămăduit de rana din piept, m-am tras acasă la părinți, unde am rămas până la zaveră, când m-a chemat slugéru și m-a luat cu pandurii la București. Am șezut întâi la Mitropolie, pe urmă ne-a băgat în Cotroceni și d-acolo ne-a pornit spre Pitești, ca să ne ducem să ieșim înaintea turcilor, cari intrase pe valea Oltului. Tăbărâsem la Golești, unde am aflat că Ipsilant prinsese cu vicleșug pe slugéru și îi tăiasse capul; atunci ne-am hotărât să cădem asupra grecilor lui Ipsilant, ca să-i scoatem din țară, și am pornit spre Târgoviște, unde știam că era tabăra lor, dar era târziu, că-i bătuse turcii la Drăgășani; chehaiá-bég nu lăsase picior de mavrofór. Ipsilant cu cneazu Cantacuzino^a și cu Manu Pârlitu fugiseră peste hotar și fusese prinși de nemți și închiși în cetatea Muncaciului.

După moartea slugéruului au rămas numai vreo sută de panduri, acei cari s-au aflat cu căpitanul Solomon la bătaia de la Drăgășani și cari s-au închis pe urmă în Mănăstirea Cozia, unde au ținut voinicește în contra lui báș-beșlí-agá, până la venirea lui Grigorie Ghica domn la 1822.

Mai în urmă, peste vreo doi ani, când s-a făcut unchiul dunitale Costache Câmpineanu caimacám la Craiova, pe mine m-a făcut polcóvnic de vânători și am fost polcóvnic de vânători până când s-a deschis iar război cu muscalii la 1828 și m-am dus cu căpitanul Solomon^b și cu Magheru.

^a) GHEORGHE CANTACUZINO-DELEANU (1786–1857), învins în bătălia de la Sculeni dintre turci și rămășițele eteriste, se refugiază de fapt peste Prut, în Rusia. ^b) IOAN SOLOMON (1793–1892), unul din căpitanii lui

Ne-am bătut cu turcii patrusprezece luni mereu, ziua și noaptea, sub comanda lui Geismar și a lui Roth; vedeam în toate zilele moartea cu ochii, că ne puneau muscalii tot înainte la avant-posturi.

Geismar, îndată cum a trecut Oltul, a trimis pe generalul Roth înainte să coprinză Calafatu, și el s-a dus de s-a așezat la Cioroi. Când s-a pomenit dodată că îl ia pașa de la Dii^a cu vestitul Ciapanoglu pe la spate cu 15 000 de suvarîi cu 30 de tunuri, care, după ce bătuse pe Roth lângă Maglavit de-l topise, se aruncase asupra lui Geismar, îi tăiase drumul și spre Cioroi, și spre Calafat, îi luase toate vitele și tot proviántul din magazinele de la Galicea și le trecuse la Vidin. Muscalii speriați, când îi răzbise turcii la Băilești, fugeau în toate părțile, strigând cât puteau: „*Nazat! Nazat! Tureschi duh!*“^b când farmazonul nostru, bietul căpitan Ciupagea, care nu știa că pe muscălește *nazat* va să zică *îndărăt, înapoi*, aleargă printre șireagurile noastre strigând: „Auziți, băieți, ghinărarul poruncește să mergem la sat“. Alt sat nu mai era decât Băileștii, de unde turcii băteau cu tunurile în muscali de-i prăpădeau; noi am dat năvală la sat, n-am repezit la deal și am pus mâna pe tunurile turcești; atunci Ciapanoglu, crezând că suntem putere mare și că fuga muscalilor era numai o stratagemă, s-a speriat și a luat-o la fugă spre Calafat, lăsând toate proviziunile și munițiile. Le-am luat în ziua aia douăzeci și patru de cară cu iarbă și patru sute de cară de zaherea¹. Roth, văzând că fug turcii dinaintea noastră, a luat curagiu, s-a întors, s-au pus și ei pe goana turcilor. Astfel s-a câștigat cea mai vestită bătălie din toată campania.

Tudor Vladimirescu. Ulterior face carieră în miliția Țării Românești; colonel în 1848, participă la arestarea guvernului provizoriu. Rămâne omul Rusiei și la 1853, când, în debutul Războiului Crimeii, reprimă revolta țaranilor olteni, care dădeau ajutor trupelor otomane, exasperați de abuzurile armatei ruse de ocupație. A lăsat un scurt volum de amintiri.
^a) Vidin. ^b) „Înapoi! Înapoi! Vin turcii!“ (rus.).

¹) Un ziarist, criticând epistolele mele, m-a tractat de nătâng, zicând că am spus o enormitate, căci turcii nu puteau să aibă 400 de cară încărcate numai cu *zahar*. Criticul nu știa că *zaherea* va să zică *proviziuni* de hrană pentru oștiri, iar nu *zahar*. Cuvântul *zaherea* era foarte uzitat în limba română.

Lupta a ținut trei zile și trei nopți; am alergat după turci până i-am băgat în Dunăre; bașibuzúcii omorau pe agălele cari voiau să-i reție să nu treacă Dunărea și să-i întoarcă la bătălie spre Calafat.

Să știi, domnule, că fără Ciupagea al nostru mâncau muscalii o păpară de n-o mai uitau niciodată; se prăpădea și țara: păgânii de turci pe unde treceau era foc și pârjol. Când te uitai noaptea după o movilă, te lua jalea: vedeai numai focuri în toate părțile cât luai cu ochiul; ardeau căpițele de fân, clăile și șirele de grâu, că era tocmai în strânsul bucatelor.

După ce am isprăvit cu turcii la Islaz, la Calafat, la Cioroi și la Băilești, ne-a trimis ghinărarul Gavrilenko de am măturat câți turci mai rămăsese la Cireș și la Cerneți, de n-am lăsat picior de turc în Mehedinți și în Dolj.

Mult bine s-au mai bătut românii și în rândul ala.

La Cireș, a doua zi după bătălie, am căzut de ciumă; în ordia muscălească se încinsese boala de mureau câte două-trei sute de soldați pe zi. Am zăcut patruzeci de zile pe mâinile cioclilor, cari m-au jăfuit, mi-au luat tot ce aveam în chimir: patru ceasornice de aur și cinci sute de mahmudéle d-ale noi luate de pe la turci.

Când am ieșit din lăzăret se făcuse pacea; muscalii ne mai ciortise o bucată de pământ la gurile Dunării; lui Solomon și lui Magheru le venise de la împăratul Nicolae „Sfânta Ana“ de gât și celuilalt sabia cu cruce, iar nouă ne-a dat drumul p-acasă.

Murise mama și îmi lăsase peticul ăsta de pământ, Cega, și am venit de m-am așezat la Gămănești. Pe la 1830, când s-a făcut miliția, n-am mai vrut să mă mai scriu; a stat mult de mine căpitanul Ciupagea; vreau să mă primească parútic, dar mă săturasem de trai rău, mă logodisem cu Bălășica, cu care am trăit bine și liniștit patruzeci și doi de ani; acum, când oi muri, voi să mă îngroape la biserică alături cu dânsa.

L-am plâns pe polcównicul Ioniță ca pe un frate, că era un bun și pacinic vecin și un bun tovarăș de vânătoare.

III. DIN VREMEA LUI CARAGEA

București, noiembrie 1879

Amice,

Mazilîa lui Ipsilant și a lui Moruz, unul din domnia Valahiei și celalalt din scaunul Moldovii, înainte de împlinirea celor șapte ani stipulați în tratatul de la Kuciuc-Kainargi, adăogându-se la alte pricini de gâlceavă ce împăratul Alexandru căuta sultanului, a adus războiul de la 1806; și după șase ani de luptă crâncenă, în care victoriile se precumpăneau, puterile Europei, cășunând asupra Porții, au silit-o să încheie pace numai și numai ca să lase Muscalului mâinile slobode în lupta cu Napoleon.

După zicătoarea românească „*Turcul să plătească*“, sultanul a dat lui Alexandru Basarabia și un bun hârtău în Asia pe malul Mării Negre, și astfel a făcut Englezului pe plac, iar după încheierea păcii de București contele Metternich, profitând de încurcătura în care se găsea Rusia pe malurile Moscovei, a împins la domnia Țării Românești pe Iancu Caragea, amicul și protegiatul cavalerului de Gentz^a. Dar, cu toată stăruința internunțului la Constantinopole, sultanul nu a voit să-i dea domnia până ce mai întâi nu l-a asigurat Caragea că-și va da demisia după trei ani. Pe de o parte, suzeranul căta să eludeze stipulațiunea de domnie pe șapte ani și, pe de alta, voia să aibă pe grec la mână.

^a) FRIEDRICH VON GENTZ (1764–1832), intelectual și om de stat austriac, consilier imperial, prieten și secretar al cancelarului Klemenț von Metternich în perioada 1812–1822, secretar al Congresului de la Viena (1814–1815).

După mai multe străgăneli cu *inşaala*, cu *pekei* și cu *bacalum*^a, pe la sfârșitul lui octombrie, Caragea a putut ieși din Constantinopol, și în ziua de Sf. Spiridon al anului 1812 el și-a făcut intrarea în București cu alai domnesc, călare pe *tablá-başá*, în sunetele clopotelor, ale surlilor și tobelor. După ce a descălecat la Sfântul Spiridon cel Nou din Podul Beilícului (astăzi Calea Șerban-Vodă), s-a dus de s-a miruit în biserica Curtea-Veche, după obicei.

Sosirea acestui domn în București a fost semnalul a mari calamități pentru țară! Chiar în noaptea instalării sale, palatul domnesc de la Mihai-Vodă din Dealul Spirei a ars până în temelie și *Curtea domnească* a devenit *Curtea arsă* până în ziua de astăzi; iar a doua zi, la 13 decembrie, s-a ivit ciuma între oamenii curții veniți cu vodă de la Țarigrad.^b

A fost în multe rânduri ciumă în țară, dar analele României nu pomenesc de o boală mai grozavă decât *ciuma lui Caragea*! Niciodată acest flagel n-a făcut atâtea victime! A murit până la 300 de oameni pe zi și se crede că numărul morților în toată țara a fost mai mare de 90 000. Contagiunea era așa de primejdioasă, încât cel mai mic contact cu o casă molipsită ducea moartea într-o familie întreagă, și violența era așa de mare, încât un om lovit de ciumă era un om mort.

Spaima intrase în toate inimile și făcuse să dispară orice simțământ de iubire și de devotament. Muma își părase copiii și bărbatul soția pe mânilor cioclilor, niște oameni fără cuget și fără frică de Dumnezeu. Toți bețivii, toți destrămații își atârnavu un șervet roșu de gât, se urcau într-un car cu boi și porneau pe hoție din casă în casă, din curte în curte. Ei se introduceau ziua și noaptea prin locuințele oamenilor și puneau mâna pe ce găseau, luau bani, argintării, ceasornice, scule, șaluri etc., fără ca nimeni să îndrăznească a li se împotrivi. Fugea lumea de dânșii ca de moarte, căci ei luau pe bolnavi sau pe morți în spinare, îi trânteau în car, claie peste grămadă, și porneau cu carul plin spre Dudești sau spre Cioplea, unde erau ordiile

^a) *Inşallah*, cum o vrea Dumnezeu; *peki*, desigur; *bakalım*, să vedem (tc.). ^b) Curtea Veche a ars în noaptea de 22 dec. 1812. Ciuma s-a declanșat în iunie 1813.

ciumaților. Se încrețea carnea pe trup auzindu-se grozăviile și cruzimile făcute de acești tâlhari bieților creștini căzuți în ghearele lor.

Rareori bolnavul ajungea cu viață la câmpul ciumaților. De multe ori o măciucă peste cap făcea într-o clipă ceea ce era să facă boala în două-trei zile!... Și poate că acei uciși astfel erau mai puțin de plâns, căci mai mult erau de jale acei aruncați vii în câmp, fără așternut și fără acoperământ, pe pământ ud și înghetat. Cale de jumătate de ceas se auzeau țipetele și vaielele nenorociților din câmpul Dudeștilor!...

În urma mai multor scene oribile, neomenoase și bestiale, petrecute la ordie, unde unul din acești mizerabili fusese rupt cu dinții de un tânăr care apăra cinstea soției sale, lovită de ciumă chiar în ziua nunții, și în urma revoltei ciumaților, cari au sărit cu parul și au omorât zece ciocli, autoritatea în sfârșit a luat măsură de a organiza un fel de serviciu sanitar. Ea înființase câțiva vătășei însărcinați de a întovărăși pe ciocli din casă în casă, și aceștia strigau de la poartă: „Sănătoși, copii?” Unul din ei, într-un raport către șeful său, zicea:

„Azi am adunat 15 morți, dar n-am putut îngropa decât 14, fiindcă unul a fugit și nu l-am putut prinde.“

Deasupra orașului se ridica un fum galben și acru, fumul băligarului care ardea în curțile boierești, și orașul răsuna de urletul jalnic al cânilor rămași fără stăpân.

La fiecare poartă era câte o șandrama, un fel de gheretă, în care se adăpostea câte un servitor pus acolo *pazarghidan* (comisionar pentru târguielile de pâne, de carne și de zarzavaturi). Nimic nu intra în curte decât după ce se purifica la fum și trecea prin hărdăul cu apă sau prin strachina cu oțet.

Ciocli, când treceau pe lângă o casă bogată, nu lipseau de-a arunca zdrențe rupte de la ciumați, ca să răspândească contagiunea. Ei nu se temeau de molipsirea boalei, căci mai toți erau dintre acei cari zăcuseră de câte două-trei ori de acea grozavă epidemie. Ciuma, ca toate boalele mortale și lipicioase, ca vărșatul, ca tifosul, ca lungoarea neagră, foarte periculoasă întâia oară, devine puțin violentă la acei cari au mai fost loviți de ea.

Jafurile și tâlhăriile oamenilor, direct sau indirect prepuși la serviciul ciumaților, au fost nepomenite. Multe averi și case

mari s-au ridicat în București după ciurma lui Caragea din scúlele și banii bieților bolnavi.

După un an, cam pe la decembrie, boala a început a se domoli și lumea s-a readunat încetul cu încetul în oraș. Acei cari se regăseau se îmbrățișau, dădeau o lacrimă celor pierduți pe câmpia de la Dudești și porneau cu viața înainte, uitând suferințele și însetați de plăceri.

Totdeauna după o epidemie, ca și după un război, omenirea caută a-și recăpăta nivelul; în aparență viața devine mai lesne, averile flăcăilor și zestrele fetelor sporesc prin moșteniri și prin moartea fraților și a surorilor cu cari ar fi avut să împartă averea părintească, dacă ar fi trăit ei. Când este o mortalitate mare, poporul zice că se *ieftinește pânea*, și această credință avea pe atunci oarecare temei, căci țara fiind pe atunci lipsită de esport^a, grâul nu avea altă căutare decât pentru consumația interioară. Și în asemenea împrejurări căsătoriile trebuiau să devie numeroase, cu atât mai mult numeroase cu cât răul a săcerat mai multe ființe. Deci, îndată după încetarea boalei, lumea s-a pornit pe nunți.

Pe atunci nunta nu vrea să zică un petec de hârtie velină, tipărită frumos la Socec sau la Weiss din partea dlui X sau a dnei Z, anunțând celebrarea cununiiilor fiului sau fiicei lor în ziua cutare, la biserica Sărindar sau la Domnița Bălașa, ș-apoi... pe ușă afară! Pe atunci nunta era dandana mare!

Mai întâi peșitorii și colăcerii cu aldamaș; după ei logodnă cu arhieru, cu diaconi, cu preoți, cu cântăreți, cu lăutari și cu ziafet toată noaptea până la luceafărul de zi. Cu câteva zile înainte de nuntă, dacă mirele și mireasa erau de neam de boier, se făcea *cherofilima* (sărutare de mână) la curte, unde tinerii cu toate rudele lor erau duși cu alai spre a săruta mâna lui vodă și a doamnei, cerându-le binecuvântarea.

Când se apropia ziua nunții, mahalaua se împodobește cu brazi de la casa ginerelui până la casa miresei. În ajunul nunții,

^a) Până la Tratatul de la Adrianopol (1829), exportul de alimente, șep-tel și materii prime din Principate se îndrepta aproape exclusiv către Imperiul Otoman, la prețuri fixate de Poartă.

cam după amiază, porneau *călțunuresele*, tot cucoane alese dintre rudele cele mai frumoase ale ginerelui, în trăsuri înhămate cu armăsari de preț. Întâia călțunăreasă intra la mireasă purtând o căție de argint cu flori suflate în aur, din care ieșea fum de udagăci și de cūrse; ea mai purta și o stropitoare din care arunca apă de trandafir, semnul curățeniei, și ura miresei să fie totdeauna spălată și parfumată. O a doua călțunăreasă ducea pe tava de argint florile cu cari se împodobeau cununile. A treia călțunăreasă aducea o tavă cu peteală, semnul bogăției. Veneau în urmă celelalte călțunărese cu zece-douăsprezece tave încărcate cu tot felul de daruri: șaluri, giuvaere, stofe scumpe, bani, cofeturi etc. Mulțime de fete înconjurau pe mireasă, și lăutarii ziceau din vioare și din gură cântecul vechi:

Astăzi cu fetele
Mâne cu nevestele...

După ce fetele deschideau boccelele și admirau darurile, ele tăbărau pe tavele cu peteală și pe flori; unele împleteau cununile: cruce întregă pentru ginere și cruce jumătate pentru mireasă. Celelalte desfășurau jurubițele de peteală, le depănuu și făceau o urzeală lungă de trei coți, podoaba miresei, un râu de aur în care se putea ascunde copila logodită din cap până-n picioare. Din vreme în vreme, fetele trăgeau cu coada ochiului și aruncau flori sau noduri de peteală în partea flăcăilor; aceștia le ridicau și le aninau de fermele; pe când fetele, ca unele ce împărțeau, își făceau și ele parte, agățându-și la piept, în dreptul inimei, snopuri de peteală.

După clacă se puneau cu toții la jocuri: de-a ineluș-învârteguș, de-a baba mija, de-a gaia, de-a cârpa, și acestea se încheiau printr-o horă mare. Astfel, mireasa își *lua ziua bună* de la fete și surate; iar bătrânii și babele, bărbații și nevestele petreceau toată noaptea pe ziafet, pe bére și pe mâncare, în sunetul necurmat al lăutarilor.

Dar a doua zi mai cu seamă era ce era! Nunta începea chiar din zori; nuntașii nu mai osteneau întruna de la casa ginerelui la casa miresei. Cununia se celebra la amiazi la biserica enoriei, de unde apoi mireasa nu se mai întorcea la căminul părintesc.

Ea, împreună cu mirele, se punea în trăsură cu cei care purtau gevréle, și luau la trăsură lumânările aprinse, înfipite într-o pâne. Iar dacă cununia era a se face acasă la ginere, una din rudele cele mai de aproape ale acestuia, mama, sora sau mătușa, pleca de lua pe mireasă și o aducea acasă la mirele ei, cu așternut, cu zestre cu tot. Trăsura era înconjurată de toți flăcăii, rude și amici ai generelui, cari încuráu caii lor, aducând știre că sosește mireasa.

Momentul despărțeniei de părinți era solemn pentru mireasă, însă ea, când pășea pragul casei părintești, trebuia să tragă din picior, pentru ca să se mărite și celelalte fete. Obiceiul cerea ca să o podidească plânsul în acel moment, și lăutarii cântau:

Taci, mireasă, nu mai plânge,
Căci la mă-ta mi te-i duce
Când a face plopul mere
Și răchita vișinele... etc.

După cununie, masă mare cu zaharicale de la becérul Manolachi și cu cofeturi de la vestitul Pascu; cu vin de Drăgășani, cu pelin de Dealu-Mare și cu vútcă de vanilie și de cúrsă. Lăutari și horă toată noaptea, iar în ziua se trămiteau nunii, socrii și nuntașii pe la casele lor, cu lăutari.

Acest chef, la cei de jos, ținea trei zile, iar la boieri ținea șapte zile și șapte nopți, *după legea domnilor și a împăraților*. O nuntă se isprăvea și zece începeau, încât Bucureștii într-o sărbătoare o duceau. Doliul se schimbase în veselie!

Viața aceasta îi pria lui Caragea, căci popor și boieri, cufundați în ziafeturi, nu băgau în seamă jafurile domnești; și-apoi caftanele după cari alergau însurăței îl ajutau mult la sporirea pungii. Îmbulzeala la ranguri era atât de mare, că se umpluse din scoarță în scoarță condica pitacului domnesc, și se spune că, în ziua fugii lui Caragea, postelnicul de-abia a pridedit să citească numele celor din protipendadă și câteva din starea a doua. Chemat de vodă ca să plece, el a trântit pitacul jos, strigând cu glas tare: „*Iar voi ceilalți, pitari și serdări!*”

Caragea se urcase în trăsură, zicând că merge să se primble la Băneasa, dar acolo îl așteptau trăsurile înhămate cari l-au

dus la Braşov, chiar în ziua când sosea în Bucureşti capugiul ce venea să-i taie capul, fiindcă şezuse pe scaunul domniei şase ani în loc de trei, precum se legase către sultanul.

Venit domn pe puşini ani, Caragea căuta să adune cât mai curând o avere cu care să poată trăi măreţ în străinătate. Prin urmare, el a lăsat un mare nume în felul jafurilor. Se zicea în ţară până mai deunăzi că *se fură ca în vremea lui Caragea*.

În domnia lui, toate slujbele şi caftanele se dau pe parale. El a suit birurile într-un mod nepomenit, de la 1 500 000 lei (115 385 galbeni) la suma de 3 700 000 lei (248 848 galbeni), afară de ocne şi de vămi, pe cari le vindea cu preţ de zece ori mai mare decât înainte, lăsând pe *taxidári* să rupă cât puteau; apoi pecetluituri, mazilii, neamuri şi câte şi mai câte!...

Când i se părea că punga nu se umplea destul de repede, avea şi alte coarde la arc. Scottea pe ága în târg cu cântarul şi cu falánge; acesta *prindea cu ocáua mică* pe vreun brutar, pe vreun cârcimar, pe vreun măcelar, îi trántea câte o sută de nuiele la tălpi sau îl ţintuia de ureche în mijlocul pieţei. Vodă era sigur că *isnáful* avea să alerge de la unul la altul ca să facă *curamá*, iar pedeapsa înceta îndată ce starostele venea la curte cu un *porcoi de mahmudéle*. Un alt şurup ce găsisse fântânii de aur era porunca straşnică din vreme în vreme ca toţi negustorii să se răfuiască între dânşii, ca să nu fie datori unii altora. Pe atunci se lua zeciuială de la împlinirile de bani. Bieţii oameni, speriaţi de ruina ce ar fi urmat unei asemenea răfuieli pripite, se adunau, făceau císlă, şi astfel mai dobândeau o amânare, căci suma císliei curgea în punga domnească.

Caragea avea multă imaginaţie în asemenea materie, dar şi găsisse câţiva oameni zdraveni cari îl ajutau la desăvârşirea tertipurilor lui. Vorba mergea în ţară că:

Belu beleşte,
Golescu goleşte
Manu jupuieste!

După şase ani de domnie, el a dus cu dânsul la Pisa o avere de milioane, cu care a trăit în belşug şi a ajutat Eteria şi revoluţia grecească. Era violent şi înfiorător! Un poet linguşitor îi adresă o odă în care îl făcea să zică în limba grecească:

Εχω τπάθι καὶ τοποῦζι
σε σκοτόνω μιπρε δομοῦζι¹

Un boier, pe care-l dojenea pentru niște hoții, din care nu-i dăduse o parte îndestulătoare, îi răspunse:

κλέπτω, κλέπτεις, κλέπτει²,

iar Caragea, în loc de a-l pedepsi pentru atâta îndrăzneală, l-a îmbrăcat în caftan de *boier cu barbă*.

Acest domn însă era neîmpăcat cu boierii cari, nevoind a fi instrumentele hrăpirii lui, îi făceau vreo împotrăvire sau chiar vreo simplă observație. Astfel, pe banul Constantin Filipescu l-a ținut doi ani la moșie, la Bucov, cu pază de arnăuți; pe banul Grigorie Ghica l-a ținut doi ani închis în casă, oprit de a vedea față de om; pe vornicul Constantin Bălăceanu, de care se temea fiindcă acesta avea relațiuni de familie la Viena, l-a trimis surghiun la Castoria.

Lui Caragea îi plăceau femeile. Într-această privință, purtarea lui și a fiului său, beizadea Costachi^a, era un scandal de toate zilele. Când punea ochiul pe câte o nevestă, trimetea pe bărbatul ei într-o slujbă depărtată, la trebuință îl și surghiunea, și atunci lua cu dânsul câțiva arnăuți și se introducea la femeia pacientului cu voie, fără voie.

Beizadea Costachi, tânăr frumos, nu avea altă ocupație decât a căta să scoată din fire pe cucoanele cele tinere și plăcute. El se înhăitase cu câțiva feciori de boieri și băteau mahalalele ziua și noaptea. Odată, fiind urmărit de bărbatul uneia din conchistele sale, cu care se primbla în trăsură, și văzându-se strimtorat de aproape, scoate pistolul și trage să împuște pe soțul trădat; glonțul însă nimerește în unul din caii lui, calul cade din ham și beizadeaua scapă cu chica topor. A doua zi femeia adulteră era izgonită de sub streășina conjugală și lăutarii improvizară cântecul:

¹) „Am sabie și buzdugan / Te omor ca pe un porc“ (ngr.). ²) „Fur, furi, fură“ (ngr.).

^a) Beizade CONSTANTIN CARAGEA era fiul lui Nicolae Caragea vv. (d. Țara Românească 1782-1783) și vărul lui Ioan Gh. Caragea vv.

C... ai fost, c... să fii,
La mine să nu mai vii!

Pe vremea aceea nu era lucru lesne de a fi galant și nu fiecine îndrăznește să face curte. Când un tânăr pune gâd rău pe o fată, el putea să dea cu ochii de tatăl sau de fratele ei, și atunci, nici una, nici două, popa îi și cânta *Isaia dănțuiește*, și căsătoria, deși silită, era valabilă. Dacă bietul tânăr avea a face cu o muiere măritată, treaba devenea mai serioasă, pentru că răsplata depindea mult de brasla la care aparținea bărbatul ultragiatic. Măcelarii luaseră obiceiul să umfle pe galanți cu țeava, ca pe berbeci, și-i trimitea acasă în căruță. Croitorii se serveau de foarfecile cele mari de teighea. Un băcan ce găsisese pe un cuconaș sub scară, la nevasta lui, după ce l-a despuiat în pielea goală, l-a uns cu cățran din creștet până în tălpi, i-a pus o pereche de coarne pe cap, l-a legat răstignit de mâni pe un drug, i-a legat un căluș în gură și l-a luat în șfichiul biciului pe pod, de fugea lumea de dânsul ca de Ucigă-l Toaca, încât nici chiar slugile lui nu au voit să-l primească în casă. A doua zi l-a găsit vizitiul ascuns în ieslele din grajd. Pe un alt cuconaș bărbatul l-a uns cu miere pe piele și l-a lăsat o zi întregă prada muștelor și viespelor.

Unde se pomenea trotuar sau bulevard pe acel timp!... Femeile erau încunjurate de toate precauțiunile profilactice; ferestrele aveau zăbrele ca pușcăriile; porțile se deschideau greu, căci erau înarmate cu broaște tari; iar când o nevastă se ducea la o rudă, la o prietenă sau la baie, ea era întovărășită de două-trei jupânese bătrâne și credincioase. Fetele erau ținute și mai aspru; de-abia aveau voie să iasă în grădină, și grădina era încunjurată cu zid nalt sau cu uluci de scânduri de stejar. Nici măcar pețitorii nu le vedeau până nu se isprăvea vorba de căsătorie, încât ginerele nu era totdeauna sigur că a văzut bine fața logodnicei sale.

O fată de boier mare, întoarsă dintr-un clăușter de la Viena, unde fusese crescută și unde dobândise un talent muzical extraordinar pe clavier, a adus cu dânsa în casa bărbatu-său prețiosul instrument. Într-o seară, boierul, zărind câțiva inși cari se pitulasera lângă uluci ca să asculte frumoasele melodii

ale junei diletante, s-a zbârlit de gelozie, și când a doua zi tânăra femeie s-a trezit, nenorocita!... a găsit clavirul spart cu toporul în mii de bucăți. Mâhnirea ei a fost atât de mare, încât peste câteva săptămâni o duse la groapă. Ea lăsase cu limbă de moarte să-i facă coștiugul din scândurile clavirului, dar popa s-a împotrivit, zicând că fusese *vasul Necuratului*.

Arta era lucru necunoscut. În tot Bucureștiul nu se aflau decât un singur piano și o harpă. Muzica aparținea lăutarilor și cântăreților de la biserică. Persoană cu inspirații artistice erau numai domnița Ralu, fata cea mai mică a lui Caragea, natură aleasă, posedând gustul frumosului în cel mai mare grad, admirătoare a muzicii lui Mozart și a lui Beethoven, hrănită cu scrierile lui Schiller și Goethe. Ea găsisse în câțiva tineri greci, rude și amici din școala grecească de la Măgureanu, studenți admiratori ai tragediilor lui Euripide și Sofocle, un element pentru a pune în scenă câteva piese de teatru. Cu nițică pânză croită și cu hârtie poleită, domnița organizase în apartamentele sale o mică scenă pe care se juca în limba elenă *Oreste*, *Moartea fiilor lui Brutus* și câteva idile ca *Daphnis și Chloe*^a.

Mai târziu a zidit un teatru la Cișmeaua Roșie, în colțul stradei Victoriei și a Fântânei, pe locul unde se vede astăzi un felinar ascuns după o perdea de fier; un teatru în toată forma, cu parter, cu stale, cu scenă și cu mai multe rânduri de loje. Ruinele aceluși edificiu, ars la 1825, se mai vedeau până la 1840, când s-au mistuit în zidurile lui Ioan Carătașul.

Domnița Ralu visa ridicarea teatrului grecesc. Pentru acest scop ea a trimis pe Aristia^b la Paris, ca să studieze pe vestitul Talma. Ea a și adus de la Viena o trupă de artiști nemți cari reprezentau opere și drame. Din acea trupă făcea parte vestita Dilly, cântăreață și tragediană de un mare merit, ce venise la București numai pentru o iarnă. Iar îndrăgindu-se de unul

^a) Vittorio Alfieri, *Oreste*; Voltaire, *Brutus*; *Daphnis și Chloe*, probabil o dramatizare după Longos. ^b) CONSTANTIN ARISTIA (1800–1880), actor, scriitor și om politic de origine greacă. A luat parte la Bătălia de la Drăgășani (19 iun. 1821) alături de Alexandru Ipsilanti, precum și la Revoluția de la 1848 din Țara Românească. Prima traducere a *Iliadei* în limba română (1837); cofondator al Teatrului Național din București (1852).

dintre tinerii noștri boieri, a rămas în capitala noastră până când a murit, dând naștere unuia din bătrânii noștri generali.

Avântul dat de domnița Ralu artei dramatice a încetat cu fuga lui Caragea, dar mai în urmă a găsit o slabă imitătoare în Smaranda Ghica din Gorgan, în casa căreia, după zaveră, Aristia intrase ca institutor de copii. Acolo Iancu Văcărescu a căutat să puie limba românească pe scenă; a încercat să joace pe *Britanicus* și pe *Zgârcitul* lui Molière, dar surghiunile, războiul, muscalii și câte și mai câte calamități au amânat lucrul până în 1833, când Câmpineanu a înființat *Societatea filarmonică*.

Tulburările de pemprejurul țării, precum răscularea lui Caragheorghe și a lui Pasvantoglu, incursiunile cărjalilor, Eteria grecească și revoluția de la 1821 făcuseră să zbârnaie în tinerii români coarda vitejiei. Lor începu să le placă armele, vânătoarea și călăria; feciorii de boieri luară un fel de aer de *cabadai*, termen adoptat de dânșii și care avea semnificarea de voinici.

În timpul lui Grigorie vodă Ghica, pe la 1823-1824, cuconășii nu lăsau să le scape nici un prilej de a se îmbrăca cu poturi, cu mintean și cu cepchen; a se lega la cap cu *tarabolús* și a-și încărca *sileáhu* de la brâu cu pistoale și cu iatagan, precum și a-și atârna pala de gât. Pentru cel mai mic lucru ei se serveau cu armele, încât, din pacinici ce erau mai înainte, deveniseră arțăgași și tulburători. Între toți se deosebeau mai cu seamă Iancu, feciorul lui beizadea Costachi Caragea și al Raliței Moruzoaiei, frații Bărcănești, Bărbucică^a, nepot de fată al banului Barbu Văcărescu și câțiva alții cari se țineau de ștregării și ajunseseră a fi spaima mahalalelor. Ei petreceau ziua în Cișmegiu cu lăutari pe iarbă verde și, cum răsărea luna, plecau cu ghitare și cu flaute la serenade pe sub ferestrele fetelor și a nevestelor frumoase. Până-n ziua vuiiau mahalalele de cântece, de gâlcevi, de bătăi și de lătrări de câni.

Într-o noapte tânărul Palama, voind să gonească pe donjuanul Bărbucică Catargiu de la ferestrele logodnicei lui, s-a

^a) BARBU CATARGIU (1807-1862), om politic, prim-ministru conservator (1862); asasinat în timpul mandatului, în împrejurări rămase neelucidate.

pomenit cu un cuțit în pântece. Nenorocitul, scăldat în sânge, a putut de-abia profera numele celui care-l lovise; și muma lui, în desperare, a alergat la palat și a sculat pe vodă cu țipelele sale. Grigorie Ghica pornește pe băș-ciohodăr Măciucă, care și aduce la curte pe Bărbucică, îl trânteste la pământ și din porunca domnească îi trage o falângă, apoi îl trimite surghiun la mănăstire. De acolo bietul donjuan pățit a pornit la Paris cu gând să studieze pictura, artă pentru care credea că are o mare vocațiune.

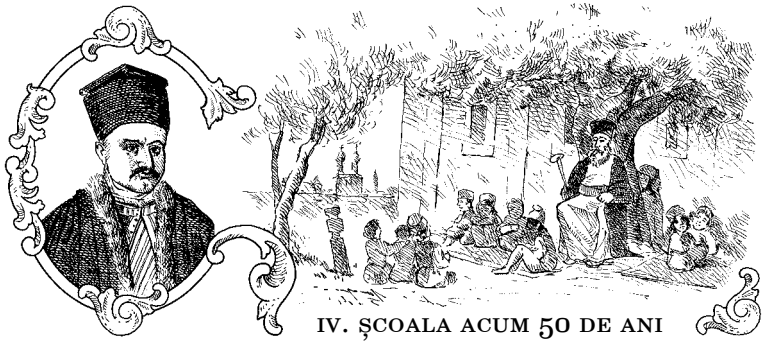
Anarhia domnea în toate, și lesnirea de a da cu pistolul în oameni devenise la modă, astfel că, ucisul fiind totdeauna presupus că s-ar fi împușcat la vânătoare, ucigașul rămânea nepedepsit.

În una din petrecerile la care luau parte mai mulți tineri, pe când se întorceau în București, într-o căruță cu patru cai se găseau trei tineri: Iancu Caragea, Dimitrachi Bărcănescu și Iancu Crețulescu, poreclit Ursu mai târziu, pentru că o ursoaică îi dezmiardase obrazul cu labele ei. Cei doi dintâi, luându-se la ceartă, trag cu pistoalele unul într-altul, și căruța intră în curtea Moruzoaiei ducând pe fiul și pe nepotul ei înecați în sânge. Peste trei zile, două dricuri se urmau unul pe altul, ducând la locașul cel vecinic pe doi din tinerii cei mai eleganți și mai frumoși ai Bucureștilor.

Stranie epocă!... Numai venirea muscalilor la 1828 a pus capăt acestei vieți zvăpăiate a tinerilor cuconași, luându-i ca comisari (mehmendări) pe lângă generalii ruși, pentru înlesnirea aprovizionării oștirilor cu proviánt și cu cară. La 1831 cei mai mulți au încins sabia, scriindu-se în miliția națională.

ION GHICA

IV. ȘCOALA ACUM 50 DE ANI

București, februarie 1880

Iubite amice,

Pe când în școala de la Măgureanu vestiții eliniști Lambru, Comita, Vardalah și Neofit, emulii lui Corai^a, predau tinerilor greci și feciorilor noștri de boier *Memorabiile* lui Socrate¹, *Fedon*² și *Metafizica* lui Aristot; pe când banul Brâncoveanu discuta cu puristul Duca în limba lui Tuchidid *Apophtegmele* lui Hypocrat și *Ariometria* lui Arhimed și se munceau să izgonească din limba greacă toate cuvintele câte nu erau curat atice, precum unii din învățații noștri caută să curețe limba română de tot ce nu se termină în *-ciune*^b, la biserica la Udricani, la Sfântul Gheorghe și la Colțea se auzea glasul ascuțit al câtorva copii cari strigau în gălăgie pe:

on, mislete, ucu: omu
pocoi, on, mislete, ucu: pomu.

Băieții mai înaintați la învățătură, când voiau să-și zică ceva care să nu fie înțeles de profani, comunicau între dânșii astfel:

*az, iotă, lude, az, pocoi, răță, ucu, naș, est*³

^a) LÁMBROS PHOTIÁDES, STÉPHANOS KOMITÁS, KONSTANTÍNOS VARDALÁCHOS, NEÓPHYTOS DOÚKAS, intelectuali enciclopediști greci. ADAMÁNTIOS KORAÍS (1748–1833), una dintre cele mai importante figuri ale iluminismului neoeleen, adept al purismului clasicist în limbă. ^b) Aluzie la curentul etimologist din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

¹) Ξενοφόντος Ἀπομνημονεῖματα Σωκράτους. ²) Φέδων Πλατόνος.
³) Ai la prune.

și cel'lalt îi răspundea:

*naș, est, buche, az, tferdo, est, pocoi, on, pocoi, az.*¹

Cei de la bucoavnă râvneau la dânșii cum vorbeau păsărește.

Dascălul Chiosea, bătrân cu anteréu de calemcheriu, la cap cu cauc de taclit vârgat cu cearșaf alb, se primbla pe dinaintea băieților înarmat c-o vargă lungă, arzând când pe unul, când pe altul, după cum i se părea; se oprea dinaintea fiecăruia, la unii le asculta lecția, la alții le mai adăoga câte un *ucu scurt* pe ici, pe colea, sau câte o aruncătură, două pe deasupra, ca să fie slova mai ciocoiască. Apoi să fi dus sfântul pe vreunul să nu-și știe lecția, că dacă nu-l ajungea cu nuiaua, apoi scotea iminél din picior și-l azvârlea după dânsul cu un:

„Fir-ai al dracului cu tat-to și cu mă-ta, că n-ai învățat *mátima*“.

Dascălul Chiosea nu era om rău, dar se necăjea, pentru că-l durea inima când vedea că nu se silesc copiii la învățătură. El nu era civilizat, ca să nu-i pese dacă elevii învață sau nu. Pentru el școala nu era o chiverniseală, nu se gândea la: treci, zi, treci, noapte, apropie-te, leafă. Nu sta cu ceasornicul deschis pe catedră ca nu cumva minutarul să treacă peste semn.

La Chiosea, ca la Chiriță, ca la Stan, lucrurile mergeau altfel; viața lor era cu copiii din școală, nu știa nici șosea, nici cafe-șantan, nici deputăție. Dimineața buchile, *Oftoicu* și *Psaltirea*, după prânz psaltichia. Chiosea avea un *pa, vu, ga, di*^a care-i ieșea pe nas cale de o poștă.

De pe la de-alde Chiosea ieșeau dieci de visterie și calemgii; la de-alde el au învățat să scrie românește logofătul Greceanu, Văcăreștii, Anton Pan, Nănescu, Paris Momuleanu etc.

Acei bieți dascălași, cari au fost depozitari limbei și naționalității noastre, duceau o viață zdruncinată, plină de privațiuni și de coate-sparte, fără *bene-merenti* și fără recompense naționale, fără pensii și parapensii; plătiți ca vai de ei cu un codru de pâne, trăiau și mureau necunoscuți; fără să bănuiască măcar că erau patrioți, împinși numai de un instinct bun și

¹⁾ Ne bate popa.

^{a)} Re, Mi, Fa, Sol în notația muzicală bizantină.

generos, își făceau cu sfințenie datoria, fără să aibă conștiință de binele ce făceau țării lor.

Ei se delectau mai mult cu citirea întâmplărilor lui Alexandru Machedon, care s-a bătut cu furnicile și cu păsările cu ciocul de fier, decât cu citirea mâinii fiului lui Peleu. Oile, câinii și fluierul păstorului întristat^a al lui Văcărescu le erau mai dragi decât Afrodita și Bacus a lui Anacreon. Se pomenise de la tată și de la mamă români neaoși din moși-strămoși. Limba și urechea le spunea că nu erau nici tătari, nici greci, nici slavi; purtau noblețea neamului în inima și în spiritul lor, fără să se preocupe de arborele genealogic, nici de fărâțele de nobleță. Scriau românește fără filologie și fără *morfologie*, fără să știe dacă sunt etimologiști, fonetiști sau eclecticici; dar scriau cum vorbeau, și scrisul îl numeau icoană, crezând că el trebuie să fie reproducțiunea esactă a vorbei; puneau cât mai puține buchi, ba pe unele le mai aruncau și pe deasupra ca să facă economie de timp și de hârtie. Unde să le dea lor prin gând că avem două limbi, una în gură și alta pe hârtie, și că trebuie să vorbim într-un fel și să scriem într-altfel; vorbeau toți aceeași limbă. Acum lumea s-a subțiat, fiecare vorbește și scrie limba sa proprie și știe că suntem strănepoți ai lui Traian. Dar mulți cred că de la venirea acestui împărat în țară până la sosirea lor în viață nu s-a mai petrecut nimica pe pământul românesc; nu încep însă a socoti toți tot de la aceeași epocă. Unii numără existența țării de la Regulamentul organic, la care cred că au colaborat, fiindcă au fost chemați de l-au iscălit; alții, morți tăieți, nu vor să convie ca să fi mai fost ceva pe lumea asta înainte de patruzeci și opt; spun și scriu întruna că s-au plimbat pe ulițele Bucureștilor cu steaguri și cu masalăle, strigând pe: „*Trăiască guvernul provizoriu*“, și că erau cei mai de dimineață pe câmpul Filaretului. Pentru alții iar calendarul românilor începe de la îndoita alegere a colonelului Cuza, sau din noaptea de 11 februarie; își închipuiesc că ei au suit pe Alexandru Ioan I, că ei l-au dat jos și că tot ei au adus pe Carol I. Cei mai înfocați

^a) Referire eronată la *Păstorul întristat*, de Vasile Cârlova, reluată și *infra* în text.

astăzi nu recunosc de adevărați patrioți decât pe acei cari au strigat: „*Moarte turcului!*“ și cred că, deși n-au fost la bătălie, dar că fără vitejia lor cea civică Țara Românească era pierdută, umilită, batjocorită, tăiată de turci și că muscalii îi ștergeau o bucată de pământ și mai mare.

Pentru mulți politica este intrigă și minciună, nu cred în sinceritate și în adevăr, desprețuiesc cunoștința lucrurilor petrecute și cercetarea evenimentelor ce se pregătesc. Nu lasă nimica trecutului, cred că ei au făcut cerul și pământul românesc, că ei sunt începutul și sfârșitul, alfa și omega. Dar apoi creatorii străini! unul se compara cu La Fayette, deși nu făcuse pentru România nimica care să semene cu ceea ce făcuse generalul francez pentru America; altul, care vânduse participiuri pe patru galbeni ora și înregistrase zece ani de-a rândul colorile și garniturile cocoanelor la baluri, așezându-le în ziarul său după ordinul coloarei de la putere și după importanța subvențiilor, crede că el a scos pe români la lumină; altul crede că ne-a inventat limba și istoria românilor, dându-se de un fel de Columb, fiindcă critică și batjocorește gloriile noastre naționale. Acești *fructe seci* din țările străine se cred genii, luceferi luminători îndată ce găsesc un adăpost sub cerul României, și ei, sărmanii, nu văd zâmbirea ce inspiră românilor, cari în vorbirea lor sarcastică i-au poreclit: *locuste oloage*.

Dar să ne întoarcem la școala noastră de la Udricani, școala sub albastrul cerului pe prisma bisericii, unde când ploua copiii se ghemuiau în odaia țârcovnicului jos pe cărămizi, sau în clopotniță; citeau și scriau pe genuchi și pe brânci.

Primprejurul bisericii, în mahala, pintre livezile de meri, de peri și de duzi, se zăreau vreo zece-cincisprezece învelișuri cu streășină ieșită ca o umbrelă, sub cari locuiau câțiva cavăfi, croitori, işlicări și cojocari; aceștia, când plecau la prăvălie, își trâmiteau copiii la dascălul Chiosea, ca să nu ștregărească pe uliță și ca să învețe să cananarchisească, să ție ison cântăreților din strană, să citească *Apostolul*, să zică *Tatăl nostru* și *Crezul* și să meargă de-a-ndărătele cu sfeșnicul într-o mână și cu cădelnița în cealaltă, dinaintea preotului când ieșea cu sfințele daruri. Le plăteau ce pe apă nu curge; dascălul Stan,

de exemplu, cel mai bine plătit din toți, avea câte douăzeci de parale¹ de copil pe lună și mai avea și de la biserică tain de mălai, de fasole și de lemne.

Din acele școli își recrutau bisericile preoți și cântăreți, acolo boierii căutau băieți pe cari îi luau în casă pe procopseală, de acolo a ieșit Chiru de la biserică Enii, Dumitrache Bondoliu, tata răposatului vlădică Calistrat, Unghiurliu de la Sărindar, Costache Știrbu de la Sf. Ioan de lângă pușcărie și Petre Efesiu, care mai în urmă a ajuns cântăreț în strana din dreapta la Patriarhie. Acolo au fost dați la învățătură Anton Pan, Petrance Nănescu, Nicolae Alexandrescu, Paris Momuleanu, Marin Serghiescu etc.

Pe Nicolae Alexandrescu, cum l-a auzit Grigorie Ghica, l-a luat în casă, îl plimba cu dânsul noaptea în butcă dinainte, de-i cânta cântece de lume. Când Grigorie Ghica s-a făcut domn, Nicolae Alexandrescu a ajuns cafeji-bașă.

Pe Marin Serghiescu l-a luat Alecace Vilara cântăreț la Biserica Negustorilor, l-a primblat pe dânsul pe la Petersburg, cu Regulamentul; dar mai pe urmă, molipsindu-se de boala patriotismului, a fost arestat cu Mitică Filipescu, cu Nicolae Bălcescu și cu Telegescu, trimis la ocnă, unde și-a spășit păcatele șapte ani, până când a venit de l-a scos revoluția din patruzeci și opt, ca să-i procure dulcile fericiri ale unei proscricțiuni de zece ani. El a fost cunoscut mai mult sub numele de *Marin Naționalu*. Vodă Cuza îl iubea, îl avea adesea la masă și-l mângâia cu numele de Moș Marin.

Când a venit în București dascălul Lazăr, băieții de la Udricani, de la Sfântu Gheorghe, de la Colțea și de la toate bisericile au golit acele școli și au alergat la Sfântu Sava cu Petrance Poenaru, cu Eufrosin Poteca^a, cu Simion Marcovici, cu Pandele, cu Costache Moroiu și cu mulți alți tineri din școala grecească; mai în urmă, unii au fost trimiși în străinătate la Pisa, la Viena, la Paris și s-au ilustrat ca profesori și ca înalți funcționari, alții s-au făcut cântăreți; Anton Pan a devenit

¹) 40 bani, sau 4 lei 80 bani pe an.

^a) EUFROSIN POTECA (1786–1858), cărturar, iluminist din cercul lui Gheorghe Lazăr și Ion Heliade Rădulescu, prelat ortodox.

Anton Pan, și cei mai mulți s-au adăpostit prin curțile boierești ca grămăticii, vătafi de curte, stólnici, trăind pe bére și pe mâncare fără grijă de ziua de mâne; când puneau mâna pe câte o para, o băteau la tălpi pe must, pe cârnați, cu lăutari la Filaret. Ziua aveau, n-aveau de lucru, dar seara, când era lună, răsună mahalalele de serenade; învățau fetele să cânte din chitară marșul lui Napoleon și din gură pe *Seine-Minca*.

Anton Pan, Nănescu și Chiosea-fiul erau veselia grădiniilor lui Deșliu, lui Pană Breslea și lui Giafer; Iancu al Raliții Muruzoaiei, Bărbucică al Tiții Văcăreaschii, frații Bărcănești, Costache Faca și alți tineri din lumea mare nu puteau fără dânșii.

Nănescu, crescut de Ghiculești, a fost vătaf de curte, vătaf de spătărie, judecător de tribunal și a murit îngrijitor la Spitalul Brâncovenesc. Cânta bine din vioară; elev al lui Dimitrache, el compunea cântecele lăutarilor din Scaune.

Lui îi datorim pe:

Ah! iubito, cale bună,
Dar te rog nu mă uita.

.....

Rața ici, rața colea,
Rața paște papura.

.....

Inima mea multe are
Culese după-ntâmplare.

.....

Pom eram eu, pom.

.....

Ardă-ți rochița pe tine
Cum arde inima-n mine.

.....

Jupâne povarnagiu.

.....

Ah! amor, amoraș,
Vede-te-aș călugăraș.

.....

Fă-te om de lumea nouă,
Să furi cloșca de pe ouă.

.....

Peatră de-ai fi, te-ai desface
Și la mine te-ai întoarce.

.....

Frunză verde ș-o lalea,
N-am cuțit că m-aș junghea.

.....

Cine la amor nu crede
N-ar mai călca iarbă verde.

Când coconițele începuse să îndruge franțozește cu „Bonju”¹, „Chesche vu parle franse, munsiu”², „Bonsua”³ și „A livoa”⁴, Nănescu, în colaborațiune cu Costache Faca și cu Costache Bălăcescu, au făcut satira:

Ah! ma șer, să-mi vezi mantela,
Mai sublim, mai lucru fen,
C-o dublură-nfricoșată
Și fața amur san fen.

Unghiurliu și Chiosea-fiul au fost cei mai mari cântăreți ai bisericilor din București. Venirea unei trupe de operă i-a făcut să vază în arta muzicală orizonturi despre cari nu aveau nici o idee pân-aci; impresiunea produsă asupra lor de operele lui Mozart și ale lui Rossini a fost atât de mare, încât n-au mai putut să cânte nici *Cheruvic*, nici *Chinonic*, fără s-o dea pe *La ci darem la mano* din *Don Juan* și *Una voce poca fa* din *Bărbierul*.

1) *Bonjour*. 2) *Est-ce que vous parlez français, monsieur*. 3) *Bonsoir*.
4) *À revoir*.

Într-o duminică, la liturghie, scandal mare la Sărindar. Epitropul, om evlavios, recunoscuse în *Domnul Domn Savaoth* aria *Voyez sur cette roche!* din *Fra Diavolo*.

Pe lângă grupul Anton Pan, Nănescu, Chiosea și Unghiurliu, unul și nedespărțit, se lipise un copilandru nalt, rumen, sprintenel, cu pletele de țârcovnic; se introdusese în societatea acelor diletanți făcându-le tot felul de misiuni; știa unde se găsea pelinul cel mai bun și unde se frigea *trandafirii*¹ cei mai gustoși; îl făceau haz fiindcă era plin de originalitate, de duh și de veselie. Acela era tânărul Filimon, care, deși aspirant la preoție, dar știa pe *Arghir* pe de rost din scoarță până-n scoarță. Îndată ce Iancu Văcărescu, Eliad, Alexandrescu sau Anton Pan făceau o poezie, a doua zi el o știa pe dinafară; cânta din memorie, și foarte bine, toate ariile operelor italiene jucate în Sala Slătineanu. Într-o vreme a izbutit chiar să fie admis corist în trupa madamei Carl; mai în urmă l-am găsit flautist în orchestră, și când Papa Nicola, după nobilul obicei al impresarilor, încetase plățile artiștilor și-i lăsase muritori de foame pe strade, Filimon a trebuit să-și caute existența într-un alt izvor; și-a pus altă coardă la arc, a părăsit flautul și a apucat condeiul, s-a făcut foiletonist la ziarul *Naționalul*. În colecțiunea aceluși jurnal, în numerele 2, 3, 4 și 5 din anul 1858, în numerele 8, 14, 16, 30, 74 și 91 din 1859 și în numerele 11, 14, 79, 82, 85, 89, 90, 94, 96, 97, 98 din 1860, găsești o serie de articole teatrale cari dovedesc un spirit cultivat, analitic și serios și o cunoștință adâncă de știința muzicală.

Critica lui era plină de dreptă judecată și de bunăvoință; el critica fără patimă, fără interes și fără venin; critica ca să îndrepteze, iar nu pentru ca să descurajeze; articolii lui erau plini de învățătură și de povețe bune și folositoare; scopul lui era să îndemne pe artiști și să formeze gustul publicului.

În același ziar poți citi în anul 1859, în numerele 77, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109 și, din 1860, numerele 1, 3, 5, 6, 7,

¹) Cârnați cu usturoi.

8, 9, 10, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22 și 23, seria interesantelor foiletoane intitulate *Trei luni în străinătate*, o descriere de călătorie plină de spirit și de impresiuni juste. În numerele 43, 46, 52, 80, 81 și 84 din același an, se găsesc de dânsul mai multe nuvele foarte bine alese; dar el a îmbogățit literatura română cu două scrieri de un adevărat merit: *Slujnicarii* și *Ciocoii*.

Aceste două opere ale lui Filimon nu sunt niște romanțuri în cari să se desfășure peripețiile unei intrigi; ele sunt mai mult o colecțiune de tablouri adevărate și vii ale obiceiurilor și moravurilor noastre din epoca de tranzițiune.

Prologul cu care începe cartea intitulată *Ciocoii* este un studiu psihologic, și scrierea în totalitatea ei o psihologie de care s-ar mândri un La Bruyère și un Teofil Gauthier.

Filimon ne spune că s-a primblat mult timp cu această din urmă a lui scriere în buzunar, căutând un Mecena să i-o dedice; s-a uitat la boier și nu l-a găsit demn, a trecut pe lângă negustorul cămătar și nu l-a băgat în seamă; dar când s-a lovit piept în piept cu ciocoii a strigat fără voia lui: „*Iată omul!*“, și-l salută astfel:

„Acestor luceferi ai vițiului, cari au mâncat starea stăpânului și s-au ridicat pe ruinele acelor cari nu i-au lăsat să moară de mizerie, acelor cari sunt putregaiul și mucegaiul ce sapă temeliala casei, cari au furat cu sfântul din funcțiunile cele mici și cu miile de galbeni din cele mari, cari acum și-au cumpărat moșii și palaturi și stropesc cu noroi pe făcătorii lor de bine dedic scrierea mea.“

Filimon, care a cunoscut toate celebritățile curților boierești: pe Tudor Ciolănescu, vătaful de curte al banului Grigorie Băleanu, pe Gheorghită Mațe-Goale de la Filipescu Buzatu, pe Neagu Chioftea al banului Constantin Bălăceanu, pe Stănică Găvan din curte de la Modroganu, pe Zamfir Ploscă de la Isac Ralet, pe Gheorghită de la armășul Manu, pe Ilie Sgabercea de la Vulpe; el, care a studiat și a urmat dezvoltarea ciocoiiului și a cercetat sub toate fazele această clasă cu scalpul spiritului său investigator, ne zice că: „Nimic nu este mai periculos pentru un stat decât de a da frânele guvernului în mâinile acestor parveniți, cari din etatea de douăzeci de ani știu cum să fure cloșca de pe ouă fără ca ea să cârâie“.

Și mai la vale: „Ciocoiul își crește copiii cu slugile până îi aduce în gradul cel mai înalt de corupțiune, și atunci îi trimite în Franța. Ciocoiul și puiul de ciocoi nu se pronunță definitiv pentru nici o doctrină politică, ca să poată exploata toate doctrinele. Patriotismul, libertatea, egalitatea, devotamentul și toate virtuțile cetățenești sunt vorbele care-i servă de trepte ale scării pe care se suie“.

Dar scopul acestei epistole nu este de a face analiza însemnatelor scrieri ce ne-a lăsat Filimon, nici de-a explica pe eroii săi. Cine voiește să-i cunoască n-are decât să citească vol. II și vol. III al *Revistei române* și să se uite la călăreții cei mândri și la cuconașii răsturnați în droști și în calești la Șosea, și va recunoaște și pe vătaful Dinu Păturică, și pe postelnicul Tuzluc, și pe Costea Chioru cu toate progeniturile lor. Cât pentru cucoana Duduca, de-o fi și mai trăind, dar n-o mai cunoști. Alifia vânăta cu care se ungea seara, albușul de ou, abuzul de cărămidă arsă stropită cu apă de salcăm și apă de pelin cu care-și întindea pelița, buretele muiat în apă de castraveți cu care-și scotea petele, dresul, sulimanul și rumeneala cu care se văpsea, gogoșile de ristic și plasturi negri cu care-și îmbina sprâncenile și-și punea mărse și zbenghiuri au tras largi și adânci brazde pe obraji ei; zbânciturile cad una peste alta ca valurile unei mări turbate, și pleoapele vinete care-i încadrează ochii cei roșii n-ar mai face pe bietul Iordache Calemgui, fiul căpitanului Gheorghe Basma de la dorobănție, să cânte pe:

ῥίφον... φώς μου βλέμα ἰλαρόν^a

ba cred că de-ar mai trăi i-ar striga: „*Retro, Satana!*“

Lui Filimon îi plăcea traiul bun; amicii săi îl poreclise *mălai mare*, fiindcă mânca bine. Când vorbea de bucate, i se umplea gura, și defectul ce avea la vorbă dispărea când pronunța:

Icre proaspete cu lămâie de Mesina,
Măslina dulci de Tesalia,
Icre de chefal,
Marinată de stacóji.

^a) „Aruncă... lumina mea, o privire veselă“ (ngr.).

Îi plăcea cu deosebire ciorba de știucă feartă în zeamă de varză acră cu hrean, iacniile și plachiile, crap umplut cu stafide, curcan cu varză umplut cu castane și purcel fript, dacă era întreg.

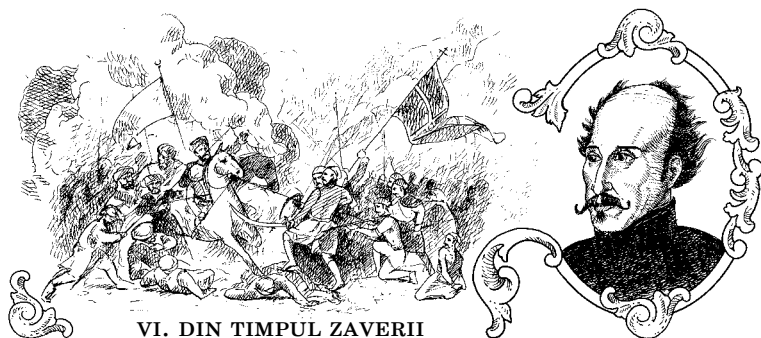
Când era la câte un ziafet, își sufleca mânecele, și iată cum frigea mielul: îl înjunghia, îl spinteca, îi scotea pânțele, îl cosea la loc și-l acoperea cu pielea, după aceea îl băga într-o groapă plină de jeratec cu curpeni de viță sălbatecă, unde-l lăsa până când pocnea ca un tun; atunci îl scotea, îl învălea într-o pânză și-l ungea c-un fel de sălță inventată de dânsul, făcută cu vin amestecat cu usturoi pisat și cu băcănii, cu lămâie și cu sare, și te poftea la masă fără cuțit și fără furculiță, ș-apoi să nu-și fi lins degetele! Nici repausatul Homer, bucătarul bucătarilor, nu știa să dea o friptură mai bună.

Filimon avea un caracter blând, vesel, plăcut și nepăsător; întristarea nu s-a lipit de dânsul decât o singură dată, atunci când și-a închipuit că bunul și scumpul său amic Milo a voit să-l parodieze în rolul Paracliserului din *Florica* lui Alecsandri.

Într-o zi îl întâlnesc pe stradă; din vorbă în vorbă, îmi spune că suferă de piept; eu, având înaintea mea un om cât un munte, nalt, gros și rumen la față, mi-a venit să râz și l-am tratat de ipocondru; dar peste trei săptămâni, nemaivăzându-l pe la mine, trimit să-l întrebe de sănătate și mi se răspunde că era greu bolnav în așternut; m-am dus să-l văd, dar când am intrat în camera unde zăcea nu l-am mai cunoscut, atât era de schimbat. Peste trei zile aveam durerea a-i întovărăși rămășițele la ultimul locaș.

Acei cari l-au cunoscut pierdeau un amic sincer, leal, îndatoritor, totdeauna vesel și voios, totdeauna mulțămît cu puținul ce câștiga prin munca și talentul său; caracter independent, nu s-a căciulit niciodată la nimeni; ura și desprețuia lipsa de demnitate și lingușirea; modest până a roși când auzea laude pentru scrierile lui, n-a bănuț niciodată că era un scriitor de mare merit.

Literatura a pierdut în el pe unul din luceferii săi.

VI. DIN TIMPUL ZAVERII

Ghergani, septembrie 1880

Iubite amice,^a

„De ce-mi scrii așa de rar?“ îmi ziceai mai deunăzi, vorbă foarte măgulitoare când îmi vine de la tine; dar știi tu de câte ori leapăd condeiul din mână până ce nimeresc ceea ce trebuie să zic asupra unui eveniment despre care am auzit sau la care am asistat; despre un om pe care l-am cunoscut, de care s-a vorbit sau pe care l-am găsit în drumul vieții mele fie într-o direcțiune, fie într-alta; de câte ori rup foi întregi, fiindcă nu găsesc în memoria mea sau în însemnările mele științele ce-mi trebuiesc pentru elucidarea faptelor ce voiesc să-ți povestesc? Mie nu-mi este iertat să scriu decât numai atunci când pot spune un adevăr; și a cunoaște adevărul și a-l spune nu e lucru lesne, mai ales când în chestie se amestecă și puțină politică. Lordul Possomby zicea pe patul morții: „Ce anevoie este a spune adevărul! Chiar într-acest moment, când să mă înfățișez înaintea înaltului judecător, mi-e greu să spun tot adevărul!“

La noi cum să te luminezi asupra celor petrecute pe la începutul secolului? Bătrânii cari știau au dispărut și dispar unul câte unul; cei tineri nu știu, sau, dacă știu, știu rău; scrieri contemporane avem foarte puține sau nicidecum. Înainte vreme tot se mai găsea din timp în timp câte un boier, câte un logofăt, un Ureche, un Costin, un Neculcea, un Greceanu, uricari, letopiseși

^{a)} În edițiile apărute în timpul vieții autorului, cu numărul V este intercalată scrisoarea lui Vasile Alecsandri intitulată „Vasile Porojan“.

și cronicari istoriografi, care înregistrau zi cu zi, oră cu oră cele ce se petreceau în timpul lui Grigorie Ghica, lui Cantemir, lui Brâncoveanu etc.; vezi că pe-atunci nu erau cluburi, presă, bulevard și grădini cu cântări și încântări, mai scriau oamenii și de urât; de atunci, pas de mai găsește ceva până mai acum douăzeci de ani, de când avem *Monitorul* pentru fapte și ziarele pentru aprecieri; dar și *Monitorul* nu le înregistrează toate, nici nu le scrie cum sunt; iar ziarele, unele sunt albe și altele roșii^a, unele înjură ce celelalte laudă și viceversa. Tot ce este bun, frumos, patriotic și sublim pentru unele este rău, rușinos și infernal pentru celelalte. Spune-mi dacă, atunci când le-ai citit pe toate, mai știi ce să crezi despre oamenii cari i-ai văzut sau despre evenimentele la cari ai asistat. După unele, omul sau faptul despre care vorbește este un om de geniu, un patriot model, un cetățean mare, o virtute, faptele lui – sublime; după altele, nu e decât un prost, un trădător, un mizerabil.

N-ai admirat adesea înlesnirea cu care vorbesc și scriu unii oameni, și nu te-ai întrebat: de unde lor aceasta, când îi știi cine sunt și ce sunt? Ei, știi care e secretul talentului lor? Este că pot spune și scrie tot ce le vine la gură și sub condei, și verzi, și uscate; vorbesc și scriu fără să se gândească, nu cred ceea ce spun, nici ceea ce scriu; singura lor preocupare este de a face efect asupra galeriei sau de a-și îndeplini îndatorirea ce au luat cătră patronii lor; înțelegi că poate scrie cineva mult și bine când cugetul îi permite să îmbrace oamenii cum îi place și cum îi vine mai bine la socoteală, că poate lesne să-i arate pe unii frumoși, chipoși și plăcuți și pe alții ticăloși și mizerabili. Eu, dac-aș face așa, tot mi s-ar părea că-mi sună la urechi ca un *Mane Tekel Fares* cuvintele:

„Iată cum scrii tu istoria“.

Ce vrei, sunt sficios și mi-ar crăpa obrazul de rușine când, laudând sau criticând pe un om sau un fapt, s-ar putea scula cineva să-mi zică: „Nu este adevărat“.

Mai zilele trecute văd numele meu tipărit într-o foaie; am curiozitatea să o citesc ca să aflu și eu ce-i greșisem de mă

^a) Referire la coloratura politică – conservatoare, respectiv liberală.

batjocorea; era vorba de o epistolă ce-ți adresasem și mărturisesc că eram emoționat; credeam cine știe ce, că eram căzut în vreo eroare, că-ți relatasem vreun neadevăr; dar m-am liniștit când am văzut că, fiind vorba de ceea ce-ți spuneam despre bătălia de la Calafat din anul 1828, unde românii au luat turcilor 400 de cară încărcate cu *zaherea*, redactorul mă trata de mincinos, nimic mai puțin, pentru că era, zicea el, cu nepuțință ca turcii să fi avut acolo atâta *zahar*. În neștiința sa de limbă, mărețul și războinicul redactor confunda *zaherea*, cuvânt turcesc, dar adoptat în limba noastră de când cu turcii, precum de la Petru și de la Caterina, de când cu muscalii, s-a adoptat și echivalentul său *proviánt*, cuvinte cari amândouă înseamnă *proviziune de hrană*. Precum vezi, confunda *zahareaua*, adică făină, pesmeți, pastramă, unt, sare, orz etc., cu *zahărul*, dulcea substanță ce punem în cafea sau în ceai, cuvânt luat de la greci, care și ei poate îl luase din alte limbi de unde și arabii au luat pe *zakair* al lor.

Țin mult dar, foarte mult, a nu-ți spune decât ceea ce a fost și așa cum a fost. Mai bine trec cu tăcerea sau îmi frâng pana decât să laud vitejiile și virtuțile unui om care n-a fost decât o secătură, sau să înnegresc pe cineva pentru că nu mi-a plăcut ochii săi sau pentru că ai mei nu au avut norocirea să-i placă lui.

Este și păcat a pune pe lume să citească ceea ce n-a fost. Un turist care a petrecut câteva săptămâni în București se deșteaptă peste câteva zecimi de ani și vrea să-și plătească datoria de recunoștință pentru ospitalitatea ce primise; apucă condeiul de coadă și spune, coloane întregi, că dl X... era un om de spirit, învățat, plin de talent, model de devotament și de patriotism; că moștenise toate virtuțile cerești și pământești de la moșii și strămoșii lui; pe când sărmanul om nu era decât un prost, născut și crescut în păcate, ciocoi ca toți ciocoi, slugă plecată generalilor, pașilor și domnilor; îngâmfat cu numele unei familii respectabile, cu care unul dintr-ai săi fusese odinioară aliat prin căsătorie. Tată-său, moșu-său, buni și străbuni, toți ciocoi zăcăși și răi, slugi plecate a tuturor puternicilor și a tuturor fanarioților.

Ce vrei, trăim într-o epocă de camaraderie.

„Nul n’aura de l’esprit que nous et nos amis.”^a Ce ar zice Molière dac-ar trăi să vadă cum oamenii de gașcă se tămâie și se canonizează între dânșii pentru cea mai mare glorie a istoriei? Ce vrei? Progres!

Dar să lăsăm și să venim la corespondența noastră.

Fii sigur, amice, c-or putea găsi epistolele mele proaste, nesărate, lipsite de aprețieri adânci, lipsite de simț politic, fără idei înalte și patriotice, proză și stil anevoie de înghițit, dar niciodată nu le vor putea găsi alături cu adevărul.

Să-ți povestesc astăzi ceva din vremea zaverii și de când cu Grigorie vodă Ghica și cu Ioniță Sturdza vodă, istorii pe cari cele mai multe le-am auzit de la episcopul Ilarion, un amic al răposatului tată-meu și un confident al cugetărilor lui Tudor Vladimirescu. Să nu te aștepți însă la o istorie sau la o biografie a acestor oameni; de voi pomeni uneori de dânșii, ca unii cari au jucat un rol mare în destinele României, o voi face-o numai într-un mod incidental. Dar cum să fac ca să fiu clar și scurt?... Armează-te dar cu răbdare! căci tu ești de vină că mi-ai zis să-ți scriu.

Pe la anul 1818, Caragea fugise în Austria, precedat de multe milioane luate din țară; și Calimah^b era mazălit pentru multele esacțiuni și prevaricațiuni, cari într-atât adusesese poporul la desperare, încât răbdătorii tătărășeni strigau cu neîncetare:

„Jos Calimah!”

Pe-atunci, în mahalalele Iașului nu se pomenea picior de ovrei.

Așa amândouă tronurile României erau vacante și Poarta avea să numească doi domni deodată.

Numirea de Bogdan-beg și de Iflak-beg^c era dandana mare la Țarigrad, căci toți solii cu toți dragománii și cu toți secretarii

^a) Citat din memorie din *Femeile savante*. ^b) SCARLAT CALIMAH, domn al Moldovei (1807–1810, 1812–1819). Este chemat la Constantinopol, la expirarea mandatului de șapte ani, sub bănuiala de colaborare cu Rusia. ^c) Bogdan-beg, Iflak-beg, denumirile turcești ale Moldovei, respectiv Țării Românești.

lor se puneau în mișcare zi și noapte, pe apă și pe uscat, alergând și intrigând care mai de care să susție pe favoritul său. Lupta era totdeauna crâncenă. De astă dată ambasada rusească era stăpână pe situațiune; de astă dată, Rusia nu avea pe nimeni să i se împotrivescă, căci împăratul Alexandru era eroul timpului, era iubit și măgulit de toți suveranii și de toate guvernele, pentru concursul său în contra lui Napoleon; era temut pentru numeroasele oștiri din Europa și din Asia. Monarhii îl considerau toți ca pe stâlpul cel mai puternic al edificiului politic și al ordinii sociale, și popoarele îl aveau ca pe cel mai liberal dintre potentăți, pe când turcii erau puși la indice ca barbari și ca apăsători cruzi ai creștinătății.

Deși boierii din Valahia ceruseră printr-un arzmahzâr¹ să li se dea domn pământean și chiar recomandase pe bătrânul Priscoveanu din Craiova, dar Poarta, cedând cerințelor baronului Strogonof^a, a trimis pe Alexandru Suțu domn în Țara Românească și pe Mihai Suțu, fiul lui beizadea Grigorie și al Catincăi Dudescu, domn în Moldova.

Familia Suțeștilor fusese mai înainte vreme considerată ca devotată Franței, dar de la decapitarea lui beizadea Alecu², pentru relațiunile sale cu generalul Sebastiani, trecuse cu totul în partidul rusesc, singurul puternic atunci în Constantinopol.

Grecii erau poporul cel mai luminat din tot Orientul, aveau oameni învățați, erau singura naționalitate din Imperiul Otoman cunoscută în Europa, aveau școli în toate orașele și în toate insulele; acele de la Chio, de la Kidonia și din București dobândiseră o adevărată celebritate; clerul ortodox din toată Turcia era compus numai de preoți și de călugări greci; averile mănăstirești din Principate erau toate pe mâinile lor; aveau comercianți și bancheri mari și bogați în toate porturile; marina lor de comerț rivaliza cu marina italiană și cu marina franceză. Corai, Comita, Vardalah și mulți alți eleniști se puseseră în

¹) Petițiune către Poartă. ²) Tata doamnei Mavru^b și a lui Costache Suțu (Suțicu).

^a) GRIGORI ALEKSANDROVICI STROGANOV (1770–1857), diplomat rus; în epocă, ambasador la Constantinopol. ^b) Sevastia Suțu, soacra autorului, căsătorită cu Nicolae Mavros.

relațiune cu toți învățații Europei. Prin lucrările lor literare asupra vechilor autori clasici câștigase cauzei grecești toate spiritele universităților și academiilor, îi câștigase inimile tuturor învățaților și ale întregii tinerimi școlare. Grecilor li se putea vorbi de naționalitate, lor li se putea zice să se scoale pentru nație și libertate, pe când celorlalte populațiuni ale Turciei, cufundate în cea mai adâncă ignoranță, cari nu aveau nici o noțiune despre originea și naționalitatea lor, bulgarilor, bosniacilor, arnăuților etc., cari se credeau și se ziceau toți greci, fiindcă erau de ritul ortodox zis grec, nu li se putea vorbi decât de biserică și de persecuțiunile turcilor, lor li se zicea să se scoale pentru religie, pentru credință (*zavera*).

Poetul Riga^a, fostul secretar al lui Alexandru vodă Ipsilante, în unire cu Scufa, un neguțător epirot din Odessa¹, cu profesorul Santo farmazónul și cu arhimandritul Diceu, înființase o societate secretă cu numele de *Eterie* (tovărășie), nume modest, care nu bătea la auz și nu putea să dea bănuieli turcilor, căci erau obicinuiți cu cuvântul *eterie* în porturi și în insule, unde grecii aveau mulțime de asociațiuni de comerț.^b

Împrejurările erau favorabile pentru dezrobirea Greciei, căci puteau să se serve la luptă de toate naționalitățile Imperiului Otoman.

Eteria era formată după tipul vechilor frații, ἀδελφοποιεῖς și ἀδελφοποιοι (frați făcuți), turcește *cardaşlic*, uzitate în tot Orientul și mai ales în Albania. La noi, bărbații se ziceau *frați de cruce* și femeile *surate*.

Acei cari se prindeau frați de cruce mergeau în biserică îmbrăcați în haine de sărbătoare, și acolo, la ușa altarului, se

^a) ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΙΓΑΣ VELESTINLIS-PHERAÍOS (1757–1798), iluminist grec, poet revoluționar, animat de idealurile republicane franceze. Lansează la Viena o proclamație către creștinii din Imperiul Otoman, precum și proiectul unei confederații balcanice. Autoritățile habsburgice îl arestează și îl predau turcilor, care îl execută. Mai jos apar în textul lui Ion Ghica inadvertențe cu privire la biografia sa. ^b) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΚΟΥΠΗΣ fondează la Odesa, în 1814, societatea secretă ΦΗΛΙΚΉ ΕΤΑΙΡΕΪΑ (Tovărășia Prietenilor), alături de ΕΜΜΑΝΟΥΪΛ ΧΑΝΘΟΣ și de ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΣΑΚΑΛΟΦ. Din 1820, capul Eteriei este Alexandru Ipsilanti.

¹) Rudă de aproape cu doamna Petrovici Armis, născută Scufă.

înțepau fiecare cu ac la braț, până scotea o picătură de sânge, pe care celalalt o lua cu limba; schimbau armele unul cu altul și pronunțau cuvintele:

„Viața ta a mea și sufletul tău al meu.“

Jurământul eteriștilor era a sacrifica familie, avere și viață pentru libertatea patriei și supunere oarbă ordinelor comitetului.

Lozinca sau parola de recunoaștere între soți era cuvântul τσαρούχι (*opincă*), la care celalalt răspundea παλοῦκι (*par*), și comitetul central se numea ἄρχι^{3/4} (*cap*). Dar cine era acea ἄρχι^{3/4} acel cap? Niminea nu o știa, și poate că nici nu exista. Se lăsa însă să se creadă că era Capo D'Istria^a, favoritul împăratului Alexandru I al Rusiei, ba mulți credeau că era chiar însuși împăratul.

După moartea lui Riga, executat de turci la Belgrad, la 1815, propaganda Eteriei a mers înainte, dar nu și-a luat adevărata ei dezvoltare decât pe la 1818, în urma numirii lui Alexandru și Mihai Suțu la tronurile Principatelor.

Iată împrejurarea care a dat un mare credit acestei societăți în Principate: unul din apostolii ei, anume Galatis, trimis să facă prozeliți printre grecii din Rusia, de-abia ajuns la Odessa, a fost arestat de poliție, dar peste câteva zile s-a eliberat, dându-i-se 20 de galbeni cu îndemnul de a trece peste hotar. Ajuns la Iași, fu chemat la consulatul rusesc; se credea pierdut, când, în marea sa mirare, consulul îi pune în mână 5000 de lei, zicându-i că acei bani erau din partea împăratului. Această împrejurare, adevărată sau inventată de Galatis, alături de atitudinea lui Domnando și a nepotului lui Capo D'Istria, Gheorghe Leventi, amândoi împiegați ai consulatului rusesc, a dat o mare crezare șoaptelor că împăratul era capul Eteriei, (1/4 ἄρχι^{3/4}) și dintr-acest moment n-a mai rămas în spirite îndoială că Rusia proteja Eteria și că voia răscularea în contra turcilor. De atunci propaganda a început a face prozeliți fără sfială

^a) ΙΟΑΝΝΙΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ (Capo d'Istria; 1766–1831), om politic grec, plenipotențiarul Rusiei la Congresul de la Viena, ministru de externe al Rusiei (1816–1822). A murit asasinat în timp ce deținea (din 1827) funcția de președinte al tânărului stat elen.

în Principate. Apostolii cei mai activi erau în Iași Teodor Negris, secretarul fostului domn Calimah, Anagnostopolu și Lasanis, iar în București, căminărul Sava, căpitanul Ghiordache Olimpie și Gheorghe Leventi.

Nicolae Ipsilante, fiul lui Constantin vodă și nepotul lui Alexandru vodă, unul din afiliați, căutase să tragă și pe frate-său Alexandru, general în armata rusească și adiutant împărătesc, dar acesta nu primise, arătând pericolele unei asemenea întreprinderi fără un ajutor puternic din afară. Mai în urmă, însă, găsind prilej să vorbească cu Alexandru I despre starea mizerabilă a grecilor și de ajutorul ce ei așteptau de la Rusia, împăratul i-ar fi zis:

„Facă-se o răscurare în Grecia, și cazacii mei se vor duce s-o ajute“.

Se crede că numai în urma acestor cuvinte, Alexandru Ipsilante s-a hotărât, la 1819, să intre în Eterie și să devie șeful ei militar.

Alături cu Eteria mai lucra și o altă societate, care acoperea oarecum în ochii turcilor pe cea secretă; aceasta era Societatea Culturei (ἡ ἑκπαιδευτικὴ ἑταιρεία), al cărei scop era înființarea de școli alilodidactice sau lancasteriene în țările grecești. Învățătorii pentru aceste școli se luau numai dintre eteriști și misiunea lor principală era de a propaga răscurarea în contra turcilor. Astfel formată, această societate ajunsese la 1820 să numere 200 000 de tovarăși.

O fi fost sau n-o fi fost cu știrea guvernului rusesc sau a împăratului Alexandru, adevărul însă este că era foarte încurajată la Iași și la București de consulatul rusesc, prin secretarul său Domnando și prin dragománul Leventi, amândoi tineri greci din insulele Ionice, eleganți, amabili, cu spirit și capabili de a învărti deodată intrigile politice și intrigile amoroase.

Alexandru Suțu, domnul Valahiei, mai prudent decât confratele său din Moldova, văzând că valul revoluționar se suia neconținut și mai repede decât ar fi voit, căuta să-l împiedice sau cel puțin să-i amâie izbucnirea prin oarecari măsuri de poliție în contra vânzării armelor și a prafului de pușcă; dar, înconjurat cum era din toate părțile de eteriști, ordinele lui rămâneau fără efect, și comitetele lucrau fără sfială, în Moldova

mai ales, unde Mihail vodă Suțu era chiar el eterist. În București, înscrierea arnăuților zaverгии se făcea ziua în amiaza mare în casa lui Constantin Samurcaș de sub Mitropolie, unde este astăzi cazarma sergenților de oraș, și cuvintele *țaruchi*, *paluchi* era în gura tuturor.

Sub denumirea de *arnăut* se înțelegea orice sârb, arvát, arnăut, bosniac, muntenegrean, bulgar sau grec, dacă se lega cu un brâu roșu sau cu un tarabolús, cealmá la cap, fustanelă sau potúri, minteán și iminói roșii. Își trântea la brâu un sileáf cu un iatagan și două pistoale și intra în serviciul curții domnești, al hatmăniei, spătăriei sau agiei, sau se suia cu ciubucul în mână dindărátul caleștii vreunui boier.

La anul 1820, Eteria se simțea în putere și începuse a se gândi la acțiune. Deși se fixase de la început ziua de 25 martie a anului 1825 pentru răsculare, epoca la care, după zisa lui Ipsilante, Rusia era să declare război turcilor, dar, după mai multe conferințe ținute la Kișinov și la Sculeni de comitetul eterist cu generalul Ipsilanti, cu Mihai Suțu, domnul Moldovei, și cu cneazul Gheorghe Cantacuzino, colonel în armata rusească, cumnat cu principele Gorciacof, actualul cancelar al imperiului, s-a hotărât să se devaneseze epoca izbucnirii și să înceapă cu primăvara anului 1821. Comitetul a fost silit la această precipitare de indiscrețiunile și de imprudențele unora din eteriștii cari deșteptase bănuielile turcilor și-i făcuse să ia măsuri crude în contra propagandiștilor, atât în provincii, cât și în Constantinopol.

În București și în Iași, mulți din boieri, și din cei mai considerabili, făceau parte din Eterie, dar din toți cel mai important era slugéru Tudor de la Vladimirești din Gorj, om de arme, îndrăzneț și patriot, care dăduse dovezi de o mare vitejie; comandând pandurii în toate bătăliile în contra turcilor de la anul 1806 până la 1812, dobândise grad de ofițer în armata rusească și fusese decorat cu Crucea Sfântului Vladimir. La 1814, refugiat la Viena de urgia lui Caragea, care căuta să-l prindă și să-l predea turcilor, fusese prezentat de Capo D'Istria și de Strogonof împăratului Alexandru.^a În urmă, întorcându-se

^a) Tudor Vladimirescu a călătorit la Viena în 1814 cu treburi de comerț.

în țară cu recomandății de la ambasadorul rusesc, Caragea l-a numit vătâf de plâi la Cloșani și l-a avut foarte de aproape.

Slugéru Tudor, vrăjmaș aprig al abuzurilor și al prevaricațiunilor, al ciocoilor și al domnilor fanarioți, credea în ajutorul Rusiei; intrase în Eterie crezând-o patronată de împăratul Alexandru; fusese inițiat de Sava și de Olimpie, dându-și jurământul în biserica Sfântului Sava, care era în locul din bulevard unde este astăzi statua lui Mihai Viteazul; primise pe Ipsilanti de șef, pe cuvântul că grecii, după ce se vor organiza în Principate, vor trece Dunărea ca să se bată cu turcii în țările grecești, iar el, Tudor, să rămâie cu pandurii lui în țară, ca să se lupte pentru redobândirea drepturilor strămoșești și pentru stărpirea abuzurilor. El aducea în Eterie pe toți tovarășii lui de arme cu cari făcuse războiul de șase ani în contra turcilor, aducea ceva și mai mult, aducea numele său și influența de care se bucura printre pandurii Olteniei.

La 3 decembre 1820, Alexandru vodă Suțu cade bolnav, și la 19 ghenarie 1821 moare, Domnul știe cum.^a

Slugéru Tudor, chemat din vreme în București din ordinul amicului și protectorului său Samurcaș, pornește în ziua de 22 ghenarie cu 40 de arnăuți eteriști, trece Oltul, ajunge în munții Gorjului și Mehedințului și începe a scula pandurimea. În zadar caimăcămia îl tratează de hoț de codru și trimite în contra lui pe Prodan, pe Hagi Stoian și pe Solomon cu plăieși ca să-l prinză mort sau viu; puterile, în loc de a se bate în contra lui Tudor, trec toate în tabăra lui, și în câteva săptămâni îl găsim în capul a 8 000 de panduri și 500 de arnăuți, bulgari cei mai mulți, acești din urmă comandați de Macedonski și de Hagi Prodan, cu cari pornește spre București și în ziua de 16 martie tăbărește la Cotroceni. Se zicea că vine să taie pe ciocoi. La București convoacă pe mitropolitul și pe boieri și-i pune să iscălească o adresă către consulul general Pini, prin care se cerea intervențiunea oștirilor rusești ca să oprească pe turci de a intra în

^a) În epocă și ulterior au circulat zvonuri nefondate cu privire la otrăvirea lui Alexandru Suțu vv. de către medicul personal, pentru a înlesni atingerea scopurilor Eteriei.

țară. Așa făcuse și boierii moldoveni la Iași, după căderea lui Ipsilante.

Tot într-o vreme înainta și Ipsilante spre București, și numele lui era în gurile tuturor; se zicea că vine cu muscalii cum venise și tatăl său la 1806, deși Poarta se grăbise să numească, încă de la 7 februarie, domn pe Scarlat Calimah.

Nici Ipsilante nu venea cu muscalii, nici Tudor nu avea gând să taie pe boieri; adevărul adevărat este că unul cugeta să-și dezrobească țara de sub jugul musulmanilor și celalalt voia să o scape de fanarioți și de ciocoi; și unul, și altul credeau în ajutorul și protecțiunea Rusiei. Împrejurările politice din afară, pe de-o parte, necapacitatea și îngâmfarea lui Ipsilante, pe de alta, au făcut ca lucrurile să ia un alt drum, și acești doi căpitani să devie vrăjmași de moarte.

Prădăciunile și jafurile oamenilor cu cari veneau și Tudor, și Ipsilante spre București speriasă într-atât pe bieții locuitori, încât fugeau toți în toate părțile dinaintea zavergiilor și a pandurilor, ca dinaintea unor inimici cruzi și barbari; familiile avute treceau în Transilvania, în Bucovina și în Basarabia, iar săracii se ascundeau cum puteau la apropierea lor și așteptau pe turci ca pe niște salvatori. Starea țării era de jale, măsurile aspre și chiar crude luate de Tudor în contra jăfuitorilor nu puteau să aducă nici un remediu, căci pandurii lui aveau dinaintea lor exemplele desfrânate ale zavergiilor. Tudor aștepta să vadă pe Ipsilante trecând Dunărea, iar Sava și Olimpie, șefii arnăuțimii eteriste, și zavergiii îl chemau în București, făgăduindu-i unul Giurgiu și celalalt Ada-Cale, și mitropolitul de la Filipopol îl asigura că-i dă 15 000 de bulgari. Ipsilante, după toate aceste făgăduieli, credea să găsească de-a gata o armată organizată și disciplinată, pe care nu avea decât s-o comande pe câmpul de bătaie. Astfel, legănat de visuri frumoase, iese pe furiș din Kișinov, întovărășit de câțiva amici, trece Prutul în noaptea de 22 februarie 1821, trage în Iași la casa cneazului Gheorghe Cantacuzino, aleargă la Iacovache Rizu, unde întâlnește pe Mihai vodă Suțu, pune pe boieri să iscălească o petițiune către împăratul Alexandru, cerându-i

protecțiunea Rusiei pentru Țara Moldovei, și espeduiește pe cneazul Gheorghie Cantacuzino s-o ducă la Leibach.

În ziua de 26 februarie, eteriștii și zavergiii, adunați în Mănăstirea Galata din deal de lângă Iași, pornesc în procesiune cu steagul alb pe care erau inscripțiunile:

Ἐν τούτῳ νικά¹ și
Ἐκ τῆς κώνεως μου ἀναγέννωμα²

cu crucea și cu fenixul ieșind din flacări; fac rugăciune în biserica Trisfetitele și pornesc spre București. Pe strade se citește proclamațiunea lui Ipsilante, prin care se face cunoscut că s-a sculat pentru liberarea Greciei și că trece în Turcia ca să combată pe inamic. Lasă pentru paza Iașului și a domnului pe Duca și pe Penedeca, și el pornește cu 7 500 de oameni în contra turcilor.

Din nenorocire, răscularea grecilor începe cu jăfuirea a 600 000 de lei de la bancherul Pavel Andrei și cu măcelul a 80 de turci, cari, urmăriți de arnăuți, se refugiaseră în biserica de la Golia.

Moldova era pusă la discrețiunea Eteriei, căci Mihai Suțu numise din vreme pe tânărul Niculache Rosnovanu visternic mare. Slujba care pe-atunci se da boierilor celor mai maturi și mai experimentați se dăduse acestui tânăr, fiindcă el fusese inițiat în Eterie, încă la Paris fiind, de grecul Minas Minaid, bibliotecar la Institutul Franței.

Mersul lui Ipsilante spre București a fost un adevărat marș triumfal, pretutindeni îi ies înainte corpuri armate care i se închină și se pun sub comanda lui; la Focșani este întâmpinat de 340 de tineri greci, cei mai mulți studenți din școala de la București, floarea tinerimii, cu care formează legiunea sacră (ἑρὸς λόχος).

La Ploiești însă îl ajung știrile rele: împăratul nu voise să primească în audiență pe cneazul Cantacuzino la Leibach^a,

¹) Cu acest semn vei birui. ²) R nasc din cenușa mea.

^a) Țarul Alexandru I participă la momentul respectiv la lucrările CONGRESULUI DE LA LAIBACH (ian.-mai 1821). Congresul pune bazele „concertului

ordonase ca atât generalul Ipsilante, precum și colonelul Cantacuzino să fie șterși din controalele armatei rusești și trimisese lui Strogonof la Constantinopol instrucțiuni strașnice în contra eteriștilor și asigurări de amicie sultanului, declarând că nu susține nici pe eteriști, nici răscularea grecilor, pe care o dezaproba. Tot acolo află că mitropolitul de la Nicopol, care îi promitea 15 000 de bulgari, fusese spânzurat de turci și că Vladimirescu se pusese în relație cu guvernorii fortărețelor Dunării.

Pozițiunea lui Ipsilante devenea critică, și el începe a se gândi să treacă Dunărea ca să ajungă în Grecia, urmând linia munților Bulgariei, dar Sava, Olimpie, Farmache se împotrivesc la acest proiect, așa că el se hotărăște să rămâie în Principate și să primească lupta cu turcii, luând drept bază de operațiune Ploieștii, Târgoviștea și Piteștii; dar descurajarea a pătruns în inimile zavergiilor prin știrile de la Leibach, și răscularea grecilor își pierduse toate simpatiile și tot prestigiul prin purtarea lor vătămătoare și spăimântătoare. Arnăuții deșertau lagărul și se formau în bande de tâlhari. Ipsilante crezu că va ridica moralul soldaților săi aducându-i spre București, și veni de-și puse ordia la Colintina. La 25 martie intră triumfal în București, trage la casa Belului, fosta locuință a Văcăreștilor, face o rugăciune în capela din fundul curții și, după un discurs înfocat al tânărului Dumitrache Suțu Chiabap, fratele poetului Alexandru Suțu, oștirea face o primblare pe stradele principale cântând *Marsieleza* lui Riga^a:

Φίλοι μου συμπατριῶται
 Δούλοι νῦ ἀμεθα ὡς πότε
 Τῶν ἀχρίων Μουσουλμάνων
 Τῆς Ἑλλάδος τῶν τυράννων^b

europăean“, context în care susținerea de către Rusia a unei acțiuni față de ostile Imperiului Otoman devenea imposibilă. ^a) Confuzie cu poemul patriotic *Thoureios*, de Rigas Pheraios. Versurile citate fac parte dintr-un cântec războinic anonim. ^b) „Iubiții mei de-aceeași patrie / Până când să fim slugile / Stricaților de musulmani, / Tiranii Greciei?“ (ngr.).

se întorc la casa Belu și înfig steagul în poartă, strigând:

„Așa și la porțile Bizanțului!“

A doua zi mitropolitul Dionisie Lupu se prezintă cu boierii la acest generalisim, arătându-i suferințele țării din cauza jafurilor și exceselor zavergiilor, și-l roagă să puie capăt unei asemenea stări de lucruri. Ipsilante îl asigură că va lua toate măsurile și le anunță că pornește spre Târgoviște, zicându-le și lor să se retragă la Câmpulung.

Știrea dezaprobării împăratului Alexandru, comunicată domnului Tudor și boierilor de cancelarul consulatului austriac, Udrișchi, îi face să trimită la Silistra valesí, beglerbégul Rumeliei, să-l asigure că românii erau supuși credincioși ai sultanului și că țara se răsculase nu în contra Porții, ci în contra fanarioților și în contra asupritorilor, ciocoilor și grecilor.

Pe la începutul lui aprilie, amândouă corpurile, și al grecilor, și al românilor, se aflau în București cu șefii lor; anarhia era la culme; șefii se urau și se pizmuiau între dânșii; amândoi, și Tudor, și Ipsilante, porunceau, orânduiau în slujbe și ridicau dări; jaf în visterie, jaf în casele particularilor. Zavergii și pandurii vindeau ziua în amiaza mare pe strade șaluri, scúle și argintării furate și jăfuite de pe la boieri și neguțători. Măsurile aspre luate de Tudor nu aveau alt efect decât să irite și să nemulțumească pe unii din comandanți în contra lui, făcându-i să râvnească la libertatea de plească de care se bucurau în prezent căpitania din oștirea lui Ipsilante.

Decețiunea lui Tudor era mare: în loc de a-și vedea țara liberă de fanarioți și de ciocoi, o vedea prada tâlharilor și jafurilor zavergiilor. În esplicările ce are cu Ipsilante, îi cere îndeplinirea angajamentelor sale, sfătuindu-l să treacă Dunărea. Ipsilante, temându-se de turci, cari se găteau să intre în țară, precum și de Tudor, pe care îl bănuia de a fi înțeles cu pașa de la Silistra, își împarte oștirea în patru corpuri și pornește să ocupe Ploieștii, Târgoviștea și Piteștii, lăsând pe Sava la paza și apărarea Bucureștilor, dar mai cu deosebire ca să survegheze mișcările și faptele lui Tudor.

După pornirea lui Ipsilante, sosesc în București trei comisari turci trimiși să se asigure de veracitatea arățărilor lui Tudor. Ei se întorc la Silistra, încântați de cele ce văzuse și de primirea ce li se făcuse de popor, dar cer de la comandantul trupelor românești să curețe țara de zaverii și de eteriști.

În părțile grecești răscularea lua un caracter din ce în ce mai grav: Epirul, Tesalia, Peloponesul și insulele Arhipelagului se ridicau la arme unele după altele și luptau vitejește pe mare și pe uscat. Însă ceea ce preocupa mai mult pe guvernul otoman era cele ce se petreceau la noi în țară. Căci, deși împăratul Alexandru dăduse suveranilor adunați la Laibach cele mai solemne asigurări despre dorința sa de a mănținea pacea, deși se pronunțase într-un mod categoric în contra grecilor revoluționari de pretutindeni, deși ambasadorul rusesc esprima pe toată ziua sentimente de amicie și de simpatie din partea împăratului pentru sultanul, cu toate acestea cabinetul din St.-Petersburg se împotriva la orice măsuri armate ce voia Poarta să ia pentru a înăbuși răscularea lui Ipsilante, sau cerea, cel puțin, ca ocupațiunea Principatelor să se facă într-un mod simultan, cum s-a făcut bunăoară la 1848, când România a fost ocupată totodată de corpul lui Omer pașa și al generalului Lüders. Astfel, ordinele date oștirilor turcești să intre în Principate erau revocate a doua zi, după cererea și stăruința baronului Strogonof. Și Ipsilante putea înainta în tihnă, precum am văzut, nesupărat de nimeni, așa cum a înaintat și generalul Cernaief^a la 1876 în Serbia.

Pe la mai, însă, ambasadorul rusesc, rupând relațiunile sale cu Poarta și părăsind Constantinopolul din cauza decapitării patriarhului ecumenic^b și a cruzimilor făcute în contra grecilor, n-a mai avut cine să se opuiască la ocupațiunea Principatelor; atunci s-a dat ordine lui Silistra valesi, beglér-begul Rumeliei,

^a) MIHAIL GRIGORIEVICI CERNIAIEV (1828–1898), general rus, comandant al armatei sârbe în Războiul Sârbo-Turc de la 1876–1878 – una dintre insurecțiile antiotomane din Balcani care au constituit pretextul Războiului Ruso-Turc de la 1877–1878. ^b) Patriarhul ecumenic GRIGORIE V a fost ridicat din porunca sultanului Mahmud II în noaptea de Înviere a anului 1821 și spânzurat, ca represalii la revolta grecilor.

Selim pașa, să trimită oștire ca să potolească cât mai în grabă răscoala din Valahia și Moldova. Acest guvernor general pornește pe Cara-Mustafa, chehaiáua sa, cu un corp de 10 000 de turci, cazaci, zaporojeni, tătari și manáfi să ocupe Bucureștii, pe Iusuf-pașa l-a trimis la Galați cu 6 000 de oameni să se suie în sus pe Prut spre Iași și pe Hagi Ahmed agá l-a pornit cu 5 000 de turci de la Vidin, să apuce pe valea Oltului.

Îndată ce sosește chehaiá-bég cu oștirea sa la Afumați, Sava părăsește Bucureștii și pornește spre Târgoviște, unde se afla Ipsilant.

Numai atunci a înțeles Tudor perfidia grecilor, atunci a văzut că scopul lor era să-l lase singur în contra turcilor, atunci a părăsit și el capitala pornind pe la Bolintin spre Pitești.

Până într-atât s-a demascat Ipsilant, încât căpitanul Iordache^a i-a trimis răspuns că, de va merge mai departe, îl va găsi în cale, gata a-l combate. Dar Tudor nesocotește amenințările și-și urmează drumul.

Din nenorocire, armata pandurilor nu mai era ceea ce fusese la început, ea se demoralizase în contactul de două luni cu zavergiii. Nesupunerea pusese pe comandantul lor în trista pozițiune de a ordona mai multe execuțiuni capitale chiar asupra unora din căpitani, între cari și căpitanul Urdăreanu, strășnicie care foarte mult a indispus în contra lui mai cu deosebire pe Macedonschi și pe Prodan.

Ajungând la Golești lângă Pitești, Tudor găsește pe Iordache și pe Farmache instalați acolo cu arnăuțimea lor, dar în loc de a i se împotrivi, cum se laudaseră, îl primesc cu amicie și cu onorurile cuvenite, își schimbă steagurile unii altora, se ospătează împreună, și eteriștii cedează românilor, retrăgându-se la Pitești.

Dar zilele lui Tudor erau numărare, numai planul se schimbă: fusese franc și voinicesc, acum devenise mișelesc.

^a) IORDACHE OLIMPIOTUL (Giorgákis Olympios; în text și sub forma „Olimpie“; 1772–1821), unul dintre capii militari ai Eteriei în Principate. După înfrângerea mișcării în Țara Românească, ia parte la bătălia de la Sculeni (29 iun.), apoi se refugiază în Mănăstirea Secu cu un ultim grup de 400 de luptători; rezistă asediului timp de două săptămâni; la asaltul final, se aruncă în aer cu depozitul de pulbere. Mai jos în text, unele inadvertențe.

Iusuf paşa din Brăila trecuse la Galaţi, gonise pe arnăuţi din oraş şi înainta cu 4500 de turci spre Iaşi, urmând malul drept al Prutului, împingând tot în sus pe cneazul Gheorghe Cantacuzino până la Sculeni, unde-l sileşte să primească lupta; după o mică şi slabă împotrivire, oamenii comandaţi de cneazul sunt siliţi să treacă Prutul şi să fugă în Basarabia. Penededeca urmează esemplul cneazului fără a face cea mai mică împotrivire, numai Atanasie Maurotalisitul cu 500 de arnăuţi se luptă voiniceşte cu toată armata turcească până la cel din urmă om.

Iusuf paşa, victorios, ocupă Iaşul, de unde Mihai vodă Suţu fugise cu două zile mai înainte şi trecuse Prutul.^a

Cele ce se petreceau în Valahia erau mult mai grave. Acolo chehaiá-bég, după ce ocupase Bucureştii, porni cu oştirea lui spre Târgovişte. Ipsilant credea pe Tudor înţeles cu turcii şi căuta să-i răpuie viaţa. În perfidul său proiect, avea chiar pe unii din căpitaniii pandurilor. Iată planul adoptat pentru îndeplinirea crimei.

În ziua de Sf. Constantin, Olimpie soseşte la Goleşti cu o mică escortă de arnăuţi, zicând că era chemat la Târgovişte ca să se înţeleagă cu Ipsilante despre planul de campanie ce trebuia să adopte. Se aşază cu amicii în chioşc, vorbesc mult şi prieteneşte, până ce Olimpie izbuteşte a convinge pe Tudor să meargă să asiste şi el la acel consiliu de război, făgăduind intervenţiunea sa şi a tuturor amicilor ca să facă să dispară bănuielile şi animozităţile dintre dânsul şi Ipsilante. Unii din căpitaniii lui Tudor susţin cu căldură propunerea lui Olimpie, şi lealul român, cu toate cuvintele ce avea de a fi în cea mai mare rezervă cu eteriştii, se lasă să se înduplece şi porneşte cu Olimpie spre Târgovişte, fără a lua cea mai mică pază cu dânsul.^b

Abia ieşiţi din ochii pandurilor, când ajung în dreptul văilor de la Leurdeni, le iese înainte Orfano cu trei sute de arnăuţi

^a) Mihail II Suţu vv. se refugiase în Rusia de la sfârşitul lui martie 1821. ^b) În realitate, Iordache Olimpiotul şi Ioánnis Pharmákis îl arestează pe Tudor sub ochii şi cu acordul căpitaniilor săi, scoţându-l din tabăra de la Goleşti legat.

cari stau ascunși, le taie drumul, îi înconjoară, se năpustesc asupra lui Tudor, îi pun în fiare mâinile și picioarele și-l duc în tabăra lui Ipsilante, unde-l aștepta Caravia, Cavaleropolo și Granowski, ca să-l judece. În câteva minute i se hotărăște osânda și e luat de doi tâlhari, cari-l duc la iazul morii de lângă grădina lui Giardoglu din Târgoviște. Acolo a fost asasinat mișelește eroul revoluției române de la 1821. Aceasta a fost în ziua de 27 mai 1821.

Dacă știrea morții lui Tudor a putut mulțumi pe greci și pe doi sau trei căpitani de panduri, românii s-au simțit loviți în afecțiunile, în speranțele și în demnitatea lor. Pandurii adorau pe șeful lor, și românii toți îl numeau *domnul Tudor* și-l considerau ca pe adevăratul domn al Țării Românești.

Disparițiunea șefului a fost semnalul desfacerii oștirii românești; soldații n-au mai voit să urmeze nici pe Prodan, nici pe Macedonschi; și afară de pandurii din ceata lui Solomon, cari se luptau voinicește cu turcii în Mehedinți, și afară de două sau trei sute cari, atrași de jafuri și de hoții, s-au dus la zaverгии, toți cei cari compuneau lagărul de la Golești s-au retras pe la casele lor.

Chehaiá-bég pornise din București cu 8000 de turci, în două coloane, pe valea Dâmboviței și pe valea Colintinii. Ajunși aproape de Nucet, se găsesc față-n față cu trupa lui Colocotroni așezată în ordin de bătaie. Ipsilante trimisese acolo pe Duca și pe Orfano, ca să susție pe Colocotroni, cu ordin ca unul să atace pe turci în coastă și celalalt pe la spate. Iar Ipsilante, sosind în timpul luptei, să cadă asupra centrului și să distrugă armata turcească. Planul însă nu izbutește din cauză că Duca, neputând rezista atacului cavaleriei lui Tahir agá, se pune pe fugă, sperie pe celelalte trupe grecești ale lui Orfano și Colocotroni, cari se retrag și ajung în dezordine la Văcărești, unde era Ipsilante cu trupele lui.

Astfel înfrântă, armata grecească pornește spre Slatina, ca să ție valea Oltului în contra lui Hagi Ahmet agá, venit cu oștire din Vidin. Caravia, care comanda avantgarda compusă de arnăuți, întâlnind din jos de Drăgășani o coloană de turci care înainta spre oraș, are nesocotința s-o atace; dar îndată ce se

încordează lupta, turcii, cari se aflau în Drăgășani în număr de 2 000, dau foc orașului, aleargă în contra lui Caravia și-l înconjoară. Ipsilante, înștiințat în Slatina de pozițiunea critică în care se afla avantgarda sa, pornește pe fratele său Nicolae și pe Olimpie cu 5 000 de infanterie, 2 500 cavalerie și 5 tunuri. Caravia, cum vede că-i vine ajutor, ia curaj, atacă pe carafe-fizi cu 800 de zaverzii călări. Turcii rezistă atacului și se năpustesc asupra unei coloane după deal, o rostogolesc și o distrug cu desăvârșire: erau eroicii și nenorociții *ierolochiți* în număr de 350.

Într-acea luptă crâncenă au căzut glorios tinerii greci cei mai distinși, Dimitrie Suțu, fratele poetului Alexandru Kiabap, Draculi, Andronic și Luca, cei patru căpitani ai legiunii sacre; acolo a căzut M. Suțu, fratele lui Costache Suțu (Suțicu) și al doamnei Mavru, acolo au căzut într-un cuvânt toți ofițerii și toți soldații acelei nemuritoare legiuni.

În timpul luptei, Ipsilante a stat neclintit în Slatina, cu 2 000 de oameni călări, oprit – se zice – de ploaie și de drum rău.

În urma catastrofei de la Drăgășani n-a mai rămas din armata grecească decât cete izolate, fără nici o coeziune între dânsele, rătăcind prin văi și prin munți, care încotro putea, urmărite cu sulțița în coastă de călărimea turcească.

Ipsilante, aflând că Sava și Ghencea împreună cu Mihail, cu Kiuciuc Ciolac și cu toată trupa lor se închinase lui Tahir agă și că fusese trămiși cu Sericoglu în goana zavergiilor, pierde orice speranță, se îndreptează spre Turnu-Roșu și trece în Transilvania.

Din vama Sibiului datează el faimosul ordin de zi pe armată, o adevărată imprecățiune în contra zavergiilor și o laudă meritată pentru vitejia și patriotismul nenorociților *ierolochiți*. Ipsilante spera să meargă la Hamburg, ca să se îmbarce să se ducă în Grecia, să ia parte la luptă; dar, arestat la Mohaci de austriaci, după trei ani de detențiune și de boală, l-a ajuns moartea la Theresienstadt.

Farmache, scăpat din înconjurarea lui Bimbașa Sava, izbutise a-și forma un corp de 800 de arnăuți și apucase în munți, dar, urmărit de aproape de 1 500 de turci, s-a refugiat

în Mănăstirea Secu, unde a ținut în contra unei trupe de 2 000 de vrăjmași până în mijlocul lui septembrie, când, înșelat de făgăduielile turcilor, s-a predat. Acolo a fost prins Olimpie și amândoi au fost executați fără milă.

Cu căderea acestor doi bravi căpitani a dispărut orice urmă de luptă în Principate.

Deși Sava și Ghencea, cari acum făceau parte din armata turcească, erau cei mai zeloși în goana eteriștilor, tăind și spânzurând fără cruțare, totuși, chehaiá-bég nu avea încredere într-înșii.

Într-o zi de paradă la curtea generalissimului turc, Bimbașa Sava, voind să intre în odaie la chehaiá-bég, turcii trag cu pistoale asupra lui ș-a lui Ghencea, le zboară capetele și le primblă pe strade înfipte în sulițe. Turcii alergau în toate părțile în goana zavergiilor, la tot pasul erau capete înfipte și trupuri puse în țeapă. Multă lume nevinovată a pierit, până ce un oltean turcit, amic al lui Tahir agá, a găsit o formulă prin care să distingă pe români. Omului bănuit i se propunea să zică:

„Retevei de tei, pe miriște de mei“.

Se zice că zavergiii, cei mai mulți slavi, pronunțau:

„Retevela tela pe miriștela mela“,

iar grecii:

„Reθevea δa θea pa miriști δa mea“.

Când olteanul zicea *Kes*^a, capul și zburá¹.

^a) *Kes!*, taie! (tc.)

¹) În Iași, asemenea a anecdotă răspândită spune că toți cei suspecți de a fi greci erau chemați pe câmpia de la Frumoasa și că trebuiau să rostească fraza: „*Ciritei de tei pe miriște de mei*“. Cel care zicea „*Țiritela tela pe miristela mela*“ era executat la moment. De la o vreme, văzându-se că grecii, după multe încercări, izbutesc a rosti binișor fraza de mai sus, semnul de recunoaștere se schimbă. Grecii trebuiau să zică: „*Capră neagră în piatră calcă, piatra crapă în patru, crape capul caprei negre, precum piatra crapă în patru*“. Cei întâi greci cari fusese chemați să rostească această frază nouă ziceau înspăimântați: „*Ma țe piatra, capra, e țiritei de tei...*“.

Pe strade, turcii dădeau dezghinuri cu caii, aruncând giritul în capete înfipte pe la porțile curților.

Pentru mănținerea ordinii, chehaiá-bég în Valahia și Iusuf-pașa în Moldova orânduise în fiecare plasă câte un beșliu cu 10 neféri, în orașele principale câte un beșlí-agá cu 50 de neféri, și la Iași și București câte un beșlí-agá cu câte 200 de neféri; poliția toată era în mâna acestor turci. Cât pentru administrațiune, turcii au trimis la Brașov și la Sibiu, să invite pe boierii refugiați ca să vie în țară.

Această stare de lucruri a durat până în primăvara anului 1822, când au fost înștiințați boierii că Poarta, dorind să cunoască păsurile țării, cerea să se trimită la Constantinopol o deputațiune cu care guvernul otoman să se poată înțelege. În deputațiunile trimise de la Iași și de la București era și Ioniță Sandulache Sturza, un coborător al lui Vlad Țepeș, și Grigorie Dimitrie Ghica, nepot de frate decăpitatului Grigorie Alexandru Ghica al Moldovei.

După mai multe conferințe cu vizirul și cu reis-eféndi, conferințe cari au durat mai bine de două luni, pe la iulie sus-menționații doi boieri au fost anunțați că sunt numiți domni: Grigorie Ghica al Valahiei și Ioniță Sturza al Moldovei, și pe la septembrie ei luau în mână cârma țărilor respective, prin singura voință a Porții de astă dată, fără ca Rusia să fi participat la alegerea făcută de sultanul.

La suirea lor pe tron, Ghica și Sturza au găsit țările zguduite până în temelie, jăfuite și sărăcite de bandele de zaverгии, de bașbuzúci, de zaporojeni și de sute de bande de tâlhari răspândiți peste toată țara. Pe de altă parte, boierii rămași în Sibiu și în Brașov, fie de invidie, fie mișcați de îndemnări străine, urzeau neconținut intrigi și conspirațiuni în contra domnilor; cei mai îndrăzneți erau cei din Sibiu, unde se afla și consulul rusesc din București, Pini.

Deși Gavanosglu, care urmasa lui chehaiá-bég, nu permitea oștirilor de sub comanda sa cea mai mică abateră, dar prezența șefilor militari turci alături cu domnii țării aducea cea mai mare vătămare autorității domnești; așa, de exemplu, pe o simplă denunțare făcută lui Silistra valesí în contra boierului

Alecache Vilara, a cărui femeie era chiar rudă de aproape, nepoată de soră lui Grigorie vodă Ghica, acest boier fusese arestat de băș-beșli-agá, pus în fiare și trimis la Eskizara, unde a fost deținut mai mult de doi ani. La Iași, boierul Hasanache, care făcea parte din casa militară a lui Ioniță Sturdza, a fost arestat de Kiuciuk Ahmed agá și pus în spânzurătoare fără măcar a preveni pe domn, sub cuvânt că acel Hasanache, după ce, creștin fiind, se turcise, s-ar fi întors iar la religia creștinească, ca să scape de pedeapsa de care era amenințat pentru un omor ce săvârșise asupra unui turc.

Pini conta pe intrigile boierilor opozanți refugiați în Transilvania, sperând o turburare în contra lui Grigorie Ghica mai ales, care să dea un pretext de intervențiune Rusiei. Oștirile stau pe malul Prutului gata a trece în Moldova.

Această purtare a lui Pini, care lucra pe față la o răscoală în țară, neliniștea foarte mult, mai cu deosebire pe Englitera și pe Austria, cari căutau cu orice preț să împace pe Rusia și să facă să dispară neînțelegerile și nemulțumirile ei contra Porții.

Expedițiunea lui buluc-bașá Simion, om al Brâncoveanului^a, fusese nimicită de Magheru, care-l silise să se întoarcă rușinat la Sibiu, de unde fusese trimis. Se crede că ar fi fost arestat și închis la Alba-Iulia, după cererea lui vodă Ghica prin Fleischak Akenau, consulul austriac din București; alții cred că ar fi trecut în Serbia, amestecându-se cu cârjalii.

Dar din toate încercările boierilor, cea mai serioasă a fost a lui Ghiță Cuțui cu Toma Brătianu și cu serdárul Cristu, care adunase 600 de străini voluntari la pasul Vulcan, cu cari credeau să ridice pandurii, cum făcuse Vladimirescu; dar ei n-au ținut nici două zile în contra lui Magheru. La cele dintâi detunături de pușcă au fost părăsiți de oamenii cu care ajunsese aproape de Cozia. Toma Brătianu și cu Cristea au fugit la Petroșani, iar nenorocitul Cuțui a căzut cu 20 de tovarăși în puterea lui Magheru, care i-a dus dinaintea domnului la București.

^a) Marele ban GRIGORE BRÂNCOVEANU (1767–1832), caimacam la 1818 și 1821.

Dați în judecata divanului, au fost condamnați ca culpabili de înaltă trădare, și Ghiță Cuțui cu doi tovarăși au fost spânzurați în Târgul de Afară, singura executare capitală în tot timpul domniei lui Grigorie vodă.

După această încercare, care se zice că ar fi costat pe boieri 500 000 de lei, împrumutați de consulul Pini, acesta, nemai-putând pune temei pe vorbele boierilor, văzând influența lor scăzând pe toată ziua și încrederea țărilor în domni crescând din ce în ce mai mult, lucrurile luând o cale regulată, a părăsit Sibiul, oropsit chiar de guvernul său.

Contele Nesselrode^a a luat altă cale ca să ajungă la realizarea scopurilor sale; s-a hotărât să primească bunele oficii ale Engliterei și ale Austriei, sperând să pună încetul cu încetul să cadă toată vina asupra Porții și să dobândească dacă nu aprobarea Europei, dar să-și asigure cel puțin neutralitatea ei în războiul ce proiecta. La mai 1823 consimte în sfârșit să transmită ambasadorului englez la Constantinopol, lordului Strangford, o notă în care enumera nemulțumirile ei contra Porții.

Deși, după instalarea domnilor, partea cea mare a armatei turcești, adusă în țară în contra zavergiilor, se retrăsese în cetățile Dunării și se lăsase numai ca la 4 000 de neferi cu beșliii lor sub comanda a doi băș-beșli-agá, unul în București și altul în Iași, această ocupațiune, deși puțin numeroasă, tot nu putea fi suferită de țară, și Rusia se servea de această nemulțumire. În nota dar transmisă lordului Strangford figura în întâiul rând al nemulțumirilor Rusiei în contra Porții ocupațiunea armată; în al doilea rând, figura numirea domnilor fără participarea Rusiei la alegerea făcută în persoanele numite.

Lordul Strangford credea în buna-credință a guvernului rusesc și era convins că toate manoperile lui Pini erau fără știrea cabinetului din St.-Petersburg și contrare intențiunilor împăratului.

La întrevvedereea ambasadorului englez cu reis-efendi, acesta-i răspunde că numirea domnilor dintre boierii pământeni

^{a)} KARL ROBERT NESSELRODE (1780–1862), ministru de externe al Rusiei între 1816 și 1822, alături de Ioánnis Kapodístrias.

nu aducea nici o schimbare în sistemul de administrație a țărilor, căci nu se călca nici un tratat, nici o stipulație, căci nicăieri nu era zis ca domnii să se ia dintre familiile grecești; cât pentru notificare, zicea că această neîmplinire de formalitate provenise numai din lipsa ambasadorului rusesc de la Constantinopol.

În privința beșlilor, reis-efendi răspundea că numărul lor nu era cu mult mai mare decât fusese înainte de 1821.

Din partea sa, internunțul, baronul Ottenfeld, care avea instrucțiuni să ajute din toate puterile acțiunea lordului Strangford, stăruia pe lângă Poartă să facă concesiunile necesare; și izbutise a îndupleca pe ministrul turc să făgăduiască că va reduce numărul beșlilor la 850 și că chiar aceștia să fie puși sub autoritatea directă a domnilor, cum fusese mai înainte de 1821, și că va notifica într-un mod oficial numirea lui Grigorie Ghica și a lui Ioniță Sturza, îndată ce va veni ambasadorul rusesc la Constantinopol și se vor restabili relațiile diplomatice.

În privința grecilor, nota contelui Nesselrod nu făcea nici cea mai mică mențiune, dar, ceva mai mult, la întrevvedere celor doi împărați la Cernăuți, în septembrie 1823, Alexandru exprimă un adevărat dezgust pentru greci din cauza intrigilor și neînțelegerilor dintre dâșii, declară că nu va cere nimic pentru ei și protestă sus și tare în contra intențiilor ce i se atribuia, că ar voi să aducă turburări și perturbațiuni.^a

Ca și la Laibach, el zicea că voiește pacea, se arăta furios în contra agentului său Pini pentru încurajările ce da boierilor emigrați, făgăduind că-l va destitui. Faptul urmează cuvintelor, și îndată, întors la Petersburg, împăratul ordonă rechemarea lui Pini și înlocuirea lui cu ghibaciul Minciaki.

Față de lordul Strangford, adresându-se către contele Nesselrod, îl întrebă dacă noul numit era rus, și răspunzându-i-se că era italian din statele papale:

„Atât mai bine – îi zice împăratul – îmi pare că acest om este bun pentru postul ce-i încredințez. De mă voi fi înșelat, îl

^a În septembrie 1823, țarul Alexandru I se întâlnește la Cernăuți cu FRANCISC I, împăratul Austriei (1729–1835).

voi destitui și pe dânsul, cum am destituit pe Pini. Nu voi ca agenții mei să se amestece în afacerile Principatelor.“

După asemenea cuvinte și fapte, mari erau speranțele pentru mănținerea păcii, încă și mai mare încredere în sinceritatea împăratului Alexandru, deși ținea oștiri grămădite pe malul Prutului.

Noul consul general Minciaki era însărcinat să meargă mai întâi la Constantinopol să reguleze niște afaceri comerciale cu Poarta și-apoi să treacă la postul său la București.

Ajungând la Țarigrad, Minciaki începe tratările cu Poarta prin nota din 24 februarie 1824, în care, pe lângă cererea de deșertare a Principatelor de trupe turcești, pe lângă notificarea formală a numirii domnilor și a restabilirii stării de lucruri, așa cum erau înainte de răscularea grecilor, mai cerea ca Poarta sau să lase liberă navigațiunea Mării Negre pentru corăbiile siciliene, napolitane, sarde și spaniole, sau să le permită a lua, ca mai nainte, bandiera rusească; și termină cerând, în treacăt, ca Poarta să împace pe greci, acordându-le respectul religiei și stabilirea unei stări de lucruri juste și durabile.

Pentru întâia dată Rusia puneia cestiunea grecească pe tapet, deși nici vorbă nu fusese despre aceasta în tratativele anterioare cu lordul Strangford; dar Rusia înțelegea că, deși guvernele, atât al Franței, cât și al Angliei, nu aveau nici o simpatie pentru răscularea grecilor, dar că dinaintea deșteptării opiniei publice, care din zi în zi se manifesta mai mult în favoarea descendenților lui Pericles și ai lui Leonida, guvernele Europei nu vor putea să nu susție o cerere în favoarea grecilor. Și în adevăr, nu se înșală, căci, departe de a se opune acestei cereri neașteptate a lui Minciaki, au trebuit să o susție și pe dânsa, ca și pe celelalte, sfātuind pe Poartă să formeze trei principate, sub numirile de *Grecia orientală* cu Tesalia, Beoția și Atica; *Grecia occidentală* cu Epirul și Acarnania; *Grecia meridională* cu Moreea și Candia^a.

Această soluțiune, deși era un început de dezmembrare a Imperiului Otoman, dar cel puțin avea avantajul de a fi în

^a) Moreea, Candia: Peloponezul, respectiv Creta.

aparență o soluțiune în favoarea naționalităților cari compuneau acest imperiu. Dar cum în urmă au ajuns cele trei puteri, Franța, Englitera și Rusia, a consilia darea Moreii lui Mehmet Ali, pașa de Egipt? Aici se amestecă vederi personale și interese. Așa, de exemplu, Franța lui Carol al X-lea voia încetarea revoluțiunii grecești cu orice preț, pentru că o considera ca o reproducțiune a revoluțiunii celei mari franceze; era speriată de numele de carmanioli^a ce-și dau în insule oamenii partidului cel mai neîmpăcat turcilor; așa restaurațiunea ajută pe Rusia în ideile de dezmembrare a Imperiului Otoman și sfătuiește darea Moreii lui Mehmet Ali, cu speranță să poată pune mâna pe Egipt, când Mehmet Ali ar fi avut toate puterile sale în Moreea.

Englitera, și ea, prin considerațiuni de o altă natură, ajungea tot la soluțiunea de a se da Moreea lui Mehmet Ali, înțelegând gândirile Franței și temându-se ca nu cumva, printr-o înțelegere cu Rusia, afară de cooperațiunea ei, să nu-și piardă preponderența ce dobândise în Turcia. Astfel susține ideea Franței și a Rusiei, pe când pe de altă parte ajută pe greci cu bani ca să poată rezista lui Mehmet Ali, și astfel să slăbească și să ruineze pe acest puternic pașă, încât să nu mai poată gândi la independența Egiptului.

„Aveți doi inamici, zicea lordul Strangford lui Pertef-pașa: pe Mehmet Ali și pe grecii revoltați, unul ascuns încă, dar care în curând va ridica și el masca, celalalt care luptă cu succes; puneți pe unul în contra altuia, și se vor slăbi și se vor distruge unul pe altul.“

Cât pentru Rusia, orice soluțiune îi era bună, destul să se rupă cât mai mult din imperiul sultanului.

Astfel, pe căi deosebite, câteșitrele puterile dau Porții un sfat identic și care nu putea să nu placă unui guvern de răzbunare în contra grecilor. Poarta, urmând acestor sfaturi, trimite lui Mehmet Ali un firman prin care-i conferă pașalâcul Moreii, însărcinându-l să trimită oștire ca să potolească cu orice preț

^{a)} Fr. *carmagnole*, haină scurtă adoptată de revoluționarii francezi radicali.

revolta acelei provincii și punându-i flota la dispozițiune pentru transport de trupe.

În ceea ce privește cestiunea principatelor, Poarta nici nu ia vreo măsură, nici nu răspunde, încât din zi în zi relațiunile cu Minciaki devin mai acute. Miniștrii Porții, întrebați de reprezentanții puterilor despre starea în care se află acele tratative, răspund cu indiferență că Poarta era hotărâtă să depărteze pe beșlîi.

Ibrahim, teribilul Ibrahim, fiul lui Mehmet Ali, luase comanda trupelor egiptene, debarcase trupe în Moreea și începuse operațiunile sale cu o cruzime care revolta pretutindeni în Europa simțul public. Grecii se luptau vitejește. Condurioti, președintele guvernului Moreii, izbutise, prin trimișii săi, Orlando și Lusioti, să ridice 280 000 de lire din împrumutul de 800 000 făcut la Londra; subscripțiuni îi veneau din toate părțile, și Byron pregătea expedițiunea în contra Lepantului.

Nu mai rămăsese nici o speranță pentru mănținerea păcii; trupele rusești stau gata să intre în Principate, de nu pentru a declara război turcilor, dar cel puțin pentru a ocupa țările dunărene ca o garanție.

Aceasta era starea lucrurilor când, la 3 decembrie 1825, sosește la Constantinopol știrea morții împăratului Alexandru, patru zile înainte de a înceta din viață, căci acest monarh a murit la 7 decembrie.

Fratele său Nicolae îi succedează, dar turburările cari au întovărășit moartea împăratului Alexandru și spiritul de revoltă și de conspirațiune care s-a ivit în armata rusească înlătura pentru moment temerile unui război.

Austria și Englitera profitând de acest răgaz, atât Labzalter, ambasadorul Austriei la Petersburg, precum și internunțul Ottenfeld cu lordul Strangford la Constantinopole, lucrează cu stăruință, și în iunie 1826 dobândesc de la Poartă retragerea beșlîilor și reducerea lor la numărul de 850, puși sub ordinele directe ale domnilor, liberarea lui Vilara din închisoarea de la Eskizara și trimiterea de plenipotenți (murahâși) la Akerman, ca să trateze și să determine restabilirea de *statu-quo* dinainte de 1821 în Principate. Împăratul Nicolae însă voiește ca, mai

înainte de întrunirea plenipotenților, să existe o înțelegere prealabilă asupra teritoriilor în litigiu din Asia, conformându-se tratatului de București din 1812. Turcii cereau să li se remită Anapa, pe care o dețineau rușii sub cuvânt că ei posedau acest punct încă cu 20 de ani înainte de a face parte din teritoriul Mingreliei și mării Abazii, pe când aparținea Georgiei, al cărei principe o cedase Rusiei, până nu recunoscuse încă suveranitatea Porții; pe de altă parte, turcii nu voiau să remită Rusiei Kemhelu, Redut-Kale și Sukum-Kale, stipulate în tratatul de la 1812, până ce nu li se va reda Anapa. Înțelegerea s-a făcut la Constantinople prin stăruința ambasadorilor, și generalul Worontzof cu Ribeaupierre au fost trimiși la Akerman să trateze cu murahășii turci.

În convențiunea încheiată, s-a dat deplină satisfacțiune cererilor Rusiei; între altele s-a stipulat să se dea Principatelor o organizațiune regulată, articol care a fost izvorul din care au ieșit Regulamentele organice ce ne-au guvernat până la 1848 și la 1857. Nu s-a zis însă nici un cuvânt în privința grecilor, și Ribeaupierre a fost trimis, îndată după încheierea Convenției de la Akerman, ca ambasador la Constantinople, și Minciaki dus la postul său la București. Acum pacea părea asigurată mai mult decât oricând, și orice bănuială de ostilitate dispăruse, când lordul Strangford este rechemat și înlocuit cu un *fellow* (tovarăș) al universității de Cambridge, cu Stratford Canning^a, vărul vestitului liberal George Canning. Noul ambasador al Angliei debutase în cariera diplomatică în anul 1807, ca secretar de ambasadă la Constantinople, pe când de-abia era de 21 de ani, de unde apoi fusese trimis la Washington. Era un entuziast al cauzei grecilor, plin de suvenirile nemuritoare ale clasicității și antichităților elene. Tânărul ambasador aducea cu dânsul convenția încheiată la Londra între Franța, Rusia și Anglita privitoare la Grecia.

Deși puterile se înțelesese la Laibach și declarase că afacerea greacă era o cestiune cu totul de administrațiune interioară,

^a) STRATFORD CANNING DE REDCLIFFE (1785–1880), diplomat britanic; cel mai îndelungat oficiu de ambasador la Constantinopol (1825–1828, 1831–1832, 1842–1858). V. *infra*, pp. 228–235, 260–263.

în care nimeni nu avea dreptul să se amestece, acum însă voiau să intervie, și să intervie cu forța, căci se stipulase în Convenția de la Londra că flotele combinate vor merge în apele Greciei să oprească cruzimile ce se comiteau de trupele egiptene. Poarta, refuzând de a da satisfacțiune cererilor ambasadorilor celor trei puteri contractante, Stratford Canning părăsește Constantinopolul, se retrage la Poros, unde-l urmează mai în urmă ambasadorul Latour-Maubourg și Ribeaupierre. Guvernul revoluționar grecesc se transportase la Naupleea, flotele sunt chemate, și consecința acestei acțiuni a fost oprirea debarcării de nouă trupe egiptene și distrugerea flotei turcești la Navarin. Cine se poate opri de-a nu găsi și aici o asemănare cu cele ce se petrec și cu cele ce se pregătesc astăzi în Orient?

Deși intențiunea Engliterei n-a fost de a face din refuzul Porții o stare de război și de ostilități, dar nu era tot astfel și pentru Rusia, căreia îi plăcea să considere Navarinul ca un început de ostilități. Într-o explicațiune cu Pertef pașa, care arăta lui Uszar, însărcinatul rus, obstaculele ce există în *Coran* de a da cestiunii grecești soluțiunea cerută de puteri, acesta îi zicea, cu un ton puțin curtean, că este o *incongruitate* de a tot pune înainte legea sfântă a *Coranului*, cuvinte la cari Pertef pașa răspunde:

„O cred și eu, căci dacă creștinii ar ști să aprecieze valoarea acestor argumente și a legii noastre sfinte, s-ar fi făcut de mult musulmani“.

De la Petersburg, lordul Dudley scria că, deși lupta de la Navarin și încetarea relațiilor diplomatice cu Poarta da drept Rusiei să se considere în stare de război cu Turcia, dar că împăratul Nicolae îl asigurase pe cuvântul său de onoare că nu avea de gând să bage trupele sale în Principate; vine însă în urmă circulara Porții din februarie 1828, trimisă tuturor guvernurilor de provincii, în care Rusia este tratată de inamică a Islamului și de instigătoarea insurecțiunii grecești, în urma căreia împăratul Nicolae trimite pe Lieven la Londra, cu o notă în care face cunoscut guvernului englez că împăratul se vede provocat prin nouă injurii din partea guvernului Porții și chiar prin acte de ostilitate, precum erau încurajările date Persiei de

a nu respecta armistițiul încheiat cu Rusia și obstacolele aduse neconținut navigațiunii în Marea Neagră; și declară că Rusia se consideră de aci înainte în stare de război cu Turcia și că va împinge operațiunile militare până ce va dobândi satisfacțiune pentru ofensele ce i s-au făcut, desăvârșita aplicare a articolelor Tratatelor de la Akerman, garanții îndestulătoare în contra obstacolelor navigațiunii rusești în Bosfor și îndemnizări de război. Mai adaugă nota adusă de Lieven că Rusia se credea obligată prin tratatul de la Londra să dea o soluțiune satisfăcătoare cestiunii grecești.

Guvernul Porții, prin sistemul său nenorocit de temporizare și prin îngâmfarea sa, prin ezitațiunile și imprudențele sale, dăduse Rusiei o aparență de dreptate de a-i declara război, și aceasta într-un moment când toată opiniunea în Europa era în contra ei, când se afla cu totul izolată și abandonată la discrețiunea inamicului său.

Acestea erau pozițiunile respective când, în ziua de 7 mai 1828, oștirile rusești, sub comanda principelui Wittgenstein^a, trec Prutul la Sculeni și la Reni, ocupă Iașul, înaintează spre București, înconjoară fortărețele de pe malul Dunării, și Wittgenstein pune mâna pe guvernul Principatelor, numind pe contele Pahlen prezident-plenipotent al divanurilor țării.

ION GHICA

^a) LUDWIG ADOLPH PETER VON WITTGENSTEIN (1769–1843), mareșal rus; s-a distins în războaiele napoleoniene.

VII. LIBERALII DE ALTĂDATĂ

Ghergani, noiembrie 1880

Iubite amice,

Tu știi, ca și mine, că a fost un timp când trebuia mare îndrăzneală și abnegațiune unui român ca să cugete naționalitate și libertate; pentru aceasta îi trebuia mai întâi să renunțe la orice favoare, la orice solitudine, la orice dreptate chiar din partea guvernului, să încheie pact cu persecuțiunile, cu exilul și cu proscricțiunea; să lase orice speranță.

Fericit acela care putea conserva afecțiunile familiei, căci până acolo mergea goana în contra acelor cari îndrăzneau să iasă din rânduri. Acei cari se hotărau să vorbească sau să scrie despre drepturile românilor, despre viitorul și despre speranțele lor; să pomenească măcar de desființarea robiei, de împrăștierea clăcașilor, de încetarea protectoratului, de recuperarea autonomiei, de unirea Moldovei cu Valahia, să critice nedreptățile și prevaricațiunile în justiție și în administrație, trebuiau să se ducă peste țări și peste mări, să se ascundă și să-și schimbe numele, căci altfel se espuneau a fi trimiși să-și spăsească sentimentele și îndrăzneala în vreo temniță sau cel puțin în vreo mănăstire. Noi am apucat timpuri grele, pe când Câmpineanu, Mitică Filipescu, Niculae Bălcescu se pocăiau la Plumbuita, la Snagov, la Mărgineni și în ocele de la Telega, topindu-și sănătatea și averea.

Acum lucrurile s-au schimbat. A striga pe toate tonurile, cu vreme și fără vreme, din gură și din condei: *patrie, libertate, egalitate, independență*; a încrimina și batjocori pe acei cari nu trec peste marginile moderațiunii, a bunei-cuviințe și a

modestiei, a acuza de trădători pe oamenii cei mai devotați binelui țării, a-i trata în mod ireverentios, a-i lovi și a-i insulta nu numai că nu este periculos, dar este glorios și chiar bănos. Apoi, când învăpăierea patriotică trece peste fruntarii, peste Carpați sau peste Hem^a, ea dă drepturi netăgăduite la sinecure bine plătite, la misiuni cunoscute sau necunoscute în budget.

Ceea ce era pagubă odinioară a devenit speculă și profit, și numărul înfocaților crește în proporțiune cu încurajarea ce găesc și de la public, și de la guvern. „Lac să fie, broaște multe“, zice proverbul. Persecutările și invectivele au rămas partea acelor cari nu se suie pe streășină ca să strige la patriotism sau cari nu se asociază cu acei cari practică calomnia și injuria în favoarea vreunui partid colorat, și asupra acelor cari s-ar mulțami cu mai puțină ostentațiune, cu mai puțină fanfaronadă și cu ceva mai multă încurajare dată literelor, științei și artelor, ceea ce ne-ar face să aducem și noi contingentul nostru la opera cea mare a civilizațiunii și ne-ar da dreptul la recunoștința națiunilor celor mari, mai mult poate decât vitejia soldaților noștri și sporiri de teritoriu.

Peste douăzeci, cincizeci, o sută de ani poate că s-or găsi publiciști și istorici cari să arate generațiilor viitoare în ce parte a fost mai multă și mai adevărată iubire de țară și să le indice drumul cel adevărat ce trebuie să urmeze; până atunci însă meritul și gloria vor fi partea zbierătorilor și dibacilor, și pri-mejdia este mare.

Patrioții înfocați nu așteaptă judecata istoriei; tari de sprijinul ce găesc în opinia publică cea amestită și rătăcită și în partizanii ce-și fac prin fel de fel de mijloace, își apropiază toate faptele cele mari și frumoase ale națiunii, se proclamă oameni mari, își pun lauri pe frunte și cer să fie adorați.

„Revoluția bărbată-mio!“ zicea o cocoană când vorbea de revoluția din 1848. Eroul cu mantaua albă^b nu voia să recunoască că acea răsculare, acel strigăt de durere și de indignare al națiunii era opera unei lucrări stăruitoare de mai multe gene-

^{a)} Haimos (gr.), Haemus (lat.), Munții Balcani. ^{b)} Aluzie la Ion Heliade Rădulescu. Ezitant în timpul revoluției, acesta și-a atribuit în exil toate meritele, lucrând împotriva celorlalți revoluționari.

rațiuni. În îngâmfarea lui, credea că înainte de dânsul nimic nu fusese, și data România și românismul numai de la venirea sa pe pământ. Înainte de dânsul, nici limbă, nici națiune nu esista într-acest colț al lumii; el, lumina și patriotismul, afară de el, numai întuneric și trădare! Își atribuia și-și apropria toate evenimentele politice în general și revoluția de la 1848 în special; dar, în elasticitatea sa de convicțiuni, trata acel mare și generos act al românilor de uneltire diavolească ori de câte ori trebile nu-i mergeau bine, și pe unii din articolii programei națiunii îi atribuia unei negre trădări și unei țesături infernale, în care încurca și incrimina pe românii cei mai ageri, pe aceia a cărora viață fusese un șir neîntrerupt de sacrificii și de devotament.

Astăzi partidele strigă în gura mare și fără rușine:

„Noi și numai noi ne iubim țara!“

„Noi și numai noi i-am dat libertate, egalitate, unire, principe străin și pozițiune politică și independentă!“

„Noi și numai noi am salvat-o de cei răi și de cei vicleni!“

„Acei cari nu cred ca și noi și nu sunt cu noi sunt inimici ai românilor și ai românismului, trădători, vânduți turcului, ungurului și englezului!“

„Când guvernul nu este în mâna noastră, toate merg rău, îndată însă ce norocul ne dă pe mână frânele statului, atunci într-o clipă, ca printr-un farmec, lucrurile se schimbă!“

„Încrederea în viitor renaște, spiritele se liniștesc!“

„Securitatea și justiția domnesc pretutindeni!“

„Tot românul trăiește bine, la țară și în oraș, nesupărat și nebântuit, petrece cu porțile și cu ușile deschise ziua și noaptea, fără zăvoare la uși și la ferestre, fără pușcă, fără pistol, fără temere de foc la clăi, la magazii și la case!“

„Caii și boii nu se mai îmbolnăvesc, nu se mai fură din coșare, nici de pe câmp; epizootia intră în gură de șarpe, lăcustele fug

peste Dunăre sau zboară pe deasupra Carpaților; spicul grâului crește lung de-o palmă și des ca păzderea, proștilor și bețivilor le crește mintea, de poți să-i faci și miniștri dacă vrei, copiilor le cresc condeiele, ca să ne cânte nouă osanale și celor cari nu vin în numele nostru să azvârle imprecațiuni și injurii.“

„Românii se înarmează, datoria flotantă se stinge, finanțele prosperă și, mai presus de toate, demnitatea țării și drapelul național se ridică din umilința în care au fost târâte de toți acei cari nu erau cu noi. Lumea se liniștește îndată ce agenția Havas și reporterii anunță Europei că ne-am suit iar noi la putere.“

„Iscălituri de oameni de toată vârsta, cu sutele și cu miile, mărturisesc prin poște și prin telegraf aceste fericiri, dând grație cerului că iar i-a învrednicit Dumnezeu să vază la putere pe oamenii de geniu și pe patrioții cei mai mari, cari realizează aspirațiunile națiunii.“

„Tot ce s-a făcut mare și patriotic s-a făcut de mine și prin mine, zicea mai deunăzi o individualitate dibace; tot ce s-a făcut fără de mine s-a făcut rău și trebuie desfăcut!“

Fatuitatea facțioșilor și a demagogilor, a albilor și a roșilor este atât de mare și-i orbește pe unii și pe alții până într-atâta, încât își atribuie lor și numai lor evenimentele cari au rezultat din cauze mari și complexe, la cari ei au fost cu totul străini.

Publicul crezător și uimit se închină când unora, când altora; răii și trădătorii de ieri devin geniuri bune și patrioți devotați de a doua zi, până ce iar se întoarce sfera, de ies ceialalți dasupra, încât românul, nemaiștiind la ce sfânt să se închine, își dă numele tuturor admirațiunilor și recunoștințelor telegrafice.

Dorința ce are fiecare de a face să se crează despre sine că el și numai el a făcut tot ce este bine, tot ce este mare trage după dânsa necesitatea de a defăima pe ceialalți, de a înnegri în ochii națiunii tot ce nu este el și a se pune ca singurul capabil, curat și bun. De-aici s-a născut școala calomniei și a injuriei, care a adus zizania, ura și dezbinarea, o școală a cărei adepți, pentru

a populariza neadevărul și eroarea, nu-și cruță nici un sacrificiu, expresiunile cele mai batjocoritoare curg ca din izvor.

Dacă cineva are nenorocirea de a consilia moderațiunea și modestia, de a pomeni de economii în finanțe, de a zice că progresul și civilizațiunea nu stă în instituțiuni cari nu au alt scop și alt rezultat decât de a satisface vanitatea, dacă denunță vreo abatere sau nu aprobă persecuțiuni nedrepte, conspirații inventate, presupuneri și acuzațiuni infamante, îndată o sută de condeie și mii de limbi tăbăresc pe dânsul, îl denunță opiniunii publice ca vândut străinului, ca om cu inimă neagră, inimic al măririi și al gloriei naționale; dacă zice cuiva că s-a abătut de la principiile cele adevărate, de la principiile acele pe cari le susținea ieri cu tărie și cu talent și că apără reteveul lui P.T., lui K. și I.G., de unde-1 combătea când era în mâna arhierului N.S. și a lui T.D.^a, că astăzi aprobă influența morală în alegeri, influența în contra căreia a tunat și a fulgerat când era practică de alții, îndată i se răspunde că e paraponisit, nebun, că vânează minister, că voiește răsturnarea stării de lucruri esistentă; i se atribuie gratuit infamii și fapte nedemne și, grație bogăției de oameni de toate specialitățile, se găsesc îndestui cari să ateste prin grai și prin scris că au auzit și au văzut ceea ce n-a esistat.

Eu, din parte-mi, convins că, în tot ce s-a făcut bun și bine în țară, fiecare la rândul său nu a fost decât un instrument zelos și devotat voinței naționale și că propriul libertății este de a nu se închina la prezumțiunile nedrepte, nici a urma orbește rătăcirilor opiniunii, nu am putut fi admiratorul dibacilor și șarlatanilor, nu m-am putut alipi de acei zeificați și de acei cari se pun dinaintea poporului ca eroi, pentru că nu am putut da stima și afecțiunea mea decât acelor cari o merită; condeiele cele agere, consacrate partidelor și facțiunilor, au fost și sunt totdeauna dispuse a mă lovi; scriitorii de asemenea fel abuză de libertatea de care se bucură presa; ceea ce ei afecționează mai mult în polemica lor este de a zice acelor pe care-i atacă că au trădat și că au furat; educațiunea și retorica lor se

^{a)} Trimiteri la agitatori electorali celebri în epocă.

învoiește foarte bine cu asemenea acuzațiuni, căci ele convin politicei și aspirațiunilor de cari sunt conduși; însă, glorie luminelor secolului, nu mai suntem în timpul lui Basilio^a, pe când calomnia putea omori; ea nu mai are acea putere; astăzi un om învăluit în onorabilitatea sa poate foarte bine nesocoti acele loviri; de multe ori ele cad pe capul acelora cari se servesc de dânsule.

Starea noastră morală e de îngrijit, dar eu încă tot cred că mai sunt oameni cari cugetă și cari nu sunt molipsiți de suflarea ciuמוasă a corupțiunii și a invidiei; că ei vor ajunge cu timpul la o comunitate de idei politice bazate pe principii adevărat salutare; am credința că românii nu pot întârzia de a se grupa unul câte unul în jurul principiilor libertății și ale constituționalismului sincer aplicate; cred în triumful luminii și adevărului. Vine o zi când simțul moral se revoltă văzând capacitatea, știința și probitatea insultate, principiile moralei și justiției nesocotite și călcate în picioare; vine o zi când se indignează văzând pe guvern că face din administrație și din justiție un instrument al patimilor și al luptelor politice, pe favoriții miniștrilor impunând încrederea în guvern cu reteveiul, aci în numele libertății și al democrației, aci în numele autorității și al bunei ordine.

Credința mea este că va veni curând timpul când românii vor înțelege că nici libertatea nu este anarhie, nici legalitatea nu este despotism; și că autoritatea, cu cât este indispensabilă societăților, cu atât ea trebuie să fie mai întărită făcând-o să derive de la lege, a cărei suveranitate este singurul principiu care poate conduce societățile moderne; și că libertatea, cu cât este mai necesară, cu atât trebuie să fie subordinată rațiunii și științei. Simțul moral nu poate răbda mult timp a vedea pe acei cari trebuie să fie ausiliarii cei mai puternici ai civilizațiunii, pe preot, pe învățător și pe învățătoare, pe judecător și pe soldat, întrebuințați ca instrumente politice, ca agenți electorali și de corupțiune; nu poate răbda mult timp să vadă urmându-se în afară o politică reprobă de națiune prin mai

^a) Personaj care interpretează „Aria calomniei“ în opera *Bărbierul din Sevilla*, de Gioachino Rossini.

multe acte solemne^a și să vadă că, sub cuvântul de a ținea sus drapelul național, se aleagă jocul periculos al întâmplărilor, să ne ducem să compromitem demnitatea noastră, espunându-ne la umilințe și să dăm pe toată ziua ocaziune străinilor de a se amesteca în afacerile noastre dinlăuntru și astfel să se inaugureze o eră de ingerență a streinului.

Într-o societate bine echilibrată, deosebitele ramuri ale trebuințelor naționale trebuie să meargă mână în mână, trebuie ca nici politica să nu fie sacrificată comerțului și industriei, nici literatura și artele să nu fie sacrificate ambițiunii politice și vitejiei. A sacrifica toate interesele politice și vitejiei nu poate fi, nici măcar în condițiunile cele mai norocite, decât un succes trecător de care peste câțiva ani de-abia mai aduce aminte o inscripțiune săpată în piatră.

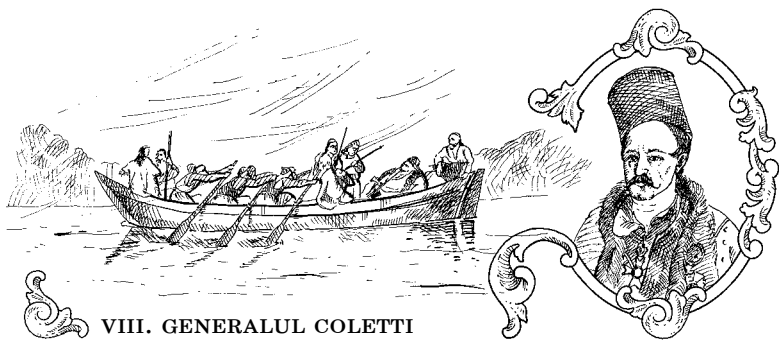
Iată o profesiune de credință; aud strigându-se: Dar de ce să nu-mi fie și mie permis a avea ambițiunea să contribuiesc cu slabele mele mijloace la ceea ce se poate face bun și frumos în țară; nu văd pentru ce m-aș apăra de o pretențiune care nu ar avea nimic de reprehensibil, dar cu toate aceste liniștească-se temerile de îndată. Dacă o asemenea ambițiune nu se lipește astăzi de mine, cauza este că eu știu că pentru a governa așa cum cred eu că ar trebui guvernată România, pentru a urma cu succes politica pe care o cred eu salutară pentru țară, ar trebui să pot găsi o putere pe care să mă pot răzema. Nu sunt nici desul de naiv, nici atât de presumțios ca, la vârsta la care am ajuns și cu experiența ce am putut dobândi, să-mi permit a-mi face iluziuni. Nu mi-ar fi iertat a crede că un om care nu se bucură de bunăvoința celor cari dispun de încrederea publică și în contra căruia s-au coalizat totdeauna albiu cu roșii poate fi chemat la trebile statului, sau că, chemat fiind, ar putea să se ție îndestul ca să vadă fructul cugetărilor și ostenelelor sale realizate.

A fi ministru fără a putea face ceea ce trebuie făcut ar fi numai satisfacțiunea unei vanități copilărești care nu poate sătura ambițiunea mea.

^{a)} Probabil aluzie la ceea ce era perceput în epocă drept politică progermană a lui Carol I, care venea în contradicție cu sentimentele filofranceze ale opiniei publice de la noi.

Partidele cari conduc opinia știu bine că eu nu pot nici linguși patimile și hrăni urile, nici încuraja eresurile și prejudecățile mulțimii, fiindcă știu că, ori de câte ori am avut puterea, nu m-am servit de dânsa ca de un instrument de favoare sau de persecuțiune și că nu am căutat a mări acțiunea vreunui partid, ci am lăsat opiniunile să se formeze și să se manifesteze într-un mod liber, sub acțiunea rațiunii. Știu că eu nu mi-am făcut din guvernare un ideal strâmt și tiranic pe care să-l impun în profitul vreunei secte sau vreunei coterii, nu am promis, nici acordat favoruri vreunei coterii, nici n-am persecutat pe vreun partid. Tendințele și aspirațiunile mele au fost totdeauna de a vedea pe oamenii capabili uniți sub drapelul constituțiunii, bine hotărâți a practica și a apăra principiile de politică, de ordine, de libertate și de justiție. Doresc din toate puterile inimii și spiritului meu ca oamenii onești și învățați să se grupeze în jurul ideilor celor bune și raționale, să le susție cu tărie și să le propage prin cuvânt, prin scrieri și prin fapte, căci numai astfel s-ar putea forma conștiința poporului, singurul frâu ce poate opri pe guvernanți de a se abate de la prescripțiunile adevăratelor principii și a nu lăsa loc la credințe greșite și stricate prin ură și prin patimi. Dorința mea a fost totdeauna de a vedea pe acei care-și iubesc țara legați între dânșii printr-o comunitate de idei și de principii, iar nu prin interese de partid, prin cabale cari nu pot avea alt rezultat decât a face pe români să pășească din decepțiune în decepțiune și a-i arunca într-un scepticism politic care poate avea cele mai fatale consecințe.

Condus de aceste dorințe, cred că fac bine adresându-ți această epistolă urmată de câteva altele, în cari îmi propun a trata câteva din principiile cari ar trebui să conducă societatea noastră. Le voi trata astfel precum ele sunt înțelese de publicității cei mai eminenti ai Europei și asupra cărora astăzi nu mai există între oamenii de știință politică mai multe feluri de a vedea.

VIII. GENERALUL COLETTI LA 1835

Ghergani, ghenarie, 1881

Iubite amice,

Îți aduci aminte de întâia noastră întâlnire, sunt acum vreo 45 de ani, la Paris, cam pe la anul 1835? Cinci sau șase români munteni din Valahia, cum se zicea pe-atunci, locuiam în *rue St. Hyacinthe* cu Niculae Cantacuzino Pașcanu și cu Iancu Filipescu Vulpache. Voi, alți atâția români moldoveni, între cari și fostul domn Alecu Cuza, locuiați cu un profesor anume Furnarache în *rue Nôtre-Dame des Champs*.

Într-o duminică, miclele noastre cârduri se întâlniră pe Quai Voltaire, și noi, și voi mergeam tot spre Champs Elysées. Mentorii noștri se opriră un minut la vorbă. Nu știu cum, nici în ce fel, dar ne-am pomenit deodată amestecați și braț la braț un muntean c-un moldovean; vorbeam fiecare limbagiul provinciei noastre și ne înțelegeam parc-am fi vorbit aceeași limbă. Ce revelațiune! Dintr-acel moment nu am mai fost nici munteni, nici moldoveni. Eram toți români!

Mie mi-a căzut parte la braț un tânăr mărunțel, cam de talia mea, mucheléf la haine: venghércă de postav negru cu brandebúruri și cu chiostécuri, pantaloni nohutí largi de se vedea numai vârful botinei de lac; jiletca de catifea vișinie cu găitan de fir de jur împrejur și mai multe lanțuri de aur la ceasornic. Mi-a spus îndată că era bogat, foarte bogat, și că era conte; observându-i eu că la noi nu esistau titluri de nobilime, el mi-a explicat că se afla într-un caz cu totul și cu totul escepțional, că m.s. vodă îl îmbrăcase cu caftan, dându-i rangul de comis, când era încă în leagăn, și că de când învăța carte se convinsese că

rangul de comis este latinescul *comes, comitis*... Și ca să-mi dovedească și mai bine dreptul său la acest titlu, mi-a dat carta sa de vizită, pe care era scris în litere majuscule:

MONSIEUR LE COMTE DE...

Lipsea însă armoriile; aceasta lacună provenea numai dintr-un *qui-pro-quo*, fiindcă, scriind acasă să i se trimiță armoriile familiei, se crezuse că cerea pușca de vânătoare a bătrânului său tată. Explicându-se însă mai bine în urmă, glumețul său frate i-a trimis un desen reprezentând doi morcovi degerați și întrulocați sub o coronă de patlagele.

Tot mergând spre Arcul de Triumf și discutând cu camaradul meu de braț, căci nu ne prea înțelegeam în istorie, mai ales asupra dimensiunilor zidurilor Babilonului, camaradul prețindea că erau destul de largi ca să poată trece în rând cinci cară în fuga mare, eu țineam la trei; ajunseseam dinaintea palatului după Quai d'Orsay, fosta casă a Consiliului de Stat din timpul lui Napoleon III, devenită, prin ajutorul petrolului, un trist suvenir al domniei Comunei din 1871. Acea zidire, înfășurată încă în feșele schelelor pe cari lucrau meșteri pietrari, părea și mai mare, dominând toată mahalaua ca o namilă. Camaradul, văzându-mă în uimire, cu ochii în sus și cu gura căscată dinaintea acestei zidiri atât de mărețe, îmi zise râzând:

— Ce? N-ai mai văzut astfel de case? Cum? Voi n-aveți în București zidiri așa de mari?

— Dar cred că nici voi nu aveți astfel de palate la Iași, replicai eu.

— Așa! Să vezi tu casa tată-meu; e mult mai mare!

Aceasta iluziune a camaradului m-a costat mai târziu doi sorocoveți și o oră de rătăcire pe stradele capitalei Moldovei, căci, voind să-i fac vizită, m-am suit într-o birjă, zicând birjarului să mă ducă la comitele de...

— Dar unde șade? mă întrebă birjarul.

— Casa cea mai mare din Iași, îi răspund.

— Las' că știu; la vistiernicu Rosnovanu, îmi zise birjarul.

— Nu! O casă mare, mare, mult mai mare.

La aceste cuvinte, birjarul își întoarce capul, uitându-se la mine cu un fel de milă.

— Dar unde ai mai pomenit mata casă mai mare decât a conului Niculachi Rosnovanu?

Știu că tată-tău voia să te facă medic, și tu te pusesesi pe chimie; ne întâlneam adeseori sub castanii Luxemburgului și vorbeam oxigen și hidrogen, dar observasem că de câte ori îți vorbeam de plantele marine din care se scoate iodul sau de oasele cele mai bogate în fosfor, căscai din toată puterea fălcilor; mai observasem că, vorbindu-ți într-o zi de poeziile lui Văcărescu și recitindu-ți una din poeziile iubitelui nostru amic Gr. Alexandrescu:

Culcat p-aste ruine sub care adâncită
E slava strămoșească...

ai deschis ochi mari și m-ai întrebat dacă mai știi și altele. Din ziua aceea mi-am zis că n-o să te faci medic.

Câte lucruri s-au petrecut de atunci pe lume și mai ales într-acest colțișor de pământ, care poartă astăzi numele de România, pe care pe atunci nimeni nu-l cunoștea în străinătate nici de nume măcar! Puteam să strigăm cât ne-ar fi luat gura că suntem români, strănepoți de-ai lui Traian, că nimeni nu ne credea, nu ne asculta, nu ne înțelegea; surda le ziceam că noi eram valahi și că voi erați moldoveni; ni se răspundea:

„Vasăzică sunteți muscali? Sunteți turci?“ și prin urmare hotărau că eram greci, de vreme ce eram schismatici și ne închinăm la răsărit; și, mai cu ajutorul lui Lichiardopulo, lui Picolo, lui Furnarache, lui Ventura, și voi, și noi nu ne puteam cotorosi de numele de greci. A trecut mult până când unii din francezi au consimțit să ne zică *moldovalacs* și prin abreviație *mol dac* și să numească Principatele *Moldachie* sau *Valavie*. Nu demult, încă prin timpul domniei lui Alexandru Cuza vodă, o damă italiană la Turin zicea de un tânăr român care-i era prezentat de filoromânul Vegezzi Ruscalla ca moldovalac: „*Come? cosi giovane e gia moldovalaco!*“^a Credea că acest nume era un rang, un cin, pașa sau mamamuși!

^a) „Cum? așa de tânăr, și deja moldovalah!“ (it.).

Într-o seară, doctorul Mihailidi, fostul meu dascăl de elinește în București, un elev al învățatului Neofit Duca, devenit doctor în medicină pe când eu dobândeam gradul de bacalaureat, mă duce într-o serată la vestita filelenă dna de Champy, sora colonelului Favier, unul din cei mai mari luptători pentru independența Greciei. Acolo am întâlnit pe academicianul Patin, profesor la Sorbona, care, cu câteva zile înainte, mă esaminase de limba elenă și-mi dedese o bilă albă numai și numai pentru că, cetind pasagiul ce-mi indicase din Xenofon, pronunțasem:

Ἐπεὶ δὲ ἤρηντο ἡμέρα δὲ σχεδοὶ ἰπεφαίνε καὶ εἰς...

în loc de a citi:

Epei dè erentò emerà te schedoù ipefaïnè cai eis...^a

Cu toată ardoarea ce am pus, explicându-i că nu sunt grec și că eram de neam latin, spunându-i de Traian, de colonii aduși de dânsul în Dacia etc., nu am putut face să înțeleagă că nu eram nici turc, nici muscal, nici să priceapă cum de nu mă simțeam prea onorat de a mă numi grec... Și cred că a rămas, cât a mai trăit, tot încurcat despre naționalitatea noastră.

În salonul doamnei de Champy se aduna o dată pe săptămână tot ce Parisul conținea mai elin, elenist și filelin; toți francezii cari luaseră parte la luptele de la Misolunghi, Arta și Navarin, toți câți scriseseră o carte, o broșurică sau un articol de ziar sau cari ziseră două cuvinte în Camera Deputaților în favoarea grecilor; câțiva studenți: frații George și Nicachi Mavrocordat, Coromila, Scalistira etc. erau primiți în acel salon ca pogorători direcți din eroii cântați de Omer.

Într-una din seri, dna de Champy era într-o stare de mare agitațiune; sta cu ochii țintiți spre ușă și de câte ori lacheul anunța un musafir dumneaei sălta din loc, parcă aștepta pe cineva; când deodată se deschid amândouă ușile salonului și un glas mândru și răsunător anunță: „*Son Excellence le général*

^a) „Când am fost prinși, abia se lumina de ziuă și...” În prima ocurență, pronunția neogreacă; în a doua, pronunția elină.

Coletti, envoyé extraordinaire de Sa Majesté le roi des Grecs^a, și îndată apare un om înalt, trupeș, frumos îmbrăcat cu fustanelă, cu mintean și cepchen alb cusut cu găitanuri albastre. Toate căutăturile s-au întors spre noul-venit; asistenții își șopteau unul altuia: „*C'est l'ambassadeur du roi Othon!*”^b Toți și toate îl înconjoară, i se închină.

Mentorul meu, doctorul Mihailidi, profită de un moment, se apropie de ilustrul oaspe și-i zice:

— Αρχιγγέ (generale), permite-mi să-ți prezint pe tânărul Ghica, din București.

Generalul Coletti,^c după ce m-a întrebat despre familia Ghiculeștilor, mi-a zis:

— Și dumneavoastră sunteți tot greci.

Dar când, în marea displăcere a mentorului meu, am început a protesta în contra numelui de grec, explicându-i cu căldură originea românilor, Coletti mă asculta din ce în ce cu mai multă atențiune și, spre marea mirare a doctorului Mihailidi, îmi zice:

— Și eu sboresc arămănește, dar sunt grecos...

Deși n-am înțeles bine deodată cuvintele *sboresc* și *arămănește*, dar, fraza fiind românească, am luat îndrăzneala și i-am zis în limba mea:

— Escelență, poți fi grec prin sentimente și prin religie, dar după vorbă și după chip ești român.

Coletti avea figura cea mai românească ce se poate vedea; ai fi zis un mocan de la Brașov.

Se uita cu drag la mine când vorbeam românește, și cu un suspin în glas mi-a zis:

— Parintii a mei sboresc mași arămănește și mi pare ghine că tîni la miletea a noastră; him simpatrioti.^d

Stăruința de a nu voi să fiu de alt neam decât român l-a făcut să uite toate prevenințele de cari era încunjurat, s-a pus

^a) „Excelența-sa generalul Koletti, trimis extraordinar al maiestății sale regelui grecilor“ (fr.). ^b) „Este ambasadorul regelui Othon!“ (fr.). ^c) IOÁNNIS KOLÉTTIS (1773–1847), erou al revoluției grecești, om de stat; prim-ministru al Regatului Elen (1834–1835, 1844–1847). Născut în satul aromân Syrrako, din Epir. ^d) „Părinții mei vorbesc numai arămănește și-mi pare bine că ești de neamul nostru; suntem compatrioți“ (arom.).

la vorbă cu mine și mi-a povestit viața lui la curtea lui Ali pașa Tebedelen de la Ianina^a, unde petrecuse anii copilăriei împreună cu alți tineri creștini, între cari un fiu al dibaciului Voia, un nepot al crudului Națu și un tricaliót, fiul unui ciorbagiu, cu care Coletti locuia într-o odaie.

Odată pașa era foarte supărat, tuna și fulgera; nimeni nu-i mai putea intra în voie. Furia lui provenea din cauză că fugise tânărul Marco Bozzari^b, pe care-l avea otagiul de la tată-său Kiciu Bozzari, beiul de Sulli; îl ținea la Ianina ca o garanție de pace din partea vitejilor sulioți. Ali pașa bănuia că tânărul tricaliót, tovărășul de cameră a lui Coletti, înlesnise fuga lui Bozzari, și într-o dimineață, când bietul băiat îi aducea cafeaua, îl tratase răstit de ghiaur hain; băiatului îi tremură mâna și vărsă cafeaua pe feregeașa pașii. În cinci minute, iataganul gealatului îi zbură capul.

Această împrejurare a făcut pe Coletti să caute să fugă și el ca Bozzari, dar n-a izbutit! Prins și adus la conac, el se credea pierdut. Noroc însă că pașii îi trecuse necazul și ca totdeauna se căia, sau se făcea că se căiește, de moartea tricaliótului, zi-când cu oftare:

„Κριμα τὸ παλικάρι!“ (Păcat de voinic!)

După obicei însă își mângâia durerea cu cuvintele aceste: „Mai bine că l-a luat Dumnezeu, că cine știe câte rele ar fi făcut dac-ar fi trăit“.

Coletti s-a îmbolnăvit de tifos, și Ali pașa, aflând că era pe moarte, s-a dus de l-a văzut în odaia unde zăcea și, ca să-l consoleze, i-a zis că, îndată ce se va însănătoși, îl va trimite împreună cu fiul lui Voia să studieze medicină.

S-a ținut de vorbă, l-a trimis la Pisa, unde Coletti a dobândit diploma de doctor în medicină.

^a) ALI PAȘA DIN TEPELENE (sau din Ianina; 1740–1822); personaj legendar în epocă. Dobândește treptat o putere considerabilă în Epir, tinzând spre un statut de autonomie. În 1820 se revoltă împotriva Porții; este învins și ucis. ^b) ΜΑΡΚΟΣ ΒÓΤΣΑΡΙΣ (1788–1823), erou al revoluției grecești, căpetenie a sulioților.

Pe la finele seratei, când era să plece, Coletti, zărindu-mă într-un colț pe după ușă, a venit la mine și m-a luat de mână, zicându-mi:

— Voi aveți singrafizi?... Vream să diavasesc și eu una carte arămănească, un piitis.^a Care este singrafizul vostru?

I-am vorbit de Văcărescu și de Alexandrescu, și duminica următoare i-am dus o broșură care conținea cele dintâi poezii ale lui Alexandrescu; i-am dus și cea mai mică edițiune în 12° a poeziilor lui Iancu Văcărescu, în care tipărise *Primăvara amorului*, *Păstorul întristat* și *Ceasornicul îndreptat*. Mai târziu mi-a cerut să-i găsec istoria lui Fotino; mi-am procurat tomul II de la un buchist de lângă Institutul Franței și i-am trimis-o.

Coletti era din orașul Saraco, cale de 12 ore de la Ianina; familia lui există acolo și astăzi. La noi se află mai multe familii, precum sunt Filiti de la Bucov, Cantili etc., cari se înrudesc cu familia lui Coletti. Cuțovlahii ajunși într-o condițiune mai înaltă, ca Sina, ca Tositza etc., se zic cei mai mulți greci, dar inima lor saltă ori de câte ori ei aud vorbindu-se de români, de România și de limba românească, pe care o numesc *arămănească*.

Coletti, ca toți cuțovlahii români din Macedonia, s-a bătut ca un viteaz pentru independența Greciei; a fost guvernator al Cicladelor orientale cu titlul de Ἐκτακτὸς διηκτιῆς τῶν ἀνατωλικῶν Κυκλάδων (guvernator extraordinar al Cicladelor orientale).

El a lăsat un nume nemuritor în insule și dobândise o foarte mare influență în tot Arhipelul, ceea ce nu prea plăcea comitelui Armansberg^b, nici regelui Othon; trimiterea lui ca ambasador la Paris a fost ca un fel de esil deghizat.

Ce eram noi, românii, pe atunci? Cine ne băga în seamă? Care ziar, care revistă sau care scriitor se ocupa de noi? De la Del Chiaro și de la Wilkinson nu se scrisese nici măcar o linie despre români. La 1836 a fost un adevărat eveniment când răposatul Chochelet, consulul francez, se duse să anunțe lui

^a) *Syngrafias*, scriitor; *diavazo*, citesc; *piitis*, poet (ngr.). ^b) JOSEF LUDWIG, conte de ARMANSBERG (1787–1853), om de stat bavarez; prim-ministru al Greciei (1835–1837).

Alexandru Ghica vodă că era să treacă prin București un învățat francez, un profesor de la Sorbona, anume Saint-Marc de Girardin. Spuind domnitorului că acest turist avea să scrie impresiunile lui de călătorie, că venea să viziteze malurile Dunării pentru cercetări arheologice, consulul Franței cerea pentru călător înlesniri de transport prin țară.

Îndată ordine strășnice în toate părțile pentru caleașcă, cai de poștă și conace, puind pe toți prefectii și ofițerii de pe granița Dunării la dispozițiunea ilustrului turist.

Pe atunci foarte puțini ofițeri, foarte puțini isprăvnici sau ocârmuitori vorbeau franțuzește.

Ajungând la Islaz, Saint-Marc de Girardin găsește un locotenent oacheș și mărunțel care-i zice în bună franțuzească:

— Escelență, am ordin de la șeful meu să fiu la dispozițiunea d-voastre.

Călătorul, încântat că a găsit un om cu care să se poată înțelege, îi zice cu glasul cel subțire și pătrunzător pe care toți l-am auzit în tinerețea noastră la Sorbona, de pe catedră sau la esamenele de bacalaureat:

— *Vous parlez très bien le français; vous l'avez appris au collège, n'est-ce pas?*

— *Non, monsieur* — îi răspunde ofițerul — *je l'ai appris tout seul.*

— *Ah! je vous en fais mon compliment.*^a Eu călătoresc, îi zice voiajorul, pentru cercetarea de antichități romane. Nu cumva cunoști pe-aici pe aproape ceva inscripțiuni vechi? Aș vrea să știu cum se numea acest loc în vechime.

Ofițerul îi răspunde că se află în drept cu anticul Anasamum, astăzi Nicopoli, aproape de Utus, și că pe malul celalalt al Oltului putea să viziteze valul lui Traian.

Călătorul, încântat, îi zice:

— Te-ai ocupat cu istoria și cu geografia antică, domnule, negreșit că le-ai studiat la colegiu?

— Nu, domnule, le-am studiat singur, răspunde ofițerul.

^a) „Vorbiți foarte bine franceza; ați învățat-o la colegiu, nu-i așa? — Nu, domnule, am învățat-o singur. — Vă felicit!“ (fr.).

— *Ah! je vous en fais mon compliment.*

— La o mică depărtare – adaugă ofițerul –, la Grosdipod, unde era antica Sigibida, s-au găsit tablele de aramă pe care este inscripțiunea:

IMP. CAESAR. DIVI. TRAIANI. PARTICI etc.

și pe care se află mai multe nume de soldați cărora li se acorda dreptul de cetățenie.

Aceste table se citesc astfel:

Imperator Caesar Divi Traiani Parhici filius Divi Nervae nepos etc.

Și dincolo, peste Olt, la Turnu, vechea *Turris*, s-a găsit o piatră cu inscripțiunea:

IVL. CAPITONI C.P.P. ILLYRICI TR. T. OMNIB.

AB. ORD. FL. SIRMIATIVM HONORATO ET. etc.

care se citește:

Iulio Capitori Consulari Praefecto Provinciae Illyrici

Tribuni titulo, omnibus honoribus ab ordine etc.

— Cum? știi latinește, domnule? Ai studiat negreșit această limbă la colegiu?

— Nu, domnule – îi răspunde ofițerul –, *je l'ai appris tout seul.*

— *Ah! je vous en fais compliment.*

Ofițerul îi mai recomandă tot astfel o piatră cu inscripțiune grecească.

— *Vous savez le grec ancien, monsieur? Vous l'avez sans doute appris au collège?*

Și ofițerul îi răspunde:

— *Non, monsieur, je l'ai étudié tout seul.*

— *Ah! je vous en fais compliment.*

Ilustrul arheolog s-a folosit foarte mult de indicațiunile date de tânărul ofițer, căruia atunci i s-a mai îngroșat epoleta.

Saint-Marc Girardin avea bună memorie.

Într-o zi, fiind de rând la examenele de bacalaureat, vede numele familiei ofițerului de la Islaz pe lista candidaților și, când se înfățișează recipiendarul, îl întreabă dacă cunoaște un

ofițer cu același nume pe care îl cunoscuse la Islaz. Răspunzându-i-se că-i era frate, profesorul esaminator crede ocaziunea bună de a-și arăta recunoștinta, ajutând pe frate să strălucească înaintea auditorului și a celorlalți esaminatori, și începe:

— Binevoiește, tinere, a spune ce știi despre un rege barbar care domnea peste un popor viteaz care locuia în părțile Dunării de jos?

— Regele se numea Tisafern – îi răspunde tânărul – și poporul era paflagoni, iar țara aceea se numea pe atunci Capadocia.

— *Ce n'est pas tout-a-fait cela*^a – îi zice profesorul –, dar voi să-ți arăt mai lămurit cestiunea; ascultă-mă bine: cum se numea împăratul roman care n-a mai voit să sufere umilirea de a plăti un tribut rușinos lui Decebal, regelui dacilor, care ocupa locul unde se află astăzi principatele Valahiei și Moldovei? El îmi pare că a făcut o expedițiune în contra aceluiași popor barbar și l-a supus puterii Romei, colonizând țara cu legiuni aduse din deosebite părți ale marelui imperiu. Ce lucrare însemnată a executat acest împărat peste Dunăre?

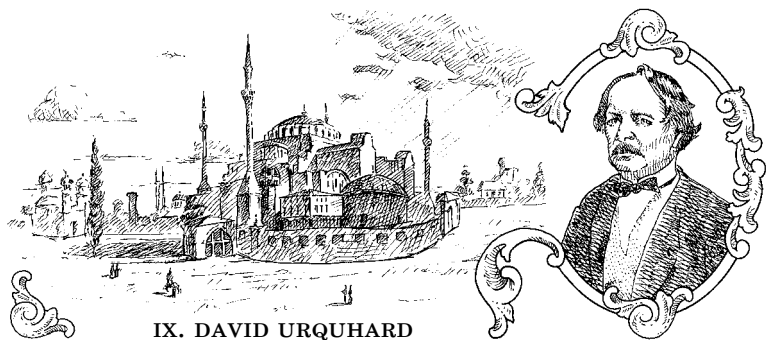
— Împăratul roman se numea Tigran, răspunde esaminatorul, și lucrarea pe Dunăre a fost un far.

— *C'est assez, monsieur*, îi zice profesorul și-i dă o bilă albă, zicându-i: *Ce n'est pas tout-à-fait cela, mais vous pourrez le demander à Mr. votre frère, il vous le dira, il l'a appris tout seul, lui.*^b

ION GHICA

^a) „Ei, nu tocmai“ (fr.). ^b) „Suficient, domnule... Nu-i tocmai așa, dar îl vei putea întreba pe fratele dumitale, care îți va spune; el a învățat singur“ (fr.).

IX. DAVID URQUHARD

București, martie 1881

Iubite amice,

Începusem mai deunăzi urmarea unei epistole din *Convorbiri*, când îmi căzură în mâni două ziare, din cele mai mari, în cari redactorii de tot soiul și de tot neamul scriu de mai multe ori pe săptămână politică, literatură, artă și de toate, cu o cutezare și cu o siguranță care face pe mulți gură-cască să creadă că lucrurile sunt așa cum le spun ei.

Văzând numele meu și al tău tipărite cu litere distinse, am avut curiozitatea să citesc. Când, ce să văd !... mie-mi spunea verde în ochi că sunt un prost, parcă eu aș fi pretins să fiu om de spirit; îmi mai spunea că nu știu să scriu, ca și cum aș fi avut vreodată pretențiunea a trece de scriitor sau să cer de la cineva vreun *bene-merenti*; astea treacă-meargă, deși nu prea e politicos a spune omului în față asemenea adevăruri, dar nu se oprea aci; îmi găsea fel de fel de alte defecte pe cari le cita anume, negreșit ca să dovedească respectul și considerațiunea ce au ei pentru acei cari îi citesc. Și, ca să nu creadă nimeni că sunt aceia pe cari toți îi știu, iscălesc cu nume cari nu sunt nici în călindar, nici în condicile stării civile.

Bine, pe mine ca pe mine, că sunt un biet muritor ca toți muritorii, dar pe tine!

Acestea toate, pentru că nu le-a plăcut *Pepelea*!^a D-apoi a cui e vina?

^a) Piesa lui Alecsandri *Sânziana și Pepelea* este reprezentată în premieră la 29 martie 1881, director general al teatrelor fiind Ion Ghica.

— Era să mă duc și eu să văz piesa cea nouă a domnului Alecsandri, îmi zicea un fel de kir Mistocli, dar aud că e o nimica toată.

— Cine ți-a spus asta, domnule?

— Am citit în ziare că e o secătură goală, o copilărie.

— Ia spune-mi, rogu-te, cum te cheamă?

— Ce, nu știi cum mă cheamă? și-mi trânti scumpul său nume, tot de acele cari nu se află în călindarul românesc.

— Apoi cum vrei, domnule, c-un astfel de nume, să-ți placă băiatul cu fluierul de dor, și foarte bine ai făcut de nu te-ai dus să-l vezi, că n-ai fi ales nimica de dânsul; ai fi pățit și dumneata ca domnul Ovreiescu și ca domnul Elinescu, redactorii articulelor după cari îți regulezi ideile și petrecerile; te-ar fi apucat căscatul de care pătimea Murgilă și Papură. Ca să-ți placă Pârlea și Lăcustă, trebuie să fi fost crescut și trăit cu românii, să vorbești și să cugeți românește.

Cum să cerem de la niște bieți venetici, veniți în țara asta bună și mănoasă după un codru de pâne, să fie ei mișcați de legendele românești și de suvenirile copilăriei noastre; să le placă doinele zise cu fluierul ciobanului, să se înfioreze de muma pădurii, să se teamă de zmeu, să guste basmele cu cari ne împăca mama Ilinca, când începea cu: „*a fost odată ca niciodată, ca de n-ar fi nu s-ar povesti, pe când se potcovea puricele cu nouăzeci și nouă de óca de fier la un picior și călcâiul e tot gol*“; și termina cu: „*după ce am jucat la nuntă și am mâncat cu împăratul la masă, am încălicat p-o șa și vă spusei dumneavoastră așa*“.

Cum vrei ca niște nenorociți, crescuți în răutate și hrăniți cu invidie, să poată aprecia legendele din viața plină de iubire a unui popor poetic, cu care ei nu au avut nici în clin, nici în mână? Nu poți aștepta de la niște nenorociți, goniți de vicisitudinile din țara lor, să poată înțelege și gusta idiomele limbei noastre; nu ești în drept să ceri de la orb să judece colorile, nici de la surd să aprecieze muzica.

Îmi aduc aminte că, aflându-mă acum câțiva ani la o masă la Constantinopol, beizadea Grigorie Sturza avea ziafet de ziua

Dintre cronicile negative, foarte vehementă este cea semnată de Frédéric Damé în ziarul liberal *Românul*, de unde și aluziile xenofobe ale autorului.

lui și ne poftise pe toți românii proscriși^a; adusese pe cel mai vestit tacâm de lăutari, tot meșteri aleși dintre cei mai buni, scripcari, cobzari și neisâni din Scaune din București. Trăgea Dinică cu arcușul de te ardea la inimă, și cobzarul zicea din gură pe *Alimos*; noi ascultam cu auzul și cu sufletul; la masă era și un străin, un perot^b care, văzându-ne înduioșați, ne zice cu un ton de dispreț:

— Nu înțeleg ce găsiți în cântările astea de vă fac atâta impresie!

Iar Marin Serghiescu (Naționalu) se uita cu milă la dânsul, zicând:

— *Perotule, perotule! Săracule! tu nu ai patrie, tu nu știi ce e cântecul național.*

Aceste puține cuvinte, zise cum au putut fi zise, ne-au făcut pe toți să ne podidească lacrimile.

Acești oameni nu simt românește, nu le place nimica românesc. Noi ăștia get-beget coada vacii, născuți, crescuți și îmbătrâniți în țara asta, care am văzut-o fărâmicată și umilită, pe când pașa de la Diu și Silistra valesí făcea să tremure domniile noastre; pe când un Zaltukin azvârlea pe boieri cu brânci pe scară și surghiunea mitropoliții; pe când un Bezak și-un Rukman insulta pe domni pe tronul lor și dictau legi țării; pe când, ca să ne ducem cu lâna, cu piei, cu miere sau cu unt peste graniță sau peste Dunăre, ne trebuia pașuș nemțesc sau teșchereá turcească, noi dăm slavă cerului că ne bucurăm astăzi de cea mai absolută libertate de cugetare și de scriere, că am ajuns a avea un stat mare, puternic și independent, respectat și considerat. Noi, cari am trăit cale de doi seculi, ne mulțumim cu ceea ce ne pot da pe teatru de-alde Alecsandri și de-alde Millo; putem fi toleranți chiar pentru acei cari, după ce critică

^a) Este interesant de observat că tocmai Grigore M. Sturdza, fiul lui Mihail Sturdza vv., este cel care reprimase brutal mișcarea revoluționară de la Iași în 1848. GRIGORE M. STURDZA (Beizade Vițel, 1821–1901) participă la Războiul Crimeii ca general în armata otomană, sub numele Muhlis pașa; cu acest prilej trebuie să se fi aflat la Constantinopol, deci evenimentul narat are loc undeva în anii 1853–1854. ^b) Locuitor din cartierul constantinopolitan Pera, unde se așezaseră încă din Evul Mediu venețienii, genovezii, francezii etc.

cu necuviință, apoi când s-apucă să facă și ei ceva nu produc decât ineptii, pe cari apoi voiesc cu sila ca lumea să le primească drept cap d-opere; noi putem fi iertători chiar către acei cari merg cu nerușinarea până a-și râde de gloriile noastre naționale și a azvârli cu noroi în străbunii noștri, în acei cari au luptat seculi întregi pentru apărarea drepturilor acestei patrii în care ei găesc o primire frățească și milostivă.

Să-i recunoaștem maistri în lingușiri, în injurii și în calomnii, și să trecem.

Când am văzut că acești domni te critică și te sfâșie chiar pe tine, mi-am ridicat condeiul, zicându-mi că nu știu ce zic și că deși nu le-o plăcea lor cele ce am a-ți spune, dar poate ca să intereseze pe unii din români, și iată că-mi urmez epistola de unde am lăsat-o.

Pe când ne apropiam de teribilul an 1840, despre care se proceea fel de fel de grozăvii, ba c-o să ne frigă, ziceau unii, ba c-o să ne fiarbă, ziceau alții, c-o să ne arunce în fundul văzduhului, credeau unii astrologi, c-o să ne ridice în slava cerului, cum credeau mulți proroci. Lumea era îngrijată și posomorâtă, nimeni nu mai râdea, numai noi, românii, studenții din Paris, eram veseli și voioși; pe toată ziua diligența de la Strasburg sporea numărul tinerilor veniți la învățătură. În toamna anului 1837, Moldova a dat un contingent însemnat, ajuserăm a numără, cu mici, cu mari, la douăzeci, și legăturile de amicie dintre munteni și moldoveni deveneau din ce în ce mai strânse și mai patriotice. Ne întâlneam la Café Corneille, unde domnea glasul învățatului student Bermudez, sau la Café Procope, unde cuvântul era al unui alt student devenit ilustru, a lui Jules Simon; ne comunicam unii altora scrisorile ce primeam din Iași și din București, le comentam, le discutam și începusem a judeca pe domni și pe împărați. Epistolele lui Nicolae Bălcescu, lui Iancu Voinescu și lui Grigorie Alexandrescu erau foarte apreciate, mai ales pentru noutățile ce ne dau despre cele ce se petreceau cu ocaziunea revizuirii Regulamentului organic, în care baronul Rukman cerea suprimarea autonomiei țării prin supunerea legilor noastre la sancționarea curților suzerane și

protectrice. Colonelul Câmpineanu luase în mână apărarea drepturilor României. Cuvintele acestui deputat au fost toxinel care a deșteptat pe români din letargia în care se aflau. Mulți tineri, cari petreceau o viață de trândăvie și de disoluțiune, și așa putea cita nume ilustre astăzi, au părăsit petrecerile și cărțile, au alergat sub baniera Câmpineanului, s-au pus serios pe studii și au adus mai în urmă țării servicii însemnate.

Cu câțiva ani mai înainte, cam pe la 1835, poftit fiind la o vânătoare de amicul și conșcolarul meu Faugeroux, mă întâlnisem cu Armand Carrel, redactorul, capul ziarului *Le National*, și cu un polonez, Mihail Czaika Czaikowski, cazac din Ucraina refugit din 1831, unul din secretarii principelui Czartoriski^a. Seara, după vânătoare, am prânzit la Hôtel des trois écus la Avalon și am petrecut seara împreună până la miezul nopții, așteptând trecerea diligenței mesageriei Lafite-Gaillard, la care reținusem locuri pentru Paris.

Trei zile după aceea, în marea mea mirare, am citit în a doua coloană a ziarului *Naționalul* un articol foarte călduros despre suferințele Principatelor în timpul războiului turcesc de la 1828, despre ocupațiunea rusească de șapte ani și despre scopurile ambițioase ale Rusiei. În acel articol am recunoscut multe din cele ce povestisem eu la otelul de la Avalon. Într-un alt articol, un foileton în *Constituționalul* doctorului Véron, M. Czaikowski povestea lupta bandei lui Tunsu cu potera spătăriei și moartea voinicească a haiducului, întocmai cum le descriesem. Tot cam pe la anul 1835 publicasem o broșură intitulată *Coup d'œil sur l'état actuel de la Valachie*, scrisă cu ajutorul profesorului meu Satur, după niște note trimise de unchiul meu Câmpineanu.

Armand Carrel îmi admitea în ziarul său orice articol îi duceam sub titlul *Correspondance de Bucarest*. Mă recomandase amicilor și colaboratorilor săi, Bastide și Maillefer, însărcinați cu politica din afară; șeful își rezervase cestiunile interioare

^a ADAM JERZY CZARTORYSKI (1770–1861), om de stat polonez, ministru de externe și confident al țarului Alexandru I în timpul războaielor napoleoniene. Cap al revoltei polone din 1830–1831; din exilul parizian continuă să lupte pentru cauza Poloniei până la sfârșitul vieții.

și afacerile Spaniei, care pe atunci interesa mai cu deosebire politica franceză. După moartea atât de regretată a lui Carrel, am urmat relațiunile mele cu redacțiunea *Naționalului* și în tot timpul cât am stat în Paris coloanele ziarului din rue Lepelletier mi-au fost deschise.

Correspondența din București, publicată regulat mai în toată săptămâna în unul din cele mai importante ziare din Paris, intriga foarte pe unii din compatrioții noștri, precum era frații Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei, Barbu Catargiu, Anagnosti, frații Nicolae și Stavrance Niculescu etc., aflători pe-atunci în Paris; ei alergau în toate părțile, căutând să descopere pe autorul acelor articule și acelor broșuri, căci ideile exprimate într-însele difereau cu totul de modul de a vedea și de a vorbi al acestor domni. Erau mulți români pe-atunci cari vedeau salvarea țării în întărirea protectoratului rusesc.

Czaika (mai târziu Sadyk pașa) mă prezentase principelui Czartoriski, care avea o mare influență asupra oamenilor politici ai Europei și mai cu deosebire asupra guvernelor Franței și Engliterei; acest bărbat era mai totdeauna consultat la Paris și la Londra în toate afacerile privitoare la Orient, ca unul care jucase un rol mare în timpul împăratului Alexandru I și cunoștea mai bine decât oricine scopurile ascunse ale Rusiei.

În fața celor ce se petrecea în țara noastră cu ocaziunea revizuirii Regulamentului^a, principele Czartoriski trimisese la București pe un secretar al său, pe contele Voronici, sub numele de Verner, ca să se puie în relațiune cu Câmpineanu și cu partidul opus Rusiei. Bătrânul Centra, din ministerul treburilor din afară, încuraja și proteja această acțiune pe sub mână, deși în aparență politica Franței în Principate era o politică cu totul

^a) Revizuirea Regulamentului organic la 1838, care urmărea rezolvarea neconcordanțelor din textul inițial și armonizarea legislației ulterioare, este deturnată, la intervențiile Rusiei, în direcția unei aserviri și mai accentuate a Țării Românești față de puterea protectoare. Astfel, este adăugat printr-un artificiu tipografic un articol care supune aprobării rusești și otomane orice lege emisă de Adunarea Obștească. Pentru explicarea episodului, v. Georgeta Filitti, „Prefață”, în *Memoriile principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei*, Humanitas, București, 2013, pp. 14–15, și *ibid.*, p. 409, n. 75. V și *infra*, p. 377–379.

de expectativă. Tânărul Filip Colson, secretarul Consulatului francez din București, neținând nici o seamă de instrucțiunile șefului său, lucra pe față cu Câmpineanu și cu tinerii patrioți români; zelul tânărului secretar mergea până a-și compromite cariera, publicând în anul 1839 una din cele mai bune cărți care s-au scris despre Principate, o diagramă bine făcută și o explicațiune asupra tratatelor domnilor români cu Poarta, bazată pe principiile cele mai raționale ale dreptului ginților. În 1839 am dat un extract din această carte sub titlul de *Précis des droits des Moldaves et des Valaques fondé sur le droit des gens et sur les traités*.

Cu venirea Câmpineanului la Paris în 1839, noi, studenții munteni și moldoveni, ne-am apropiat și mai mult între noi; am organizat întrunirile noastre într-un mod mai sistematic; ne adunam regulat duminicile la Mavrocordat Ursu, la Dumitru Brătianu, la Sandulache Miclescu sau la Ion Docan; discutam interesele țării și viitorul ei, luam angajamentul de-a fi totdeauna uniți în apărarea drepturilor noastre de autonomie; ne învoisem ca la întoarcerea noastră în țară să înființăm un ziar pentru propagarea ideilor liberale și patriotice; hotărâsem ca unii din moldoveni să vie să se stabilească în București și unii din munteni să meargă la Iași ca să propagăm unirea.

Într-o seară, aflându-mă la principele Czartoriski, apare în salon un tânăr mic de talie, de o complecțiune delicată, alb și sarbăd la față, păr galben auriu, lung, dat pe spate, ochii albaștri vii și pătrunzători; toți câți erau oameni politici în salon îl înconjurară; Thiers^a, pe atunci ministru, se apropie de dânsul, îi strânge mânilor cu efuziune și se așază un ceas la vorbă cu dânsul. Acesta era David Urquhard. La Eton și la Universitatea din Edinburg făcuse admirațiunea tuturor profesorilor; copil încă, se luptase alături cu amicul său Byron pentru independența grecilor; la întoarcere câștigase afecțiunea regelui William și a fost numit deodată prim-secretar la ambasada din Constantinopole. Acolo, în puțin timp, el dobândise o

^a) ADOLPHE THIERS (1797–1877), istoric și om politic francez, prim-ministru (1836, 1840, 1848), președinte al republicii (1871–1873).

mare influență asupra turcilor, devenise amicul și consilierul sultanului Mahmud și purta costum turcesc; s-a bănuț chiar că îmbrățișase islamismul.

În cestiunea Vixenului, capturat de ruși pe coasta Circasiei, pentru că ducea arme și munițiuni de rezbel lui Abi Melek și lui Șamil^a, el luase partea fraților John și Georges Bell, proprietarii corăbiei, și duse lucrurile până la o ruptură între Rusia și Englitera, trecând peste voința și instrucțiunile șefului său.

Conflictul dintre secretar și ambasador s-a terminat cu rechemarea celui mai tânăr, care, părăsind atunci cariera diplomatică în care debutase într-un mod așa de strălucit, intră în Camera Comunelor, unde denunța de vânduți Rusiei și pe ambasadorul Ponsomby, și pe ministrul Palmerston.

Deși Urquhard a fost dezaprobat de guvernul său, însă el a făcut să se inaugureze o politică de rivalitate și de ostilitate între Englitera și Rusia. El era omul care studiasc mai bine Orientul și politica rusească, scrisese o carte importantă, *La Turquie et ses ressources*, și publică vestitul *Portofolio*, în care tipărea documente secrete de o foarte mare importanță politică; era amic intim al lui Prokesch Osten și al francezului Eugène Poujade, pe atunci secretar al lui Drouyn de Lhuys^b și, mai târziu, de la 1849 până la 1856, consul general la București; era în relație cu Urquhard și mă face cunoscut cu dânsul. Intrând în vorbă cu dânsul, după ce el m-a ascultat cu cea mai mare atențiune și interes în tot timpul cât i-am vorbit de purtarea Rusiei în Principate, de drepturile ce căuta să-și atribuie și de

^a) Potrivit Tratatului de la Adrianopol (1829), coasta de est a Mării Negre de la Anapa la Soci este cedată de otomani Rusiei. Localnicii circazieni (adâghei, ceceni, avari, abhazi etc.) nu acceptă stăpânirea rusească și se angajează într-un conflict de lungă durată (1828–1864), sprijiniți de Anglia, de Franța și de emigrația poloneză; după cucerirea definitivă a Caucazului de Nord, Rusia va proceda la o epurare etnică fără precedent. Incidentul în care este implicat vasul VIXEN, și în care David Urquhart joacă un rol important, are loc în 1836. Consecințele vor fi dramatice pentru relațiile anglo-ruse. ^b) ANTON VON PROKESCH-OSTEN (1795–1876), diplomat austriac, cu numeroase misiuni în Orient. ÉDOUARD DROUYN DE LHOUYS (1805–1881), diplomat francez, ministru de externe (1848–1849, 1851–1855).

scopurile ei ambițioase, când am trecut a-i spune și despre abaterile Turciei de la tractatele ce avea cu domnii noștri cei vechi și de purtarea pașilor de pe marginea dreaptă a Dunării, mă pomenesc că se înfuriază, chipul său dulce și plăcut ia o espresione sălbatecă și înspăimântătoare, figura sa se descompusese încât nu-l mai cunoșteai, mânilor i se crispase, pumnii se închisese și brațele luase pozițiunea unui atlet de box. Dacă-am văzut așa, l-am lăsat în voia lui Dumnezeu și, ori de câte ori îl întâlneam, îl evitam.

Urquhard câștigase o atât de mare influență în Franța, încât conducea politica lui Thiers până a hotărî pe acest ministru a rupe cu toate puterile cari se uniseră în contra lui Mehmet Ali^a. Prin influența sa asupra presei și asupra opiniunii publice în Anglita, combătea politica lui Palmerston, denunțând-o ca favorabilă Rusiei, susținea politica lui Thiers, care era de a lăsa pe Mehmet Ali să meargă la Constantinople, crezând că acest organizator ar putea să regenereze Imperiul Otoman. Urquhard căuta să dezlipească pe Anglia de Rusia, de Austria și de Prusia și s-o facă să coopereze cu Franța la susținerea lui Mehmet Ali. Războiul devenise atât de iminent, încât regele Ludovic-Filip nu l-a putut înlătura decât depărtând pe Thiers de la guvern.

Trecuse vro trei luni de la furtunoasa mea convorbire cu Urquhard când, invitat de Bastide la un prânz, l-am găsit între oaspeți. Conversațiunea venind asupra felului de a se hrăni populațiunile din Orient și făcând eu descrierea laptelui nostru de oi, sus la munte vara între Sânta Mării, și spunându-le că este gros ca mierea, încât cuțitul lasă dungă când îl treci pe taler, spunând cum este iarba de deasă și de subțire în pășunile Carpaților și povestind despre viața originală a păstorilor noștri, m-am pomenit deodată cu englezul că sare de pe scaun și că mă ia în brațe, plângând și zicându-mi:

^a) Drept compensație pentru pierderile suferite în războiul grecesc, MOHAMMED ALI pașa, guvernatorul Egiptului, îi pretinde sultanului recunoașterea independenței. În fața refuzului, fiul său Ibrahim pașa atacă Siria și Anatolia (1831–1833 și 1839). Este oprit de fiecare dată în înaintarea sa spre Constantinopol de intervenția Angliei și Franței.

— Eu te înțeleg! ai o patrie, iubește-o și nu lăsa pe nimeni să facă dintr-însa ceea ce Anglia a făcut cu Scoția!

Urquhard era scoțian.

Dintr-aceea seară el a devenit cel mai bun și mai călduros amic al României, pe cât timp nu ar fi voit să se despartă de Imperiul Otoman. L-am întâlnit adesea în drumul meu în Franța, în Anglia, în Svițera, în Turcia; devenise un apostol al autonomiei și al unirii Principatelor. El avea cea mai mare stimă și admirațiune pentru caracterul franc și leal al turcului adevărat, era un vrăjmaș aprig și neîmpăcat al Rusiei și credea că Turcia era singura stavilă ce putea exista în contra ambițiunii țărilor. Acest om ar fi jucat un mare rol politic dacă nu ar fi fost absolut în ideile sale. El a murit sunt acum patru ani; amicii săi în Englitera se intitulează *urquhardiști* și venerează memoria lui ca a unui sfânt.

La anul 1841 terminasem studiile mele, dobândisem titlul de inginer de la școala de mine din Paris și mă întorceam în țară cu speranța de a fi întrebuițat la exploatarea salinelor noastre sau să dobândesc o catedră în Sfântu Sava. După povăța unui văr al meu, Iancu Manu, atunci director la vornicie, am prelucrat un proiect de exploatarea sării după o metodă care s-a adoptat mai târziu de inginerul Caracioni la Slănic; acel proiect dat lui Iancu Oteteleşanu, care-mi era unchi, unul din concesionarii salinelor, a fost respins de coasociații săi ca costisitor; după aceea, adresând o cerere de catedră, m-am po-menit chemat de Nenea Mare (așa-i ziceam în familie lui Mihailache Ghica, fratelui celui mare al lui vodă), care-mi propune să-mi aleg o prefectură orișicare, afară de cea de Craiova și de Focșani; în marea neplăcere a tatălui meu, am declinat onorul ce mi se făcea, zicând că nu mă simțeam în stare să îndeplinesc o funcțiune atât de importantă, neavând nici esperiență, nici cunoștințele necesare pentru îndeplinirea unor asemenea îndatoriri.

Bănuielile că aș fi fost autorul scrierii puțin favorabile guvernului de atunci și dominațiunii străinului, precum și stăruința de a vizita pe unchiul meu Câmpineanu în închisoarea de la Mărgineni și de la Plumbuita făcea că eram rău notat și la

palat, și la consulat. Marele vornic Mihalache Ghica și consulul Dașkof în mai multe rânduri făcuse observațiuni tată-meu, prevenindu-l că, de nu voi schimba modul meu de a cugeta și de a mă exprima, au să fie siliți să ia măsuri în contra mea. Cu puțin înainte se izgonise Vaillant^a din țară, se arestase și se surghiunise la Snagov și la ocnă Mitică Filipescu, Niculae Bălcescu, Marin Serghiescu și Telegescu.

În pozițiunea în care mă găseam, sfātuindu-mă cu unchiul meu Câmpineanu, m-am hotărât să mă duc la Iași.

Unii din boieri, aflând despre deciziunea ce luasem și cunoscând ideile cari domneau între tinerii români de la Paris, din care unii se întoarseră în Moldova și ocupau pozițiuni însemnate, m-au însărcinat să duc la Mihai vodă Sturza o epistolă, în care espunea domnului Moldovei starea Țării Românești, arătându-i că domnia lui Alexandru Ghica era pe sfârșite și propuindu-i să-l aleagă domn al Valahiei, ca astfel să realizeze scopul dorit de toți românii, *Unirea Principatelor*.

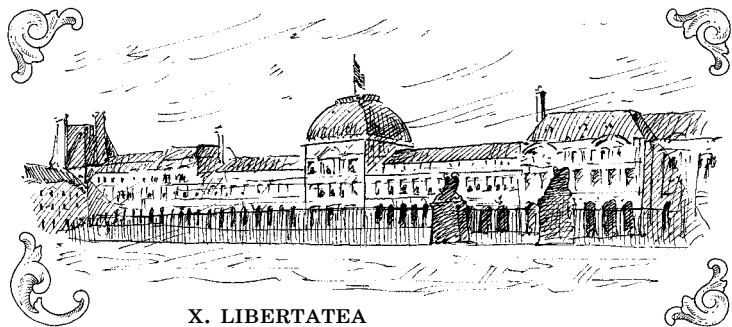
Epistola aceasta era iscălită de Câmpineanu, de Villara și de Filipescu Vulpe.

Primește frățeștile mele salutări, și urmarea pe curând.

ION GHICA

^a) JEAN-ALEXANDRE VAILLANT (1804–1886), participant la mișcarea cu scopuri revoluționare din 1840, alături de Mitiță Filipescu și Eftimie Murgu.

X. LIBERTATEA

Ghergani, iunie 1881

Iubite amice,

După promisiunea ce ți-am dat, urmez astăzi epistola mea precedentă cu câteva considerațiuni asupra libertății, asupra acestui cuvânt magic, a acestei zeități în numele căreia de trei mii de ani toate se fac și se desfac. Nu este publicist, economist sau moralist care să nu zică că vorbește, scrie și luptă pentru libertate; nu este cap încoronat, nu este un singur om de stat, ministru, cancelar sau vizir care să nu-și dea, cu drept sau fără drept, titlul de liberal.

„O, patrie, câte crime nu se comit în numele tău!“ strigă un filozof al antichității.

Acest cuvânt s-ar aplica încă și mai bine libertății.

Istoria este plină de cruzimile comise în revendicarea libertăților publice și private. Atenianii se făleau cu libertățile lor, pe când înhăma pe iloți la pietre de moară și-i învăteau cu biciul la teascurile de untdelemn; pe când dau lui Socrate să bea otravă ca să nu se mai vorbească de unitatea dumnezeirii. Romanii vorbeau în forum libertate, pe când mânau sute de mii de robi cu biciul, ca pe turme de vite, la lucrarea edificiilor colosale cu cari împodobeau cetatea eternă, și pe când aruncau pradă fiarelor sălbatice pe acei cari îndrăzneau să mărturisească în Christ. Împărații, baronii, toate revoluțiunile și toate conjurațiunile, pronunțamentele, lovirile de stat, toți și toate au jurat și jură în numele sacru al libertății, pretinzând că tot ce fac și au făcut ar fi pentru gloriificarea libertății.

Ne putem întreba: cum se face că existența și dobândirea acestui drept al omului să fie încă disputată și contestată, de vreme ce toți o voiesc și o cer cerului și pamântului, deoarece fiecare se zice gata a face pentru dobândirea ei toate sacrificiile de viață și de avere?

Cauza este că fiecare o voiește mai mult pentru sine și așa cum crede el că i-ar veni mai bine la socoteală, fără a se preocupa dacă acțiunile sale nu ating și nu jignesc libertățile altora. Lumea nu este încă pătrunsă de adevăratul sens al acestei prerogative. De aici coliziuni, luptă pentru deosebitele moduri de a înțelege, de a voi și de a practica libertatea: o încâlceală care nu se poate descurca de seculi, un adevărat antagonism, de unde autoritatea trage mijloace de a oprima împingând pe unii în contra altora, și unde demagogii găsesc un mijloc de a se face populari, preconizând libertăți stravagante, cari nu se pot realiza, dar cari adesea uimesc spiritele slabe și inculte.

Mulțimea nu este încă pătrunsă de ideea că libertatea unora nu trebuie să împiedice libertatea celorlalți.

O cucoană care plătise ștraf la Viena pentru că își bătea servitoarea, o biată țigancă pe care o luase cu dânsa în călătorie, când se întorcea în țară, după câteva luni, îndată ce a pus piciorul pe pământul românesc la Turnu-Severin, a salutat patria cu o păreche de palme pe obrazul bieteii Oprichi, exclamând:

„Te salut, o, patrie de libertate, unde pot bate când voi!“

Sunt încă puțini acei cari înțeleg că fericirea unui popor stă în libertatea tuturor, iar nu în perfecțiunea unora și în apăsarea altora; și sunt numeroși acei cari cer libertatea astfel cum le-ar plăcea lor, fără a le păsa de ceilalți, de aceea vedem că ceea ce numesc unii libertate ia fel de fel de forme și că, în loc de a fi toți mulțămiiți, strigă unii în contra altora, simțindu-se loviți și împiedicați în interesele și în dezvoltarea lor.

Pentru unii, supremul libertății ar fi de a se obliga toți românii mari și mici să nu cumpere marfa decât de la dânsii; alții mai puțin esigenți s-ar mulțămi ca să nu se aducă mărfuri străine în țară, ca să nu concure cu cele confecționate de dânsii; pentru alții ar fi destul să se restrângă cât s-ar putea mai mult numărul acelor cari produc aceleași obiecte ce produc și ei, și

foarte puțini înțeleg că a protege în contra concurenței, fie dinlăuntru, fie dinafară, este a persecuta pe cei mulți în folosul unora, că este a supune pe fiecare la niște dări nedrepte și fără folos pentru țară; căci orice măsură s-ar lua în favoarea unui individ, unei meserii și orice formă ar lua acea măsură, ea se traduce într-o contribuțiune bănească, care apasă asupra tuturor și devine un adevărat impozit care, de cele mai multe ori, nu profită nici măcar acelui pe care a căutat să-l favorizeze.

Un patriotism rău înțeles face pe mulți să creadă că a opri concurența, a acorda scutiri sau privilegii și a împiedeca libertatea schimbului de la un oraș la altul, de la o țară la alta, ar fi a îmbogăți națiunea. Eroare! căci nu se poate admite că legile cele mari și providențiale să poată aduce vreodată sărăcie și pieire; nu se poate admite că tranzacțiunile libere, cari sunt schimbul de servicii între oameni, să poată fi vreodată vătămătoare și păgubitoare; din contra, ele vor îmbogăți cu atât mai mult cu cât vor fi mai active, ele se micșorează cu cât li se aduc mai multe restricțiuni și piedici.

Atât rațiunea, cât și datele statistice dovedesc în mod netăgăduit că prin libertatea producției și a schimbului valoarea obiectelor merge scăzând și utilitatea lor merge crescând. Cu cât valoarea obiectelor scade, cu atât rămâne un capital mai mare disponibil, capital care poate fi pus în serviciul producției ca să o sporească; și viceversa, cu cât valoarea obiectelor va fi mai mare, cu atât capitalul rămas disponibil va fi mai mic și cu atât producția va scădea.

Țările despotice, unde s-a practicat cu mai multă asprime sistemul vamal, sistemul protecționist și sistemul prohibitiv, este dovedit astăzi că au fost și sunt cele mai sărace și cele mai puțin locuite și, totodată, cele mai turburate și mai bătuite de conspirațiuni, de răzvrătiri, de foamete și de fel de fel de epidemii; și au mare dreptate economiștii când răspund toți într-o glăsuire fiziocraților și malthusianilor că libertatea tranzacțiilor și creșterea densității populației înlesnește sporirea producției și a bogăției.

Nu este esact a crede că interesele se împung unele cu altele; tot ce se poate zice într-această privință este că omul, ca ființă

activă, caută să depărteze sau cel puțin să micșoreze cât poate, să împruțineze senzațiunile ostenitoare și neplăcute și să mărească și să înmulțească pe cele plăcute și mulțumitoare; ceea ce vine a zice a încunjura și a împruțina munca și osteneala și a spori mulțămirea sau a produce puțin și a consuma mult. Pentru ca să dobândească însă pe cele plăcute, nu o poate face decât prin schimb cu ceea ce a produs el; munca e dar condițiune fatală existenței societăților omenești.

Schimbul între produse constituie toată știința politică și socială, care regulează relațiunile ce trebuie să existe între oameni și face că ei nu pot fi absolut liberi, ci trebuie să-i reguleze acele relațiuni astfel ca libertatea să nu fie jignită decât întrucât aceea a unora ar putea vătăma pe a altora.

Că omul se naște liber nu avem decât să observăm această ființă atunci când încă societatea, obiceiurile și legile nu au putut să fi avut nici o acțiune asupra lui, să-l observăm în stare de pruncie. Copiii plâng când sunt lăsați singuri, nu le place nici singurătatea, nici întunericul, le place să fie în societatea semenilor lor, preferând pe cei de aceeași etate cu dânsii; totdeodată sunt egoiști și voluntari, și cu atât mai voluntari cu cât sunt mai prunci, cu cât nu s-au frecat cu rezistența celorlalți; se mânie și se revoltă când li se împotrivesc cineva la voința lor. Aceste două instincte naturale, cari amândouă cer a fi satisfăcute și cari, lăsate fără frâu, ar face din fiecare om un despot sau un sclav, ele cer a fi temperate și regulate prin concesiuni mutuale de la unii la alții, făcând pe fiecare să înțeleagă respectul ce datorește drepturilor celorlalți, cu condițiunea, se înțelege, ca unii să nu aibă mai multe drepturi decât alții, ci să sacrifice fiecare o părticică din libertatea sa pentru posibilitatea de a trăi în societate cu alții.

Omul nu poate trăi în izolare, fiindcă organismul său fizic și intelectual îl pune în necesitate de a avea trebuință de ajutorul semenilor săi, nu numai a celor cari îl înconjoară, dar a celor de departe; lucrăm unii pentru alții, fiindcă în starea socială ne procurăm mulțumiri pe cari nu le-am putea dobândi prin noi înșine. Ca să ne convingem de acest adevăr, nu avem decât să considerăm ceea ce mâncăm, ce bem și ce îmbrăcăm

într-un an pentru a ne încredința că munca noastră proprie și individuală nu ne-ar putea procura acele obiecte nici cu o lucrare stăruitoare de mai multe secole.

În starea de izolare, trebuințele covârșesc putințele noastre, mijloacele noastre de producțiune, pe când în starea socială din contră mijloacele noastre egalează și covârșesc trebuințele.

Mulțămirile omului depind de repartițiunea produselor, și acea repartițiune dă loc uneori la o mulțime de regulări nedrepte, egoiste și rău chibzuite, cari nemulțănesc și turbură societățile, neliniștesc guvernele.

În fiecare societate individul luptă pentru libertate și pentru apropiere, pe când statul sau guvernul luptă pentru autoritate, și astfel se formează două curente opuse.

Omul slab vorbește totdeauna în numele libertății, dar, îndată ce devine tare, începe a vorbi în numele autorității, a forței.

„Părinții bisericei – zice Cantù^a – proclamau libertatea credințelor în tot timpul persecuțiunii religiei creștine, îndată însă ce a încetat acea persecuțiune și biserica a devenit autoritate au început la rândul lor a vorbi în numele puterii.“ Aceste două curente, al libertății și al autorității, le găsim în luptă în toate societățile; și chiar în cele mai înaintate în civilizațiune găsim o luptă neîncetată între justiție și putere, fiecare posedând o acțiune puternică asupra societății lor și biruind când una, când alta.

Lumea occidentală se zvârcolește de secole între autoritate și libertate, luptă neconținut cu principiul autoritar, inamicul jurat al societăților libere.

Să nu se înțeleagă iar că a fi liber va să zică a nu face nimic, de teamă să nu aducem supărare semenului nostru, ci din contră a fi liber însemnează a munci, a fi singurul său arbitru de ceea ce face și de ceea ce nu face; căci libertatea este activitate, este dreptul de întrebuințare liberă a timpului, alegerea liberă a lucrării și a muncii noastre; nu este, cum cred unii, trândăvia sau dreptul de a înjura și a calomnia, sau dreptul de

^a) CESARE CANTÙ (1804–1895), istoric și om politic italian citat frecvent de pașoptiștii români.

a chema ura și disprețul asupra celorlalți sau asupra guvernului și a provoca ură și răzvrătiri. Nimic nu garantează mai bine propriile drepturi ale fiecăruia ca respectul ce trebuie să avem noi înșine pentru drepturile cari le țin în cumpănă.

Numai cu această condițiune libertatea se poate stabili la un popor; ea este exigentă și capricioasă, voiește să fie înțeleasă, apreciată și iubită până la moarte. Și, când dintr-un concurs oarecare de circumstanțe libertatea se coboară asupra unei societăți care nu știe să o prețuiască și să o practice, ea se oprește puțin și, dacă vede că nu este respectată și adorată, zboară, fuge, lăsând un regret lung și amar, căci nimeni nu simte mai bine lipsa ei decât acei cari au avut-o și au pierdut-o, neștiind să o păstreze. Voltaire zicea că, pentru a scrie despre libertate, ar voi să fie închis la Bastilie.

Libertatea rău înțeleasă face afacerile despotismului, precum și despotismul naște mai curând sau mai târziu libertatea. S-a zis că Bastilia a făcut mai mult pentru libertate decât Voltaire sau Rousseau.

Cu cât într-o societate există mai multă ignoranță și mai puțină educațiune, cu cât simțul justiției și dreapta apreciere a intereselor sunt mai puțin dezvoltate și cu cât puterea morală, care înfrânează patimele și dezvoltă rațiunea, va fi mai slabă, cu atât libertatea va fi mai puțin înțeleasă și practicarea ei va fi mai anevoie, și prin urmare pericolul de a se pierde va fi mai iminent.

Una din condițiunile cele mai importante pentru libertatea unui popor este ca în clasele de jos să existe spiritul de conservațiune și în cele de sus să existe spiritul de inovațiune și de progres. Această condițiune a făcut că în Englitera libertatea a putut înflori mai bine decât în orice altă țară.

Abolițiunea robiei, desființarea glébei și a clăcei, abolițiunea drepturilor de naștere, proclamarea egalității, libertatea exercițiului meseriilor, desființarea monopolurilor, libertatea presei și a întrunirilor, libertatea individuală *habeas corpus*^a sunt

a) *Habeas corpus*, principiu fundamental de drept care stipulează că o persoană nu poate fi arestată sau deținută arbitrar, fără a-i fi aduse la cunoștință acuzațiile și fără a fi judecată.

victorii ale libertății; ele însă nu dau aceloră cari au scăpat de nedreptate și de apăsare dreptul să crează și să pretindă că la rândul lor pot oprima pe acei cari i-au năpăstuit, căci aceasta nu ar fi decât o intervertire de roluri, iar nu o biruință a principiului libertății; răul ar rămânea același, ar fi poate chiar și mai mare, pentru că nimic nu este mai grozav decât apăsarea mulțimii.

Pe cât timp nu vom căuta decât ceea ce ne convine personal, fără a ține seama de trebuințele și de interesele celorlalți, să tot dorim libertatea, să o tot chemăm toți cu toții, buni și răi, bătrâni și tineri, ea vă rămânea surdă la glasul nostru, va rămânea suspendată în aer ca o simplă aspirațiune și va dispărea ca o nălucă, tocmai atunci când am crede că o ținem mai bine. Pe cât timp nu vom înțelege că ea este dreptul de a face ceea ce voim sub propria răspundere a conștiinței, recunoscând celorlalți un drept egal, nu putem fi liberi.

Câtă vreme însă pentru brutar idealul libertății ar fi dreptul de a impune consumatorilor pâne lipsă la dram, necoaptă și din făină stricată, și pe cât timp măcelarul va striga în contra autorității care-l oprește de a vinde carne de mortăciune, și cărciumarul va dori ca salonul său să fie local de întâlnire a făcătorilor de rele, cari se mulțumesc a bea rachiul fabricat cu vitriol și cu ardei și a-l plăti cât de scump din beneficiile meseriei lor, pe strade după miezul nopții; pe câtă vreme tabăcii, caváfii și croitorii vor crede că libertatea constă în a nu se permite concetățenilor lor să cumpere piei, cizme și haine de la alții din țară sau din afară și a obliga, în numele patriei și al patriotismului, pe toți locuitorii să se îmbrace și să se încălțe cu haine și cu încălțăminte făcute de domnia lor, zicerea *libertate* va fi o iluziune și pe toată ziua ar fi un pas către apăsare și despotism.

Autoritatea și politica nu sunt numaidecât metoda de a realiza libertatea și de a o garanta. Într-o societate civilizată numai legea scrisă trebuie să ție locul voinței arbitrare și a bunului plac, ea trebuie să consacre și să facă să se respecte drepturile naturale și imprescriptibile ale fiecăruia. Guvernele nu au dreptul să se considere pe dânsese ca având prerogative

și interese proprii, ci trebuie să înțeleagă și să știe că nu sunt nimic alta decât puterea care se întrepune între acel care încearcă să nedreptățească și acel asupra căruia caută să se năpustească nedreptatea.

Omul, ca să fie liber, trebuie să înțeleagă și să știe că ceea ce dă libertate, considerațiune și avere este munca, că ele sunt singurul drum care duce la civilizațiune și la progres; până când nu vom învăța, lovindu-ne cu capul de pragul de sus și de jos, a nu mai crede pe acei cari, ca să ne exploateze, ne făgăduiesc câte în lume și în soare, cai pe păreți: libertate absolută, împuținare de dări, instrucțiune cu chila, guvern ieftin – până atunci n-o să vedem altă decât două sau trei partide politice vrăjmășindu-se între dânsele și strigând fiecare, la rândul lor: „Sculați voi că să ne punem noi“; partide egoiste și ambițioase, care pizmuind pe cei ajunși la putere, care, de bine, de rău, se silesc cât pot și pe cât se pricep să facă cum cred că e mai bine, se muncesc să-i dea jos și să se puie în locul lor ca să facă tot ca ei. Strigă deși știu că, îndată ce se vor pune pe lucru la rândul lor, are să se scoale opozițiunea celorlalți în contra lor; că acei cari la rândul lor ar vroi să-i înlocuiască au să-i atace pentru toate câte vor face, precum și pentru cele ce nu vor face, au să-i denigreze, să-i calomnieze, să-i gratifice cu titlurile obicinuite de instrumente ale neamicului și ale străinului, de călcători de legi, de violatori de constituțiune; că au să-i acuze de rea voință, de neștiință, să-i împiedece la orice ar voi să facă, să-i insulte nu numai în viața lor publică, dar chiar și în cea privată, să se lege de neamurile și de amicii lor; aleargă pe la consuli, pe la gazetele străine; într-un cuvânt, întrebuițează toate mijloacele pentru a-i discredita în ochii poporului și ai străinilor. Guvernul, amărât, își pierde cumpătul și, ca omul necăjit, când nu este înzestrat cu o mare doză de filozofie, alunecă pe povârnișul mâniei, ia măsuri aspre, lovește și cade printr-un esces de vigoare sau prin descurajare și dezgust; se lasă în voia întâmplărilor, și atunci cade prin apatie. Opozițiunea profită și de una, și de alta ca să se suie pe ruinele celor căzuți, cugețând puțin la ceea ce are să fie. Dar a făgăduit cai pe păreți, sănătate în vite, ploaie la soroace, siguritate în case și pe drumuri,

la orașe și la țară, sterpirea abuzurilor, a dărilor de foc și a hoțiilor de vite, micșorarea dărilor, satisfacerea aspirațiilor naționale, lățirea teritoriului în dreapta și în stânga, participarea statului român la dezlegarea tuturor cestiunilor celor mari ale diplomației și mii și mii de alte frumuseți – le uită pe toate, puțin le pasă de cele ce au făgăduit. Atunci o altă opozițiune se formează, cu alte făgăduieli, și danțul se învârtește de ațâția ani, reîncepând totdeauna da capo, joc vătămător și periculos.

Cu toate acestea, sub ministerul^a de ieri, ca și sub cel de azi, ca și sub cel de mâne, lumea merge înainte pe calea progresului, dovadă învederată că el nu emană de la partide, ci de la națiune și de la condițiunile în cari se află țara.

Nu voi să zic că în orice minister, ca și în orice opozițiune, nu se găsesc oameni dezinteresați; sunt departe de a crede că unii nu atacă decât ca să puie mâna pe putere și că ceilalți nu se apără decât ca să tragă foloase, dar este învederat că înfocarea luptei nu-i lasă nici pe unii, nici pe alții să se ocupe cu ceea ce trebuie țării.

Orbirea partidelor merge până a refuza și a combate binele când ar veni de la partidul opus, deși rațiunea ne zice să-l primim ori de unde ne-ar veni și să fim recunoscători acelor cari în timpuri grele au apărut drepturile țării. Trecutul de orice dată, ca și prezentul, își are păcatele sale; dar totodată și unul, și altul au drepturi netăgăduite la recunoștința urmașilor când au știut să le păstreze o patrie; cu toate acestea, se găsesc mulți care-l defaimă, îl desprețuiesc și-l insultă. Această ingratitude și lipsă de respect către oameni vine din patimă, din neștiință și din orbire. Mai târziu, când timpul va potoli patimile, atunci vom putea judeca oamenii cu imparțialitate, și poate că dreptatea va apărea la mulți ca o muștrare că n-au știut să prețuiască și să judece în deplină libertate. Până atunci, ceea ce ne poate servi de normă în aprecierile noastre asupra oamenilor este să știm că acel care nu face alta decât să samene ura și vrajba, zavistuiind și calomniind, nu este bun român și

^a) Aici în sensul de guvern.

că acel care muncește, produce, scrie, traduce, ridică o fabrică, o casă de comerț, mahometan sau israelit, ortodox sau papist, liberal, democrat sau aristocrat, este bun român, fiindcă prin faptele sale contribuie la înaintarea și la dezvoltarea României, și pentru aceasta merită stima și considerațiunea țării.

Legea ne-a dat tot ce ne putea da, nu mai avem nimica să-i cerem: suntem toți egali, înaintea drepturilor și a datoriei nu depindem nici de voința, nici de capriciul nimăru. Aceasta este un mare bine, negreșit, dar ne impune și o răspundere mare, foarte mare, căci ne-a creat o ordine nouă de datorii, ne-a dat o independență care nu se poate păstra decât supunându-ne la legile cari ne garantează pe unii în contra altora.

Am arătat că un mod de a înțelege libertatea este de a o considera ca o tendință absolută a individului, fără altă regulă decât voință proprie a fiecăruia, fără nici o considerațiune pentru ceilalți membri ai societății: libertatea egoistului, cum s-ar zice. Un alt mod de a o înțelege este de a o privi ca absolută numai până acolo unde ar lovi rațiunea și justiția. Una este libertatea tiraniei, cealaltă este libertatea cea adevărată.

Libertatea este un drept natural al omului, căci fiecare are conștiința liberei sale acțiuni, a acelei libertăți care naște din noțiunea binelui și a răului, pe care o numim libertate morală; pe dânsa se razămă tot edificiul social al responsabilității omului, cu toată teoria pedepselor și recompenselor; fără dânsa nu există nici virtute, nici vițiu, nici fapte bune, nici fapte rele.

Dar dacă omul se simte pe dânsul liber, nu este el oare printr-aceasta chiar constrâns a nu nega celorlalți oameni aceeași prerogativă? Și prin urmare nu a luat el, prin faptul acesta chiar, obligațiunea de a-și mărgini libertatea sa acolo unde ea începe a lovi libertatea celorlalți, cerând și el același sacrificiu din partea celorlalți, ca astfel societatea să devie garanția drepturilor mutuale? De aci necesitatea de a recunoaște o autoritate care să poată judeca după rațiune întinderea cercului libertății fiecăruia, cerc a cărui întindere trebuie să fie aceeași pentru toți, ca să poată fi respectat, ca să fie necontestat. Așadar, libertatea, egalitatea și autoritatea sunt elementele primordiale ale vieții sociale.

În cât privește libertatea individuală, fiecare om este stăpân absolut, suveran, are dreptul netăgăduit de a dispune de persoana și de averea sa; avem fiecare liberul joc al activității noastre fizice și intelectuale; iar în cât privește libertatea socială, pe care englezii o numesc *principiul voluntar*, pe care Dupont White^a o numește *individualism*, se cuvine a ținea seama de respectul libertății celorlalți; cu alte cuvinte, că trebuie să se respecte prescripțiunile autorității, adică ale legii.

Libertatea și autoritatea trebuie să se combine în folosul fiecărui membru al societății, iar nu să se combată, căci de va fi luptă între aceste două elemente societatea se periclitează, și o libertate care nu recunoaște autoritate cade de sine prin anarhie, precum autoritatea cade prin abuzul puterii cu care a călcat libertatea.

Societățile ai căror membri nu-și înțeleg datoriile ce au unii către alții își dau mai totdeauna libertăți esagerate și rău înțelese, cari, mai curând sau mai târziu, produc ciocniri între interesele comune și particulare; degenerază într-o anarhie, al cărei singur remediu este despotismul.

Acel cerc vițios, în care se învârtesc unele societăți de secole, provine din imperfecțiunea morală a membrilor cari le compun și din puțina dezvoltare intelectuală în care sunt lăsați, căci libertatea trebuie să găsească în fiecare voința și puterea de a se supune adevărului și dreptății, altfel, societatea este în tot minutul în pericol de a fi spulberată.

„Legea veghează la ușa cetățeanului englez, numai justiția poate păși pragul, zice Laboulaye^b; liber în casă, numai afară din casă este supus autorității; este inocent până în momentul pronunțării condamnării, este judecat de magistrați inamovibili sau de juriu, în virtutea legilor cari au definit crima mai dinainte și au regulat procedura și pedeapsa.“

Libertatea omului nu trebuie să fie și nu poate fi absolută; sunt însă autorități mari cari în secolul trecut, pe când se

^a) CHARLES DUPONT-WHITE (1807–1878), economist socialist francez.

^b) ÉDOUARD LEFEBVRE DE LABOULAYE (1811–1883), jurist și om politic francez de orientare liberală.

punea piedici cugetării și dezvoltării, năbușind și oprind, au propagat ideea de o libertate absolută și au voit să ridice această idee la înălțimea unui principiu, să facă dintr-însa o dogmă socială. Dacă această idee poate fi un adevăr netăgăduit pentru un individ izolat, nu se poate însă admite în ceea ce se atinge de relațiunile cu ceilalți oameni, și consecința ei ar fi ca nimeni să nu se abție decât de la faptele cari nu-i convin sau pe cari nu voiește a le face, a nu recunoaște nici o lege alta decât voința sa proprie, sau cel mult a nu se supune decât numai la legile acelea pe cari el a binevoit să le admită; se înțelege că aceasta ar pune pe fiecare la voia întâmplărilor, adică la discrețiunea celui mai tare.

În fapt nu există un principiu recunoscut și netăgăduit prin care să se precizeze și să se stabilească marginile intervenirii autorității în viața omului. Fiecare opinează și hotărăște cum îi vine mai bine; unii merg până a crede că guvernul ar avea dreptul și datoria de a interveni și a întreprinde lucrări și acțiuni oriunde i s-ar părea că ar fi ceva de făcut, un rău de îndreptat; merg până a voi să fie în stat o unitate de putere care să facă binele cu sila, să-l impuie. Aceia ar voi o societate omogenă, o singură putere la centru, ducând acțiunea sa binefăcătoare, prin agenți subordinați și disciplinați, până la punctele cele mai depărtate. Aceste idei autoritare se apropie foarte mult în procedere de organizațiunile dorite de socialiști, căci și ele, pornind de la un principiu fals, caută să înlocuiască libertatea prin silă, impunând niște moduri de trai artificiale în locul celor naturale. Sunt alți cugetători, ca Bukle^a, de exemplu, cari, trecând în cealaltă extremă, sunt până într-atâta de geloși de respectul libertății, mai ales când e vorba de cea intelectuală, încât nu admit să se atingă nimeni de dânsa, nici în bine, nici în rău, nu admit nici măcar amestecul autorității pentru a încuraja literatura, artele sau științele, neagă orice acțiune alta decât aceea a justiției.

Tendința autorității este de a se întinde cât poate peste ceea ce trebuie și de a călca libertatea individului atât prin acțiunea

^a) HENRY THOMAS BUCKLE (1821–1862), istoric englez.

opiniunii, cât și prin acea a legislațiunii. La toate guvernele găsim tendința de a se întinde peste limitele dreptului natural.

În luptele partidelor politice, totdeauna minoritățile luptă în contra tendinței autorității, în numele respectului libertății, dar, lipsite de mijloace suficiente prin ele înseși, sunt fatalmente conduse de a-și căuta de multe ori puterea de acțiune în întrebuintărea de mijloace culpabile. S-a văzut timpi când un partid, amenințat în credințele sale politice, a mers până a uita sentimentul de patrie și de naționalitate pentru favorul realizării ideii căreia s-a devotat; atât devin de pasionate, încât uită orice rațiune, încât ceea ce partidele politice numesc toleranță nu este decât dreptul de a face tot ce vor și ceea ce împodobesc cu numele de libertate nu este decât triumful ideii lor.

Este peste putință a se adopta un sistem exclusiv, mai ales când este vorba de o societate puțin dezvoltată, ai cărei membri nu sunt încă în stare să judece și să prețuiască ceea ce se poate face în folosul tuturor; de aci vine că, cu cât o societate este mai puțin dezvoltată, cu atât guvernul are o mai mare acțiune asupra membrilor ei, și răspunderea lui devine cu atât mai mare cu cât poate intra mai adânc pe tărâmurile libertății fiecărui, și cu atât este mai obligat a forma rațiunea, a implanta credințe adevărate, a calma pasiunile, a combate ideile greșite și a dezrădăcina prejudițiile.

Tendința mai tuturor autorităților de a interveni în viața cetățenilor mai mult decât se cuvine a determinat pe mai mulți publiciști moderni a se ocupa să afle natura acțiunii ce se cuvine autorității și să determine într-un mod precis cercul acelei acțiuni; au căutat să însemneze până unde trebuie să se întindă suveranitatea individului și până unde trebuie să se înfișă puterea autorității, câtă parte din viață se cuvine individului și câtă societății.

John Stuart Mill proclamă că principiul care trebuie să dirijă raporturile societății cu individul, fie ca forță materială sub formă de penalitate legală, fie ca coacțiune morală a opiniunii publice, este „*de a opri pe individ de a vătăma pe alții*” și că aceasta este singura rațiune legitimă ce poate avea o societate de a se servi de putere în contra membrilor săi. Acest mare

publicist, după ce arată că asociațiunea este un drept individual, inviolabil și sacru, că ea rezidă în raporturile cari unesc pe oameni între dânșii și în legăturile cari constituie aceste raporturi, susține într-un mod general că *„tot ce este de dorit a se face în interesul umanității, al generațiunilor viitoare sau în interesul membrilor cari au trebuință de ajutor intră în atribuțiunile autorităților, afară de a remunera pe particulari sau pe societăți la întreprinderile lor“*.

El consideră pe orice individ ca răspunzător către ceilalți membri ai societății pentru orice rău pricinuieste, nu numai prin faptele sale, dar chiar și prin inacțiunea sa, și conchide zicând că *„fiecare trebuie să ia parte la lucrările și la sacrificiile trebuincioase pentru apărarea societății și a membrilor ei în contra amenințărilor și a vătămărilor“*.

Laboulaye are și el aceleași idei asupra libertății. Amândoi acești publiciști mari apără principiul libertății economice al lui Adam Smith: *lasă să se facă, lasă să treacă (laissez faire, laissez passer)*.

Baronul Wilhelm de Humbold consideră libertatea individuală ca o condițiune neapărat trebuincioasă dezvoltării și progresului societății. *„Scopul omului, zice el, nu scopul acela pe care ni-l arată niște pofte trecătoare, dar acela care ne este prescris de decretul eterne și nestrămutate ale rațiunii, este dezvoltarea întinsă și armonioasă a tuturor facultăților într-un tot complet și constant; așadar, scopul către care trebuie să tindă neconținut orice ființă omenească, și mai cu seamă aceea care voiește să influențeze asupra semenilor săi, este individualitatea puterii și a dezvoltării; pentru aceste două lucruri sunt necesare libertatea și varietatea de situațiuni, unirea lor produce vigoarea individuală și diversitatea multiplă care se contopesc în originalitate“*.

Baza societăților celor mai libere, a societății engleze și americane, este guvernul prin sine însuși, ceea ce ei numesc *self-government*. Să nu credem însă că înțelesul acestui cuvânt ar fi a se guverna fiecare pe sine, căci aceasta ar fi negarea oricărei autorități. Adevăratul înțeles este ca *fiecare să fie guvernat de toți ceilalți cetățeni*.

Englezii, prin proclamarea principiului libertății individuale, au luat toate precauțiunile în contra opresiunii, pe care mulțimea sau numărul ar voi să exerciteze în contra unei părți a societății sau în contra vreunuia dintr-înșii. „*Este de neapărată trebuință*, zice Mill, *a pune o îngrădire acțiunii legitime a opiniei colective asupra independenței individuale*“; această precauțiune este tot atât de necesară ca și aceea care s-ar lua în contra oricărui abuz de putere. Tirania majorității trebuie pusă în numărul relelor de cari societatea să se ferească; ea pătrunde în amănuntele vieții mai adânc decât toate tiraniile. Ideea că legitimitatea puterii constă în număr este o idee eronată, destructivă a libertăților și a adevărului.

Se vorbește mult de opiniunea publică, dar mai niciodată ea nu este rezultanta credințelor tuturor membrilor unei societăți asupra unei cestiuni; de cele mai multe ori este numai credința guvernului sau a unui partid care impune gloatelor credințele și voințele sale, și încă mai adese și guvernul, și partidele devin instrumente și organe ale tendințelor greșite ale mulțimii, ca să o poată domina.

Partidul care impune credințele și voințele sale este de cele mai multe ori o clasă, o corporațiune, un oraș, o mahala, o facțiune, un Ciceronache, un Luminărică, un ziarist, un ambițios, un Catilina, care pune mâna pe gloate sau pe acei cari le conduc, se proclamă opiniunea publică, voința națională și conduce societatea după ambițiunea sa, fără a ținea seamă de adevăratele sale interese; face și desface, și gloatele primesc orice zic ei cu aplauze, cu mulțămire și cu recunoștință.

Mulțimea judecă mai mult cu inima decât cu rațiunea; poporul iubește sau urăște, și nu are încredere decât într-acei pe cari-i iubește. Binele ce rezultă este mare când acel preferit, acel idol este la înălțimea așteptării sale, precum este și nenorocirea de mare când acea afecțiune se abate pe capul unui ambițios de rând sau al unui incapabil care nu o merită. Guvernele sau partidele cari pun gheara astfel pe voința gloatelor pot avea o aparență de tărie; dar aceasta nu face pe un popor nici fericit, nici liber, pentru că nici puterea absolută nu face tăria și stabilitatea guvernului, nici voința mulțimii nu consti-

tuie libertatea. Și una, și alta, ca să se poată susține, au trebuință să fie sprijinite de rațiune și de dreptate.

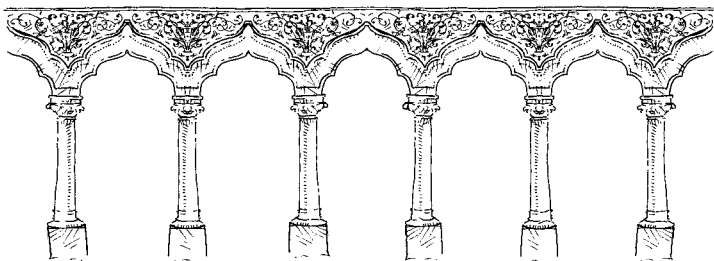
În cât privește libertatea intelectuală, adică libertatea cugețării, a conștiinței și a scrierii, publiciștii cei moderni nu recunosc autorității nici un drept de ingerință altul decât de a opri calomnia și apelul la violență; libertatea intelectuală este cerută de toți în general ca un drept inalienabil al omului, drept care trebuie să fie absolut. „*Libertatea opiniunilor și a discuțiilor*, zice Mill, *este o necesitate pentru dezvoltarea intelectuală, dezvoltare de la care depinde bunăstarea morală și materială a neamului omenesc*.” Sieyès^a zicea că „*presa este un al șaselea simț dat popoarelor moderne*”, și Georges Canning o pune așa de sus, că o consideră ca o a patra putere în stat, putere cu care guverna pe timpul cât parlamentele nu erau deschise.

„*Rolul presei*, zice Mill, *este de a ajuta progresul regulat și pacinic în care mișcarea se face prin inteligență, socialitatea se perfecționează la flacăra artelor, științelor și la lumina tuturor talentelor*.” Un stat nu poate exista liber fără presă, și presă liberă.

Într-un cadru restrins, ca al unei epistole, ar fi fastidios a mă întinde mai mult asupra acestui subiect; tot ce am voit este ca, într-un mod foarte sumar, să dau o idee despre libertate în esența libertății. Voi urma cu cele cinci libertăți primordiale, enumerate de Thiers, pe cari el le numește: *securitatea, libertatea electorală, libertatea reprezentățiunii naționale, libertatea presei și preponderanța reprezentățiunii naționale în direcțiunea afacerilor statului*.^b

ION GHICA

^a) EMMANUEL JOSEPH SIEYÈS (1748–1836), gânditor și om politic francez, cu un rol proeminent în timpul Revoluției și Imperiului. ^b) În această scrisoare, ca și în următoarea, Ion Ghica își expune ideologia liberală. Peste câțiva ani va reveni cu o scrisoare („Insula Prosta”, 1885, v. *infra*) în care își va nuanța oarecum concepțiile.

XI. EGALITATEA

Ghergani, iulie, 1881

Iubite amice,

O lună ca ziua, dame și cavaleri mulțime își îndreptau pașii spre grădinile din Strada Academiei. Două tinere elegante mergeau înaintea mea, târând de mână un băiețel ca de vreo patru anișori, în costum de mic dorobanț, cu căciulă țurcănească de oaie pe cap și cu pușcă de lemn de tei, sistem Davila.

Ele își comunicau astfel una alteia ideile lor sociale și fașionabile:

— Pune-ți în gând, soro, Mișu meu, una și bună, vrea să mă ducă să văd pe Mateescu jucând pe *Millo director! Quelle idee, ma chère!* Cu mitocancele! Apoi nu e smintit? Atunci să mai vază el! Auzi, să nu vrea să meargă la Stavri? unde merge nobleța mare, unde găsești societatea cea bună, pe toți tinerii *à la mode!* Lume *chic, ma chère!* nu-i. Poate intră prostului în cap că astăzi nu mai sunt boieri și negustori, suntem toți egali, tot o apă! Ce s-auzi la Millo, *ma chère?* românește și iar românește. *C'est à vous faire dégoûter*^a, cum zice Zizica mea. Unde mai e libertatea, soro? Te întreb.

— Stăi să ne uităm la afiș, întrerupse tovarășa, să vedem dacă se cântă *La chose*. Ce romanță delicioasă! e de nebunie, *cella vous transporte*.

— Mi-a spus vara ministrului, Tincuța, camarada mea de pension, că Stavri a adus una, n-are a face Gandon; zice că are

^{a)} „Să-ți vină să verși, nu alta“ (fr.).

niște costume numai fluturi și ca în opera *On demande des ingénues* o să joace cancan franțozește numai în trico. Să-i spui bărbatu-tău că, dacă vrea să fii în societatea mea, eu nu merg la teatru românesc; am fost într-o seară și am adormit, *j'ai piqué le chien toute la soirée, ma chère*^a.

Discutând astfel între dânsule, tinerele dame au trecut pe sub literele de foc ale grădinei, unde se joacă și se cântă franțozește.

Eu am urmat înainte și am intrat în grădina unde joacă Millo cu trupa românească, înaintea unui public puțin numeros în adevăr, dar care făcea un haz nespus, râdea de se prăpădea.^b

Mă așezasem la o masă, când iată că vin de se pun în vecinătate doi tineri parfumați, cu părul pe frunte despărțit pe sprânceană, *à la cocodès*^c. Veneau discutând.

— Cum vrei să progreseze o țară unde nu este egalitate? *Imagines-toi, mon ami*, că sunt de doi ani supleant de tribunal! *Cela tue le mérite*.^d Să trăiesc eu cu două sute cincizeci lei pe lună! Ce să mănânci și ce să îmbraci? Apoi nu-ți mai trebuie mănuși, birjă, mai o înghețată seara, un férber? Om ești! Dacă am cerut ministrului să mă numească în locul vacant de director la Cassa de Depuneri și Consemnațiuni, știi ce mi-a răspuns? „Acolo, domnule, trebuie un om care să cunoască serviciul, un om cu știință și cu experiență.“ *C'est triste, mon ami, il n'y a pas de carrière chez nous*.

— Când zic că nu le place egalitatea, știu ce zic, replică celălalt; nu vor să înțeleagă, nene, că fără egalitate toate sunt numai mofturi, *des fantasmagories*. Ce mai aștepți de la o țară unde se permite lui Licorescu să aibă douăzeci de mii de galbeni venit. Ce face cu ei? *Je vous le demande*. Adună la hârtii, dreptate e asta?... Știi că eram ca un frate cu Tilică; să vezi cum și-a ridicat nasul, nici nu mă mai bagă în seamă; are patru mii de galbeni pe an, *mon ami*, două de la tată-său și două de la

^a) „Am dormit toată seara, draga mea“ (fr.). ^b) Pentru atmosfera și repertoriul teatrelor și divertismentului bucureștean în epocă v. Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată. Vol. I (1871-1877), Vol. II (1878-1884)*, ed. de Aristița Avramescu și Tiberiu Avramescu, Humanitas, București, 2014. ^c) Ca filfizonii (fr.). ^d) „Nu se recunoaște meritul“ (fr.).

neastă. Cărnățescu i-a dat fata zicând că e de neam. Și eu s-aștept până o muri tată-meu, care, Doamne ferește! poate să mai trăiască încă zece-douăzeci de ani d-aci încolo, *et même alors*^a, tot, tot cinci mii de franci venit. Ce mai treabă! Apoi dreptate e asta, egalitate e, libertate e? Te întreb!

— Subiectul pe care l-am tratat eu alaltăseară, la puțul cu apă rece! Le-am zis: „Egalitate, libertate și dreptate, iată ce ne trebuie.“ Știi ce de lume era? Gemea, nu mai încăpea. Am pus cestiunea pe tărâmul subiectivității, n-am voit să o tratez din punctul de vedere obiectiv. *Que voulez-vous, mon ami, il faut combattre les préjugés*. Toți funcționarii administrativi, judecătorești și financiari, generali, coloneli și locotenenți, tot o leafă.

— Trebuie numaidecât să începem revista noastră *Tefelugul*, *c'est indispensable, mon ami*, să iasă măcar de două ori pe lună, *écraser les aspérités sociales et égaliser le sol de la patrie*^b; să arătăm bietului popor că nu e decât o victimă, să-i spunem că fără egalitate absolută nu poate fi fericit; să-l inițiam la ideile cele mari și generoase. *Toți oamenii deopotrivă să fie deviza noastră, nici mare, nici mic, nici bogat, nici sărac*. Să dispară aceste cuvinte din dicționar. *Figurez-vous* că săptămâna trecută mă cheamă președintele meu și-mi zice cu un ton, parc-ar fi fost *monsieur* Ducoroy când ne preda *Pandectele*: „Vă previu, domnule, că de veți mai lipsi de la datoriile d-voastre, precum faceți, o să fiu pus în penibila necesitate de a raporta ministrului și a-i cere înlocuirea d-voastră“. *C'est révoltant, qu'en dites vous? que devient la liberté, mon ami, dites-le moi, je vous prie!*^c Deși leafa mea nu e vreo treabă mare, dar de nu curge, tot pică; era cât p-aci să-i cârpesc o palmă să-i scape ochii.

— Lasă, bine ai făcut de nu te-ai potrivit lui, e om bătrân, ș-apoi i s-a cam slăbit balamalele capului.

— Și dacă e bătrân, ce! nu suntem toți egali?

^a) „Și chiar atunci“ (fr.). ^b) „Să zdrobim asperitățile sociale și să netezim solul patriei“ (fr.). ^c) „Este revoltător, nu-i așa? spune-mi, te rog, prietene, ce se mai alege de libertate?“ (fr.).

— Așa e, ai dreptate! uitasem.

După ce au golit două halbe de bere, s-au luat repede după două fetețe și-au dispărut printre becurile de gaz și printre salcâmiile grădinii.

Ideile pronunțate asupra egalității și a libertății de grupurile ce întâlneam m-au pus pe gânduri; îmi ziceam că sunt aproape douăzeci și cinci de ani de când s-au înscris în legile noastre fundamentale că toți românii sunt liberi și egali, și până acum n-am văzut măcar două linii în vreo carte, în vreun jurnal, care să ne explice ce este egalitatea, ce este libertatea, cum trebuie să le înțelegem și cum trebuie să le practicăm. Am lăsat pe fiecare să-și facă despre aceste drepturi ale omului ideea care-i place și care crede că-i vine mai bine la socoteală. Aceste reflexiuni m-au făcut să-ți adresez această epistolă. Mai îndrepteză și tu pe ici, pe colea erorile ce am putut comite în cugătărilor și aprecierile mele și împlinește lipsurile cari au rămas.

EGALITATEA

Egalitatea este o aspirațiune nobilă și generoasă a omului de bine, a omului înzestrat cu simțul dreptății și al echității, este îndemnul și speranța celui inteligent, celui învățat și muncitor, a celui care dorește suirea nivelului social, dezvoltarea progresului și a civilizațiunii.

Filon^a zicea că egalitatea aduce cu sine pacea și armonia, dă societăților o democrație regulată și binefăcătoare și le apară în contra ochlocrației aceleia în care mulțimea ignorantă și pasionată voiește să comande. Zicea că ea este înainte-mergătoare a libertății, care nu poate trăi, nici esista fără dânsa.

Egalitatea, deși e dorită de toți, dar foarte puțini o înțeleg, și mulți o înțeleg ca tinerii noștri de la Rașca, cum le vine mai bine la socoteală; mai toți o voiesc, cum zice poetul nostru Alexandrescu, *cu lei, iar nu cu căței*, cu cei de sus, iar nu cu cei de jos.

^a) PHILON DIN ALEXANDRIA (c. 20 î.e.n.—c. 50 e.n.), gânditor iudeu; a încercat o sinteză între filozofia greacă și tradiția iudaică.

Prostul și nătângul cere egalitatea cu omul de geniu, leneșul voiește să steie toată ziua cu fața la soare, și în loc de lipsă cere să bea și să mănânce mai mult și mai bine decât acel care muncește zi și noapte; desfrânatul și coruptul voiește să fie considerat deopotrivă cu omul virtuos. Negrul american de sud și al insulelor oceanice zice că este alb, „*moi être blanc, blanc comme vo, Massa*“ (sunt alb, alb ca dumneata, domnule). Parvenitul și ciocoiul voiesc numaidecât să fie de viță; își caută originea neamului în vreun cronicar, printre domnii cei mari sau printre boierii cei iluștri; se îmbracă cu câte un nume care nu este al său și se umflă într-însul ca un curcan, și dacă știe să scrie adoptă un stil arhaic, ca să samene cu strămoșul său.

Sunt cari nu se mulțumesc cu o noblețe de trei-patru secole și merg cu originea familiei printre negurile timpilor, vor să se tragă de la un Septim Sever sau cel puțin de la vreun Salust, și numele lor bulgărești, armenești sau grecești iau deodată o terminațiune în *us*; apoi să te mai ții patriot înfocat, etimologist la scris, ca să se știe că e viță de roman adevărat. Alții, de un temperament mai atrabilar, și-au imaginat o nobleță mai nouă, mai tare, aceea a opincei.

— Nu ești român ca mine, vere, zicea un țăran ciocoiit unui fecior de boier, nu ești fiu al poporului, ieșit din opincă, nepot, strănepot de plugar, get-beget coada vacii; ești ciocoi, pui de năpârcă.

În societățile omenești două feluri de inegalități au ocupat și ocupă pe moralști și pe legiuitori, acea de clase și de naștere și cea individuală. Cea dintâi este nedreaptă și tinde a dispărea, pe unele locuri a și dispărut; cealaltă este inevitabilă, fatală, căci își are originea în natura omenească și este consecința a o mulțime de împrejurări independente de prescripțiunile sociale și a legilor.

Creștinismul și, în urmă, revoluțiunea franceză de la 1789 au proclamat și au realizat egalitatea drepturilor și a datoriilor, lăsând individului îngrijirea și puțința de a-și lua în societate locul ce i se cuvine după munca, talentul și meritele sale.

Acea revoluțiune franceză a cărei acțiune s-a întins asupra Europei întregi, mai mult sau mai puțin, a garantat pe om în

contra opresiunii, făcându-l egalul tuturor, a proclamat dreptul pentru toți de a nu se supune decât legii, i-a recunoscut dreptul de a participa la facerea legilor, de a vota impozitele și de a controla întrebuințarea banilor publici, lăsând pe fiecare liber a-și exprima ideile și opiniunile prin scriere și prin cuvânt; a recunoscut pe toți egali înaintea legilor și a sarcinilor, a proclamat pe toți admisibili la slujbele statului.

Dacă cineva s-ar încerca să înlocuiască inegalitățile naturale printr-o egalitate artificială, ar cădea într-o greșală și mai mare decât cea a regimurilor trecute, ar păcătuî în sens invers, căci cea egalitate nu s-ar putea menține decât oprind puterile individuale și ar suprima cu totul mișcătorul cel mai puternic al progresului social.

Egalitatea condițiilor este o imposibilitate, o himeră. Aceasta însă nu va să zică că dezvoltarea oamenilor, prin educațiune și prin învățătură, prin îmbunătățirea traiului material, a stării igienice și a salubrității, nu micșorează deosebirile cele mari dintre oameni și că nu face ca distanțele morale și materiale să devină din ce în ce mai puțin simțitoare.

O societate bine organizată trebuie să caute să înlesnească, cât se poate mai mult, mișcarea de jos în sus, intervenind în ajutorul celor slabi nu pentru a-i pune deasupra altora, nici pentru a le supune lor pe cei tari, dar pentru a-i ajuta să-și dezvolte inteligența și energia; a face aceasta nu căutând a coborî pe cei de sus la nivelul celor de jos, ci căutând a pune pe fiecare în pozițiune de a se ridica singur.

Consecința acestor îngrijiri ar fi ridicarea stării morale a omului, suirea nivelului social. Să nu uităm însă că există totdeauna pentru fiecare o limită, peste care mijloacele sale nu-i permit să treacă, și ar fi o eroare a crede că dezvoltarea ar putea merge până a pune vreodată pe toți membrii unei societăți într-una și aceeași condițiune.

Legile au făcut tot ce puteau face pentru realizarea egalității, și astăzi în societățile civilizate omul nu mai depinde decât de lucrarea sa liberă și stăruitoare.

Oriunde ne-am arunca vederile, în România, în Elveția sau în Statele Unite, pretutindeni o să găsim oameni de deosebite

condițiuni; pe unii îi vedem trăind în palate cu îndestulare și lux, pe alții în case modeste, câștigând cu multă muncă și ostenală hrana de toate zilele; unii milionari și alții foarte săraci; unii sănătoși de minte și de corp, alții slabi și neputincioși; unii eseritând meserii mai comode și mai bănoase, alături cu alții supuși la lucrările cele mai ostenitoare și mai puțin retribuite. Aceasta însă nu ne poate face a zice că există clase, căci numirea de clasă este consacrată grupelor celor cari se formaseră prin privilegiu și prin naștere, prin drepturi recunoscute de legi. Iar acolo unde s-a proclamat libertatea cu toate consecințele ei, acolo unde legea recunoaște pe toți egali, distincțiunile ce vedem provin numai din deosebirea condițiunilor înnăscute naturei omenești.

Invidioșii și demagogii, folosindu-se de deosebirile ce există în condițiunile omenești, exploatează ignoranța mulțimii, prezentându-le ca distincțiuni de clase și de naștere; dezgroapă numiri moarte cari nu mai au importanță decât în istorie și le aruncă asupra aceloră în contra cărora își esercitează invidia și răutatea, fac pe oamenii creduli și simpli să creadă că privilegiile nu sunt desființate, că toți românii nu sunt egali dinaintea legilor și izbutesc prin fraze sunătoare a face pe mulțime să creadă că tot ar fi mai existind drepturi și privilegii.

La noi, ca și în celealalte țări libere, legea nu a putut desființa decât inegalitățile capitale, pe acele de convențiune și de naștere; dar n-a putut și nu va putea niciodată să desființeze nici inegalitățile de inteligență și de activitate, nici pe acele de averi, căci ele sunt o consecință fatală a naturei omenești.

N-a putut desființa decât inegalitățile artificiale, lăsând curs liber distincțiunilor naturale, lăsând individului toată libertatea și răspunderea. Și nu putea face mai mult, căci de ar fi mers mai departe, precum ar voi să facă unii socialiști, și de ar fi încercat să înlocuiască inegalitatea naturală printr-o egalitate artificială, ar fi căzut într-o eroare de o mie de ori mai mare decât aceea a regimului trecut, o eroare în sens invers a celei dintâi. O asemenea egalitate nu s-ar putea mănține decât numai comprimând puterile individuale și suprimând cu totul mișcătorul progresului social.

Oamenii nu au dreptul de a-și impune unii altora decât un singur lucru, *Justiția*, căci ea este cazul de legitimă apărare. Nu se poate impune unui om nici de a fi religios, nici de a fi milostiv, învățat sau laborios; și orice acțiune guvernamentală este o umiliațiune a inteligenței, a conștiinței, a muncii, a libertății omului.

Proclamarea principiilor cari trebuie să conducă societățile omenești a făcut să dispară inegalitățile legale, după cum am constatat-o mai sus. La noi, ca și la toate societățile cari au apucat pe calea civilizațiunii, rămân și vor rămânea eterne acele două inegalități cari provin din diferența ce există în facultățile fizice și morale ale indivizilor și din împrejurările din afară, cari nu sunt în puterea legiuitorului de a le regula.

Acele facultăți diferă de la un om la altul; patimile, voința și, într-un cuvânt, tot ce constituie caracterul sunt atâtea cauze de inegalități. Doi frați luați dintr-o condițiune înaltă încep viața cu același capital de învățatură, de educațiune și de avere; unul se ridică pe scara socială în avere și în considerațiune mai sus decât au fost părinții săi, pe când celălalt prăpădește și ceea ce a avut și, în loc de a se sui ca frate-său, s-a coborât. Iată doi oameni născuți egali și cari, după câțiva ani, se află despărțiți unul de altul prin mai multe trepte ale scării condițiunilor sociale. Din doi frați născuți într-una din condițiunile cele mai modeste, unul se suie prin ajutorul facultăților sale superioare, prin vitejie, prin virtute sau prin activitatea sa, până la treptele cele mai înalte ale societății, pe când celălalt cade și mai jos de condițiunea în care s-a născut. Nimeni și nimic nu poate opri acest curs natural al lucrurilor, și exemplele vor fi cu atât mai multe cu cât instituțiunile vor fi mai democratice și activitatea oamenilor mai mare.

Tot ce se poate dori este că acei cari se suie să fie mai numeroși decât acei cari se scoboară. Lucrarea socială trebuie să tindă a sui pe cei de jos la un nivel mai înalt de capacitate, de avere și de moralitate, iar nu să caute a scoborî pe cei de sus la condițiunile celor de jos, căci aceasta ar fi a scădea nivelul social.

Mișcarea de jos în sus și de sus în jos este o condițiune inevitabilă, fatală a vieții omenești. Ceea ce distinge națiunile

civilizate de cele rămase înapoi este că, mișcarea dintâi fiind mai mare, nivelul social se ridică neconținut, condițiunea indivizilor se îmbunătățește și societatea se învaluțește.

Am zis că împrejurările din afară sunt și ele o cauză de inegalități. Nu depinde de voința nimănui, nici de prescripțiunile legilor de a se naște și de a crește la stână, la pădure, la sat sau la oraș, în colibă sau în palat; a crește într-un colț de pământ unde nu există nici mișcare, nici viață intelectuală, unde nu există nici industrie, nici comerț, sau a crește într-un oraș centru de lumini și de activitate: iată o întâmplare care poate avea o influență foarte însemnată asupra viitorului unui om. Unul va ieși în lume cu puține cunoștințe și cu mai puțină experiență decât celalalt, și aceasta va face pe unul să întrecă pe celalalt prin luminile și prin experiența ce a dobândit din frecarea cu oamenii și cu lucrurile; dar totodată unul și-a creat și trebuințe mai multe, poște și aspirațiuni mai mari și necunoscute celuilalt, dar i s-au arătat și mijloacele de activitate ce poate pune în mișcare pentru dobândirea lor. Unul mai capabil, dar mai neastâmpărat, mai îngrijat, are de multe ori un trai mai greu decât celalalt: nenorociri și griji cari-l suie sau îl coboară.

În lume sunt atâtea condițiuni câți și oameni, un lanț de inegalități. Orișicare din noi, în oricare condițiune ne-am afla, avem pe alții deasupra și dedesubtul nostru, și dacă râvnim la mulți, sunt alții atâția, poate și mai mulți, cari râvnesc la noi, o infinitate de stări și de situațiuni cari se încrucișează și se superpun. Chiar dacă am lua două condițiuni cari ni se par foarte depărtate una de alta, găsim că, deși în unele privințe una este deasupra celeialalte, în multe altele însă ea este mai pe jos.

În societăți, și în cele mai democratice, se află o mulțime de elemente de clasare pentru oameni: averea, meseria, valoarea personală, cunoștințele, moralitatea etc.; mulțumirile însă cari constituie fericirea adevărată nu sunt totdeauna în raport cu împrejurările; ele sunt mai mult în raport cu caracterul și mai ales cu voința omului.

Inegalitățile există și vor exista totdeauna, dar clase nu mai există astăzi la noi; fiecare treaptă este atât de aproape de

treapta care precede și de cea care urmează, încât ar fi peste putință a trage linii de demarcare între unele și altele. De vom lua, de exemplu, averea ca termen de comparațiune, găsim că o mulțime de artiști de talent, medici, ilustrațiuni literare și științifice, oameni venerați și admirați chiar în viață, destinați poate a li se ridica într-o zi statuie, dar cari își țin viața cu greutate, în vreme ce oameni obscuri au adunat averi mari, trăiesc în bogăție și în lux. De vom lua un alt termen de comparațiune, funcțiunile statului de exemplu, cari mai pretutindene sunt o condițiune râvnită de oamenii vanitoși, ele sunt accesibile tuturor românilor, și știm că ele nu sunt o condițiune *sine qua non* de bun trai și de considerațiune ca să fie așa de râvnită.

În arte, meserii, industrie, în comerț și în agricultură este mai multă avere de câștigat și cel puțin tot atâta considerațiune, dacă nu și mai multă.

Dorința de a se sui pe treptele sociale este o aspirațiune naturală a omului, ea este mișcătorul cel mai puternic al progresului și al civilizațiunii; dar nerăbdarea face de multe ori pe cei de jos să piardă curajul și persistența până a căuta aiurea decât în muncă mijlocul de a ajunge acolo unde ar putea ajunge prin drumul cel drept și natural; îi face de multe ori nedrepti în aprecieri și puțin scrupuloși în întrebuintarea mijloacelor.

Aceștia, când devin numeroși, devin un instrument puternic al ambițioșilor; intriga se abate asupra lor, și ambițioșii își fac din credulitatea lor un mijloc de popularitate, amăgindu-i prin promisiuni care nu se pot realiza. Astfel, în loc de a activa și a grăbi îmbunătățirea condițiunilor, tămăduind suferințele, întârzie mersul, abătând atențiunea mulțimii de la calea care duce la îmbunătățirea societății și la dezvoltarea ei.

Tactica lingușitorilor care exploatează ignoranța și patimile populare constă mai totdeauna în a trage o linie despărțitoare în mulțimea condițiunilor sociale, având îngrijirea de a lăsa numărul cel mai mare într-o parte sub numirea de popor și calificând minoritatea de clasă privilegiată, de aristocrație, de boierism, de proprietari și de capitaliști, pe cari îi denunță poporului ca inamici, ca exploatatori ai muncii etc.

Grupul numeros, în mijlocul căruia își așază ambițioșii bate-riile lor, este clasa muncitoare. La vatra lucrătorului ostenit și supărat, ambițiosul caută a depreția și a înnegri pe acei cari s-au ridicat prin muncă și prin talent.

Astăzi munca și activitatea este necesară tuturor oamenilor, de orice condițiune; proprietarul, arendașul, medicul, artistul, inginerul, avocatul, judecătorul, ministrul, toți muncesc ca și comerciantul, ca și artizanul; atât numai că felul muncii diferă de la unul la altul, condițiunile nu mai există decât în deosebirea meseriilor, cari toate concură la lucrarea socială și ridică națiunile în avere, în considerațiune și în putere.

Lucrarea mânilor pe cari ei voiesc s-o deconsidere, clasând pe cei ce o exercitează într-o stare de inferioritate, este deopotrivă nobilă ca toate celealalte. Sunt lucrări de mâni cari sunt geniale, cari au immortalizat pe acei cari le-au săvârșit, lucrări cari au făcut gloria patriei, care a născut pe cei ce le-au făcut. Muzeele și expozițiunile produselor industriei sunt pline de gloria celor ce s-au numit Fidias, Scopas, Rafael, Buonarotti, Benvenuto, Palissy. Dacă unele din lucrările mânilor au mai multă însemnătate decât altele, aceasta nu provine nici de la legi, nici din impunere, ci numai de la împrejurări, ceea ce nu constituie, nici nu poate constitui clase.

Orice lucrare este susceptibilă de perfectibilitate. La cea din urmă expozițiune universală din Paris, acei cari au vizitat-o au putut vedea lucrări de dulgherie, de curelărie, de cizmărie, de tăbăcărie etc. cari făceau admirațiunea vizitatorilor, cari echivalau cu arta și puneau pe lucrătorii cari le-au produs în cel mai înalt grad al meritului industrial, deși aceste meserii trec de foarte modeste în ordinul social.

Grație desființării maestriselor și jurandelor^a, astăzi mai pretutindene în țările civilizate orice om tânăr sau bătrân poate trece liber dintr-o condițiune într-alta. Arendașul poate cumpăra moșie și devine proprietar de pământ, calfa devine stăpân

^a) Maestră, instituția meșterului; un individ nu putea exercita o meserie dacă nu fusese mai întâi ucenicul unui meșter membru al breslei. Jurandă, tribunal de arbitraj din cadrul unei bresle. Ambele sunt instituții specifice unui sistem economico-social bazat pe bresle, deci precapitalist.

sau se face comerciant, și nimic nu oprește pe fiul argatului și al artizanului de a ajunge, prin muncă și prin studii, profesor, judecător, general și ministru.

Dacă printre bogați se găsesc oameni cari nu muncesc și cari duc o viață de trândăvie, aceia nu întârzie de a trece curând în condițiunile celor săraci, precum săracii cari muncesc bine trec în condițiunea de bogați. Lenea și desfrânarea sunt viciuri care se găsesc în toate clasele; nici activitatea, nici virtutea nu sunt un monopol. Și unele, și altele sunt condițiuni sociale.

Dacă ne-am exprimat bine, am explicat până la evidență că în societățile libere nu există altă diferență între oameni decât aceea a îndeletnicirilor, iar nu de clase; inferioritatea și superioritatea în condițiuni nu există decât în imaginațiunile amăgite și în prejudețe, iar nu în realitate; diferențele cari există nu sunt decât ceea ce există într-o serie mai restrinsă, precum ar fi între chereștegiu, dulgher, tâmplar, strungar și ebenist.

Într-o țară unde a existat mai mult timp inegalități de privilegii și de naștere, unde prejudețele nu au avut timp să se șteargă, este lesne de înțeles că poate exista invidie și ură; clasele cari au fost oprimate sunt totdeauna dispuse a se crede apăsate; și când acea superioritate sau acea supremație a încetat, sentimentul demnității, deșteptat prin abolițiunea privilegiului și prin proclamarea egalității, dar lăsat fără mijloace de îmbunătățire imediată a stării materiale, a luat un caracter de iritațiune și de sfială, astfel că unii cred că vechiul regim apare sub alte forme, pe când alții sunt îngrijați, temându-se ca nu cumva să li se ceară și ceea ce nimeni nu este în drept a le lua; și unii, și alții se cred amenințați, cei dintâi de reacțiune, ceilalți de o revoluțiune socială destrugătoare.

Acest rău imaginar nutrit de intrigă și de zavistie este anevoie de vindecat și-i trebuie timp până să dispară. Legea a putut distruge inegalitățile cele adevărate, privilegiurile de clase, robia, claca, monopolurile, boierismul, dar nu a putut ordona înfrățirea inimilor.

Răspândirea luminilor, instrucțiunea pusă cât mai în grabă la dispozițiunea tuturor, învățătura adevărului, lupta în contra intrigii și a minciunii, răspândirea ideilor sănătoase și

folositoare, potolirea patimilor, a urei și a invidiei sunt singurele mijloace de a înlătura o mare primejdie în care ne aruncă vrajba âtâtată de oameni fără inimă și fără cuget.

Termin această epistolă zicând românilor de orice condițiune: „Aveți încredere unii într-alții, nu credeți pe cei cari vă zic că ar esista între noi oameni cari caută să oprime sau cari voiesc să se întoarcă la trecut, căci lucrul este peste putință și fără esemplu. Chiar dacă în spiritul cuiva ar cloci asemenea nebunie, acela ar fi numai vrednic de plâns, iar nu de temut. Folosiți-vă de binefacerile ce societatea noastră pune la dispozițiunea voastră, lepădați ura, lepădați invidia și temerea, recunoașteți superioritatea meritului și a virtuții, apropiați-vă unii de alții și uniți lucrările voastre într-o acțiune comună“.

Și zic guvernului: „Datoria ta de guvern patriot și liberal este de a nu-ți face din prejudiții un mijloc de guvernare, a nu linguși ignoranța, a nu ațâța patimile; datoria ta este să cauți a potoli urele, ca concordia să devie drapelul întăririi naționale. Înlăturarea și persecuțiunea talentului și a științei, chemarea la onoruri și la considerațiune a ignoranței și a prejudițiilor pot uneori să ducă pe un guvern a se bucura câțva timp de o popularitate aparentă și trecătoare, dar vine mai curând sau mai târziu o zi când va fi tras la mare răspundere și judecat cu asprime de istorie pentru toate nenorocirile în cari ar arunca țara prin asemenea procedări“.

ION GHICA

XII. O CĂLĂTORIE DE LA BUCUREȘTI LA IAȘI ÎNAINTE DE 1848

Ghergani, 20 iunie 1881

Iubite amice,

Azi te pui în tren la 9 seara, după ce ai prânzit bine la Hugues sau la Brofft, arăți tichetul conductorului care vine și ți-l timbrează cu cleștele, fumezi o țigară, două până la Ploiești; acolo îți bei ceaiul în tică, te întorci în vagon, apoi te înfășuri bine în tartan, îți pui paltonul căpătâi, te lungești pe canapeaua de catifea roșie sau în vagonul-pat, dormi ca acasă vreo nouă ceasuri și la opt dimineața te deștepți la Roman. Aici cafea cu lapte, cu un *kipfel*, două, și 17 ceasuri, minut cu minut, după ce ai plecat din București, te găsești transportat pe malul îmbalsamat al Bahluiului, în fosta capitală a fostului principat al Moldovei, unde ajungi dormit, mâncat și odihnit. Călătoria, mâncare cu bacșiș cu tot, te-a costat 80 de franci. Ei, vezi, acum 40 de ani nu era așa.

Îmi aduc aminte că odată^a plecam din București spre Moldova:

După mai multe vizite pe la Vornicie, la Postelnicie, la Agie, la casa poștei, alergături cari au dăinuit vreo zece zile, într-o vineri, în sfârșit, pe la orele 3 d.a., trosc, pleosc, intră în curte opt cai cu doi surugii, precedați de un ceașcă călare. Cât te ștergi la ochi înșirase caii, câte doi-doi, la trăsură, un fel de brișcă ușoară, s-o duci cu un cal; într-o clipă eram la capul Podului

^{a)} Scrisoarea relatează o călătorie a autorului de la începutul iernii 1841. În 1842 Ion Ghica primește o catedră la Academia Mihăileană de la Iași.

Târgului de Afară, Bariera Moșilor de astăzi; chiuiau și plesneau surugiii pe ulițele Bucureștiului de ridicau lumea în picioare, bărbați și femei alergau la uși și la ferestre ca să vadă cine trece.

La streajă, un fel de logofăt în scurteică lungă de pambriu verde se arată înaintea cailor.

— Ho, ho! și oprește trenul; cine sunteți dumneavoastră? mă întreabă, apropiindu-se cu șapca în mână de ușă trăsorei.

— Sunt cutare, îi răspund eu, declinându-mi numele și pronumele.

Căpitanul de barieră scosese un petic de hârtie din buzunar și însemna cu creionul zisele mele, muind vârful creionului de plumb pe limbă la fiecare literă.

— Și unde mergeți dumneavoastră?

— La Iași.

— Să nu fie peste graniță?

— În Moldova.

— Dar pasaport aveți?

Scot pasaportul și i-l arăt; căpitanul mi-l ia din mână, se uită la dânsul, îl mai întoarce, șoptește ceva cu secretarul său, apoi intră amândoi în cancelarie, de unde ies după o jumătate de ceas cu pana după ureche și îndoind pasaportul pe cute mi-l înapoiază cu cuvintele:

— Să umbli sănătos, coconașule!

La barieră se isprăvise caldarâmul și o luam pe șleau cu roatele în noroi până la buceă, caii la pas și surugiii croindu-le cu bicele la dungi beșicate pe spinare.

După patru ore de răcnete și înjurături, cruci și răscruci, sfinți și evanghelii, pe la opt seara intram în curtea poștei de la Șindrilita; picioarele cailor pocneau de câte ori ieșeau din noroiul gros, cleios și adânc. Făcusem 16 kilometri.

Acolo, după ce m-am rugat și m-am certat vreo două ceasuri cu căpitanul de poște, cu căpităneasa și cu ceaúșul, mi s-a dat de hatâr un surugiu cu șase cai în loc de opt scriși în podorójnă; și pe când se ridica luceafărul de ziuă eram la Movilița, altă poștă. Aici, refuz complet de a mă porni înainte, argumentul căpitanului era convingător.

— Cum să-ți dau cai, domnule, păcatele mele, că aștept din ceas în ceas să pice curierul rusesc de la Țarigrad; și cu omul împărătesc nu e de glumă, că-i știu păpara!

Iată-mă dar oprit în drum, Domnul știe cât.

Căpitanul, om politicos, m-a poftit în odaia de mosafiri, să mă încălzesc și să mă odihnesc pân-or sosi cai din sus sau din jos.

Pe un pat-sofa, de la sobă până la fereastră, dormea de-a lungul căpităneasa cu un copil la sân, alături cu culcușul căpitanului, care, la strigătul de tenor al surugiului meu, sărise din plapomă, numai în papuci și în cămașă de borangic; picioare la picioare cu căpităneasa, dormeau sforăind doi bieți călători, cari, ca și mine, așteptau sosirea de cai. O căldură amestecată cu duhoarea de oameni adormiți de nu-ți puteai trage sufletul!

Sâmbătă seara ajungeam în Urziceni, capitala județului Ialomița, oraș înecat în mocirlă dintr-un capăt la altul.

Peste zi începuse un vânt rece și noroiul se învârtoșa, strângându-se de frig, încât încet-încet se făcuse tare ca fierul, formând o cale zdruncinată; roatele săreau din hop în hop, aruncându-mă la fiecare pas al cailor dintr-un colț într-altul al trăsurii. Până la jumătatea poștei Mărgineni am mers cum am mers, dar acolo, dând într-un văgaș adânc înghețat, m-am pomenit cu trăsura într-un peș, se rupsesse osia și rămăsese în trei roate. Surugiii descălecară, se uitară, deteră fiecare trei fluier de mirare, ceea ce însemna că era cazul grav; unul dehamă șăuășul și porni pe fugă spre poștă să caute ajutor.

Din ce în ce mai mult crivățul se întetea și frigul mă pătrundea; m-am strâns cât m-am strâns, dar dacă am văzut ș-am văzut, m-am dat jos, imitând pe surugiul care rămăsese cu mine, m-am adăpostit la spatele trăsurii, dând din mâini și din picioare; dar și așa n-a trecut mult și n-am mai putut juca, simțeam că amorțeam, mă apucase un fel de piroteală; atunci m-am hotărât să deham și eu pe celalalt șăuăș și am luat-o la fugă spre poștă, în voia lupilor, cari începuse a urla. Pe la jumătatea drumului venea rotarul poștei călare, aducând un drug de lemn la spinare, și despre ziuă intra și trăsura mea în poștă. Am petrecut ziua de duminică în fabricarea osiei și seara

porneam spre Focșani, oraș a două principate, capitala a două județe, a Slam-Râmnicului^a pentru Muntenia și a Putnei pentru Moldova.

Luni pe la amiazi, pe când eram în ulița mare în mijlocul târgului, îmi iese înaintea un impieगत cu guler roșu și cu spângă, face semn surugiilor să oprească, se apropie de mine cu un aer maiestuos și începe cu:

— De unde vii? Unde te duci? Cum te cheamă? Ce ești?

Îi răspund:

— Viu de la București și mă duc la Iași.

— Unde ți-i pasaportul?

Îl caut și i-l dau.

Impieगतul autorității moldovene îl întoarce, îl observă, uitându-se când la mine, când la caracteristicile însemnate într-însul, comparându-le din ochi. Se sfătuiește câțva cu colegul său de pe țărmul muntenesc și mă întrebă unde trag, ca să-mi aducă pasaportul la gazdă. În zadar protestez, cerând să mi-l dea îndată ca să-mi pot urma drumul, mi se răspunde că nu se poate până ce nu l-o viza isprăvnicul, și, fără mai multă vorbă, adresându-se către surugiul dinainte, îi zice:

— Du-l, mă, la han la Petrea Bacalu.

Petrea Bacalu era pe atunci numele de modă al otelurilor din Moldova, cum am zice astăzi Grand Hôtel, fie cât de mic. Acest nume fusese ilustrat de bogatul Petre Bacalu din Iași, un văr al vestitului Hagi Petcu Pristanda.

De-abia scăpasem de întrebările pázitorului graniței, când trei pași mai înainte cad în investigațiunile unui alt funcționar; acesta era omul oțucpíului, care, după ce mă întrebă dacă am ceva marfă sau ceva haine nouă, începe a-mi scotoci prin trăsura și prin geamantan. Era considerat ca mare pagubă pentru fericirea Moldovei sau pentru a Munteniei dacă o bucată de cașcaval, de postav sau vreo sticlă de rachiu ar fi trecut nevămuită dintr-o parte într-alta peste șanțul care despărțea Principatele. Aș întreba pe protecționiștii sau pe partizanii sistemului vamal dacă, prin faptul că a pierit bariera de pe

^a) Slam-Râmnic, numele vechi al fostului județ Râmnicu Sărat.

acel canal, stabilindu-se liberul schimb dintr-o parte într-alta, România a păgubit ceva și dacă nu este mai bine astăzi decât atunci.

Peste șase ceasuri isprăvisem, se îndeplinise toate formalitățile prescrise de legi și regulamente, un slujitor îmi adusese pasaportul cu iscălitura isprăvnicului. Iordache Pruncu, chehaiăua, îmi adusese podorójna și iată-mă iar pe drum, trăsând și plesnind.

Caii vestitului Privilegiu^a aveau privilegiul de a se hrăni cu răbdări prăjite, cum zicea surugiul, mâncare care-i făcea seci la pânțele și ușori la carne, te duceau într-o goană de la o poștă la alta, alergau cât puteau bieteles dobitoace, negreșit cu speranța, totdeauna înșelată, că dincolo vor căpăta câteva dramuri de ovăz. M-au dus de la Focșani la Iași ca vântul. Zăpada acoperise grunzii, pusesem trăsura pe tălpi de sanie și alunecam ca năluca pe șesul alb.

A cincea zi după plecarea mea din București, priveam de la Răpedea încântătorul tablou ce se dezvăluie dinaintea ochilor la apărarea Iașului. Și mă coboram la otelul de Petersburg, în casele lui beizadea Petrache Mavrogheni^b din uliță.

Suflam în niște lemne ude să aprind nițel foc în sobă, când aud un glas zicând frumoasa română irlandeză:

Late rose of summer

acompaniată de o harpă măiastră. Era frumoasa și grațioasa cântăreață engleză dra Bishop și marele harpist Boza; repetau concertul ce se găteau să dea a doua zi în salonul generalului Tudoraș Balș.

Călătoria de la București la Iași mă costase 800 de lei vechi, aproape 300 de franci, afară de cele cinci zile de osteneală, de suferințe și de necazuri.

^a) Porecla unui antreprenor al poștelor de la jumătatea secolului al XIX-lea (care arendase *privilegiul* poștelor); v. *supra*, p. 37. ^b) PETRE MAVROGHENI (1819–1887), om politic, diplomat, ministru de finanțe și de externe sub Al.I. Cuza și Carol I; înrudit doar colateral (nepot de frate) cu Nicolae Mavrogheni vv., astfel încât titlul de beizade pe care i-l atribuie Ion Ghica este o licență.

Căutam să mă mut de la otel, când bunul și ospătosul meu amic căpitanul Alcaz a venit și m-a luat la dânsul.

În casa unde ședea, în stradă, sala despărțea două apartamente: la dreapta locuia Nicolae Docan cu vărul său Alecu Cuza, fostul domn de la 1859 până la 1866, și cu Philadelph Conici; la stânga, în două camere și un salon, locuiam eu cu stăpânul apartamentului. Masa era în comun, într-o cameră pe galerie.

Am petrecut acolo mai o iarnă întreagă, până m-am mutat la tine. Avusesesi nenorocirea să pierzi pe iubita ta mamă, și tatăl tău era dus la Viena cu slujba domnească.

Grație vouă, amicilor mei din Paris, în puține zile eram cunoscut și bine primit în toate casele, cu o ospitalitate și o bună-tate pe care n-oi uita-o niciodată.

Puțin după sosirea mea în Iași, am fost admis în audiență la Mihai-vodă Sturdza, prezentat de secretarul său, maiorul Cogălniceanu, și de adjutantul de serviciu, căpitanul Alcaz. După ce am răspuns respectuos la întrebările ce principele a binevoit a-mi adresa, i-am înmănat scrisoarea boierilor din București, scrisoare despre care ți-am vorbit într-una din scrisorile mele precedente^a. Pe când domnul citea, chipul i se lumina, figura lui, mai totdeauna posomorâtă, dobândise un zâmbet de satisfacțiune, luase o espresiune de blândeță. După ce a isprăvit citirea, a rămas câteva momente gânditor, cu ochii în jos, într-o stare de reflecțiune melancolică, apoi pune scrisoarea pe masă și, ridicând ochii asupra mea, îmi zise că era foarte măgulit de sentimentele de stimă și de încredere ce-i exprimau boierii munteni, dar că realizarea acelor dorinți era intempestivă. Lucrul nu era posibil în momentul de față pentru că împăratul nu permitea. Îi răspund că principiul era înscris în Regulamentul organic și iau îndrăzneala a-i zice pe *Audaces fortuna juvat*, cuvinte la cari întâmpină că acel care răspunde înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor de soarta unui norod datorește să fie prudent.

După aceste puține cuvinte schimbă conversațiunea, întrebându-mă despre studiile ce făcusem la Paris, mi-a vorbit

^a) V. *supra*, p. 139.

filozofie, literatură, estetică, m-a ținut mai mult de un ceas. Mihai Sturdza era, precum știi, un om plin de învățătură și se complăcea foarte mult în asemenea convorbiri.

Într-o vară ședeam la via lui Stratulat de la Socola, aproape de frumoasa vilă a lui vodă. Într-o zi, ducându-mă la Măria Sa cu hârtii de serviciu, îmi zise:

— Am auzit că-mi ești vecin, cine-ți poartă de grije acolo, cine-ți face prânzul?

Eu îi răspund:

— Nimeni, Măria Ta.

— Și ce? Trăiești fără a mânca?

— Nu, Măria Ta, mănânc, dar nu prânzesc.

— Vasăzică, faci deosebire între a mânca și a prânzi. Ei bine, eu prânzesc, vino să mănânci la mine în toate zilele.

Doamna și beizadelele erau duși în străinătate, și vodă era singur la Socola numai cu vărul său, generalul Alexandru Sturdza, mult învățatul teolog, care venise să petreacă câteva săptămâni la Socola. La masă erau numai ei doi, eu și iubitul nostru amic, plăcutul colonel Guluță Leon.

În toate zilele după masă treceam în salonul cel mare, unde, vodă fumând din ciubuc, conversam și discutam ceasuri întregi literatură, artă și științe, ba uneori și politică, până ce venea logofătul cel mare Niculae Canta sau Ștefănică Catargiu cu anaforale de întărit.

Mihai Sturdza avea dreptate a crede că timpul unirii Principatelor nu sosise, dacă judecăm după stăruința și după mijloacele de tot felul puse în joc la 1842 de consulul general Dașcoff^a ca să scoată pe Câmpineanu din lista candidaților și să facă să scuzeze alegerea lui Gheorghe Bibescu, căruia-i lipsea și etatea de 40 de ani, și însușirea de nepot sau fiu de fiu de boier, condițiuni cerute de Regulament pentru a putea fi ales domn.^b

Așteptam deschiderea navigațiunii Dunării în sus sau în jos. Gândurile-mi erau împărțite: să mă duc în Sicilia, unde un camarad al meu, Villeroz, se afla în capul unei exploatări de

^a) IAKOV ANDREEVICI DAȘKOV (1803–1872), diplomat rus, consul general în Principate (1840–1847). ^b) V. *infra*, p. 109.

sulfur, care-mi scria că putea să-mi procure o pozițiune bine plătită, sau să mă întorc în Franța, unde eram sigur de protecțiunea lui Elie de Beaumont, lui Berthier și a lui Dafiemoz, profesorii mei de la școala de mine din Paris. Când, într-o zi, aflându-mă la Iorgu Ghica cel bătrân de la deal, am fost prezentat lui beizadea Niculache Suțu, unul din boierii cei mai învățați, atunci postelnic și efor al școalelor. El petrecuse mai mulți ani în București pe la 1818 și 1821, pe când tatăl său, Alecu-vodă Suțu, domnise în Țara Românească.^a Cunoscuse pe toată lumea bucureșteană de pe atunci; a stat mai mult la vorbă cu mine, întrebându-mă de unul și de altul, m-a întrebat despre scopurile ce aveam și m-a sfătuit să primesc a rămânea în Moldova, oferindu-mi o catedră în Academia Mihăileană, și iată-mă așezat înaintea unei table cu creionul de cretă în mână, arătând tinerilor, dimineața, proprietățile cercului, ale elipsei, ale parabolei și ale iperbolei și, după amiazi, vorbindu-le despre formațiunile munților și-a straturilor pământului.

Grei, dar plăcuți ani am petrecut noi împreună; mult am luptat noi, tinerii de pe atunci, cu prejudețele și cu obiceiurile cele rele, mult am apropiat noi clasele între dânsele; multe idei greșite de ale bătrânilor și de ale boierilor am spulberat și multe idei moderne am împlântat în spirite; multă rugină am curățit de pe mulți. Am făcut-o respectând credințele fiecăruia, cinstind perii cei albi, lăudând și admirând fapta bună, ori de unde venea, și venerând pe acei cari iubeau țara și dreptatea.

Lucram și luptam nu împins de setea de posturi bine plătite sau de dorința de ranguri pe scara arhontologiei, dar numai de dorința de a dezvolta în spirite și în inimi sentimentul bine-lui, al frumosului și iubirea de țară. În bani eram plătiți cum da Dumnezeu; eu, pentru două lecții pe zi, adică 24 de ceasuri de catedră pe săptămână, primeam 300 de lei vechi, 8 galbeni, ceva ca un franc pe lecțiune; dar eram bine răsplătit prin satisfacțiunea ce simțeam văzând pe toată ziua cum se lărgea cercul ideilor celor bune. Lucram fiecare cu cuvântul și cu condeiu,

^{a)} Pentru o imagine asupra uneia dintre cele mai importante figuri politice din Moldova de la jumătatea secolului al XIX-lea, v. *Memoriile principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei*, ed. cit.

după puterile mijloacelor noastre, la dezvoltarea naționalității române. Și știi că lucru nu era lesne într-un timp pe când chiar cea mai mică aluziune era pedepsită cu închisoare și cu esil.

Ca să aibă urmașii noștri o idee despre libertatea cugetării de atunci, le voi spune că marele nostru poet Alexandrescu fusese închis la agie la București fiindcă consulul general Ritof descoperise că în fabula *Lebăda și puii corbului*, prin Vulpe poetul voise să înțeleagă pe Rusia, prin puii corbului pe noi, românii, pe cari Vulpea voia să-i amăgească, și prin Lebăda pe Franța, care voia să ne scape din labele Rusiei.^a

Un profesor din Academia Mihaileană, Lăzărescu, era destituit pe spusa unui călugăr muscal din Mănăstirea Neamțului, care raportase consulatului rusesc că, ascultând la o fereastră, auzise pe acest profesor enunțând idei liberale. Consulul Kotzebue ceruse destituirea lui, și nici ministrul instrucțiunii publice, Alecu Balș, nici vodă nu îndrăzneau să-l scape.

Cuvântul progres era proscris. Vestitul cenzor Florescu s-a spăriat și s-a scandalizat când i-am dus no. 1 al revistei ce începusem cu tine, cu Cogălniceanu și cu C. Negruzzi, intitulată *Propășirea, foaie științifică și literară*; a șters cu condeii său cel aspru cuvântul din frunte, îndurându-se a lăsa numai *foaie științifică și literară*. Mult răsunset a avut acea publicațiune, deși fără titlu, până când foarfecele cenzorului au venit și i-au tăiat firul vieții.

Ți-aduci aminte de impresiunea ce a produs cetirea întâielor tale poezii, acasă la Alecu Balș Lungu, unde începusem a ne aduna în toată luna, ca să petrecem seara în convorbire și cetiri literare, serate la cari asistau mulți din boierii cei mari, între cari unul din cei mai regulați era Grigorie Ghica^b, fostul domn de la 1849 până în 1857.

Ți-aduci aminte cu câtă căldură și devotament am susținut candidatura la scaunul arhiepiscopal a episcopului de Roman, în contra starițului de Neamț, Neoniil, care era patronat de consulul rusesc, și cum am convins pe toți boierii să voteze pentru Meletie, care era un bun român.

^a) V. *infra*, „Amintiri despre Grigorie Alexandrescu“. ^b) GRIGORE ALEXANDRU GHYKA, domn al Moldovei (1849–1853, 1854–1856).

Ți-aduci aminte cu câtă energie am smuls din mâinile poliției o damă care avusese imprudența de a profera într-o seară sub mască cuvinte cu aluziune politică, cum ne-am grupat toți tinerii într-o gândire, puind în capul nostru pe cavalerescul cneaz Gheorghe Cantacuzino, și cum am rezistat soldaților cari avea ordin să întrebuițeze baioneta în contra noastră. Parcă văz și acum pe regretatul nostru amic Alecu Moruz tăvălindu-se într-un terci de noroi cu trei soldați în brațe.

În Academia Mihăileană organizasem câteva cursuri libere. La interesantele lecții de istoria țării, ținute de Cogălniceanu, amfiteatrul era totdeauna plin, la cursul meu de economie politică începuse a veni mulți boieri și ascultau cu atențiune.

Noi, tinerii, devenisem sâmburele împrejurul căruia se grupau ideile viitorului.

Eram susținuți în societate, în propaganda ce făceam în favorul ideilor liberale, de Elena Negri, sora lui Costache Negri, de amica sa, frumoasa și grațioasa Emilia Reymon, de fiicele doamnei Maria Rosnovanu, Catinca și Zoe Sturdza. Ideile egalitare și democratice începuse a se introduce chiar în saloanele elegante și aristocratice ale plăcutei și spirituoasei contese Elena Sturdza.

Cu câtă părere de rău am părăsit Iașul și m-am despărțit de voi, bunii mei amici; o datorie de familie sacră și dureroasă mă chema la București; tatăl meu căzuse greu bolnav.

ION GHICA

XIII. DASCĂLI GRECI ȘI DASCĂLI ROMÂNI

22 octombrie 1882

Iubite amice,
Îți mai aduci aminte, amice, de:

...vremea cea frumoasa
Chind un dascalos grecos
Inarmat c-o varga grosa
Paradosa faneros
Aritmetichi
Ke gramatichi
Ke istorichi
Ap' edo'p echi^{a)}

Cu domniile fanarioților se întrodusesese în țară o mulțime de dascaleci (loghiótati), ca institutori prin casele boierești. Ei învățau pe coconași să vorbească limba Fanarului cu vodă și cu marele postelnic, când s-or face mari.

N-am apucat pe dascălii cei iluștri: pe Lambru Fotiadi, pe Vardalah, pe Comita, cari purtau ișlic și ceacșiri, dar am cunoscut pe vestitul Kirkireu de soioasă memorie, care crescuse pe banul Manolache Băleanu și l-a dădăcit până la moarte; am văzut pe elegantul Mitilineu, cu un ochi la făină și cu altul la slănină, cu pălăria în forma tingirii, largă în fund de două ori cât diametrul capului și pusă pe o ureche; el, după ce isprăvisese pe Niculache și pe Ștefan Golescu, feciorii lui Dinicu Golescu,

^{a)} „Preda limpede / Aritmetica / Și gramatica / Și istoria / De aici și până colo“ (ngr.).

trecuse la Crețulești și la urma urmei se făcuse neguțitor de ciorbă, hrănind cu o deopotrivă îngrijire și stomacul, și spiritul tinerimii care îi încăpea în mână. Am cunoscut pe crudul Corița, care bătea pe verii mei de-i zvânta. Am *parastisit* pe *Fiii lui Brutus* cu epicul Aristia și am trăit un an întreg la Paris cu blajinul Likeardopol, care cânta din *Norma*^a pe psaltichie.

De la zaveră ei lepădase lebadeăua și tombatéra și se îmbrăcase nemțește; purtau mai toți frac cafeniu-deschis, cu coadele lungi până la glezne și bumbi de alamă, pantaloni verzi, strimți pe picior, jiletcă vărgată, cravată liliachie și gulер scrobît băț, nalt peste urechi.

Metoda și programul lor de învățătură era același pentru toți. Începeau cu *Eclogarion* de la *file Grigoire* (amice Grigorie), un fel de crestomație *ad usum Delphini* (delfinul era amicul nostru Grigore Caracaș, în onoarea căruia un dascăl Crisorora scrisese acel op). Când ajungeai la scoarța din urmă a cărții, te trecea la *Terpsitea*, așa se numea gramatica compusă de prea învățatul dascăl Neofit Duca; îți da de citeai din *Dialogurile morților* lui Lucian și te punea la tehnologie. Dacă declinai bine numele și conjugai verbul, erai scăpat, dacă nu, *tipto*^b! Loghiótatul nu se turbura de înțelegeai sau nu, de știai cine era Caron, ce era Stixul și ce putere avea Joe. După trei sau patru ani ajungeai la Xenofon sau la Plutarh, cu care te deprindea la sintaxă; potriveai alți trei sau patru ani numele cu adiectivul, cu adverbul și cu pronumele; de le nimereai, bine, erai scăpat; de nu, *tipto*!... Nici nu vrea să știe dacă înțelegeai copilăria lui Cir, de cunoșteai sau nu locurile pe unde au trecut cei zece mii, sau să caute să te interesezi la viața lui Timoleon sau a lui Epa-minonda; totul era tehnologie și sintaxa să-i fie cu bine și te trecea la poezi începând cu *Minin aide*^c, și în zece ani te da gata, *telios*^d. Fără noțiuni serioase de istorie, fără filozofie și fără elemente de matematică, te lua de mână și te ducea, într-o duminică, la părinți, zicându-le cu îngâmfare:

— Băiatul a isprăvit cartea!

^a) *Norma*, operă lirică de Vincenzo Bellini. ^b) „Te plesnesc!“ (ngr.)
^c) „Cântă mânia“, începutul *Iliadei*. ^d) Isprăvit, gata (ngr.).

Vestea se ducea din dascăl în dascăl, până la palat; și dacă erai de părinți bogați, vodă te îmbrăca cu caftan și te însura cu fie-sa, cu nepoată-sa ori cu vreo fată din casă, uitată de Dumnezeu. Când Dumitrache Buzoianu, fecior de boier bogat din Buzău, a isprăvit cartea, Caragea l-a însurat cu vară-sa Sultânica, pe care ai fi văzut-o și tu. Când Niculache Ghica a ieșit *telios*, vodă i-a dat pe nepoată-sa Smărăndița, fata domniței Nastasiicăi, și l-a făcut agă. Când tânărul Manolache Băleanu a fost dus la curte de Kirkireu, vodă Suțu^a i-a lăsat barbă și i-a dat de nevastă pe fiică-sa, domnița Catinca, înzestrând-o cu moșia orașului Târgoviște. Vezi, atunci s-au sculat târgoviștenii cu mic, cu mare, și-au venit la Divan la București cu rogojini aprinse în cap și cu jalba în proțap, s-au dus la biserică la Sfântul Nicolae cel Sărac din strada Victoriei și după liturghie, ieșind în curtea bisericii toți cu făclii de ceară galbenă aprinse, le stingeau într-un butoi cu smoală aprinsă, strigând:

„Afurisit să fie vornicul... și așa să se topească casa lui!“

Se zice că ți se făcea părul măciucă. Vornicul pe care îl afurisea era boierul român care iscălise darea moșiei.

N-a trecut un an, și domnița, nevasta Băleanului, murea din facere. Vodă, tatăl ei, murea otrăvit de ai lui^b, și mai târziu casa boierului care a iscălit în adevăr că s-a stins.

De atunci a ieșit vorba „gură de Târgoviște“.

De aceea moșie nimeni nu s-a putut apropia și a rămas și până în ziua de astăzi tot a orașului. Se zice însă că s-ar fi cam știrbit pe ici, pe colea în timpurile din urmă.

Pe când cu dascălii greci, ziua copiilor începea cu răsăritul soarelui și se isprăvea pe la două ore după apus. Dimineața, dulceață și cafea, la amiază, prânz țapăn cu ciorbă și cu rasol; după aceea, somn un ceas, două; după somn, iar dulceață și iar cafea, seara mâncare și-apoi culcare. Ora cea mai așteptată de copii era somnul după amiazi, dacă grecul nu-ți încuia ușa ca să nu te poți duce să te joci în curte sau în grădină. Când te închidea, nu-ți rămânea altă scăpare decât de a prinde câteva

^{a)} Alexandru Suțu vv.; evenimentul narat în continuare se petrece în oct. 1820. ^{b)} V. *supra*, p. 90, n. a.

muște, a le agăța bumbac netors și a le da drumul să se ducă să mângâie nasul adormitului; grecul se deștepta furios și, ca să poată dormi în pace, îi deschidea ușa și te da afară din odaie; atâta pagubă! Pe seară te ducea la plimbare pe Dealul Mitropoliei, la grădina Breslei sau a lui Deșliu, unde se găsea cu alți greci. Apoi acolo să fi auzit novitale și mandâte, strategii și filonichii; ai fi zis voinicii voinicilor; mâncau jăratice și beau flacări.

— Să fi fost eu în locul lui Bozzari, zicea viteazul Coriță, nu atacam pe la aripa dreaptă, ci trăgeam drept în mijlocul ordiei și nu lăsam să scape nici picior de turc.

Mintosul Mitilineu, ca insular ce era, cu cunoștință despre ale mării, striga cât putea:

— De eram acolo, nu lăsam pe Miauli să dea drumul brulotului pe crivăț, așteptam austrul și ardeam toate corăbiile turcești. Auzi, să-i scape Căpitan-pașa!

De câte ori îmi venea să le zic: „Bre oameni buni, dacă sunteți așa de viteji, de ce nu vă duceți să vă bateți acolo și să mă lăsați pe mine în pace!?”

La ochii lor toți eroii acelei lupte gigantice – Bozzari, Colocotroni^a, Coletti, Miauli, Canari, Sahturi – erau numai greci, nu voiau să știe că suliștii, manioștii, specioștii și epiroștii sunt mai toți arnăuți și români. De câțeva vreme venise un fel de sălbatec, care, când auzea că trata pe Bozzari de grec, se înfură, se răstia le ei strigând:

— Nu grec, arvanit, bre!

Acela venea de la bătălie.

Gheorghe Șerifu, așa era numele lui, fusese crescut de mic copil de Kiciu, tata lui Marcu Bozzari, la Suli în munte. Deși Ali pașa Tebedelen întrebunțase toate espedientele credincioșilor săi, Nuțu și doctorul Voia, cu ajutorul cărora curățise mulți bei feudali din Albania, musulmani și creștini, nu putuse însă nici să prinză, nici să biruie pe beiul de la Suli, pe Șoimul muntelui, și în fine, ca să trăiască frățeste, fusese siliți să-și dea copiii amanet unul altuia. Kiciu Bozzari dedese pașei pe fiul

^a) THEÓDOROS KOLOKOTRÓNIS (1770–1843), general și om de stat grec, cel mai important conducător militar al revoluției; este considerat unul dintre părinții națiunii elene moderne.

său Marcu, copil de doisprezece ani. Șeriful, camaradul său, l-a întovărășit. După doi ani de răbdare, Marcu se scoală într-o noapte, deșteaptă pe Șeriful și-i zice:

— Gheorghe, hai să fugim!

Cum au zis, au și făcut. Copiii pornesc peste zidurile și peste șanțurile Ianinei; dar, când să puie piciorul pe pământ liber, iată că-i ajung oamenii lui Tebedelen și-i duc peșcheș îndărăt la Ianina. Pe Marcu l-a cruțat pașa, că-i era frică de Kiciu, dar pe bietul Șeriful, după câteva bastoane, l-a ținut doi ani în fiare. Marc, cum a văzut pe camaradul său cu picioarele ușurate, iar a luat-o la picior și, cu toate descărcăturile de puști ale arnăuților lui Ali, a putut răzbi la Preveza. Șeriful a trăit de atunci tot pe lângă Marcu. La revoluția grecească l-a întovărășit în douăsprezece bătălii, până l-a scos mort în brațe din ordia turcească. Apoi, cu trei gloanțe în piept, s-a târât din vizunie în vizunie și, urmând după cer Calea Robilor, nimerise la Bălteni, lângă Ghergani. Acolo, cu câteva bucăți de pastramă, covrigi și trei-patru păpuși de smochine, ținea băcănie, care băcănie mai în urmă s-a făcut han și hanul s-a prefăcut în moșie cu casă mare boierească, în care a trăit ca un derebói până la anul 1874.

Casa era o adevărată fortăreață, și odaia lui, un arsenal; trei-patru șișanële totdeauna încărcate până la gură, săbii, iatagane, pistoale, sulii și topoare acopereau pereții de jur împrejurul icoanelor. Din pridvor la dreapta și la stânga porneau ponciș două meterezuri, prin zid, care duceau bătaia puștei drept deasupra ușei din capul scării. Nici cu tunul nu puteai răzbi la dânsul. Cea dintâi grijă a lui boier Gheorghe, dimineața, când se scula din așternut, era să-și ia pistoalele de supt căpătâi și să le bage în buzunar. Avea bani ascunși și se temea de hoți.

Într-o zi răsădea niște flori în grădină, când iată că intră doi inși care-l întrebă dacă avea să le dea de lucru, zicând că sunt dulgheri. Pe când se tocmea cu dânșii pentru niște uluci, unul îi aruncă o legătură de gât și-l strânge. Până să scoată pistoalele din buzunar, era și trântit la pământ și luat pe sus. Curtea era înconjurată pe dinafară de douăzeci de oameni înarmați cu puști; era Mihale Bonea, zece ani spaima a două județe.

Sătenii din Bălteni sar cu toții, dar n-au arme, și hoții îi țin în respect, împușcând mereu din poartă și din pridvor. Nevasta primarului, o frumusețe de femeie, cade împușcată. Bietul bătrân, Șeriful, e dus în odaie și chinuit hoțește să mărturisească banii. Încet în sânge, cade leșinat; hoții dărâmă sobele, găuresc pereții, găsesc cincisprezece mii de lei și se retrag în bună ordine.

Gheorghe Șeriful a zăcut după aceea vreo două luni și a murit tot în ziua când a fost împușcat Bonea la Obor.

Pe când cu dascălii greci, feciorii de boier învățau românește numai din întâmplare și pe apucate, și unii nu învățau nicidecum. Îmi plăcea să ascult pe logofătul Matache, seara, când citea Viețile sfinților sau faptele lui Alexandru Machedon, călare pe Ducipal, care s-a bătut cu Por împărat și cu pasările cu ciocul de fier; deși nu înțelegeam bine povestirile lui Arghir cel frumos^a, dar l-am cetit de mai multe ori. Petrache Nănescu, un secretar al tată-meu, fost elev al lui Lazăr, numai în câteva seri mă învățase să scriu românește; citeam slova cea mai ciocioască și scriam cu trei aruncături pe deasupra.^b

Mama Elenca Dudeasca, sora bunică-mea, văduva poetului Alecu Văcărescu și muma poetului Iancu Văcărescu, avea sipeturi pline cu sinături; mă lua acasă de-i citeam, ceasuri întregi, anaforale de-ale divanurilor de cinci, divanurilor de șapte și de-ale veliților boieri; noroc că se mulțumea a le cunoaște numai de la *deci* în jos. După ce isprăveam, mă cinstea cu o dulceață și-mi da și o bucată de pastă de gutui învălită în hârtie; iar eu îi sărutam mâna. Nu lipsea niciodată a-mi zice:

— Vino să te sărut, evghenișul mamei, că eu, când mă gândesc la evgheniă familiei noastre, uite, îmi vine amețeală. Noi cu toți boierii cei mari suntem rudă, și cu Căndeștii, și cu Bărcăneștii, și cu Câmpinenii, și cu Filipeștii, și cu Cantimireștii, și chiar cu Maria Tereza.

Apoi începea să-mi povestească cum ne-am încuscrit și ne-am rudit cu fiecare din casele boierești; îmi spunea cum

^a) Ioan Barac, *Istoria preafrumosului Arghir și a preafrumoasei Elena*, 1801. ^b) Referire la scriitura de cancelarie cu chirilice, foarte ornamentată și cu litere superscripte.

Cândescu și Dudescu erau nemeși, *Graf Boier* și *Graf Kendefy*; cum Văcăreștii se trăgeau din Făgăreștii din Făgăraș, neam cu Radu-Negru, după frate-său banul Craiovescu; cum o Dudesca se măritase cu un Cantemir etc.; uita să-mi spuie de unde și până unde era rudă cu Maria Tereza; și, dacă o întrebam, îmi răspundea:

— Vezi, aci nu prea știi bine cum vine spița neamului, dar știu de bună seamă că ne rudim.

Îmi plăcea cu deosebire să aud pe Iancu Văcărescu când venea la noi și recita *Păstorul întristat*, *Ceasornicul îndreptat*, *Oda la marca țării*... Mai în urmă, Eliad îmi da lecții de gramatica română și învățam pe dinafară traducerile din meditațiunile lui Lamartine. Pe la 1830 Vaillant deschisese școală lângă Stavropoleos, și toți feciorii de boieri — Filipeștii, Grădișteni, Bălăceni, Ghici, Roseti, Budișteni, Golești — părăseau dascălii greci și alergau la școala franțuzească.

Tranzițiunea de la școala grecească la cea franțuzească și la cea românească începuse de mult încă, din timpul revoluției franceze, la Laurençon, Ricordon, Colçon, Mondoville etc., toți conți și marchizi emigrați, transformați în dascăli. Pe la anul 1806, când au venit muscalii, mai mulți tineri și mai multe fete de boieri vorbeau franțuzește.

Cu Lazăr, cu domnia lui Grigore Ghica, cu Efrosin Poteca, cu Costache Moroi, Simion Marcovici, Petrache Poenaru, școala românească și-a luat avântul. Școlile străine ale lui Lambru, Vardalach și Vaillant s-au prefăcut în școli naționale sistematice, cu sute de profesori de istorie, de filozofie, de matematici, de limbi străine vii și moarte. Gimnazii, licee, colegii, facultăți de litere, de științe, de drept, de medicină, nimica nu ne lipsește, și cu toate acestea nu se văd răsărind luceferi pe orizontul literelor, însă pozderie de advocați și jurnaliști; o ceată care de mai mult de douăzeci de ani se tămâie unii pe alții cu cuvintele:

— Hoților! Tâlharilor și trădătorilor! nu voi, ci noi am făcut îndoita domnie, Unirea Principatelor, domnul străin, constituțiunea, armata, independența, finanțele, regatul etc.

Și ceialalți răspund cu aceleași vorbe frumoase:

— Ba nu voi, ci noi!

Ș-o duc hojma, fără a li se urî. Unii s-au exaltat într-atâta, încât cred sincer ceea ce zic și ceea ce scriu. Sunt convinși că fără ei n-ar fi existat România și că, dacă ar lipsi ei, țara s-ar cufunda.

Odată mă duc să văd pe unul dintr-acești exaltați. Era bolnav, îl prindea niște friguri rele; îmi zice:

— Uite, mi-e rău de tot, o să mor; nu doar că mi-e frică de moarte, știi câte gloanțe am în trup; moartea am văzut-o de multe ori în față și sunt obicinuit cu dânsa, dar mă gândesc că de-oi muri se prăpădește țara!

Într-o zi mă întorceam de la Cameră și întâlnesc pe un venerabil bătrân străin, căruia tocmai în ziua aceea i se votase o pensie viageră de o mie de lei vechi pe lună, pentru sentimentele lui filoromâne; credeam că-i fac plăcere dându-i o veste plăcută. Când, ce să mă pomenesc! că se întoarce furios la mine, zicându-mi:

— Ce? Atâta au făcut americanii pentru La Fayette? Și cum se poate compara ceea ce a făcut La Fayette pentru America cu ceea ce am făcut eu pentru România?

Un turist ne spune în cartea sa că mare noroc a căzut pe România cu venirea dlui X..., francez venit acum câțiva ani în urma împrăștierii Comunei din Paris, care, zice el, a înzestrat limba română cu gramatică și cu dicționar și cu fel de fel de cărți științifice și literare.

Un bacalaureat scrie într-o gazetă două-trei rânduri, într-o limbă ca vai de ea, și îndată-l vezi că se esaltează până a se crede reformator, creator și salvator.

Nu se poate tăgădui că școlile noastre, afară de facultatea de drept și de medicină, au dat slabe rezultate până acum. Tinerii care dobândesc bacalaureatul la noi nu se pot compara nici în limbile vechi, nici în istorie, nici în filozofie, nici în științe cu cei care ies din colegiile Franței, Germaniei, Italiei, Belgiei sau Elveției; învățătura noastră gimnazială nu este destul de serioasă, profesorii nu sunt destul de exigenți, nici destul de riguroși la esamene; gradul universitar se acordă prea lesne și a devenit accesibil inteligențelor celor mai mediocre. Lipsa de seriozitate în învățătura umanitară face ca părinții care au

mijloace să-și trimită copiii lor în școlile străine; astăzi avem numai în Paris peste o mie de tineri la școli. În loc de-a încuraja inteligențele slabe, ar fi mult mai bine a deturna curentul și a împinge tinerimea și spre meșteșuguri și meserii, și a pune astfel inteligențele mediocre în stare de a deveni producătoare în loc de a fi sterile și de multe ori pernicioase prin pretențiunile și exigențele lor. A face oameni învățați este un bine, a face numai advocați și jurnaliști este un rău.

Aud zicându-mi-se că un asemenea sistem ar fi o tendință a împiedica pe fiii poporului de a putea să aspire la pozițiunile cele înalte ale societății, făcându-le accesibile numai acelor cari au mijloace de-a sacrifica zecimi de ani la studii. Nu! Inteligențele alese nu se opresc dinaintea nici unui obstacol; ar fi fatal să nu avem dulgheri, tâmplari, zidari, croitori, cizmari și să avem numai oameni stropiți cu literatură și cu filozofie; am ajunge la agoraua Atenei și în curând Filip ar fi în cetate. Dacă oamenii învățați sunt folositori, cei meșteri sunt indispensabili.

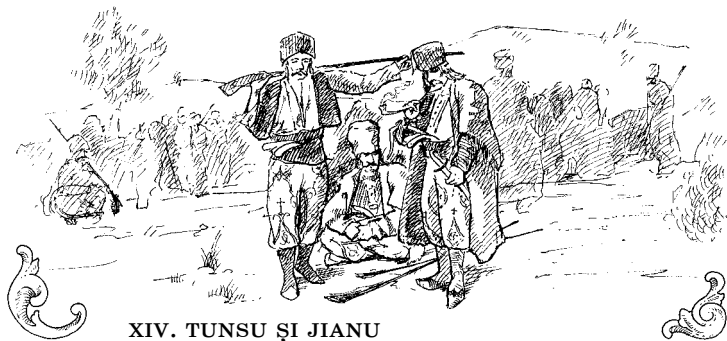
Ceea ce cred eu că ar conveni României și fiilor ei ar fi ca învățătura clasică și științifică să devie serioasă, nu numai o spoială; iar acelor cari nu sunt destul de bine înzestrați, ca să poată deveni adepții literaturii și ai științei, să li se deschidă școli în cari învățătura să meargă mână în mână cu atelierul. Să se înființeze în fiecare oraș trei, patru, zece, douăzeci de ateliere, în cari copiii să învețe meseria la care se destină și totodată să aibă trei sau patru lecții scurte pe fiecare zi, în cari să poată dobândi cunoștințe de religie, de limba națională, de istoria țării, de calcul, de geometrie și desemn aplicabil la meseria lui. Acolo unde s-au înființat asemenea școli cu numele de *half time* au dat rezultatele cele mai norocite, rezultate neașteptate. Meseria n-a oprit geniul lui Franklin, lui Edison și lui Watt de a se arăta, pentru că geniul pătrunde orice îmbulzeală socială, cum pătrunde un vulcan coaja pământului și iese la iveală. Tânărul din atelier, când ar simți că are dispozițiuni literare sau științifice serioase, lesne ar găsi drumul colegiului și al facultății.

Strigăm cu toții industrie; dar pare că am crede că s-ar putea înființa industrie fără meșteri și că s-ar putea produce fără

producători. Un singur ram de producțiune, pictura, dă Parisului patruzeci de milioane pe an; micile orașe ale Belgiei, Valenciena, Malina, Bruxela, trag câte zece milioane pe an de pe dantele. Dar nici tablourile nu se fac fără pictori, nici dantelele fără mâini dibace. Geneva trăiește în mare parte din ceasornicărie, și cu toate acestea nici de Saussure, nici de Candolle, nici de Jussieu, nici Lavater n-au fost opriți de a deveni niște lumini ale științei.

ION GHICA

XIV. TUNSU ȘI JIANU

26 decembre, 1882

Iubite amice,

Uitatu-te-ai vrodată printr-un ochean de inginer? Să vezi cum într-însul toate se arată întoarse cu susul în jos. Odată îmi aduc aminte că ridicam planul unui petic de moșie; o fetiță lăsase secera și venise lângă planșetă; se uita la mine, parcă mi-ar fi zis: „Lasă-mă să mă uit și eu o dată, domnișorul“. I-am înțeles pofta, i-am îndreptat ocheanul spre un cioban, în depărtare, care ședea în mijlocul oilor cu piciorul încrucișat, rezemat în măciucă; îl potrivii bine și poftii pe față să se uite. Ea își astupă un ochi cu mâna și pune pe celalalt la sticlă, se uită, ș-odată strigă:

— Aoleo! A întors pe Niță cu gaibele în sus!

De atunci, ori de câte ori îndreptam ocheanul spre tânăra față, ea își strângea rochia cu amândouă mâinile.

Iată efectul ce-mi fac mie unii oameni când îi privesc prin considerația de care se bucură în societate, pe când îi știam și-i știu că nu sunt și n-au fost decât niște pigmei; ne-am pomnit cu dânșii oameni mari, ilustrațiuni fără știrea lor și a lui Dumnezeu, pe când alții, de cari nici nu se pomenește, ar avea poate statui și epitafe dac-ar fi o dreptate în lumea aceasta.

Istoria ce voi să-ți povestesc este un exemplu de felul cum se scrie istoria. De-o fi pentru cineva o decepțiune, îmi pare rău, dar cum zice povestea vorbeii latine:

„Amicus Plato, sed magis amica veritas.“^a

^a) „Prieten mi-e Platon, dar și mai prieten adevărul“ (lat.).

sau pe elinește:

Φίλος μὲν Πλάτων, φιλόττη δὲ ἀλήθεια.

Muscalii adusesese ciurma în țară de peste Dunăre. Maidanele Bucureștilor gemeau de soldați cari zăceau cu sutele în ploaie și în frig, ghemuiți în noroi, înveliți în mantale transparente de vechitură și de gloanțe turcești. Era oprit de a se vorbi de năprasnica boală, nici măcar de a-i pomeni numele, sub pedeapsa pazárnicului.

Pazárnicul era un fel de ovrei muscălit, cinóvnic de cei *ci-tirnatit-clas*^a; bătrân, scurt și slab, obrazul numai mustăți și favorite dese, albe și zbârlite, printre care se zăreau numai vârful nasului, ca o cireasă vânăată, și un gol în bărbie, răsătură ca de o carboavă. Din desișul sprâncenelor luceau doi ochi galbeni-căpriei, ca de pisică sălbatecă.

Întâiași dată când am văzut o hienă la Schönbrunn am strigat:

— Mamă! Uite pazárnicul!

El purta surtuc verde cu guleroșu, nasturi cu pajură, pantaloni largi cu piele, șapcă de mușama, spângă și un gârbaci cu care neconținut bătea. Călare pe un cal mic, vânăat, și urmat de trei cazaci cu sulilele întinse, cutriera târgul zi și noapte. Era spaima orășenilor; când se ivea într-un colț de uliță, bărbați, femei și copii fugeau, făcându-și cruce ca de Ucigă-l Toaca.

Una din operațiunile pentru care părea că avea o deosebită plecare și pe care am văzut practicând-o în mai multe rânduri, cu un deplin succes, era de a porunci cazacilor să scoată nădragii bieților negustori și de a-i pune goi pe vine în piramidele de noroi grămădite morman pe lângă ușile prăvăliilor. Acea baie de șezut dura când mai mult, când mai puțin, după împregiurări; totdeauna însă până ce-i abătea să cadă pe o altă victimă. Tratamentul se termina cu trei-patru gârbace peste pielea goală și cu câte un *Sukensen*, adică pui de căne.

^a) Funcționar de clasa a paisprezecea (rus.); în Rusia țaristă, corpul administrativ, armata și curtea erau ierarhizate, fiecare, în paisprezece clase (cinuri).

În toată dimineața, câteva sute de cară, aduse cu biciul de prin sate, pline cu cosciuge de la fabrica lui Buhuricu, ocolea toate maidanele și aduna pe morți, printre cari se strecura adesea și câte unul sau doi vii.

Doftorii de pe atunci, niște doftorași nemți, ovrei sau greci: Mesici, Bubuki, Grunau, Sporer, Esarcu, Gusti etc., erau porun-ciți să nu cumva să spuie cuiva sau undeva că boala de care mureau cu sutele era ciumă, ci să zică că era așa ceva, ca un fel de dalac amestecat cu bubă, cu fierbințeală și cu moarte. Polițaiul Ieremia Pavlovici Bârzof îi îmbrăcase în mușama și le prescrisese să se frece la nas și pe mâini cu usturoi și cu ladin. Era oprit d-a ține porțile închise, de-a arde gunoiul în curte sau de a lua vreo altă măsură profilactică, ca să nu se spe-rie orașul.

Acei din locuitori cari aveau moșii sau rude la țară părăsise capitala, iar ceialalți se lăsau să moară cu miile, nespovediți și negrijiți, și se îngropau fără preot.

Noi fugisem cu toată familia la țară.

Ți-aduci tu aminte de un stejar stufos din grădină? Lângă tulpina aceluia arbore așezasem sofrageria.

Într-o seară, pe când eram la cină cu două lumânări de său în sfeșnice de tinichea, cu bășici de sticlă, Marin isprăvnicelul s-apropie încetișor de tata și, cu un glas jumătate sfios, jumă-tate hotărât, îi zise:

— Coccoane, cocoane! te cheamă un om la portiță lângă gard, zice că are să-ți spuie o vorbă.

Tata, fără să pară cătuși de puțin atins de o invitațiune așa de poruncitoare, lasă furculița în friptură, pune șervetul pe masă și se îndreptează cătră locul arătat, unde se auzeau șoapte de mai multe guri.

Scurt și coprinzător.

— Coccoane Tache, i-a zis omul cu vorba, nu mai mânca seara acolo, că ni-e drumul uneori pe aici și văzându-te la masă le faci poftă băieților. Că de!... oameni sunt și ei, râvnesc. Să nu mă pomenesc odată că face unul vreo boroboată.

Trecătorul era fiorosul Tunsu, fost paracliser și țârcovnic și candidat de diacon. Nu era săptămână lăsată de la Dumnezeu

să nu se audă câte o vitejie, două de ale lui, à la Fra Diavolo. Cu vreo zece zile înainte, călcase la moșie la Cocoșul pe vornicul Tache Ralet, vecinul și vărul nostru; îi luase șaluri, scule, argintărie, tot. Îl lăsase pe dânsul și pe cocoană numai în cămașe.

Pas de nu asculta, dacă poți, de povețile amicale ale unui astfel de binevoitor.

Tata, cum se întoarse, porunci să stingă lumânările și să ridice masa de acolo. A doua zi până-n ziuă un dulgher cu câteva scânduri de brad improviza un fel de pavilion rotund după modelul templului Vestei de pe malul Tibrului, cu singura deosebire că avea numai o fereastră spre apus, ca să nu se vadă lumina de la drum și să nu inducă pe băieți în ispită; numai așa am putut urma a ne folosi de umbra și de răcoarea bătrânului stejar.

Eram încă sub impresiunea povețelor banditului, când într-o zi intră în curte o căruță cu patru cai și trage la grajd. Tată-meu trimite să întrebe cine a venit; feciorul se întoarce fuga, spăriat.

— Cocoane, Jianu!

Mama și noi, copiii, îngălbenisem, iar tata, uitându-se zâmbind către fecior, îi zice:

— Du-te de-i spune să poftească, că chiar acum ne-am pus la masă.

Prin grădină se vedea venind un om scurt, îndesat, rumen la față, ras și cu mustața deasă și scurtă; îmbrăcămintea lui: dulamă, pantaloni și scurteică, pe cap șapcă peste fes, la brâu pistoale și un cuțit cu plăsele de os, și pușca în cumpănă în mâna dreaptă.

Tata îl primește vesel și prietenește, dându-i mâna să i-o sărute.

— Ce mai faci, Iancule? Bine-ai venit! Șezi de mănâncă. Bre! să-i aducă ciorbă; vezi să fie caldă.

Când am auzit zicându-i și Iancule, mi-am zis: Nu mai încape îndoială, el e! Mi-a venit în minte cântecul:

Iancule, Jianule!
Îți e murgul cam nebun,
Trece Oltul ca pe drum.

Cum să ședem la masă cu un hoț de codru și să ciocnim cu el pahare de pelin? Tot îmi părea că-l auzeam zicând:

Ține, gazdă, nu mă da,
Că ți-oi face-o maloteă
Cu samúrul cât palma.

Polcównicul Ioniță, cum l-a văzut de departe, a dat fuga la cornul de vânătoare: câinii alergau din toate părțile chelălăind, cu botul plin de mămăligă. Într-o clipă, Braica, Dudaș, Țica și Neamțul săreau și jucau cu bucurie împrejurul cornului de vânătoare.

— Auzi, Iancule, nici să îmbucăm nu ne lasă polcównicul; cum te-a zărit, numaidecât, hai la vânătoare!

— Bine face, că e târziu, de-abia o să avem vreme până diseară să întoarcem doi-trei vătui.

Se sculară de la masă, sorbiră din cafea, traseră de două-trei ori din ciubuc. Pletea, Manta, Șută, Dobre puneau lăntugurile de gâtul copoilor, câte doi-doi, și pornea fiecare cu părechea lui.

Tata da ordine și instrucțiuni pe a doua zi, căci asta era numai un preludiu de vânătoare.

— Maneo, mâne în zori să fii aici cu cojeștenii, și vezi dacă cumva vărul Costache o fi la Cornești, spune-i să ne găsească mâne pe Crevedia, doar om încolți lupoaicele cele fătate.

Când răsărea luna, de era două ceasuri pân-a se crăpa de ziuă, curtea era plină de vânători de prin cătunele vecine.

Polcównicul Ioniță, în mijlocul lor, cu o ladă plină de cutii dinainte, le împărțea iarbă și alice, câte patru umpluturi de pușcă, desemnând fiecăruia locul unde să se ție, când să dea gură și încotro s-apuce.

— Voi, săbieștenilor, să vă țineți la mărul roșu. Tu, Dobre, să-mi pui pe colăceni pe Baranga, și pe gămăneșteni să mi-i așezi cu cojăștenii la lacurile din Mariuța; Pletea să se ducă să caute la Boloboace; să nu cumva să vă aud gura, că vă ia dracul! Țineți câinii legați lângă voi. Manto, când îi simți că a sărit lupoaica, dă drumul lui Samson, că ăla, când o da de urma ei odată, n-o mai slăbește; lăsați pe Ovreica acasă, că minte și ne înșală. Na și ție, băiețică, zicea unui bătrân bondoc, vărsându-i

iarbă în corn și alice în basma. Vezi să mă dai iar de rușine ca mai dăunăzi, de-ai lăsat bunătatea de lup să treacă pe lângă tine și să se ducă sănătos.

— Da' lasă, zău, cucoane Ioniță, nu mai zice, că ți-am adus alaltăieri doi lupi în loc de unul. De necaz m-am dus de am stat trei nopți la pândă lângă scorbura fagului celui mare; i-am adus pe amândoi la spinare tocmai de la ogrăzile ciobanului. Uite atunci parc-a fost un făcut. Când era să treacă spurcăciunea, îmi răzemasem pușca de un copac și scăpăram să-mi aprind luleaua, și până să-i iau de veste, s-a făcut nevăzut prin hățiș, parcă avea tichiuța dracului în cap.

Seara, în aprinsul lumânărilor, un car plin cu lupi tineri și bătrâni, cu vulpi și cu iepuri venea cu vânătorii după dânsul. În mijlocul curții, jupâneasa Ilinca așezase de cu ziuă o bute cu vin, împrejurul căreia aprinsese patru butoaie cu călți muieți în păcură; zece fete, fiecare la vatra ei, unde se frigeau berbeci și se fierbeau mămăligi; un țișan zicea din gură și din cobză istoria lui Alimoș.

Pletea și cu Manta descărcau căruța cu vânat.

Pusese pe bute un pat de mărăcini, pe care așezase iepurii cu botul și cu urechile afară și cu picioarele la centru; la patru colțuri ale bazei ieșeau de un cot coadele bine îmblănite a patru vulpi legate împreună de gât, de un par înfipt în mijlocul grămezii de iepuri și ținute în picioare pe par, deasupra capetelor vulpilor. Pe o mescioară rotundă ședeau în patru picioare cinci pui de lup cu gurile căscate către vânători, și deasupra lor, două lupoalice năprasnice, legate spate la spate de parul înfipt în masă; forma astfel un fel de monument cinegetic, cam în forma fântânilor moderne adoptate în capitalele țărilor civilizate.

Chelăreasa umplea oale cu vin din bute și fetele ajutoare cinsteau pe vânători, dându-le împreună cu oala de vin și câte un hartan de friptură, o bucată de pastramă, un codru de mămăligă tăiată cu sfoară ș-o vorbă bună.

— Căutat-o-ai în pânțele, nea Gheorghe, să vezi dacă nu cumva are pe vâcșoara noastră? Azi e o săptămână de când ne-a mâncat-o din coșar.

— Bea, Gămănescule, că o să-mi dea mie coconul vulpea cea împușcată de tine, să-mi fac de iarnă o scurteică cu care o să-ți joc la nuntă, că văd eu că de cășlegi îți pui pirostriile în cap.

— Ție, Comane, mi-a zis Jupâneasa să-ți mai dau o oală, că tu ai dat întâi în lupoica cea mare, care i-a mâncat scroafa cu porcei cu tot; i-a luat-o chiar din bătătură.

— De ce n-ai împușcat bine puiul de lup, măi Sgaberciu, și l-ai trântit viu în căruță, de era să rupă mâna, cu colții, lui nea Dumitru Ciuruian? Ia uite, colți ca niște brice!

Patru zile, cât a șezut Jianul, a fost numai veselie și petrecere; toată noaptea cântau lăutarii, și fetele întindeau hora și bătuta cu flăcâii.

Mă obicinuisem să mă uit la dânsul fără să-mi fie frică, ba încă aveam și un fel de respect de când îl văzusem nimerind cu glonte, de trei ori de-a rândul, în piatra din marginea pădurii, care de-abia se vedea din foișor; și de când sărise peste șanțul din coada eleșteului mai bine decât caii de la ipodrom. Oricum, însă, când mă uitam în ochii lui tot îmi părea că avea în mâni tigaia cu ceară fiartă, cu care făcea pe ciocoi și pe negustori să-i spuie unde aveau bani ascunși.

Dar apoi iar îmi ziceam: „Cum se poate, tata să fie prieten cu unul:

Din cei cu pușca lungă,
Care dau chioriș la pungă.
Feciori de lele nebună,
Care noaptea-n frunză sună?“

Iancu Jianu era de peste Olt, din județul Romanați, de pe valea Tasluiului. El a lăsat un nume de haiduc, dar nici n-a fost, nici gând n-a avut să se facă vreodată hoț de codru. Însă o poveste, dacă ajunge a deveni legendă, adevărul n-o mai poate scoate din capul poporului.

Tată-său, boier de țară, își crescuse băiatul la moșie, fără carte grecească și fără ambițiunea de a-l face un concurent feciorilor de boieri mari la isprăvnicii și la divanuri. Îl obicinuisese lângă pluguri, cu cai și cu pușca; vara la munca câmpului, iarna

la urși și la capre negre; ajunsese de o dibăcie vestită în călărie și în vânătoare; încăleca fără a pune piciorul în scară, nici mâna pe coama calului, și băga glonțul prin verigă de inel.

Se îndrăgise cu o fată de țăran și vrea s-o ia de nevastă. Jianul bătrânul, deși habar n-avea că era strănepot al lui Cesianus, secretarul lui Traian, văr cu Salust și mai în urmă proconsul în Dacia; deși nu se potrivea cu banii Filipești, cu vornicii Crețulești și cu logoféții Bărcănești, dar purta ceacșiri roșii cu méși galbeni și ișlic cu perna verde, în patru colțuri. Boierul, tot boier! Cum să lase pe fiul său să ia o mojică, să se încuscrească el cu un clăcaș? Văzând că se îngroașă gluma și că dragostea se întetea, a hotărât să-și ducă băiatul la Caracal. Tânărul, a doua zi după ce a ajuns în oraș, a încălecat pe murgul, și fuga înapoi; tată-său iar l-a luat, el iar a fugit; l-a închis în casă, el a sărit pe fereastră; l-a închis în pivniță, el a spart ușa. Tată-său, dac-a văzut și-a văzut că nu-i vine de hac, s-a adresat la stăpânire, cerând să-l surghiunească. Caimacámul a și poruncit isprávnícului să-l închidă la Strehaia; băiatul, țeapán, a trântit slujitorii și egumenul și a scăpat; slujitorii s-a luat după dânsul; el, dacă s-a văzut strâmtorat, s-a înhăitat cu vreo câțiva flăcăi cu cari copilărise:

Tot ca dânsul de bărbați
Și pe cai încălecați

și au apucat câmpii.

Șapte ani a pribegit prin păduri și prin munți, hránindu-se cu carne necântărită de pe la ciobani și desfidând potira. Nici nu omora, nici nu schingiuia, nici nu jăfuia, ci numai se găzduia; fugea de potiră și de panduri cât putea; dar când îl încolțea, apoi se apăra:

Căci nu vrea
Viu să se dea.

Gloanțele lui mergeau mai drept decât ale arnăuților domnești. Caragea pierduse doi cărcserdări și-un tufecciu, loviți de gloanțele Jianului drept în piept.

Nu văzuse pe Stăncuța de doi ani și-i era dor de se topea. Într-o noapte de ploaie și de vijelie, lasă pe tovarăși la gazda din Valea Rea, își încalecă murgul și zboară după dor. În sat, întuneric beznă, numai o zare de lumină la o casă. Se apropie, dă cu degetul în hârtia luminată, pune ochiul și ce vede? Stăncuța, gătită ca mireasă, lungită pe pat, cu o lumânărică de ceară galbenă în mână. Dă cu piciorul în ușă și intră, cade în genuchi, pune iataganul și pistoalele lângă moartă, îi dă cea de pe urmă sărutare, încalecă calul, și drept la zapciu.

— Sunt Jianul! Capul meu este pus la preț; du-mă la vodă și-ți ia mia de lei.

Bălbăia zapciul somnoros și speriat, nu știa unde să se ascundă de frică.

Peste trei zile ciocoiul intra în curtea domnească glorios, cu viteazul legat cot la cot; tânăr, frumos, cu pletele lungi, cu poturi și cu cepchén, la cap legat cu un tarabulús.

Caragea se dăduse în capul scării, ca să-l vadă; ferestrele erau împănate cu femeile curții domnești.

Jianul împușcase oameni domnești și era osândit la spânzurătoare.

Caragea ridică ochii în sus la fereastră, unde sta doamna, zicând:

— Κριμα τὸ παλικάρι! (Păcat de voinic!)

Auzind aceste cuvinte, una din fetele casei cade la picioarele doamnei. Caragea o vede, se îmblânzește și zice fetei:

— Αν τὸν θελης σε τὸν χαρίζω (Dacă-l vrei, ți-l dăruiesc!)

Jianul n-a vrut să se însoare și a petrecut restul zilelor flăcău lângă plugul ce iubea^a și pe care în viața sa aventuroasă îl cânta mereu cu dor:

Dare-ar bunul Dumnezeu
Să umble și plugul meu,

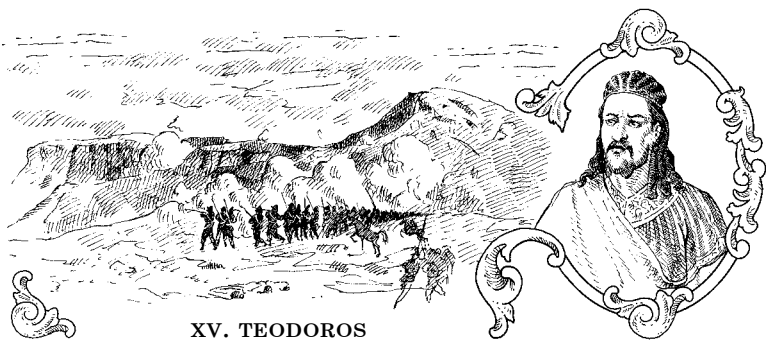
^a) În împrejurările relatate în text, IANCU JIANU (1787–1842) se căsătorește în 1817 cu Sultana Gălășescu, alături de care trăiește până la sfârșitul vieții. La 1821 i se alătură, cu o ceată de tovarăși, lui Tudor Vladimirescu. Și-a sfârșit zilele ca boier de țară.

Din baltag să-mi fac un plug
Pistoalele să le-njug
Ca să brăzduiesc piezeș,
Ș-unde a fi crângul mai des
Să trag brazda dracului
În calea bogatului.

Tata fusese isprăvnicel de curte când zapciul a adus pe Jianul la vodă. Acolo s-a cunoscut amândoi și făceau deseori vânători împreună.

ION GHICA

XV. TEODOROS

Londra, 27 iulie, 1883

Iubite amice,

În mai multe rânduri am apucat condeiul cu gândul să-ți spui o istorie; dar m-am tot oprit dinaintea temerii că ai obiceiul de arăți scrisorile mele lui Negruzzi; și el, ca unul ce se află în capul unei publicațiuni, când pune mâna pe ceva scris și trimis de tine, îl și tipărește. M-am tot oprit, cum vezi, dinaintea temerii de a nu intra în gura lumii, care găsește pete chiar în soare.

Am mai ezitat și pentru că-mi ziceam că poate n-oi fi crezut chiar nici de tine în spusesele mele, și să nu mă pomenesc tractat de om cu stafii și cu strigoi. Am însă convicțiunea că ceea ce voi să-ți spun este curatul adevăr și că o să vie o zi când zisele mele să se poată întemeia pe documente și pe dovezi.

Câte din povestirile lui Herodot n-au fost, sute și mii de ani, tratate de fabule, până ce au venit împrejurări cari au dovedit, limpede ca lumina zilei, veracitatea spuselor și observațiunilor sale, și au făcut ca marele istoric să nu mai fie tratat de băsnăr!

În timpurile domnilor fanarioți, boierii țarei ajunsese a nu mai avea glas în stat; îi năpădisese grecii cu totul. Rar se mai pomenea, pe ici, pe colea, de câte un Cantemir, un Dabija sau de un Berendei; numai câteva boierii: logofețfii și vorniciile cele mari, de Țara de Sus și de Țara de Jos, cu vistieriile, se mai dau pământenilor, și aceasta pentru că nu se putea altfel; dar și acele puține slujbe devenise apanajul a trei-patru familii cari, fiind foarte avute în diamanturi, argintării, șaluri și moșii,

domnii greci își recrutau în casele lor ginerii și nurorile pentru domnițe și beizadele.

Totuși, însă la mir trebuia să lase să le treacă înainte plăcintarii, lăptarii și bucătarii Fanarului. Un postelnic Vlăduți, un logofăt Arghiropulo sau un armăș Mano erau puși în arhontologie mai sus decât un Bărcănescu, un Cândescu, un Câmpineanu sau un Dudescu. Tăutești, Calonfirești, Movilești și Buzești trăiau uitați pe la moșiile lor, fără a îndrăzni să aspire la slujbe mai înalte decât un zapcilic, o vătășie de plai sau o sămeșie; caftanele la cari le era iertat să se urce cu gândul era mult, mult acele de șătrăr sau de slugér, și acestea dacă se învredniceau să câștige protecțiunea vreunui medelnicér Costacopulo, a unui căminár Rasti sau a unui becér Manolache.

Cu toată decadența lor, boierii indigeni tot își păstrase multe din obiceiurile și tradițiunile cele vechi ale țării, mai ales cea de patroni și clienți. În fiecare casă boierească se creșteau copiii de mazili, de boieri de neam și de poslúșnici. Băieții învățau carte românească unul de la altul, sub direcțiunea vătafului sau a vreunui logofăt din curte; și fetele se dădeau pe mâna unei mame Sande sau a unei jupânese Cristina, de le mustru-luia și le învăța cusături de vapéluri, de gevréle și de sangulii, împletituri de bibiluri, fierturi de fel de fel de dulcețuri: rodzahár, șerbeturi de trandafir și de vișine, peltele de gutui și de mere, tetreá de chítră și deosebite vútci.

Când un boier își căsătorea copiii, să da cuconașului un băiat crescut în casă, ca să-l slujească pe procopseală; și fetei i se dădea copila cea mai cuminte și mai învățată, ca s-o îmbrace și să-i coasă, cu condițiunea de-a o mărita dupe vreun logofăt când și-o veni în vârstă.

La însurătoarea căminárului Tachi Ghica i s-a dat din casa banului Scarlat Ghica un flăcău anume Grigorie, fiul ișlicárului poslúșnic, care dregea gugiumánele și ișlicele casei banului; iar Mariței, fetei vornicului Scarlat Câmpineanu, i s-a dat Sofiana, fata Aspasiei, greacă adusă din Țarigrad de cucoana Luxandra Câmpineanca, când s-a întors din surghiun din Țara Turcească.^a

^a) V. *infra*, pp. 366–367.

Grigorie, ișlicărul, tânăr, nalt, rumen și plăcut; Sofiana, fata numai de șasesprezece ani, oacheșă, sprâncenată și frumoasă, tot îmbrăcând și dezbrăcând dimineța și seara, Grigorie pe cuconu și Sofiana pe cuconița, deși nu știau nici unul limba celuilalt, dar tot șoptindu-și din ochi și din sprâncene, s-au înțelea la vorbă așa de bine, încât a rezultat un copil, care, deși conceput din flori, dar grație binecuvântării părintelui Lesviodox, mai târziu: *Kir Neofit, Înalt Preasfințit Mitropolit al Ungro-Vlahiei*, s-a născut fiu legitim și s-a botezat în Christos, după legea ortodoxă a Răsăritului, cu numele de Teodor, fiindcă venise în lume în întâia sâmbătă a postului celui mare.

Grigorie îi zicea Tudor și Tudorache, pe românește; iar Sofiana, ca o greacă ce era, îi zicea Theodoros (Θεόδωρος), nume cu care ne obicinuisem mai toți în casă atât pentru că ni se părea mai original, cât și pentru că eram, ca copii, în contact mai des cu chera Sofița decât cu logofătul Grigorie.

În vremea molemiei, feciorul care ne slujea în odaie, la dascăl, murind de ciumă la Mărcuța, tata ni l-a înlocuit cu Teodoros, care vorbea grecește, citea și scria românește, slovă de tipar, slovă popească și slovă ciocoiască, după izvodul dat de logofătul Matache; era deștept și-i prindea mâna la toate. Am auzit mai târziu că avea unghiile cam lungi.

Sofiana, care era din insula Tinos și călătorise prin Tesalia cu mama ei, Aspasia, ce fusese zece ani chelăreasă la mitropolitul de la Larisa, ne povestea seara despre minunile și frumusețile mănăstirilor de la Muntele Athos, ne spunea de sfințenia călugărilor de la Stavros, de la Simo[no]petra și de la Vatopedi, unde nu călca picior de parte femeiască, unde nici în zbor nu putea să intre decât cocoșii. Cu câtă evlavie ne istorisea scandalul ce fusese la Nimfios, când o barză obraznică a îndrăznit să-și așeze cuibul lângă coșul bucătăriei, cum sfinții părinți au stat trei zile și trei nopți în rugăciuni și privigheri, cum au dărâmat cuhnea cu ogeac cu tot și au zidit alta nouă din temelie, pe care au stropit-o cu aiasmă de sus până jos, rămânând trei săptămâni întregi, bieții călugări, fără fiertură de fasole, încât slăbise de gândeai că erau sfinte moaște.

Teodoros asculta în estaz acele povestiri ale Sofianeii, și acum visul lui era să poată să meargă, când s-o face mare, să viziteze

acele locuri sfinte, să se repeadă până la Mănăstirea Sfântului Sava și la Sfânta Ecaterina și chiar până la Ierusalim.

Nu știi, din sfințenie sau din ce, dar Teodoros nu putea să sufere pe ovrei. Când auzea strigând pe uliță: „*Marfă! marfă!*“ lăsa tot și alerga după jupânul cu bocceaua la spinare, răzemată la cot, miorlăindu-i ca pisicile, și-i arunca raci vii în boccea, strigându-i:

Șapte rațe ș-un boboc,
Hai jidan la loc,
Șapte rațe ș-una moartă,
Hăis târtán la roată.

Când duceau ovreii pe câte un mort la groapă, el, cu toată paza de arnăuți ai ágăi cari întovărășeau totdeauna cortegiul, făcea ce făcea și trecea fuga pe sub cosciug, strigând „Cruce!“ Ovreii, spărieți și disperați, arunca mortul jos și cădeau cu rugăciuni, cerându-i să treacă înapoi, ca să nu se facă mortul strigoi. Această complezență le-o vindea uneori foarte scump: pe un pepene sau cel puțin pe o óca de mere.

Într-o vreme, tata, de jeluirile ovreilor, îl oprise de a mai ieși în poartă; atunci găsisese alt marafet de a-i necăji. Casa unde ședeam era lângă Podul Gârlei din Beilíc, astăzi strada Șerban-Vodă; avea un sacnasú scos la uliță, pe sub care treceau ovreii când se plimbau gătiți sâmbăta. Plăcerea lui Teodoros era să stea plecat pe fereastră, cu undița de prins pește în mână; o potrivea așa de bine, încât apuca gugiumánul ovreiiului de fund și-l ținea spânzurat, de nu putea să ajungă judanul cu mânilor ridicate în sus.

Una iar din petrecerile lui favorite era să lege seara o sfoară de parul de la casa de peste drum, și el, ascuns sub gang, o trăgea de căpătâiul celalalt, tocmai când da târtánul să pășească peste sfoară, și-l trântea în bot.

Îmi aduc aminte că într-o seară, pe când era odaia cea mare plină de boieri și de cucoane, intră un biet jidan cu falca umflată și cu barba încălțită de nu putea să vorbească. Teodoros îi aruncase sfârleaza în barbă, după ce-l spoise pe obraz, mască, cu un pumn de mazăre făcăluită. Tata, drept satisfacere, a

chemat pe vătaf și i-a poruncit să lege pe Teodoros de piciorul patului, totdeauna de cu seara, ca să nu mai poată ieși la poartă.

Teodoros era meșter de frunte în toate jocurile de copii. Reputația lui de giolâr era mare de la Antim pâna în Lucaci; averea noastră în arșice se suia într-o vreme până la două mii, tot capre curățite în var și îngropate în pământ în donițe. El zicea totdeauna pe:

Opus pocus imperator,
 Țangăr mangăr nacaftù,
 Tacaftù melengher buf!

Și le potrivea așa de bine, că *biful* cădea totdeauna pe ceialalți jucători, și rămânea tot el báciul. Apoi dacă intra o dată cu icheiul în armeán, se punea pe lénghi, de nu mai lăsa oscior pentru ceialalți băieți.

Nimeni nu știa să dea pui de giól ca dânsul, nici să potrivească spetezele la zmeu; făcea niște părăitori de gândea că bate toba în cer, așa urla de tare zmeul nostru. Când trecea sfoara vreunei zmeu strein peste grădina sau peste casele noastre, îl prindea de gușă cu glonțul de sfoară sau îl încurca cu al nostru, îl da peste cap și-l trăgeam în curte.

Teodoros creștea sub pat și în podul casei porumbei de tot neamul și de toată pana: și de cei moțați, și de cei încălțați, dar mai cu deosebire de cei jucători și de cei șoptitori și hoți. Când zărea unul strein pe sus, îndată înălța un jucător, care prin învârtiturile lui îl atrăgea, și când îl aducea bine în orizontul nostru, îi trimetea doi-trei șoptitori, care-l lua între dânsii și-l aducea, vrând-nevrând, drept în porumbărie la noi; atunci alergam de-l închideam până se obicinuia cu ceialalți porumbei și-l făceam rob.

Teodoros era ceea ce francezii numesc un *gamin*, iar pe românește, *un ștregar*.

Când m-a trimis tata în străinătate, l-am lăsat la Ghergani pe lângă kir Ianuș Ciobanoglu, arendașul moșiei; îi servea de isprăvnicel; păstra viu dorul de a se face hagiul. Când m-am întors, l-am găsit ajutor logofătului Marinică, epistatul unei moșii ce aveam în Teleorman. Cunoștea hotarele tuturor proprietăților

de pemprejur și știa pe dinafară claca și dijma datorită de fiecare sătean din plasa Vedei. Își făcuse un nume așa de bun în specialitatea de căutare de moșie, încât trecea epistat de la o moșie la alta ori de câte ori tată-meu sau Costache Cantacuzin, Barbu Catargiu sau Iancu Slătineanu nu găseau să-și dea în arendă moșiile lor Secara, Piatra, Voievoda sau Lisa. Uneori căuta câte două și trei deodată.

În contact de afaceri cu Șiștovul^a, vorbea bulgărește ca apa și legase cunoștințe cu neguțători de peste Dunăre. Într-o zi, sau că nu putuse să încheie socoteli bune cu Iancu Slătineanu pentru gestiunea moșiei Lisa, sau că iar i se făcuse poftă de hagialâc, s-a pus într-o șaică să treacă la Nicopoli, zicând că se duce să cumpere vite; nu s-a mai întors nici până în ziua de astăzi. S-a făcut nevăzut, *afantos*, cum zicea biata mă-sa.

Mult l-a mai jălit sărmana Sofiana, mult a mai alergat cu acatiste și paraclise pe la biserici și pe la icoane făcătoare de minuni; mult a mai umblat pe la vrăjitori și cărturărese să-i ghicească, să-i dea cu bobii și să-i cate la stele. Nimic și iar nimic; parcă l-ar fi înghițit pământul!

Fel de fel de oameni veneau de-i spuneau bieteii mume tot felul de povești: unii că ar fi aflat de bună seama de la un corăbier că caicciul care-l luase să-l treacă Dunărea, simțindu-l cu parale în chimir, l-ar fi omorât ca să-l jefuiască. Alții îi spuneau că l-ar fi văzut în Tatar-Bazargic, unde se turcise de dragostea fetei unui muftiu, ca s-o poată lua de nevastă. Alții iar îi spuneau că, prinzându-l un imam la cadâna lui, l-ar fi legat într-un sac c-o piatră de gât și l-ar fi aruncat în Dunăre.

Sofiana șapte ani de-a rândul îi făcuse toate soroacele cu colivă și cu colaci, ca la morți. Când, într-o zi, vine veselă la mama, cu o scrisoare în mână. Era de la Teodoros, care trăia și scria:

„Să nu spui la nimeni că sunt în viață. Voi să știi numai tu că trăiesc, sunt sănătos, tare și mare, și de-o vrea Dumnezeu am să mă fac și mai mare. O să trimet să te aducă și pe tine aici, pentru că-mi ești mamă și bătrână.“

^a) Șiștov, oraș pe malul sudic al Dunării, în dreptul Zimnicei.

Nici dată, nici nume de loc! Scrisoarea i-o dăduse jupân Stoian, băcan din hanul Gabrovenilor, căruia i-o trămisese frate-său din Uzungiova, căruia și lui i-o dăduse tătăr-mizilul care trecea cu iasacciu unu elciu.

Un an după aceea, altă scrisoare, în care iar îi zicea că în curând o să trimită s-o ia. Iscălit *Teodoros* și dedesubt *Magdala*.

Imaginațiunea bieteii bătrâne se rătăcea în tot felul de gânduri. Aci i se părea că Magdala era fata muftiului de dragostea căreia se turcise, căci acum nu mai avea îndoială că-și schimbase legea, de vreme ce în scrisoarea lui nu pomenea nici de Maica Domnului, nici de vro mănăstire; aci iar credea, după explicațiunile unui manáf bătrân din curte, că nu era scris Magdala, ci Abdula, numele lui cel nou în Mahomed. Într-o zi vine veselă la mama, că-i spusese arhimandritul grec de la Stravopoleos că Magdala era nume de creștină, de la Maria Magdalina din Evanghelie, și că trebuie să fie numele nevestei ce luase.

Pe la 1848, când am plecat din țară, Sofiana se lipise pe lângă fosta mea doică, maica Eudoxia, călugăriță la Țigănești, hotărâtă să se călugărească și ea. Când m-am întors în țară la 1859, biata maica Eudoxia, bătrână și căzută la așternut, n-a știut să-mi spuie alta despre Sofiana decât că plecase de la schit de vreo opt ani, cu gând să-și ia metania, sau la Mănăstirea Dintr-un Lemn, sau la vreun schit din Țara Grecească. Clucéru Scarlat Iarca mi-a spus că o văzuse cu vreo cinci ani în urmă prin București și că, întrebând-o de știe ceva despre fiu-său, i s-a părut că nu prea ținea șir la vorbă.

Pe la 1864 eram mai mulți adunați la ceai la răposatul Tillos, consulul general al Franței; gazdele erau pline de peripețiile expedițiunii englezilor în Abisinia și de marșul lor spre Magdala; nu mai era pe-atunci altă vorbă decât de vitejia negoșului. Numele de Magdala din scrisoarea Sofianeii mi-a adus aminte de Teodorosul nostru și, adresându-mă către Slătineanu, îi zic:

— Ți-aduci aminte, cucoane Iancule, de epistatul tată-meu de la Secara, pe care l-ai avut și dumneata la moșia Lisa?

Nu isprăvisem vorba, și răposatul Slătineanu, bătându-se pe frunte, îmi răspunde:

— Ai dreptate, el trebuie să fie, să știi că el e, numai el avea totdeauna vorba de împărat în gură: „Știu că n-o să mă facă împărat; doar nu mi-o lua împărăția. Nu-ți fie frică de mine, că doar nu sunt împărat“. Una, două, și împărat!

Negoșul, după toate descrițiunile lui Bell și ai altor călători englezi cu cari au fost în mare intimitate pe la 1861, când era cu oștirea lui la lagărul de la Dobra Tabor, unde adunase 150 mii de oameni, seamănă cu totul cu Teodorosul nostru. Îl descriu oacheș, dar nu de o culoare etiopică, nasul pronunțat și încovăiat, buzele subțiri, fără nici o asemănare cu a soiurilor africane; părul creț și despărțit în trei codițe împletite, obrazul mai mult rotund decât oval, multe fire de păr albe în barbă și în mustățe, talia de mijloc, dar legat și țepăn.

La 1864, când au intrat englezii cu asalt în Magdala, Teodoros, după ce s-a luptat vitejește ca un leu, nelipsit din mijlocul soldaților lui oriunde era primejdia mai mare, apoi s-a închis într-un turn cu vreo câțiva ofițeri, zece la număr cu dânsul împreună, și de-acolo trăgea în englezi. Când Sir Charles Staveley a spart turnul și a intrat înăuntru, Teodoros, întorcându-se către servitorul său Valde Gabir, singurul luptător care mai rămăsese în viață, îi zise: „S-a sfârșit! Fugi, te dezleg de jurământ; cât pentru mine, eu nu pot cădea viu în mâinile inamicilor“, și, punând țeava pistolului în gură, și-a zburat creierii.

Nimeni nu știa că unul dintr-acele zece cadavre era al negoșului, când un prizonier abisinian, zărind inelul din deget, a strigat „Teodoros!“

Patru zile mai înainte de lupta de la Magdala postise și se împărtășise. Markham^a spune că era foarte pios și cumpătat, dar că de vro câțiva ani căzuse la patima femeilor și la băutura de rachiu, se însurase cu o a doua femeie, căreia îi dăduse numele de Dedjatsh Vobyé (Aur Curat), ceea ce nu-l oprea de a avea mai multe țitiitori, dintre care cea mai favorită era o gallas^b, anume Yatamanya.

^a) Probabil referire la Clements]. R. Markham, *History of the Abyssinian Expedition*, London, 1869. ^b) Gallas, trib abisinian de confesiune musulmană.

Un om care din soldat aventurier ajunsese împărat nu poate să fi fost un om ordinar, și cu drept cuvânt Plowder îl considera ca pe un om cum de multe veacuri nu s-a mai văzut în Africa. Venit în Abisinia pe la anul 1854, pe când această țară era într-o adevărată anarhie militară, a luat partea episcopului catolic (Abuna Salamah)^a Andrei în contra lui Kășa, un pribeag, cap al unei bande de tâlhari, care ajunsese stăpân pe toate posesiunile lui Ras Ali, pe care-l detronase. Kășa nu voise să se supuie bisericii romane iacobite și favoriza biserica coptă. Andrei, când a văzut pe Kășa învins la Dobra, l-a afurisit și a proclamat, în mijlocul oștirii, pe Teodoros rege al regilor Etiopiei și i-a pus coroana pe cap.

Bell zice că avea concepțiuni mari, că cugeta la izgonirea tuturor musulmanilor din Abisinia și întinderea creștinismului în toată Etiopia, și căuta sprijinul Engliterei la realizarea scopurilor lui; în arhivele engleze se păstrează o scrisoare a lui către regină, cu data de 12 februarie 1862, prin care cere să-i trimită un ambasador.

„În numele Sfintei Troițe, Eu, Alesul lui Dumnezeu, Regele Regilor, Teodoros al Etiopiei, către M.S. Victoria, Regina Engliterei.“

Și începe astfel:

„Sper că M.V. este sănătoasă, că și eu cu mila Domnului sunt sănătos...“

Apoi să nu zicem că e după modelul românesc al logofătului Matache, de la care Teodorosul nostru a învățat carte; și începea cu:

„Mai întâi cercetez de fericita sănătatea dumneavoastră, ca, aflându-se pe deplin, foarte să mă bucur, că și noi cu mila proniei cerești suntem cu toții sănătoși...“?

Cauza de căpetenie pentru care s-a certat întâia dată cu consulul Cameron a fost speculațiunea ce făceau bunii abisiniani cu

^a) Inadvertență în text. Abuna (episcopul) SALAMAH III s-a aflat în fruntea Bisericii Ortodoxe a Etiopiei (1841–1867), biserică ortodoxă orientală, de același rit cu Biserica Coptă (monofizită). Într-adevăr, însă, în epocă se înregistrează conflicte între diversele facțiuni din sânul Bisericii Etiopiene.

bieții copii din Cordofan, pe care-i prindeau, vânându-i ca pe niște dobitoace sălbătice, îi scopeau, și pe cei cari supraviețuiau după această barbară și periculoasă operațiune îi vindeau la turci pentru paza haremurilor. Se făcuse bănuitor, rău și crud, și când era prins de băutură, orice nemulțămire a poporului, orice răscoală o atribuia intrigilor lui Cameron; într-o zi a mers până a-l aresta și a-l închide; de aci expedițiunea englezilor din 1864.

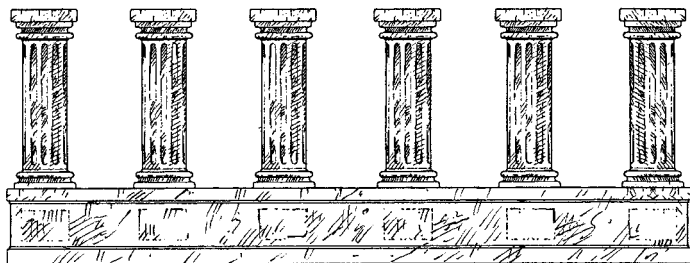
Nu știu dacă, în intervalul de la fugirea lui din țară până la 1854, Teodorosul nostru s-o fi frecat cu fruntea de piatra cea neagră de la Kaaba sau de s-o fi scăldat în Iordan, dar nu mă îndoiesc că îmbrățișase catolicismul și că s-a luptat și a murit ca un viteaz. Ișlicării pot fi mândri de un fiu al isnafului lor.^a

„*Oportet imperatorem stantem mori.*“^b

ION GHICA

^a) Istoriografia nu reține ipoteza lui Ion Ghica. Împăratul TEODROS II (c. 1818–1868, d. 1855–1868) s-a născut cu numele Kossa Haile Giorgis într-o familie creștină nobilă din nordul Etiopiei. În tinerețe se remarcă drept căpetenie războinică. Domnia sa pune capăt unei îndelungi perioade de anarhie feudală. Pentru a face față vecinilor musulmani, încearcă să obțină de la regina Victoria o forță expediționară britanică. Frustrat de eșecul comunicării cu Regatul Unit (se pare că scrisoarea nici nu i-a parvenit reginei), ia ostatici britanici, printre care și pe consulul CHARLES DUNCAN CAMERON. Pentru eliberarea acestora, britanicii trimit din India o forță de 30 000 de militari, sub comanda lui ROBERT NAPIER, în 1868, cu urmarea descrisă în text. ^b) „Se cuvine ca împăratul să moară în picioare“; ultimele cuvinte ale împăratului Vespasian.

XVI. TEODOR DIAMANT

Brighton, octombrie, 1883

Scumpul meu amic,

Îndeobște englezii, precum știi, sunt cunoscuți de oamenii cei mai activi și mai ocupați din lume. Nu pierd un minut din viața lor. Zic că:

„*Time is money.*“

Dacă întâlnești pe drum vreun cunoscut și vrei să stai la vorbă cu dânsul:

„*How do you do?*“

Și-l întrebi:

„Da' ce mai faci, domnule? De când nu te-am văzut! Ce-ți face cucoana, copilașii, sănătoși?“ ...

Sau îi spui că e vreme frumoasă:

„*Fine weather.*“

El trece fără să-ți răspundă, fără să te vadă măcar.

Dacă ai să-i vorbești ceva, e treabă lungă; trebuie să-i scrii, să-ți răspundă, ș-apoi să vă înțelegeți bine prin corespondență despre locul întâlnirii, acasă la tine sau la dânsul, la club sau la *office*, e afacere:

„*Business.*“

Nu este tot astfel cu englezii de aici. Țștia stau toată ziua pe malul mării la soare sau la lună, pe *deck* sau pe *pier*^a, ca farnientii napolitani, cu deosebirea că napolitanul se trânteste orizontal pe nisip, cu pântecul în sus, și nu se mai mișcă toată ziua; pe când englezul din Brighton se ține țapăn vertical,

^{a)} *Deck, pier*, ponton, dig (engl.).

alergând de colo până colo, când pe jos, când călare, când în trăsură, când cu velocipedul, când în perambulanter; sau se aruncă în mare, face *match*, înotând ca un pește, aspirând să egaleze într-o zi pe nemuritorul Boyton^a. Apoi, fie soare, ploaie, vânt, cald sau frig, puțin îi pasă.

Dacă sunt eu aici, înțelegi că lenea și marea m-au adus, dar eu sunt din cei plăpânzi, și azi bate un vânt de nu te poți ținea pe picioare, ba nici de fereastră să m-apropiu nu mă lasă; mă ține închis în casă. De necaz, am luat condeiuul să stau cu tine la vorbă. De două ori l-am aruncat din mână, zicându-mi:

„Dar de m-oi pomeni cu scrisoarea mea în *Convorbiri*! Ce-o să zică publicul? Nu este așa că are să dojenească pe bietul Negruzzi, care le dă să citească ce-i trece prin minte unui om fără titlu universitar, fie măcar de la Salamanca sau cel puțin de la Sadagura?“

Astfel cugetam și mă smeream. Când mi-adusei aminte că nu sunt fără titlu. Și să vezi că n-o știam nici eu până mai deunăzi. Ba ce încă? Mă credeam un prost, trăiam cufundat în viața câmpenească, cu oile și cu vacile; stam cu ochii sticliți pe cer, doar oi vedea vreun semn de ploaie; ascuțeam secerile și coasele, cârpeam saci, dregeam șuruburile mașinelor și oftam mereu după o recoltă bună, care, de la o vreme încoace, nici din șapte în șapte ani, după Scriptură, nu se mai vede.

Știi ce s-a întâmplat acum un an amicului nostru Hyacinthe de la Vaudeville! Bietul om, burghezul cel mai liniștit și mai pacinic din tot Parisul, bun fiu, bun soț și bun părinte, face și el odată un chef la birt cu câțiva amici; dar, tot golind la pahare, când în sănătatea unuia, când a altuia, se scoală de la masă cam amețit, încât, întorcându-se noaptea târziu acasă, mergea pe două cărări, și în colțul uliței Jeffroy Marie – „Mi-e frig Marghioală“, cum zicea Chirița – se împiedecă de o femeie bătrână, căzută în noroi pe pietre. Milosul de Hyacinthe nu-și caută de drum, ci, temându-se să n-o calce vreo trăsură, dă s-o ajute să se scoale. Femeia se deșteaptă din somn și începe să strige:

„Săriți, săriți! Hoți, asasini!“...

^a) PAUL BOYTON (1848–1924), înotător american celebru în epocă; în 1875 a traversat înot Canalul Mânecii.

El, speriat, o ia la fugă, ajunge într-un suflet acasă, ostenit; se trănțește pe pat, încălțat, îmbrăcat cum era, și adoarme ca un preafericit. A doua zi, de 2 mai, se trezește cu capul cam greu. Nu-și prea da seama bine despre cele petrecute. Când pune mâna pe jurnalul care era pe toaleta nevastei, citește chiar pe pagina întâia jalnica povestire a unui grozav omor comis, în noaptea de 1 spre 2 mai, asupra unei sărmane bătrâne în colțul uliței Jeffroy Marie; tocmai în locul unde încercase să dea ajutor. Peripețiile înfiorătoarei drame erau povestite pe patru coloane. La citirea acestei povestiri, omul începe a se îngriji, caută să-și aducă aminte, se pipăie, se uită la mâni, își vede mâinile pline de sânge: se zgâriase opintind să ridice pe femeia adormită; se uită la haine, hainele pline de noroi. Cu cât citea și se gândea, cu atât se convingea că ucigașul nenorocitei bătrâne din jurnal era el. O sfeclește, îngălbenește, îl apucă fiori de moarte, tremură ca varga. Își închipuiește că-l caută poliția, că-l urmărește, că i-a dat de urmă; se vede arestat, acuzat, judecat, condamnat și cu capul tăiat. Zăpăcit și disperat, se hotărăște să fugă; părăsește casă, masă, nevastă, copii, tot, și se duce de s-ascunde sub pământ, în catacombe.

Închipuiește-ți starea spiritului unui neaguțator cinstit, blând ca o oaie, milos ca un copil, bun ca pânea caldă, care ajunge a se convinge, el pe sine însuși, că este un hoț, un scelerat, un ucigaș... Norocire că în pripa de-a părăsi casa îi rămăsese jurnalul agățat de căptușeala surtucului, și când aruncă ochii în capul foii citește:

„Anul 1830, mai 2“.

Era descripțiunea unei crime întâmplante acum cincizeci și trei de ani, pe când amicul nostru nici nu era născut.

Jurnalul făcea parte din bogata colecțiune consacrată zulu-filor madamei Hyacinthe.

Cam așa am pățit-o și eu mai deunăzi:

Căutând într-o ladă uitată, dau peste o gazetă de cele mari, și ce văd: numele meu strălucea de-o sută de ori pe patru coloane, împodobit cu fel de fel de epitete, care mai de care. Citeam și tot îmi puneam mâna când pe inimă, când pe cuget, chiar și prin buzunare, întrebându-mă nu cumva din știință

sau din neștiință, în vis sau de diavol ispitit, oi fi comis crimele ce mi se imputa; violațiuni de legi, prevaricațiuni, trădări etc. Și dacă îmi mai rămânea alta de făcut decât să-mi pui sacul cu cenușă pe cap și a o pleca pe ulițe, strigând:

— Iertare, oameni buni, pentru un păcătos! Tinerilor, bătrânilor, viilor și morților, iertare!

Acele patru coloane erau răzemate pe umerii puternici ai unui U. cu mai multe puncte (U...), Urus, Ursus, Urechiatuș sau Urbanus. Ba nu! Urbanus nu putea fi, căci nu conținea nici măcar un dram de urbanitate.

După ce mă făcea cu ou și cu oțet, îmi mai trăgea vreo câteva sfichiituri cu muscal, turc, englez, aristocrat... Aristocrat! e cuvântul cel mare al democraților de ocaziune. Știi că nimica nu le place mai mult decât să se tragă dintr-un nume mare și să fie decorați.

Aveam la noi în sat un notar, secretarul primăriei, cum se zice; de câte ori mă întâlnea, îmi repeta:

— Eu, domnule, nu sunt numai democrat, sunt chiar demagog. Îmi place egalitatea. Nu admit eu deosebiri și distincțiuni d-alea între fapăturile lui Dumnezeu. Cer să fim toți o apă...

Îl chema Gheorghe Bulamac, dar de la o vreme iscălea scurt: *Burlamache*; zicea că așa îl povățuise un amic din București, om învățat, democrat și demagog, ca și dânsul, *Burlamache* fiind un nume mai cunoscut și mai potrivit cu pozițiunea sa de depozitar al legilor.

Odată, văzându-l cu un inel de alamă în deget, pe care era săpată o iederă încolăcită pe un arbore, cu deviza: „*Je tiens ferme*“, i-am zis în glumă că acea verigă părea a fi ceva prețios, un fel de monument istoric, și că acel „*Je tiens ferme*“ trebuie să fie o alterațiune a cuvintelor:

„*Je Etienne ferme*“.

(Eu Ștefan cel tare.)

De atunci îl dedese de-l suflase cu aur; și când m-a rugat să-i botez un copil și l-am întreat ce nume să-i pui mi-a răspuns:

— Apoi Ștefan, tot îi am eu inelul.

Oricând mă vedea, mă întreba ce s-a mai făcut cu statua lui Ștefan cel tare. Umbla când cu barbă, când fără barbă,

după cum era curentul săptămânei la ședința din urmă a Academiei.

A făcut ce-a făcut și mai an l-am văzut cu Serviciul Credincios, cu Independența și cu Trecerea Dunării pe piept, ca unul ce întovărășise până la Zimnicea carăle cu făină din sate; mai avea și la gât o medalie mare, dobândită nu știu la ce expozițiune pentru lemne din pădurea statului.

Mi se jeluia că era persecutat de guvern, care nu știe să-și cinstească adevărații amici.

— De! judecă și dumneata – îmi zicea – nu mi se cuvenea și mie măcar Coroana României?

Dar să venim la diploma mea:

Domnul U..., după ce mă spinteca de sus până jos, citea în inima mea ca într-o bucoavnă și-o denunța neagră ca un bulgăre de smoală, îmi cerceta mașele unul câte unul și le declara peștițe ca pielea de năpârcă; apoi se suia la cap, ș-acolo îmi resfira creierii cutiuță cu cutiuță și-i proclama buni, foarte buni, și, în sfârșit, încheia diagnosul său psiho-fiziologic prin sentința:

„Om rău, dar inteligent“.

Cum vezi, dar, am un titlu, și încă de la un mare ziarist... și știi că ziarele fac și desfac reputațiunile; ele leagă și dezleagă cum vor și cum le vine. Te pot face patriot, onorabil, capabil, învățat, ba și frumos, numai să vrea.

Așa!

Am trecut buretele peste *om rău* și m-am oprit la *inteligent*; salutând acest titlu cu recunoștință, îmi venea să strig:

„*Anch'io son' pittore!*“

Îmi venea să parodiez pe marele Corneille și să zic:

„*La haine d'un grand homme est une recommandation des cieux*“.

Sunt om inteligent *de par Mr. U...*

Această aducere-aminte m-a făcut să ridic condeiul de jos și să zic: „*All right!*“ și să m-apuc să-ți vorbesc de un biet original, de un nebun, cum îi zicea unii, de un entuziast, român cu inimă, despre care nu am văzut să se fi scris un rând măcar. Un om uitat, deși poate a contribuit mai mult decât s-ar crede la starea de astăzi, cu toate că nu trăia la 48.

Mulți dintre oamenii cei mari ai secolului, Fourier, Michel Chevalier^a și alții, mi-au vorbit de dânsul cu cel mai mare respect și considerațiune, întrebându-mă: „Ce face, cu ce se ocupă?” „A murit”, le răspundeam cu lacrimile în ochi, căci îl iubeam ca pe un frate; mi-a fost amic, mi-a fost dascăl, mie și la mai mulți alții din generațiunea noastră.

Intrasem în anul 1828, pe când se lupta primăvara cu iarna.

De vreo doi ani se arătase pe cer, despre miazănoapte, o stea cu coadă ș-o sabie de foc; împăratul Alexandru murise și fratele său, Nicolae, se suise pe tron; lăcustele se îngropaseră în Bărăgan; s-auzea de ciumă și se vorbea de cârjalii, de zaporojeni și de zaveră.

Deși Ribeaupierre^b iscălise de curând pace și prieteșug cu Turcul la Cetatea Albă, Akerman; deși Metternich era mândru că asigurase prin dibăcia sa pacea în Europa, dar după eresul de la noi că fiecare țar este dator ca cel puțin o dată în cursul domniei lui să încerce să ia Țarigradul cu sabia, toată lumea zicea că vin muscalii.

Într-o dimineață, un fustăș de-ai curții domnești intră într-un suflet zicând:

— Cucoane Tache, te poștește Măria Sa!

Tată-meu, care pe atunci era hătman, se leagă în grabă cu șalul la cap, își pune capotul cel roșu și încalecă calul. Îi plăcea să umble mai mult călare. Avea un armăsar arăpesc cum n-am văzut mai frumos și un manáf kurd, mucheléf, numai fir de sus până jos, hagi Abdullah; îl avea numai și numai pentru a îngriji de mândrul dobitoc. El trăia ziua și noaptea alături de Nejdii.

Hagiului, fie zis în treacăt, îi cam plăcea vinul, și Ilie Arnăutul, bosniac fanatic, profitând de acea slăbiciune, îl făcuse să creadă că pentru mahometani apa e apă și pânea pâne, băutura și mâncare proastă și fără gust; în vreme ce pentru creștini apa are gustul vinului de Drăgășani și pânea este întocmai ca

^a) MICHEL CHEVALIER (1806–1879), economist francez. ^b) ALEXANDRE DE RIBEAUPIERRE (1721–1865), om de stat rus; la momentul semnării CONVENȚIEI DE LA AKKERMAN (1826), ambasador la Constantinopol.

curcanul umplut cu castane și fript la cuptor. Apucându-l astfel de stomah și de cerul gurei, din Abdullah făcuse un Grigorie, drept-credincios, deși găsea că lingurița popei era prea de tot mică.

Tata călare, cu hagi Grigorie manáful pe lângă cal, cu mâna pe harșá, după șárt, pornește la curte. Dar nu trece mult și-l vedem venind în fuga calului, semn de grabă mare. Descalcă, vorbește ce vorbește cu mama, și îndată ne pomenim aruncați toți copiii într-o trăsură, claie peste grămadă, cu mama dimpreună, cu o mulțime de boccele, și, în treapădul cel mare al cailor, ne duce la Câmpineanca, în casele unde este astăzi Eforia Spitalelor.

Ș-acolo, spaimă și pregătiri de drum. Unchii mei Câmpineni, Costache, Dumitrache și Iancu, se întorseseră și ei de la curte foarte îngrijiți. Vodă adunase pe boierii haleá și paiá, ca să le spuie că cazacii trecuseră Prutul, c-au arestat pe Ioniță Sturdza și că el pleacă la Brașov.

Șeful garnizoanei turcești din București avea poruncă de la seraskiérul ca, îndată ce-a aflat că muscalii au pășit peste hotar, să părăsească Bucureștii cu toată ordia și să se tragă în cetate la Giurgiu.

Casa noastră era în drumul pe unde era să treacă turcii, în căpătâiul despre apus al podului de peste Dâmbovița, în ulița Beilícului, astăzi Șerban-Vodă. Dincolo de apă era Caslava (Cazarma Beilícului). Deși miraláiul Iusuf-beg, comandantul, ne era prietin și, ca vecin, venea des în casă la noi, dar tata voia să fim la adăpost, temându-se ca nu cumva neféerii, plecând, să facă neorânduielei, și de aceea ne trimisese într-o casă depărtată.

Nu am văzut oștirea turcească când a trecut pe sub ferestrele noastre, dar ni s-a spus că au pornit pe la amiază, soitării înainte îmbrăcați în haine pestrițe, cu coade de vulpi la căciuli, jucând chiocécurile, strâmbându-se la lume pe uliță și făcând fel de fel de caraghioslăcuri; după dânșii veneau meterhaneáua și tumbéchiurile în sunetul surlilor și tobelor și în urmă oastea, fiecare turc având pe umeri sau pe cealmă câte o pisică, o maimuță sau un corói. Răutăți n-au făcut, dar speria lumea, dând dezghinuri cailor și trăgând la pistoale în semn de bucurie.

Am petrecut noaptea la bunica și a doua zi, în zori de ziuă, eram pe drumul Câmpinei.

Când treceam pe Podul Mogoșoaiei, de prin toate curțile ieșeau cară, căruțe și calești încărcate cu lume și cu calabalăcuri. Când am ajuns la pod la Băneasa, chervanul se ținea lanț; sute de trăsuri mergeau lin pe șleau, una după alta. De-abia se mișcau în pasul cel greu al cailor. Se îngropau roatele în noroi până la bucușă. De încet ce mergeam, primeam pe tot ceasul știri din București, cu călărași de-ai hătmăniei:

„Bine, pace.“

„Filipescu a plecat, apucând spre Focșani.“

„Vilara cu Nenciulescu se ceartă de-acu pe visterie.“

„Cumnatul Scarlat Grădișteanu rămâne în București.“

„Brâncoveanu a ajuns la Pesta...“

Când era soarele de-o suliță, ajunsesem la Pociovaliște; făcusem aproape o poștă. Poposisem dinaintea hanului. Cât vedeai cu ochii, câmpul era acoperit cu trăsuri; în mijlocul fiecăruia pâlci se ridica câte un foc mare, cu flacăra până la cer, ocolit de feciori, de vizitii, de rânđași și de chirigii stând pe vine, pe lângă căldările de mămăligă. Boierii și cocoanele dormeau prin calești și prin căruțe. Dimineața ne urmam drumul, care mai de care s-apuce înainte. Am aflat că peste noapte trecuse și vodă cu toate beizadelele, mergând spre Brașov.

Mai mulți tineri cuconași și negustori, îmbrăcați care turcește, care nemțește, urmau caravana, călări, încurând și jucând caii pe lângă calești. Între cei mai dichisiți și mai sprinteni, doi mai cu seamă trăgeau atențiunea sexului: frații Mehtupciu. Unchiu-meu Crețulescu, care dibuia foarte bine porecele, unuia îi zicea Gămălie, căci, în adevăr, modul cum își umfla părul și favoriții îi da aparența unei gămălii de ac, pe celalalt îl poreclise Zlatauz, pentru că vorbea tot în sentințe:

„Bogatul să nu asuprească pe cel sărac.“

„Legea e de la oameni, iar dreptatea de la Dumnezeu.“

„Iubește pe vrăjmașul tău ca pe un frate răătăcit.“

„Sai în ajutorul celui ce se găsește în nevoie.“

„Jertfește interesul tău pentru fericirea aproapelui.“

„Folosul dobândit prin viclenie ți se strecoară printre degete...”

Și o mie de altele din Scriptură și din filozofie, și sfârșea omeliile sale cu:

„Ce ție nu-ți place altuia nu face”.

Pe cel dintâi îl chema Barbu și-i zicea Bărbucică, pe celalalt Teodor, Tudorachi. Tatăl lor era unul Diamandi Mehtupciu, nepot sau strănepot de-ai sfântului Dimitrie de la Mitropolia din București. Era sau nu era rudă cu cuviosul, Dumnezeu știe; adevărul este că tatăl, moșul sau strămoșul lui Iamandi venise în țară de peste Dunăre cu moaștele făcătorului de minuni; îi zicea Mehtupciu pentru că fusese scriitor de limba turcească la postelnicie. Fiul său Tudorache adoptase numele de Teodor Diamant, sau mai scurt, *Diamant*.

Pe Bărbucică l-am cunoscut. Știi că nici natura, nici apucăturile nu-l împingeau la carte; n-a învățat nici să scrie, nici să citească, era cam idiot. Îi zicea Bălbuitu din cauza anevoinței ce avea la vorbire; nu era cu desăvârșire surd, dar era tare de ureche, foarte tare, într-atât de tare, încât glumeții, mișcând din buze, fără a scoate glas, îl făceau să creadă că-i spunea ceva, și el asculta și-i răspundea ce-i venea, ca să nu lase să creadă că n-a auzit. Devenise jucăria celor fără de ocupațiune. Se credea omul cel mai frumos din lume și era convins că toate damele cele mari erau înamorate de dânsul. Trăia din munificența celor ce petreceau cu prostia lui. În urmă, închiriasse un apartament în strada Victoriei; îl mobilase; așezase în mijlocul salonului o masă mare așternută cu postav verde, împrejurul căreia veneau de se adunau jucătorii de cărți, ziua și noaptea, liberi de orice priveghere și fără teamă de poliție sau procuror. El plătea luminatul, încălzitul și serviciul și-și scotea chiria și toate cheltuielile, cu prisos, din monopolul cărților, și trăia bine.

După moartea lui, stabilimentul s-a continuat de domnii:

Ciocârlan,

Puică și

Cucu,

în tovărășie, sub firma:

„La trei păsări“ (*Aux trois oiseaux*).

Cealalt frate, Teodor, era un om de frunte, inteligent, muncitor, stăruitor și plin de devotament. Cel dintâi elev în școala grecească, cel dintâi la dascălul Lazăr, cel dintâi la Sfântul Sava, sub Efrosin Poteca, inimă curată și sentimente nobile. Vorbea și scria mai multe limbi străine, franțuzește, nemțește, grecește și italienește; știa bine limba latinească și elinească. Băiat sărac, el se destină la cariera didactică.

Când l-am întâlnit călare, pe drumul Câmpinei, el se ducea la München prin Brașov și Viena; dobândise o bursă din fondul mitropolitului Nectarie.

Cât timp a ținut acel ajutor, el a urmat regulat și cu cel mai mare succes în școala cadeților; dar a venit o zi când acea bursă a încetat; atunci orfanul a trăit câtva din generozitatea lui Dinicu Golescu; îngrijea de băieții lui cei mai tineri, de Radu și de Alecu (Albu); dar în urmă, frații Golești mutându-se la Geneva și la Paris și ceialalți tineri părăsind unul câte unul capitala Bavariei, unde începuseră a trăi rău cu studenții germani și făceau pe toată ziua gâlcevuri și dueluri, Diamant s-a hotărât să se ducă și el la Paris, unde cunoștea pe toți românii de acolo, cu speranță că-i vor veni în ajutor, pentru a-și completa studiile începute.

În urma revoluțiunii franceze de la 1830^a, ideile de inovațiuni sociale luaseră un avânt așa de mare, încât cuprinseseră toate spiritele, și tinerimea de pe atunci se aruncase mai toată în vârtejul reformelor celor mai estravagante și mai chimerice. Prietenii și camarazii pe cari i-a găsit în Paris: Iancu Vlădoianu, Costică Brăiloiu, Iancu Bălăceanu, Niculache Niculescu, Barbu Catargiu, Stavrance Niculescu și alții, erau pe atunci, care mai mult, care mai puțin, adepți ai saint-simonismului, și încetul cu încetul s-a pomenit și el distras de la învățătură și învăluit în cercul ideilor comuniste, cu deosebirea că, fiind dotat cu un temperament entuziast, când îmbrățișa o idee, o strângea cu toată căldura tinereții și se consacra ei cu trupul și cu sufletul. Și iată-l devenit unul din cei mai înfocați și mai aprigi adepți

^{a)} Revoluția din Iulie l-a răsturnat pe Carol X de Bourbon, ridicându-l pe tronul Franței pe Ludovic-Filip de Orléans.

ai școalei de la Menilmontant, apostol și portar. Père Enfantin îmi zicea, vorbindu-mi de dânsul:

— *Diamant était un homme précieux; personne n-a fait autant de prosélytes que lui; prêcher et convertir c'était sa vie.*^a

Dar vine catastrofa!... Guvernul lui Ludovic-Filip, îngrijat de lățirea propagandei comuniste, decretează izgonirea sfinților părinți de la Menilmontant, și atunci saint-simonienii cei mai însemnați, Michel Chevalier, Felicien David și alți, se risipesc, care cum apucă, în Orient, în America, în Africa... Și Diamant al nostru, dat afară din cuib, rămâne pe drumuri, fără adăpost și pieritor de foame. Atunci a trăit mai multe săptămâni alergând din spital în spital, dându-se de bolnav, dar era dat afară îndată ce medicul constata că starea sănătății sale nu avea trebuință de îngrijire medicală, ceea ce i se întâmpla din trei în trei zile; atunci pleca și se ducea de bătea la ușa altui spital, până ce le-a colindat pe toate.

El se afla în cea mai mare nedumerire, când într-o zi întâlnește pe un frate iubit de la Menilmontant, pe Considérant, un entuziast și un vizionar ca și dânsul. Considérant găsisse pe Fourier și adoptase sistemul falansterian, despre care îi face o descriere încântătoare. Diamant îl urmează la conferințele lui Fourier și se pomenește falansterian, de o mie de ori mai fanatic decât fusese pentru sistemul lui Saint-Simon. El nu cunoaștea termin de mijloc în apucăturile lui; zicea că apoftegma „μηδεν ἄγαν”^b a lui Socrat era o erezie filozofică antisocială și anti-umanitară.

Într-o duminică, ducându-mă la un curs ce urmam la Grădina Plantelor, zăresc într-o răspântie din strada Mosstar o figură care mi se părea cunoscută. Era el, încunjurat de câțiva lucrători, bărbați și femei, destul de rău îmbrăcați, nespălați și nepieptănați, cărora le esplica frumusețile și mulțumirile *atracțiunii pasionate* în *societatea armonică* și le descria *mizeriile oamenilor din societățile civilizațiunii*, dându-le de

^a) „Diamant era neprețuit; nimeni n-a mai făcut atâția prozeliti; să predice și să convertească însemna pentru el totul“ (fr.) ^b) „Nimic (nu este) mult“ (gr.).

esemplu, despre aceasta, starea nenorocită a celor ce avea dina-
 intea lui. Cât l-am cunoscut, i-am sărit în brațe strigându-i:
 „Nene Tudorache!“

Din momentul acela n-a lipsit o zi de a veni să mă vadă, de-a
 mă cerceta despre studiile mele, despre viața mea; mă punea
 de repetam cu dânsul lecțiile, îmi explica nedumeririle ce aveam
 în geometria descriptivă, în analitică, în teoria seriilor și mă
 pregătea pentru esamene. Era foarte tare în științele mate-
 matice și fizice; avea o aptitudine deosebită pentru integrarea
 seriilor algebrice și pot zice că putea să ție piept lui Delaunay
 și lui Puiseux în calculul diferențial și integral.

Dumineca venea regulat de mă lua și mă ducea la conferin-
 țele lui Fourier. Era ceva încântător elocința și poezia ce bă-
 trânul reformator punea în explicarea cercurilor simpatice;
 avea atâta putere și dulceață în vorbirea lui, încât era peste
 putință de-a nu captiva auditorul. Ieșeam de la acele conferințe
 uimit și esalțat, convins pot zice. Îmi părea că mă văd primblân-
 du-mă în Câmpii Elizei, într-o trăsură trasă de doi mândri lei,
 deveniți antilei, mai blânzi decât mieluşei, numai prin puterea
 armonică; delfinii și balenele, transformați în antidelfini și anti-
 balene, mă purtau lin pe toate mările; vulturii, deveniți antivul-
 turi, mă suiau în slava cerului pe aripele lor. Era un farmec
 descrierea frumusețelor, a plăcerilor și a desfătărilor spiritului
 și ale inimii în cetatea falansteriană.

Fourier a murit fără a-și vedea visul cu ochii, nu s-a învred-
 nicit să ridice cel mai mic falanster. Economisții au învins pe
 socialiști și pe comuniști; și școala lui Fourier, curând după
 moartea maestrului, a fost părăsită și uitată.

Diamant însă s-a întors în țară, bine hotărât a persista în
 acele idei și a organiza societatea noastră în cvadrate pe fa-
 lanstere, ca tabla de joc de șah.

Om de spirit, învățat, plăcut la vorbă, Diamant a fost primit
 frățeste în toate casele și a devenit amicul intim și căutat al
 tuturor oamenilor liberali și de progres, al lui Câmpineanu, al
 lui Grigorie Cantacuzino, al lui Manolache Băleanu, al lui Iancu
 Ruset, al tuturor oamenilor cu sentimente și cu iubire de țară.
 În casă la Câmpineanu era ca acasă la dânsul. Casa și masa îi
 era deschise oricând și la orice oră. Nu sunt la îndoială că era

inițiat în societățile francmasonice, judecând după intimitatea sa cu doctorul Tavernier, venerabilul lojei din București, din care făceau parte cei mai luminați din tinerii noștri de pe atunci, Grigorie Alexandrescu, Iancu Voinescu și alții.

În societatea tinerilor noștri boieri, Diamant a găsit auditori, dacă nu și prozești.

Când era să înceapă să vorbească, îl apuca o tremurătură din buze care dura două sau trei secunde, și cele cinci-șase vorbe dintâi ieșeau din gura lui cu anevoință, tremurate și pripite, iar după ce-i trecea emoțiunea, el devenea de o elocință rară; vorbirea lui era pătrunzătoare și convingătoare; era peste putință a nu-l asculta cu plăcere și cu atențiune. În timp de doi sau trei ani făcuse o propagandă atât de puternică prin toate clasele, încât numărul prozeștilor și adeptilor ajunsese a fi îndestul de mare ca să poată gândi la organizarea seriilor și la edificarea unui falanster.

„Je ne compte pas sur les Français – zicea Fourier – pour la réalisation de mon système; ils sont, comme les Italiens, les Espagnols et les Allemands, trop enfoncés dans la civilisation, mais je compte sur l’Orient et surtout sur les Russes, qui sont tres enclins au communisme, comme tout les peuples Slaves.“^a

Tânărul Manolache Bălăceanu, fiul lui Nae Bălăceanu din Ploiești, zis prin abreviație Naiba, care devenise unul din adeptii cei mai înfocați ai fourierismului, moștenise o avere însemnată și a consacrat moșia sa din Prahova, numită Scăieni, pentru înființarea unui falanster. Diamant era acolo marele Mapa^b și domnea ca un suveran.

Acel rudimentar falanster ar merita o mențiune cu totul specială, pe care ți-o rezerv dacă te poate interesa.

De-abia începuse stupul a se popula de albine și roata a se învârti, că guvernul, temându-se ca să nu se înrădăcineze credințele comuniste în țară, a și luat măsuri, a ordonat împrăștierea

^a) „Nu pe francezi mă bizui că-mi vor pune sistemul în fapt; ca și italienii, spaniolii sau germanii, sunt prea înglodați în civilizație; mă bizui însă pe Răsărit, și mai cu seamă pe ruși, care sunt foarte aplecați spre comunism, ca toate popoarele slave“ (fr.). ^b) Naiba, Mapa, aluzii la grade de inițiere masonică.

seriilor și grupelor și trimiterea în exil a șefilor Manolache Bălăceanu și Diamant.

La liberarea lui din Snagov, Diamant n-a mai găsit ospitalitatea la care era obicinuit; Câmpineanu era închis la Caransebeș, Manolache Băleanu, confinat la moșia sa Bolintinu, alții, intimidati, se temeau a-i face primirea ospătoasă și cordială de mai înainte și căreia datorea în mare parte succesele lui din anii trecuți.

Fără a renunța la ideile lui și la speranța de a-și realiza planul, a îmbrățișat, ca mijloc de trai, meseria de inginer topograf și hotarnic; ridica planuri de moșii pe un sfânt stânenul masă, cum se zice; bani n-a câștigat, dar ceea ce a câștigat în munții Telegei a fost un junghi bun, care în puține săptămâni l-a dat într-o oftică galopantă. Catinca Câmpineanu, care se afla la moșie, a trimis de l-a transportat de la Telega la Câmpina; i-a fost însă peste putință a-l face să admită un medic și a renunța la tratamentul Leroy^a, pe care l-a urmat până s-a stins. El a murit cum a trăit, ca un stoic, nevoind să se abată de un fir de păr de la credințele sale; și-a dat sfârșitul în brațele servitorului său, recomandându-i sentința:

„Ceea ce ție nu-ți place altuia nu face“.

O cutie din patru scânduri de brad, într-o căruță cu un cal, a dus rămășițele lui la biserică. Ca toți ofticoșii, în ultimele momente vorbea de mijloacele ce cugeta și proiecta pentru înființarea unui falanster.

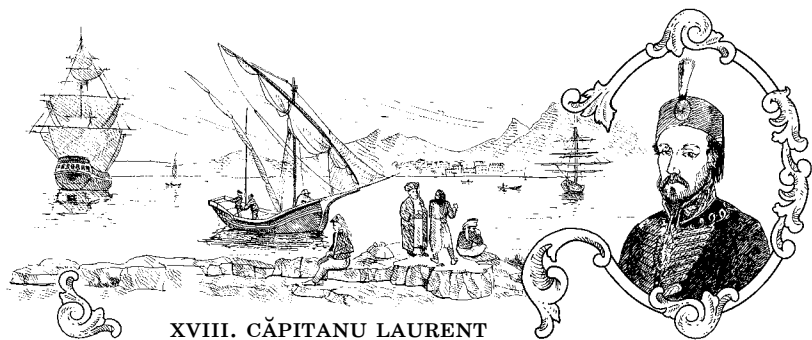
Mulți, foarte mulți din oamenii cari au jucat un rol în țară îi datoresc lui Diamant ideile generoase și patriotice. El a format inima și spiritul multora din români; între alții, Alexandru Constantin Golescu (Albu), zis Aimé Martin, era unul din ucenicii săi; a trăit mult cu dânsul la Munch și la Paris.

Nu am cunoscut un om mai blând, mai modest și mai devotat decât dânsul. Filantrop și umanitar, era din neamul acelora din cari au ieșit apostolii, martirii și sfinții.

O fi având el, oare, o piatră pe mormânt?

ION GHICA

^a) ALPHONSE LEROY (1742–1816), medic francez celebru în epocă.

XVIII. CĂPITANU LAURENT

Londra, februarie 1884

Scumpe amice,

În epistola ta din 1883^a îmi vorbești de regretatul nostru amic, căpitanul Laurent.

N-ai putut pomeni acel nume, sunt sigur, fără să simți o lacrimă în geana ta. Ți-aduci aminte cât era de vesel și cât ne iubea? Se lipise de noi doi cu inima și cu sufletul.

Multe zile grele am împărțit cu dânsul! Și pot zice că fără glumele lui cele plăcute, pline de duh și de originalitate nu știu, zău, cum aș fi dus-o; nu știu dacă moralul meu nu s-ar fi muiat înaintea dificultăților prin care am trecut.

Când l-am întâlnit întâiași dată, eram căzut într-o discu-rajare așa de mare, încât numai societatea unui voios și nepă-sător ca dânsul putea să mă ridice și să mă susție.

Dar ca să-ți poți da seama de starea în care mă aflam, sunt silit să fac o digresiune cam lungă; să sui cu memoria în cursul evenimentelor cari se desfășurau împrejurul meu cu o grăbire anevoie de urmat.

Pe la anul 1852, vestitul vizir Reșid pașa căzuse de la putere; cumnații sultanului Fetti Ahmet și Mehmet Ali^b triumfau; și,

^a) În ediția din 1887, scrisoarea e precedată, sub numărul XVII, de scrisoarea lui Vasile Alecsandri plasată drept prefață în prezentul volum („Iată-ne cu iarna în țară...“). ^b) MUSTAFA REȘID pașa (1800–1858), om de stat otoman; ambasador la Paris și la Londra în mai multe rânduri, ministru de externe (1837), mare vizir în mai multe rânduri între 1845 și 1857; unul dintre principalii arhitecți ai reformelor Tanzimat. AHMED FETHI pașa (1801–1858), diplomat și om de stat otoman; ambasador la

după obicei, zaráfii armeni și ovrei năpădiser pe cel căzut. Acei care până ieri îi lingeau cizma acum îi mușca mâna. Ca omul cufundat toată viața lui în trebile statului, el uitase pe ale sale; nu știa nici ce are, nici ce nu are și era strimtorat, foarte strimtorat.

În împletitura în care se afla, un singur bancher îi mai rămăsese devotat: bătrânul Anton Alleon, care avea și dorință, și bunăvoință de a-i veni în ajutor; dar îi trebuia să cunoască ce avea și cât datora Reșid. Pentru acest sfârșit, fostul vizir rugase pe Ahmet Weffy^a, fostul comisar în Principate, la 1849 și 1850, ca împreună cu Alleon și cu mine să-i facem un bilanț de starea sa financiară. Ajunsesem la patruzeci de milioane de lei (aproape zece milioane de franci) pasiv, care se balanța cu valoarea proprietăților sale, case și pământuri în Balta-Liman, moșiile din Tesalia, foste proprietăți ale lui Ali Tebedelen de la Ianina, și un mic ciffic lângă Silivria.

Creditorii grăbeau, și realizarea unei averi atât de însemnate nu era lucru lesne. Tot ce putea face Alleon era să convingă pe cămătari să păsuiască, dându-le câte un mic acout și asigurându-le plata integrală, căpete și dobânzi, când se vor vinde proprietățile. Până atunci era urgent să se reducă cheltuielile și să se sporească veniturile printr-o administrațiune mai îngrijită. S-a redus mai întâi personalul casei de la cinci sute de guri la patruzeci și s-a orânduit la moșiile din Tesalia administrator confratele și amicul nostru Ion Ionescu de la Brad^b, care

Sankt-Petersburg, Viena și Paris. MEHMED ALI EMIN pașa (1815–1871), om de stat otoman, ambasador la Londra, ministru de externe și mare vizir în mai multe rânduri între 1857 și 1871. Face parte din acea galerie de *alafraŋga efendi* (domni à la française) de la curtea sultanilor reformatori. TANZIMATUL urmărește modernizarea administrației, economiei și armatei Imperiului Otoman după model occidental, transformarea supușilor – discriminați până acum după religie – în cetățeni egali în fața legii etc. Reformele, deși susținute cu hotărâre de sultanii ABDUL-MEDJID I (1839–1861) și ABDUL-AZIZ I (1861–1876), sunt aplicate incomplet și incoerent, confruntându-se cu o rezistență tenace a societății tradiționale; epoca Tanzimat ia sfârșit odată cu domnia autocratică și conservatoare a sultanului ABDUL-HAMID II (1876–1909). ^a) Probabil AHMED VEFIK pașa (1823–1891), om de stat și diplomat otoman; traducător din Molière. ^b) ION IONESCU DE LA BRAD (Ion Isăcescu, 1818–1891), agronom și economist moldovean,

de la o sută de mii a suit venitul, chiar din anul dintâi, la nouă sute de mii de lei.

Pe când Reșid era urgisit și seraskiérul Mehmet Ali devenise vizir cu Fuad Hargie Naziri^a (ministrul afacerilor străine), sosește generalul Mencicof^b cu o falcă în cer și alta în pământ, cu sacul plin de fel de fel de cereri din partea țarului. Nu voia nimic mai puțin decât a zice sultanului cu alte cuvinte:

„Scoală tu, să mă pun eu!“

Pe de o parte, izbânda misiunii generalului austriac Leiningen, care storsese de la Poartă concesiuni și despăgubiri însemnate în Bosnia, în Herzegovina, pe Narenta și la Bocca de Cataro, între care și plata diamantelor contelui Zichy; pe de alta, dezvoltarea influenței engleze, care mergea tot crescând, tulburase liniștea împăratului Niculae. Damele ambasadei rusești, mai înfocate patriote și decât bărbații lor, criticau sus și tare politica prudentă și rezervată a contelui Nesselrode, tratând-o de molatică și de umilitoare, credeau că nu avea decât să se arate ca să dobândească ceea ce doreau, și multe dorea inima lor. În sfârșit, trimisul extraordinar sosește la Constantinopol.

Deși Manolache Arghiropol, fost dragomán și însărcinat de afaceri al legațiunii elene, trecut de curând în serviciul rusesc, succedând răposatului dragomán Hangerliu de fioroasă memorie, bun apreciator al stării spiritelor de pe atunci, declarase trimisului împărătesc, chiar de la început, că era peste putință ca Poarta să-i acorde acele cereri, generalul însă îi ordonă să meargă înainte.

participant la Revoluția de la 1848 din Țara Românească. Exilat în Turcia, este folosit în diferite oficii de autorități otomane reformiste (director al școlii de agricultură de la San-Stefano, administrator al unor ferme-model pe moșiile lui Mustafa Reșid pașa etc.). După Unire, participă la elaborarea și aplicarea reformei agrare a lui Cuza. ^a) MEHMED FUAD pașa (1814–1869), om de stat otoman; figură reformatoare de prim-plan, președinte al Consiliului Tanzimatului, ministru de externe în mai multe rânduri, mare vizir (1861–1866). A condus ocupația otomană în Principate la 1848 și s-a opus cu succes cererilor imperative ale țarului Nicolae I de extrădare a exilaților români și unguri în Rusia. ^b) ALEKSANDR SERGHEEVICI MENȘIKOV (1787–1869), amiral și om de stat rus, comandant al armatei ruse în Războiul Crimeii până în 1855.

În toate serile, dragománul Arghiropol se întorcea de la Poartă aducând numai făgăduieli, bacalámuri și iavașuri. Într-o seară, când ambasadorul extraordinar îl aștepta să-i vie cu ceva pozitiv, cu cheia Betleemului^a cel puțin în buzunar, îl vede venind cu mâna goală; se iuțește, strigă, bate din picior, acuză pe bietul bătrân de necapacitate și chiar de rea-credință; îl alungă furios din ambasadă și cheamă pe logofătul Niculae Aristarche, pe capucheháia lui vodă Stirbey, ca să-i serve de dragomán.^b

Aici deschid o mică paranteză privitoare la fostul reprezentant al principatului Țării Românești, devenit totdeodată omul de încredere și dragománul ambasadorului rusesc.

La biserica grecească de la Bebek, pe Bosfor, se afla o icoană făcătoare de minuni pe care erau atârinate o mulțime de *ex-voto*, mâni, picioare, ochi, inimi de aur și de argint, inele și cercei de pietre scumpe etc. Într-o zi, pierde de la gâtul Maicei Domnului un inel de diamant; popa Costa caută, cercetează și nu găsește; se mânie, își pune patrahirul de gât, aprinde făclia de la epitaf, cheamă pe băieții care măturau în biserică și aprindeau candelile, îi pune în genunchi și, după ce le citește o molitvă, le spune că celui care a furat inelul are să i se usuce un deget dacă nu se dă îndată singur pe față.

O minune! Nu apusese încă bine soarele, când băiatul vino-vat, ducându-se cu alți copii să se uite la o mașină cu vapor, adusă de reverendul părinte Hamelin, directorul școlii americane Robert, i se prinde degetul într-o rotilă și rămâne numai cu patru degete la mâna dreaptă. Atunci nenorocitul mărturisește păcatul. Vestea se duce în toate satele Bosforului, închinătorii curg cu miile din toate părțile, vapoarele se țin lanț pe chei, biserica nu se mai deșartă nici ziua, nici noaptea; sărindarele, acatistele, sfeștaniile, maslurile și paraclisele îmbogățesc epitropia bisericeii și pe popi.

Logofătul Aristarche, care de vro doi ani nu mai era primit de Reșid pașa, profită de ocaziune, aleargă la Balta-Liman și spune pașei că venise știre la Patriarhie că și icoana dintr-o

^a) V. p. 229, n. a. ^b) În pasajele de mai sus, Ion Ghica se referă la dedesubturi diplomatice care au premers declanșarea Războiului Crimeii.

peșteră de pe moșia altetei-sale de lângă Silivria dăduse semne de făcătoare de minuni, propuind să se orânduiască un vapor regulat ca să ducă pe închinători, ceea ce ar fi și o afacere bună pentru cafeneaua, pentru bucătăria și pentru cârciuma proprietății.

În mai toate peșterile de pe malul Bosforului se află câte-o fântână, lângă care se obicinuieste de se pune câte-o icoană, precum este la izvorul de la Balucli, unde trăiesc vestiții sfinții pești, jumătate fripți, jumătate fierți; oricine, fie creștin, fie musulman, când trece pe dinaintea acelor fântâni, vara mai ales, intră de se răcorește, bea un ceain, două de apă rece, se spală pe mâni și pe obraz și binecuvântează numele făcătorului de bine care a deschis vâna apei.

Reșid o fi crezut, n-o fi crezut în minunile sfintei icoane de la Silivria, dar minune tot s-a făcut; căci ușa s-a deschis iarăși marelui logofăt Aristarce, care între Mencicof și fostul vizir avea perspectiva să joace un rol politic însemnat.

Pe de altă parte, turcul dibaci putea ști prin capuchehaiaua lui Stirbey vodă, zi cu zi, starea în care se aflau negocierile dintre trimisul rus și ministrul Porții. Turcul aduce așa de bine pe grec, încât îl face să creadă că dacă ar fi el, Reșid, ministru în locul lui Fuad pașa, treaba s-ar împăca lesne; această credință ajunge a fi împărtășită chiar și de Mencicof până într-atâtă, încât încalță cizmele cele cu pinteni și aleargă la palat, unde se jăluiește sultanului de tergiversațiunile lui Fuad, tratându-l de om de rea-credință și de mincinos, declarând că nu mai voiește să aibă a face cu dânsul și că va părăsi Constantinopolul dacă nu se va numi un alt ministru al afacerilor străine.

În vorbirea sa cu sultanul, Mencicof face o mare laudă despre capacitatea și spiritul politic al lui Reșid, zicând că ar fi fericit să aibă a trata cu un asemenea om. Sultanul chiar în seara aceea cheamă pe fostul său vizir și-l numește ministru trebilor din afară în locul lui Fuad.

Aristarce, între cei doi mari actori politici ai zilei, ia tonul măreț și amenințător al repausatului Hangerliu, o ia pe o coardă sus de tot cu Mehmet Ali, devenit seraskiér, care era un om de o violență proverbială. Turcul, infuriat, îl întreabă răstit să-i spună ce e, logofăt al Patriarhiei, servitor al Devlétului,

capucheháia al unui principe vasal credincios sultanului, sau muscal, ghiaur hain, dușman al Imperiului Otoman, întovărășind cuvintele cu câteva dinini^a... Aristarce, spăriet, trăgându-se spre ușă, vede în oglindă că, după dânsul, seraskiérul trăsesese sabia jumătate din teacă. La această vedenie, se răpede pe scară și s-aruncă în cel dintâi caic ce găsește pe cheiul de la Candili și trage drept la vaporul Lloydului austriac, care pornea spre Galați, fără a mai da pe acasă. S-a refugiat la București și de acolo la Viena, unde a rămas până s-a făcut pacea, și atunci numai după intervenirea lordului Redcliffe i s-a permis a se întoarce la Constantinopol. Dar nu s-a mai întâlnit cu postul de capucheháia, pe care-l uzurpase frate-său Miltiad, secretarul său, și l-a ținut până ce s-a înlocuit cu Negri, la înscăunarea lui Cuza vodă.

Scurte și puține au fost tratările generalului Mencicof cu recomandatul său Reșid. Într-o dimineață, *avisó* ambasadei rusești suia Bosforul spre Marea Neagră, purtând steagul de onoare la catartul cel mare; ambasadorul estraordinar părăsea Constantinopolul, relațiunile cu Poarta încetau și probabilitățile de război deveneau certitudine. Puțin după aceea, trupele rusești, sub comanda generalului Gorciacoff, treceau Prutul, fără declarație de război. Principatele erau secuestrate ca un otagiu, până ce Poarta se va hotări a acorda cerințele țarului.

Colonelul Rose, mai în urmă generalul *sir* Hugues Rose, și astăzi mareșalul lord Strathnairn, atunci secretar însărcinat cu afacerile ambasadei engleze în lipsa șefului său dus în congediu, îndată ce a văzut că se îngroașă treaba, a cerut de la guvern trimiterea flotei engleze în apropiere de Constantinopol, temându-se de vreo încercare îndrăzneată din partea flotei de la Sebastopol. Totdeodată sosea și lordul Redcliffe, care se știa că nu putea fi dispus a pierde, în favoarea Rusiei, influența ce câștigase asupra Porții și asupra persoanei sultanului, și mai avea și o veche pică personală pe împăratul Nicolae, care la 1832 îi făcuse afrontul de a nu voi să-l primească ca ambasador la Petersburg. Departe de a fi împăciuitoar, ambasadorul reginei

^a) Invocare a divinității și a celor sfinte (tc.).

Englterei încuraja, chiar fățiș, împotrivirea Porții, cu atât mai mult că alianța Franței era asigurată, căci generalul Aupick, ambasadorul Republicei, și contele Lavalette, ambasadorul noului împărat al francezilor, fusese cauza inițială a neînțelegerilor dintre Poartă și Rusia, punând înainte vestita chestiune a locurilor sfinte cu cheia Bethleemului, cu steaua de deasupra ieslei în care s-a născut Mântuitorul, cu zugrăveala cupolei Sfântului Mormânt și cu biserica de la Ghetsemanie. Aliat cu Englitera, Napoleon III putea să inaugureze suirea sa pe tronul imperial al Franței într-un mod glorios.^a

Pe când Reșid nu era încă ministru îl vedeam des; îi eram vecin și petreceam zile întregi la Balta-Liman, politicând cu dânsul și cu Wefyk efendi. Puneam lumea la cale împreună și făceam parte bună și României. Mult regretatul și prețiosul nostru amic, Niculae Bălcescu, răpit așa de timpuriu patriei sale, venise la Constantinopol cu sufletul în buze, având de gând să plece mai departe, spre a muri în patria sa, mângâiere pe care guvernul de atunci din Țara Românească n-a voit să i-o acorde și l-a silit să se ducă să moară izolat, departe de ai săi, sub cer străin, fără a avea pe mormânt măcar un semn de trecerea lui dintr-această lume. Mi-aduc aminte cât își iubea sărmanul țara și cum i se lumina fața sa lividă și i se ușura suflarea când trăgeam împreună pe harta Europei liniile care ar fi cu drept să fie fruntariile României. Visurile tinereței noastre! Ce-ar fi zis autorul *Puterei armate* dacă ar fi trăit să vază curcanii noștri intrând vitejește în Grivița, cu steagul românesc în mână, și ar fi văzut în țara lui o sută cincizeci de mii de feciori bine armați, bine esersați și bine disciplinați, comandați de ofițeri români învățați și experimentați? Ori de câte ori se face ceva fericit și bun pentru România, nu mă pot opri de a-mi zice:

^a) NAPOLEON III, președinte al Republicii Franceze de la 1848 și împărat de la 1852, urmărea să-și sporească prestigiul dobândind statutul de protector al creștinilor din Imperiul Otoman, statut pe care îl deținea țarul Rusiei în urma Tratatului de la Kuciuk-Kainargi (1774). Ambițiile sale au fost alimentate de marchizul CHARLES DE LA VALETTE, ambasadorul francez la Poartă, și au constituit unul dintre factorii care au dus în cele din urmă la declanșarea războiului.

„Ce mulțămire ar avea bietul Niculae Bălcescu dac-ar trăi!“

Reșid pașa considera Principatele ca un element important în chestiunea Orientului și ca bariera cea mai serioasă ce s-ar putea ridica despre Rusia. El dorea la Dunăre un stat mare, puternic și bine armat, a cărui neutralitate să fie asigurată de puterile cele mari ale Europei, precum sunt Belgia și Svițera.

La 1853, după intrarea rușilor în Principate, publicasem sub pseudonimul de G. Chaioni o broșură intitulată *Dernière occupation des Principautés* și înmănasem noului ministru al Porții un memoriu în care chemam atențiunea asupra importanței politice ce ar avea participarea României la războiul ce se pregătea. Pe lângă acel memorand alăturasem și un proiect de manifest, ce propuneam să fie dat la intrarea trupelor otomane pe teritoriul Principatelor, un manifest prin care sultanul declara că trimite oștirea sa numai ca să respingă pe năvălitori și că, îndată după săvârșirea războiului, va restabili relațiunile dintre România și Poartă pe bazele vechilor tratate^a încheiate de domnii români cu Baiazid Ilderim, cu Mahomet II și cu Suleiman IV, adaugând că sultanul nu va aduce nici o împotrivire la unirea țărilor dacă locuitorii Principatelor o vor dori-o.

Doream și credeam că românii puteau și trebuiau să joace într-acele război un rol și să dea semne de deșteptare vitejească, dar totdeodată eram de părere să nu cooperăm fără serioase garanții din partea Turciei. Mulți însă din proscriși și din emigrații noștri se adunase din toate părțile la Constantinopol și porneau spre lagărul lui Omer pașa^b, punând serviciile lor la dispozițiunea generalisimului, fără condițiune.

Trecuse mai multe săptămâni de la darea acelu memoriu, când fui chemat la Reșid pașa acasă. L-am găsit în conferință cu ambasadorul englez; acesta avea în mână scrierea mea. Ministrul turc îmi zice că voiește să vază pe generalul Magheru, despre care era vorba în memoriul meu; îi răspund că generalul

^a) Referire la așa-zisele capitulații, ale căror existență și eventual conținut sunt încă disputate de istorici. ^b) OMER pașa (Mihailo Latas, 1806–1871), general și om de stat otoman de naționalitate sârbă; s-a distins în Războiul Crimeii mai întâi în luptele de pe Dunăre, apoi s-a numărat printre învingătorii de la Sevastopol.

Magheru se află la Viena. Atunci îmi zice să-i scriu să vie îndată și-mi dă un bilet către Alleon, ca să-i înlesnească cheltuielile de drum. Peste două săptămâni generalul Magheru era la Constantinopol.

După mai multe întrevederi ale generalului Magheru cu Reșid pașa și cu lordul Redcliffe, la care întrevedere am servit de interpret, se hotărăște să se tipărească manifestul ce pregătisem. L-am autografiat cu Niculae Golescu și cu vărul său Alecu și l-am dus lui Agop efendi, secretarul intim al lui Reșid, ca să-l trimită lui Omer pașa. Totdeodată, Reșid a ordonat să se facă firmanul prin care generalul Magheru se numea caimacám, guvernor general, civil și militar al amândoror Principatelor, cu ordine cătră toți șefii oștirii să-i înlesnească intrarea în țară pe la Calafat, ca să ridice oștire de români și să-i procure armele și munițiunile de care va avea trebuință. Eu eram destinat să-l întovărășesc ca secretar.

Eram pe la sfârșitul lui februarie al anului 1854. Corpul lui Kiel Hassan pașa trecuse Dunărea la Turtucaia și în insula Ramadan cu caice, atacase pe ruși la Oltenița și prinsese picior pe țărmul stâng al Dunării; un corp de bașbuzúci sub comanda lui Skinder pașa (contele Ilinski) trecuse la Calafat și surprinsese un regiment de husari la Cetate; o diviziune navală turcească, trimisă în Marea Neagră ca să observe mișcările flotei rusești de la Sebastopol, fusese surprinsă și arsă pe ancoră la Sinop de amiralul rus Nacimof^a; flotele unite a trei puteri aliate părăsise Besica Bey și ancorase la Beicos, gata a intra în Marea Neagră la cel dintâi semnal; și ordinele erau date pentru concentrarea trupelor franceze și engleze la Toulon, la Marsilia și la Malta.

Magheru și eu ne pregăteam de plecare, când, ducându-mă la Poartă ca să activez lucrarea hârtiilor, Mustafa pașa Ghiritliu

^a) Bătălia de la SINOPE (30 nov. 1853) este prima bătălie navală în care s-au folosit obuze, de către flota rusă comandată de amiralul PAVEL STEPANOVICI NAHIMOV. Deși bastimentele otomane s-au predat în fața armamentului superior, rușii au continuat bombardamentul, transformând bătălia într-un masacru. Acesta a fost evenimentul care a determinat intrarea Franței și a Marii Britanii în război.

Arnăut, atunci mare vizir, tatăl faimosului ambasador Veli pașa, îmi spune că actele erau gata, dar că avea o scrisoare de la Reșid prin care-i zicea să nu le dea încă afară.

Neputând în ziua aceea întâlni pe ministrul afacerilor străine, m-am dus seara la ambasadorul englez să-i vorbesc despre întârzierea ce se făcea cu darea firmanului lui Magheru. Lordul Redcliffe, înainte de a începe eu vorba, ia un aer doctoral și începe o lungă disertațiune politico-umanitară, tratând despre nenorocirile și calamitățile ce aduc războaiele și despre răspunderea ce incumbă oamenilor politici și mai ales diplomaților, a căror misiune și datorie sfântă este de a mănținea pacea între state și de a opri cât se poate întrebuintarea tunului, iar în caz de a nu putea să conjure răul, să caute cel puțin a-l atenua, a-l circumscrie și a-i scurta durata; și după ce trece în revistă situația diferitelor state față cu războiul ce izbucnea, ajungând la Austria, îmi zice că această putere era elementul de cea mai mare importanță, un element de care trebuia să se ție seamă, căci ea putea să silească pe Rusia la o împăciuire, izolând-o. Și-mi spune, în fine, confidențial, că internunțiul citise ministrului Porții o notă verbală prin care Austria exprima dorința de a păstra în tot timpul războiului cea mai strictă neutralitate, aceasta însă dacă ar vedea că Turcia s-ar abține de a se servi de elementele revoluționare de care putea dispune, și anume de elementul român și polon, mai adăugând că, în asemenea caz, făgăduia să ocupe Principatele cu trupele sale îndată ce rușii s-ar respinge peste Prut și [că] s-ar împotrivi cu armele dacă trupele rusești ar încerca să se reîntoarcă în Principate, ca astfel puterile aliate să poată opera liber într-alte puncturi. Dar dacă, din contra, s-ar da frâu și sprijin revoluționarilor, s-ar vedea silită a veni în ajutorul Rusiei. Ambasadorul englez a adăugat că, deși Turcia nu răspunsese în mod categoric la acea notă, dar i se părea că nu se putea să nu ție seamă de o declarațiune atât de importantă și credea că Poarta va fi silită să depărteze din lagărul lui Omer-pașa pe românii și pe leșii adunați acolo.

După aceste zise, a prins a-mi vorbi cu mult foc de situațiunea Greciei, de orbirea neexplicabilă a regelui Othon, care nu

lua nici o măsură în contra propagandei ce se făcea de supușii săi, chiar și de oamenii oficiali, în Epir, în Tesalia și în insule, unde insurecțiunea în contra Turciei lua din zi în zi proporțiuni mai serioase. Mi-a vorbit lung de corăbiile încărcate cu munițiuni și proviziuni pentru trupele aliate, atacate și jăfuite de pirații greci din Arhipel, al căror cuib și refugiu era insula Samos, spunându-mi că guvernorul (caimacámul princepelui Calimak^a) ceruse o corabie de război ca să poată părăsi insula, nemaiputând să conție pe administrații săi. Aci, după ce se oprise puțin în vorbire, îmi zice deodată:

— Iată o poziție unde ne poți fi de mare folos. Viitorul țării dumitale depinde de soarta acestui război. Dacă Rusia va fi biruitoare, îți poți închipui soarta ce vă așteaptă. Lupta cu Rusia astăzi nu este numai în Principate, ea este în Tesalia, în Epir, în Arhipel, ca și în Valahia și în Moldova.

Eram atât de afectat de cele ce-mi spusese despre declarațiunile Austriei, care-mi închidea pentru mult timp încă porțile țării, încât n-am putut răspunde decât printr-un răs trist, zicându-i că aceasta mi-ar procura plăcerea de a găsi pe vechii mei amici din copilărie, pe Pytagora, pe Esop, pe Polycrat și mai ales pe compatriotul meu Zamolx. Cu aceste cuvinte s-a terminat conversațiunea dintr-acea seară. Ieșeam de la ambasadă cu sufletul amărât.

După câteva zile am aflat că Omer pașa alungase pe toți românii din lagărul său, afară de unul, care l-a întovărășit în tot timpul cât a ocupat România în parte cu generalul Coronini.^b

Sergentul austriac Mihai Lataci, grănicerul croat de la Otokar, pe care un fimfunsfântihi îl prefăcuse, prin blagoslovenia lui Mahomet, mai întâi în Omer Mufti, îndată ce a ajuns ca dezertor la Tuzli în Bosnia, pe care apoi Husrev pașa l-a făcut ceamașir-agá, expedițiunea în Liban l-a făcut colonel, campania din Kurdistan, liva (general de brigadă); 1848 l-a făcut feric

^a) ALEXANDRU CALIMAH (1800–1879), fiul lui Scarlat Calimah vv.; ambasador otoman la Londra și Paris; bei de Samos (1852–1854); a guvernat insula doar prin caimacamul său, Giórgios Koneménos. ^b) JOHANN BAPTIST VON CORONINI-CRONBERG (1794–1880), mareșal austriac, guvernator al Serbiei și Banatului Timișoarei (1851–1859).

(general de divizie) la București; campania din Bosnia, mușir (mareșal), și războiul Crimeei sardar ekrem (conetabil), era un om pe atât de vanitos pe cât era și de ambițios. Compatriotul nostru, pe care-l păstrase lângă dânsul, îl făcuse să creadă că nu era de origine croată-slavă, ci că se trăgea dintr-un *Quirinus Latus*, legionar roman, venit în Dacia cu Traian, și că putea să aibă mai multe drepturi decât oricare român la domnia Principatelor.

Omer pașa, când m-am dus să-l văd la Constantinopol, la 1857, când se întorsese din expedițiunea sa de la Ungur, din Asia – văzând că-mi vorbește cu mare interes despre viitorul Principatelor, am crezut momentul favorabil de a-i zice că putea să ne facă mult bine dacă ar stărui pe lângă Poartă să consimtă la cele patru puncturi cerute de divanurile ad-hoc –, încuviința tot ce ziceam, dar, venind la punctul de principe străin dintr-o familie domnitoare în Europa, nu s-a putut opri de a-mi zice cu fața animată:

— De ce să vă duceți să căutați principe german sau francez și să nu luați din sângele vostru (*del vostro sangue*)? De ce să nu căutați printre descendenții din legionarii romani veniți cu Traian? Tot se mai află încă, căutați-i și găsiți-i.

Două zile după conversația mea cu lordul Redcliffe, am fost chemat la Balta-Liman. Reșid pașa, îndată ce m-a văzut, a venit către mine cu cuvintele:

— Ai văzut pe lordul Redcliffe, ți-a spus că avem trebuință de dumneata la Samos?

La răspunsul meu că-mi vorbise și că am refuzat, îmi zice:

— Trebuie să te duci, cel puțin pentru trei luni, până ce vom fi liberi să facem în Principate ceea ce dorim.

După aceste cuvinte am ieșit zicându-i că nu mă puteam însărcina cu lucruri pe care nu le înțeleg și că voi aștepta în Constantinopol până ce voi putea intra în țara mea.

Câteva zile după aceea, fiind poftit la masă de Galib beg, Reșid pașa a venit de a mâncat cu noi; părea foarte grăbit, aștepta pe ambasadorii Franței și Engliterei; trecând în apartamentul său, îmi zice să nu mă duc, fiindcă avea să-mi vorbească. Fierberea era mare în palatul său, miniștrii ceilalți ai

Porții veneau, se duceau și iar se întorceau, nimeni nu intra în camera unde erau cei trei reprezentanți ai puterilor aliate, decât numai mutul ministrului, care din când în când venea de chema pe d. Brody, unul din atașații ambasadei engleze, pe care șeful său îl adusese cu dânsul nu ca să asiste la conferință, ci numai ca să înregistreze hotărârile ce se luau. Era pe tapet încheierea unui tratat prin care Poarta consimțea la ocuparea Imperiului Otoman de trupele Franței și Engliterei, cu condițiunea de a părăsi teritoriul turcesc îndată după sfârșitul războiului. Graba de a se încheia un asemenea act era mare, fiindcă corăbiile stăteau la Galipoli încărcate cu oștire, fără a putea să le dezbarce; Reșid pașa și lordul Redcliffe erau în regulă, având fiecare actele de plenipotență de la suveranii lor respectivi; dar ambasadorul Franței, generalul Baraguay d'Hilliers, deși era înștiințat că plenipotența îi fusese espediată prin Marsilia, dar vaporul avusese întârziere din cauza vremii. Ceilalți doi plenipotenți primeau iscălitura ambasadorului Franței pe temeiul depeșei, dar generalul nu se îndupleca, și a trebuit multă vorbă până l-au decis să subscrie.

Se lumina de ziuă când Brody intră în salonul lui Galib beg, cu portofoliul ambasadorului său la subțioară, spunându-ne că se terminase conferința, și totdeodată intra și mutul, făcându-mi semn să-l urmez. Mă credeam chemat ca să fiu trimis în Dobrogea, unde era hotărâtă trimiterea unei diviziuni franceze și unde se afla de mai multe săptămâni amicul meu Dupreuil, mai târziu nenorocitul conducător al cuirasirilor de eroică memorie de la Reishoffen^a. Atât Reșid, cât și amândoi ambasadorii au insistat atât de mult, făcându-mi atâtea și atâtea făgăduieli pentru viitorul României, încât nu știu cum s-a făcut, dar am ieșit de acolo angajat a mă duce pentru trei luni în Arhipel.

Peste puține zile mă imbarcam pe Tahiri-Bahri-vașel, comandat de Riala beg comandorul. Vântul fiind favorabil, în zori ancoram la Galipoli cu mare lină; a trebuit să rămânem

^a) BĂTĂLIA DE LA REICHSHOFFEN (Wörth) din Războiul Franco-Prusac (6 aug. 1870), unde Regimentul 3 Cuirasieri este decimat.

douăzeci și patru de ceasuri în mijlocul Dardanelelor, am petrecut ziua în cortul colonelului Danglar, unul din ofițerii francezi instructori, cu care petrecusem ani mulți la Constantinopol și care acum comanda acolo dezbarcarea trupelor. Priveam în uimire colosalele vapoare americane care aduceau cai și oameni cu miile deodată și primeau chirie câte o mie de lire pe zi; banii se vărsau nemilostiv cu chila, și buzunarele speculanților se umpleau cu milioane. Am cunoscut ovrei desculți, care astăzi sunt bancheri mari în Londra și Paris și care ne-au împrumutat și pe noi cu milioane, cu dobândă mare și cu comision bun, se înțelege. Un cunoscut al meu, un englez de la Smirna, Chartor Witell, a câștigat într-un an un milion de lire, pe care cu încheierea păcii le-a pierdut în câteva zile.

Patru zile după ieșirea mea din Bosfor, un vânt violent cu viscol și ninsoare lua corabia cât era de mare și o învărtea ca pe o pană. În zadar am căutat un adăpost la Aivali, la Vurla, la Metilena și la Smyrna; ne-a fost peste putință să intrăm în vreun port, am trebuit să ținem marea trei zile și trei nopți, învărtindu-ne de la apus la miazăzi și de la răsărit spre miazăzi (de la nord la Suroa și de la Suroa la sud), cum zic marinarii. Atunci am putut vedea ce viață grea duc marinarii pe corăbiile cu pânze când e vremea rea și au vântul contrar, când pe tot minutul trebuie să *vireze bord*, mânuind pânzele cu frânghiile ude, reci, încărcate de apă înghețată ca sticla, suind și coborând pe scări de gheață până la catartele și la vergelele cele mai de sus ca să strângă și să dezvălească vântrelele pe tot minutul. Trosnetele și jocurile corăbiei cu vremea cea rea le atribuiam prezenței unui biet mitropolit, care, fără știrea mea, dobândise de la Căpitan-pașa trecerea pe acea corabie, ca să-l ducă la eparhie, care era chiar în insula Samos. Și ca să conjur piaza rea, *gettatura*, cum zice italianul, aruncam în mare, din timp în timp, câte trei gologani, doi pentru mitropolit și unul pentru diaconul său. Nimic mai supărător pe o corabie mare de război, pe vremea rea, ca urletul ghiulelelor din fundul de cală, când se rostogolesc de la babord la tribord și se întorc iar la babord, după cum corabia se pleacă pe o coastă sau pe alta.

Când am intrat în portul Vathy de Samos, insula era acoperită cu zăpadă, ceea ce nu se văzuse de nu se ținea minte.

Locuitorii oraşului erau toţi adunaţi pe chei. După ce s-a aruncat ancora şi s-au îndeplinit formalităţile de admitere în liberă practică, am espeduit pe singurul meu tovarăş de călătorie, un servitor francez, un fost spahiu, care-mi servea de camerier, de seîs şi de bucătar; îmi era dat de colonelul Magnan, nepotul mareşalului Magnan; îl avusese zece ani în serviciul său în Africa, şi în adevăr că ar fi fost un om preţios dacă nu era atât de devotat rumului de Jamaica. L-am trimis cu o epistolă către guvernorul pe care veneam să-l înlocuiesc. Şi îndată a apărut o barcă mare venind către noi; era caimacámul, întovărăşit de patru senatori (βουλευται) şi de vreo zece consuli şi viceconsuli setoşi de noutăţi politice. După ce am comunicat guvernorului misiunea cu care veneam, el mi-a declarat că, răspunderea sa încetând, voieşte să rămâie pe bordul vasului pe care ne aflam, dar, observându-i că răspunderea sa nu putea înceta decât după ce-i voi remite scrisorile, pe care nu i le voi da decât în localul guvernorului, l-am obligat să dezbarce împreună cu mine. Îndată ce am pus piciorul pe uscat, am fost înconjuţaţi de mulţime; atunci, zărind un preot bătrân, m-am dus drept către dânsul, salutându-l respectuos, şi i-am cerut să-mi arate unde era Mitropolia. Într-o clipă, biserica a fost plină, şi preotul, punându-şi odăjdiile, a citit rugăciunile de bună-venire, ceea ce a fost de un bun efect, dovedind locuitorilor că eram un coreligionar.

Am rămas de prânz la predecesorul meu, împreună cu cei patru senatori, şi am petrecut seara ascultând povestiri de ţi se făcea părul măciucă. Mesenii se întreceau, care mai de care, să-mi dea o idee mai plăcută despre caracterul dulce şi blând al poporului ce veneam să administrez, cinstindu-l pe tot minutul cu epitetul de „popor lesne de condus“ (εύάγωγος λαός).

Unul din senatori, care şi el în tinereţe dusesese o viaţă zdruncinată pe mare şi pe uscat, un fost căpitan de corabie (πλίαρχος), îmbrăcat cu şalvari de pânză albastră, creţi şi largi de zece coţi, ciorapi lungi cafenii, pantofi şi minteán strimt pe trup, şi pe cap cu fes roş mare grecesc, pleoştit într-o parte, cam în formă de bonet frigian, om nalt, chipeş, mai mult bătrân decât tânăr şi înzestrat cu un talent de naraţiune foarte însemnat, mi-a povestit amarul sfârşit al unui biet fost guvernor, căutând în

tot timpul narațiunii să citească în ochii mei impresiunea ce-mi producea.

Iată acea istorioară, minus talentul aceluia ce mi-a povestit-o mie:

„Stefanache beg Vogoridi, care fusese principe de Samos înaintea lui Calimah, de la 1835 până la 1849^a, trimisese caimacam al său pe un biet grec, pe care locuitorii, pe drept sau pe nedrept, ajunsese a nu-l vedea cu ochi buni, pentru că era din partidul Muzur, și iată cum s-au cotorosit de dânsul:

Într-o dimineață, nenorocitul caimacam se deșteaptă în sunet de clopote de moarte. Întreabă cine a murit și i se răspunde că nu se știe, dar aruncând ochii pe fereastră vede alai mare, lume peste lume, popii orașului toți în odăjdii, cu cădelnițe și cu făclii aprinse în mână, ducând cu cântări și cu jale un sicriu frumos împodobit. Cortejul se oprește la poarta lui, și câțiva zaplani de împușcă-n lună intră în odaia lui, îl trântesc la pământ, îl leagă fedeleș de mâni și de picioare, îl iau în spinare, îl așază binișor în sicriu cu fața în sus și pornesc cu popi și cu tot alaiul prin târg, îl duc la biserică, unde i se citește toată slujba morților până la vecinica pomenire, întovărășită de lacrimile și de jalele babelor, numai că, în loc de a-l arunca în groapă, îl duc la malul mării, unde aștepta un caic mare, gata a-l primi, și pornește cu dânsul în alt oraș; acolo, alți preoți îmbrăcați, alt alai, altă pogribanie, altă vecinică pomenire și iar pornire pe mare cu altă asemenea cinste în alt oraș. După patru repeșite primblări prin cele patru capitale ale județelor, i s-a dezlegat mâinile și picioarele și i s-a dat drumul pe uliță, cinstindu-l toți ca pe un șef al guvernorului. Dar după trei luni nenorocitul muri nebun.“

Un alt senator mi-a narat vitejiile (τὰ ἀνδραγαθήματα) pe mare și pe uscat ale căpitanilor jandarmeriei și ale șefilor mei de poliție, mai toți foști haiduci de mare și de uscat (λιστοπικρατοι), căpitan Danu, căpitan Marupa, Moru, Hiotoglu, Gheki și alte celebrități de înspăimântătoare memorie, care făceau să se cutremure Asia de la Smyrna până la Meka.

^a) ȘTEFAN VOGORIDE (1782?–1859), caimacam al Moldovei (1821–1822), bei de Samos (1833–1850). Vizitează insula o singură dată, în 1839.

Una din strategiile favorite ale acestor bravi era să pândească la Podul Caravelor, lângă Smyrna, și, îndată ce se arăta la acea primblare o fată frumoasă sau un neguțător bogat, să-i prindă și să fugă cu dânșii la munte, trimițând familiei răspuns să plătească o mie sau două de lire. Prețul unui englez sau al unei fete de negustor bogat se suia și până la cinci mii de lire. Banii se plăteau mai totdeauna, căci de nu, moarte. Regula era, ca pentru polițe, vadeă de trei luni. Dar dacă avea nenorocirea ca în loc de bani să se trimită jandarmi în goana lor termenul esecutării era anticipat, prizonierul era legat de un copac și împușcat în prezența jandarmeriei, care sau nu-i dibuia, sau îi pierdea din ochi. O altă afacere bună, dar foarte periculoasă, dar și mai bănoasă, era de-a ataca caravana de la Meka și a jăfui cămila care ducea darurile sultanului la mormântul profetului.

Am avut prilejul a cunoaște pe toate celebritățile listopirateriei Arhipelului și ale Asiei, între cari și pe vestitul Catargiu Iani, care, când i-a lipsit baza de operațiuni ce avea în insula Samos, a fost silit să se predea singur pașei de la Smyrna. Ismail pașa îl avea de mare fală și-l ținea liber în conacul său, ca un trofeu, cu un lanț subțire de picior. El mi-a făcut cinstea a-mi aduce nargheleaua când am trecut o dată prin Smyrna și m-am dus de am făcut vizită valifului aceluși vilaiét. Dar cea mai mare admirațiune a tovarășilor mei de masă era pentru Hiotoglu, pentru care aveau cel mai mare respect și admirațiune.

Secretarul guvernului era un epirot afiliat la toate eteriile grecești; subsecretarul, frate cu un consul general rusesc din vecinătate^a. În cine să mă încred?

Pe la miezul nopții am mers de-am petrecut mai întâi pe predecesorul meu până la barca care l-a dus pe corabia cu care venisem, și de acolo polițaiul m-a întovărășit până la casa ce-mi pregătise. Am stat toată noaptea de mă gândeam la povestirile ce auzisem și-mi ziceam, vorba românului:

„La rea moară am dejugat“.

^{a)} Încă din vremea când afacerile externe ale țarului erau conduse de Kapodístrias, consulii și agenții ruși din Imperiul Otoman și nu numai se recrutau mai ales dintre etnicii greci.

Casa în care m-am așezat cu servitorul meu Louis și cu un șef de jandarmi, cu bătrânul Carajani, da pe piață. Dimineața văd lume multă adunată în grupuri, dinaintea cafenelelor, discutând și gesticulând; o adevărată fierbere; întreb pe polițai cauza acelei agitațiuni și-mi spune că poporul (ὁ λαός) a văzut cu mare neplăcere reîntoarcerea mitropolitului și a diaconului său, care erau din partidul Calcatzar Muzur, ceea ce nemulțămia partidul Carmaniol. Am convocat îndată pe senatori, cari, explicându-mi mecanismul acestor partide (κόμματα) și convingându-mă că unele din grieurile în contra aceluia prelat aveau cuvântul lor de a fi, am ordonat să-i pregătească o corabie, ca să-l ducă împreună cu diaconul său la Chios sau la Smyrna, unde le-o plăcea mai bine. Măsura aceasta a fost bună, pentru că pe de o parte a potolit lumea și, pe de alta, a evitat sfinției sale neajunsurile ce puteau să i se întâmple. Pe sară, corabia care-i ducea își întindea pânzele și ridica ancora. Vântul le era favorabil. Am avut în urmă o lungă corespondență cu patriarhul ecumenic, până l-am înduplecat a înlocui pe acel mitropolit. Dar, deși am avut deplină satisfacțiune, însă n-a trecut mult și m-am convins că nu câștigasem nimic cu schimbul; căci succesorul sfințitului, venind și mai flămând, vindea și mai scump decât predecesorul său liturgiile și parastasele; găzduirile sale prin sate și prin orașe devenise un impozit foarte împovărător pentru o populațiune săracă, încât am trebuit să iau și contra noului trimis aceleași măsuri de imbarcare, și aceasta cu deplina mulțămire a tot clerului de mir, a fraților și a egumenilor de prin mănăstiri și a poporului care, în tot timpul petrecerii mele la Samos, a avut consolațiunile religiunii și îndeplinirea datoriilor creștinești mai ușoare și cel puțin tot atât de bine primite la cer, de unde li s-a trimis însănătoșirea viilor și a măslinilor, împreună cu încetarea holerei.

Prin luna lui aprilie 1854 mă așezasem în orașul Chora, pe o înălțime, aproape de portul Tigani (antica Samos). Din privor puteam vedea marea și insulele de la Palatia (vechea Milet) până la Scala Nova (antica Ephes); aveam în fața mea pe de o parte zidurile ciclopeene pelasgice și dincolo, pe partea Asiei Minore, maiestosul și gloriosul munte Mical (Samsun Dag), și pe șesul

mării preerate o mulțime de insule mici. Am putut asista cu ochiul la mai multe vitezii piraticești, fără a putea fi de nici un ajutor nenorociților cari cădeau în mrejele acelor sălbatici. Îndată ce o corabie apuca pe strâmtoarea care despărțea insula Samos de coasta Asiei, năpădeau asupra-i două bărci, una din sus și alta din jos, cari stau ascunse în încrețiturile malurilor stâncoase sau cufundate în mare; o apucau la mijloc. Bărcile piraților erau mai toate bărci mari cu două pânze latine, numite *perama*, care cu vânt bun alunecă pe mare mai iute decât orice altă corabie, iar pe vreme lină, fără vânt, pot cu opt lopeți desfide orice vapor.

Am putut privi cum listopiratul Nicozara cu simoria lui de zece inși au prins o goeletă cu pavilion turcesc, în dreptul insulei Gatos (Kedi Adasi), și, după ce au legat pe oamenii echipajului de catarte și au jăfuit-o, i-au spart fundul și au cufundat-o cu oameni cu tot.

Altă dată am văzut când, unul după altul, nouă listopirați, simoria lui Moru, au sărit ca pisicile pe o barcă adăpostită la Ieronda, pe coasta Asiei, unde a fost odinioară vestitul templu al Branchiților, consacrat Dydimilor Castor și Polux, și cum, înfuriați că n-au găsit ceea ce sperau, au pus pe bieții patru matrozi cu ochii la fum de pucioasă. Barca aducea la Samos cenușă vulcanică de la Nisiro și de la Santorina, pe care cultivatorii o întrebuița ca prezervativ în contra boalei viilor (oidium). Pe seară, acei nenorociți torturați au fost găsiți de niște pescari, care i-au dus la Samos. Unuia îi plesnise ochii și celorlalți nu li se putea cunoaște unde le era gura și unde nasul, obrazul lor era tot o rană.

O corabie englezească, încărcată cu proviziune pentru armată, fusese jăfuită în drept de Cavo Doro și abandonată în mare, după ce au măcelărit pe toți oamenii echipajului, în număr de nouă. Nu avusese vreme să o cufunde, fiindcă se zărise în depărtare un vapor și au fost grăbiți să fugă. Acei pirați erau toți ascunși în Samos, și numărul lor era mare.

Din deosebite părți aveam știre că se arătase spre apus de insulă niște corăbii, venind despre Syra cu steaguri albe cu cruci albastre, ca cele din timpurile revoluției grecești, că acele

corăbii era o expedițiune comandată de bătrânul viteaz căpitan Stamati, proscris stabilit în Grecia la Chalkida, și că venea cu scop de a răscula pe locuitorii insulei.

În împrejurările de atunci, pe când șefii pirați veneau de pe treceau duminica, ziua-n amiaza mare, de gât cu căpitanii mei de jandarmi, chefuind prin cafenele, mă gândeam că o asemenea încercare nu putea să nu reușească, și mă aflam în cea mai mare nedumirire. Mă uitam în cer și-n pământ, și nu vedeam cum puteam conjura răul.

Într-o dimineață îmi iau, cum se zice, inima-n dinți, pun de-mi gătește doi cai, iau cu mine pe un căpitan de jandarmi, pe Caravasili, și, fără a spune nimănui nimic despre scopul excursiunii mele, pornesc spre portul cel mai spre apus al insulei, unde dam cu socoteala că au să debarce acele corăbii. Pe la amiază căldura era de nesuferit, și mă opresc lângă o fântână la umbra unui platan. Învârteam o țigaretă, când aud pe Caravasili că-mi zice:

— Eu zău mă mir de încrederea ce ai în mine; știi dumneata că aș putea să te omor aici în bună voie și s-apuc drumul pe ici încolo, că ceata lui Catargi Iani e pe aproape?

Eu îl întrerup, zicându-i:

— Dar cu ce? Cu pistoalele care le ai la brâu? Nu fac două parale. Ia să văd dacă știi să dai; uite colo o crângă uscată.

Caravasili scoate mândru un pistol, ocheste, pistolul țacănește și nu ia foc. Eu aveam sub jachetă un bun revolver Colter, îl scot, dau și nimeresc, și îndată slobod și un al doilea foc. Caravasili îmi zice:

— Ți-e pistolul cu două țevi.

Nu isprăvise vorba bine, și aude ș-o a treia, ș-o a patra lovitură. N-am văzut în viața mea om mai în uimire; Caravasili rămăsese înmărmurit. Existența de asemenea arme nu ajunsese încă nici la cunoștința, nici la auzul locuitorilor din Samos.

Pe seară, ajungând la Calabactas, țelul călătoriei mele, aflu de la șeful carantinei că se arătase în mai multe rânduri corăbiile despre care era vorba, că le văzuse chiar el despre insula Nicaria, patria lui Icar zburătorul, dar că vântul le era contrar și, de s-a ridicat austrul, ar putea sosi a doua zi pe la amiazi.

M-am dus de am petrecut noaptea sus, la orașul Marathocambo, de unde puteam să observ mișcările acelei flotile. Tocmai a treia zi am putut vedea două dintr-însele ieșind dintre insulele Furni, și pe la amiazi una din ele a tras la un mal de nisip, aproape de casa carantinei, și oamenii ce conținea săreau pe uscat unul după altul, în număr de douăzeci și cinci, toți cu fustanele, cu pistoale la brâu și cu câte un desag cu merinde la spinare. Toată populațiunea de sus se coborâse în port, și formau împrejurul meu un cerc în formă de potcoavă. O altă corabie, mult mai mare, arunca ancora și strângea pânzele. M-am adresat drept la acel care sărise cel întâi din barcă; voind să-i vorbesc, el mi-a răspuns măreț și laconic: „Vorbește cu generalul (με τὸν στρατηγὸν)“, arătându-mi în corabia cealaltă pe un tânăr nalt și frumos, care sta în picioare la prună și poruncea. Am așteptat până ce a venit la mal într-o mică barcă, m-am apropiat de dânsul cu „Bine-ai venit, căpitane“, i-am declinat numele și calitatea mea, spunându-i că eram venit într-adins ca să-l întâlnesc, cerându-i să ne tragem la o parte ca să vorbim, pentru că ne năpădisese și oamenii lui, și populația venită de sus din oraș.

În vorbirea mea i-am făcut o descriere sinceră și adevărată a stării politice a lucrurilor, arătându-i relele ce putea atrage asupra patriei sale; i-am adus aminte masacrele de la Chios^a, din vremea când samioții s-a dus de a răsculat insula în contra turcilor, și aceasta încă într-un timp când Turcia era izolată, dar acum, că are de aliate pe cele două mai mari puteri maritime din lume, i-am spus că în curând trupe franceze aveau să dezbarce la Pireu și să ocupe chiar Athena, de va fi trebuință, și că un corp de bașbuzúci sta gata la Aidin să intre în Samos, îndată ce ar fi o răscoală. Am discutat cu dânsul toate împrejurările și am avut norocul că cele ce i-am zis să-l impresioneze; l-am văzut mișcat; a scos un suspin și s-a depărtat trist, zicându-mi:

— Dumneata crezi că pot face cum voi!

Îndată s-a făcut cerc împrejur toți oamenii care dezbarcase și au ținut un fel de sfat și, după o lungă discuțiune, care

^{a)} În primăvara și vara anului 1822, peste 100 000 de locuitori ai insulei sunt uciși sau luați în sclavie de turci.

a durat mai mult de o oră, am văzut că vine către mine un bătrân, care m-a salutat mândru cu cuvintele: „Să trăiești (νὰ ζισης)! Eu sunt căpitanu Saltafero, samiot d-aici, de sus din Marathocambo, proscris, și viu să-mi liberez țara. Voi independența patriei și unirea cu Grecia (τὴν ἀνεξαρτισίαν τῆς Πατριδος καὶ τῶ ἐνωσιν με τὴν Ἑλλάδαν)“. Vorbea o grecească elegantă și intona ca un orator. I-am lăudat sentimentele și elocința, dar i-am zis că părerea mea ar fi să nu le cheltuiască în zadar, ci să le păstreze împreună cu vitejia sa pentru timpuri mai favorabile, când jertfirea lor ar putea să aducă realizarea dorințelor sale.

M-a ascultat cu atențiune, dar aceasta nu l-a oprit d-a mai spune că poate face și drege și că este angajat către acești voi-nici (με αὐτὰ τὸ παλικοῦρια), arătându-mi oamenii care dezbarcau mereu.

Tonul și atitudinea ce luase Saltafero cu mine nu mă făcea să aștept nimica bun de la mijlocirea lui. Și care nu-mi fu mirarea când, după ce făcuse câțiva pași ducându-se către camarazii lui, deodată se întoarce către mine, zicându-mi:

— Bine, dar cu băieții aceștia ce facem?

Eu, fără să pierd vremea, chem pe Caravasili și-i dau ordin să se ducă cu căpitanul Saltafero să cumpere oricâte capre și pâni va trebui pentru băieți (διὸ τὰ παιδιὰ); și mă apropiu de tânărul șef pintre mulțime, îl iau de mână și dinaintea tuturilor îl rog că, de va vedea pe viteazul căpitan Stamati, să-i prezinte salutările mele și să-i spuie din parte-mi că atât el, cât și ceialți proscrisi din Chalkida se pot întoarce nesupărați de nimeni la căminurile lor, având să se bucure de toate libertățile, afară de acea d-a mai fi spaima oamenilor cinstiți pe mare și pe uscat.

A doua zi flotila lui Saltafero rădica ancora și pornea spre apus, de unde venise, și eu, întovărășit de șase jandarmi din Marathocambo și de căpitanul Themistocli Burneli, porneam spre Chora acasă.

Era o lună ca ziuă. Ajunsesem deasupra Mănăstirii Stavros, când aud în urma mea o detunătură de pistol și pe Themistocli luându-se la înjurături cu niște nevăzuți dintre stâncile pe lângă care treceam. După mai multe legi, cruci și răsuciri, înto-

vărășite de amenințări și laude: c-o să-și mănânce suflete, inimi și mațe, întocmai cum făceau strămoșii lor, eroii din Omer, înainte de a se lovi în spade și în suliiți, încep la pistoale, și după câteva descărcături aud un strigăt: „με ἔφαγες σκυλλ!“ („M-ai mâncat, câne!“). Vestitul pirat Bilibas, care era ascuns acolo, fusese rănit de moarte, tovarășii lui au fugit și l-au lăsat; am luat pe rănit cu mine și l-am dus la Chora, unde am chemat îndată pe doftor, dar până în ziua a și expirat. Era tatuat pe spate, mai jos de șale, cu portretele, de o parte, al regelui Oton cu sabia scoasă, pe cealaltă, cu al reginei, cu inscripțiunea Ὁ ΘΩΝ ΚΑΙ Ἡ ΑΜΕΛΙΑ (Oton și Amelia).

Acum temerile din afară mai încetase. Saltafero se întorsese la casa lui la Marathocambo și se astâmpărase; dar în contra piraților nu aveam nici o putere, căci îndată ce-i strâmtoram în insulă, ei aveau marea dinaintea lor, unde nu aveam cu ce să-i urmăresc.

Nu știu de mă pândea sau nu, dar pe toate zilele venea falși amici cu povești: că să nu mai trec prin cutare loc, că mă așteaptă Iaurta, că să nu mă mai duc la vânătoare, că mă pândea Bu-iuca etc. Deși nu țineam seama de acele prietenești prevestiri, și amorul propriu, și demnitatea mea mă făcea să apuc tocmai spre locurile desemnate, dar mărturisesc că asemenea vorbe nu-mi făcea un efect plăcut, așa că mă hotărâsc a pune capăt acelor intrigi. Și într-o zi, când vine unul să-mi denunțe confidențial un complot în care viața mea era în joc, chem pe procuror și-i ordon să-l închidă până ce va dovedi arătările sale. De aici încolo am putut trăi liniștit despre asemenea temeri.

Într-o seară târziu mi se anunță doi ofițeri francezi, veniți din portul Tigani, unde se vedea fumul unui vapor mare, și intră în casă doi tineri: unul era Bastard, locotenent de vasél, adjutantul amiralului de Tinan, celalalt, un dragomán armean. Înțelegerea cu locotenentul Bastard a fost mai scurtă și mai amicală când ne-am convins că puteam vorbi fără intermediar. M-am dus chiar într-acea seară de am întâlnit pe amiral pe bordul său. El mergea să ia comanda trupelor franceze care dezbarcau la Pireu ca să ocupe Grecia. I-am explicat că, fără un vapor cu care să se poată urmări pirații pe mare, era peste putință a se

pune capăt răului. El mi-a făgăduit că, îndată ce va ajunge la Pireu, va trimite la dispoziția mea un vapor pentru urmărirea spumegătorilor de mare. Puține zile după aceea mă întorceam cu o barcă mică de la orașul Carlovas, unde fusesem pentru o cercetare; căpitanul bărcii mele deodată dă ordin cărmaciului să vireze către un mic port care se afla în apropierea noastră; văzuse fumul unui vapor; eu îi zic să ție marea înainte; nu isprăvisem vorba, și auzim un tun; era avertismentul să stăm pe loc și să arătăm pavilionul; am pus îndată pânzele în pană, vaporul bătea bandiera franceză în prună și la pupă, și cu flămure de război la catart; un cuart de oră ne ajungea și se oprea în dreptul nostru, un aspirant de marină se coboară într-o barcă și vine să ne ceară hârtiile; acest ofițer era tânărul Corea Souza, astăzi consilier de ambasadă la legațiunea braziliană din Londra, cu care ne aducem adesea aminte de viața de la Samos. Vaporul era corveta cu elisă Chaptal, cel mai iute mergător de atunci al marinei franceze; comandantul era căpitanul de fregată Pouthier, un vechi și vestit lup de mare, care în tinerețea lui, abia ieșit din școala de la Brest, avusese nenorocirea să fie imbarcat pe Medusa și să trăiască cu carne de om șapte săptămâni pe dramaticul radou, pe care marele pictor Géricault l-a prezentat cu atâta măiestrie în îngrozitorul tablou care se află în salonul cel mare pătrat de la Louvre. Pouthier era unul din pușinii scăpați dintr-acelel vestit naufragiu. Locotenentele de vasel Laurent era secundul corvetei.

Ne-am împrietenit îndată ce am știut cine suntem și unii, și alții; ne-am împrietenit în mijlocul mării și am petrecut șase luni împreună, până ce Șaptalul, dehulat de alergături, a fost trimis mai întâi la Camieș și de acolo la bazinul de la Toulon în reparație. Căpitanului Pouthier, înaintat la gradul de căpitan de vasel, i s-a dat altă comandă. Locotenentul Laurent, un ambițios care vrea să ajungă amiral, a rămas după cererea și stăruința sa la bateriile de marină care băteau Malacoful, Redanul și Mamelonul Verde^a, sub comanda amiralului Rigault de Genouille; împărțea la toate bateriile d-a rândul iarba și

^a) Redute din fortificațiile Sevastopolului.

projectilele trebuincioase și trebuia să le inspecteze regulat de două ori pe zi, pe ploaie, pe ninsoare și în noroi până la genuchi, de unde s-a întors comandant al avîsului Averne, staționat la Constantinopol la dispozițiunea ambasadorului, dar prăpădit de șale, cum l-ai cunoscut. Ceilalți ofițeri al Șaptalului, Rocmor Hugo și Coreia Souza, au fost imbarcați pe vasele cele mari de război descărcate de tunuri, *armes en flûte*, cum se zice, și cărau în tot timpul războiului trupe proaspete din Franța și luau de la Camieș și de la Balaclava de ducea în Franța bolnavi și răniți.

Amiralul de Tinan mi-a mai trimis totodată o covertă englezăscă cu abur, Waspul, comandată de lordul John Hay, astăzi amiralul care comandă diviziunea navală din Mediterana în Egipt. Șaptalul a fost înlocuit succesiv cu Heron, cu Prometheus și cu Narvalul, mai tot timpul de 6 ani cât am stat la Samos.

Deși Laurent a putut să-ți povestească viața noastră de la Samos, dar noi, bătrânii, trăim cu suvenirile, și de multe ori aducerea aminte a zilelor grele pare că ne întinereste.

(*Va urma*)

ION GHICA

XIX. CĂPITANU LAURENT

Londra, 2 mai 1884

Scumpe amice,

Cuvintele „va urma“ de la sfârșitul epistolei mele din broșura din aprilie^a m-au cam pus pe gânduri. Mi-am zis că:

„Nu cumva așteaptă de la mine ceva alt decât ceea ce pot da?“

Dacă voiești să-ți scriu câteodată, nu-mi cere, te rog, șir la vorbă, căci nu sunt în stare a-mi restrânge suvenirile și a le clasa pe date, ci lasă-mă să fac cum pot și cum îmi vine.

Eu când citesc ceva scris de mine, îmi pare că aud pe repausatul Isailof, pe bunul român în casa căruia am fost de mai multe ori ospătați împreună când eram la Constantinopol. Acel bun bătrân a început de o sută de ori să-mi istorisească cum din sadea Isaia s-a pomenit deodată coșcogea Isailof. Am ascultat cu toată atențiunea, nopti întregi, povestirea acelei metamorfoze; dar, din digresiune în digresiune, atât a lungit-o, încât l-a ajuns sfârșitul vieții fără de-a apuca să-mi spuie cum acea codiță s-a agățat ca scaietele de numele său. Tot ce am putut înțelege este că pozna i s-a întâmplat cam pe la anul 1807, în zilele lui Miloradovici sau ale lui Michelson^b.

Dar să viu la amicul nostru Laurent și la corveta pe care era îmbarcat ca locotenent sau ca al *doilea*¹.

^a) *Convorbiri literare*, nr. 1, 1884. ^b) MIHAIL ANDREEVICI MILORADOVICI (1771–1825), general rus; se distinge în războaiele napoleoniene; ocupă Bucureștiul în războiul ruso-turc din 1806–1812. JOHANN MICHELSON (1740–1807), general rus, comandant al armatei de la Dunăre.

¹) Second.

Cum am pus piciorul pe Șaptal și am dat ochi cu comandantul Pouthier, el mi-a scos și mi-a citit o pancartă pecetluită cu armele Franței; erau instrucțiunile cu care amiralul Le Barbier de Tinan mi-l trimitea la Samos ca să măture¹ Arhipelul de piraterie și de baraterie, dându-i putere de viață și de moarte în Cicladele Orientale, de la Rhod până la *Aivali*². Acele instrucțiuni sunau cam astfel:

„1. Îndată ce vei zări un vas pe mare, vei porni drept asupra-i și când vei ajunge la o depărtare de *două incabluri*³ vei slobozi un tun încărcat cu iarbă, ca să-și arete *pavilionul*⁴ și să stea pe loc *pe pânze*.

2. Dacă după aceasta vasul și-ar urma drumul înainte, îl vei ajunge la o *incablură* și-i vei trimite o ghiulea, căutând ca proiectilul să-i treacă destul de aproape încât să-i audă suierătura.

3. Dacă și după acest al doilea avertisment tot nu s-ar opri din mers, vei alerger asupra-i cu *toată puterea mașinei*, și de va fi mic *vei trece cu corveta peste dânsul*⁵, iar de va fi prea mare, încât să poată pricinui vătămare Șaptalului prin ciocnire, vei trage asupra-i cu ghiulele⁶ până îl vei cufunda.

N.B. Vei căuta să *pescuiești*⁷ pe oamenii căzuți în mare, îi vei lua pe bord și-i vei ține cu fiarăle de picioare, sub bună pază.

4. Când vei constata că prinșii sunt pirați, îi vei spânzura de subțiori la *vergurile*⁸ de sus și te vei arăta cu dâșii, astfel spânzurați, în porturile de primprejur.“

Comandantul Pouthier, care în viața lui de marinar trecuse prin multe nevoi și era cel mai renumit lup de mare, era un bătrân gutos, cunoscut în toată marina franceză de *regele podagrosilor*⁹; zăcea trei săptămâni pe fiecare lună, cu picioarele și cu mâinile cocoloșite în flanelle, chinându-se și văitându-se. Când îl apuca durerile, nimeni nu-i putea intra în voie. Cine mai îndrăznea să s-apropie de el? Comanda rămânea atunci pe seama locotenentului. Când era sănătos, deși tot n-o scotea din *mille-millions de bombes* cu f... și cu F..., era vesel și glumeț,

¹) *Balayer*. ²) Metilena. ³) 800 de metri. ⁴) Bandiera. ⁵) *Vous lui passerez sur le corps*. ⁶) *À boulet*. ⁷) *Repêcher*. ⁸) *Vergues*. ⁹) *Le roi des gouteux*.

adevărată grădină, bun ca pânea caldă, dar totdeauna strașnic și posomorât cu ofițerii și cu oamenii echipajului său. El avea o poftă nespūsă de-a aplica instrucțiunile amiralului, mai ales pe acele cuprinse la capitolul 4. Își frământa mintea ziua și noaptea, născocind fel de fel de stratageme ca să poată pune mâna pe un pirat.

Deși combinațiunile sale izbuteau foarte rar, dar și când se nemerea, apoi nu era de glumă cu viața acelor cari-i cădeau în gheare. Îți voi cita numai două cazuri care i-au umplut inima de mulțumire.

Se afla de mai multe săptămâni în portul Vathy o goeletă de comerț care fusese urmărită de banda lui Buiuca. Piratul aflase că corabia avea *sirmaia*¹ de o sută de mii de lei pentru cumpărături de grâu; de două ori îndrăznețul bandit încercase s-o atace chiar în port; și căpitanului îi era frică să iasă pe mare. Pe o noapte întunecoasă introducem încetișor într-acea navă, câte doi-doi, cinci matrozi francezi armați și cinci jandarmi samioți; îi ascundem în cală² cu ofițerul Hugo și o pornim din port în port, ca să vînză și să cumpere. După zece zile de primblare, goeleta e atacată într-o noapte în golful Mandalii; și pe când bandiții erau ocupați a lega pe căpitan și pe *lostrom*³ și căutau a sparge cizmigeáua⁴ cu bani, iese Hugo cu oamenii lui din magazie, ia pe hoți în baionetă și mi-i aduce la Samos numai buni de dat pe seama chirurgilor.

O altă expedițiune și mai fructuoasă, care a pus, pot zice, capăt pirateriei, a fost distrugerea bandei lui Iaurta.

Prânzisem pe Șaptal, soarele apusese, luna se arăta luminoasă pe un cer albastru și transparent și ne hotărâm deodată să facem o inspecțiune insulelor, până la Rhod.

A doua zi pe la zece dimineața intram în Portul Cavalerilor. Nu aruncasem încă bine ancora, și vedem venind către noi o barcă frumos împodobită, purtând pavilion francez; ea aducea pe un mândru consul cu haina muiată numai în fir, cu un guler nalt până la urechi, cusut scoarță; în cap, o șlápă monumentală

¹) Capital. ²) Magazia unei corábii. ³) Secretarul bastimentului.

⁴) Lada cu bani.

în trei colțuri, cu fulgi de jur împrejur; era vestitul *sior*¹ Tevenain, cunoscut de aproape un secol în toate insulele Arhipelului; el venea să salute pe comandantul Șaptalului. Ofițerul de *cuart*² dă semnal cu fluierul, garda de onoare se adună lângă scara³ vaporului cu fiferi înainte, cântând marșul *Partant pour la Syrie*, și consulul Franței este primit pe bord cu toate onorurile militare, condus de locotenent în salonul comandantului, cinstit, după obicei, cu un pahar de madér și un biscot; după aceea, întovărășit de comandant până la scară, soldații prezentându-i din nou armele și fiferii zicând din fluier marșul lui Napoleon, și la coborârea în barcă salutat cu șapte sloboziri de tun, cum se cuvenea după regulament.

De-abia ajunsese barca la mal, când iar o vedem venind, iar haină cusută cu fir, iar spângă, iar tricorn, iar consul, astă dată cu pavilion englezesc. Altă primire cu onoruri militare, fiferii cântând pe *God save the Queen*, pahar de madér și șapte lovituri de tun.

Nu trecuse zece minunte, când altă barcă, aceasta cu pavilion olandez. Este primit și acest consul ca predecesorii săi; dar, pe când sorbea din madér, Laurent, îndesându-și bine sticla în ochi și observându-l cu atențiune, îl întrebă dacă nu cumva este frate cu consulul Franței și al Engliterei, că prea le semăna mult.

— Nu, domnule, nicidecum, răspunde el, sunt tot eu; am să mai vin încă de patru ori, că sunt consul a opt puteri; dar acum am rămas numai cu șapte, din cauza războiului, căci, deși reprezentant al Maiestăței Sale împăratului Nicolae, dar n-o să pot veni ca consul rusesc, relațiunile noastre cu puterile aliate fiind întrerupte.

Comandantul, speriat de perspectiva atâtor vizite, îl roagă să-l scutească, spunându-i că-l iartă pentru celelalte patru; dar tot împingându-l spre ușe cu un F... și consulul tot trăgându-se, salutând de-a-ndăratele, i se prinde peruca într-un cui și rămâne cu capul tigva; múzzii încep a râde cu hohote și fiferii întonează aria *Marlborough s'en va-t-en guerre*.

¹) *Seigneur* sau *signor*. ²) De rând. ³) *Échelle*.

Sunt mulți levantini în Turcia cu câte trei sau patru steaguri consulare pe casă; am cunoscut la Şumna pe un Tedeschi, cam neamț, cam ovrei, care pe la anul 1849 era consul al Franței și al Austriei totodată. Ca reprezentant al Franței, avea ordine de la generalul Aupick să dea refugiaților unguri și poloni pașapoarte franceze și să le înlesnească scăparea, procurându-le mijloace de a se duce în Franța, în Anglia sau în America; avea totodată ordine de la baronul Sturmer, internunțiuul, să ceară concursul autorităților locale ca să aresteze pe orice refugiat ungur sau polon ce va afla în circumscripția sa. Refugiații se duceau plini de încredere la consulul Franței, acesta se metamorfoza în consul austriac, cerea ajutorul poliției turcești, în puterea tratatului de estradițiune, și punea de aresta pe nenorocitul a căruia scăpare o voise atât de sincer cu un minut mai înainte. Astfel, conștiinciosul Tedeschi esecuta cu sfințenie și zel instrucțiunile și ale ambasadorului Franței, și pe ale internunțiuului Maiestăței Sale apostolice. Mulți unguri și poloni au pățit-o și au fost victima aceluia agent cu două ipostaze, până când a luat de știre ambasada franceză despre acest joc tragicomic.

După ce am petrecut toată ziua la Rhod, la Otelul Cavalerilor, în Strada Cavalerilor, pe Piața Cavalerilor, am pornit seara spre nord-vest și, strecurându-ne pe nesimțite printre labirintul insulelor Furni, ne-am arătat fără veste în fața Nicariei, unde tot orașul era adunat în port, dar, la aparițiunea vaporului, spaima a fost mare printre vânzători și cumpărători – era acolo un fel de bâlci; fugeau toți în toate părțile cu ce apuca a lua.

Patria lui Icar este o țară curioasă; locuitorii ei diferă mult de acei ai celorlalte insule; vorbesc o grecească mai elinească decât a celorlalți greci, au un tip mai pronunțat, mai caracteristic, îndesați, țapeni și sănătoși, femeile frumoase, grațioase și foarte inteligente; casele lor nu au nici uși, nici ferestre, nici paturi, nici dușumele. La dânșii nu este nimănui permis să aibă obiecte aduse din alte țări; poartă, vara ca și iarna, cămeși de pânză groasă, nădragi largi de postav prost, femeile îmbrăcate numai cu stofe țesute și cusute în casă.

Când un nicariot a voiajat și se întoarce în patrie, îi ies toți înainte în port și-l pun de-și arde tot ce nu este din Nicaria.

Aceasta însă nu-i oprește de-a avea mărfuri fine de vânzare, căci sunt depozitari pradelor făcute de pirați, pe cari duminica le scot în piață și le vând cu ocăua pe la negustori veniți de prin alte insule și din Asia Mică. Câte doi lei ocăua de atlas, trei lei ocăua de catifea, patru lei ocăua de postav subțire.

Când am dezbarcat, am găsit piața pustie; fugise toți în toate părțile. Ca să putem vorbi cu cineva, a trebuit să trimitem jandarmii să ne aducă pe ciorbagii și pe un biet mudîr¹ turc, reprezentantul autorității sultanului, trimis acolo de pașa de la Rhod. La orice întrebare a noastră, ciorbagii ne răspundeau cu:

— Așa, domnilor! Dar unde se pomenește pirați pe la noi? Dacă ar îndrăzni vreunul să calce în insula noastră, și copiii cei mici l-ar lua de goană și l-ar omorî cu pietre. Noi suntem săraci lipiți, ne hrănim cu cărbuni, suntem cărbunari cinstiți și pescuitori de bureți, muncă grea, domnilor! că ne dăm afund în mare la douăzeci și la treizeci de staturi de om, uite, suntem surzi și cu unghiile rupte.

Pe când ei vorbeau astfel, mudîrul ne făcea semn din ochi și din măsca că tot ce ne spun erau minciuni.

Am adunat toate bărcile la un loc și le-am pus sub paza a doi jandarmi, dându-le ordin să nu lase pe nimeni să facă semne telegrafice piraților, aprinzând focuri pe dealuri, și noi am pornit spre Calimnos, unde am întâlnit bricul turcesc comandat de Abdin beg, care aștepta o suflare de vânt ca să poată intra în canal, la locul stațiunii sale; i-am dat *amară*² și l-am remorcat³. Dar, pe când se făcea manopera legatului frânghiei, comandantul turc ne spune că zărise o barcă care trăgea spre Leros și că, măcar că-i dăduse semnal cu tunul, ea în loc de a se opri, ca să fie vizitată, se ascunsese prin creșturile malurilor insulei și dispăruse. Abdin beg bănuia că erau pirați și debarcase în Leros. Ne-am dus de-am postat bricul turcesc în portul despre răsărit; și noi cu vaporul, după ce am înconjurat insula și am ridicat toate bărcile, am luat poziție în portul despre apus, unde am scos câte zece oameni armați din fiecare vas și am cutreierat insula dintr-un capăt până în celalalt, fără de-a întâlni altă

¹) Subprefect. ²) frânghie. ³) tras edec.

sufolare decât ciobanii cu turme de capre, de la care nu am putut afla nimic. La amenințările de a-i împușca și de a-i spânzura, ne răspundeau mereu cu: „Nu știu, n-am văzut“; dar când am început a împușca din capre, doi ciobani au început a plânge și ne-au dus la un zăvoi unde ne-au arătat intrarea unei peștere care comunica cu un turn dărâmat care făcea parte din ruinele unui vechi castel din timpul Cavalerilor. Am băgat în acea peșteră patru soldați, ordonându-le să înainteze, împușcând în întunec, și noi ne-am dus de am înconjurat turnul. De-abia luasem pozițiune, când am fost salutați cu o ploaie de gloanțe care ne-a rănit doi matrozi francezi și au omorât un jandarm. Pirații ieșise acum din peșteră și trăgeau din turn, de la meterez; puștile lor băteau mai departe decât ale marinarilor francezi. Am fost siliți să scoatem din corăbii două tunuri de munte¹, pe care le-am pus pe unul de-o parte și altul de cealaltă parte a turnului și am început o bombardare în regulă. O bombă de la tunul francez, nemerind printr-o crăpătură a turnului, a zburat în mijlocul piraților, rânind și omorând; și i-a speriat atât de mult, încât, nemaivând pe unde să scape, au ieșit din turn, aruncând armele și cerând grație în genuchi.

Cu toată silința ofițerilor francezi și turci, care dădeau cât puteau cu latul săbiei în soldații lor, a fost peste putință a opri măcelul, încât din doisprezece, numai patru au rămas cu viață, dar și aceia în ce stare!

Aduși pe bordul Șaptalului, comandantul a ordonat să li se aplice capitoul patru din instrucțiunile admiralului și i-a primblat spânzurați de catarturi prin toate porturile de la Leros până la Smyrna, ceea ce a aruncat spaimă mare în toată pirateria.

De atunci tâlharii, nemaîndrăznind să iasă pe mare, nici să treacă în Asia sau să scape dintr-o insulă într-alta, erau siliți să se ascundă prin peșteri și prin munți în Samos, și-i puteam prinde vii sau morți. Cei mai mulți se predau singuri, de frică de a nu cădea pe mâinile comandantului Pouthier. Numărul lor trecea de șase sute, îi știam pe toți anume. Uneori, mergând

¹) *Pierriers de montagne.*

pe drum, mă pomeneam cu câte unul căzând în genuchi, spunându-și numele și cerând iertare.

Într-o dimineață eram ocupat cu secretarul administrațiunii în espeduirea afacerilor când mi se anunță un om care cerea să-mi vorbească și se introduce un tânăr nalt, frumos, blond și elegant; el purta mândru o fustanelă curată și creață, mințean de postav alb, bogat cusut cu mătasă albastră, încins cu un sileah roșu, cusut cu fir, și cămașă de borangic subțire, prin care se străvedeau două brațe viguroase, păroase și tatuante; ochii săi erau albaștri și aveau o căutătură fioroasă. Îl invit să-mi spuie ce avea de spus. El îmi răspunde că voiește să fim singuri. Zic secretarului și ofițerului de jandarmi să se retragă; ei, în loc de-a ieși, îmi fac semne de temere, dar sunt siliți să ne lase singuri când îi invit de-a doua oară. Îndată ce rămânem numai amândoi, streinul se repede la ușă, învârtește cheia și ia în fața mea o postură înțepată, zicându-mi cu un ton care semăna mai mult a amenințare decât a pocăință:

— Ce fel de om crezi că sunt eu?

La aceste cuvinte îi răspund că datoria mea de creștin și de dregător era să consider pe toți oamenii de buni până la proba contrară, și cât pentru dânsul, văzându-l înzestrat de Dumnezeu cu putere și sănătate, îl credeam un bun și onest muncitor, meseriaș sau marinar.

La aceste cuvinte, băgând mâna în sân, el scoate o legătură cu hârtii, pe care mi-o trânteste dinainte pe masă, zicându-mi:

— Te înșeli! Eu sunt un om rău, na, citește!

Deschizând pachetul, dau peste diploma unui bastiment englez jăfuit și echipajul de nouă inși¹ măcelărit. Îl întreb dacă nu cumva fusese și el cu mizerabilii care comisese acea oribilă crimă, și-mi mărturisește că era căpitanul lor, că banda fusese echipată și armată la Syra și trimisă să atace corăbiile cari aduceau hrană și munițiuni armatelor aliate. El îmi dă numele tuturor tovarășilor, optsprezece la număr, nume pe cari le avea scrise într-o listă ascunsă în opincă. Îmi spune că săvârșise mai multe omoruri, între care și pe socru-său. Pe acesta, după ce-l

¹) Oamenii, matrozi ai corabiei.

omorâse, îi tăiasse capul și-l adusese peșcheș nevestei sale într-o traistă, aceasta numai pentru că bătrânul îi scrisese dojenindu-l pentru relele purtări ce avea cu fiică-sa.

La observațiunea ce i-am făcut că, de crede că, predându-se singur, scapă de urmările ce trag după dânsule faptele ce-mi destăinuise, se înșală, pentru că eu nu eram duhovnic și că datoria mea îmi impunea a-l da pe mâinile poliției și a procurorului, îmi răspunde:

— Eram liber și puteam să stau ascuns, precum am stat, sau să mă duc în lume; dacă am venit aici este ca să mă pui în spânzurătoare, fiindcă nu pot trăi în pace cu conștiința mea și n-am avut curajul să mă sinucid.

Condus la Syra pe o fregată de război engleză, comandată de căpitanul King¹, ca să fie confruntat cu persoanele pe cari le denunțase ca complici, a fost adus înapoi la Samos și dat judecății. Macri Iani, după șase luni, muri de oftică în închisoare.

Pe toată ziua puneam mâna pe cinci sau șase listopirați, Arhipelul era măturat de piraterie, și acum mărfurile și călătoriile puteau circula pe mare și pe uscat în toată siguranța.

Când comandantul Pouthier era pe picioare, Laurent rămânea fără ocupație pe bord și venea de se instala acasă la mine cu săptămânile; venea cu spiritul lui cel plăcut și vesel, cu miile sale de anecdote; era omul pe care l-ai văzut la Sevastopol, unde în cortul său se adunau la petreceri toți generalii, la orele când bombardarea și canonada se odihnea de-o parte și de alta. Legat la cap cu un prosop, devenea un Orosman, capabil să ție concurs cu Ligiez și cu Beauvallet; înfășurat într-un cearșaf, se făcea o Phedra sau o Hermionă, la care putea să râvnească chiar vestita Rașelă; cânta partițiunile lui Robert și a lui Raul, ca Nourrit și ca Duprez, imita cu bastonul în gură întoarcerea vacilor din *Guillaume Tell*, cu toate fioriturile clarinetei de la operă; cu un scaun și cu o mescioară își făcea o tribună sau o catedră, de pe care vorbea ca Thiers și ca Guizot la Cameră, sau ca Cousin și ca Villemain la Sorbona. Ți-aduci aminte cum a gonit din Otelul de Byzance pe neplăcutul său vecin de

¹) Astăzi amiral.

cameră, desperându-l cu mirosul unui șoarece mort pe care-l ținea în foile de suflat în cămin; pândea când armeanul lipsea din odaie și-i sufla pe gaura ușei duhoarea șoarecelui împuțit, până ce-i făcea aerul odăiei nesuferit.

Laurent era amestecul cel mai plăcut de om serios și de ceea ce se numește *un gamin*^a; era învățat, foarte învățat, brav ca Du Guesclin, bun cu amicii și camarazii săi, devotat până la abnegațiune, dar și când se mânia pe cineva, acela n-avea decât să se ducă să se înece. Era considerat în toată marina franceză ca unul din tinerii ofițeri cei mai capabili și cu viitor, iubit de toți câți îl cunoșteau. Pentru mine era imaginea vie a Franției vesele, pline de știință și de spirit, fără pretențiune.

Am petrecut cu dânsul la Samos șase luni, până ce într-o zi Șapталul a primit ordin să meargă să se repare la Toulon. Comandantul Pouthier, înaintat la gradul de căpitan de vașel, era chemat la un comandament mai mare; ofițerii Hugo, Rocmor și Corea Souza, imbarcați pe vașelele dezarmate, transformate în corăbii de transport¹, duceau proviziuni și trupe proaspete la Camieș, la Eupatoria, de unde luau și duceau în Franția bolnavi, răniți și schilogiți, în starea în care i-am întâlnit la Dardanele, când eram împreună pe Jourdain cu diviziunea generalului Chamfroid. Laurent, mai ambițios și mai setos de înaintare, a cerut să rămâie cu amiralul Rigault de Genouille la bateriile de marină formate cu tunurile scoase din vase, tunuri mari, cu care s-a bombardat Malacoful, Mamelonul Verde și mai toate forturile de la Sevastopol. Era însărcinat a aproviziona zilnic cu praf și proiectile toate acele baterii, pe ploaie, pe ninsoare și pe noroi până la genuchi, serviciu de la care s-a întors în starea în care l-ai găsit la Constantinopol, când în schimbul sănătății pierdute i se dăduse comanda avizului L'Averne, staționat la Constantinopol la dispozițiunea ambasadorului, o pozițiune plăcută și foarte căutată, căci ducea la înaintări repezi, cum dusesse pe locotenentul de vasel Larongièr Le Noury, pe Exelmous și pe Roussin, ajunși în puțini ani amirali.

^{a)} Ștregar, pușlama (fr.).

¹⁾ *Armier en flûtte*.

Ambasadorul petrecând pe atunci mai mult la Pera decât la Terapia, Laurent își stabilise domiciliul în casă la noi, unde mult regretatul nostru amic Costache Negri, providența braștilor ofițeri din lagărul de la Maslac^a, făcuse ca salonul nostru să fie un adevărat cuartier general al ofițerilor celor mai distinși.

După plecarea Șaptalului mi s-a trimis la Samos, în timpul cât am șezut acolo, câte un staționar francez sau englez, Wasp-ul, corvetă comandată de lord John Hay¹, Heronul, comandat de baronul Roussin², Prometheu, sub comanda căpitanului de fregată Lefevre³, care avea de locotenent pe Conrad⁴, Narvalul, comandat de Bastard⁵, și la fiecare trei sau patru luni aveam vizita amiralului Bouet Villaumez, care urmase după amiralul de Tinan. Noul amiral era un om vesel și de duh, povestea cu un talent rar petrecerea lui în Insulele Marquise, unde staționase mulți ani și trăise în cea mai stânsă intimitate cu regina Pomareea^b. El știa să învăluiască așa de frumos anecdotele modernei Cleopatre, încât putuse să fie ascultat cu plăcere chiar de regina Amelia și de madame Adelaide, fără de a se scandaliza; și Domnul știe dacă acele aventuri erau sărate și pipărate.

Pe la anul 1855, liniștea în Arhipel era completă; reușisem a organiza administrația, finanțele și justiția în insulă într-un mod, pot zice, satisfăcător; îmi credeam misiunea mea acolo împlinită și-mi dădusem demisiunea în mai multe rânduri, dar în loc de descărcare primeam concedii limitate și nelimitate pentru a mă duce la Constantinopol, înaintări și decorații. Când ne-am întâlnit la Smyrna, veneam călare de la Stankey⁶, unde fusesem să asist la escavațiunile ce făcea învățatul arheolog Newton la Mausoleul Artemisei. Vizitasem în treacăț Ieronda⁷, Palatia⁸ și Aiasulucul⁹.

^a) La MASLAK, în împrejurimile Constantinopolului, se afla tabăra armatei franceze. ^b) POMARE IV, regină a Arhipelagului Tahiti (1827–1877).

¹) Astăzi admiral, comandă flota în Mediterana. ²) Astăzi admiral.

³) Surnumit *Tête de fer*; astăzi admiral. ⁴) Care a comandat escadra franceză în apele Tunisiei. ⁵) Fostul adiotant al amiralului de Tinan.

⁶) Vechea insulă Cos, patria lui Hypocrate. ⁷) Templul Didimilor Castor și Polux. ⁸) Antica Milet. ⁹) Aghios Theologos, din care turcii au făcut Aiasuluc (anticul Efes).

Sevastopolul căzuse, și negocierile pentru pace, începute și lăsate în mai multe rânduri, acum se deschisese din nou cu mai multă șansă de reușită. Ele erau conduse mai mult de Austria. Baronul de Baist^a era axa pe care se învârtea toată diplomația europeană. Acest ministru cugetase chiar de la începutul ostilităților să se folosească de acest război, fără de a risca nici bani, nici oameni. Printr-o dibăcie rară, izbutise a ocupa militărește Principatele Române și a închide drumul întoarcerii trupelor rusești la Dunăre, fără de-a intra în luptă pe față cu Rusia, dar spera mai mult; mergea cu gândul până a visa încorporarea Principatelor, sau cel puțin a se substitui protectoratului rusesc; dar negăsind echo la aceste aspirațiuni nici la Berlin, nici la Francfurt, Austria se văzuse silită a-și mărgini dorințele și se mulțami numai cu depărtarea rivalei sale de la malurile Dunării. Simțise că Napoleon, satisfăcut cu succesele militare ce dobândise în Crimeea și totodată îngrijat de marele cheltuieli ce făcea cu un război depărtat, era dispus sau să trateze de-a dreptul cu Rusia, chiar și fără consimțământul Englierei, sau să facă apel la naționalități, și mai ales la cea polonă. Împăratul francezilor mai dorea pacea și dintr-un alt punct de vedere: vedea că se apropia momentul când flota rusească din Baltica era să fie nimicită, caz în care era să fie silit să caute o compensare în estinderea fruntariilor sale, ceea ce putea să ridice Europa Centrală în contra lui; pentru această luptă însă el nu se credea pregătit.

Toate aceste considerațiuni făceau că puternicul împărat să se mulțumească cu respingerea Rusiei de la Dunăre și cu neutralitatea Mării Negre. Pe de altă parte, deși Englitera ținea mult la îndreptarea fruntariilor turcești din Asia, în partea despre Kars, mai mult decât la retrocesiunea Basarabiei, la care nu se interesa decât ca la o cestiune de apă, dar nu voia să împingă stăruințele sale mai departe decât aliata sa, căci nu se simțea în stare de a continua războiul singură, numai cu ajutorul Turciei. Rusia era obosită de luptă și se temea foarte

^{a)} FRIEDRICH FERDINAND VON BEUST (1809–1886), om de stat germano-austriac, în epocă ministru de externe al Saxoniei.

mult pentru flota ei de la Kronstadt, pe care o considera foarte compromisă față cu puterile navale ce Englitera concentra în Baltica, și în condițiunile de pace finale ale Austriei nu vedea decât o singură dificultate, retrocedarea unei părți a Basarabiei, punct din care repausatul împărat Nicolae făcuse o chestiune de onoare. Acum însă, că bătrânul împărat dispăruse, succesul său putea face partea focului, fără de a se considera atins în amorul propriu.

În aceste împrejurări și dispozițiuni, Austria, care spera mult de la continuarea războiului și care credea propunerile ei de pace neadmisibile la Petersburg și la Londra, se pomește pe neașteptate că ele sunt primite și de-o parte, și de alta, că se iscălesc preliminările de pace și se hotărăște întrunirea Congresului la Paris.

În Tratatul de Paris se stipula ca să se trimită o comisiune europeană în Principate, ca să studieze și să cunoască trebuințele și aspirațiunile românilor, convocându-se adunări, divanuri ad-hoc, la București și la Iași.

Dar, fiindcă la 1 mai 1856 espirau puterile domnilor Stirbei și Grigorie Ghica, numiți la 1849 pe termen de șapte ani, ei erau să fie înlocuiți prin caimacâmi numiți de Poartă, până la alegerea domnilor de către Camerele electivă ce erau să se aleagă după prescripțiunile unei convențiuni încheiate ulterior între puterile semnatare ale Tratatului de Paris.

Venind pe atunce la Constantinopol și mergând la Feti-Ahmed pașa, acesta, cumnat al sultanului, începu a-mi vorbi de chestiunea Principatelor, de situațiunea ce făcea Tratatul de Paris acelor țări, și m-a întrebat dacă cunoșteam pe fostul domn al Valahiei, Alexandru Ghica, spuindu-mi că l-a cunoscut la Șumna, când fusese să întâmpine pe sultan Mahmud; îmi zise că a fost un domn bun și credincios sultanului, m-a întrebat dacă trăia și unde se afla. Am profitat de aceste bune cuvinte ca să-i răspund că acum sultanul avea o bună ocaziune să-i arate recunoștința sa pentru devotamentul său, numindu-l caimacâm. El îmi zice:

— Și crezi că Redcliffe ar susține numirea aceasta?

Eu îi răspund că eram sigur de sprijinul ambasadorului Engliterei, dacă alteța sa mă autoriză să-i vorbesc ca din parte-i.

Astfel autorizat, am văzut pe lordul Redcliffe chiar în seara aceea, și el a chemat îndată pe întâiul său secretar Alison și l-a pornit la București, ca să se înțeleagă cu fostul domn Alexandru Ghica, care în curând a fost numit caimacám în Valahia deodată cu Toderiță Balș^a în Moldova; acesta era susținut de baronul Prokesch, după recomandațiunea contelui austriac Goedel^b.

În vara anului 1857, comisarii europeni se adunase la Constantinopol și porneau unul după altul la București. Într-o zi promisem vizita principelui Labanof, care venise să mă vadă la Hissar, împreună cu comisarul francez Talleyrand și cu Laurent. Îi petreceam până la mal, când Talleyrand, puind piciorul în barcă, se întoarce și-mi zice:

— Știi că Balș caimacámul este bolnav pe moarte?

Nu ajunseseam bine pe deal acasă, când vine un cavás și mă cheamă la Emirghian, la Reșid pașa. Cum intru, vizirul îmi spune că primise chiar atunci știrea că Balș murise și-mi cere să-i însemnez câteva nume de boieri care ar putea înlocui pe caimacámul repausat, zicând că ar voi să facă numirea chiar în noaptea aceea prin telegraf, până a nu se răspândi știrea, ca să nu lase câmp intrigilor competitorilor. Am însemnat pe o foaie numele următoare:

Costache Negre,
Stefănică Catargiu,
Vasile Alecsandri și
Lascar Roseti.

Reșid pașa cheamă pe secretarul său Riza beg, îi încredințează lista, ordonându-i să colinde pe câteșisase ambasadorii, cerându-le să însemneze dacă au a face obiecțiune la numirea vreunuia din persoanele însemnate.

^a) TEODOR BALȘ (1805–1 mart. 1857), caimacam al Moldovei (1856–1857). Politician rudimentar, ultraconservator, a luat măsuri antiunioniste și antiliberale brutale, desființând, de pildă, instituțiile de învățământ. Pentru o descriere detaliată a intrigilor și personajelor politice din perioada premergătoare Unirii, v. Radu Rosetti, *Amintiri*, Humanitas, București, 2013, și *Memoriile principelui Nicolae Suțu*, ed. cit. ^b) OSKAR VON GÖDEL-LANNOY (1814–1883), diplomat austriac, consul la Iași.

Era pe la miezul nopții, când iar vine și mă cheamă de la Reșid pașa. Îmi arată lista însemnată cu cruci de sus până jos: fiecare ambasador ștersese câte un nume; atunci însemnez alte nume, între care Ralet, Cogălniceanu și Mavrogheni. Până a doua zi acele nume avusese soarta celor dântâi; știrea se răs-pândise și intrigele începuse la palat. Pe tot momentul, sultanul, nerăbdător, trimetea de întreba pe vizir ce făcea cu numirea caimacámului Moldovei, până în sfârșit trimite scris chiar de mâna lui numele lui Niculake Vogoridi; acest nume, trimis prin Riza beg în colindul ambasadorilor, nu întâmpină nici o împo-trivire; fiecare răspund că, necunoscându-l, nu poate face nici o observațiune. Și a doua zi, Photiadi, unul din ginerii lui Ste-fanache beg, pornea pe Loydul austriac la Galați, ducând la Iași firmanul de numirea lui Niculake Conake Vogoridi.

Chiar în ziua aceea, ducându-mă la Terapia, găsesc pe amba-sadorul Franției furios de această numire; îi observ că atârna de la el ca să nu fie numit, căci nu avea decât să fi făcut ce fă-cuse ceialalți ambasadori pentru persoanele însemnate în cele două liste dântâi. El îmi răspunde că nu i-a putut trece prin gând că numele lui Vogoride era o cugetare serioasă și că consi-derase propunerea mai mult ca o glumă. La observațiunea ce i-am făcut, că era o lovire dată unirii Principatelor, căci bătrânul Vogoridi asigurase pe Poartă că fiul său Niculake era singurul în Moldova care putea să facă ca majoritatea aleșilor la divanul ad-hoc să fie în contra unirii, Thouvenel^a îmi răspunde:

„*Ha! par exemple, je voudrais voir qu'il s'amuse à influencer les élections!*“^b

Vogoridi și-a ținut fâgăduiala. Întrebuițând tot felul de mijloace, răspândind titluri de boierii până și evreilor, a reușit a face o Cameră după pofta inimei separatiștilor, dar n-a putut opri indignațiunea generală de-a izbucni, încât din toate păr-țile curgeau protestațiunile. Partidul unirii surprinsese și dase publicării, în streinătate, corespondența secretă a lui Vogoride,

^a) ÉDOUARD-ANTOINE DE THOUVENEL (1818–1866), diplomat francez; am-basador la Constantinopol în perioada unirii Principatelor (1856–1860), ministru de externe (1860–1862). ^b) „Asta-i bună! Numai să îndrăz-nească să influențeze alegerile!“ (fr.).

și această dezvălire de intrigi bizantine a făcut pe ambasadorul Franței să ceară oficial anularea alegerilor frauduloase.

Poarta, sprijinită de lordul Redcliffe și de baronul Prokesch, susținea cu tărie validitatea alegerilor, până ce împăratul Napoleon, ducându-se la Osborne, a cerut de la regina Victoria ca să dea instrucții ambasadorului ei; în urmă, lordul Redcliffe a fost silit să lase ca cestiunea anulării alegerilor să se dezbată între Poartă cu ambasadorul Franței. Poarta însă, deși părăsită de Englitera, tot persista cu tărie și încăpățănare într-atât, încât Thouvenel se văzu silit a întrebuița chiar amenințarea de a coborî pavilionul și de a întrerupe relațiunile diplomatice.

Într-o dimineață, Laurent, trecând de la Terapia la Pera, se oprește să dejune la mine; îi espun starea chestiunii, el ascultă și, în loc de a se pune la masă, își ia șapca și pleacă, zicând:

— Las', să vezi ce am să fac!

Îndată ce ajunge la Terapia, intră în cabinetul ambasadorului, unde era și d. Ferdinand de Lesseps^a. Ambasadorul, agitat și esprimându-se cu mânie în contra încăpățănării lui Reșid pașa, zicând că, de nu s-ar teme de complicațiuni mai mari, ar coborî îndată pavilionul, Laurent, nici una, nici două, se duce în grădină lângă catartul steagului, cheamă o escuadră de marinari, salută steagul și-l coboară cu toate onorurile după regulă. Thouvenel aude salutarea și se dă jos neliniștit, Laurent se face că nu-l vede și întorcându-se către soldați cu cuvintele: „*Quand la France a versé tant de sang, elle doit être écoutée*“^b. Ambasadorul, la aceste cuvinte, de unde părea supărat, se duce la Laurent și-i strânge mâna, zicându-i: „*Après tout, maintenant, que c'est fait, ma foi, c'est bien fait. Il faut que les Turcs cèdent*“^c. De-abia ajunge la palat știrea că ambasadorul Franței a coborât steagul, și sultanul trimite grabnic pe întâiul său secretar la Reșid pașa, ordonându-i să se anuleze îndată alegerile din Moldova. Dintr-acel moment, unirea Principatelor devenea numai o chestiune de timp!

^a) FERDINAND DE LESSEPS (1805–1894), diplomat francez; constructorul Canalului Suez, deschis în 1869. ^b) „Când Franța a vărsat atâta sânge, trebuie să fie ascultată“ (fr.). Referire la pierderile armatei franceze în Războiul Crimeii. ^c) „La urma urmei, ce-i făcut e bun făcut. Trebuie ca turcii să cedeze“ (fr.).

Amicia lui Laurent pentru tine și pentru mine îl făcuse român, el studia ziua și noaptea apărările de la gurile Ebrului și ale Tajului, pentru că le credea aplicabile la Dunăre. Ce s-or fi făcut planurile și proiectele ce ne-a trimis când eram la minister împreună? Mi-aduc aminte că le-am dat lui vodă Cuza.

Laurent era un caracter independent și cavaleresc. Pe când comanda staționarul ambasadei, vine la Constantinopol principele de Joinville^a, sub ordinele căruia servise pe fregata Bellepoule, Cum află de sosirea fostului său șef, se prezintă ambasadorului, zicându-i că-și face o datorie a-l prevesti că el nu putea să nu se ducă să vadă pe un fost amiral francez, sub care a servit și pentru care, ca toți ofițerii din armata franceză, avea cea mai mare venerațiune. Ambasadorul îi răspunde că putea să se ducă să-l vadă și fără a i-o spune, dar că în tot cazul îl roagă să nu se înfățișeze în ținută. Laurent a fost nedespărțit de principele de Joinville tot timpul cât acest principe a stat în Constantinopol. Și *nota bene* că prin excepțiune de ceialalți ofițeri de marină, care mai toți erau legitimiști sau orleaniști, el era un bonapartist „*de la veille*”^b, cum se zicea.

Sănătatea lui Laurent ajunsese într-o stare de jale, de-abia se târa și a fost silit să renunțe la un viitor strălucit și să ceară punerea sa la reformă pentru infirmități incurabile. Prin mijlocirea mătușei sale, doamna Heine, dobândise de la ministrul Fould un post de perceptor de contribuțiuni directe la Pontoise, unde am fost de l-am văzut și tu, și eu puțin timp până a nu înceta el din viață.

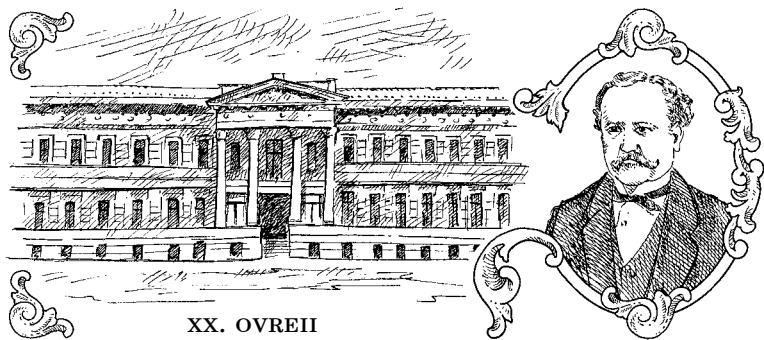
Când i-am anunțat vizita mea la Pontoise, a venit de m-a primit la gară; cum m-a văzut, de departe a început a trâmbița: „*Turlututu! Pontoise! Deux minutes d'arrêt!*”^c

Laurent a murit în cele mai grozave dureri, dar tot glumeț; ultimele sale cuvinte au fost:

„*Sic transit gloria Laurentii*”, cântate pe aria Lisetei din Béranger.

ION GHICA

^a) FRANÇOIS D'ORLÉANS, PRINCEPE DE JOINVILLE (1818–1900); fiul regelui Ludovic-Filip de Orléans, detronat la 1848. ^b) De la bun început (fr.).
c) „Oprire două minute!” (fr.).

XX. OVREII

Londra, 15 iulie, 1884

Scumpe amice,^a

De mai multe luni o ceață groasă se abătuse asupra Londrei, și nourii de apă înghețată, cari se țineau lanț unul de altul, tomai din fundul Americii, împinși de depresiuni meteorologice, adusesse pe căldurosul soare într-o stare de slăbiciune nepomenită, de-ți era mai mare mila să-l vezi.

Mai deunăzi o rază de lumină izbutind a străbate în fine prin atmosfera rece și întunecoasă, m-am hotărât să ies la lumină, să mă duc să plătesc, cum zice englezul, câteva vizite pe la unii-alții și totodată să văd și eu efectele dezastruoase produse de plăcintele astea ingenioase care au ieșit acuma.

Ca toți găgăuții, mă învârteam prin St. James's Square, cu gura căscată și cu ochii pe sus, împins încotro mă ducea îmboldeala, fără să pot osebi casele sărite în sus de cele rămase pe pământ, când mi-am adus aminte că în vecinătate pe piață aveam un cunoscut și că de acolo puteam să privesc mai bine.

Trag clopoțelul, un *footman* îmi deschide, spunându-mi că stăpânul său era acasă; mă sui și-mi găsesc prietenul cu capul între coate, cufundat într-un dosar gros și răsfoit.

— Bună ziua, *mylord*, ce mai faci? îi zic.

^{a)} Pentru plasarea atitudinilor lui Ion Ghica în contextul mai larg al epocii v. Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română: Studiu de imagologie în context est-central european*, Humanitas, București, 2004, pp. 110–111, 152 și *passim*. Textul de față și majoritatea referirilor la evrei din scrisoarea XXIV, „Insula Prosta“, au fost eliminate de cenzură din edițiile postbelice.

— Nu mă întreba, dragul meu, îmi răspunde el, sunt supărat, indignat, furios. Am ajuns de răsul lumii în țara aceasta. Se petrec lucruri care nu se văd nici la sălbatici! Guvernul se ocupă numai cum să dea mai multe voturi acelor care-l țin la putere și cum să facă fericiți pe egipteni, pe afgani, pe crumiri^a și pe alți sălbatici, iar de noi ăștia de aici și de țara noastră nici nu vrea să știe. Ne-a lăsat prada corupțiunii și depravării. Se petrec infamii și crime, și lui nici nu-i pasă. Nu ia măsuri nici ca să le oprească, nici să le pedepsească.

— Înțeleg, zău, să fii indignat și îngrijat. Ai fost în adevăr în mare primejdie. Mulțamește Cerului că ai scăpat teafăr. Geamurile sparte se pun la loc, dar când te gândești că puteai să sari în sus, să nu ți se găsească nici oscior!... Ce să-ți facă și guvernul? Nu vezi dumneata că oamenilor acestora nu le mai e frică nici de Dumnezeu, nici de Dracul! Se suie în ștreang cântând, parc-ar merge la bal!

— Dar nu e vorba, domnule, de sărit în sus sau în jos. Ce-mi pasă mie de O'Donivan^b și de toți dinamitarii din lume! Se petrec aici alte lucruri, mult mai grave, mult mai serioase, lucruri care aduc omenirii o vătămare de o mie de ori mai mare, fapte de acelea care, deși nu omoară deodată, dar fac mult mai rău, căci strivesc sufletul, corump inima șiucid orice simțire, atacă omenirea chiar la tulpină, îi fac o existență mizerabilă și-i prepară peirea cu încetul; fapte se petrec care sunt cauza tuturor nenorocirilor poporului, căci urzesc crimele și mizeria.

Zicându-mi aceste cuvinte, se făcuse roș la față; mă temeam, gros cum e, să nu-i vie vreo dambla. Am socotit că i se întâmplase vreo nenorocire mare în familie; că poate, mai știi, *mylady* să nu fi căzut în vreo ispită, să nu fi alunecat cu piciorul stâng în vreo mahala depărtată a orașului, sau că fiică-sa, „*The*

^a) Aluzie la diversele războaie coloniale ale vremii, într-o epocă în care puterile europene își consolidează imperiile. Franța, de pildă, care pierduse preeminența continentală în favoarea Germaniei, în urma Războiului Franco-Prusac (1870–1871), primește compensații coloniale; în 1881 invadează Tunisia dinspre Algeria, pretextul constituindu-l raidurile tribului războinic al krumirilor, de la frontiera algeriano-tunisiană. ^b) JEREMIAH O'DONOVAN ROSSA (1831–1915), militant republican irlandez. Între 1881 și 1885 a organizat în Anglia o campanie de atentate cu bombă.

Rigth honorable Miss Veva“, să nu fi plecat pe Continent cu vreun mitocan.

— Dar ce s-a întâmplat, *mylord*, îl întreb, că nu știu, n-am auzit nimica? Prin lume și prin ziare nu este altă vorbă decât de conferință, de Gordon pașa, de *Chinese Gordon*^a și de invențiunea asta nouă; vorbește și scrie care cum se pricepe și cum îi vine; astăzi una, mâne alta, scaldă lumea în iluziuni, în speranțe și în decepții.

Trebuie să știi că amicul meu este unul din cei mai mari filantropi ai Engliterei, stimat și iubit de toți; are avere mare și-și cheltuiește venitul și timpul tot în faceri de bine, mângâind și ajutând pe cei cari sufer.

— Și cum n-ai auzit, n-ai aflat ce a pățit bietul Wilson Ormsby, un zidar din Kilburn?

Și începe a-mi povesti o istorie lungă, lungă, pe care, deși tu o știi ca și mine de bine, dar eu tot o să ți-o spun așa cum mi-a povestit-o nobilul lord, care el a auzit-o din chiar gura victimei și a nenorocitului ei tată. Iată cum s-au petrecut lucrurile:

— Acum un an (cam pe timpul când erai și tu la Londra), Wilson Ormsby s-a dus și el cu fata lui la Fishery Exhibition, o copilă numai de șasesprezece ani, miss Gabrielle Ormsby. Acolo, plimbându-se cu ochii în toate părțile, s-a pierdut unul de altul prin îmbulzeală. Fata, după ce s-a ostenit căutând pe tată-său în toate părțile, s-a dus de s-a pus pe o laviță, aproape de ușă, cu speranță că-l va vedea când va trece ca să iasă din galerie. O damă în vârstă, bine îmbrăcată, de o aparență respectabilă, cum o vede, vine de se pune alături și intră în vorbă cu dânsa. Fata, naivă, îi spune cum s-a rătăcit și că se uita să vadă pe tată-său când s-a întoarce. Bătrâna o întreabă fel de fel de lucruri: de cum trăia acasă la părinți, dacă venea des la espoziție, dacă tată-său o ducea la teatru, la bal, la grădini, la aquarium, la parc, dacă avea toalete, și multe altele. Fata îi spune că venise acolo pentru întâia dată, pentru că

^a) CHARLES GEORGE GORDON (Chinese Gordon, Gordon pașa, 1833–1885), ofițer britanic. În epocă, se distinge în războiul colonial din Sudan; guvernator general al Sudanului (1873–1880).

sunt săraci și nu pot plăti de mai multe ori câte un shilling, că n-a fost niciodată la bal, că nu avea altă toaletă decât pe aceea ce o purta; că la teatru n-a dus-o decât o dată, demult, la un Crăciun, la pantomimă.

Bătrâna, după ce-i face o descriere încântătoare de viața din lumea cea bogată, de plăcerile și de mulțumirile ei, îi zice că ar putea să le aibă toate, orice ar dori, dacă ar primi să meargă la dânsa ca domnișoară de companie, căci e singură și fără copii. Îi făgăduiește toalete frumoase și bogate, îi spune c-o va duce în toate serile la bal, la concerte, la teatru și la fel de fel de petreceri.

Pe de-o parte temerea că n-a găsi pe tată-său, pe de alta capul aprins de perspectiva ce-i arăta generoasa damă, copila se lasă de se amăgește, se ia cu dânsa și se duce acasă la ea.

Acolo nimica nu-i lipsește, mâncare și locuință bună, toalete frumoase și bogate, dorințele toate împlinite; bătrâna o ducea la teatruri, la concerte, la grădini și o primbla în trăsură la parc, încât o făcea să nu se mai gândească la bietul bătrân și la durerea lui.

După câteva zile, un pretins frate al generoasei protectoare o face să creadă că era poftit la un bal mare pe Continent, o înșală să-l întovărășească și o duce la Bruxela, la o altă pretinsă rudă a lui, damă mare, și mai bogată, și mai generoasă decât cea dintâi. Acolo masă și mai bună, casă și mai strălucită, toalete și mai frumoase; fata petrece zile plăcute, încunjurată de tinere camarade, care de care mai frumoase și mai elegante. Toată ziua clavir, cântări, râsete, danț, tineri plăcuți și amabili. Până într-o zi stăpâna casei o pune între doi desfrânați care se întrec unul pe altul care să ofere preț mai mare pentru a dispune de inocența fetei; și face din nevinovăția ei prada desfrânării și batjocorii.

Fata desperată caută să scape, să fugă, dar era bine păzită; nu putea să comunice cu nimeni altul decât cu oamenii din casă; necunoscând altă limbă decât englezește, nu putea să esplice nimenui păsurile și suferințele ei. Până într-o zi, scapă la o fereastră care da la uliță, o deschide și strigă plângând la trecători. Din întâmplare, pe sub ferestre trecea o femeie din

popor cu un paner cu legume, care o aude. Deși buna creștină nu înțelegea ce-i spunea în limba ei cea streină, dar bănuiește că acolo era o durere, o suferință, o crimă poate; înștiințează poliția și prin stăruința ei silește autoritățile să intervie, să cerceteze, să vază.

Ancheta dovedind siluirea și secuestrarea, fata e luată de acolo și trimisă la tată-său, la Londra. Dar în ce stare! Slabă, desperată, bolnavă! După două luni murea de oftică la spitalul consumptivilor din Chelsea, și nenorocitul ei tată, Wilson Ormsby, era dus la Bedlam nebun de durere și de rușine.

Am fost săptămâna trecută cu mai mulți colegi ai mei de la Camera Lorzilor de l-am văzut. Râde, plânge și joacă până cade leșinat. Știi dumneata, domnule, ce rezultă din investigațiunile ce s-au făcut și din raporturile ce am adunat, din diferite părți, într-acest dosar al Camerei Lorzilor? Se dovedește, domnule, că atât dama cea bătrână cu aparența respectabilă, care a luat fata de la Fishery Exhibition, precum și pretinsul ei frate, care a dus-o la Bruxela, cât și nobila stăpână a casei de veselie unde a fost deținută aproape de un an, sunt toți și toate ovrei și ovreice; se mai dovedește că o mulțime de aceste femei cutreieră orașele și cătunele Engliterei în sus și-n jos, vânând la fete sărace, cu care umplu casele de prostituțiune din orașele Marei Britanii și ale capitalelor Continentului. Se dovedește că fetele engleze, recrutate astfel, sunt trecute în Olanda, în Franța, în Belgia, în Rusia pe schimb cu fete din acele țări, pe care le aduc în Englitera. Se mai dovedește că ovreii și ovreicele cari fac acest trafic formează o asociațiune întinsă ca un polip, organizată după toate formele: cu comitete, cantoare și agenții, o organizațiune în toată regula.

— Și ce, pentru atâta te-ai turburat așa de tare, *mylord*? Te credeam om de progres, cu idei mai nouă, dar te gădesc tombatéra de tot, cum se zice la noi. Vrei să nu fie comerțul liber, să nu se hrănească fiecare cum poate și cum îi vine mai bine la socoteală? Eresuri de acestea am avut și noi românii odinioară, dar acum ne-am civilizat și a trebuit să le părăsim și să lăsăm pe bieții ovrei să practice în toată libertatea acest negoț. Lumina ne-a venit mai ales de la Berlin, când erau adunați

acolo oamenii cei mai iluștri ai Europei, cei mai învățați și mai ispițiți: Waddington, Karoly, Salisbury și alții, cari ne-au dovedit că asemenea idei erau greșite, erau numai niște eresuri ale timpurilor trecute și barbare; ne-au spus că evreii sunt poporul iubit și ales de Dumnezeu, care trăiește după prescripțiunile Sfintei Scripturi, care nu se abate niciodată de la cele zece porunci, și că nu trebuie să se atingă nimeni de ei, nici de comerțul lor, căci ar fi păcat.^a Și acuma ei cutreieră în bună pace satele și orașele noastre, adună la fete frumoase și sănătoase și umplu cu dânsese casele de prostituțiune din Constantinopol, din Smirna, Alexandria... Îi lăsăm să corumpă și să omoare în toată liniștea pe muncitorii noștri cu fel de fel de băuturi otrăvitoare^b, cu care le iau puterile, le tâmpesc mintea și în doi-trei ani îi fac din oameni neoameni.

— Și vai, îmi zice el, frângându-și mâinile, numiți libertate această civilizațiune! Poate că politica voastră vă impune a ține seamă de cugetările oamenilor adunați la Berlin; dar noi suntem englezi, suntem o nație mare și puternică, și nimeni nu poate să ne impuie. Noi, cari trimitem la spânzurătoare pe mizerabilul care cu un cuțit, sau cu un dram de otravă, omoară într-o clipă o babă bătrână de o sută de ani, care nu mai e bună de nimica pe lumea aceasta, crezi că o să lăsăm liberi și nepedepsiți pe acei cari corump și otrăvesc inima junei fete pe care am născut-o și am crescut-o cu îngrijire ca să o facem soție iubită și devotată, mamă bună, folositoare familiei și societății? Crezi că putem lăsa liberi și nepedepsiți pe cei care distrug cu băuturi otrăvitoare, zi cu zi și oră cu oră, puterea și sănătatea unui bun și folositor muncitor, îi tâmpesc mintea, îi amorțesc simțirile, până-l reduc în stare de dobitocie, enervându-l până la *delirium tremens*, și-i fac o viață de suferințe și dureri, de o mie de ori mai rea decât moartea? Noi nu putem răbda să fie

^a) La Congresul de la Berlin, puterile occidentale exercită presiuni asupra reprezentanților României pentru naturalizarea evreilor. În paragraf sunt menționați reprezentantul Franței, al Austro-Ungariei și cel al Marii Britanii. ^b) Stereotipul antisemit pornește de la faptul că în epocă evreii domină comerțul cu băuturi alcoolice ieftine la țară. V. Andrei Oișteanu, *op. cit.*, pp. 176–195.

societatea noastră exploatată de asemenea monstri. O să silim pe guvern să ia măsuri serioase. Suntem hotărâți în Camera Lorzilor să punem în curând cestiunea aceasta pe tapet. Știu c-o să-mi zici că ovreii sunt susținuți de toate guvernele, știm că au devenit foarte influenți, că s-au introdus în administrație, în barou, în magistratură și chiar în parlament. S-au încuscrit cu multe din familiile noastre, chiar din cele mai ilustre, și ne umilesc cu palatele și cu diamantele lor; dar noi, care în numele umanității am dezrobit pe negrii Africei și ai Americii, am impus tuturor dreptul de vizitare pe toate mările, ca să oprim traficul cu suflet de om, am impus Sultanului desființarea târgurilor de sclave circaziene^a, nu putem lăsa fetele și muncitorii nostri prada asociațiunilor evreiești, imorale și distrugătoare. Suntem hotărâți să silim pe guvern să facă dintr-acest trafic o chestiune internațională, să se înțeleagă cu toate guvernele, cum s-a făcut cu traficul negrilor (*la traite de noirs*); să se unească ca să combată prostituția și beția otrăvitoare. Ne-am procurat pentru acest scop o mulțime de documente de cea mai mare însemnătate asupra chestiunii. Uite, vezi dosarul acesta, cât e de gros, el conține numai raporturi în cari sunt relateate tot fapte îngrozitoare și rușinoase.^b

— Cele ce zici, *mylord*, sunt sfinte și adevărate. Intențiunile voastre sunt demne de toată lauda; Dumnezeu să vă ție seamă de cugetările voastre generoase și să vă ajute să le puneți în practică, dar aveți a vă lupta cu o putere mare, foarte mare, mult mai mare decât credeți. Evreii dispun astăzi de armele cele mai puternice, de finanțe și de presă.

— O știm; dar aici este o rană mare, o suferință socială, care trebuie tămăduită, *coûte que coûte*, cum zice francezul, dacă societatea noastră voiește să existe. În contra unei necesități instinctul de conservațiune ne va susține; și nici banii, nici presa lor nu o să poată lupta mult timp. Banii ce au adunat oamenii aceștia, e lucru de spaimă. Lăsând la o parte casele

^a) Fetele din regiunea Caucazului, renumite pentru frumusețea lor, erau cele mai căutate pentru haremurile sultanilor și pașalelor. ^b) Pentru analiza acestui stereotip și a campaniilor din presa europeană de la sfârșitul sec. XIX pe acest subiect v. Andrei Oișteanu, *op. cit.*, pp. 106–111.

Rothschild, a căror putere financiară este un ce nepomenit în istorie, dar mai sunt evrei cari posed câte zece și douăzeci de milioane de lire sterling. Nobilul meu amic, Marquisul de X..., care se ocupă foarte mult cu chestiunile financiare, îmi spunea într-o zi că, după calculele sale, Europa are astăzi o datorie publică de mai mult de 130 000 000 000 de fr., datorie pentru care plătește pe tot anul suma enormă de 6 500 000 000 de fr., totalitatea bugetelor fiind de aproape 18 000 000 000 franci. Ceea ce vrea să zică că mai mult de a treia parte din ceea ce plătesc locuitorii pe tot anul, biruri directe și indirecte, se duc în plăți de dobânzi la datoriile publice; și toți banii aceștia intră în punga purtătorilor de efecte de staturi. Să nu uităm, adaogă el, că mai toate împrumuturile acestea s-au contractat în împrejurări grele, în timpuri de război, de crize comerciale, de foamete; că s-au făcut în mod uzurăr cu dobândă de 5, de 6, de 7, și de 8%, cu comisioane, cu prime și cu emisiuni, care mai totdeauna au redus efectivul primit în caselle statelor la 60, la 50 și de multe ori la 40 și 30 în loc de sută. Marquisul de X..., cercetând acele datorii una câte una și calculându-le, face o medie generală de dobândă 5% pe emisiunea medie de 60. Astfel că statele, dintr-acea sută și treizeci de miliarde cu care s-au dat datoare, n-au primit decât cel mult 78 000 000 000 franci, iar celealalte 52 000 000 000 franci sunt bani rămași în pungile împrumutătorilor, titluri subscrise de state pentru care nu au primit nici o lescăie, așa că evreei au câștigat numai din împrumuturile statelor peste 52 de miliarde. De vreme ce statele nu au primit decât 78 de miliarde din 130, adoptând dobânda de 5 la sută ca dobândă normală, nu s-ar cuveni să plătească decât 3 900 000 000 franci, iar ceialalți bani până la suma de 6 și jumătate miliarde, adică suma de 2 600 000 000 franci, sunt dobânzi la banii pe cari statele împrumutate nu i-au văzut niciodată. Populațiunea Europei fiind de 300 000 000 de suflete, urmează că fiecare locuitor plătește, unul cu altul, câte 21 franci 66 centime pe an pentru dobânda datoriei publice, sau câte 108 franci 30 centime de familie, din care 8 franci 33 centime de om, sau 41 franci 65 centime de familie pentru sume neprimite și rămase în lăzile împrumutătorilor. Aceasta este

cauza care a contribuit mai mult la suirea dărilor către stat, dări atât de grele, care adaugă atât de mult la sărăcia și mizeria poporului. Arătăm odată calculele acestea unuia din banchierii noștri, care manipulează bani, care a făcut cu emisiuni, cu comisiuni și cu sconturi o avere colosală. Ei! știi ce mi-a răspuns? Mi-a zis că cele mai multe din titlurile de stat se află astăzi în mâinile creștinilor. I-am răspuns că nu erau ei nebuni, evreii, să ție acele titluri în lăzile lor, ei care nu cumpără decât ca să vândă. Le-au ținut până le-au urcat; le-au luat ieftine de la stat în timpuri grele, pe 60 și pe 40, și când au venit timpurile cele bune de pace și de prosperitate și aceste titluri s-au suit la 90, la 95 și la pari, atunci le-au trecut proștilor, *aux gogos*, cum le zic, dar cine a beneficiat de cele 30, 40, 50 la sută cu care s-au suit? Într-a cui pungă a rămas cele 52 de miliarde, cu care s-a încărcat statul? Învederat la acei cari au negociat și au manipulat operațiunile împrumuturilor, iar nu la acei cari le-au cumpărat mai târziu de la dânsii plătindu-le sută în sută și de multe ori chiar cu primă peste sută.

Calculele Marquisului X... mi-au deschis curiozitatea să caut în ce condițiuni s-au contractat unele din datoriile statului român, datorii a căror totalitate se suie astăzi la suma de 619 552 864 de franci, a căror dobânzi și amortizări figurează în bugetul de estimă cu 48 347 189 de franci.

Bugetul fiind în total de 125 039 536 fr., 38 și jumătate la sută, adică aproape de 40 la sută din acel buget, se duce pe tot anul în plăți de anuități ale datoriei, sau unul cu altul românul plătește pentru dobânzile și amortizările datoriilor statului câte 10 franci 75 centime de om, sau 53 franci 75 centime de familie, pe fiecare an.

Am cercetat numai pe cele mai grele și mai oneroase.

După date, figurează în întâiul rând împrumutul zis Stern, contractat la 1864: o datorie de 22 730 370 de franci cu dobândă de 7 la sută și 2 la sută amortizare, sau 9 la sută anuitate, pe timp de 23 de ani.^a

^a) Împrumutul Stern fusese contractat pentru despăgubirea Locurilor Sfinte în urma secularizării averilor mănăstirești.

Acest împrumut s-a luat ferm de chiar împrumutătorii cu 88. Apoi, fiindu-se în seamă clauzele consemnate la art. 4, 7, 10, 14 și 16 ale convențiunii, prin care statul se îndatorește să plătească: 1) 24 605 lire sterling pentru risicul alterațiunii schimbului monedei; 2) alți 47 000 lire sterling pentru ca scomputul să fie în sarcina împrumutătorului; 3) comisionul de 5 la sută ce se acordă împrumutătorilor; 4) jumătate la sută asupra serviciului plăților cupoanelor; 5) încă 1 la sută, cel puțin, pentru diferența ágiului aurului între București și Londra. Efectivul acestui împrumut s-a redus la suma de 17 830 630 de franci pentru suma de 22 730 370 franci ce a iscălit; astfel că, de vom calcula dobânda la suma efectivă, acea dobândă este de 10 și jumătate la sută, iar nu de 7 la sută, precum s-ar putea crede; încât bancherii împrumutători au realizat un beneficiu de mai mult de 8 milioane. Astăzi, aceste titluri sunt atât de suite și de sigure, încât nu se mai găsesc.

Plata anuităților și a altor obligațiuni ale acestui împrumut figurează în budget cu 2 milioane 157 762 franci pe tot anul, până la 1888 februarie, epocă la care va fi stins.

După împrumutul Stern, în ordine cronologică vine împrumutul Oppenheim, acesta și mai oneros.

Împrumutul Oppenheim s-a contractat în anul 1866, tot pe termen de 23 de ani, care espiră la 12 noiembrie 1889. Valoarea nominală a acestui împrumut a fost de 31 610 500 franci, pentru care statul român a primit efectiv numai 18 500 000 franci. Dobânda s-a socotit 8 la sută asupra capitalului nominal, și amortizarea s-a calculat pe dobânda de 8 la sută, după tabelele de amortizare în timp de 23 de ani.

Comisionul de jumătate la sută, cheltuielile de schimb, socotite toate împreună cu anuitatea, figurează în budget cu cifra de 3 187 938 franci, 50 centime pe an, platnici până la 1889. Când acea datorie va fi stinsă cu totul, beneficiul realizat de împrumutători trece de 10 milioane.

Urmând ordinul de date, cea mai însemnată din toate datoriile care figurează în tabele este cea de 236 115 000 franci, contractată pentru liniile de drum de fier Roman-Vârciorova, al cărei serviciu anual figurează în budget cu 14 677 600 franci pe tot anul, până la anul 1945.

Cifra acestei datorii a trecut printr-atâtea faze și peripecții, încât, ca să poată fi înțeleasă, are trebuință de oarecari explicațiuni.

Pe la anul 1868, reposatul doctor Strussberg, cunoscut în toată Europa pentru fecunditatea sa genială în materie de combinațiuni și grupări de cifre, cere de la guvernul român și i se acordă concesiunea construcțiunii împreună cu exploatarea unui drum de fier în România. Acel drum de fier avea să fie cu totul conform dispozițiunilor convenite la Dresda în 11 și 16 septembrie 1865, între direcțiunile societăților de drum de fier germane.

Consortiul Strussberg se obligă a construi liniile care duc: 1. de la Roman prin Tecuci la Galați, cu ramura de la Galați prin Brăila, Buzău, Ploiești la București; 2. de la București la Pitești, Slatina, Craiova la Turnu-Severin și Vârciorova; și 3. de la Buzău prin Focșani la Adjud. Această din urmă linie fiind facultativă pentru guvern.

La lungimea acestor linii se mai adaugă 10 la sută pentru liniile de garaj, în total o lungime de 908 kilometre cu un material rulant de 110 locomotive (sau o locomotivă de fiecare 9 kilometri) și de 500 vagoane (câte un vagon de persoane și trei de mărfuri) de fiecare 2 kilometre.

Linia Roman prin Tecuci la Galați și ramura Tecuci-Bârlad să fie terminate în trei ani; linia de la Galați prin Brăila, Buzău, Ploiești la București să fie terminată în doi ani și jumătate, și cea de la Pitești, Slatina, Craiova, Turnu-Severin la Vârciorova în trei ani.

Capitalul pentru înființarea acelor linii se fixa la suma de 270 000 franci de fiecare kilometru; sumă în care erau cuprinse toate: esproprierea pământurilor, costul construcțiunii și materialului, cheltuielile generale toate, și plata dobânzilor pe tot timpul cât dura construcțiunea. Statul român garanta capitalului o dobândă de 7 și jumătate la sută și o amortizare de 1 la sută pe an, sau 20 520 franci pe an de fiecare kilometru. Plata acestor anuități, având a începe a se plăti de stat din ziua terminării liniilor sus-citate.

Capitalul necesar se forma prin obligațiuni subscrise de statul român și de concesionar, însă confecționate și emise de acest

din urmă și pe contul său. Capitalul era garantat în întregul fond al drumului de fier și în anuitatea de 18 657 880 franci, plătitore pe tot anul, pe o durată de 90 de ani, socotiți din ziua terminării liniilor, adică de la anul 1871 până la 1961.

Concesionarului i se da dreptul să negocieze și să emită obligațiunile, după cum îi va conveni, sau treptat, sau deodată, cu singura îndatorire de a depune valoarea lor într-o ladă de fier a căreia una din chei era în păstrarea unui delegat al guvernului român, concesionarul având facultatea de a scoate sumele necesare pentru lucrări, cumpărături de material și plăți de cupoane pe singura arătare a impiegaților săi.

Printr-această combinațiune, deși linia se esecuta cu bani după efecte iscălite și garantate de statul român, totuși se da concesionarului drept de stăpân absolut pe acele linii, pe timp de 90 de ani, asigurându-i un venit curat de cel puțin 18 657 880 franci pe tot anul.

Ceva mai curios!

După tabelele de amortizare 1 la sută pe an, calculată cu dobândă de 7 și jumătate la sută, se plătește capitalul în mai puțin de 60 de ani, astfel că anuitatea de 18 657 880 franci pe an plătea regulat dobânda de 7 și jumătate la sută și stingea și capitalul până în anul 1931; cu toate acestea, se acorda consorțiului Strussberg dreptul de a urma a percepe pe tot anul cel puțin câte 18 milioane și de la anul 1931 înainte, încă 30 de ani, până la 1961. Astfel, peste beneficiile ce concesionarii erau să realizeze din construcțiune, primind un preț nominal de 270 000 franci de kilometru, lucrare care nu valorează în efectiv nici 100 000 franci, li se mai acorda în vărsări anuale succesive mai mult de o jumătate miliard (559 736 400 franci), sume cari, calculate cu dobânzile lor de 7 și jumătate la sută, de la anul 1931 până la 1961, se suiau la mai mult de două miliarde. O frumoasă avere în perspectivă pentru urmașii nepoți și strănepoți ai doctorului Strussberg și Consorțiu.

Concesiunea aceasta era ceva cu totul nou și nepomenit în analele economice și financiare și, prin urmare, era peste putință să nu aducă complicațiuni și perturbări.

La decembrie 1870 lucrările nu erau încă săvârșite nici a opta parte, și obligațiunile iscălite de statul român dispăruse

mai toate din lada de fier și fusese înlocuite cu efecte străine, a căror valoare era problematică; într-atât încât la finele anului 1870 doctorul Strussberg nu găsea cu ce să plătescă cuponul scăzut, și neputința plății era afișată la bursa Berlinului. Scandalul era prea mare ca să mai poată fi tănuțit, și guvernul român, care până atunci tot tăgăduia starea lucrurilor, a fost silit să o dea pe față.

Era neputință materială de-a mai merge înainte, lucrările încetase cu totul și toate cugetările erau în căutarea unei soluțiuni.

Pentru guvernul român soluțiunea indicată era rezilierea concesiunii. Convențiunea conținea un caz de reziliere, unul singur în adevăr, acel caz era: când linia Galați, Brăila, Buzău, Ploiești până la București nu ar fi terminată până în doi ani și jumătate; și era imposibilitate materială de a se îndeplini această condițiune, atât pentru că timpul ce rămânea până la noiembrie 1871 era scurt, cât și pentru că concesionarul nu putea găsi banii necesari pe efectele cu care înlocuise obligațiunile luate din lada de fier. Guvernul român nu va avea decât să aștepte scadența termenului, care sosea peste câteva luni; și la noiembrie 1871 era să fie în tot dreptul de a rezilia și de a lua asupra-i, conform convențiunii, toate lucrările făcute, după o estimațiune dreaptă; și era să fie liber sau să continue lucrarea în regie, sau să o conceadă la o companie de constructori. Dar în loc de a adopta această cale, a preferit a trece concesiunea unei societăți anonime, patronate de bancherul Bleichröder. Și iată condițiunile în care s-a format acea societate și care a fost mecanismul operațiunilor sale.

1. Obligațiunile concesiunii Strussberg fiind foarte căzute, ele s-au putut cumpăra de societatea formată; și-i convenea să le retragă și să le înlocuiască cu acțiuni de ale sale, de o valoare egală capitalului primitiv, și a le înlocui cu acțiuni pe care le-a numit *Acțiuni primitive*.

2. La valoarea primitivă de 245 260 000 franci mai adăuga acțiuni noi de ale societății, de o valoare de 48 300 000 franci, numite *acțiuni de prioritate*, cu dobândă de 8 la sută.

3. Mai emitea obligațiuni tot de ale noii societăți pentru suma de 47 500 000 franci cu dobândă de 6 la sută.

4. Primea și un avans de 9 520 000 franci de la stat, bani pe cari statul îi lua cu împrumutare de la Cassa de Depuneri.

Printr-aceste adause însemnate, capitalul în răspunderea statului român se suia la 354 032 573 franci, de unde nu fusese decât de 245 260 000 franci, adică o răspundere nouă de 108 772 573 franci.

Societatea formată pe aceste baze a putut lesne conceda terminarea lucrărilor companiei franco-austriece Staats-Bahn, societatea acționarilor rezervându-și numai operațiunile financiare.

La anul 1880, deși liniile erau de mai mulți ani în deplină exploatare, deși statul român plătea regulat și cu esactitate deficitul în tot anul, completând cu bani din visterie diferența dintre venitul curat al drumului de fier și anuitatea de 18 657 880 franci convenită, cu toate acestea *acțiunile primitive*, erau atât de căzute ca și obligațiunile Strussberg, încât se puteau cumpăra prea ieftin, sau poate că nici nu ieșise multe din lăzile comitetului. Astfel societatea a găsit un avantaj însemnat, a propune guvernului român conversiunea tuturor acțiunilor, atât a celor *primitive* cât și a celor de *prioritate*, îndatorindu-se a procura guvernului chiar de la început:

1. Cel puțin jumătate din totalitatea acțiunilor primitive, schimbându-le cu obligațiuni de-ale statului român pe 60 franci suta nominală și dobândă de 6 la sută;

2. A-i mai procura cel puțin jumătate din totalitatea acțiunilor de prioritate pe preț de 133 $\frac{1}{3}$ franci suta nominală, schimbându-le tot în obligațiuni de ale statului român, purtând dobânda de 6 la sută, ca și celealalte;

3. Atât obligațiunile societății 47 500 000 franci, cât și 9 520 000 franci de la Cassa de Depuneri rămânând în sarcina statului.

Combi-națiunea aceasta avea un avantaj însemnat, dând guvernului român o putere mare asupra drumurilor de fier; căci după legea prusiană voturile în adunările generale se comp-tează după numărul acțiunilor, încât guvernul dobânda astfel chiar în ziua dintâi majoritatea; dobânda direcțiunea și supra-veghearea liniilor și, după toată probabilitatea, chiar puțința de a transforma scaunul societății de la Berlin la București.

Admițând, cum era probabil, că toate acțiunile erau să vie la conversiune, guvernul putea cu o emisiune de obligațiuni de

217 000 000 franci pe 6 la sută, amortizabilă în 44 de ani, să devie desăvârșit proprietar pe toate liniile de la Roman până la Vârciorova.

Convențiunea propusă mai adaugă la cele 217 milioane încă 20 000 000 franci, destinați a pune liniile în cea mai bună stare. Și astfel, rescumpărarea se făcea deplină cu 237 500 000 franci, sumă în care se afla cuprins și comisionul bancherilor însărcinați cu conversiunea.

În consecința acestei convențiuni, care a fost o combinație nenorocită pentru România, suma remasă astăzi de plătit este de 236 milioane 115 000 franci în loc de 248 712 673 franci din concesiunea Strussberg de la 1868, și de 354 032 573 franci din tranzacțiunea Bleichröder de la 1872. Osebit de această însemnată scădere, numărul anilor de plată a anuităților s-au redus de la 90 la 65, adică cu 25 de ani, până la 1924.

Această soluțiune a fost foarte avantajoasă atât pentru societatea acționarilor, cât și pentru guvernul român, deși a plătit cu 245 de milioane o lucrare care n-a costat decât 90 de milioane.¹

¹) Epistola aceasta a zburat așa de mult pe generalul Manu, încât, ca să-și recorească veninul, a luat înjurături și mi-a azvârlit cu lopata, voinde să mă turtească, și mai multe nu; apoi, nemulțumit pe atât, după ce m-a văzut culcat la pământ, a încălcat pe domnul Pană Pencovici, și dă-i deghinuri, lovind nemilostiv în dreapta și în stânga. Ce vrei, un om care a fost la bătălii, un viteaz nu are *the soft phrase of peace*, cum zice un autor mare (nu are vorba cioplită).

Eu mărturisesc că laurii acestui general nu mi-au turburat niciodată somnul și că scriind acea epistolă nu mi-a venit în minte, un minut măcar, nici persoana numelui general, nici aceea a vreunui din coreligionarii săi politici; ba și uitasem cu totul că fusese nașul Convențiunii liniei ferate din 1871; toată preocupățiunea mea fiind de a descrie în mod cât mai simplu peripețiile prin cari a trecut cestiunea liniilor de drum de fier Roman-Vârciorova de la anul 1868, când s-au concedat Consorțiului Strussberg pentru întâiași dată, până la anul 1880, când s-au rescumpărat de stat; fără să cuget a face politică sau polemică, fără să caut a lăuda, nici blama pe nimeni, credința mea fiind că fiecare a făcut cum a putut și cum a crezut că era mai bine.

De ce dar s-a supărat generalul al cărui nume nici nu e pomenit? Și vine de ne spune că este tare în știința x-urilor; și cine i-a contestat acest merit, un lucru care nu e de mirat la un ofițer de artilerie trecut prin școli bune. Permite-mi însă a-i spune că pentru dezlegarea celui mai mic problem de calcul nu este destul o cunoștință întinsă a manipulării x-urilor,

Serviciul anual al datoriei contractate pentru liniile Roman, București, Vârciorova figurează în budget cu cifra de 14 677 600 franci pe an, de unde era mai-nainte de 18 657 880 franci, o reducere de aproape 4 milioane pe an, cu o scădere de timp de 25 de ani.

Trec asupra împrumuturilor, sau datoriiilor ulterioare, care sunt făcute în condițiuni normale.

Eram sub impresiunea cuvintelor înțelepte și pline de dreptate ale bătrânului lord și ale amicului său. Aci îmi ziceam că bine și cu minte grăiau și cugetau acei oameni! Găseam și eu că nu este nici moral, nici uman a permite un negoț stricăcios și dărăpănător sănătății locuitorilor, și că orice societate are

dar că trebuie și un dram de logică, de dreaptă judecată, cum zice românul. Pentru edificare îi voi spune că marele Newton, care în știința x-urilor nu era învățat nici cât un bacalaureat din zilele noastre, și cu toate acestea, x-urile sale, conduse și luminate de o logică genială, au străbătut prin înălțimile cerurilor, pe când ale învățatului general Manu dau în gropi, poticnindu-se la tot pasul pe o cale oboșitoare de opt coloane de ziar mare.

În cazul de față nu trebuie carte multă; cestiunea de elucidat era simplă, și generalul Manu nu avea decât să-și puie întrebarea: „Cum capitalul, care la 1868, când s-a dat concesiunea, era ca 245 000 000 de franci, sumă transformată la anul 1871 în acțiuni numite *acțiuni primitive* (care, după spusa generalului Manu chiar, nu valora la 1880 decât 20 franci suta), adică ca la 49 000 000 franci, pe care statul român le-a răscumpărat pe 60 franci suta, cu obligații de stat 6%, adică cu 147 000 000 franci; cum să face, zic, că în tabela datoriei publice să figureze suma de 236 115 000 franci, adică cam 89 000 000 franci mai mult, dacă nu s-ar fi sporit la 1871?” Și generalul Manu și-ar fi răspuns sieși că la 1871, deosebit de capitalul primitiv, devenit *acțiuni primitive*, s-a mai acordat societății anonime ce s-a format facultatea de a emite cu risicul și pericolul său *acțiuni și priorități* suplimentare pentru cheltuielile necesare la construcțiunea căilor ferate Pitești-Vârciorova...

Iată cum glasuieste § 5-lea de la art. 11, din convențiunea încheiată la 1871 în puterea legii al cărei naș a fost generalul Manu:

„*La société a le droit d'émettre à ses risques et périls des actions et des priorités supplémentaires pour les dépenses nécessaires à la construction des lignes ferrées Pitești-Vârciorova (frontière) à la jonction des gares de Bucarest et l'achèvement complet et la réparation des lignes spécifiées à l'art. 4.*“

Aceste emisiuni sunt peste acele primitive despre cari se vorbește la § 1 al art. 11, care se determina la suma de 245 160 000 franci.

În puterea acestui art. 11, conform legii al căreia generalul ne spune că a fost naș, societatea anonimă a emis:

dreptul și datoria de a lua măsuri în contra mizerabililor cari se hrănesc și se îmbogățesc din asemenea meserii. Aci îmi ziceam: cu anevoie acești oameni de bine o să se poată lupta cu o confrăție care s-a întins ca o pecingine aspra Europei întregi, cu o putere care dispune de mari mijloace, cu oameni cari în mai puțin de un secol au concentrat în mânilor sute de miliarde, fără a munci nici cu brațele, nici cu spiritul, numai prin niște mutări de cifre, a căror cunoștință nu trece peste marginile științei celei mai elementare de aritmetică.

Ajunsesem pe Pall-Mall dinainte de Travelers-Club și am intrat ca să citesc cele mai noi știri telegrafice. Acolo, la o masă cu ceai, șase inși discutau cu multă căldură prețurile enorme

1) Acțiuni 8% pentru suma de 48 300 000 franci cu numirea de *acțiuni de prioritate*, pe care statul a trebuit să le răscumpere cu obligațiuni 6% pe 133 $\frac{1}{3}$ franci suta, adică cu 64 698 390 franci.

2) Tot în puterea acelei legi din 1871 și în virtutea art. 11 al convenției de atunci societatea anonimă a mai emis obligațiuni d-ale sale 6% pentru 47500000 franci.

3) I s-a mai dat în fine și 9520 000 franci din Cassa de Depuneri și Consemnațiuni.

Adunând aceste trei sume și adăogându-le la valoarea acțiunilor primitive de 147 000 000 franci, din care total scăzând apoi cele 20 000 000 franci, oprite pentru punerea liniei în bună stare, generalul Manu ar fi rezolvat problema fără mulți x-uri, căci ar fi găsit suma care figurează în tabela datoriei publice, circa 236 000 000 franci.

Generalul Manu face un haz nespus de ignoranța mea de calcul când susțiu că după convenția din 1868 capitalul era să fie cu desăvârșire amortizat la finele anului 1931 prin anuitatea de 7,501% (7 $\frac{1}{2}$ % dobânzi și 1 la mie amortizare), și cu toate acestea consorțiul urma a mai primi câte 18 $\frac{1}{2}$ milioane pe fiecare an încă 30 de ani înainte până la leatul 1961. Eu, ca tot prostul, am crezut și cred că un biet om care astăzi și-ar răfui toată datoria ce are către un altul, d-aci încolo nu-i mai datorește nimica. Dar generalul Manu crede altfel, sănătate bună.

Termin cu speranța că aceste câteva linii ar fi luminat pe generalul Manu^a, ca să pot zice ca poetul Suțu:

Κόσμος μάταιος και πλάνος
Τὸ καθάλαβεν καὶ-ὁ Μάνος.^b

a) SAVEL MANU (1824–1905), general, om politic, ministru de război (1864–1866), primar al Capitalei (1874); nepot de fică al lui Nicolae Mavrogheni vv. Nu a participat la nici o bătălie, de unde ironiile lui Ion Ghica.

^b) „Lume deșartă și-amăgitoare / Ce-a-nțeles-o pân' și Manu“ (ngr.).

cu care la Leigh-Court Christy vânduse unele obiecte din prețioasa colecție a lui Sir Philip Miles. Unul dintre interlocutori dăduse șapte mii de lire sterling pe un taler de Limoges din timpul lui Enric II, un altul ofertase cu o mie de lire o pereche de sfeșnice de farfurie. Vorbiră ce vorbiră între dâșii și după cinci minute de dezbateră, după propunerea unuia dintr-acei amatori, luară un petic de hârtie și formară între ei șase un sindicat cu capital de o sută de mii de lire ca să cumpere colecțiunea întregă, cu scop de a o revinde mai în urmă muzeului de la Kesington.

Această operațiune terminată, trecură la altă vorbă.

— Nu vă spuneam eu, zise unul dintr-înși, că lordul Edmond Fitz Maurice n-o să răspundă la interpelarea baronului Worms și c-o s-o scalde?^a Dar nu știe că baronul nu e om să lase lucrul baltă? O să aștepte câteva zile, cât o crede că trebuie ca să vie răspunsul de la ministrul Engliterei din București, ș-apoi iar o să-l apuce. Trebuie să silim pe guvern să intervie ca românii să lase colportajul liber. Cum se poate în secolul al XIX-lea să se impedeze comerțul, chiar în mijlocul Europei, ziua în amiaza mare; să lase să moară de foame o mulțime de familii; asta e o adevărată barbarie! Guvernul Mării Britanii trebuie să ceară concursul tuturor guvernelor, ca să silească pe români, cum s-a făcut la Berlin în 1878, să ridice interdicțiunea. Aci este o chestiune de demnitate și de interes internațional.

Auzind că era vorba de români, m-am apropiat de acel grup; erau patru bancheri și doi membri ai parlamentului; și fără să mă preocup nici de credințele lor politice, nici de cele religioase, intru în vorbă zicându-le cu ton supărat.

— Ați aflat, domnilor, ce a făcut sir William Harcourt? Se poate să dea o ordonanță prin care oprește, sub pedeapsă aspră, orice comerț cu dinamita? Se poate asemenea barbarie? Auzi, să oprească bunătate de comerț, un comerț care promitea să ia o dezvoltare însemnată! Auzi, să lase muritori de foame o mulțime de familii de irlandezi, de americani și de englezi chiar! Asta

^a) EDMOND FITZ MAURICE (1846–1935), om politic britanic, în epocă subsecretar de stat pentru afaceri externe. HENRY DE WORMS, BARON PIRBRIGHT (1840–1903), om politic britanic înrudit cu familia Rothschild.

e o adevărată barbarie! D-voastră, care sunteți membri ai parlamentului, ar trebui să siliți pe guvern să lase comerțul liber.

Deodată, la aceste cuvinte, se scoală toți șase în picioare cu gura la mine, zicându-mi:

— Foarte bine a făcut ministrul nostru de interne; cum putea să lase liber un comerț atât de periculos pentru viața și averea cetățenilor? Trebuia și era chiar dator ministrul să oprească vânzarea acestei substanțe vătămătoare; comerțul și fabricarea acestei substanțe merită spânzurătoarea, iar nu protecția guvernului.

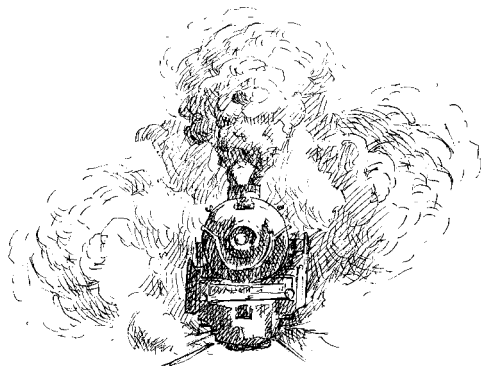
Zisele acestea m-au făcut a nu mai ascunde intențiunea cu care intrasem în vorbă și a le zice:

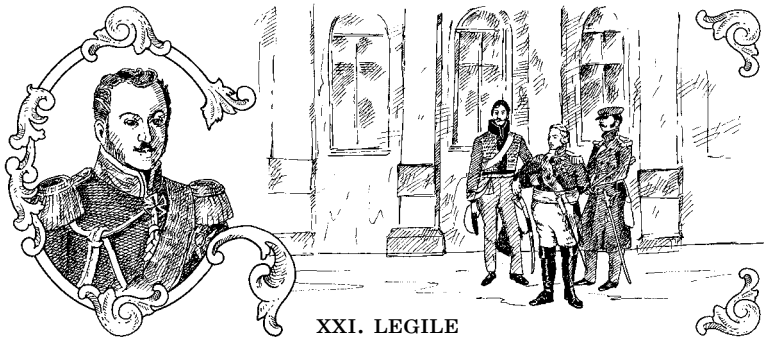
— Fiți dar consecuenți și admiteți că bine a făcut guvernul român, interzicând bocceaua și cutia colportorului, comerț mult mai periculos decât dinamita, care până acum are cel puțin meritul că n-a făcut decât vreo zece victime și o pagubă de vreo cinci sau șase mii de lire, pe când colportorii au nenorocit mii de fete sărace și nevinovate, au distrus și au sărăcit sute de mii de familii.

Am ieșit din club, întrebându-mă: „Cine va birui? Bătrânul lord cu amicii săi, sau confrăția evreiească?”

Moralitatea și dreptatea trebuie să biruie la sfârșit, așa e legea de la Dumnezeu, deși lupta e lungă, atât de lungă și de crâncenă, încât de multe ori ar crede cineva că răul a supus binele și adevărul.

ION GHICA

XXI. LEGILE

Londra, 1 noiembrie, 1884

Iubite amice,

Puterea, ca să fie suferită și respectată, trebuie să emane de la națiune, să-și aibă rădăcinile ei înfipte în spiritul și trebuințele poporului.

Când principiul de la care porcede a fost cucerirea, violența sau spiritul militar, guvernul acela n-o poate duce decât timpul cât principiul care l-a impus se mănține întreg, pășind din victorie în victorie și din concistă în concistă; îndată însă ce i-o lipsi acel prestigiu, slăbește din zi în zi, devine din ce în ce mai arbitrar și mai tiranic, se corupe și cade în descompunere, dovadă starea provinciilor romane în timpul decadentei; dovadă guvernele provinciilor Imperiului Otoman.

Esistența și durata unui guvern devine numai o cestiune de oportunitate când el a fost opera unei influențe străine, dovadă, în Anticitate, guvernul Atenei sub cei treizeci de tirani; dovadă, în secolul nostru, restaurarea Burbonilor, dovadă și mai recentă Convențiunea de la Paris^a, instituțiune a cărei ramuri, în loc de a fi împlântate în sufletul și în inima națiunii, răsărise

^a) CONVENȚIA DE LA PARIS (19 aug. 1858) stabilește cadrul de dezvoltare al Principatelor în urma Războiului Crimeii, încheiat prin Tratatul de la Paris (1856), luând act și de rezoluțiile divanurilor ad-hoc din 1857. Principatele sunt puse sub protecția puterilor europene, rămânând sub suzeranitate otomană. Se prevede unirea parțială, cu doi domni, două adunări electivă, o comisie centrală la Focșani, care trebuie să unifice legislația, și o armată comună. Ține loc de Constituție până la 1864, când A.I. Cuza emite Statutul dezvoltător al Convențiunii de la Paris și își instituie regimul autoritar.

din spiritul a câtorva străini care, deși oameni din cei mai ispițiți și mai eminenti, inspirați de cugetări binevoitoare, dar inima lor nu putea să bată în diapazonul cel românesc.

Când instituțiunile unei țări stabilesc un antagonism între puterea supremă și o clasă privilegiată, sau între mai multe clase ale societății, atunci partea poporului dezmoștenit se încruntă și hrănește speranța de a se folosi de cea dântăi împrejurare ca să se scuture; dovadă Regulamentul organic, impus Principatelor în timpul unei ocupațiuni rusești, pe când autoritatea supremă era în mâinile unui general străin, a cărui voință era sprijinită numai pe baionetă. Îndată ce națiunea a putut crede că starea în care se afla Europa, în urma revoluțiunii franceze de la 1848, era favorabilă, l-a ars în câmpul Filaretului.

Regulamentul organic era o chartă care, printre dispozițiuni de drept public constituțional, precum reprezentațiune națională, alegere de domn etc, conținea și dispozițiuni administrative, judecătorești, financiare și militare, chiar și de drept internațional.

La anul 1831, boierii cei mari ai Principatelor au fost convocați de generalul conte Kisselef, cei din București la Dealul Mitropoliei, cei din Iași la Curtea Domnească, unde, sub președința consulului muscălesc, au votat în câteva zile, cu voie, fără voie, voluminoasa lucrare ce li s-a prezentat numai de formă. Botezul acelei colecțiuni de legi, a cărei naș a fost perotul Minciaki, a fost, cum s-ar zice, un fel de leturghie cu bragă; nici boierii chemați nu puteau face cum ar fi crezut că era bine, nici poporul român lua direct sau indirect vreo parte la facerea acelor legiuiri, sub domnia cărora a stat până la anul 1859, când au fost înlocuite, una câte una, cu acele izvorâte din Convențiunea de la Paris.

Toți cunoaștem origina Convențiunii din 1857 și știm că ea a fost rezultatul unui compromis între cele șapte puteri mari ale Europei, dar poate puțini își mai aduc aminte de cum și de unde a luat naștere charta numită Regulament organic. Ca să ne îmborspătam memoria, cată să ne suim cu investigațiunile în susul curentului evenimentelor care au preces venirea lui la lumină; numai astfel putem afla care i-a fost sorgintea.

Tratatul de la București se încheiase la anul 1812, sub presiunea esersată asupra Porții de puterile aliate, de Englitera mai cu seamă, care voia cu orice preț să facă să înceteze războiul dintre Turcia și Rusia, ca țarul să poată dispune de toate puterile sale în lupta cu Napoleon cel Mare. Sultanul, siluit și grăbit, o fi cunoscut, n-o fi cunoscut însemnătatea clauzelor aceluiași tratat, așa cum se încheiase între plenipotenți la București, faptul este că nu le-a ratificat pe toate, încât tot au rămas nedumeriri, sămânță de gâlceavă, cum s-ar zice. Cât pentru cedarea Basarabiei, cea greșală neiertată și neînțeleasă, marele dragomán beizadea Aleco Muruzi^a, care asistase pe plenipotenții Porții la redactarea preliminarilor păcii, precum și la încheierea tratatului, a plătit-o cu capul.

Vârtejul în care s-a aflat Europa de la 1812 până la 1815 și temerea de a nu se uni Turcia cu Franța n-au dat răgaz împăratului Alexandru să stăruiască mult asupra executării clauzelor rămase în suspens sau echivoce ale tratatului de la București. Sultanul era și mai puțin grăbit, pe cât știa că era să aibă mai mult de dat decât de luat, astfel că lucrul sta încurcat.

Cedarea Basarabiei băgase pe Austria la mare grijă; vedea că, la fiecare gâlceavă cu Turcia, Rusia se tot întindea, ciupind câte o provincie din posesiunile sultanului, și pândea o ocaziune ca să poată pune stavilă acelei ambițiuni fără sațiu. Congresul deschis la Viena, unde Turcia nu era reprezentată, îi părea că poate a fi momentul psihologic de a lua în mână interesele Porții și să propuie garantarea integrității Imperiului Otoman; dar principele Metternich, temându-se de o împotrivire din partea împăratului Alexandru, a împins pe lord Castelreigh să-i sondeze dispozițiunile.

„Nu numai că nu mă opun la o asemenea idee, dar chiar aș dori să se puie în dezbatere, căci voiesc cu acea ocaziune să se aplaneze niște neînțelegeri care au mai rămas în privința unor posesiuni pe coasta Mării Negre“, a fost răspunsul țarului.

^a) Confuzie cu Dimitrie, fratele lui Alexandru Moruzi vv. Pentru o discuție sintetică despre împrejurările complicate în care a fost semnat Tratatul de la București v. Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident*, ed. cit., pp. 336–338, p. 415, n. 124.

În urma veleităţii ruseşti de a căuta să se mai întindă şi cu această ocaziune, marele cancelar al Austriei a trebuit să renunţe la ideea sa.

Neînţelegerile la care făcea aluziune împăratul priveau mai cu seamă fruntaria din Asia. Rusia voia să aibă o schelă pe coasta maritimă, pentru transportul de muniţiuni, şi să-şi asigure o cale de comunicaţie între Marea Neagră şi Marea Caspică; pretindea să aibă Anakria, Redut-Kalé şi Suchum-Kalé, sub cuvânt că acele posesiuni îi erau cedate de principii Georgiei, pe când erau suverani, până a nu fi supuşi încă suzeranităţii sultanului. Într-această privinţă, deşi la Bucureşti fusese înţelegere între plenipotenţi ca Rusia să aibă pe coasta maritimă o schelă la două ore de malul drept al Phasului^a şi la patru ore de Anakria, dar acel articol rămăsese neratificat de sultanul.

Poarta se împotriva de a satisface acea pretenţiune a Rusiei, şi temerea de un nou război îngrijea pe celealalte puteri şi le făcea să stăruipe pe lângă Poartă ca să cedeze, cu cât ea vedea că pe toată ziua contele Strogonof ridica cereri nouă. La 1817 cerea insulele Dunării de la Ismail până la gura Chilieii, chiar şi insula Letii, ca parte din Basarabia. Stăruinţa Austriei era așa de mare, încât internunţul, ajutat de ambasadorul Engli-terei, izbutise a aduce lucrurile la o înţelegere, când la martie 1821 izbucneşte rescularea grecilor, condusă în Principate de doi ofiţeri favoriţi ai împăratului Alexandru, în Moldova de colonelul principe Gheorghe Cantacuzino şi în Muntenia de generalul Alexandru Ipsilanti. Poarta, respingând propunerea Rusiei de a ocupa Principatele împreună, le ocupă singură, potoleşte răscoala şi numeşte principii pământeni pe Ioniţă Sturdza şi pe Grigorie Ghica. Atunci stituaţiunea devine şi mai încordată, mai ales în urma esecutării patriahului, când ambasadorul Strogonof, încetând relaţiunile cu Poarta, părăseşte Constantinopolul. Şi acele două guverne nu-şi mai pot comunica unul altuia păsurile şi cerinţele decât prin reprezentanţii

^a) PHAS, numele grecesc al râului Rioni, în Georgia. Porturile menţionate mai sus sunt actualele ANAKLIA, KULESI şi SUHUMI, pe ţărmul georgian al Mării Negre.

puterilor care urmau a stăruii pentru o împăciuire. Principele Metternich, considerând cestiunea fruntariei în Asia ca cea mai anevoie din toate, sfătuia pe ministrii sultanului să cedeze pozițiunile cerute de Rusia, zicându-le că, deși recunoaște că Poarta avea toată dreptatea, dar că Imperiul Otoman putea trăi seculi fără de a avea Phasul de fruntarie, pe când un război cu Rusia putea să-i aducă pieirea.

Până la finele anului 1822, nici o vorbă în favoarea grecilor, nici la conferințele de la Troppau, nici la Laibach; chiar împăratul Alexandru avea pentru dânșii cuvinte aspre, îi trata de răzvrățitori, și Rusia își mărginea pretențiunile sale tot în cele vechi, la care mai adăugase cererea ca trupele turcești să iasă din Principate și să i se comunice în mod oficial numirea noilor hospodari. La congresul de la Verona, însă, împăratul Alexandru exprimă ideea că ar fi de dorit ca Poarta să dovedească printr-un șir de fapte că respectă religiunea grecilor și că caută să-i liniștească. Aceasta fără de a propune vreo măsură de luat, ci numai ca un simplu deziderat.

La cererea de a goli principatele de beșlîii turci, ministeriul Porții răspundea că numărul lor era cu totul neînsemnat în comparațiune cu puterile ce suveranii aliați țineau în Franța, în Neapol și în Piemont, țări străine lor, pe când Principatele erau posesiuni ale sultanului; dar, cu toate acestea, declară că era gata a retrage acele trupe. La 16 martie 1823 și încunoșțiințează pe lordul Strangford, ambasadorul Engliterei, și pe contele Ottenfeld, internunțitul Austriei, că Poarta, doritoare de pace, redusese numărul beșlîilor din Principate la 1500, câți erau mai înainte de 1821, și că era gata să notifice oficial numirea hospodarilor îndată ce ar sosi la Constantinopol un ambasador al Rusiei. La comunicarea aceasta, cabinetul din Petersburg declara că nu putea considera evacuarea Principatelor ca efectuată pe câtă vreme pașii de la Giurgiu și de la Vidin, având comanda beșlîilor, erau mai puternici decât hospodarii, și ca dovadă de o asemenea stare de lucruri da de exemplu arestarea lui Vilara, cerând și liberarea celui boier; totodată cerea să se asigureze și soarta grecilor. Cu toate acestea, mai în urmă însă, la întâlnirea celor doi împărați de la

Cernăuți, împăratul Alexandru consimte a se mulțami cu reducerea beșliilor la numărul de 1500, dacă ei vor fi puși sub autoritatea hospodarilor, și anunță că va numi pe Minciaki consul general la București, dar că, mai înainte de a se duce la postul său, va merge la Constantinopol pentru a regula niște afaceri de comerț, și, când înțelegerea va fi completă, va trimite pe Ribeaupierre ca să trateze celealalte afaceri ca ambasador.

Beșliii fusese reduși, Villara liberat și înțelegerea părea făcută, se aștepta din zi în zi sosirea lui Ribeaupierre la Constantinopol, când, pe neașteptate, ambasadorul Rusiei la Viena supune principelui Metternich din partea guvernului său un plan de împăciuire pentru greci: propune formarea sub suzeranitatea sultanului a trei principate:

1. Grecia orientală, cu Tesalia, Beoția și Atica.
2. Grecia occidentală, cu Epirul și Acarnania.

3. Grecia meridională, cu Moreea și Candia, deosebit de un al patrulea grup, insulele, acordându-le regimul municipal ce avusese în vechime. Iar ca mijloc de presiune asupra Porții, ocuparea Principatelor dunărene.

Un asemenea proiect nu putea fi bine primit de celealalte puteri, căci era cu neputință ca Turcia să consimtă la aceasta fără un război, mai ales că Poarta își regula atitudinea totdeauna după starea în care se afla lupta sa cu grecii, și atunci avusesse izbânzi însemnate la Psara și la Chio, încât turcii erau îndârjiți. Beșli-agă de la Iași arestase pe un slujbaș al domniei, pe boierul Hasanake, și-i tăiase capul sub cuvânt că fiind creștin îmbrățișase credința lui Mahomet, luând numele de Hasan, și că după aceea se întorsese iarăși la religia creștinească, ca să evite urmărirea pentru un omor ce săvârșise asupra unui musulman.

Cât a trăit Ludovic al XVIII, împăratul Alexandru, care, de la o vreme, începuse a se interesa de soarta grecilor, întâmpina din partea guvernului francez împotriviri la propunerile și la cugetările sale, îndată însă ce s-a suit Carol al X pe tron, la 6 septembrie 1824, ambasadorul Franței se declară gata a lua parte la conferința convocată la Petersburg, iar Englitera, deși refuza de a participa la acea conferință, dar atitudinea noului

său ambasador, *sir* Stratford Canning, care în trecerea sa la Constantinopol se oprise la Hydra și avusese înțelegere cu membrii guvernului revoluționar, dovedea că guvernul Mării Britanii trata pe greci mai mult ca beligeranți decât ca insurgenți.

Cabinetele Europei erau mai toate puțin favorabile revoluțiunii grecești. Noul țar, împăratul Nicolae, care succedase la 26 decembrie 1825 fratelui său Alexandru, zicea într-o convorbire cu împăratul Ferdinand^a că nu se credea în drept de a susține pe greci, precum nu ar putea permite nici el sultanului să se amestece în afacerile musulmanilor de sub coroana Rusiei, precum nu s-ar permite să intervie într-o revoltă a supușilor ortodoxi din Austria. Cu toate aceste dispozițiuni personale ale împăratului, la Petersburg, ca și la Paris și la Londra, opiniunea era mai tare decât voința monarhilor, și în curând afacerea grecilor devine cestiunea cea mai importantă între cabinete, toate celealalte dificultăți se aplanează, și Rusia, la 8 iunie 1826, numește plenipotenți ca să se înțeleagă la Akkerman cu murahășii Porții asupra punctelor remase în litigiu de la tratatul de la București.

La aceste conferințe în zadar plenipotenții turci caută să evite de a ceda la ultimatul ce li se propune înainte de principele Voronzof și de Ribeaupierre, căci în starea de slăbiciune în care se afla Turcia cu distrugerea ienicerilor și cu nizámii neorganizați nu era în stare de a se espune la un război; și Poarta este silită a subscrie condițiunile puse de Rusia. La 11 februarie 1827, după încheierea Convențiunii de la Akkerman, Ribeaupierre sosește ca ambasador la Constantinopol, și pacea se crede asigurată.

Dar atunci începe a se desfășura o noua serie de dificultăți. La iunie 1827 se încheie la Londra, între Rusia, Franța și Anglita, un tratat, prin care acele trei puteri convin să se dea grecilor un guvern național, sub suzeranitatea sultanului, plătindu-i un tribut anual.

Când s-a comunicat ministrului Porții dispozițiunile aceluia tratat, acel ministru a respins nota ambasadorilor cu indignațiune, nevoind nici măcar să puie mâna pe dânsa, și acum nu

^{a)} Ferdinand I a urcat pe tronul Austriei abia în 1835.

mai putea să rămâie nici un dubiu despre un război apropiat; printr-aceea alianță Rusia își asigurase neutralitatea Franței și Engliterei în caz de război cu Turcia.

Nu a trecut mult, și flota otomană, la 20 octombrie 1827, a fost distrusă la Navarin, și pe când Austria, în urma acestor evenimente, se silea din rășputeri să înduplece pe Poartă să primească condițiunile tratatului de la Londra, sultanul da vestitul manifest prin care denunța musulmanilor pe împăratul Rusiei de dușman jurat al Islamului și al Imperiului Otoman, la care cabinetul rusesc răspunde prin nota din 9 martie 1827, prin care face cunoscut cabinetului din Londra că împăratul, provocat prin manifestul publicat și prin purtarea guvernului otoman, se consideră în stare de război cu Turcia și că va ocupa Principatele.

La 26 aprilie declarațiunea de război este și espeduită la Constantinopol, unde sosește la 12 mai, pe când oștirile rusești ocupase Principatele. La 7 mai, generalul Roth intrase în Iași și la 11 mai 1828 era în București.

Dar să ne întoarcem la Convențiunea încheiată la Akkerman, la 25 septembrie 1826, la acea convenție esplicativă a tratatului de la București, a cărei negocieri au ținut patrusprezece ani, de la 1812 până la 1826.

Convențiunea esplicativă de la Akkerman, în partea care privea Principatele, regula mai întâi modul numirii, confirmării și duratei de șapte ani a hospodarilor ș-apoi adăuga că:

„Turburările întâmplare în anii din urmă, în Moldova și în Valahia, aducând cele mai grele loviri ordinii, în deosebitele ramuri ale administrațiunii dinlăuntru, hospodarii se vor ocupa îndată, împreună cu divanurile lor respective, de măsurile necesare pentru îmbunătățirea stării Principatelor, și *acele măsuri vor face obiectul unui regulament pentru fiecare principat, măsuri ce se vor lua de îndată.*“

Condițiunea aceasta comunicată domnilor, Ioniță Sturdza, ca și Grigorie Ghica s-au grăbit a numi comisiuni pentru prelucrarea Regulamentului; boierii cei mai ispițiți și mai considerați au fost însărcinați cu acea lucrare, dar ei de-abia începuse a lucra, când, la mai 1828, au intrat oștirile rusești; atunci guvernul trecând în mâinile generalului rus, contele Pahlen, au

numit alți boieri, după placul și convenința rusească, în locul celor ce se numise de domnitori.

La încheierea Tratatului de pace de la Adrianopol, la 14 septembrie 1829, plenipotenții, contele Alexis Orlof și contele Pahlen cu Mehemet Sadyk efendi și Abdul Kadir beg, revenind asupra ideii unui regulament, au înscris în actul separat privitor la Principate clauza următoare:

„Înalta Poartă, dorind să asigure prin toate mijloacele buna stare viitoare a ambelor Principate, *se obligă solemn a confirma regulamentele de administrațiune care ar fi făcute în timpul ocupațiunii acelor două Principate* de către adunările celor mai notabili locuitori ai țării și care vor servi în viitor de bază regiunii interior, bineînțeles, pe cât zisele regulamente n-ar aduce vreo atingere drepturilor de suzeranitate ale Înaltei Porți.“

Aci, după cum vedem, nu mai era vorba ca acele regulamente să se facă de țară și să se aplice îndată de guvernul țării, fără de a fi trebuință de vreo sancțiune străină; acum se vorbea de confirmarea Porții, încât autonomia țării era călcată în picioare.

Comisiile nou numite de guvernatorul rus lucrau sau nu lucrau, însă principiile și dispozițiunile de căpetenie le veneau de-a gata de la cancelaria generalului Kisselef, după instrucțiunile trimise de la Petersburg; și ședințele membrilor, când se întruneau câteodată să lucreze împreună, erau totdeauna prezidate de către un funcționar rus sau de consulul Minciaki.

Într-un timp de ocupațiune militară, când boierii cei mai mari erau siluiți prin execuțiuni de cazaci a se supune ordinelor rusești; când mitropolitul țării, Grigorie, om sfânt, venerat și adorat, era luat pe sus din scaunul arhipăstoresc și trimis în esil în interiorul Rusiei, pe când guvernul era în mâinile unui general, Zaltuchin, reputat în toată Rusia de năbădăios, cine îndrăznea să cugete sau să ridice vocea în contra voințelor președintelui cu deplină putere al ambelor Principate? Într-o asemenea stare de lucruri, adeziunea boierilor la dispozițiunile cuprinse în proiectul de Regulament, oricare ar fi fost ele, era asigurată și prin clauza mai sus citată din Tratatul de la Adrianopol; Poarta le dăduse o confirmare anticipată. Rusia putea dar acorda Principatelor legile ce-i convenea.

Secretul asupra lucrării ce se pregătea, deși era recomandat, dar nu era și bine păstrat; dispozițiunile principale erau cunoscute și comentate în adunările de seara ale boierilor, și încetul cu încetul, prin discuțiunile dintre dâșii, ajunsese a se forma un grup hotărât a se opune cel puțin articolelor cari loveau în drepturile și în autonomia țării. Grupul era puțin numeros, compus numai de boieri mai tineri, dar erau încurajați în secret și pe sub mână de câțiva din cei mai bătrâni, precum banul Barbu Văcărescu, banul Constantin Bălăceanu și chiar fostul domn Grigorie Ghica.

Dintre toți, cel mai înfocat și mai îndrăzneț era Iancu Văcărescu, tânăr, plin de spirit și de învățătură, patriot entuziast și poet de un mare talent.

Văcărescu era născut cam pe la anul 1791^a, fiu al poetului Alecu Văcărescu și al Elenchii Dudeasca, nepot de fiu lui Enăchiță Văcărescu, unul din părinții literaturii noastre: *cultul limbei românești și-a patriei iubire* îi erau lăsate moștenire. Rămas de copil orfan, de când clucérul Alecu, tată-său, ridicat într-o noapte de arnăuții lui Alecu vodă Moruzi, a fost dus nu se știe unde nici până în ziua de astăzi. Văduva sa mumă l-a crescut în cea mai mare iubire și sollicitudine, dându-i dascălii cei mai în renume; mai tâziu l-a trimis la Viena, împreună cu nepoții ei, Alecu Filipescu, Drăjneanu și cu frații Dimitrie^b, Niculae și cu Iancu Ghica, sub îngrijirea profesorului Colson. Din școlile de la Viena, tânărul Văcărescu a trecut la Universitatea de la Pisa și a petrecut mai mulți ani în patria lui Dante și a lui Michel-Angelo, unde a asistat la deșteptarea spiritului de naționalitate și de libertate al marelui popor italian.

Întorcându-se în țară pe la anul 1814, s-a consacrat cu totul literaturii. Românismul deșteptat în lupta contra domnilor fanarioți a început a cânta slava strămoșească. Poeziile lui, ca și ale tată-său și ale bunu-său, se copiau și treceau din gură în gură. Tinerii și tinerele le știau pe de rost și se întreceau

^{a)} În text, unele inadvertențe biografice și de citare. Pentru o biografie documentată v. „Studiu introductiv“, în Iancu Văcărescu, *Opere*, Minerva, București, 1985, ed. Cornel Cîrstoiu. ^{b)} Tatăl autorului.

care mai de care să le declame mai frumos. Copiii învățau de la tinerele lor mume această strofă, că:

Se întinde o câmpie
De sub poale de Carpați,
Câmp deschis de vitejie
La românii lăudați.

Când un tânăr voia să arate simțirile sale unei tinere, recita poezia că

La Carpați mi-am adus jalea.

Cine nu știa pe dinafară *Oda la stema României?* La 1815, vodă Caragea, voind să publice noul Cod^a, a cerut lui Văcărescu să-i facă câteva versuri care să figureze pe frontispiciul cărții; spera că poetul îi va trece numele la nemurire. Văcărescu, inspirându-se de la sigiliul domnesc, corbul cu crucea în gură, încunjurat de însemnele celor șaptesprezece județe, a făcut acea frumoasă odă în care se află strofele:

Ah! dar putea-a ne dobândi
Și câte-avem pierdute!
Atunci ce duhuri n-ar gândi!!
Ce guri ar mai fi mute?

Atunci ș-acest Corb sârman
Iar Acvilă s-ar face;
Ș-orice rumân ar fi roman,
Mare-n război și-n pace.

Mare a fost decepțiunea lui Caragea când a citit-o; și-a exprimat nemulțămirea cu proverbul grecesc care, ca și la noi, înseamnă „cheamă pe nebun la nuntă, ca să-ți zică: și la anul!“.

Iancu Văcărescu era poet în toată puterea cuvântului; s-a distins în toate genurile și putem cita ca frumoase giuvaieruri

^{a)} Legiuirea Caragea, primul cod de legi al Țării Românești, este promulgată în 1818. În Moldova fusese promulgat, un an înainte, Codul Callimachi.

ale literaturii noastre *Primăvara amorului*, *Păstorul întristat*, *Orologiul îndreptat* și multe altele. Versurile:

La faptă bună puțini s-adună,
Mult pot puțini buni împreună

sunt de dânsul.

În vremea lor, toți știau pe dinafară satira:

Prea mult te umfli-n pene
Cocon Balsamigene,

adresată unui fiu de rachier îngâmfat.

La 1824, Grigorie Ghica vodă a ridicat pe Văcărescu la gradul de logofăt, ceea ce, după obiceiul țării, îi da dreptul de a lua parte la obșteștile adunări ale boierilor. La 1831, chemat la acea adunare, el era hotărât să ia inițiativa ca să dea amicilor săi ocaziunea de a se retrage și să-i împingă a face un protest către puterile Europei în contra călcărilor ce se făceau drepturilor țării.

Secretul înțelegerii era bine păzit între boieri, mai toți rude și prietini; dar Văcărescu mai avea un confident, pe un frate în literatură, tânăr, inteligent și de talent, căruia îi destăinuia toate cugetările, planurile și speranțele lui.

În ziua de 1 mai 1831, toți boierii cei mari sunt adunați la Mitropolie. Generalul guvernor, contele Kisselef, sosește încunjugurat de un strălucit stat-major, se suie pe estradă, rostește un cuvânt în care desfășura binefacerea ce țara datora Rusiei și, după ce declară deschise lucrările Obșteștei Adunări extraordinare pentru cercetarea Regulamentului organic și depune pe biurou voluminosul proiect, se retrage chemând pe consulul general Minciaki, să prezideze. Atunci Văcărescu ia cuvântul, întrebă unde era mitropolitul, președintele legal al adunărilor obștești ale boierilor, zicând că un străin nu poate prezida.

Nu isprăvise cele ce avea de zis, când fu luat între baionete și dus la obăhtul rusesc, de acolo sub pază de soldați la casa lui Filip Lenș, unde a fost Ministerul de Război și unde atunci se afla în cuartir șeful cancelar al contelui Kisselef. Introdus în cabinetul acestui funcționar, este supus unui interogatoriu în

toată regula, al cărui scop era de a afla țesătura complotului și procedura adoptată.

Văcărescu, deși întrebările ce i se făceau îi dovedeau că generalul rusesc era bine informat și cunoștea toate amănunțele, dar el persista a tăgădui tot ce privea pe ceilalți boieri, negând orice înțelegere, ca să nu compromită pe nimeni. Atunci șeful cancelar deschide paravanul și-i arată pe omul prin care generalul Kisselef era informat, zi cu zi, oră cu oră, de tot ce se plănuia. Amărât a fost sufletul lui Văcărescu când a recunoscut în denunțător pe amicul său, semeț la confruntare, confirmând raporturile ce făcuse. După acea cercetare, Văcărescu a fost trimis sub bună pază la moșia sa Moțăienii din plaiul Dâmboviței, unde a fost deținut tot timpul cât a ținut sesiunea Obșteștei Adunări extraordinare și până s-a întors Villara de la Petersburg cu Regulamentul organic confirmat de împăratul Nicolae.

De la Moțăieni este datată epistola sa către falșul său amic. „El e Iuda...”^a

Cu toate intimidările și cu toate măsurile ce s-au luat, tot s-au găsit mai mulți boieri, unii cari au refuzat de a lua parte în acea adunare și alții cari n-au voit să iscălească, încât au făcut să rămâie nevote multe dispozițiuni vătămătoare drepturilor țării.

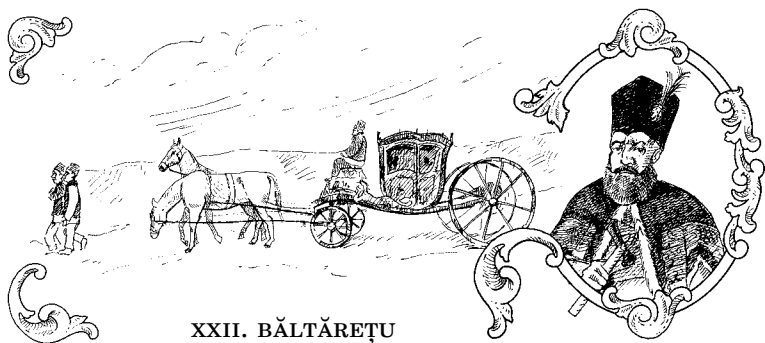
La 1838, când s-a propus de consulul general al Rusiei, baronul Rukman, să se intercaleze în Regulament un articol rămas nevote care prescria că *orice lege făcută de domn împreună cu Obșteasca Adunare să nu poată fi pusă în lucrare până ce mai întâi nu ar dobândi sancțiunea curților protectoare și suzerane*^b, logofătul Dimitrie Chrisoscoleu Buzoianu zicea în plină Adunare:

„Fie-i țărâna ușoară lui Costache Câmpineanu, care mi-a zis să nu votez acel articol!”

ION GHICA

^a) V. Cornel Cîrstoiu, „Studiu introductiv“, pp. 20–21, in Iancu Văcărescu, *op. cit.*, unde se propune identificarea cu Ion Heliade Rădulescu.

^b) V. *supra*, p. 134 n. a.

XXII. BĂLTĂREȚU

Londra, 15 august, 1884

Scumpul meu amic,

După un lung șir de ani de invaziuni, răzmirițe și războaie, litfele streine, nemți, turci și muscali, cari se băteau mereu pe biata țară, se retrăseseră peste Dunăre, peste Carpați și peste Nistru. Împărații iscăliseră între dâșii la Passarovitz, la Kiuciuk-Kainargic, la Șiștov, la Iași și la Beligrad tot felul de convențiuni și de tractate. Oltenia fusese luată de nemții cu coadă^a comandați de principele Eugeniu de Savoia ș-apoi dată înapoi Valahiei după biruințele turcilor asupra mareșalului Mûnich. Bucovina șterpelită, și Grigorie Ghica, domnul Moldovei, asasinat la Iași, Mavrogheni omorât la Rusciuk, Hangerliu descăpățânat la București și Pasvantoglu cu turcii rebeli alungat peste Dunăre. Boierii pribegi și surghiuniți, care luaseră parte unii cu turcii, alții cu nemții sau cu muscalii, se întorseseră unul câte unul din țara turcească sau din țara ungurească.

Ciumă și calicie! Spitalele și mănăstirile, pline de bolnavi și de cerșetori; românii țărani, rămași în sapă de lemn; codrii și drumurile, împănate de cete de hoți cari jefuiau și căzneau cât ieșea omul din streaja Bucureștilor afară.

Se călcase pe secolul al XIX-lea, și cerul politic, atât în Occident, cât și în Orient, era încărcat cu nori negri și groși, printre cari nimeni nu putea zări ce era să ne aducă veacul cel nou. Boierii, îngrijați de soarta țării, alergau unul de la altul, se adunau,

^{a)} „Nemții cu coadă“, în textele de secol XIX, sunt militarii austrieci, cu care românii iau contact încă din secolul anterior.

se sfătuiau și nu mai știau la ce sfânt să se mai închine, că și nemții, și muscalii, dacă băteau pe turci, tot pe turta lor trăgeau spuza.

La cererea d-a se da țării domn pământean, pe bătrânul Pârscoveanu, Poarta răspunsese trimitând pe un alt fanariot în locul lui Alexandru Moruz, pe Mihai Suțu^a.

În seara de Mucenici, boierii cei mai colțați erau adunați la sfat la banul Dumitrache Ghica, fratele lui Grigorie vodă, asasinat pentru împotrivirea ce făcuse la darea Bucovinei.

Erau adunați la banul bătrânul, cum îi ziceau ca să-l deosebească de doi fii ai săi, Costache și Scarlat, cari amândoi ajunseseră tot bani mari și ei.

Curtea banului Ghica era cât o moșie de mare; începea din capătul despre apus al Podului Gârlei, devale de Zlătari, mergea în jos pe malul apei până în dreptul caselor Văcărescului, unde este astăzi casa lui Barbu Belu; d-acolo cotea spre Sfinții Apostoli, până unde sunt băile lui Mitraszewski, apuca la dreapta pe uliță înainte, tăia de-a curmezișul strada Mihai-Vodă, trecea gârla la cazarma pompierilor și apoi la vale prin Gorgani, cuprinzând toata mahalaua Domnița Nastasica, și se încheia cu ocolul la Podul Gârlei la Zlătari.

Dacă timpul distruge tot fără milă, cel puțin memoria vie s[ă] restaure[ze] pe cât se poate! Norocită când izbutește a face să se vadă cu ochii sufletului ceea ce nu mai există și nu se mai vede cu ochii din cap și când face să se auză cu gândul cuvintele care sunau la urechi!

Casele bătrânului Ghica și ale fiului său Scarlat se aflau amândouă în cuprinsul de mai sus; erau două namile de case, cu pridvoare, săli mari, tinzi și paratinzi, sagnasie, odăi mari de musafiri, sofragerie de iarnă și de vară, iatacuri și cămări, cu arcade și bolte învărtite, beciuri și pimnițe pe dedesubt; învelitoarea de șindrila, mai naltă decât casa și cu streășina scoasă de jur împrejur de doi coți. D-a rândul, pe lângul zidul curții în șir, cuhnii, odăi de slugi și de logoféți, grajduri, șoproane,

^a) MIHAIL I DRACO SUȚU, domn al Țării Românești (1783–1786, 1791–1793, 1801–1802) și al Moldovei (1793–1795), bunicul lui MIHAIL II GRIGORE SUȚU, domn al Moldovei (1818–1821).

grădini de flori și de zarzavaturi, livezi de pomi roditori, fânărie și lemnărie. Acele două palaturi, unul în fața altuia, erau despărțite numai prin strada Mihai-Vodă și prin gârlă.

Casa banului bătrânul a trecut prin moștenire la fiul său cel d-al patrulea, banul Mihail, nenea-mare, cum îi ziceau, fiindcă era cel dântâi născut din căsătoria de a doua, și s-a restaurat de fiul său cel d-al cincilea, Alexandru vodă Ghica, la anul 1834, când s-a suit acesta pe scaunul domniei. Acum este proprietatea județului și a devenit Palatul Prefecturii de Ilfov. Iar de casa de pe malul stâng, a banului Scarlat Ghica, care a trecut-o fiului său celui d-al treilea, Neculae, ginerele domniței Nastasichii Muruz, de unde s-a și dat numele mahalalei – casă mare cât o cazarmă – nici urmă nu se mai vede: a putrezit din temelie până în vârf din pricina deselor înecări ale Dâmboviței și-a căzut bucățică cu bucățică în fărâmaturi.

Mi-aduc aminte acolo o sală mare, zugrăvită pe pereți și tavan cu toți zeii Olimpului, de un pictor Kauffmann. În sala aceea, la zile mari și la aniversări, înfocatul Aristia, preceptorul copiilor, traducătorul Cântului întâi al *Iliadei* și autorul *Stanzelor epice*, cu câteva perdele de la ferestre, cu cearșafuri înădite unele de altele, cu costume croite din rochii lepădate, punea în scenă câte o bucată de teatru în limba grecească: pe *Orest*, pe *Fiii lui Brutus* sau vreo idilă din Florian. Mătușă-mea Smă-rândița Ghica se deosebise așa de mult în rolul Clitemnestrei, încât îi rămăsese numele. Aristia avea totdeauna rolurile cele mari; el făcea pe Agamemnon, pe Cezar, pe Edip; rolurile mai mici erau ale lui Eugenie Prădescu, ale lui Manole Anghelescu, ale demoazelor Iosefina și Cecilia Raymondi sau ale copiilor casei. Doamna Efrosina Bogdan făcea o încântătoare Estelă, când n-o podidea plânsul în scenă; frate-său Scarlat Ghica, fostul procuror general la Curtea de Casație, era totdeauna un mediocru Nemorin, iar colonelul Iancu Ghica, îmbrăcat numai cu aripi și cu tolbă cu săgeți, gândeai că era chiar fiul cel iubit al Afroditei.

Pe când s-au zidit acele case, Dâmbovița în București era o gârlă pe care nu fiece o putea trece înot. Populațiunea capitalei era puțină, și apa curgea adâncă și curată; murdăriile

aruncate mereu pe dânsa nu-i urcaseră fundul, ca la cea mai mică viitură de apă să treacă peste maluri și să înece orașul, cum se întâmpla de la o vreme încoace, mai în toți anii, până a nu se face derivațiunile din sus la Arcuda. Cine nu s-a plimbat până mai acum vreo zece-doisprezece ani cu luntrea prin mahalaua Izvorul, pe strada Brezoianu, prin Dudescu, pe la Antim și pe dinaintea bisericii Doamna Bălașa? Astăzi, grădina, curtea, paraclisul și casa banului Scarlat Ghica s-au împărțit în bucățele pătrate și numerotate, s-au tras printre dânsesele strade și s-au clădit case și căscioare.

În sfaturile boierilor, numele eroului de la Marengo era de câtăva vreme foarte adesea pomenit; speranțele tuturor erau întoarse către Franța și către minunile ce se auzea că se petreceau acolo. Deși unii dintre boieri, ca Pană Filipescu, ca banul Costache Ghica și alții, se gândeau la ce era să zică de dânsii împăratul Alexandru al Rusiei sau împăratul Leopold al Austriei când or afla că au trimis soli la desculții de francezi, nimeni nu îndrăznea să iasă din vorba banului bătrânul și a fiului său Scarlat cu cumnații lui, Dudescu și Văcărescu, a spătarului Grigorie, fiul al treilea al banului Ghica, care a domnit mai în urmă, la 1822, a vornicului Scarlat Câmpineanu, a vornicului Știrbei, a logofătului Băleanu – cari, cu toții într-un gând, erau de părere să ducă păsurile țarei la cunoștința întâiului consul. Se credea chiar că generalul Bonaparte umbla să se suie pe scaunul Țarigradului, ca unul ce era viță de împărat din neamul Calomerilor Porfirogeneți, și că la Iafa îmbrățișase legea lui Mahomet numai și numai ca să-și facă mână bună la turci.

Boierii erau bogați, foarte bogați, dar averile lor erau în moșii, în scutelnici, poslujnici și țigani. Bani, argintării, șaluri și scule câte avuseseră le vândură și cheltuiră în băjenii. Niculae Dudescu, care știa bine franțuzește, se oferea să se ducă la Paris, să pledeze cauza țarei cu cheltuiala lui; dar, deși averea lui era colosală, însă nu era în stare să găsească nici o mie de lei bani bătuți. Ce brumă monetă mai rămăsese pe ici, pe colo d-abia ajungea ca să încropească haraciul către Poartă și, în strămtarea de bani în care se aflau, trimiseră să aducă pe Băltărețu.

Trecură două ore după sfințitul soarelui, și cerul era fără lună și fără stele, când o butcă – numai bronzuri și poleieli, dinainte, d-a dreapta și d-a stânga caprei vizitiului, cu două sirene aurite, cu coadele încolăcite și cu capetele cătând spre două mârțoage de cai cu hamurile legate cu sfoară, vizitiul cu cojoc peste cămașa lungă, și cu doi feciori dindărăt cu cauce pe cap – cobora la vale spre curtea banului Ghica, urmând la pas după un țigan desculț și zdrențuros, cu o masală mare pe spinare. Podelele jucau ca clapele unui clavir sub roatele butcei și aruncau în sus din hazna stropi de noroi apătos, care la lumina păcurei luminau parc-ar fi fost pietre scumpe. Acel straniu echipaj purta un fel de boier cu ceacșiri și cizme roșii, cu o giubeă soioasă îmblănită cu nafé și în cap cu un ișlic în patru colțuri; degetele boierului erau pline de inele de rubin, de smaragd și de diamant. Era așteptat la sfatul boieresc, și de la dânsul depindea realizarea cugetărilor patriotice ale boierilor. El mânuia banii ce mai rămăseseră în țară; el avea daraveri cu Țarigradul și cu Beciul^a; iscălitura lui ajunsese să aibă trecere chiar și dincolo de Lipsca. Șoproanele lui și lăzile din pimniță gemeau de scúle, șaluri și argintării, tot amaneturi de pe la boieri. Butca în care se zdruncina, adusă pentru o nuntă mare, nu-i fusese plătită și sta amanet în șopronul său; iar inelele din degete erau marfă de vânzare.

În curte la banul, aproape de scară, stau o mulțime de masalale înfipte în pământ, cu masalágiii roată pe lângă dânsele; vizitiii, plecați într-o rână pe capră, cu hățurile în mână, își petreceau vremea cu glume și păcălituri între dânșii; fiecare la rândul său povestea câte o batjocură, o trântea sau o bătaie bună mâncată de la turci, de la nemți sau de la muscali, și făceau haz nespus – că așa e făcut românul, râde de toate și de toți, chiar de necazuri și de nenorociri.

Băltărețu, coborât din trăsură, suia greoi scara, ținut de subțiori de cei doi feciori. Scara da în pridvor, și pridvorul într-o sală mare, lungă, unde fumul de tutun din ciubucele ce slugile aprindeau și duceau în casă la boieri d-abia lăsa să se zărească

^a) Beci, numele vechi al Vienei, din tc. *beç*, loc întărit.

o lumânare de său care ardea într-un felinar atârnat în tavan. În sală, acolo, lume de toată mâna, boieri mai mici, calemgii, coconași, ciocoi și slugi, fel de fel de işlice.

P-atunci forma işlicului nu era numai o fantazie, cum este astăzi cu pălăriile, mai nalte sau mai scurte în pereți, mai rotunde, mai gogonețe sau mai țuguiate, mai tari sau mai moi, după pofta fiecui: fiecare trebuia să poarte işlicul după teapa lui.

Boierii cei tineri și eleganți și feciorii de boier mare purtau în cap un glob rotund de hărșie brumărie; mărimea celui balon era aproape patru coți în circumferență și avea la unul din poli o gaură pe unde intra capul până dasupra sprincenelor și la celalalt pol un fund de postav de mărimea și forma unui cuib de rândunică, de unde boierul, plecându-și nițel gâtul la dreapta, putea să-și apuce işlicul cu patru degete.

Boierii mai în vârstă purtau işlic tot atât de umflat, dar sfera nu era întregă, era tăiată neted orizontal, ceva mai sus de cercul cel mare, iar pe acel șes era întins un fund de postav. İşlicul acesta se lua din cap cu ajutorul amânduror mânilor.

Calemgii, ciocoișii, slugile de dindărătul caleștilor boierești și negustorii cei mari purtau işlic mic, de forma unui borcan întors cu gura în jos și de un diametru mult-mult de o jumătate de cot și dasupra o pernă mare în patru colțuri, umplută cu bumbac sau cu păr de cal.

Boierii cei mari se îmbrăcau cu ceacșiri roșii cu meși, papuci sau cizme galbene de meșină, cu botul ascuțit, întors în sus și fără toc; antirii erau de ghermeșit, de citarie, calemcheriu, cutnie, selimie sau sevái; se încingeau la brâu cu șal de Indii; vara, fermeneáua scurtă, vara și iarna, scurteică îmblănită cu paceá de samúr, singeáp sau cacóm; pe dasupra, giubeá de postav sau, la sărbători, biníš. La alaiuri și la ceremonii, protipendada și veliții purtau pe cap gugiumán de samúr cu fundul de postav roșu; vara, feregeá, și iarna, cóntoș; băș-boierul purta hanger la brâu; boierii cei haleá stau împrejurul domnului cu bastoane lungi în mână. Numai vodă cu beizadelele purtau fund alb la gugiumán. La zile mari, domnul îmbrăca cabanița, care era un fel de cóntoș cu ceaprazuri de fir și cu proffiruri de samúr. La alaiuri, boierii cei mari mergeau călări pe cai arăpești acoperiți cu harsá mare cusută cu fir.

Băltărețu, cum intră în sală, se duse drept la un boier bătrân căruia toți îi ziceau „arhon medelnicéru” și-l rugă să vestească banului sosirea sa.

Într-un colț, împrejurul unui mangál, lumea sta grămadă, ascultând cum se cârâiau unul pe altul trei inși așezați pe o laviță. Doi din ei își urmau glumele, fără să se turbure, mutând cu multă seriozitate bobii din țințarul săpat pe laviță; iar cel d-al treilea, cum îl văzu pe Băltărețu, îl salută cu un ton măreț și protector, zicându-i:

— Bine-ai venit, Ștefanache. Am primit scrisori de la fratele-meu; te-a făcut baron.

Acel care anunța Băltărețului această știre înveselitoare era un om între două vârste, mai mult bătrân decât tânăr; gros la burtă, alb și rumen la față și cu mustățile rase; purta pantaloni de nanchin galben cu capac, băgați în cizme ungurești cu pinteni, jiletcă vărgată, frac cafeniu cu bumbi de metal cu pajură împărâtească, cravată roșie de pambriu, în care îi intra bărbia cu totul, până la gură, lăsând să iasă d-o palmă două colțuri ascuțite de guler scrobit. Din buzunarele jiletcei atârnav d-o parte și de alta, zornăind, două lanțuri groase de chei și peceți mulțime. Era „prințipul Zamfir”, amicul intim și nedezlipit al banului Pană Filipescu. Odinioară bogasiér cu prăvălia lângă Bărăție, iar acum fiu din flori al Mariei Terezii, și prin urmare frate vitreg cu Iosif și cu Leopold al Austriei. La moartea împăratului Iosif, după cum spunea chiar el, renunțase la tron și-l trecuse fratelui celui mai mic, Leopold, numai și numai de dragostea Filipescului, pe care nu se îndura să-l lase singur.

— Știi, Ștefanache, că de nu eram eu, prințipul Zamfir, o păței, puiule, cu Mavrogheeni? Eu te-am scăpat!

La aceste cuvinte se scoală unul din jucătorii de țințar și-i zice cu vioiciune:

— Și gândești, măi ticălosule, că tu l-ai scăpat? Mavrogheeni era pui de om, mă! Țăla, când punea gheara pe câteunul, ca d-alde dumnealui, mă! îl juca în labe cum joacă pisica pe șoarece, mă! Ținea cu săracii, mă! așa să știi tu, mă! Pe boieri îi strângea de gât, mă! Numai ce-i auzeai: Miorc!... ș-atâta le era, mă! Unde, în zilele lui, să vezi tu cerșetori pe ulițe, îi strânsese pe toți, mă! la spital la dânsul, și-i ținea pe bére și pe mâncare,

mă! Mi-aduc aminte că într-o noapte era un frig, mă! de crăpa lemnele și pietrele, și i-a fost milă de săraci, mă! să nu degere; și a poruncit de le-a aprins zece mangăle cu cărbuni ghiveci, mă! și până în ziuă nu mai sufla nici unul, mă! Și să zici tu că l-ai scăpat pe dumnealui?... Ptuu!... nu ți-e rușine obrazului, om bătrân, în toată firea! L-a scăpat Dumnezeu sfântul, mă! că e mai puternic, mă!...

Acel care vorbea astfel era protejatul banului Ghica; era vestitul Manea Nebunul.

— Ai dreptate, Maneo! Întrerupse Băltărețu, ai vorbit ca un om cu minte; m-a scăpat Dumnezeu și sfântul Spiridon, făcătorul de minuni.

— Nu sunt eu numai de florile mărului principul Zamfir; când te-i mai afla la strămoare, vino de-mi spune mie, că te scap.

— Așa! vorba aia, știi, până la împăratul te trece sufletul... zise celălalt jucător de țintar, care sta gânditor cu un bob în mână – un spân cu trei fire de barbă, slab și sfrejit, numai pielea și osul de dânsul, zbârcit și bondoc, mititel ca un copil, dar elegant la haine, încins cu taclit și purtând ceasornic cu lanț la brâu.

Acesta era Sgabercea, făt-frumos din curte de la Dudescu; el adaogă:

— Dar nu zici că eu era s-o paț și mai rău cu Mavrogheni! Cășunase pe mine; ba nu! că să-mi dea pe fie-sa și mai multe nu!... Dar o luam eu p-aia?!

Și începu să cânte de dor, oftând: „Oh! Ilinco, mor!“

— Tăceți din gură, nebunilor, zise un logofăt, să ne spuie conul Ștefan cum a fost când era să-l arunce Mavrogheni de sus din Turnul Colței.

— Așa e, nene Ștefane, întrebă un fecior de boier, că Mavrogheni era arap negru, cu buza d-o palmă și cu colții scoși afară ca de mistreț? Dumneata l-ai văzut d-aproape; se zice că avea o gură la ceafă, pe unde scotea oasele când înghițea mielul nemestecat.

— Nu e adevărat, coconașule, răspunse un logofăt bătrân; nu l-am văzut eu când trecea cu alai? Era om ca toți oamenii, atâta numai că avea dinții de oțel, uite, îi aducea saci cu rubiele

și cu icosari, îi băga în gură, îi făcea praf cu dinții și-apoi îi înghițea. Era scris pe mâni și pe picioare cu slove turcești pe sub piele, tipărite cu iarbă de pușcă, ca să nu se lipească glonțul de dânsul.^a Ce-a mai tras pașa de la Rusciuc până l-a omorât; numai cu iataganul i-a putut veni de hac!

— Ci lăsați să ne spuie nenea Ștefan cum a fost când era să-l arunce din clopotniță, repetă tânărul băiat.

Și Băltărețu începu povestirea:

— Era cam pe la Vinerea Mare, când mă pomenesc până în ziuă că mă cheamă vodă; zic îndată de-mi pune șaua pe cal și alerg la curte. Mavrogheni sta la fereastră; cum mă vede, se dă jos în capul scării, sare ca o maimuță pe armăsar, parcă-l văz, bată-l Dumnezeu! cu potúri scurți până la genuchi, picioarele goale în iminói, minteán fără mâneci și legat la cap turcește. N-apucasem să mă dau dupe cal, și-mi zice: „Vino după mine!“, și-o retează la fugă la deal, d-abia mă țineam de dânsul!... Dodată văd că se oprește la Colțea, descălecă, intră în biserică, se închină la toate icoanele și, când să iasă, stă la ușă și mă întrebă răstit: „Trimis-ai haraciul la Poartă?“ Eu îi răspunsei: „Da, Măria Ta, dar n-am găsit mahmudéle și am fost silit de am pus de a topit niște scúle de aur și toată argintăria câte le aveam lăsate de unii și de alții amanet la mine, le-am făcut bulgări de aur și de argint și i-am trimis la Stavracolu ca să-i bată la tarapaná cu turá de mahmudéle și beșlici. Aștept din ceas în ceas să pice lipcánul cu țidula pașii de la Rusciuc.“ „Aferim! îmi zise, bătându-mă pe spate. Vino sus să mănânci cu mine.“ Și-o ia la fugă pe scara clopotniței. Mă suiam după dânsul gâfâind, mă gândeam la cinstea cea mare la care am ajuns și la câștigul ce era să-mi aducă știrea când s-o duce vestea prin târg că am mâncat cu vodă la masă. Când ajunserăm sus de tot dasupra clopotului celui mare, de unde vezi omul jos numai cât o vrabie, deodată mă cheamă lângă dânsul la o

^a) NICOLAE MAVROGHENI (domn al Țării Românești, 1796–1799); fanariot atipic și personaj excentric, care a dus o viață aventuroasă; originar din insula Paros, dintr-o familie bogată de armatori greci, căpitan de vas înainte de a ajunge dragoman al flotei otomane; se pare că avea brațele acoperite de tatuaje; mărturiile potrivit cărora se purta în straie marinărești sunt confirmate de iconografie.

ferestruie și-mi zice: „Ia te uită de ici; mult e până jos?“ „Mult, Măria Ta, îi răspunsei, d-ar cădea cineva d-aici, ar fi vai de el; nici praful nu s-ar alege de dânsul.“ „Știi c-am visat pe sfântul Nicolae azi-noapte?“ îmi zice râzând. „Ești bun la Dumnezeu, Măria Ta, și d-aia a venit sfântul să te vază.“ „Așa cred și eu, îmi zise, uitându-se în ochii mei, dar nu știi că mi-a zis să te azvâr! d-aicea jos.“ Când am auzit așa, am înghețat; mi s-a tăiat picioarele și mi s-a muiat vinele, de era să cad, fără să mai m-arunce cineva. Știam că era în stare s-o facă, fiara! Când aud încetișor un glas că-mi zice la ureche: „Zi-i că ai visat și tu pe sfântul Spiridon, ți-a cerut să-i aprinzi o făclie de cincizeci de pungi de bani și că, de te-o arunca după fereastra aia, mori și rămâne sfântul fără lumânare“. Acel care-mi șoptea aceste cuvinte era Sava Arnăutul. Repetai și eu vorbele lui ca papagalul, clănțănindu-mi dinții în gură de frică. „Ei, dacă e așa, îmi zise atunci Mavrogheni, trimite pe Sava să-i cumpere făclia.“ Muiai condeii în călimările de la brâu, scrisi zarăfului meu din hanul Sfântului Gheorghe, și peste o jumătate de ceas Sava se întoarse cu o lumânărică de trei parale; mi-o dete în mână, făcu cu ochiul lui vodă și ne deterăm jos binișor cu toții din turn. Eram mai mult mort decât viu. Cum am ajuns acasă, am căzut la așternut și am zăcut trei săptămâni de gălbinare.

— O sfecliseși, zise prințipul Zamfir.

— Ce o sfeclise, mă! n-auzi tu că era galben ca turta de ceară? Nu știi tu ce este gălbina, măi fața morcovului, mă? întrepruse Manea, și Sgabercea adaogă:

— Zi mai bine ca galbenii olandezi; Mavrogheni îi trăgea suflețelul de sfoară.

— Toți boierii să moară, numai Manea și cu banul Ghica să trăiască, mă! strigă deodată Manea, bătând cu pumnul în laviță, și se sculă cântând cântecul lui favorit:

„Zon, zon fivrizon!...“

— Ci tacă-ți gura, nebunule, ripostă supărat prințipul Zamfir, nu ți-am spus d-o mie de ori că Filipescu e mai mare?

— Nebun ești tu, mă păcătosule! îi răspunse Manea. Ce adică, pentru că-mi zice mie Manea Nebunul? Da' nu știi tu, mă! că-mi zice așa tocmai pentru că nu sunt nebun, mă! cum îți zice și ție

prințipul Zamfir, tocmai pentru că nu ești prințip, mă! Banul Ghica să trăiască, mă! Soarele să-mi fie cu bine, iar luna s-o mănânce vârcolacii, mă! Mavrogheni ținea cu turcul, mă! De la turc belșug, iar de la neamț calicie; neamțul umblă tot cu Ucigă-l Toaca în buzunar, mă! scoate foc și panglice pe nas, mă! Merge cu *chinele la patalie* călare pe porc, mă! Franțuzul în zbor pe sus ca pasărea și englezul, ca rața pe apă, iar muscalul porcos, cu râtul d-un cot, mă! în toate alea își bagă botul. Voia la dumneata ca la banul Ghica! Nu știi tu, mă! că de n-ar fi nu s-ar povesti, mă!

— Ba tot Filipescu e mai mare! strigă indignat prințipul Zamfir, arătând pumnul, amenințare la care Manea răspunse cu o palmă de răsună sala și îndată se sculă cântând: „Fivrelzon! fivrelzon!“ Așa pronunța el pe românește cuvintele cântecului său favorit: „*Dansons la Carmagnole! vive le son! vive le son du canon!*“^a

— Bre! Da' ce mai palmă, neiculiță! Adormisem, și m-a deșteptat din somn; așa e, nea Maneo, c-ai crezut că era falca lui Mustafa-pașa? zise Sgabercea.

La cuvintele acestea, prințipul Zamfir, care se temea să nu întărate mai rău pe Manea, începu a râde cu hohot, frecându-se pe obraz și zicând:

— Intri și tu în vorbă nepoftit, păianjene! Bine să-i fie lui Mustafa-pașa! Așa să pață dacă e turc! Să se facă și el creștin odată și să se isprăvească. O mână cât de bună Mustafa; ș-acu mă ustură. Dă spurcatul de nebun, nu se încurcă, parc-ar da într-un bou. Așa e dacă mănâncă numai lumânări de seu, ca ungunii; ș-aseară era cu o lumânare în gură; a înghițit-o cu feștilă cu tot.

— Mănânc lumânări, mă! răspunse Manea, ca să mă luminez pe dinăuntru, mă! Dar tu, care bei la vin ca o butie, ce-o fi în capul tău, întunerice beznă, mă! ca într-o pimniță oarbă, mă!

— Vino-ți în fire, omule! îi zise prințipul Zamfir, văzând că iar se întetește.

^{a)} *La Carmagnole*, cântec revoluționar francez.

— În firele părului tău, mă! Să-ți mai încrețesc zulufii, că nu te-am jumulit de mult, mă! De la lăsata secului, de la masă de la Dudescu; ce! pesemne ți-ai uitat, mă?

Manea nu râdea niciodată. Umbla pe uliță strigând în gura mare: „Toți boierii să moară, mă! numai Manea să rămâie, mă!“ Dacă îi zicea cineva ceva, arunca cu pietre. Nu se temea de nimeni pe lume, decât de banul Ghica. Acolo în curte la banul se adăpostea, avea odaie, îmbrăcăminte și mâncare. Manea era milos și darnic; tot ce avea da la săraci; dacă-i da cineva o haină bună, un anteriu, o giubeă blănită, el se ducea la croitor sau la cojocar și le schimba pe haine groase mitocănești, pe cari le împărțea la săraci, păstrând pentru dânsul pe cea mai proastă; uneori rămânea numai cu cămașa. Nimeni nu știa de unde era, nici de unde venise. Singurul său amic era Cloșcă vizitiul, care se zice că era rudă cu Cloșcă cel vestit în răscularea din Ardeal. Cloșcă vizitiul a murit cam pe la anul 1829, în curte la tată-meu, când ședeam în Gorgan, peste drum de cazarma pompierilor.

Când venea câteodată vorba cu el despre Manea, Cloșcă răs-pundea oftând: „Bine că e ș-așa, după câte văzură ochii lui...“ și îndată schimba vorba, parc-ar fi fost un secret între ei doi. Manea era un om de mare probitate și discrețiune. Banul Ghica, când vrea să ajute pe vreun sărac, chema pe Manea, și lui îi încredința banii ce voia să trimită; știa că nu era om să se atingă de o lăascaie.

Pe când urmau glumele și palmele între cei trei nebuni, iată că vine medelnicérul din casă de la boieri și pofteste pe Băltărețu. După ce-și întinse bine giubeáua la guler, apucă ișlicul de un colț al pernei, păși în cadență și intră respectuos în odaie la boieri, ploconindu-se în dreapta și în stânga, cu mâna la piept pe inimă. Banul îi arată lângă ușă un sipet acoperit cu un covor și-i făcu semn să șază, iar vornicul Scarlat Câmpineanu, cel mai limbut din toți, începu a-i vorbi astfel:

— Nene Ștefane! acu te-ai făcut și dumneata rumân, că te-ai căsătorit cu o pământeană; ai case și moșii în pământul românesc și trebuie să te doară inima și pe dumneata de țara asta, că vezi c-a îngenucheat, nu o mai poate duce cu greutatea

care au năpădit pe dânsa; numai biruri și angarale; n-a mai rămas bieților creștini nici cenușe în vatră; le-au murit vitele tot cărând la zaherele pe la serhături. Bir peste bir și lúde peste lúde; sferturile din patru le-a făcut douăsprezece pe an; oieritul de la patru parale l-a suit la douăzeci și cinci, bez^a ploconul; acu' a mai adăogat văcărît și góstină; vinăriciul, douăzeci de parale de vădră; capanlîii au tăiat nárțul grâului la schélele Dunării pe șase lei chila și pe cinci parale ocáua de unt și de miere! Bătaie de joc nepomenită! Fuge lumea peste Dunăre; s-au spart o mulțime de sate. După celealalte toate a început grecul să ne și omoare hoțește: vărul Alecu Văcărescu, rădicat noaptea de oamenii lui vodă, nu se știe nici până azi ce s-a făcut. Trebuie cu orice chip să scăpăm țara de necazurile ce au dat peste dânsa, să o cotorosim de lăcustele din Fanar, care nu se mai satură. Ne-am chibzuit în tot felul și iată ce-am hotărât: să se ducă vornicul Niculae Dudescu cu o hârtie din partea țării către Bonaparte. Dar uite! n-avem bani, și d-aia am trimis la dumneata, nene Ștefane, să ne înlesnești, să ne împrumuți, cu siguranță, se înțelege, cu amanet de moșii.

Băltărețu își pune bărbia în pumn, se gândește, tușește și răspunde:

— De! boieri dumneavoastră! cum știți că e mai bine, că acu dumneavoastră sunteți țara, cum se zice, pânea și cuțitul; le știți pe toate și de bine, și de rău. Noi suntem niște păcătoși, niște proști! Facem cum ne ziceți; dar unde să vă găsec eu bani în ziua de astăzi, păcătosul de mine?! Că am să iau din toate părțile; stau cu sipeturile pline de amaneturi și de sinéturi, și nimeni nu-mi plătește; că de! ce să zică cineva, nici n-au de unde. La vreo doi-trei armeni numai a rămas ceva parale; dar unde te poți apropia de ei? Săptămâna trecută, nu mai departe, am avut o trebuință de-mi crăpa buza de două sute de mahmu-déle și m-am împrumutat de la Manuc, zece la pungă pe lună (24%); i-am dat, ce să fac? eram strâns de gât.

După multe rugăminte și făgăduieli de tot felul, că i se va înlesni luarea otcúpului vămilor, al ocnelor ș-al poștelor, Băltărețu

^{a)} Fără [a mai pune la socoteală] (rus., sl.).

s-a înduplecat în sfârșit a împrumuta pe Dudescu cu 7½ la pungă pe lună (18%), primind amanet toate moșiile. La dobândă adăogând comisionul bancherilor și schimbul banilor cu Lipsca și cu Viena, împrumutul venea la 30 și la 40% pe an.

Pe când ieșise cloșca pe cer, boierii intrau unul după altul în butcile lor, fiecare precedată de două masalale; Dudescu intră acasă, ca să-și facă pregătirile de drum.

Nu trecuseră trei ani de la acea seară, și averea cea mare a Dudescului, case și moșii, trecuse în mâinile Băltărețului¹. Pe fiecare lună, acest cămătar îi scotea câte o moșie la mezat și, negăsindu-se concurenți, moșia rămânea pe seama lui, pe nimic; moșii cari dau astăzi cinci și șase mii de galbeni pe an le-a luat Băltărețu de la mezat, la cóchii-véchi, pe trei și patru mii de lei, galbenul valorând șapte lei.

Unde e astăzi averea Băltărețului? Nimeni nu știe.

ION GHICA

¹) Cine era Băltărețu și de unde venise el nimeni nu ne-a putut spune alta decât că venise din Târnova, unde avusese băcănie, dar că nu era originar dintr-acele oraș; pronunția lui la vorbă era cam de cuțovlah sau de arnăut. Bucureștenii s-au pomenit cu dânsul deodată lipscan mare și bogat, cu daraveri de bani și de mărfuri cu Viena, cu Pesta, cu Brașovul și cu Lipsca, având palat mare boieresc între strada Vergului și biserica Stelea în partea orașului care a ars când cu focul din 1847. El a murit sărac cam pe la anul 1823, lăsând o singură fată și drept avere numai casa cea mare de la Stelea. Ginere-său, un mic negustoraș cuțovlah, după moartea socrului a luat numele de Băltărețu și a avut trei băieți, dintre cari cel mai mare a murit acum în urmă la 1874, iar ceilalți doi sunt și astăzi în viață, unul mic funcționar la vamă, iar celalalt trăind cum poate. *Sic transit gloria mundi!*...

XXIII. BÂRZOF

Londra, 1 ghenarie 1885

Scumpul meu amic,

Auzit-ai de unul Bârzof? Dacă n-ai auzit, eu să-ți spui cine și ce era; căci l-am văzut și l-am auzit cu ochii și cu urechile mele.

Bârzof era, cum zice românul, un om cât un munte: înalt, gros și chipeș, ochi mititei în fundul capului, umerii obrazului scoși și nasul numai o fărâmiță de sfârc: tipul de mongol cel mai bine caracterizat. După celelalte toate, era și ciupit de vărsat, și ciupit așa de adânc, că în fiecare gropiță se putea ascunde bobul de mazăre.

Născut în Bugeag, fusese însă crescut printre românii de pe malul drept al Bugului, unde tată-său a fost ani mulți cinóvnic la spirtoase, și vorbea românește ca apa. Intrat de copil ca pisér în cancelaria poliției, ajunsese naceálnic și dobândise cinul de *calejki savetnic*^a, încât, când îi vorbeai, trebuia să-i zici cu respect „*Vasi-visoco-blagorodie*”^b. El când vorbea începea cu: „*Ștotakoi?*”^c... și încheia cu „*Durac Moldavan! ptiuuiu!*” în obraz. Ceva-ceva să-l fi contrariat, apoi striga „*Ia tebe siceas dam palki*”^d. Se plimba prin oraș călare p-o scândură pusă pe patru rotile, stând înțepat cu mâna în șold. Căruciorul lui era tras de trei cai negri în front; cel din mijloc, cu un cerc mare peste cap, trepăda de abia se puteau ține de dânsul cei doi lăturași, galopând în fuga mare, cu capetele lăsate în jos, încordate la

^a) Consilier departamental (rus.). ^b) „Prea-nobile” (rus.). ^c) „Ce-i asta?” (rus.). ^d) „Acum te iau la palme!” (rus.)

dreapta și la stânga, de le da coamele de pământ. Vizitiul, Timofei, un băiețel cu o pernă mare de catifea roșie în cap, cât dânsul de înaltă, mâna cailor d-a-n picioarele, strigând întruna cu glas ascuțit și prelungit: „*Padii!*”^a..., de fugea lumea de se prăpădea, căci Timofei nu căta peste ce da. Când trecea pe uliță, auzeai pe bieții creștini vestindu-se unii pe alții cu: „Fugi, mă, că trece căruțul lui Sfântu Ilie”. Era totdeauna urmat de trei-patru cazaci de Don, plecați pe cai, cu sulilele înainte ca la bătălie, și băteau de zvântau, căci Bârzof era polițai naceálnic.

Mi-l aduc aminte când a venit acasă la noi. Cum a ajuns la scară, a descălicat de pe scândură și s-a suit în fugă pe scară, zdrăngănind sabia de toate treptele; cum a găsit pe tata, i-a dat în mână un plic cu o pecete mare roșie. Tata, după ce a citit scrisoarea, îi zise:

— Am spus generalului că nu mă mai pot duce la comisie; mi-au murit pân-acuma trei oameni în curte din cauza serviciului; destul un an de zile; mi-am făcut rândul, acu mai slujească și alții.

Bârzof ascultă cu atențiune cuvintele tatii, dând din cap ca semn de aprobare, și plecă salutând și strângând mâna lui tata. Dar nu trecu nici o jumătate de oră după plecarea lui și vedem că intră în curte vestitul pazárnic, urmat de un cazac; mai trece nițel și mai intră un alt cazac, ș-apoi altul, tot unul câte unul, până se făcură doisprezece la număr. Care cum intra, descălica, lua frâul din capul calului și-i da drumul la fânărie; iar ei, atrași de mirosul bucatelor, trăgea care cum venea drept la bucătărie, unde într-o clipă nu mai rămânea nimica nici în tingiri, nici prin dulapuri; mănâncă tot și beau tot și tot cer nencetat; apoi, beți și sătui peste măsură, se suie prin odăi și în salon, cântă și joacă chiuind, se tăvălesc pe mobile și pe așternuturi cu cizmele pline de noroi și cu mantalele ude de ploaie. Noi, copiii, cu mama am fugit de acasă și am mas noaptea la un vecin, căci tocmai a doua zi a venit un ofițer de a ridicat cazacii, după ce tata, de nevoie, se prezentase dis-de-dimineață la serviciul la care refuzase d-a se mai duce.

^a) „Păzea!” (rus.)

Aceasta se numea *execuție*.

Serviciul ce făcea tata de mai mult de un an era foarte periculos. Se înființase un fel de comitet sanitar compus de mai mulți boieri; scopul acelu comitet nu era atât d-a opri boala a se întinde, ci era mai mult a alege în oraș curți, grădini și maidanuri unde să se depuie soldații bolnavi, a îngropa pe morți și mai ales a îngriji să se adune și să se trimită la corpurile respective puștile, ranițele și mantalele rămase de la soldații morți. Membrii comitetului erau în contact neconținut cu epistatii, cu vătășei și chiar cu cioclii, cu tot ce era molipsit, fără a se lua nici o măsură profilactică, căci era oprit sub pedeapsă grea a zice că boala de care mureau cu miile pe zi era ciuma, sau a crede că era boală lipicioasă. Din cele dintâi zile ale intrării lui tata în acel serviciu ni s-a bolnăvit vizitiul, și moartea lui ne procurase neplăcerea d-a fi duși pe vreme de iarnă la Mănăstirea Cernica, unde am petrecut șapte săptămâni la fum, în covérghi de scânduri și de rogojini, de ne sufla vântul din toate părțile și ne uda ploaia și de sus, și de jos. D-abia ne întoarserăm acasă, și cade bolnav arnăutul care întovărășea pe tata; atunci, altă purificare, de astă dată la Plumbuita. Un al treilea caz a fost moartea feciorului care înlocuise pe Ivancea arnăutul, apoi alte șapte săptămâni la fum și la aer. Ne întorșesem numai de zece zile de la lazaretul de la Plumbuita, când primirăm vizita de care am vorbit mai sus.

Relațiunile de serviciu făcuse pe Bârzof prieten cu tata și ne venea adesea în casă. Când i pomenea cineva de cei doisprezece cazaci cu execuția, Bârzof își făcea cruce mare pe piept, zicând; „*Na ia i Bogu*^a, cocon Tache, la mine nevinovat; slujba!“ și urma partida înainte, întorcând pe riga cu un chef nespus.

În vara anului 1829 războiul era în toiul lui; boierii cei mai mulți erau trimiși pe afară, unii după coasa fânului pentru oștire, alții după proviánt, alții ca comisari și dragománi pe lângă generalii corpurilor cari împresurau cetățile de pe malurile Dunării; cei cari mai rămăseseră în București se adunau ziua-noaptea la Cornescu, unde sta totdeauna pe masă un

^a) „Eu mă jur pe Dumnezeu“ (rus.).

morman de aur la dispozițiunea aceluia care avea cartea mai năzdrăvană. Acel metal avea o mare putere de atragere asupra ofițerilor muscali în general și asupra lui Bărzof mai ales; el avea pe *sotnica* lui, care nu-l înșela niciodată.

Boierii noștri pe atunci erau mai toți vânători mari și călăreți vestiți; le plăceau caii arăbești și ungurești; aveau poștalioane de câte șase și opt cai românești iuți ca zmeii; țineau prin curți și în casă câni, lupi, urși, vulturi, corbi, privighetori, cocori, tot felul de păsări și de lighioane. Ca să nu citez decât câteva celebrități, voi aminti câinii zăvozi (moloși), cât vițeeii de mari, ai lui Grigorie vodă Ghica, pe care îi hrănea ca să-i puie să se bată până la moarte cu urșii. Când se dau asemenea spectacole, Bucureștii toți alergau la Colintina care cum putea, pe jos, călare, în căruță, în caleașcă sau în teleguță; își luau merinde de acasă, și câmpul de la Obor până la Plumbuita părea un bâlci. Emoțiunile cocoanelor erau la aceste lupte tot atât de vii ca și ale damelor spaniole la luptele *de los toros*.

Alec Ghica Barbă-Roșie avea pe Bercea, un căne-lup cu coada și urechile tăietate din rădăcină, dobitoc fioros și rău, care sta ziua și noaptea culcat la ușa lui stăpănu-său, dormind numai dintr-un ochi. Pe mulți a mai speriat, pe mulți a mai mușcat și la mulți a rupt din carne fiorosul Bercea. La asemenea întâmplări, Barbă-Roșie cădea cu dojana tot pe bietul pățit cu: „Na! bine ți-a făcut, negliobule, dacă nu-l lași în pace!“, deși omului nici prin gând nu-i trecuse să-l atingă sau să-l ațâțe. Bercea nu s-a putut împăca nicidecum cu muscalii; sărea la ei când îi vedea trecând pe la poartă, așa că într-o zi, luându-se la harță cu trei soldați, a căzut străpuns cu baionetele. Rănile ce a primit erau așa de adânci, încât toate îngrijirile doctorilor și veterinarilor n-au putut să-i prelungească zilele și și-a dat sfârșitul bietul căne când era încă în floarea vieții: împlinise numai patru ani când a căzut victima invaziunii rusești din 1828.

Costache Cornescu avea pe Moș Martin, un urs mare negru, pe care-l crescuse de mititel cu o îngrijire cu totul părintească. Cornescu adesea povestea cum îi fusese milă de Moș Martin când era pui: l-a văzut orfan, fără tată și fără mamă, căzuți amândoi într-o bătaie la Petroșița sub gloanțele cojeștenilor,

corneștenilor și ghergănenilor. Până la vârsta de doi ani, Martin era blând ca un miel și plăcut; trăia prin casă, se plimba liber de gât cu boierii, cu cocoanele și cu oamenii din curte; noaptea dormea în brațele lui Vintilă; dar mai târziu, începând a da la palme în dreapta și în stânga, în urma câtorva zgârieturi cu unghiile, Cornescu fusese silit să-l izoleze, și de vreo zece ani îl ținea în lanț în fundul curții, legat de un stâlp nalt, în vârful căruia era o roată de car, unde se urca de-și lua tainurile ce i le aducea amicul său Vintilă la orele hotărâte.

Timofei, vizitiul lui Bărzof, luase obicei de îndată ce lăsa pe stăpănu-său la scară de se suia la cărți, el se ducea în fundul curții și se juca cu ursul; se punea la o distanță afară de lungimea lanțului cu care era legat dobotocul și tăbăra cu biciul pe dânsul, și-l bătea, și-l bătea ceasuri întregi. De trei luni, Moș Martin înghițea această umilință, dar pe mormăite; își făcea el planul său de răzbunare, și într-o zi, când începe bătaia biciului, ursul se tot trage încetul cu încetul înapoi, din ce în ce mai aproape de stâlp; cu cât ursul se trăgea, cu atât Timofei înainta, ca să-l poată ajunge să-l bată peste ochi și peste bot; până ce deodată fiara, făcându-și vânt, se repede din toată lungimea lanțului, îl ajunge cu laba, îl trage la dânsul și-l sfășie în bucăți. A strigat bietul băiat cât a putut, dar cine să-l auză tocmai în fundul curții Cornescului, care era cât un bărağan de mare!

Ca să-ți faci o idee de întinderea cuprinsului lui Cornescu, închipuiește-ți că pornești din colțul casei Blaremburg, unde este Ministerul Afacerilor Străine, și mergi pe strada Academiei până în dreptul bisericii Sfântul Nicolae Dintr-o zi, și apoi de acolo o iei în sus pe Strada Ienii până în poartă la Mazar-Pașa și închei pătratul cu două linii paralele, una Stradei Academiei, și cealaltă Stradei Ienii; vei avea astfel cuprinsul curții lui Cornescu, o adevărată moșie: tot spațiul pe care se află astăzi otelurile Ioji, Union, Regal, cu Strada Regală și cu o mulțime de case din fund și din Strada Ienii. Glasul nenorocitului se pierdea în pustietate.

După ce Bărzof a isprăvit talia la cărți și și-a băgat în pungă purcoiul de galbeni care se grămădise dinaintea lui, iese în scară și strigă, strigă pe Timofei în zadar, dar în loc de

Timofei cu trăsura vine Vintilă, sărind într-un picior, zicându-i râzând:

— Au! Dumneata să trăiești, că pe Timofei l-a mâncaaa...t Moș Martin, și nu mai striga degeaba.

A trebuit toată iscusința lui Vintilă și toată încrederea de care se bucura pe lângă urs ca să-i lase din labe cadavrul nenorocitului băiat.

Mai răi și decât ursul erau câinii din curtea Cornescului. Când treceai pe acolo, noaptea mai ales, te pomeneai deodată ocolit din toate părțile; ulucile erau ciur de găurile prin care ieșeau la uliță câinii cu grămada cât simțeau pe un trecător; părăsisse lumea drumul pe acolo. Eu, într-o noapte, am vrut s-o paț cât de bună, căci din nebagare de seamă apucasem pe strada Ienii; am scăpat cu față curată numai mulțumită săbiei sublocotenentului Brătianu; ne-am pus spate în spate, dând în dreapta și în stânga, eu cu bățul, el cu sabia, și numai așa de-abia am putut opera o retragere onorabilă până acasă la mine, unde este astăzi otelul Brofft.

Tot se mai găsesc și acum pe la noi oameni cărora le place să aibă în curte sau în casă câte un dobitoc fioros, un lup, un vultur sau chiar un mândru leu.

Bărzof cu pazărnicul și cu generalul Zaltuchin, președintele cu deplină putere asupra Principatelor, formau o treime tot de o ființă sub firma: „*Ja nevinovat, slujba!*“ sub care se ocroteau toate abuzurile și nedreptățile rusești. Sistemul lor era de a nu asculta niciodată o jăluire, ci d-a apuca cu gura înainte, ca să inspire spaimă, ca jăluitorul să fugă de teamă să nu pață una și mai rea decât pricina pentru care venea să se plângă. Și iată cum procedau. Era poruncă strașnică de la împăratul să nu supere pe sudiți (supuși străini), să nu le puie quartir, să nu le ceară rechizițiuni etc. Banul Brâncoveanu, fiindcă era principe al Sfântului Imperiu Roman, era în idee că trebuie să fie tratat ca un sudit austriac. Într-o zi se pomenește cu Bărzof că-i aduce în quartir pe mareșalul Dibici, care venea să ia comanda oștirilor, înlocuind pe bătrânul mareșal principe Wittgenstein, și scoate pe Brâncoveanu din casele de sus, îngheșuindu-l cu toată familia în câteva beciuri. Atins în mândria sa, Brâncoveanu trimite pe un nepot al lui să esplice generalului

Zaltuchin situațiunea excepțională în care se afla și să-i ceară să fie cruțat. Tânărul sol vorbea franțuzește ca apa și era elocuent; ajuns la palat, începe pe un ton oratoric a expune generalului Zaltuchin scopul pentru care era trimis, după regulile retoricești, cu trope, figuri, gesturi și jocuri de fizionomie; Zaltuchin, în loc de a-l asculta până la sfârșit și a-i răspunde în cestiune, deodată se înfuriază și bate din picior, strigând: „Afară! afară! pașol! ce te strâmbi la mine?“, încât bietul sol a luat-o la fugă speriat, uitând și exord, și narațiune.

Se cutremura lumea când auzea de Zaltuchin. El era vestit în toată Rusia pentru violența și strășnicia sa. Când porunca ceva, nu încăpea vorbă, trebuia să se facă. Dacă cerea cară pentru transporturi trebuincioase pentru oștire și se răspundea că vitele au murit de epizootie, el răspundea: „Ei bine, să se înhame oameni“, și bieții locuitori erau supuși cu biciul cazacilor să ducă carăle înhămându-se în locul boilor. Dacă vreun boier îndrăznește în divan să facă cea mai mică observațiune asupra vreunei măsuri ordonate de dânsul, era îndată surghiunit. Mitropolitul Grigorie, mergând într-o zi la dânsul să-l roage să fie mai îngăduitor cu creștinii, el, în loc de a-i răspunde, chemă îndată pe Bărzof și-i ordonă să-l trimită peste graniță. Peste douăzeci și patru de ore, acel om sfânt era dat afară din eparhia lui și dus surghiun în fundul Rusiei, unde a fost deținut cinci ani.

Aceia însă cari cunoșteau bine pe general Zaltuchin și cari trăiseră cu dânsul în intimitate spuneau că era omul cel mai drept, cel mai cinstit și mai milos, și că ordinele crude ce da le da cu inima sângerândă. Mulți asigurau că adresase împăratului raporturi sfâșietoare asupra stării de jale în care se aflau Principatele, zicând că purtarea Rusiei în Principate merită reprobarea lumii întregi.

Rușii au privilegiul de a fi răi, cruzi și nedrepti și d-a fi totodată oamenii cei mai buni la suflet și cei mai plăcuți; ei pun toate faptele cele neomenoase sub firma: „*Ja nevinovat... slujba!*“ cum zicea calejki-sovetnicul Bărzof, care afară din slujbă era omul cel mai plăcut, sufletul cel mai bun și mai milostiv, omul lui Dumnezeu cum s-ar zice.

Zaltuchin a murit de ciumă, voind să dovedească că boala de care mureau soldații cu miile în curți și pe maidanuri nu

era nici ciună, nici boală lipicioasă. A fost înlocuit cu un om inteligent, plăcut și bine-crescut, cu generalul conte Pavel Kisselef, un camarad al împăratului Alexandru.

Thouvenel, ministrul afacerilor streine al lui Napoleon III, vorbind de contele Kisselef când era ambasador la Paris, zicea: „*Je n'ai pas connu de vieillard plus accessible aux idées grandes et généreuses*“^a. Pe atunci generalul Kisselef era trecut de optzeci și cinci de ani.

Când i-am fost prezentat, la 1862, la un prânz la Ministerul Afacerilor Streine la Paris, a stat mult de vorbă cu mine, întrebându-mă de o mulțime de oameni pe cari îi cunoscuse și din cari mulți trăiau pe atunci, și mi-a zis:

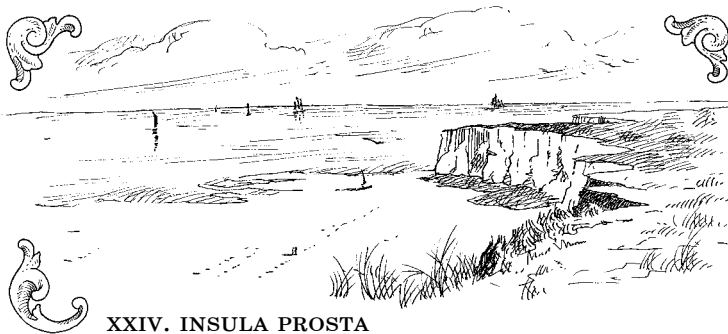
„*Je me rappelle avec bonheur des cinq années que j'ai passé dans votre pays, et tout ce qui lui arrive d'heureux me fait plaisir; je regrette beaucoup que vous n'avez pas su rendre heureuse la partie de la Bassarabie que le Traité de Paris a donné à la Moldavie. Ce pays, que la sollicitude de l'empereur Alexandre et l'empereur Nicolas avait rendu si riche et si prospère, votre administration l'a réduit à la plus complète misère: il arrive tous les jours à Pétersbourg des plaintes et des lamentations de la part des habitants d'Ismail et de Bolgrad*“^b.

Am raportat atunci aceste cuvinte domnitorului Cuza, zicându-i că ele îmi făcuseră mie mare impresiune și că mi se păreau un rău prognostic pentru viitorul Basarabiei.

ION GHICA

^a) „N-am cunoscut bătrân mai deschis către ideile mari și generoase.“ (fr.) ^b) „Îmi aduc aminte cu mare plăcere de cei cinci ani pe care i-am petrecut în țara dumneavoastră, și toate lucrurile bune care i se întâmplă

mă bucură; îmi pare foarte rău că nu ați știut să faceți fericită acea parte a Basarabiei pe care Tratatul de la Paris a dat-o Moldovei. Acel ținut, care, prin grija împăratului Alexandru și a împăratului Nicolae, ajunsese așa de bogat și de prosper, a fost coborât de administrația dumneavoastră în cea mai neagră mizerie; în fiecare zi ajung la Petersburg jalbele și plângerile locuitorilor din Ismail și Bolgrad“ (fr.).

XXIV. INSULA PROSTA

Londra, 30 mai 1885

Scumpe amice,

Citiseam, nu mai țin minte în ce autor, că în gura Atlanticeii, cam printre gradele $50^{\circ}31'$ și 51° nord, 1° și $1^{\circ}59'$ est^a, se află o insulă numită *Prosta*; un mic pământ pe suprafața mării, care seamănă cu o broască țestoasă cu gâtul întins și cu gura căscată, de parc-ar vrea să îmbuce trei vârfuri de stânci de piatră ce ies din apa și care se numesc *Acile*. Întinderea insulei, măsurată în zbor de pasăre, ne spune geograful, este de 60 000 de hectare, cam cât moșia repausatului logofăt Alecu Balș.

Numărul *prostenilor* sau *proștilor*, adică al locuitorilor insulei, se suie cu mic, cu mare la 90 000 de suflete, plugari, marinari, pescari, meseriași și comercianți; iarna însă populațiunea merge până la 150 000 și chiar la 200 000 cu streinii cari merg de petrec acolo lunile cele reci ale anului.

În călătoriile mele trecusem de multe ori pe lângă Prosta, fără să fi avut curiozitatea să o vizitez, ba încă de vreo două ori bastimentul pe care eram a și abordat într-una din schelile ei, având a lua și a lăsa mărfuri și pasageri; dar atunci, fie lene, fie lipsă de timp, n-am pus piciorul afară din corabie. În toamna anului 1884, însă, vaporul *Urania* al Companiei Cunard, pe care mă aflam, abordând într-un port al acelei insule numit *Vacile* și simțindu-mă răcit și prins de friguri, mi-am luat sacul

^a) Coordonatele corespund unui punct din Canalul Mânecii; insula descrisă este un topos fictiv, cadru pentru expunerea ideologiei sociale, politice și economice a lui Ion Ghica pornind de la unele aspecte ale societății britanice din epocă.

și pătura și m-am coborât la otelul „Brațele deschise“ din fața debarcaderului, pe cheu.

Cum am intrat în camera ce mi s-a dat, am cerut un ceai fierbinte cu mult rum, pe care l-am băut pe nerăsuflăte, după ce m-am înfășurat într-o plapomă de flanelă groasă. Când m-am trezit a doua zi, un soare binefăcător umplea camera de lumină și de căldură; simțeam în plămâni un aer curat și plin de viață. Nici vine încordate, nici durere de cap; toate pieriseră ca prin descântec. Pornisem de pe continent pe o zi de toamnă rece, umedă, ploioasă și întunecoasă, și după trei ore de călătorie găseam cea mai frumoasă zi de primăvară, într-o climă ospătoasă și plăcută.

Simțindu-mă bine de tot, m-am coborât în sala de mâncare, am dejunat cu o poftă necunoscută mie de multă vreme, am cerut un servitor de piață și am pornit să vizitez curiozitățile orașului, luând-o în sus pe stradă.

La tot pasul admiram frumusețea caselor și a grădinilor, varietatea de arhitectură de bun-gust și starea de curățenie a stradelor; în tot d-a lungul uliței mă aflam între două grădini d-a dreapta și d-a stânga; casele, nici una ridicată mai sus de două caturi; simțeam bine că aerul și razele soarelui se plimbau liber printr-însele; fațadele cele mai multe erau acoperite, până la streășină, cu plante suitoare: trandafiri, glicină, iederă, pasi-floră, bigonii și iasomii, cari încadrau ferestrele și ușa de la scară de păreau niște tablouri. Zidurile de la uliță dinaintea caselor, numai de trei sau patru palme de la nivelul pavelei, erau înălțate printr-un gard viu tuns pe culme, format de copăcei ghimpoși, măcăcini de tot neamul și glădici, printre cari se ridicau ceva mai sus lauri, oleandri și myrth; între case și zidurile din uliță, grădină cu poteci de nisip roșu, încunjurau partere de gazon insmălțate cu florile cele mai delicate, mai rare și mai frumoase. În fiecare grădină, câte trei și patru copaci mari, cedri de Liban, arocarii, ciparoși...; grădinele despărțite una de alta numai prin gardulețe vii, și la spatele fiecărei case grădină de pomi roditori și de legume. Starea stradelor, admirabilă: pavaj de lemn cubic, brad cătrănit, stropit, măturat și spălat ziua și noaptea; la fiecare zece pași, guri de apă țășni-toare care se urcau cu repeziciune până în vârful cel mai înalt

al caselor; necurăţeniile luate de apă curgeau prin gratii de fier în canalul colector de sub stradă, încât paveaua părea un adevărat parchet de salon; trotuarele, toate de asfalt sau de lespezi de piatră.

Din distanţă în distanţă, linia grădinilor era întreruptă de un şir de magazine, care se ţineau lanţ una de alta, ieşite în faţa stradei: o brutărie, o băcănie, o librărie cu tot felul de cărţi scolare şi de ziare, o măcelărie, o pescărie, o păsărie şi vânătorie de cea mai mare curăţenie, cu mese de marmură, acoperite cu bolovani de gheaţă, ca să nu fie nici stricăciune, nici miros, după aceea o tutungerie, o cârciumă, o cizmărie, o croitorie, o magazie de stofe, o fierărie şi o tâmplărie.

Ajuns la punctul culminant al stradei, ciceronele mi-a propus să vizitez biserica veche, povestindu-mi toate minciunile ce le auzise şi el de la moşi-strămoşi. Mi-a spus cum ctitorul bisericii, vestitul cavaler Zalatar, s-a călugărit de ciudă fiindcă nu se putuse să se ţie în zidurile Ierusalimului, unde intrase de trei ori cu asalt, urmat de cinci tovarăşi ai lui, tot ca dânsul de viteji, şi cum acel cavaler călugăr, acum prefăcut în strigoi, vine din când în când de cere armătură de bătălie nouă de câte ori se schimbă vicarul. Chiar în cea dintâi noapte ce noul prelat petrece în palatul vicariatului, Zalatar îi apare în haine rupte şi soioase şi cere să i se dea armătură nouă. Vicarul nu lipseşte de a-i împlini cererea, îi pune lângă piatra sub care a fost înmormântat o cămaşe de zale, gambiere, brăţare, coif, pavază şi paloş, pe cari cavalerul vine pe nevăzute de şi le ia, şi pleacă, lăsând în loc pe cele vechi sparte şi scofălcite de lovituri de dagă şi de buzdugan. Apoi nu se mai arată iar cu anii, până la numirea altui vicar. Ciceronul meu, profitând de mirarea ce mă cuprindea la povestirea acestui basm, mi-a recomandat cu stăruinţă să nu cumva să închiriez casă fără să-l consult pe dânsul, ca să nu dau şi eu peste vreo stafie sau strigoi, cum au păţit-o mulţi.

— Uite, vezi, îmi zise el, casa cea de colo, un adevărat castel domnesc încunjurat de cea mai frumoasă grădină, îl poţi închiria cu două sute de franci pe lună, mobilat gata; el stă de zece ani închis, căci nimeni nu îndrăzneşte să doarmă acolo;

este jos o cameră în care vine în toate nopțile vechiul călău al baronului și face zgomot, ascuțindu-și satârul, de nu poți dormi.

Eu, văzând ușa de la scara clopotniței deschisă, am apucat pe dânsa în sus și m-am suit până la galeria cea mai înaltă, care este în punctul cel culminant al insulei. De acolo are cineva o vedere din cele mai încântătoare. În port și afară de port, pe marea albastră și încrețită, vezi sute de corăbii mari și mici, cu pânzele albe întinse, bărci de toate mărimile și de toate formele, vapoare de tot felul, care se duc și vin în sus și în jos, lăsând în urmă-le dungii argintii.

De la semicercul portului pornește în sus la deal ca o apă-rătoare o mulțime de strade d-a curmezișul stradelor circulare paralele cu cheiul. În toate părțile vezi câmpia verde presărată cu case, pavilioane și casteluri încunjurate de parcuri și grădini. Mai în depărtare, cât vezi cu ochii, câmpul vesel și bogat străbătut de tot felul de mașini și instrumente: pluguri, grape, tefeluge, secerători, cositoare, fânoase cu câte un cal, cară încărcate cu snopi cât casele de mari, ducând grâul la treierători; pământul tot împărțit în parchete în care vedeai vite cornute, cai și oi tolănite în iarbă; fiecare parchet ocolit cu șanțuri pline cu apă, tarlalele de deosebite mărimi despărțite unele de altele prin garduri vii, și la mijloc casă cu un rând acoperită cu trestie, ocolite cu parter de gazon și flori, la spate curte, și jur împrejur grajduri, șoproane, clăi de snopi de grâu și șire de fân și de paie,

Adresându-mă către servitorul de piață, i-am zis arătându-i unul din acele așezăminte:

— Cunoști pe vreunul din posesorii acelor case? Aș dori să vizitez una dintr-acele ferme.

El îmi răspunse cu mirare:

— Dar ce să vezi acolo, domnule? Aceia sunt niște oameni săraci, niște proști, nu știu să vorbească decât de plug și de creșterea vitelor, n-ai ce vedea la dânșii, aidem mai bine să te duc pe cheu, că de acum încolo începe a veni lumea cea elegantă la plimbare și la băi; uite, s-a și adunat muzica, să vezi doi înotători vestiți, care au pus rămășag să se ducă în mare cale de două kilometri. Avem două fete frumoase care înoată așa de

bine, încât ai zice că sunt chiar naiade; vin de se scaldă în mare în toate zilele.

Cu tot îndemnul iscusitului meu conducător, coborându-mă din clopotniță, am luat-o pe un drum care ducea spre una din acele case de cultivator. Trăgând clopoțelul de la portița grădinii din șosea, a venit o fetiță ca de zece ani, veselă, ușoară, albă, cu ochi mari albaștri și cu părul galben buclat pe spate, îmbrăcată foarte simplu, dar curat, o rază veselă de primăvară. Spuindu-i că doream să vorbesc cu stăpânul aceluia cuprins, ne-a introdus grațios într-o cameră din stânga tindei, salon cu masă de mahon, fotoliuri și scaune de piele, și după cinci minute de așteptare ne aflam în fața proprietarului; un om ca de cincizeci de ani, care mă întrebă cu cea mai mare amenitate despre scopul vizitei noastre; spuindu-i că eram doritori d-a cunoaște cum trăiesc în acea insulă oamenii de la țară, el s-a dus și a scos din dulap o tavă pe care era o sticlă de vin de Porto și câțiva pesmeți, a umplut trei pahare și ne-a salutat de buna noastră venire la casa lui, oferindu-se să ne arate tot ce posedă și să ne dea toate lămuririle ce-i vom cere și va fi în stare să cunoască.

La întrebarea mea dacă făcea plugărie sau creștere de vite, s-a părut mirat și mi-a răspuns:

— Cum aș putea face una fără alta? Cum aș putea lucra pământul dacă nu l-aș îngrășa, și cum l-aș îngrășa dacă n-aș ținea vite? De-aș ținea numai vite, cum le-aș hrăni dacă n-aș cultiva pământ? Ce-aș face cu gunoiul dacă nu l-aș pune pe semănături? Sistemul nostru, al proștilor cultivatori, este de a nu lepăda nimica și d-a nu scoate din cuprinsul nostru, al fiecăruia, decât ceea ce putem duce la târg, adică produse curate și vite bune.

Esprimându-i dorința de a-i vedea vitele, el ne-a dus pe ușa din fundul tindei într-o curte în dosul casei, de unde am intrat într-un grajd cu trei despărțituri, de o curățenie demnă de a figura chiar în Olanda. Acolo îmi zise, arătându-mi o vacă galbenă culcată într-un așternut de paie, o vacă fără coarne, de talie mijlocie, mică la oase, dar grea la carne, cu ugerul cât o baniță de mare, plin de lapte:

— Iată cea mai bună amică a familiei, ea ne dă pe toată ziua zece până la doisprezece litri de lapte, pe care îl împărțim în trei: doi litri pentru cafea, ceai și bucatărie, cinci pentru unt, iar cu ce mai rămâne și cu cât mai luăm de la celealalte vite facem brânză.

— Dar vițelul unde este?

— Vițelul l-am vândut pe șasezeci de franci când era de șase luni. Vaca vine singură la mulș, șade mai mult prin curte, pe lângă casă, se duce foarte rar la pășune; hrana ei nu ne costă mai nimica; mănâncă tot ce rămâne de la ospetele noastre: coji și răsături de legume, făcămituri de pâine; îi plac cu deosebire lăturile de la spălatul farfuriilor și tingirilor; ea este blândă ca un copil, e născută și crescută în grajd la mine; am cumpărat pe mă-sa cu opt sute de franci de la un crescător de vite de aici de la noi, este de un soi foarte căutat chiar și afară din insulă, pe continent, atât pentru bunătatea laptelui, cât și pentru calitatea cărnii.

— Trebuie să fie vacă de Svițera, seamănă cu vacile din cantonul Uri.

— Nu, domnule, este un soi al nostru curat indigen, dobândit de un proprietar de aci prin selecțiuni succesive. Bătrânul Magnus, om foarte bogat, a cheltuit o avere mare tot încercând să introducă fel de fel de soiuri; a adus tauri și vaci din cele mai vestite cirezi din lume; două-trei generații se păstra soiul, da rezultate frumoase, dar apoi, de la a treia generație, începea să degenereze, vitele deveneau osoase, cornorate, ușoare la cântar, slabe de picioare, sărace de lapte; carnea devenea buhavă și fără gust, vitele erau foarte espuse la boalele de gură și de unghii. Fiul lui Magnus a desfăcut toate vitele ce-i rămăsese moștenire și a apucat alt sistem; a cumpărat tauri și vacile cele mai bune și mai frumoase din insulă, soi de țara noastră, și, împerechindu-le cum a știut el, a ajuns încet-încet și din generație în generație a dobândi vite din ce în ce mai bune; astăzi avem a zecea generație, și vitele merg tot îmbunătățindu-se, încât cine le vede nu crede că sunt neam curat autohton. Magnus fiul a făcut o afacere strălucită, pe tot anul vinde patruzeci până la cincizeci de părechi de boi, și-i vinde pe șapte sute și

o mie de franci bucata; a câștigat tot ce pierduse tată-său și a adus și un mare folos agriculturii noastre; vitele de acest soi mănâncă mai puțin decât celealalte, sunt mai păroase, rabdă la frig și la ploaie; nu au trebuință să fie ținute la grajd, șed toată iarna în livezi, iar când le răzbește vântul sau ploaia se duc singure de se adăpostesc sub șură.

Trecând în al doilea compartiment al grajdului, am găsit o iapă mare, frumoasă, fără căpăstru, slobodă în grajd; mînzului ei d-abia i se vedea botul din paie în care sta culcat. Cum ne-a simțit, a sărit voinicește în picioare și a venit la stăpân, cătându-i în buzunar, doar d-o găsi ceva zahăr.

— Asta e o iapă, îmi zise, pe care n-o înham până nu s-o face mînzul de un an; armăsarul ei era de neam; a fost plătit de comuna noastră șase mii de franci. Când s-o face mînzul tretin, sper să iau pe dânsul cel puțin o mie de franci. Mai am încă cinci iepe cu mânzi, care sunt la ham la câmp, la muncă; eu vînd tot anul câte un tretin sau doi. Un cal crescut de mine a câștigat an la alergări un premiu de trei mii de franci.

În mijlocul curții, între grajd și magazii, zăcea în lene un porc mare negru, golaș. Sătulul dobitoc, după mai multe imboldiri cu bastonul, de-abia s-a ridicat; picioarele lui nu se vedeau din paie, pânțele îi da de pământ.

— De vreo două zile a început să mănânce mai puțin, semn că a ajuns la apogeul grăsimii; de acum încolo o să înceapă a slăbi, a-și mânca din grăsime, cum se zice; am fost azi-dimineață de m-am învoit cu măcelarul; o să-l taie mâne și o să-i cântărească toate părțile, una câte una. M-am tocmit să-mi dea la orice cerere a mea din fiecare parte jambon, mușchi, slănină, cârnați, cât or trage la cântar mâne când voi tăia porcul. Măcelarul face o afacere bună, căci el poate să ia pe porc bani chiar îndată, pe când cu mine se răfuiește treptat; căpățâna i-o las câștig pe dasupra.

În fundul curții lucra o treierătoare cu o locomobilă de putere de patru cai, un car tras de două iepe aducea snopi de grâu, și pe câți nu-i prididea mașina să-i bată din car, îi descărca într-o claie rotundă, terminată în vîrf ca un con. Claia era așa de bine îndesată și ticluită, că părea zidită, era pusă pe un pat de

scânduri pe o groapă în care se putea scurge apa în caz de ploaie, așa că grâul putea sta ani întregi nebătut în snopi, netreierat, fără a se teme de a fi răzbit de udătură sau spulberat de vijelie. Carul, după ce descărca snopii, se întorcea iar la urma secerătoarei și, dacă nu găsea destui snopi gata ca să facă o încărcătură, se puneau pe urma cositoarei și încărcă fân. Fânul era dus și aruncat într-o groapă adâncă și, când se făcea grosimea fânului de două sau trei palme, se așezau peste dânsul scânduri, pe care se puneau după aceea bolovani de piatră, bucăți de fier și orice alte greutăți de apăsa fânul. A doua zi, când se strângea alt fân de pe câmp, se ridica patul de scânduri, se arunca fânul cel nou peste cel îndesat, și când se făcea noul strat de alte două-trei palme, iar se puneau peste dânsul patul de scânduri cu greutăți, și tot astfel până se făcea grămada mare de ieșea din groapă afară. Acesta se numește fân *incilat*. Vitele îl mănâncă foarte bine, e mai hrănitor, pentru că păstrează tot mustul, și nici nu mucezește, nici nu miroase.

Am întrebat pe cultivator dacă mașina de bătut era proprietatea sa și cât plătea mașinistului și fochistului, și mi-a răspuns că el nu se încurcă cu astfel de belele, că plătea proprietarului mașinei cu suma de snopi trași prin mașină; că astfel îl ținea un franc costul treieratului unui hectolitru de grâu, pe când pe acei cari au încercat cu mașinele lor îi costă mult mai mult, câte doi și trei franci bătutul unui hectolitru, fără a mai vorbi de necazurile cu mașiniștii și cu reparațiile mașinei.

Într-o liveadă ca de un hectar și jumătate pășteau în liniște vreo douăzeci de oi din cele mai frumoase, cu miei cât și dânsele de mari; ele trăiau acolo fără câni și fără cioban, toată îngrijirea lor erau trei jgheaburi de piatră pline cu apă împrejurul fântânii și, într-un colț al livezii, o șandramă de scânduri reze-mată pe câțiva stâlpi de zidărie; acolo se duceau oile singure de se adăposteau de vreme rea.

— Cum se face, îl mai întrebai, că câmpul este acum pe toamnă de un verde așa de viu și grâul așa de sănătos? Nu am văzut nici un fir de iarbă îngălbenit de secetă sau de ploaie, nici un spic de grâu care să nu fie plin de boabe până în vârful.

Iată răspunsul ce mi-a dat:

— Sunt vreo douăzeci de ani, holdele noastre erau mai în toți anii mai mult sau mai puțin bântuite, mănate și pălite, sau de ploaie multă, sau de secetă; se mănau mai ales de câte ori după ploaie da un soare fierbinte; picăturile de apă rămase pe foi produceau prin razele soarelui efectul lintelor de sticlă cari concentrează razele și ard. Acum aceste inconveniente nu mai există de când am drenat câmpiile. De vreo zece ani încoace, mai că nu găsești în Prosta o palmă de pământ nestrăpuns, d-a lungul și d-a curmezișul, de olane de pământ, prin porii cărora asudă apa dintr-însele; apa din olane se strecoară în pământ, când pământul este uscat de secetă, sau petrece din pământ în olane când plouă prea mult. Drenurile sunt îngropate la o adâncime la care nu le poate ajunge fierul plugului să le spargă; ele comunică la deal și la vale cu șanțurile de irigațiune și dau unele într-altele, formând ca un fel de rețea. Când e secetă, astupăm drumurile la vale, ca să rămâie pline cu apa care le vine din șanțurile de la deal; atunci apa din drumuri, strecurându-se prin porii olanelor, ține reveneală. Dacă, din contra, plouă mult, încât ar sta apa bălta pe câmp, închidem gurile drumurilor din șanțurile de la deal, ș-atunci olanele se golesc, și apa din ploaie, în loc de a sta pe holde, se infiltrează prin porii olanelor și se scurge în șanțurile de la vale.

— Dar aceasta trebuie să fie o cheltuială mare!

— Întâia așezare a drenurilor costă; un hectar nu se poate drena cu mai puțin de cinci sute de franci, dar după aceea întreținerea în bunăstare nu costă decât zece până la doisprezece franci pe an de hectar; dar apoi face, căci producțiunea este asigurată și calitatea produselor devine mai bună, bobul mai mare și mai hrănit.

— Câte hectare ai dumneata, domnule, în cuprinsul dumitale?

— Eu am, domnul meu, patru loturi și un sfert, din care două mi-au rămas moștenire, iar celelalte le-am cumpărat succesiv de la niște vecini.

— Dar ce înțelegi dumneata prin cuvântul lot?

— La noi, un lot de pământ este de patru hectare. O fermă nu poate fi mai mică de un lot. Este dovedit prin experiență că o fermă mai mică de patru hectare, în loc de a da venit, aduce

pagubă, căci nu poate să facă și plugărie și să ție și vite. Agricultorii cari au numai un lot îl împart astfel: o jumătate îl destină pentru casă, grădină, curte, grajd și magazie, iar celealalte trei hectare și jumătate le împart astfel: un hectar și jumătate îl cultivă cu arătura de grâu, cu cartofi, bob, fasole, napi, și două hectare le are pentru vite, pășune și fân.

— Dar acei cari au mai puțin de un lot de patru hectare, cari au numai două hectare, de exemplu, cum fac?

— Aceasta nu se poate, fiindcă lotul este o unime agricolă indivizibilă. Un om poate să aibă mai mult de patru hectare, dar nu poate avea mai puțin; o fermă mai mică de patru hectare este ruinătoare și dă naștere sărăciei.

— Cum? Un om are un lot și lasă trei copii; la împărțeala moștenirii o să le vie la fiecare câte un hectar și o treime.

— Aceasta nu se poate, căci după legea noastră, a prostilor, numai unul din moștenitori ia lotul întreg, fiul cel mai mic, iar ceilalți frați se despăgubesc din cealaltă avere, ei rămân cu drept de creanță asupra acelu care a luat pământul; dacă a rămas, să zicem, trei copii, partea dreaptă a fiecăruia era să fie de un hectar și o a treia parte din hectar, așadar dreptul de creditor al fiecăruia din cei doi frați cari au rămas fără pământ este de o anuitate de 4% pe timp de douăzeci de ani asupra valorii unui hectar și o treime. Dacă fratele cel mic e în vârstă și nu voiește să primească această sarcină, dreptul lui trece la fratele care-l precede imediat la vârstă; în caz de a nu voi nici acesta să primească, dreptul trece atuncea la fratele cel mai mare, și când nici acesta n-ar voi, lotul se pune în vânzare și prețul dobândit se împarte frățește. Dacă sunt frați majori și frați minori, frații majori sau rudele cele mai de aproape numesc un administrator, care exploatează ferma până la venirea minorilor în vârstă.

— Foarte bine; dar cum se face dacă un om lasă mai mult de un lot, însă mai puțin de trei loturi, dacă lasă șapte hectare, de pildă, și a avut trei copii?

— Lucrul este foarte simplu. Fiul cel mai tânăr primește lotul întreg, iar celealalte trei hectare se pun în vânzare și se cumpără de un proprietar care poate dovedi că mai are pământ sau că este învoit cu cineva care-i cedează cel puțin încă un

hectar ca să poată completa un lot întreg sau mai mult; se găsește totdeauna asemenea combinații și asemenea cumpărători. Atunci valoarea acelor trei hectare se împarte între cei doi frați rămași fără pământ, și calculul e ușor. Se ține seamă de partea dreaptă a fiecăruia – acea parte în cazul de față era să fie de $\frac{7}{8}$ de hectar sau de două hectare și o treime – și fiindcă unul a luat patru hectare și ceialalți numai valoarea unui hectar și jumătate, adică cu $\frac{5}{6}$ de hectar mai mult, fiecare din ceialalți frați rămân cu dreptul de rentă de 4% pe an, în timp de douăzeci de ani, pe valoarea $\frac{5}{6}$ de hectar. Dacă s-ar întâmpla să nu se găsească cumpărători pentru acele trei hectare stin-ghere, atunci unul le ia pe câte șapte, și dreptul celorlalți devine de 4% pe valoarea a două hectare și o treime.

Un lot odată format în fermă și dat agriculturii nu mai poate fi știrbit și nu poate fi espropriat decât întreg și numai pentru interesul comun al județului sau al comunei, șosea, drum de fier, canal, salubritate sau estindere de oraș. Când comuna nu are trebuință de lotul întreg, ci numai de o parte, ea găsește totdeauna mijloc de a vinde ceea ce rămâne sau să o alipească la alt pământ, ca să formeze un lot întreg sau o fermă mai mare.

— Bine! dar când un om are numai un lot de pământ și lasă mai mulți copii? Unul ia pământul și se face agricultor, dar ceialalți ce se fac?

— Devin marinari, pescari, neguțători sau meseriași. La noi toți au o meserie, toți știm mână o corabie și să pescuim. Peștele proaspăt și sărat, stacójii și crabii sunt un mare ajutor la hrana locuitorilor și la alimentarea comerțului nostru. Legea asta rurală a noastră începe a fi cam rău văzută de câțeva vreme; unii găsesc că are mari neajunsuri, deși a dat un mare avânt agriculturii noastre. Concurența ce ne fac americanii și indienii cu cerealele și cu vitele lor a scăzut prețurile produselor noastre, și mulți din posesorii fermelor nu pot plăti co-erézilor regulat renta de 4% cu care au rămas datori și sunt siliți să vândă loturile lor.

— Cum se face, domnule, că la o latitudine atât de septentrională ca aceea a acestei insule clima să fie așa de dulce și temperată? S-ar crede că suntem în Italia sau în Grecia. Văd

aici grădini în cari înflorește mirtul și cresc afară din florării arocarii, cedri și rododendri.

— Aceasta provine mai cu seamă din cauza curentului celui mare al Mexicului, a *Golfstrimului*, cum îi zic americanii. Acest curent, sau, mai bine zis, acest fluviu de apă caldă curge prin mijlocul oceanului cum curge o gărlă p-o câmpie. Această gărlă curioasă curge împrejurul insulei noastre. Venind de la S-O, întâlnește insula noastră la punctul numit Nisipa, acolo se rupe în două, o parte apucă pe coasta sudică spre E, cealaltă o ia pe coasta nordică tot spre E, și, după ce linge coastele și o coastă, și alta, se împreună iar, la căpătâiul celalalt, la apus, la Ace, astfel că pământul nostru se află într-o baie de apă încălzită, cum ar fi o florărie ocolită cu olane pline cu apă caldă. Dacă o mai trece o lună, ai să poți vedea de colo, din clopotnița bisericei, un fum alb pe suprafața mării învârtindu-se ca un șarpe; acel fum este aburul cald care se ridică din curent și se condensează în contact cu apa mai rece a oceanului.

— De unde aduceți dumneavoastră sămânța de grâu? Am văzut curgând din treierătoarea dumitale un bob foarte frumos, mărunț, dar potrivit, tare, sticlos și greu; trebuie să tragă cel puțin 61 de livre; seamănă cam cu un grâu care se numește ghircă. Ce neam de grâu este acesta?

— Nu aducem sămânța noastră de nicăieri, este soiul indigen îmbunătățit prin selecțiune, un grâu care acum câțiva ani nu trăgea mai mult de 60 de livre acum mai în toți anii se suie la 65 de livre; sunt proprietari cari au ajuns a dobândi grâu și de 67 de livre. Pentru facerea seminței alegem cea mai bună tarla; tarlaua aceea n-o secerăm în pârghă, lăsăm grăul dintr-însa de se coace bine până e aproape d-a se scutura din spic, atunci îl tăiem și-l trecem prin tarăre până îl aducem la a cincea parte, numai bob ales, care n-a putut trece prin găurile cele mai mari ale tarărului, apoi chiar și boabele acelea tot le mai inspectăm cu ochii, ca nu cumva sa se fi strecurat vreun bob stricat sau pălit. Nu semănăm mai niciodată grăul din anul acela; s-a observat că sămânța este totdeauna mai bună dacă este ceva mai veche. Păzind aceste prescripțiuni, am ajuns a avea din an în an un grâu mai frumos, mai sănătos, mai greu, mai bogat în

gluten și care dă tărâțe mai puține la măcinat; un grâu care nu degenerază. Tot astfel facem și cu celelalte produse. Am dobândit credința că soiurile indigene îmbunătățite sunt cele mai folositoare, pe când cele streine, oricât de bune și de bine cultivate ar fi, după câțiva ani degenerază.

— Aș voi să știu cum îngrășați pământul.

— Aceasta este o cestiune mare în agricultură, căci pământul nostru este foarte sărac; stratul vegetal la noi nu e mai gros de două degete și ne trebuie gunoi mult. Locurile de pășune se îngrășă singure; prin șederea vitelor pe dânsese devin din an în an mai bune, dar îngrășatul arăturilor este mai anevoie; aruncăm pe dânsese tot ce găsim, tot ce ne putem procura: așternuturile de la vite, băligarul, gunoiul și toate necurătenii ce putem aduna; mai aducem și cu carăle noastre ce putem găsi sau cumpăra din orașe. Sunt proprietari cari îngrășă cu guano și cu îngrășăminte artificiale, dar aceasta costă foarte scump.

— Ce industrii aveți în insulă? n-am văzut coșuri de fabrici nici prin oraș, nici pe câmp.

— Mă întrebi ce industrii avem, dar nu v-am spus că avem mai întâi agricultura, apoi pescăria, corăbieria și comerțul? Mai avem și meserii de tot felul, cizmari, croitori, cusătoare, pălărieri, curelari, tâmplari, zugravi, zidari, bucătari etc, dar poate că vrei să zici fabrici de pânză, de postav, de zahăr, de hârtie, fabrici de acelea la cari trebuie mașini mari și complicate, capitaluri de milioane, fabrici cari nu se pot ține decât cu un debit mare, cu o populațiune numeroasă și cu colonii întinse. S-au încercat unii și la aceasta, dar se vede că nu prea le-a venit la socoteală. Cunosc vreo doi-trei capitaliști cari s-au încercat să fabrice țesături de bumbac, de lână și de mătase, dar au păgubit bani mulți și au încetat. Ziua de lucru la noi e prea scumpă, cărbunele trebuie să-l aducem tocmai din Belgia sau din Anglittera, mașinele trebuincioase la asemenea lucrări sunt foarte complicate și scumpe; trebuie să le aducem de afară și sunt anevoie de mînuit; ele au trebuință de meșteri speciali: aceste greutăți și multe altele nu ne permit să ținem la luptă cu țesăturile cari vin din America și de pe Continent.

La prostii noștri s-a încuibat crezul că mâna omului e mașina cea mai perfectă care poate exista și că de la acest instrument făcut de Dumnezeu a izvorât toată civilizațiunea în lume, că din ea a ieșit pictura, sculptura, arhitectura, toate artele, toate meșteșugurile și toate meseriile și chiar literatura. Nu avem fabrici propriu-zise, dar avem, precum v-am spus, meseriași de tot felul. În școalele noastre copiii toți, fete și băieți, trebuie să învețe un meșteșug, să aibă o meserie; băieții se dau la meșteșugul zidăriei, dulgheriei, tâmplăriei, cizmăriei; fetele, la cusături, la confecționare de rochii, la împletituri de tot felul; nu există casă în insula noastră unde să nu găsești două sau trei mașine de cusut și de împletit; aceste mașine, atât de utile, au ajuns cum era odinioară roata de tors, cum era mai dinainte vreme furca. Avem croitorese de femei și modiste, dar nu prea fac treburi, fiindcă la noi nu este femeie care să nu știe să-și facă singură rochiile, cămășile și pălăriile, destul să li se dea stofă și un jurnal de modă; du-te pe cheu, pe seară, și vei vedea toalete din cele mai elegante; femeile noastre sunt așa de bine îmbrăcate ca și la Londra și la Paris, hainele noastre, ale bărbaților, sunt făcute în casă, cumpărăm postav, flanelă, pânză, le croim și le coasem.

— Și cum? nu faceți nici pambrîuri, nici flanelă, nici postav, nici măcar stambă? Sunteți tributari străinilor?

— Nu, domnule, pentru că ne-ar veni mai scump decât le cumpărăm acum. Este de mirat cum negustorii ne pot vinde unele stoffe mai ieftin decât se vând chiar în țările de unde le aduc, și deosebirea aceasta merge uneori până la 25%.

— Remediul este ușor: ca să puteți avea fabrici, opriți mărfurile streine de a intra la voi sau trântiți-le o vamă grea, cu care să-i faceți să nu mai vândă ieftin.

— Dar apoi dacă și ei ar opri vitele și grânele noastre sau le-ar impune cu o dare vamală grea, ce am face? Așa e că ne-ar sărăci cu totul, pe când acum trăim în pace? Noi le vindem produsele noastre pe cât fac și cumpărăm ieftin de la dâștii lucrurile de cari avem trebuință. Dacă, de pildă, am pune o vamă de un franc pe cotul de postav, nu este așa că negustorul care aduce postavul din streinătate ar fi silit să ni-l vândă cotul

cu un franc mai scump decât ni-l vindea mai înainte? Și cine ar plăti francul acela? Nu l-am plăti tot noi, consumatorii? Și în loc să fim bine și curat îmbrăcați, am umbla cu haine vechi și rupte. Așa cum este acum, este mult mai bine; că trimitem lână, unt, brânză și grâne, și ei ne trimit postav, pânză, stambă, mătăsării, ceasornice și porțelane. Liberi sunt să puie dări pe produsele noastre dacă le place să le plătească scump, dar noi e mai bine să căutăm să ne îmbrăcăm cât de ieftin.

— Va să zică vreți să fiți în veci tributari streinului? Nu știți că prin proibițiuni și prin impozite vamale grele țările cele mari și puternice au izbutit să-și creeze industrii naționale?

— Nu, domnule, voim să avem relațiuni de schimb cu dânșii, să le vindem și să cumpărăm de la ei, precum și ei să ne vândă și să cumpere de la noi în plină libertate, fără să fim nici noi tributarii lor, nici ei tributarii noștri. Prostii noștri nu vor să creadă că dările vamale și proibițiunile au creat industria în statele cele mari, ci zic că trebuie să fi fost multe alte împrejurări, precum că transporturile erau înainte vreme grele, pe când nu esistau nici vapoare, nici drumuri de fier, și că aducerea din depărtări, fie pe apă, fie pe uscat, costa mult, apoi mai zic că înlesnirile de mașini, abundența fierului și a cărbunelui și numărul mare al consumatorilor cari se cifrează aci cu patruzeci și cu șasezeci de milioane, ieftinătatea mânei de lucru, ieftinătatea capitalului, coloniile și războaiele prin cari se impuneau tractate de comerț, acestea au contribuit la stabilirea de fabrici mari.

— Mașinile de cari vă serviți le fabricați aici în insulă, sau le aduceți de afară? Aveți mine de fier?

— Noi nu avem fabrici de mașini; piatră de fier avem multă și de foarte bună calitate, dar nu o exploatăm pentru că nu avem cărbuni de pământ; estragerea fierului ne-ar veni foarte scump și n-am ținea piept nici cu englezii, nici cu belgii, în țara cărora sunt localități unde piatra de fier se găsește amestecată cu cărbunele de pământ, încât n-au decăt să le ia cu lopata și să le arunce în cuptor, ca să curgă din el fierul topit ca o gărlă de foc, avantaj care a fost poate una din cauzele cele mai mari ale bogăției acelor țări.

— Dar am băgat de seamă că pentru o exploatare agricolă cum este aceea a dumatiale ai trebuință de un capital însemnat.

— Negreșit, dar avem instituțiuni de credit. La noi un proprietar muncitor și onorabil, care nu este nici bețiv, nici jucător de cărți, găsește totdeauna credit până la suma de 75% a valorii proprietății sale, bani cu 3% dobândă și ½% amortizare. Este destul să mă prezint la banca noastră rurală cu un certificat iscălit de trei proprietari cunoscuți și înscriși în tabela băncii ca să mi se dea hârtii d-ale băncii pe cari le trec drept bani bătuți oriunde. Datoria se stinge în șasezeci de ani; dar nu este exemplul ca un proprietar să nu se exonereze în mai puțin de treizeci de ani, plătind sau o amortizare mai mare, sau dând acțiuni de câte ori nimerește un an bun.

— Dar evrei aveți în insulă?

— Avem destui; noroc numai că de la o vreme s-au mai împușinat; s-au împușinat încă bine, de când legea nu mai permite împliniri de datorii contractate de trântori și de risipitori. După legea noastră actuală, o datorie, ca să poată fi exigibilă, trebuie să se dovedească că împrumutul a avut originea sa în trebi de comerț sau de industrie, într-o afacere reproductivă ori care putea să devie reproductivă, sau că s-a contractat pentru vreo neapărată trebuință de familie, iar nu pentru lux, joc de cărți sau băutură. Datoriile contractate de risipitori, oricare ar fi vârsta lor, nu sunt ținute în seamă de justiție, precum nu sunt ținute în seamă nici cele cu camătă, nici cele făcute pentru joc de cărți sau pe băutură.

— N-am văzut nici o sinagogă în oraș.

— Da' de ce să avem sinagogă dacă nu sunt israeliți? Noi nu avem decât vreo zece-douăzeci de familii cari aparțin cultului mozaic, prea puțini ca să poată zidi și ținea o sinagogă cu pompa necesară. Aceștia au o casă unde se adună de-și împinesc datoriile religioase și un kahal care vine din când în când de le citește. Israeliiții se înmulțesc numai acolo unde pot trăi din spinarea populațiunii indigene, numai unde pot face avere fără a munci, unde pot specula bani cu camătă, cu fraudă, și unde pot exploata patimile și obiceiurile cele rele: jocul, beția și corupțiunea. Aci la noi gheșefturile acestea jidovești li s-au

cam tăiat binișor prin lege; și știi că unde nu este lac nu se prăsesc broaște.

— Dar parcă-mi spuseși adineaorea că aveți destui evrei...

— Credeam că mă întrebi de oameni cari fac afaceri evreiești, evrei prin obiceiuri, prin caracter și apucături; oameni cari speculează banii lor evreiește. Israeliții care au mai rămas sunt mai toți meseriași, lucrători, meșteri sau negustori, oameni producători. Cunosc pe unul care a cumpărat pământ și a devenit bun cultivator; crește niște oi foarte căutate pentru bunătatea lânii; mai cunosc pe un altul care produce cei mai frumoși porci; la el se găesc șuncile cele mai vestite.

— Credeam că evreii consideră porcul ca un animal spurcat.

— Spurcat cât îi vrea, dar când e vorba de câștig, evreul, fie creștin, fie israelit sau mahometan, nu se dă înapoi dinaintea nici unei considerațiuni.

— Drept să spun, am admirat foarte mult starea cea bună a șoselelor voastre; stradele din oraș sunt așa de bine pavate și de curate cum n-am văzut nici în Olanda; mi-am zis că țara asta trebuie să fie foarte bogată, că trebuie să aibă venituri mari de tot.

— În adevăr, dările noastre sunt mari; cei de la țară plătim până la 10% pe an din venitul nostru curat, iar la oraș dările se suie și până la 20%. Apoi mai avem dările pe tutun de 500% și pe băuturi de 200%, Mai înainte vreme mai erau și accisele, dar acum, slavă Domnului, s-au desființat.

— Și cum se percep acele dări pe tutun și pe rachiu? Aveți monopoluri sau regie?

— Nici monopol, nici regie. Oricine voiește să vândă tutun sau rachiu este dator să se înscrie mai întâi la o autoritate comunală urbană, și primăria aceea îl pune sub privegherea și controlul unuia din inspectorii săi, pe care traficantul este dator să-l înștiințeze de câte ori voiește să se bage marfa în prăvălie. Acela vine îndată de deschide marfa, desparte calitățile de tutun, țigări și țigarete, fiecare în șase părți, iar spirtoasele numai în trei; una din acele părți se dă negustorului pentru a o pune în vânzare, iar celealalte se închid într-o magazie separată, cu cheia și sigiliul inspectorului, și nu se liberează

traficantului spre vânzare decât atunci când plătește integral valoarea lor în bani. Pachetele poartă toate marca inspectorului și o etichetă care indică calitatea și prețul. Contravențiunile sunt pedepsite cu amenzi grele. Veniturile acestea, bine administrate și întrebuințate cu chibzuință și economie, ajung pentru plata impiegaților, a siguranței publice și a drumurilor. Cât despre căile ferate, ele sunt ale companiilor: statul nu are la ele nici un amestec altul decât de a aproba regulamentele de exploatare și de a priveghea la buna stare a lucrărilor din punctul de vedere al siguranței călătorilor. Inspectorii și inginerii statului cari fac acest serviciu sunt plătiți de companii. La noi serviciile publice se fac bine și cu esactitate, pentru că aici domnește la toți ideea că orice impieगत, fie de orice rang, mare sau mic, șef sau subaltern, este servitorul publicului, iar nu stăpân.

— Spune-mi, mă rog, dumneata ești cooperativ?

— Ce vrei să zici, că nu te înțeleg; cuvântul acesta l-am auzit de multe ori, dar nu prea știu bine ce însemnează; văd că se întrebuințează la fel de fel de lucruri.

— Deși nu înțelegi, nu face nimic, zi înainte! Pe câți n-am auzit eu vorbind și scriind despre lucruri de cari n-au habar și nu le înțeleg, și aceasta nu oprește ca lumea să-i asculte cu gura căscată și să-i admire. Mi-aduc aminte, sunt câțiva ani, pe când ocupam un post important într-o cancelarie, șeful meu, un om *omnibus*, bun la toate, era așa de ocupat cu trebile cele mari ale țării, încât era silit să alerge toată ziua de colo până colo și să-mi lase mie grija afacerilor celor neînsemnate, așa că într-o zi, fiind chemat să decid asupra unui proiect de șosea, am pus pe raportul ce mi se prezenta apostilul următor:

„Domnul inginer este invitat să continue traseul înainte până la Obor, ca să se completeze o linie de *circumvalațiune* împrejurul orașului, spre a nu mai fi silite carăle încărcate cu proviziuni să treacă prin oraș și să împiedece circulațiunea pe strade“.

Cuvântul *circumvalațiune*, care nu fusese întrebuințat până atunci în cancelarie, a plăcut așa de mult impiegaților, încât nu mai puteam scăpa de dânsul; îl întâlneam în toate sdélcile, în toate otnoșeniile, în toate pisanile; nu era ordin, circulară

sau raport care să nu conție de două și de trei ori cuvântul *circumvalațiune*. Era vorba de o șosea linie dreaptă între două sate, găseam cuvântul *circumvalațiune*! Era vorba de o șosea peste un deal sau peste o vale, *circumvalațiune*! Era să se facă undeva un pod, un podeț, un debleu, un rambleu sau o împietritire? Era *circumvalațiune*! Dacă îmi permiteam uneori să întreb pe redactori ce înțelegeau prin acel cuvânt, îmi răspundea: *circumvalațiune*! încât, ca să scap de acel cuvânt, am fost silit să dau ordin, oprind întrebunțarea lui.

— În adevăr, sunt oameni cari vorbesc ore întregi fără a ști ce spun, și merg înainte, nu le pasă. Învățătorii de școală, la noi, au de sistem de a nu permite copiilor să vorbească fără a ști ce spun, și-i esercitează a se esprima curat și limpede, când au câte ceva de zis, ca să poată fi înțeleși la vorbă. Eu, dragul meu domn, nu știu cum se petrec lucrurile la cooperativă, știu numai că este o băcănie mare, foarte mare în oraș, la Vacile, deasupra căreia stă scris cu litere mari de aur:

„*Cooperative Store*“,

adică magazin sau depozit cooperativ, dar nu știu ce o fi înțelegând ei cu acele cuvinte, însă dacă ești doritor să afli am eu un văr impiegat acolo, un fel de contabil sau de secretar; el trebuie să știe; îți pot da o scrisoare cătră dânsul.

După două zile mă prezentam la d. Peter, impiegat la cooperativa din Vacile, cu o scrisoare de recomandație din partea bunului agricultor Paul, și iată rezumatul celor ce am putut afla de la dânsul.

— Ai observat, domnule, sunt sigur, îmi zise îndatoritorul Peter, că orice este lucrat de om, orice product, cum se zice, cizmă, haină, ceasornic, orișice, este rezultatul combinării a două puteri distinse una de alta: a *capitalului* și a *muncei*.

Una dintr-aceste două puteri, *capitalul*, purcede obicinuit de la meșter, de la patron sau stăpân, pe când cealaltă putere, *munca*, procede de la lucrător, muncitor sau impiegat, calfă, ucenic. Și iată cum se petrece treaba:

Un meșter care are ceva parale, cu alte cuvinte un *capital*, închiriază un local, cumpără mașinile, uneltele și materialul

trebuincios meseriei sale, iar cu simbrie sau cu plată zilnică pune câțiva lucrători, calfe sau ucenici de-i muncesc, și obiectele dobândite prin lucrarea acelora devin proprietatea jupânului sau meșterului. El le vinde în profitul său, și cu banii dobândiți din vânzare își scoate cheltuielile făcute pentru chirie, unelte și plata lucrătorilor; iar ce-i mai rămâne, dacă rămâne, este beneficiul sau câștigul său.

În cazul acesta, oricât ar câștiga meșterul patron, precum și oricât ar păgubi, nu privește deloc pe lucrători, ei și-au avut plata lor regulată.

Dar când lucrătorii participă și ei la beneficiul realizat, când treaba este înjghebată așa că, deosebit de salariu, munca să aibă și ea parte în câștigurile ce patronul a putut realiza, aceasta se numește *cooperațiune*, adică *cointeresarea muncii în capital*, combinarea sau contopirea interesului capitalului cu interesul muncii.

De la credința că, în mai multe cazuri, patronul, adică capitalul, realizează prea mari beneficii în comparațiune cu plata ce se dă lucrătorilor, s-a născut ideea de a face ca și lucrătorii să aibă o parte în beneficiile realizate de capital, fie acel capital format de patron, de acționari sau de însași asociațiunea muncitorilor. Asociațiunea capitalului cu munca, într-un cuvânt, combinarea acestor două puteri, s-a numit *cooperațiune*, adică conlucrare sau contopire a interesului muncii cu interesul capitalului.

Cooperațiunea se poate face prin asociațiunea patronului cu lucrătorii sau prin asociațiunea numai a lucrătorilor între dânșii, ei fiind și conducătorii afacerii.

Dacă la înființarea unei băcănii, de exemplu, banii necesari pentru cumpărarea zahărului, cafelei, măslinelor, pentru plata chiriei localului și toate celealalte cheltuieli s-ar aduce de către băieții din prăvălie, de oameni care lucrează acolo, încât băcănia să fie proprietatea lor, o asemenea întreprindere se numește *asociațiune cooperativă*.

Dacă câțiva lucrători tâmplari s-ar asocia și ar forma un capital cu care să închirieze casă, să cumpere mașini, unelte și materialul necesar, lemne, scânduri, fierărie, astfel ca stabili-

mentul să fie al lucrătorilor chiar, aceasta s-ar numi *asociațiune cooperativă*.

Dacă capitalul s-ar forma de un patron sau de o societate de acționari cu învoirea ca lucrătorii, deosebit de salariul lor zilnic, să aibă și o parte oarecare în beneficiile realizate, ar fi aceasta tot o *asociațiune cooperativă*.

Asociațiunile cooperative se pot deosebi în două categorii: în *cooperative de distribuțiune* și *cooperative de producțiune*. Scopul celor dintâi este de a petrece produse, de a le plasa, de a le vinde, pe când a celorlalte, a cooperativelor de producere, este de a produce, de a face, de a fabrica.

În Engiltera, în Franța și în Germania există astăzi o mulțime de aceste asociațiuni, dar acele cari au reușit mai bine sunt acele formate pentru plasare; se poate zice că nouă părți din societățile cooperative existente au drept țel plasarea. Încercările făcute de a se aplica sistema la producțiune n-au fost totdeauna norocite; foarte puține au reușit; și lucrul se înțelege de la sine: fabricarea este expusă la o mulțime de împrejurări și de fluctuațiuni. O fabrică sau un atelier ajuns în stare de o mare estindere, de o mare producere anevoie își poate restrânge operațiunile când vin împrejurări grele: scădere de prețuri, criză de bani sau o concurență neașteptată; adesea o mică invențiune răstoarnă și ruinează fabrici mari și vechi și afundă în mizerie mii de lucrători. Pe când o asociațiune pentru plasare își poate modera și chiar opri operațiunile sale mai lesne, nu are decât să nu își reînnoiască aprovizionările.

Fabricile sunt adesea obligate a continua lucrarea lor și a vinde în pagubă, ca să-și poată păstra clienții cu speranța că în curând vor veni vremi mai bune, sau să grămădească în magaziiile lor product peste product, sporind capitalul închis, alternativă care una și alta duce adesea la ruină și la catastrofă.

Ceea ce englezii numesc *cooperative stores* (depozite sau magazine cooperative) sunt niște prăvălii mari, înființate sau prin acțiuni, sau prin asociațiunea clienților deveniți chiar ei acționarii întreprinderii. În cazul cel din urmă ei și numai ei, asociații clienți, beneficiază de câștigurile realizate, iar servitorii stabilimentului, secretarii-contabili, casierii și impiegații

de deosebite categorii nu au nici o parte la câștig, sunt niște simbriași, și nimic mai mult. Este bine să vă dau aci o mică idee despre cum au luat naștere acele societăți, căci ele astăzi au ajuns la o mare dezvoltare.

Cam pe la 1844, lucrătorii dintr-o fabrică de flanele de la Rochdale, douăzeci și opt la număr, văzând că băcanul de la care cumpărau cu mărunțișul zahărul, cafeaua și ceaiul le da obiecte de calitate proastă și chiar falsificate, pe când la băcănia care vindea cu ridicata (*en gros*) aceleași obiecte erau și de calitate mai bună, și mai ieftine, s-au învoit între dânșii, puind fiecare câte o mică sumă la mijloc, cu cari bani s-a făcut o aprovizionare de la băcănia *en gros*, din care aprovizionare apoi lua fiecare cât îi trebuia, plătind ceea ce lua cu bani gata, tot pe prețurile cu cari cumpăra mai înainte acele obiecte de la băcanul detailant. Cu banii ce se adunau de la acele cumpărături se reînnoia proviziunea când se isprăvea. Astfel aveau zahărul, ceaiul și cafeaua de calitate mult mai bună și mai spornică. Nici prin gând nu le trecuse că aveau să tragă vreun alt folos decât acela al calității, când la încheierea socotelilor s-au pomenit pe neașteptate că se realizase un beneficiu însemnat, pentru că obiectele, fiind de calitate bună și curată, erau mai spornice, și ei își îndeșteulau trebuințele cu o cantitate mai mică, și fiind și mai ieftine, rămănea în casă deosebirea prețurilor cumpărărilor, încât lucrătorii asociați, în sistema aceasta, găsisse un plasament producător și sigur pentru economiile ce făceau pe nesimțite.

După zece ani de existență, asociațiunea flanelarilor de la Rochdale devenise vestită și atrăsese o mulțime de lucrători. Numărul asociaților se suise la 10 894, și capitalul adunat ajunsese să fie de 322 500 franci. Atunci depozitul cooperativ nu se mai mărginea numai la d-ale băcăniei, ci se aproviziona cu carne, pâne, haine și încălțăminte tot pe baza principiului inițial. Asociații cumpărau cu același preț ca de la prăvăliile de mărunțiș (detailanți), dar dobândeau calități mai bune; capitalul asociațiunii sporea pe toată ziua, și sporea așa de repede, că la 1856 înființase din beneficii mori cu vapor pentru măcinatul făinei trebuitoare la fabricarea pânei consumată de

asociații săi, casa în care era *storul* central, cu zidirea căreia se cheltuisese 350 000 franci, era proprietatea asociaților, și înființase optsprezece sucursale, din cari una este și asta a noastră de aici. Beneficiul realizat era de 814 425 franci, de la care se da asociaților un venit fix de 5% pe an; iar escedentul se adăuga pe tot anul la capital. Vânzarea făcută în acel an a fost de 6865 675 fr.

La 1882, capitalul social ajunsese să fie de 7 881 075 franci, din care parte s-a băgat în cumpărare de acțiuni de drumuri-de-fier și parte în ipoteci pe case zidite pentru lucrătorii asociați, așa că mai mulți din ei au putut deveni proprietari pe casele în cari locuiau, cumpărându-le de la societățile de construcțiuni cu plăți în anuități.

Astăzi Englitera are 782 de storuri cooperative al căror debit se suie la 346 712 450 fr. pe an. Unul dintr-aceste *storuri*, *Army and Navy*, înființat prin asociațiunea ofițerilor de mare și de uscat pentru a se aproviziona cu obiectele trebuitoare lor, are un local cel puțin de trei ori cât magazinele Luvrului din Paris. Acolo se găsește orice ar căuta cineva: pâne, carne, pește, păsări, vânat, unt, poame, legume, bucate gata, îmbrăcăminte, arme, trăsuri, cai, mobile, cuțitărie, argintărie, porțelane, diamanturi, ceasornice, cărți, hârtie, într-un cuvânt, orice ai căuta, și, dacă bazarul nu are obiectele cerute, ți le procură.

Storul Whiteley, care poartă numirea de *Universal Provider* (furnizor universal), este poate cel mai mare *store* din lume. El aparține unei societăți de acționari. La acel *store* se pot aproviziona nu numai acționarii, dar și oricine, tot pe sistema de bani gata. Nu cunosc lucru în lume care să nu se găsească la *Whiteley*. Este destul să amintesc că la un incendiu, anul trecut, care a distrus o aripă a aceluși stabiliment, au fost siliți să se lase să arză mai multe fiare sălbatice și veninoase, lei, tigri și șerpi veninoși, care se găseau acolo de vânzare.

La acest *store* obiectele se vând mai ieftin decât la prăvăliile particulare, căci aci nu este cestiunea de a se forma un capital păstrat asociaților, ci de a le da un dividend bun. Pe acest principiu sunt formate și magazinele cele mari din Paris: *Le Louvre*, *Le printemps*, *Le petit St. Thomas* etc.

Unele asociațiuni de lucrători au adoptat la *storurile* lor principiul de a cumpăra obiectele mai ieftin în loc de a se forma un capital cu diferența prețurilor. Aceasta însă este a se depărta de la principiul inițial prin care se formează asociațiilor muncitori un capital, bani albi pentru zile negre, cum se zice, principiu salutar și umanitar, care asigură existența săracului când vine boală, batrânețe, neputință sau vreo nenorocire.

Binele ce au produs *storurile* cooperative este imens; unele au putut consacra până la 21% din beneficii la dezvoltarea educațiunii și învățăturii copiilor lucrătorilor în științe și arte industriale.

Prosperitatea *storurilor* din Englitera a fost așa de mare, încât au înființat fabrici pentru a produce chiar ele multe din obiectele trebuincioase debitului lor; *storurile* posedă corăbii mari cu vapor ale lor, cu cari aduc de peste mări obiectele cu cari se aprovizionează; au cumpărat moșii (ferme) în cari cultivă cerealele, legumele și poamele de cari au trebuință, cresc vite și pasări cari le procură laptele, ouăle, untul și carnea cu care aprovizionează magaziile lor; au înființat bănci pentru daraverile lor de bani, daraveri cari s-au suit în anii din urmă la suma de 300 000 000 franci (trei sute de milioane). Unul singur dintr-aceste *storuri*, acela al lânarilor (*wholesale*), a avut afaceri de bani de peste nouăzeci și cinci de milioane (95 000 000 fr.). Societatea aceasta a lânarilor a ajuns la o mare perfecțiune de fabricare; astăzi produce numai pentru *storuri*, aprovizionează cu fabricatele sale 622 de *storuri*.

Căutând bine, tot secretul prosperității *storurilor* este principiul de a nu vinde decât pe bani gata, de a nu face nimă-nui credit.

Vânzarea pe datorie este o sistemă fatală, folositoare ovreilor; cumpărarea pe datorie este ruina consumatorului, este cămăta deghizată care îmbogățește pe ovrei, este leagănul beției, al jafului, al corupțiunii și al crimelor. Legea care a pus capăt vânzării băuturilor pe datorie a făcut un mare bine: patima beției a scăzut, moralitatea publică a câștigat sută la sută și crimele s-au împuținat.

Un alt serviciu mare adus lucrătorilor de către societățile cooperative înființate de dâșii este formarea și dezvoltarea

societăților de construcțiuni de case pentru locuințele muncitorilor: *building societies*, cari s-au fondat și ele tot pe principiul cooperativ și în conexiune cu dânsurile. Scopul acestor societăți este de a procura lucrătorilor locuințe comode, curate și de a-i pune în pozițiune chiar de a deveni proprietari pe acele case.

Precum am spus mai sus, *storurile* cooperative, în loc de a da societărilor parte din beneficiile ce trec peste fixul de 5% sau de a întrebuița acel excedent la scăderea prețului obiectelor ce cumpără clienții asociați, acel excedent s-a consacrat la formarea de societăți de construcțiune, astfel că lucrătorii asociați pot avea locuințe bune și igienice, aerate și bine drenate, aprovizionate cu apă în abundență și cu gaz. Precum își procură de la *storuri* obiecte de consumațiune de calitate bună, tot astfel își pot procura locuințe comode și sănătoase.

Scopul societăților de construcțiuni fondate din câștigurile realizate de *storurile* cooperative este de a pune pe lucrători în stare de a satisface una din trebuințele cele mai neapărate ale omului: locuința.

Cu partea de beneficiu ce-i revine de la *storul* cooperativ și cu ce mai pune doparte, un lucrător econom și diligent poate foarte bine cumpăra sau zidi casă, plătind cu amortizare banii avansați de societățile de construcțiuni, ipoteca pe acea casă servind de garanție până la răfuirea datoriei. Sunt acum peste 71 000 de lucrători membri ai societăților de construcție. Acele societăți proced astfel:

O *building society* cumpără un loc întins, pe care însemnează stradele, face pe sub ele canalele trebuincioase, pune olanele pentru ducerea apei și a gazului, hotărește locurile pe cari se pot zidi case, lăsând din distanță în distanță spațiuri slobode, ca să nu fie prea grămădite; drenajul și ventilațiunea se fac în cele mai bune condițiuni igienice. Locurile destinate zidirilor sunt despărțite fiecare în trei: grădină, curte și casă. Casa între curte și grădină, grădina în față, strada și curtea la spate; curțile a două case sunt despărțite una de alta printr-un mic zid.

Casa se zidește sau de chiar lucrătorul asociat, cu banii ce i se avansează succesiv de societatea de construcțiune, sau i se zidește de societatea de construcțiune, rămâind ipotecată la acea societate până la răfuire. Anuitățile se plătesc din

beneficiile capitalului cooperativ și din economiile lunare sau săptămânale ce pot realiza muncitorii. Casele sunt mai toate pe același plan de distribuire.

Societățile cooperative de producțiune, deși nu au dat rezultate așa de satisfăcătoare ca cele pentru plasare, nu trebuie însă să se creadă că ideea este sterilă și că trebuie părăsită, cu atât mai mult că unele au reușit foarte bine.

În Paris s-au făcut mai multe încercări de producțiuni cooperative, dintre cari vreo patruzeci tot există și astăzi, deși toate nu sunt într-o stare de invidiat. În timpul revoluțiunii de la 1848 s-a făcut în Paris încercarea d-a se încuraja asemenea stabilimente cu avansuri de bani din casa statului, de a se înființa ceea ce s-a numit „*des ateliers nationaux*“. Existența lor însă a fost efemeră. Poate că momentul chiar nu era bine nemerit, într-un timp când spiritele erau cuprinse de preocupățiuni politice.

Una din societățile cooperative care a avut un succes deplin, fără concursul statului, este societatea lucrătorilor claviriști, înființată la 1849. Patrusprezece inși au pus câte 50 franci fiecare și au înființat un atelier. Acea societate a prosperat așa de bine, încât astăzi fabrica și uneltele, a căror valoare este de 275 000 franci, a devenit proprietatea limpede a acelor lucrători asociați. Ei iau și lucrători cari lucrează cu ziua, fără de a fi asociați. Altele însă, deși au început foarte bine și au mers tot prosperând până la un timp, mai la urmă însă au fost silite de împrejurări sau să se dizolve, sau să se abată de la principiul primordial al cooperativelor. Voi cita aci exemplul societății bumbăcarilor din Suffolk.

La anul 1855 câțiva lucrători bumbăcari, asociindu-se prin formarea unui mic capital, au închiriat o sală, au cumpărat câteva războaie de țesut și au început a lucra pe contul lor. La început lucrul mergea bine de tot; industria bumbacului era p-atunci în floarea ei, și asociații, încurajați de succesul întreprinderii, au dat atelierului lor cu încetul o întindere din ce în ce mai mare; au înființat chiar un atelier de tors; capitalul lor, din beneficii, ajunsese la 125 000 franci. Sistema adoptată deci era simplă și bună: un beneficiu de 25% era luat pe tot anul de

la capital, iar ce mai prisosea se făcea în două, și o parte se împărțea asociațiilor ca supradividend, iar cealaltă se împărțea lucrătorilor cari lucrau cu plată, cu ziua, peste salariul ce li se cuvenea, ceea ce făcea că acei lucrători, primind afară de salariu și o plată potrivită cu munca și cu silința lor, dezvoltau și zel mare, și activitate la lucrare, încât beneficiul mergea crescând răpede; și fabrica mergea așa de bine, încât pe la 1860 au putut zidi o fabrică mare, cu care au cheltuit 1 250 000 franci, și se pregătea să mai zidească și o alta. Dar de-abia se mutase în zidirea cea nouă, când deodată izbucnește războiul civil în Statele Unite ale Americii; atunci fumul încetează de-a mai ieși pe coșurile fabricelor de bumbac. Manchester devenise în câteva luni un oraș mort. Industria bumbacului se cufundase într-o criză fără esemplu în istoria industriei. Lucrătorii asociați din Lancaster au luptat cu curaj și energie, însă, deși au urmat încă și după ce mai multe fabrici particulare stinsese focurile mașinelor, dar tot în sfârșit au fost și dânsii constrânși de necesitate să înceteze.

Nu încape îndoială că sistema cooperativă se poate aplica mai bine la distribuire decât la producțiune, fiindcă, precum am mai spus-o, aceste din urmă își pot modera și restrânge operațiunile mai lesne și mai repede decât celelalte, mai ales ca au o clientelă fixă, pe când celelalte, ca să subziste, trebuie să producă neîncetat sau să suspendeze. Cu toate acestea, nu încape îndoială că asociațiunea muncii cu capitalul la producțiune este un principiu salutar, care, bine aplicat, poate da în multe cazuri rezultate foarte bune. Sistema aceasta o credem aplicabilă mai ales în agricultură, și voi cita exemplul fermelor din Suffolk ale domnului Gurdon.

Acest proprietar, având în comitat mai multe ferme (moșii), s-a hotărât să puie pe una dintr-însele în tovărășie cu câțiva lucrători de pământ. Și iată cum a procedat. A evaluat arenda fermei drept 150 de livre (3 750 fr.) pe an; deosebit de aceastăarendă a mai pus în tovărășie un capital necesar pentru o plată zilnică, modestă la lucrători și pentru cumpărare de unelte și de semințe. Întreprinderea aceasta cu unsprezece tovarăși, lucrători agricoli, fiecare cu o parte deopotrivă, a avut un deplin

succes. În puțini ani s-au plătit toate avansurile făcute, încât instrumentele și mașinile au devenit proprietatea acelor 11 lucrători.

Gurdon, încurajat de succesul dobândit nu numai în privința îmbunătățirii stării muncitorilor de pământ, a aplicat această sistemă la cele mai multe din fermele sale, și sistema Gurdon a meritat un nume special. Unii din economiști l-au desemnat sub denumirea de *colectivism*.

Ceea ce-mi spunea amabilul Peter despre reposatul Gurdon mi-a adus aminte învoiala făcută de un bun și regretat amic al meu, de Grigorie Filipescu, la moșia sa Filipești-Gropăriile, din județul Brăila, unde țăranii foști clăcași au devenit arendașii moșiei, întovărășiți între dânșii sub o bună direcțiune, cu un comitet dirigent ales dintre dânșii; plătesc și au plătit regulat totdeauna prin anticipație câștigurile; au sporit arenda cu 10 și 20% la fiecare termen de 5 ani și urmează așa de mai mult de cincisprezece ani, încât putem zice că experiența este făcută, căci a rezistat într-acest interval la ani de recoltă slabă, la ani de prețuri scăzute și la ani de necăutare de produse. Aceștia sunt poate țăranii plugari cei mai înstăriți din toată România.

Asociațiunea între locuitorii țăranii împroprietăriți prin legea de la 1864 ar avea avantajul de a face să dispară neajunsurile culturii celei mici; cincizeci sau o sută de mici proprietăți, având câte trei, patru și șase hectare, de le-ar pune în tovărășie, ar face o fermă de 300 sau de 400 hectare, care ar da un folos mai mare decât părțile exploatate în deosebi. Un alt bine ce ar rezulta din acele asociațiuni ar fi că s-ar stimula amorul propriu al fiecăruia la lucru, s-ar scutura apatia izolării și s-ar învinge ignoranța prin luminele aduse de fiecare asociat.

În Germania, ca încurajare și dezvoltare a agriculturii, s-au întrebuițat băncile cooperative după sistema imaginată de Schulze Delitsch.

Este învederat că o colectivitate de lucrători inspiră totdeauna mai multă încredere decât un individ izolat, oricât de mare ar fi aptitudinea, aplicarea și moralitatea lui. Solidaritatea între oamenii cari au interes comun este garanția cea

mai bună ce se poate oferi unei instituțiuni de credit, căci, răspunderea fiind colectivă, membrii asociați se priveghează, se încurajează unul pe altul și se întrec la muncă.

Principiul stabilit de Delitsch este de a se face credit de băncile agricole numai adevăraților muncitori de pământ și numai după o minuțioasă cercetare asupra purtării și capacității muncitorului și a condițiunii de a deveni acționarul băncii. Pe aceste principii, în anul 1865 existau în Germania 961 de asemenea asociațiuni, din cari 498 numărau 170 000 de asociați; sumele avansate de dânsese se suiau la 250 000 000 franci. Numărul ajunsese la 1877 a fi de 1 827. Suma banilor împrumutați era de 500 000 000 franci și daraverile erau de 2 750 000 000 franci, treceau adică peste 2½ miliarde.

Aceste asociațiuni au dat agriculturii din Germania un foarte mare avânt.

Pe când Peter începuse a-mi explica mecanismul băncilor agricole și-mi vorbea de socialismul creștin al lui Taaffe, de tendința lui d-a interesa pe cei cari au mult la soarta celor cari nu au, îmi descria organizațiunea industriilor mici în cooperății cum o introdusese Belcredi în Austria; tocmai vorbeam de ideile socialiste ale lui Lassalle și ale lui Karl Marx și de organizațiunea Internaționalei, când auzim o gălăgie mare în uliță. Doi inși cam iuți la fire, după mai multe cuvinte proaste zise unul altuia, ajunsese la pumni și la păruială și se formase în jurul lor un cerc mare de gură-cască. Ceea ce m-a mirat mai mult a fost să văd atitudinea impasibilă a doi-trei sergenți de oraș, cari stau și ei și se uitau cu curioșii dimpreună, fără să se amestece și să ia măsuri ca să puie capăt acelei gălcevi sau să ia pe luptători să-i ducă la poliție, ca să-i învețe minte de a se mai certa. Exprimând această mirare a mea, Peter îmi răspunde:

— Dar de ce să se amestece dacă nimeni nu le cere nici intervențiune, nici asistență? Ți-am mai spus că la noi oamenii autorității sunt servitori, iar nu stăpâni; aci nu este vreo crimă comisă, pare a fi un simplu delict, și dacă cineva se simte năpăstuit, nu are decât să reclame și să ceară să i se facă dreptate. Sergenții au alergat acolo tocmai ca să fie la dispozițiunea acelu sau acelor cari ar reclama serviciile lor și ca să împrăștie

pe curioși, în caz când s-ar grămădi așa încât să împiedice circulațiunea.

— Dar unde ar putea reclama și cine ar judeca gâlceava?

— S-ar judeca la primărie de trei din cetățeni cari își fac acolo rândul cu săptămâna tocmai pentru a cerceta asemenea cazuri; iar de ar fi crimă, s-ar trimite pricina domnului Justiției ca s-o dea judecătorului de instrucție, care, dacă o poate califica crimă, să o trimită procurorului ca să susție acuzațiunea înaintea juriului. Acești trei funcționari sunt aleși dintre doctorii în drept cei mai considerați și sunt retribuiți. Acei aleși sunt obligați, vrând-nevrând, să primească aceste funcțiuni cel puțin pe un an.

— Dar afacerile civile cum se judecă? câte tribunale și câte curți aveți, de câți judecători se compune fiecare instanță și cine îi numește?

— Avem justiție, dar nu avem tribunale și curți propriu-zise. La noi, când un om crede că este năpăstuit, trebuie să-și dobândească dreptul ce i se cuvine. Acel care bănuiește că i s-a făcut o nedreptate sau că i s-a răpit un drept și voiește să se judece nu are decât să se adreseze la judecători și să-l ceară.

— La care judecători? Căci îmi ziceai că nu aveți nici curți, nici tribunale propriu-zise; la care judecători să se adreseze? Cine sunt ei și cine îi numește?

— Cum? cine îi numește? Cine numește pe medici, pe ingineri, pe arhitecți? Îi numește facultatea de drept, dând titlul de licențiat sau de doctor acelor cari au făcut studii și au dobândit cunoștințele necesare pentru a studia o pricină și a o judeca conform legilor existente. Precum facultatea de medicină numește pe medici, dându-le o diplomă prin care li se recunoaște că au destule cunoștințe pentru a căuta un bolnav și a-i prescrie ce trebuie să facă ca să-și redobândească sănătatea; asemenea, oricine a dobândit diploma de licențiat sau de doctor de la o facultate de drept recunoscută are dreptul de a conduce o pricină ca avocat, ca judecător, procuror sau judecător de instrucție. Oricine este licențiat sau doctor în drept poate să judece, precum oricine este doctor în medicină poate căuta și vindeca bolnavii cari se adresează la dânsul.

— Să ne lămurim bine, mă rog; să ne închipuim că am o moșie, că vecinul mă calcă și că mi-a luat, fără să aibă drept, o bucată de pământ pe care voiesc să o iau înapoi și să fiu despăgubit de pierderile ce mi s-au pricinuit. Cum fac și la cine mă adresez?

— Lucrul este simplu. Cum face acel care suferă de o boală? El sau cunoaște un medic, sau află din zvon că X... este un bun medic, expert mai ales în boala de care suferă; se duce la un medic în care crede că poate să aibă confiența și speranța că-l va vindeca. Se duce la dânsul, îi espune cazul, durerile și suferințele ce simte; acesta îl cercetează și caută a-l tămădui, dacă poate. Se adresează la mai mulți dacă voiește și se caută cu ei individual sau colectiv, cu medicul curent sau cu consultanți. Întocmai astfel faci și dumneata în cazul de care îmi vorbești. Te adresezi la un judecător, adică la un licențiat sau doctor în drept, la doi sau la mai mulți, dacă voiești: la oamenii în cari ai confiență; le espui pricina, le arăți actele pe care te întemeiezi, și ei sunt datori să te lumineze și să te sfătuiască să nu cauți pricină dacă cred că nu ai dreptate; iar dacă îți spun că ei cred că ești în dreptul tău, atunci însărcinezi pe unul, doi sau trei, pe câți vrei, cu conducerea și judecata pricinei, le faci procură în regulă, după formele prescrise de lege. Și iată ce faci cu ei:

Printr-o petițiune adresată domnului Justiției îi faci cunoscut că doamna A... cere cutare lucru de la domnul B... și că-l cheamă în judecată, având rânduiți judecători pe domnii X... Y... Z... Domnul Justiției este obligat să comunice acea petiție domnului B..., invitându-l ca până la data ce se fixează de domnul Justiției să aibă a-i face cunoscut pe judecătorul sau pe judecătoria săi; totodată determină și ziua înfățișării pricinei.

Judecătorii astfel numiți de părți se adună cu trei zile înaintea înfățișării în camera destinată lor la primărie și acolo numesc un judecător complimentar pentru cazul de divergență de opiniuni. Și dacă judecătorii numiți de părți nu se pot învoi asupra alegerii judecătorului complimentar, el se numește prin sorți, scoțându-se un bilet dintr-o urnă în care se află numele tuturor doctorilor în drept.

Fiecare parte poate să aibă unul sau mai mulți judecători, dar nu pot avea decât un egal număr de voturi la fiecă hotărâre, deși numărul judecătorilor unuia poate fi diferit de al celuilalt.

În ziua înfățișării, pricina este espusă de părți sau de asistenții lor și se poate lua cuvântul cel mult de trei ori pentru fiecare; după aceea, părțile se retrag și judecătorii intră în deliberare față și cu judecătorul complementar, care nu poate lua cuvântul în deliberare, dar care votează împreună cu ceilalți judecători numiți de părți. Sentința astfel dată trebuie să fie motivată și bazată pe lege.

— Dar dacă se dă o sentință greșită, căci, cu toată știința lor, oameni sunt și pot greși, judecata aceea să rămâie fără remediu?

— De ce fără remediu? îmi răspunse Peter. Partea care s-ar crede năpăstuită nu are decât să apeleze la alți judecători, tot dupe procedarea ce am arătat mai sus, și, dacă judecata a fost greșită, sentința dată se poate reforma în apel.

Deosebit de aceasta, orice judecată se poate supune cercetării unei adunări de doisprezece doctori în drept în etate trecută de 45 de ani și care practică profesiunea de judecător de cel puțin zece ani. Acești învățați se pronunță asupra interpretării și aplicării legii și asupra respectului procedurii.

— După sistema aceasta oricine voiește să trăiască din banii statului nu are decât să se ducă la școala de drept să dobândească diploma de licențiat, și-apoi trăiește toată viața lui din budget.

— Nicidecum, domnule; judecătorii, precum nici medicii, nu se plătesc de stat, ci se plătesc de acei cari au trebuință de serviciile lor. Sunt judecători mulțime fără pricini, precum sunt și medici și avocați fără clientelă. Acei cari sunt învățați și experimentați, cari se bucură de stimă și de considerație sunt căutați, chemați și câștigă bani mulți. Acei cari nu se bucură de un nume bun sunt lăsați după ușe, cum se zice. Precum bolnavii nu se duc la medicii cari nu au nume bun, asemenea nici împricinații nu se duc la judecători proști. Precum la medicii cari și-au făcut o reputațiune specială pentru unele boale aleargă mai cu preferință bolnavii cari pătinesc de acele boale,

asemenea aleargă și la judecătorii cari și-au făcut un nume în cestiunile ce voiesc a le încredința. Avem aici vreo trei-patru judecători vestiți în cestiunile de delimitare; ei sunt chemați de clienți mai totdeauna când au câte un proces de delimitare. Avem alți patru-cinci, celebriți în cestiuni de moștenire, cari ei sunt chemați a judeca mai toate aceste litigiuri; sunt alții speciali în afaceri comerciale și de contabilitate etc.

Judecătorii cari sunt plătiți regulat cu luna sunt doi de justiție, doi judecători de instrucțiune și doi procurori ce avem la cele două circumscripțiuni judiciare. Ei sunt plătiți din taxele ce se percep asupra timbrelor obligatorie ce se pun pe deosebitele acte. Serviciile lor sunt puțin retribuite, fiindcă judecățile s-au împuținat de când s-a introdus această sistemă. Nu este drept ca cetățenii cari nu au pricini de judecată și cari trăiesc o viață pacinică să plătească pentru acei cari au daraveri între dânșii pe cari nu le pot rezolva altfel decât supuinđu-le judecății.

— Cu modul acesta săracii sunt privați de justiție, fiindcă ei nu pot plăti judecătorii.

— Nicidecum nu există acest inconvenient, căci primăriile, precum plătesc medicii pentru căutarea bolnavilor săraci, tot asemenea plătesc judecători obligați a împăca pe acei cari se înfățișează cu un act de paupertate.

Amicul meu, întinzându-se la vorbă, îmi spune că de câtva timp se făcea o propagandă foarte activă printre muncitorii din fabrici și din ateliere, de către unii oameni veniți de peste mări, din Svițera, din Franța și din Germania, și că lumea era îngrijată, căci cestiunea era arzătoare. Era vorba de starea cea tristă a muncitorului care nu are un capital acumulat și trebuie să muncească ca să poată trăi; era vorba de omul sănătos, vrednic și activ care dacă o zi nu găsește de lucru, nu are ce mânca.

— În țările cele mai înaintate în civilizațiune, îmi zicea el, acolo mai ales unde orașele au luat o întindere fără măsură, populațiunea proletară, atrasă de speranța unui câștig mai mare decât la țară, se grămădește cu prisos, așa că o mulțime de muncitori bat la ușile meșterilor și fabricanților, cerând să le dea de lucru ca să poată căpăta cu ce să-și ție viața dintr-o zi până într-alta, și nimeni nu le deschide. Magaziile pline până

în pod cu produse, care așteaptă cu anii până să fie cerute, țin banii închiși și [nu] mai lasă ca să se întoarcă ca să înceapă alt rând de operațiuni; astfel lucrarea se împiedică și pune pe fabricanți în neputință de a ocupa pe toți câți cer de lucru, încât o mulțime de muncitori nu au uneori altă perspectivă decât a se culca nemâncați și a muri de foame.

Numărul nenorociților cari nu găsesc de lucru și al acelor a căror remunerare nu este îndestulătoare crește din zi în zi și a adus o stare care merită atențiunea și solitudinea cugetătorilor și oamenilor de stat. Numai în orașul Londrei numărul acelor cari au trebuință de existență și cărora le vin în ajutor parohiile cu legea săracilor (*poor law*), trece de 150 000, deosebit de cei susținuți de nenumărate societăți de caritate; cu toate acestea, nu este dimineață să nu se găsească în parcuri și pe strade oameni morți, pe cari medicul legal îi declară de *starvation* (mort de foame), precum ar zice mort de holeră sau de apoplexie.

În *casele de lucru* (*work-house*), stabilimente cari se deschid acelor cari nu au unde petrece noaptea, de li se dă acolo o saltea și o bucătică de pâne cu condițiunea de a plăti acea ospitalitate a doua zi în muncă, nu se găsește a li se da alta de făcut decât de a sparge pietre pentru macadamul stradelor; deși printre dânșii sunt unii lucrători, meșteri de frunte, cari ar putea produce obiecte de preț.

Cerșetoria este oprită de lege, dar la tot pasul te împiedici de mâni care-ți ofer flori, jucărioare, chibrituri, cerșetori de cari nu poți scăpa decât dând un gologan, nu ca să le iei marfa, dar ca să poți trece înainte. Nu te poți arăta la o fereastă fără să nu înceapă să-ți urle un minavét sau o primadonă de doi-trei anișori, nu ca să-ți facă plăcere, dar ca să-ți rănească urechile și să-i dai să tacă. Nu poți chema o birjă fără ca doi-trei flăcăi să nu-ți sară în ajutor, fără a fi trebuință, dar ca să-ți întinză mâinile la plată.

Presa a relevat, acum în urmă, pentru Londra și pentru Berlin, niște fapte atât de hidoase și de dureroase, că se îngrozește mintea omenească, fapte cari nu pot avea originea lor

decât în mizeria cea mai desperată; „*la faim est un mauvais conseiller*“^a.

Răul provine, zic unii, din cauză că producțiunea a devenit prea mare și întrece trebuințele consumațiunii. Este adevărat că unele obiecte, precum sunt cele mai multe obiecte de lux și de artă, trăsurile, bijuteria, stofele bogate și altele, nu pot găsi cumpărători decât numai în clasele avute, puțin numeroase; dar nu este mai puțin adevărat că partea cea mare a populațiilor nu-și poate procura nici hrană îndestulătoare, nici îmbrăcăminte potrivită cu cerințele anotimpurilor, nici locuințe comode și sănătoase; cu atât mai puțin le rămâne un prisos pentru obiecte scumpe de podoabă ca să poată duce o viață potrivită cu starea de civilizațiune în care ne-au adus știința, artele și meșteșugurile.

Partea cea mare a poporului consumă puțin nu pentru că nu are trebuințe, dar pentru că n-are ce da în schimb, nu are cu ce cumpăra. Este o vorbă a românului: „Postește robul lui Dumnezeu pentru că nu are ce mânca“.

Cine poate să zică că zdrențurosul și desculțul nu s-ar îmbrăca mai curat și mai elegant dacă ar avea puțință să-și cumpere haine și încălțăminte mai bune și mai îndestulătoare; că, în loc de a tremura iarna în haine de vară, nu și-ar cumpăra palton sau blană; că nu i-ar fi mai bine să locuiască în casă de zid curată și mobilată, în loc de a sta ghemuit în bordei sau colibă, fără așternut și fără scaun; că i-ar plăcea să-l ploaie din tavan și să-l fluiere vântul din toate părțile și că n-ar fi mulțumit să mănânce în toate zilele o bucată bună de carne cu pâne în loc de mămăligă în zeamă de știr.

Decât a susținea că producțiunea întrece trebuințele, ar fi mai exact a zice că marea majoritate a populațiunii nu are mijloace de a-și procura cele de trebuință, că numărul acelor cari pot consuma este prea mărginit și că mulțimea este săracă.

Starea muncitorului astăzi este lăsată la voia întâmplării. Nu este sigur să poată căpăta totdeauna, prin muncă, ce să mănânce mâne, încât muncitorului conștiincios nu-i rămâne

^a) Foamea este sfetnic rău (fr.).

uneori decât să se lase să moară de foame el și copiii lui, iar celui slab de înger să-l ispitească viciul, corupțiunea și crima.

Studiul acestor rele a dat naștere la o mulțime de teorii și de sisteme. A espune aci ideile deosebiților economiști, moralști și socialiști ar fi și lung de spus, și afară din cadrul ce mi-am tras. Voi încerca însă a espune pe cât voi putea mai scurt teoriile cari ating direct sau indirect starea muncitorului plugar și interesele agriculturii în general.

În vechime, ca și astăzi, statele cele puternice au căutat să-și aproprieze pământuri întinse în țări depărtate, unde să-și poate devărsa escedentul populațiunii și să-și creeze, printre neamurile barbare și sălbatică, consumatori pentru produsele naționale. Luptele pentru Algeria, pentru Tonquin, Congo, Asia Centrală, Insulele Caroline au fost urmările ideii coloniale. Fiecare stat caută să ocupe pe fața pământului o întindere cât s-ar putea mai mare, și s-a creat o sistemă completă.

Coloniile, deși au fost și sunt un mijloc puternic de îmbogățire pentru patria-mumă și răspândesc civilizațiunea europeană în țările barbare, dar nimic nu dovedește că ele să fi adus vreo ușurare muncitorilor.

Engltera, deși a prins o mare parte a globului, colonizând într-un mod sistematic și inteligent, procurând produselor sale consumatori cu milioanele și cu sutele de milioane, îmbogățind pe mulți din supușii săi așa cum nu s-a mai pomenit și astfel sporind bogăția sa națională, dar n-a adus nici o ușurare mizeriei muncitorilor, din contra, mizeria lor a mers tot crescând; s-ar zice că cu cât se ridică mai mult nivelul bogăției unora, cu atât crește și sărăcia mulțimii: ban la ban trage.

Nu este o jumătate de secol de când California era o țară săracă și San-Francisco un sat mic, unde locuitorii duceau toți o viață modestă, dar îndestulată. Astăzi California este una din țările cele mai bogate din lume și San-Francisco un oraș strălucit, înzestrat cu tot luxul, cu toate înlesnirile și perfecțiunile ce știința și arta inginerească a putut născoci; dar deodată cu bogăția s-a introdus și mizeria.

Un mijloc de îmbogățire națională a cărui popularitate merge crescând de câțiva vreme, deși a fost blamat și condamnat până ieri de toți părinții științei economice și sociale, este

sistema vamală, punerea de dări grele pe produse și obiectele venite din streinătate, ca să nu poată concura cu cele indigene. Ceea ce se numea protecționism astăzi s-a intitulat *încurajarea industriei naționale*. Este susținut cu multă persistență de mulți liberali, deși deasupra porții secolului în care am intrat acum optzeci și cinci de ani stă libertatea, chemând la dânsa pe cei mârniți și scârbiți, căci numai de la dânsa puteau să aștepte mântuire și mângăiere. Adevăratul liberalism este de a asigura fiecăruia, fără distincțiune de naștere și de pozițiune socială, libertatea cugetării, a cuvântului și a acțiunii, libertatea acțiunii individuale, căci acestea sunt puterile cele adevărate ale societății și ale vieții.

Franța, al cărei sânge generos a curs mai mult de o jumătate de secol pentru apărarea libertăților, s-a făcut astăzi campionul protecționismului; l-a adoptat ca baza regimului său economic și social, regim care o va duce încetul cu încetul d-a-ndăratele la corporații și stărostii, la o feudalitate burghezească.

Pentru încurajarea agriculturii, care la dânsa, ca pretutindeni, se află în suferință, n-a putut chibzui alt mijloc de mângăiere și de ajutor decât a lovi grânele streine cu o dare de trei franci de fiecare hectolitru, ceea ce echivalează cu un impozit de o centimă și jumătate pe kilogramul de pâne, impozit analog cu acel din Italia asupra măcinișului, care a ridicat atâtea nemulțumiri și blesteme, până ce tânguirile săracilor l-au făcut să înceteze.

Pentru grâul românesc în special, deosebit de cei trei franci, a mai adăogat încă o dare de 50% pe valoare, astfel că o kilă de 400 de óca de grâu românesc, al cărui preț ar fi, să zicem, 100 fr., ar plăti mai întâi 50 fr., aproape 8 franci de hectolitru, și după aceea alți 3 franci darea generală, adică 11 fr. de hectolitru; încât, dacă o nevoie ar duce pe francezi să mănânce pâne de grâu românesc, ei ar plăti un impozit de cel puțin 10 centime pe kilogram de pâne; asupra cui ar apăsa mai greu această dare dacă nu asupra muncitorului, care el mănâncă mai multă pâne decât bogatul?

În Englitera mai toate sistemele puse înainte pentru a putea ajunge la îmbunătățirea stării muncitorilor sunt bazate pe asociațiunea liberă a capitalului cu munca. Am arătat rezultatele

norocite ce a produs această sistemă în agricultură, asociațiunea proprietarului cu muncitorii plugari, unul aducând în tovărășie pământul și instrumentele agricole, iar celalalt munca lui, brațele. Nu numai că așa se face o cultură mai bună, fiecare muncitor fiind direct interesat ca pământul să fie cât se poate de bine lucrat, ca productul să fie mai abundent și de calitate mai bună, căci câștigul este pentru toți, dar ceva mai mult: moralul și demnitatea muncitorului se ridică în contact cu proprietarul, care este un om de o educațiune și o învățătură mai înaltă. Acolo unde s-a introdus această sistemă viciul băuturii a scăzut în mod simțitor.

O idee care de câțva timp găsește răsunset chiar și în Engli-tera este aceea a *naționalizării pământului*.

Karl Marx a susținut că ar fi un mare câștig pentru stat dacă și-ar apropria pământul, plătindu-se proprietarilor actuali o rentă fixă, un număr de ani mărginiți.

Din două una, răspund acei cari combat această sistemă: sau că în rentă, deosebit de venitul anual al pământului, ar fi cuprinsă și o sumă pentru amortizare cu care să se poată compune până la finitul termenului valoarea pământului, și atunci nu este nici un câștig pentru stat, sau că în acea rentă nu s-ar cuprinde decât venitul anual, și atunci nu ar fi răscumpărare, ci o adevărată spoliațiune. Așa ar fi câștig, și câștig mare pentru stat; dar ce se face cu dreptatea? Și chiar așa, adaogă ei, să zicem pentru un moment, ca să trecem peste toate considerațiunile de morală și de justiție, și că statul a devenit proprietarul pământului, se naște întrebarea: ce ar putea face cu dânsul decât a-l închiria la muncitori pe termene lungi sau scurte, pe 5, pe 10 sau pe 99 de ani, cu rentă în bani sau în natură, cu rentă fixă sau proporționată cu producțiunea? Apoi o asemenea sistemă a fost și este în practică în mai multe țări; rezultatele ce dă sunt cunoscute și judecate. Este ceea ce se practică în mai multe părți ale Asiei, și chiar în Turcia europeană, unde mai tot pământul, afară de puține escepțiuni de pământ *mulkin* (proprietate), este sau al stabilimentelor pioase, *vakuf*, sau al sultanului, *miri*, cultivatorul fiind un simplu locatar sau arendaș care plătește o rentă anuală, în unele

localități în bani, în altele în natură, cam 10% din productul dobândit. Cu toate acestea, muncitorul agricol din Turcia nu poate fi citat ca un model de prosperitate.

S-a zis poate că turcii n-au știut să organizeze și să administreze cum ar fi fost bine, dar avem un alt exemplu, acela al Indiilor, unde nu se zice că englezului i-a lipsit spiritul și geniul organizator. Și acolo pământul este al statului sau naționalizat; cultivatorul, în loc de a plăti arenda sau renta la un particular, o dă statului sub numire de impozit fonciar, impozit care produce 550 000 000 franci pe an, cam jumătatea venitului Imperiului Indian și, cu toată buna organizațiune, nici acolo nu se poate susține că starea agricultorului ar fi mai fericită decât în țările unde există proprietatea individuală.

Cu toate acestea, naționalizarea pământului are mulți adepți nu numai în Irlanda și Scoția, dar și în Marea Britanie. Însă nici cei mai înfocați partizani, nici Wallace în scrierea sa *Land-naturalisation*, nici Henry-George în *Progress and Poverty*, n-au mers până a pretinde că s-ar putea lua pământul altfel decât plătindu-se proprietarului valoarea cea adevărată, care valoare, după apretierile lui Rolland Giffon, ar fi pentru Englitera de 50 000 000 000 franci (cincizeci miliarde de franci sau două miliarde de pfunți sterling), iar venitul de 1 650 000 000 franci (un miliard șase sute cincizeci de milioane de franci sau șasezeci și șase de milioane de pfunți sterling), pe venit de 3½%.

Deși aceste sume sunt colosale și nepomenite, dar să zicem că plata ar fi posibilă și că pământul Engliterii ar deveni deodată al statului. Cum s-ar regula închirierea anuală, cum s-ar face repartițiunea fiecărui muncitor? Prin concurență, sau prin bună tocmeală? Prin concurență, muncitorului nu i-ar rămânea nimica, pentru că lupta între mușterii ar urca în unele cazuri prețul până a trece peste ceea ce cultivatorul poate scoate din cultura aceluia pământ. Prin tocmeli libere ar fi a se da pământuri de aceeași calitate la unii mai scump și la alții mai ieftin, de unde ar urma tot felul de bănuieli și de acuzări drepte și nedrepte. Dar când nu s-ar dobândi prețurile cerute, a cui ar fi vina și a cui paguba?

Argumentul cel mai puternic al partizanilor naționalizării pământului este creșterea sau suirea naturală și progresivă a prețului pământului, acea supravaloare de care ei zic că nu este cu drept să profite proprietarul și că se cuvine societății întregi. Acest argument a părut așa de serios, încât a făcut pe unul din cei mai mari economiști ai veacului, pe învățatul și ilustrul profesor de la Oxford John Stuart Mill, să susție că statul este în drept să-și aproprieze acea creștere a valorii pe care a numit-o el *unearned increment* (spor necăștigat), care nu provine nici din muncă, nici din iscusința proprietarului, ci numai din mersul natural al progresului social.

Dar atunci consecința logică a acestui argument ar fi ca și statul, la rândul său, să fie dator a despăgubi pe proprietar când s-ar întâmpla ca prin forța împrejurărilor valoarea pământului să scază în loc de a crește, ceea ce se întâmplă de când în America, în Indii, în Australia s-au dat culturile cerealelor câmpii întinse și virgine. Acolo traiul fiind mai lesnicios, și munca este mai ieftină și produsul mai abundent; aceasta a adus în Europa o scădere însemnată în prețurile produselor și, prin urmare, o deprețiere a valorii pământului, deprețiere care în Franța a ajuns la 33% și merge tot înainte, încât este temere că va ajunge în puțin la 50%.

În fața acestei crize, mulți agricultori și-au pierdut cumpătul și, în loc de a se lupta cu nevoia și a căuta să facă o cultură mai perfecționată, în loc de a transforma unele câmpii de arătură în islazuri și livezi, ca să dea o mai mare dezvoltare creșterii de vite, s-au lăsat descurajării, părăsesc fermele, lasă câmpii nelucrate, fug de la țară și aleargă la orașe cu speranța d-a găsi acolo un salariu mai bun, și nu fac decât să adauge la mizeria meseriașilor, scăzând prețul muncii prin concurența lor. Populațiunea orașelor merge tot crescând, pe când cea de la țară scade, și munca agricolă devine din zi în zi mai dificilă cu cât raportul între întinderea pământului și numărul brațelor scade.

În România acest raport este de 16 hectare de agricultor, din cari 9 hectare pământ cultivabil. Fiecare lăcomindu-se a cuprinde cu plugul, cu sapa cât poate mai mult loc, pe care nu-l

poate lucra cum trebuie, pământul se ostenește hrănind buruieni și pai, și producțiunea merge scăzând. Sunt acum douăzeci și cinci de ani, cultivatorii români contau producțiunea medie în grâu de 18 hectolitre pe hectar (1 ½ kilă de 400 de óca pe pogon); astăzi producțiunea medie nu e mai mult de 10 hectolitri pe hectar (14 sau 16 banițe de pogon), ceea ce nu este nici a patra parte din cât produce hectarul în țările unde cultura este înaintată și unde plugăria merge înjugată cu creșterea de vite și se ajută cu îngrășări, drenajuri și irigațiuni. La noi, dacă vom escepta vreo două-trei județe din Moldova, agricultura nu se poate zice că a ieșit încă din starea primitivă. Îi luăm puținul ce putem fără a-i da nimica.

Carrey compară pământul cu o bancă care nu împrumută pe cel ce hrănește decât cu condițiunea de a-i plăti datoria; și cu cât îi plătește mai bine și mai regulat, cu atât îl împrumută mai mult, dar când datornicul nu-i înapoiază regulat ceea ce s-a împrumutat creditul scade, împrumuturile se micșorează, până îl dă afară din casă.

Din toate industriile, agricultura cere mai multă cunoștință și știință, cunoștință de fizică, de chimie, de geologie, de meteorologie, fiziologie vegetală și animală, de știința electricității și o cunoștință adâncă a obiceiurilor și a vieții plantelor și a animalelor; cu toate acestea, educațiunea și instrucțiunea agriculturului este mai necăutată decât a târgovețului; țăranul plugar este mai expus la pagube de lăcuste, de grindină, de înecuri și de foc fără despăgubire. Și când comparăm modestele mașini de cari se servă agricultura cu mulțimea și cu colosalele corăbii și vapoare cari sunt la serviciul comerțului și cu mașinile complicate și ingenioase de cari se servă industria manufacturală, să nu ne mai întrebăm de ce agricultura a rămas înapoi de celealalte două ramuri surori, nici de unde provine criza. O cauză însemnată a crizei a fost și este ruperea echilibrului ce exista mai înainte între mijloacele de cari dispuneau deopotrivă câteșitrele ramuri ale producțiunii bogăției naționale, care echilibru de la o vreme a încetat d-a mai exista.

De la începutul veacului și mai vârtos în a doua jumătate a sa, instituțiunile de credit s-au înmulțit, au luat o dezvoltare

care le-a permis să puie capitaluri mari, mijloace puternice în serviciul comerțului și fabricațiunilor, înlesniri de cari agricultura nu s-a putut folosi. Băncile de scont și de circulațiune, casele de credit de tot felul, societățile anonime și în comandită au putut procura comerțului și industriei bani cu 4, cu 3 și cu 2%, pe când agricultura nu s-a putut ajuta decât cu ipotecă, cu casele de credit fonciar cu 5 și cu 6½%, rate cari întrec venitul ce poate da pământul. Chiar în patria creditului, în bogata Engliteră, agricultorul trebuie să dea cel puțin 7% ca să-și procure bani, pe când comerțul și industria găsește cu 2 și uneori cu 1%, dar cu 3% oricând.

Un fabricant sau un comerciant este destul să fie ceva, ceva cunoscut în piață de om activ și onorabil și să aibă cu ce să întâmpine micile cheltuieli ale unei instalațiuni, pentru ca prin emitere de bilete la ordin și prin polițe să-și poată deschide credite de zeci și de douăzeci de ori mai mari decât capitalul ce posedă. Cu un capital de 10 000 lei își poate procura bani și marfă pentru 100 000 și 200 000 lei cu 4% și cu 3%, pe când agricultorul care ar avea un pământ de aceeași valoare de 10 000 lei nu și-ar putea procura decât un credit de 5 000 lei, plătind 6 și 6½% pe an; natura operațiunilor agricole nu permite a se angaja, ca fabricantul și ca comerciantul, a plăti în termene scurte. Și nu numai că agricultura nu se poate servi de nouele și numeroasele instituțiuni de credit cari există astăzi, dar multe fonduri cari mai înainte serveau ipotecile s-au mutat și au trecut în serviciul industriei și comerțului, unde probabilitățile de câștiguri sunt mai mari.

Într-adevăr, în repartițiunea nedreaptă a puterilor lucrătoare există învederat o mare lacună, o lipsă de echilibru în defavoarea industriei agricole, a industriei care merită mai multă sollicitudine și îngrijire. Domnul Frédéric Fleury a căutat să facă să dispară acea nedreptate prin adoptarea unei sisteme de credit care, de s-ar realiza, ar aduce mari și însemnate servicii agriculturii.

Ideea domnului Fleury este de a mobiliza o parte a proprietății fonciare; el propune ca proprietarul să fie autorizat să emită bilete ipotecare pentru o sumă echivalentă cu a patra

parte a valorii proprietății sale, bilete platnice la o scadență determinată, la 5 sau la 10 ani; acele bilete garantate de state să fie autorizate să circule libere ca biletele Băncii Franței, statul percepând $2\frac{1}{2}\%$ pentru autorizarea și garanția sa.

Aceste bilete, zice domnul Frédéric Fleury, ar fi mai sigure decât biletele Băncii Franței, cari nu sunt asigurate decât pe o valoare reală de o treime, valoare care și aceea poate să dispară; aurul din pivnițele băncii se poate fura sau jăfui, sau valoarea lui poate să scadă prin descoperirea unei mine abondante de aur, pe când garanția biletelor ipotecare ar fi de 12 ori mai mare. Garanția biletelor Băncii Franței este pe o valoare de 3 ori mai mică, pe când biletele ipotecare ar fi garantate pe o valoare de patru ori mai mare, valoare care nu se poate nici fura, nici jăfui.

În toți timpii vechi și moderni s-au ivit idei de reforme sociale, unii reformatori mergând cu gândul până la răsturnarea completă a societății actuale și la edificarea de sisteme ieșite din imaginațiunea lor și așezate pe alte baze și pe alte principii. Astfel a fost de exemplu societatea saint-simoniană, fourrieristă cu phalansterele, și altele, cari au apărut lucrând pe față în Franța, îndată după revoluțiunea de la 1830, sisteme cari nu țineau seamă nici de familie, nici de proprietate, nici măcar de religie, utopii cari nu puteau să aibă o viață lungă și care au dispărut lăsând numai un suvenir istoric.

Revoluțiunea de la 1848 a scos la lumină ideea Atelierelor Naționale, care s-au stabilit domnește în Palatul Luxemburg, sub direcțiunea lui Louis Blanc. Ideea nu era nouă, căci se întemeia pe principiul asociațiunei muncii cu capitalul, idee aplicată în multe cazuri cu succes în Englitera, cu deosebirea numai că acolo erau asociațiuni libere formate prin inițiativa muncitorilor cari aduceau în asociațiune și munca, și capitalul lor, pe când în atelierelor naționale din Paris muncitorii aduceau în asociațiune numai munca, iar capitalul era pus de guvern, de la stat, un capital pentru care muncitorul francez nu putea să aibă acea iubire și durere de inimă ce avea muncitorul englez pentru capitalul adus de dânsul, fruct al muncii sale anterioare, al silinței, al economiei și al privațiunilor, capital pentru care

avea grija să se păstreze și să sporească. Aci puțin îi păsa uvrierului francez dacă se periclita sau se pierdea un capital care nu era al lui. Și de unde în Anglittera sistemul asociațiilor cooperative au dat rezultate bune, în Franța rezultatul atelierelor naționale a fost descurajator.

Focarul ideilor socialiste era în Germania, de unde au ieșit o mulțime de sisteme de asociațiuni, având toate de scop organizarea muncii. Nomenclatura chiar ar fi lungă. Voi cita însă pe unii din reformatori și organizatori.

Schulze Delitsch, care era de școala engleză, vedea mântuirea muncitorilor numai în ajutorul lor mutual, în înființarea de ateliere prin asociațiunea muncii cu capitalul adus de muncitori din economii și păstrare. El zicea că muncitorul trebuie să învețe a nu aștepta îmbunătățirea soartei sale decât numai de la propria sa inițiativă, iar nu să recurgă la ajutorul guvernului și să nu aștepte de la stat.

Lassalle era și el partizan al asociațiunii celor două puteri productive, munca și capitalul, dar zicea că mijloacele nu iartă pe muncitori să aducă în asociațiune un capital suficient și cerea ca și statul să vie în ajutor. Pentru formarea aceluși capital, propunea o dare generală precum este aceea pentru săraci în Anglittera (*poor law*), cari bani să nu se împartă zilnic la cei lipsiți, ci să se formeze cu ei un fond special, o bancă centrală administrată de asociațiunea generală a muncitorilor. El credea că putea să aplice sistemul său cu un ajutor de la stat de *o sută de milioane de talere* (372 milioane franci). Ideea lui era ca în puterea acestui fond să se emită bilete pentru suma de trei sute de milioane de talere (1 116 000 000 franci).

Lassalle era un socialist conservator, care atribuia mizeria muncitorilor industrialismului și bancocrației; tânăr, ager, erudit și elocinte, cuvintele lui aveau un mare răsunet mai ales în Germania. Principele Bismarck avea o mare considerație pentru caracterul și ideile ce propaga. Iată ce zicea marele cancelar la 1878 în Parlament:

„Dacă cineva ar voi să încerce o întreprindere de asemenea natură, s-ar putea foarte bine să aibă trebuință de o sută de milioane de talere; un asemenea lucru nu mi s-ar părea nici

nebunie, nici absurditate. În Ministerul de Agricultură facem încercări asupra deosebitelor sisteme de cultură, n-ar fi oare bine să facem asemenea încercări și în privința muncii omului, ca să încercăm a rezolva, prin îmbunătățirea soartei muncitorului, cestiunea numită *democrația socială*? Imputarea ce mi s-ar putea face este că m-am oprit în cale, ar fi să mi se zică că n-am stăruit până la dobândirea unui rezultat satisfăcător; dar mi-a lipsit timpul. Politica din afară mi-a absorbit toate gândurile. Îndată însă ce voi avea timp și ocaziune, sunt foarte hotărât a mă ocupa de această cestiune.“

Aceste cuvinte au făcut pe mulți să prenumere pe principele Bismarck între adepții lui Lassalle, cu atât mai mult că la congresul economist de la Eisenach la 1876 a trimis acolo pe amicul său Wagener, care a dezvoltat teza regalității, zicând că instituțiunea monarhică nu poate avea viitor decât întorcându-se la originea sa, adică arătându-se atât în teorie, cât și în practică scutul dreptului celui slab și protectorul nenorociților. Iar de va căuta sprijinul printre baronii industriei și printre principii bursei, autoritatea îi va scădea și se va cufunda.

Karl Marx și Bakunin, exagerând mai în urmă ideea asociațiunilor, au ajuns dintr-o iubire rău înțeleasă a muncitorilor la naționalizarea pământului, la naționalizarea instrumentelor de muncă; e de observat că nici Lassalle, nici Karl Marx n-au pus înainte și cestiunea naționalizării banilor; și unul, și altul, zice un economist, erau israeliți. Țelul către care tindeau colectivității era:

Proprietatea pământului și a instrumentelor de muncă să fie colectivă a tutului;

Familia de astăzi să fie înlocuită cu o familie egalitară și liberă, căci cea de astăzi este opresivă, căci ține pe femeie și pe copii robi ai bărbatului și ai tatălui;

Înlocuirea stării actuale printr-un organism social bazat pe cea mai completă autonomie a grupelor și a comunelor federate pentru organizarea serviciilor publice; cultura completă a pământului, înfrumusețarea globului și fericirea comună;

Egalitatea civilă, politică și economică a tuturor ființelor omenești, fără distincțiune de sex, de culoare, de soi și de naționalitate;

Garanția independenței individuale, lăsând în posesiunea fiecărui producător escedentul valorii obținute prin lucrarea sa asupra materiei ce a lucrat;

Asigurarea fiecărui membru a societății că va dobândi cu cheltuiala colectivității o instrucțiune integrală și profesională în raport cu totalitatea cunoștințelor din timpul său.

O idee care a avut un mare răsunet și care într-o vreme ajunsese a dispune de mari mijloace este *Internaționala*; numără membrii săi în Europa și în America cu milioanele. Dar, în loc de a întrebuița fondurile ei a susține și a încuraja asociațiunile de muncă, a întrebuițat contribuțiunile membrilor a susține și încuraja grevele. Astăzi muncitorii au început a înțelege că grevele au reușit uneori a sili pe patroni să acorde o sporire de salariu, dar n-au întârziat a scumpi prețul obiectului și, prin urmare, a împuțina numărul mușterilor, și mulți lucrători rămân pe din afară fără a li se putea da de lucru.

Din exagerație în exagerație, unii din adeptii lui Karl Marx și ai lui Bakunin au mers până a propaga că:

Dumnezeu este [cel] mai mare inamic al poporului, că

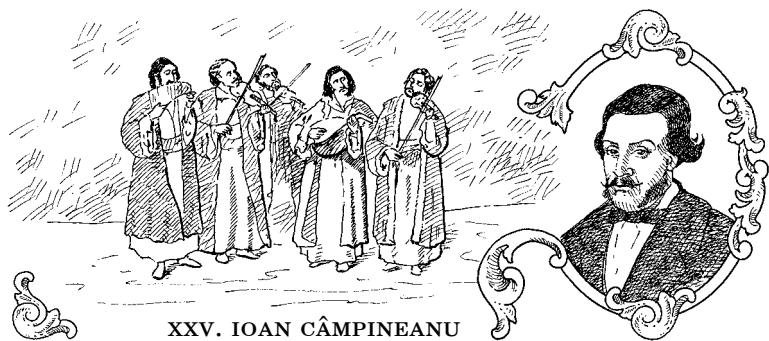
Nu trebuie nici credință, nici supunere, căci numai astfel se poate edifica o societate nouă, democratică, socialistă, că

Nu trebuie nici patrie, nici națiune; nimic alt decât comuna și omenirea, că

Patria este o idee abstractă și seacă, în numele căreia regii împing popoarele a se măcelări unele pe altele, că

Patria este un fapt fiziologic care se mărginește în casa ce locuiești, în comuna în care muncești, iar mai încolo nu trebuie să vezi decât cercul în care domnesc aceleași principii și unde se dezvoltă aceleași trebuințe.

Iată la ce aberațiuni poate ajunge spiritul omenesc când pierde din vedere principiile primordiale ale moralei, ale drepturilor și ale datorțiilor.

XXV. IOAN CÂMPINEANU

*Discurs rostit la Academia Română
la 28 martie 1880^a*

Științele naturale au fost obiectul principal al studiilor mele din tinerețe. Descoperirile lui Cuvier și ale lui Elie de Beaumont asupra formațiunilor geologice și asupra succesiunii locuitorilor pământului deschideau în spiritul meu un orizont plăcut vieții în care voiam să intru. Admiram cum Arago și Dumas^b făceau inteligibile, chiar diletanților științei, cestiunile cele mai complicate și mai transcendente ale filozofiei naturei și cum învățații secolului al XIX înavuțeau pe toată ziua știința cu o mulțime de descoperiri. Urmam cu religiozitate miile de observațiuni și esperiențe cu cari Humboldt pregătea marea operă științifică ce a lăsat lumii. Dară evenimentele, la cari mi-a fost cu neputință să nu iau și eu parte, m-au distras de la studiile mele de predilecțiune, m-au dezlipit de acele ocupațiuni liniștite și plăcute și m-au aruncat în vârtejul luptelor politice, atât de crâncene și de pasionate, cari se urmează la noi continuu de atâția ani.

Nu aș fi cutezat niciodată să solicit un fotoliu într-această incintă; dar a fi chemat de libera voastră mișcare a fost un onor prea mare pentru mine ca să nu simt cea mai adâncă recunoștință și mândrie. Și, dacă interpret bine intențiunile de cari ați fost animați când m-ați admis între voi, îmi zic că ați voit

^a) Discursul de recepție la Academia Română a fost introdus de autor în ediția din 1887 a *Scrisorilor...*, având același caracter memorialistic.

^b) JEAN-BAPTISTE DUMAS (1800–1884), chimist francez.

să dați o probă că în spiritul ce animă învățatul vostru corp nu despărțiți legile lumii morale și politice de acelea ale lumii fizice și că priviți studiul societăților omenești ca o situațiune care ține și de științele naturii, și de ale spiritului. Ați voit să arătați că aliați morala și politica cu științele exacte și că cereți de la oamenii de stat a nu mărgini lucrarea lor numai în apărarea drepturilor țării și în organizațiunea administrațiunilor, dară că cereți să îngrijască totodată și de dezvoltarea științelor, a artelor și a meseriilor, căci numai astfel s-ar înțelege misiunea ce au de îndeplinit către țară și către națiune.

Dintr-acest punct de vedere, nu cred că aș fi putut să aleg un subiect mai potrivit cu intențiunile voastre decât vorbindu-vă de un om care a luptat o jumătate de secol pentru dezvoltarea morală, intelectuală și națională a poporului român, pentru răspândirea științelor, artelor și meșteșugurilor în cari el vedea redobândirea drepturilor naționale ale patriei noastre.

Acei cari au auzit de Ioan Cămpineanu la tribună vă pot spune că el a fost un orator mare și un apărător aprig al drepturilor naționale. El este acela care a redeschis în România lupta pe tărâmul politic și care, prin apărarea ce a susținut în contra acelor cari voiau să ne răpească autonomia, ne-a lăsat o pagină frumoasă în istoria politică a țării.

Prin cugetările sale înalte, prin elocința sa și prin încurajările ce a dat literaturii române, numele său are drept la un răsunet în mijlocul învățatului vostru corp. Prin devotamentul și prin sacrificiile ce a făcut pentru țară, el a dobândit drepturi imprescriptibile la recunoștința tuturor românilor.

Suferințele și nenorocirile unei țări fac de multe ori educațiunea oamenilor politici; ele, când nu corump și nu omoară spiritul, înalță inima, întăresc credințele și devin o școală de patriotism, de sacrificii și de abnegațiune.

Într-o noapte de iarnă Luxandra, soția lui Scarlat Cămpineanu, era chemată la curtea domnească. Niculae Mavrogheni, domnul de atunci, o primește cu toate onorurile cuvenite rangului și familiei sale, îi vorbește cu respect și blândețe, făcând o mare laudă despre meritele soțului său; când deodată acel domn maniac începe a plânge și a se bate cu pumnii în cap,

povestindu-i visul ce zicea că avusese chiar într-acea noapte: îi spune că o văzuse în somn călătorind pe drumul Giurgiului către Țarigrad și că-i confisca averea. Când tânăra femeie ajungea în capul scării palatului, se întâlnea cu realizarea visului domnesc. Era luată pe sus de arnăuții curții și aruncată într-un car mocănesc. Vodă râdea privind această scenă după fereastră, strigându-i: „Καλὸν κατεβόδιον“ (călătorie bună).

A doua zi, o șaică dezbarca la Rusciuc încă o familie de exilați; d-acolo era dusă la Eskizara și, mai în urmă, în temnița de la Edi-Cule (Șapte Turnuri) din Constantinopol, unde a fost deținută mai mulți ani, până când Rusciucii Hasan pașa a pus un termen tiraniei lui Mavrogheni, luându-i capul. Atunci s-au liberat familiile surghiuniților, și refugiații s-au întors la căminurile lor.

Vina Câmpinencei era că bărbatul său nu voise să rădice oaste românească ca să meargă să se bată alături cu turcii în contra austriacilor, nemților cu coadă, cum le ziceau românii.

Iacă epoca în care Ioan Câmpineanu a văzut ziua.

Născut dintr-un tată pe care nu l-a putut cunoaște decât prin numele lăudat ce a lăsat printre boierii țării și dintr-o mamă model de iubire și devotament, albită înainte de timp în suferințele celei mai nemiloase închisori.^a

Constantin Câmpineanu, fiul cel mai mare al lui Scarlat Câmpineanu și frate lui Ioan Câmpineanu, om de o înaltă învățătură, [era] elevul cel mai lăudat al renumitei școale a lui Lambrou Photiadi, școala în care s-a format inima și spiritul multora din grecii cari au ilustrat patria lor prin sabie și prin condei, în timpul luptei pentru regenerarea Greciei.

Acel frate mai mare al lui Ioan Câmpineanu, care de copil împărtășise cu maică-sa întemnițarea de la Edi-Cule, i-a servit de tată. El i-a vorbit de tirania și de corupțiunea fanarioților, de umilirea țarei, de drepturile ei nesocotite și călcate în picioare; l-a trimis să urmeze în școala lui Vardalah și a lui Comita și i-a dat de institutor pe Laurençon, un nobil francez

^{a)} La moartea tatălui său, Ion Câmpineanu (1798–1863) era în vârstă de patru ani. Fratele său Constantin era cu 16 ani mai mare.

care, după ce luase o parte activă și entuziastă în revoluțiunea cea mare a Franței, neputând mai în urmă să se împace nici cu excesele iacobinilor, cari făcuse din teroare un mijloc de guvernare, nici cu regalității care chemau pe streini în ajutorul Burbonilor, scăpat ca prin minune din temnița din care *Chenieri* și *Lavoisier*^a ieșeau numai ca să se urce pe eșafod, trăia pribeag în București, câștigându-și hrana vieții dând lecții de limba lui Voltaire și a lui Rousseau, semănând în țară depărtată ideile cele mari și generoase ale revoluțiunii franceze, alinându-și astfel durerea ce simțea în sufletul său, văzând cum ideile extreme compromit cauzele cele mai bune și fac ca omenirea să se învârtască într-un cerc vițios, trecând de la libertate la licență și la anarhie, de la anarhie la despotism și tiranie, ca să înceapă de la căpătâi același cerc, și cu toate acestea pășind tot înainte.^b

Sub îngrijirea unor asemenea învățători și cu exemplele cele frumoase ce avea de la un frate model de virtute și de patriotism, un spirit deștept ca acela al tânărului Câmpineanu nu putea să nu primească adânc întipărirea binelui și a frumosului.

Dintr-o familie din cele mai vechi ale țării, nepot al lui Cantemir și al vornicului Cândescu, frate cu boierul cel mai considerat și mai stimat de Grigorie vodă Ghica, locul lui Ioan Câmpineanu era însemnat la curte și în mijlocul boierimii, dară inima lui îl trăgea mai mult către lumea învățată, către profesori, către oamenii de litere și către artiști, către oamenii de talent, de spirit și de gust, către aceia cari totdeauna și pretutindeni pregătesc viitorul unei țări.

Un om pentru care el avea o deosebită afecțiune era un umil călugăr din Mănăstirea Căldărușani, care știa să-i vorbească de originea românilor, de vitejiile lor, de tractatele domnilor

^a) ANDRÉ CHENIER (1762–1794), poet francez. ANTOINE LAVOISIER (1743–1794), chimist francez. ^b) F.-G. LAURENÇON este autorul unor *Nouvelles observations sur la Valachie, sur ses productions, son commerce, les mœurs et les coutumes des habitants, et sur son gouvernement; suivies d'un Précis Historique des événements qui se sont passés dans cette province en 1821, lors de la revolte de Théodore et de l'invasion du prince Ipsilanti; par un témoin oculaire*, Paris, 1822.

celor vechi cu sultanii, de trecerea Bucovinei din mâinile muscalilor într-ale Austriei printr-un act înic și fără valoare în drept, de cesiunea Basarabiei, călcându-se în picioare principiile cele mai sacre ale dreptului ginților.

Într-o seară, pe când se afla în serviciu la curtea domnească, auzind pe Grigorie vodă că zicea către un boier că, în lipsa mitropolitului Dionisie Lupu, nu mai putea lăsa scaunul arhipăstoresc vacant și că, de ar cunoaște un călugăr român cu inimă și cu învățătură, l-ar face mitropolit și ar scăpa țara de călugări străini. La aceste cuvinte, Ioan Câmpineanu nu s-a putut stăpâni; mulțumirea lui a fost atât de mare auzind aceste cuvinte din gura domnului, încât, cu risicul de a fi înfruntat, a strigat din colțul unde sta respectuos: „Este unul, Măria Ta!“ Informațiunile luate de domn confirmând recomandățiunea Câmpineanului, călugărul Grigorie fu chemat la palat, unde erau adunați toți boierii. Domnul, urmat de postelnicul său Alexandru Ghica^a, înaintează către călugăr și-i pune în mână cărjea arhipăstorească, zicându-i: „Nici celui care a alergat, nici celui care s-a rugat, ci celui care a binevoit Dumnezeu“.^b

Surprinderea boierilor fu mare, criticele multe, dară țara dobândise un mitropolit virtuos, adevărat român, căruia îi era dat să devie un martir al credințelor și al patriotismului său. Mănăstirile închinat s-au luat atunci din mâinile grecilor și egumeniile s-au dat toate clerului român.

Era în natura lucrurilor de atunci ca, deodată cu intrarea trupelor rusești, călugării greci să fie reinstalați în mănăstirile zise închinat.

După instalarea guvernului rusesc, la 1828, cu Pahlen și Zaltuchin ca prezidenți plenipotenți, a început pentru virtuosul nostru mitropolit o eră de persecuțiune și de suferințe; puține luni după intrarea trupelor rusești, a fost exilat la Kiev. Un exil de șase ani într-o climă aspră și viața ascetică ce petrecea

^a) ALEXANDRU DIMITRIE GHICA, viitorul domn de la 1834–1842. ^b) Mitropolitul DIONISIE LUPU (1819–1823) se refugiază la Brașov în urma evenimentelor de la 1821, în timpul cărora fusese apropiat de Tudor Vladimirescu. Mitropolitul GRIGORIE IV (1823–1829, 1834), canonizat în 2006 ca Sfântul Grigorie Dascălul, era un erudit traducător și editor de texte bisericești.

ca călugăr i-au ruinat sănătatea. Numai la venirea noului domn Alexandru Ghica, la 1834, mitropolitul Grigorie s-a liberat din exil, deodată cu încetarea ocupațiunei străine; a venit în scaunul arhiepiscopal bolnav, prăpădit în sănătate, ca să-și dea obștescul sfârșit. A adormit în Domnul ca un sfânt, binecuvântând țara și turma pe care a iubit-o atât de mult. Memoria lui scumpă românilor va fi totdeauna încungiurată de aureola martiriului.

Grigorie Ghica, care se suise pe scaunul domniei la 1822, în urma morții lui Tudor Vladimirescu, era dintre boierii aceia cari lucrau de mulți ani pentru redobândirea drepturilor strămoșești.

Ideea care predomina în acel partid era că dreptul de suzeranitate, astfel cum rezulta din capitulațiunile încheiate de vechii noștri domni cu Înalta Poartă, erau o garanție pentru păstrarea naționalității noastre; exemplele celor ce se petreceau în Bucovina și Basarabia, de când aceste provincii românești încăpuse pe mâinile nemților și ale rușilor, îi întărea și mai mult în această credință. Acei boieri recunoșteau că turcii, deținând fortărețele de pe țărmul românesc, numind domni d-a dreptul, fără de a fi aleși de țară, monopolizând exportul produselor noastre și trimițând firmanuri, nesocoteau tractatele. Dar își ziceau totdeodată că de la o vreme încoace Imperiul Otoman mergea tot slăbindu-se și că, mai curând sau mai târziu, era să vie ziua când acel imperiu să se desfacă în elementele sale constitutive și că atunci independența României va fi o consecință naturală a evenimentelor ce au să se desfășure.

Lucrarea acelu partid, în care figurau pe la finitul secolului în întâiul rând banul Brâncoveanu, banul Dumitrache Ghica cu fiii săi, banul Scarlat și Grigorie Ghica, logofătul Ienăchiță și fiul său clucérul Alecu Văcărescu, Constantin Bălăceanu, vornicul Scarlat și fiul său Constantin Câmpineanu, logofătul Nicolae Dudescu, era de a pregăti națiunea din vreme, ca cea desfășurare de evenimente care se pregătea să o găsească desul de luminată și de pregătită ca să poată profita de dânsese pentru întărirea statului român; căci dacă, din contra, ar fi fost să ne găsească într-o stare de inferioritate în comparațiune cu populațiunile de cari suntem încungiurați, nu numai că nu am fi știut să ne servim de drepturile noastre, dară chiar indepen-

dența ce s-ar fi dobândit nu era să aibă alt rezultat decât acela de a atâța și mai mult lăcomia puternicilor vecini și ar fi fost neconținut amenințată de a trece sub un jug mai anevoie de purtat, precum s-a întâmplat cu tătarii din Crâm și cu Polonia.

Pentru a nu deveni dar victima acelor jocuri politice, ei credeau că nu era de dorit ca disoluțiunea Imperiului Otoman să fie precipitată, ca să lase românilor timpul să se deștepte și să se lumineze; dară își ziceau totodată că trebuie să lucreze neîncetat la dezvoltarea simțului național și să caute a se folosi de toate împrejurările ca să se redea țării drepturile ei călcate, reintrând în litera și în spiritul tractatelor celor vechi.

Pe aceste baze boierii noștri au vorbit generalului Sebastiani, când a trecut prin București, la ducerea sa la Constantinopol ca ambasador al lui Napoleon cel mare.

Pe lângă acest partid mai exista pe la începutul secolului și un altul. Unii din boieri simpatizau cu politica propagată de Eteria grecească, care lucra la răscularea tuturilor creștinilor din Orient și la desființarea imediată a dominațiunii otomane – politică încurajată în Franța și în Engiltera de lumea universitară și patronată în România de consulatul rusesc.

Din punctul lor de vedere, grecii aveau cel mai mare interes să urmărească realizarea aceluia scop, căci la ei învățătura era răspândită în toate clasele, pe când celealalte populațiuni nici nu se gândeau încă la înființarea de alte școli decât cele grecești. Clerul ortodox pretutindeni în imperiu era grec, având în mâinile sale toate averile bisericesti; grecii erau poporul cel mai luminat și mai avut din Orient. Simțul național era la ei dezvoltat în cel mai mare grad, pe când celealalte popoare ale Orientului confundau încă naționalitatea cu biserica, încât bulgarii, arnăuții, românii din Macedonia se credeau greci fiindcă biserica lor se numea biserica ritului oriental grec.

Grecii, în starea în care se aflau, puteau să aspire a înlocui pe turci în dominațiunea imperiului. Ei se răsculau în numele patriei: διὰ τῆς πατρίδος, și în numele naționalității elene: διὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, iară celealalte popoare se sculau pentru religione, *za vera*.

Cu cât Imperiul Otoman ar fi căzut mai curând, cu atât grecii, acest neam mic, numărând cel mult două milioane de

suflete, aveau mai multă probabilitate de a crește numărul lor, absorbind naționalitățile Turciei, pe cari încă și astăzi tot cred că le pot deznaționaliza prin școli și prin biserică, precum caută să facă cu românii din Macedonia și cu albanezii – lucru ce era să devie cu neputință mai târziu, când simțul ginții s-ar fi deșteptat în acele populațiuni, precum s-a deșteptat și se deșteaptă pe toată ziua mai mult.

Ioan Câmpineanu era unul din adepții cei mai călduroși partidului curat românesc, al căruia unul din membrii cei mai activi și mai importanți era fratele său Constantin.

Pe la începutul mișcării din 1821, guvernul în amândouă principatele era în mâinile grecilor și boierilor eteriști, cari se puseseră la discrețiunea lui Ipsilante, venit din Rusia ca să ia comanda insurecțiunii. Insurecțiunea luase un avânt însemnat prin puternicul concurs al lui Vladimirescu, om de arme, energic și foarte influent în județele de peste Olt, unde se păstra încă viu spiritul războinic.

Cei mai mulți din boieri, și chiar dintr-acei cari se raliase la acțiunea zavergiilor eteriști, speriați de prădăciunile cetelor răspândite a căpitanilor lui Ipsilante, părăsise țara și [se] refugiase în Brașov și în Sibii peste Carpați, de unde nu s-au întors decât atunci când atitudinea luată de Ipsilante începuse să deschidă ochii lui Vladimirescu și-l făcuse să vază cursa în care căzuse, puindu-se cu totul și în toate la discrețiunea Eteriei – deșteptare târzie pentru el, sârmanul, care a expiat crud încrederea ce a avut. El, care putea să moară ca Bozzari, sau să trăiască ca Coletti, și-a plecat capul călăilor lui Ipsilante, ca să nu compromită viitorul țării sale, expuind-o la vindicta turcească.

Sacrificiul lui Vladimirescu a fost un act de cel mai mare patriotism. El a început ca un erou și a sfârșit ca un martir, deschizându-ne nouă calea către redobândirea drepturilor naționale.

La chemarea românilor sub steagul național la 1831, Ioan Câmpineanu, deși de o sănătate foarte delicată, a fost din cei dântâi a răspunde la apel. Rangul său de paharnic îi da dreptul la gradul de căpitan; mai în urmă, ajuns maior, i s-a dat

comanda unui batalion din regimentul staționat în Ploiești, având ofițeri subalterni pe Nicolae Golescu, pe Ioan Voinescu II, pe Nicolae Teologu, pe Dâmboviceanu și pe alții tineri ofițeri, cari toți s-au distins și s-au ilustrat în viața publică.^a

O împregiurare cu totul neașteptată a făcut ca generalul Kisseleff, guvernorul rus de atunci, să cunoască pe Ioan Câmpineanu.

Orășenii ploieșteni și locuitorii satelor de prinprejur, lipsiți de hrană și nemaiputând duce numeroasele sarcini și biruri, podvezi și angarale, se răsculase, pusese mâna pe arme și campau de mai multe zile pe strade și pe maidanuri, nemaivoind să recunoască nici o autoritate. Amenințările și încurările cazacilor rusești nu putuse să-i facă să reintre în liniște; începuse să ridice șanțuri de apărare pe piața oborului. Curierii se succedau pe tot minutul între București și Ploiești. Generalul guvernor se găsea în cea mai mare neodihnă și nedumerire, căci nu-i convenea Rusiei să se știe în lumea politică că românii nu erau mulțumiți de guvernul rusesc – aceasta mai ales într-un moment când cabinetul de Petersburg își da toate silințele să facă pe Europa să creadă că românii erau atât de fericiți, încât toate aspirațiunile lor naționale se rezumau în dorința de a fi încorporați în imperiul țarului. Pozițiunea în care se afla generalul Kisseleff era dificilă, căci pe de o parte nu-i convenea să înăbușească răscoala prin vărsare de sânge, și pe de alta nu putea să lase lucrurile să ia proporțiuni mari într-un timp când lupta de pe malurile Vistulei făcea să răsune Europa de strigătul: „Să trăiască Polonia!“ și când victoriile lui Hlopinsky, lui Skrisnewsky și lui Dembiński sileau pe împăratul Nicolae să-și tragă oștirile din România ca să le întrebunțeze în contra Poloniei.

După mai multe zile de iritațiune, generalul Kisseleff s-a hotărât să ceară concursul miliției române; atunci batalionul comandat de Câmpineanu a fost însărcinat cu trista misiune de a restabili liniștea prin arme. Maiorul comandant, lăsând trupa la o parte, intrând singur în mijlocul poporului, a avut

^{a)} În 1830, divanurile de la București și Iași aprobă proiectul de lege privind organizarea armatei naționale (miliții cu atribuții de ordine publică).

nespusa consolațiune de a potoli răscoala prin puterea cuvântului, făcând pe fiecare să se retragă fără a vărsa cea mai mica picătură de sânge românesc.

Câmpineanu era totdeauna ascultat de popor, pentru că cuvintele sale erau pline de rațiune și de distincțiune; vorbea din curățenia inimei și din puterea convicțiunilor.

Generalul i-a mulțumit trimițându-i Crucea S-tului Vladimir.

Tot în acele vremi, generalul Kisseleff s-a adresat la fratele cel mare al Câmpineanului oferindu-i Ministerul Cultelor, zicându-i că, deși cunoștea aversiunea ce avea de a servi sub un guvern strein, dară credea că, oferindu-i un serviciu cu totul fără amestec în politică, nu putea să se atingă întru nimic credințele și convicțiunile sale. După o convorbire, care a fost o profesiune de credință francă și leală din partea lui Constantin Câmpineanu, generalul rus i-a strâns mâna zicându-i că-l stimă pentru sentimentele sale, cu atât mai mult cu cât, de ar fi român, nu ar cugeta altfel pentru țara lui.

Generalul Kisseleff avea inima și spiritul deschis sentimentelor celor mari. Când era ambasador la Paris, pe la anul 1862, om în etate de 80 de ani, Thouvenel, ministru treburilor din afară al lui Napoleon III, zicea, vorbind despre dânsul, că nu cunoștea în toată diplomația europeană un spirit mai tânăr prin sentimentele sale și mai accesibil la ideile mari și generoase.

Mai în urmă, maiorul Câmpineanu, dând dovezi de aptitudine politică și administrativă, a fost numit director de minister; atunci cariera militară a devenit pentru dânsul numai nominală, și iacă-l aruncat în vârtejul și în preocupățiunile luptelor politice.

La 1833, rămas singur Câmpineanu, prin moartea fratelui său Constantin, stăpân pe o avere din cele mai însemnate, stabilit în București, casa lui a devenit locul de întâlnire al tuturor oamenilor de talent. Și dacă prin poet înțelegem pe omul care are simțul a ce este mare și frumos, a cărui inimă bate la orice faptă nobilă și patriotică, la orice cugetare înaltă, și care respinge de la dânsul orice nu este demn și curat, putem zice că el era un adevărat poet. El nu numai că iubea literatura și artele, dară simțea ca poetul și ca artistul. S-a pus în capul

Societății Filarmonice, a înființat școala în care s-au format mai mulți artiști dramatici români și a devenit fondatorul Teatrului Național. Într-acest ram al literaturii el vedea ceva mai mult decât o școală de moravuri; pe lângă glorificarea faptelor și caracterelor celor mari, era pentru dânsul un mijloc de a da românismului un avânt și de a deștepta simțul național. Memoria lui va fi neștersă în inimile autorilor și artiștilor noștri dramatici. Printr-însul românii au putut cunoaște pe Racine, pe Corneille, pe Molière și pe Alfieri.

Într-o luptă continuă de mai mulți ani în contra indiferenței și a relei-voințe, lesne de înțeles, în contra teatrului național din partea unui guvern care nu putea decât să caute să placă streinului, și-a mistuit o mare parte a averii sale.

Câmpineanu n-a scris nici o carte, dar a făcut mai mult: a îndemnat pe toți oamenii de talent dintr-acea epocă să scrie. Acei cari l-au auzit judecând o operă sau dând consiliile sale judicioase asupra unei scrieri pot spune cât era de dezvoltat într-acele om gustul literar și artistic.

Stenografia, cu totul necunoscută pe atunci la noi, nu ne-a transmis elocințele cuvinte rostite de dânsul în Obșteasca Adu-nare; dar acei cari l-au auzit în Camera de la 1835 până la 1839 ne pot spune că el a inspirat la o generațiune întreagă simțemintele patriotice.

Humboldt, vorbind de marele Arago, zicea că descoperirile și lucrările sale științifice erau mari și numeroase, dară că mai mari și mai numeroase erau acelea ce a pus pe alții să facă prin consiliile și prin indicațiunile sale.

Într-un timp când în lumea noastră robia și claca erau considerate ca niște drepturi naturale de cari uzau, fără a simți conștiința lor cătuși de puțin vătămată, el era din micul număr al acelor care deplorau nedreptatea care apăsa două clase foarte numeroase ale țării. Devenit deplin stăpân pe averea sa, a liberat îndată mai multe sute de suflete din robie și a desființat claca la moșia sa, împrumotărind pe locuitori. Vestitul lăutar Dumitrache^a, care sub un alt cer ar fi dobândit un renume

^a) DUMITRACHE OCHIALBI (1807–1880), cel mai faimos lăutar al epocii.

european, acel menestrel al tuturor veselilor și întristărilor caselor boierești, vioara care a făcut mirarea lui Artôt^a și a lui Liszt, povestea chiar el cum devenise om liber: boierul al cărui rob fusese, simțindu-l cu bani, i-a propus să-i vândă libertatea pe o mie de galbeni, dar el, neavând decât trei sute, restul de șapte sute de galbeni l-a găsit în generozitatea colonelului Câmpineanu. Își plătea datoria de recunoștință cântând la orice ocaziune, de ar fi fost chiar la masa domnească, cântecul popular:

Aideți, frați, la Mărgineanu,
Să scăpăm pe Câmpineanu.

La 1834, Câmpineanu fu ales deputat al județului Brăila. Intrând în Obșteasca Adunare, s-a găsit alături cu fostul său șef de regiment, cu vornicul Emanoil Băleanu, și cu doi amici din copilărie, cu Iancu Ruset și cu Grigorie Cantacuzino, cu cari în tinerețe visase îmbunătățirea soartei României, câteși-patru boieri și feciori de boieri din cei mai considerați pentru spiritul lor cultivat, pentru caracterul lor onorabil și independent. Chiar de la cele dintâi ședințe s-a stabilit într-acești buni români o comunitate de idei și de acțiune.

Deși boierii țării fusese chemați, patru ani mai înainte, la 1830, în Adunarea Extraordinară să discute Regulamentul organic, dar o lege redijată și votată sub presiunea unei ocupațiuni armate și sub președința consulului rusesc, pe când țara era guvernată de un general strein, nu putea fi considerată decât ca o operă impusă de streini.

Acești patru bărbați au pus baza principiilor cari trebuiau să-i conducă la reformarea aceluși Regulament, căutând totodată a se folosi de dispozițiunile cele bune cuprinse într-însul, pentru a dota țara cu școli, a înființa comunicațiuni lesnicioase între centrurile de producțiune și export, a regula cursul gârlelor și a le face plutitoare, a sili pe impiegații administrațiunii a se ține în marginile atribuțiunilor lor, a face justiția indepen-

^a) DÉsirÉE ARTÔT (1835–1907), soprană belgiană celebră în epocă.

dentă de influența guvernului și de fluctuațiunile politice, a pedepsi abuzurile și prevaricațiunile și a obliga pe fiecare la paza legilor.

Pe aceste baze s-au unit acești patru bărbați, formând un grup modest și nebăgat în seamă la început, dar pe lângă care au venit de s-au adunat unul câte unul toți acei deputați cari doreau binele și înaintarea țării; în mai puțin de doi ani, acest partid devenise majoritatea Camerei și compta în sânul său pe doi din prelații cei mai cuvioși și mai învățați: pe Cesarie de la Buzău și pe Ilarion de la Argeș. Țara întreagă era cu partidul Câmpineanu, partid care prin tăria convicțiunilor și prin curajul său a lăsat urme neșterse în istoria noastră parlamentară.

Majoritatea acelei camere n-a lipsit niciodată de la datoriile sale, a cenzurat cu scrupulozitate actele guvernului, a cercețat totdeauna fără preget socotelele vistieriei, și pentru cheltuielile ce găsea făcute fără de a putea fi justificate prin voturile Adunării sau prin legi speciale obliga pe miniștri a le restitui tezaurului, împreună cu acele deturnate de la destinațiunea lor, împotrivindu-se neconținut la cheltuieli nesocotite și nefolositoare.

Strânse erau p-atunci baierile pungii statului!

Nu ne putem opri de a avea un mare respect pentru bărbații cari compuneau Adunarea condusă de Câmpineanu când considerăm importanța legilor prelucrate și votate de dânsa și nu putem să nu admirăm pe acei bărbați și să nu-i binecuvântăm când considerăm curajul și devotamentul lor în față cu împrejurările din întru și din afară.

Guvernul, constrâns în marginile legalității, a voit să scape de asprul control al acelei Camere prin intimidare; dar la ofisul sau mesagiul prin care domnul recomanda mitropolitului, ca președinte al Camerei, să *distrugă spiritul răzvrătitor și primejdios* ce zicea că se introdusese în Adunare și să *nu o lase să se conducă de niște intriganți și ambițioși ca Ioan Câmpineanu, Ioan Ruset și Grigorie Cantacuzino* (sic), Camera a răspuns printr-o adresă prin care punea sub ochii domnitorului incapacitatea și neîngrijirea ministrilor.

Dar era în suspens o cestiune mare, menită să aducă o adevărată furtună politică și o luptă crâncenă în Obșteasca Adunare. Această cestiune era revizuirea Regulamentului organic, cerută de guvernul rusesc, lucrare rezervată legislaturii celei noue, pentru care se pregăteau din vreme alegerile.

Consulul rusesc, interesat a se admite modificările propuse de dânsul, se coborâse însuși și fără nici o rezervă în arena electorală, chema pe boieri și pe proprietari, rânduri-rânduri, acasă la el, la consulat; îi povățuia să înlătore partidul național, îi amenința și le desemna oamenii ce trebuiau să trimită în Adunare ca să placă puternicului protector.

De la atitudinea și de la voturile acelei adunări era să se știe dacă românii țin la dreptul lor și dacă sunt decși să aibă o țară autonomă, sau dacă abdic în favorul streinului.

Alegătorii au răspuns injoncțiunilor consulatului respingând candidaturile oficiale și trimițând în Obșteasca Adunare pe bărbații combătuți de consul și de guvern; țara se deșteptase și era hotărâtă a-și apăra drepturile. Acea luptă glorioasă, în care s-au distins Ioan Câmpineanu, Ioan Ruset și Grigorie Cantacuzino, a însemnat redeschiderea campaniei pentru redobândirea drepturilor noastre strămoșești.

Mă cred în drept, domnilor, a abuza de paciența voastră când amintesc fapte pe cari tinerimea care ne încongioară trebuie să le aibă totdeauna vii în suvenirele ei, ca să dea memoriei acelor cari au apărat cu atâta tărie drepturile acestei patrii tributul de respect și de recunoștință ce le datorăm și ca să-i imite, când vrodată streinul ar încerca să se atingă de drepturile României.

În articolul 55 al Regulamentului se zicea că „orice act sau hotărâre a Obicinuitei Obștești Adunări și a domnului ce ar fi împotriva tractatelor sau a hațișerifurilor încheiate în favorul său trebuie să fie socotite fără de nici o putere și neființă“.

Consulul rusesc cerea să se adauge fraza: „*ori împotriva drepturilor curții suzerane și protectrice*“.

La finele Regulamentului se cerea o modificare și mai mare, ceva care nu ar fi fost nimic mai puțin decât ștergerea autonomiei, căci de unde se zicea în Regulament că: „Adunarea va putea cu concursul domnului să facă Regulamentului schim-

bările și reformele ce trebuința va cere“, consulul cerea să se adauge acestui paragraf un altul cu cuprinderea următoare:

„Toate acele măsuri sau schimbări cari ar fi urmat în vremea ocupației acestui principat de către oștirile împărăției Rusiei vor avea o putere de prăvilă și se vor cunoaște ca parte din însuși trupul Regulamentului.

Pe viitorime orice schimbare domnul ar voi să facă în Regulamentul organic nu va putea să aibă loc nici să se puie în lucrare decât după înadins împuternicire a Înaltei Porți cu împreuna unire a curții Rusiei.“^a

În tot timpul discuțiilor provocate de aceste propuneri, Câmpineanu a stat la tribună, arătând cu o elocință rară că prin această modificare se atacă nu numai drepturile *ab-antiquo* ale țării, dară chiar și tractatele dintre Rusia cu Poarta, și mai cu deosebire tractatul de la Adrianopol și hațișeriful dat cu ocaziunea investiturii principelui Alexandru Ghica la 1834, precum și manifestul comitelui Wittgenstein de la 1828, când a intrat cu trupele rusești în țară, acte cari toate recunoșteau existența politică a principatului și drepturile acestui stat.

Adunarea, pătrunsă de puterea argumentelor aduse la tribună, a respins cu o mare majoritate modificările cerute.

Un asemenea act nu putea să nu atragă asupra Adunării fulgerele consulatului rusesc, care a și cerut îndată printr-o notă cominatorie încetarea oricărei discuțiuni ulterioare asupra Regulamentului; iar peste câteva săptămâni țara a avut durerea și umilința de a vedea pe agentul său de la Constantinopol, pe logofătul Aristarchi, transformat în capugiu al Porții, venind și citind de la tribuna Obșteștii Adunări un firman prin care se porunca Obșteștii Adunări să intercaleze în Regulament modificările cerute de consulul rusesc și invitând pe deputați să iscălească un act de *căință ad-hoc* pe care logofătul l-a depus pe tribună.

Atunci Câmpineanu, luând cuvântul, protestă cu energie în contra călcărilor ce se făceau drepturilor țării. Cuvintele lui elocinte și atitudinea sa demnă și inspirată umple de lacrimi

^a) V. *supra*, p. 134, n. a.

ochii tuturor deputaților, și toți refuză de a iscăli actul adus de logofătul Aristarchi.

Astfel s-a închis acea Obștească Adunare! Dintr-acel moment lupta nu mai putea fi urmată pe tărâmul parlamentar, ea era transportată în afară, și nu rămăsese altă speranță și alta de făcut decât de a lumina opiniunea Europei și a face ca puterile occidentale să cunoască situațiunea țării noastre, să le facă să se intereseze la viitorul României, puind o stavilă acțiunii omnipotente a Rusiei.

Câmpineanu n-a ezitat un singur moment d-a lua această cale.

Plin de încredere în viitorul românilor, și-a făcut o datorie sacră d-a continua lupta pe acel tărâm. Profitând de înghețul Dunării, scapă supravegherii poliției, se duce întâi la Constantinopol, unde explică situațiunea noastră politică ambasadorilor Franței și Engliterei, amiralului Roussin și lordului Ponsomby; ei îl ascultă, îl înțeleg și-l sfătuiesc să se ducă la Paris și la Londra, recomandându-l călduros guvernelor lor respective.

Câmpineanu a pledat prin vorbă și prin scris drepturile țării la Paris și la Londra, a fost în cele mai strânse relațiuni cu Garnier Pages, cu Cormenin, cu Dupont de Leure, Berier, cu principele Czartoryski, comitele Zamoiski, cu lordul Dudley Stuart, cu lordul Morpith și cu mai mulți din oamenii influenți în parlamente; a fost ascultat cu cel mai mare interes de Thiers și de Palmerston, șefii cabinetelor englez și francez; însă tot ce a putut dobândi a fost asigurarea că nu era depărtat momentul când Europa se va hotărî a lua măsuri în contra acțiunii Rusiei în Orient și că atunci memorandele și arătările sale vor fi luate în foarte serioasă considerațiune.

La întoarcerea sa pe la Viena, voind să vază pe principele Metternich, cancelarul i-a trimis răspuns că cunoaște cestiunea despre care vrea să-i vorbească, dar că sunt considerațiuni politice cari nu-i permit a se ocupa de dânsa; ajuns la Lugoj, Câmpineanu a fost arestat și dus sub pază la închisoarea de la Caransebeș, de unde [a fost] predat guvernului român, care l-a deținut închis doi ani la Mănăstirea Mărginenii, și de acolo transferat la Mănăstirea Plumbuita; nu s-a liberat din închi-

soare decât la anul 1841, deodată cu sosirea unui firman prin care, după o înțelegere între ambasadorul rusesc și vizirul, se ordonă domnului să deschidă Obșteasca Adunare.

Alexandru Ghica lăsase să se înțeleagă în mai multe ocaziuni că se supunea cu nemulțumire la sfaturile și injoncțiunile consulatului rusesc, și astfel pierduse simpatiile împăratului Nicolae.

Deși câștigase mult în opiniunea țării în ultimii ani ai domniei sale, dară nu i se putea uita slăbiciunea ce arătase în lupta de doi ani susținută de partidul patriot în revizuirea Regulamentului. Adunarea din 1841 se deschidea nu ca să îndrepteze abuzurile și să cheme pe domn la paza legilor, dar ca să-l răstoarne, căci așa era voința țarului. Îndată după cetirea ofisului de deschidere și verificarea titlurilor deputaților aleși, a ieșit la iveală faimoasa doleanță care a provocat venirea comisarilor: generalul Duhamel și Șekib efendi, precursorii maziliei lui Ghica și a simulacrului de alegere care în anul 1842 a suit pe George Bibescu pe scaunul domniei.

A fost ceva duios a vedea o tânără femeie, una din fetele celei mai mari case din București, pe nepoata Dudescului, alergând pe vreme de iarnă cu copilul la sân, cutreierând pământul din oraș în oraș, din închisoare în închisoare, căutând pe soțul ei; așa a făcut Catinca Câmpineanu, până ce a descoperit pe bărbatul ei în temnița de la Caransebeș.

Dintr-acei moment ea nu s-a mai despărțit de dânsul, a împărtășit cu el exilul și temnița.

Trei ani de închisoare și sănătatea sa ruinată nu a putut să-i slăbească credințele, nici să-i înăsprească caracterul blând și voios. El n-a păstrat în inima lui nici resimțământul, nici dorința de răzbunare; făcea fiecăruia partea slăbiciunilor omenești și a necesităților politice; el zicea că românii sunt toți patrioți și că între oamenii cari își iubesc țara se află totdeauna puncturi de contact și idei asupra cărora totdeauna se pot uni într-o lucrare comună. Nimeni n-a fost mai îndrăzneț și mai înfocat decât dânsul în dezbateri și nimeni n-a păstrat mai puțină mânie decât dânsul. În viața politică știa că nu trebuie nici pizmă, nici resimțământ personal.

Din convorbirile sale cu oamenii politicei de atunci dobândise convingerea că, cu toată indiferența ce arăta Franța, Englitera și chiar Austria pentru drepturile românilor, ele însă hrăneau ideea de a se folosi de cea dintâi împrejurare pentru a pune o stavilă influenței rusești și planurilor sale ambițioase în Orient și că de la acel moment și de la împrejurările în cari se va afla atunci Europa va depinde viitorul României.

Câmpineanu nu a avut altă ambițiune decât aceea de a servi țara lui prin sfaturile sale luminate și de a deștepta opiniunea publică a Europei asupra drepturilor noastre. Pe atunci aspirațiunile sale și a celor mai înaintați patrioți se mărgineau în redobândirea autonomiei și în stabilirea unui regim constituțional; invidioșii și curtezanii nu vedeau alta în zelul și în devotamentul său decât un ambițios de rând și-l denunțau domnului ca pe un conspirator și ca un aspirant la domnie, încât Alexandru Ghica, amicul său din copilărie și camaradul său de arme, avusese slăbiciunea de a-l crede astfel, cum îl depingeau acei cari-l săpau, lingușindu-l, și ajunseseră a-l persecuta.

Guvernele cari nu-și au puterea și sprijinul în stima și iubirea națiunii și caută a se susține numai prin străini sunt totdeauna temătoare, atribuie nemulțumirile și defazecțiunea poporului numai intrigilor opozițiunii și vânării de putere; în zel și devotament pentru binele public nu văd decât interes personal, invidie și ambițiune proastă.

Nu știu dacă mulți români au avut boala domniei; dară ceea ce este sigur este că acest ponos l-au purtat toți aceia cari s-au bucurat de oarecare considerațiune între concetățenii lor; toți acei cari n-au putut să se împace cu abuzurile și cu călcările de lege. Curtezanii au profitat totdeauna de slăbiciunea omească, la adăpostul cărora nu au fost totdeauna domnii nostri; lingușitorii, ca să-și facă mână bună la domnie, arăta pe omul care apăra drepturile țării ca pe un competitor care voiește să răstoare și să se suie el pe tron. Câmpineanu zicea într-o zi unuia dintr-acești falși amici ai puterii, însărcinat să-i sondeze cugetările:

„Spune Măriei Sale să nu se teamă de un aspirant la domnie care-și pierde timpul căutând-o aiurea decât acolo de unde se poate da.“

Numai după căderea sa din domnie Alexandru Ghica a înțeles cine-l surpase și că acela nu era vechiul său amic.

Înainte cu câteva luni de căderea lui Ghica, Câmpineanu scria domnului Moldovei, Mihai Sturdza, că schimbarea domnului Țării Românești devenise inevitabilă și că sosise momentul de a uni amândouă coroanele pe capul unui singur domn. Mihai Sturdza n-a îndrăznit nici să ia el inițiativa, nici să lase pe boierii din București să o facă, temându-se să nu displacă curților împărățești.

La ieșirea sa din închisoare, Câmpineanu și-a găsit averea foarte redusă și a fost obligat a duce o viață de privațiuni; însă casa lui modestă era totdeauna deschisă cu afabilitate tuturor amicilor sinceri ai românismului și ai libertății; oamenii de inimă și de spirit, de toate vârstele și de toate condițiunile, erau siguri a găsi la dânsul o primire plină de amenitate, exemple bune și sfaturi frățești. Jocul de cărți, răspândit pe atunci în toate casele, la dânsul era înlocuit prin convorbiri instructive despre istorie, literatură și știință. Tinerii, atrași către dânsul de numele mare ce-și făcuse, găseau în casa sa o viață simplă, fără lux și fără ostentațiune, o familie unită, o primire afectuoasă și o societate aleasă; clasele și generațiunile se apropiiau în loc de a sta arazna unele de altele; se făcea între dânsul un schimb de idei și de sentimente înalte și generoase. Acolo s-a făcut cimentarea oamenilor de sus cu cei de jos, între cei tineri și cei bătrâni.

La 1848 sosise timpul ca ideile de libertate și de egalitate să ceară a trăi la lumina mare. Misiunea Câmpineanului era împlinită.

„Restaurarea Regulamentului, îmi scria el la Constantinopol, după căderea guvernului provizoriu, s-a făcut cu o mare pompă dinaintea unui public confundat în întristare; oamenii cari prezidau la acea solemnitate simțeau că galvanizează un corp mort. Cele trei luni de libertate au lăsat urme adânci în inimile românilor; gurile se pot astupa, dar ideile nu pot fi omorâte. Se pregătește pentru voi o listă de proscripțiune și de confiscare a averilor. Acei cari vor brava exilul și privațiunile și vor rezista la cursele cari se vor întinde și la tentațiunile la cari veți fi espuși se vor întoarce peste câțiva ani într-o patrie liberă.“

Sunt departe de noi acei timpi de convicțiuni profunde, de lupte stăruitoare, de devotamente entuziaste cari animau atâtea inimi nobile și generoase – o viață plină de abnegațiune, de privațiuni și de suferințe; mulți nu mai sunt, mulți au căzut sub povara suferințelor. În tinereea română domnea numai credința în idei, iubirea binelui; și nu era loc în inimi decât pentru virtuțile acelea cari se cer de la un popor ca să poată zdrobi lanțurile și fără cari virtuți nu se poate conserva libertatea.

Acum viața politică fiind mult mai lesne, pasiunile de partid, luptele personale și ambițiunile mici apar mai mult la suprafață; dară nici sentimentul binelui, nici patriotismul nu au părăsit poporul român, plin de inimă și de vioiciune; nu avem decât să vedem abnegațiunea cu care au alergat toți, de la mic până la mare, la fruntarie când țara le-a cerut brațul și pieptul; nu avem decât să vedem eroismul cu care s-au luptat când li s-a spus că este pentru liberarea patriei și pentru gloria ei. Nu! scepticismul nu a cuprins inima românului; vedeți întristarea și lacrimile lui când pierde pe câte un om de bine, un om de o viață pură și plină de devotament, precum l-am văzut la moartea Câmpineanului și la moartea fraților Golești.

La apelul Câmpineanului toți românii răspundeau, pentru că el știa să apropie inimile și să cimenteze ideile; știa să puie poezie în logica sa.

Intrarea oștirilor streine la 1848, moartea tinerei și virtuoaesei sale soții, suflet nobil, spirit ornat, căzută victimă a iubirei și a devotamentului către familia sa în timpul holerei, și exilul amicilor săi cei mai afecționați – Nicolae Bălcescu, Ruset, Voinescu II etc. – au fost pentru Câmpineanu trei lovituri de sub cari nu s-a mai putut rădica. Întristarea a cuprins sufletul său voios și a acoperit cu un văl de melancolie caracterul cel mai vesel și mai glumeț, și spiritul său vioi a mers scăzând din zi în zi.

Văzut-ați un bătrân gârbovit înainte de ani, care d-abia își ducea picioarele până în grădina Cișmegiului, unde rămăne ore întregi pe o laviță, cu capul plecat spre piept? Acelor care-i vorbeau le răspundea cu răs sau cu plâns, după cum subiectul

vorbei îi aducea suveniri vesele sau triste ale vieții sale; trecătorii se descopereau cu respect dinaintea lui, iară bătrânii se opreau și-l arătau copiilor.

Acela era Câmpineanu, marele patriot, o umbră care trecea ca o protestare vie în contra nedreptății, a persecuțiunilor și a apăsărilor.

ION GHICA

XXVI. AMINTIRI DESPRE
GRIGORIE ALEXANDRESCU

Londra, 15 ghenarie 1886

Scumpe amice,

De câte ori am venit în Londra, una din întâiele mele vizite a fost pentru Muzeul Britanic, acel palat în care se află adunate manuscriptele cele mai prețioase ale lumii învățate și minunile artei antice, unde se desfășură ca într-o panoramă istoria geniului omenesc.

Într-una din zile, pe când eram acolo, în sala în care sunt expuse de jur împrejur, pe pedestale și pe pereți, vestitele marmure Elgin, și stam admirând frumoasele metope dintre trigribele frizei exterioare ale Partenonului, pe cari sunt reprezentate în *ronde-bosse* luptele grecilor cu centaurii, aud pe cineva că-mi zice:

— Nu te mai uita la mizerabilele astea de pietre!

Mă întorc să văz cine mă apostrofează, și dau cu ochii de lordul Ald..., un vechi amic, turcofil fanatic, care-și urmează vorba înainte în modul următor:

— Vezi, pietrele astea, cu rapsodiile lui Homer, cu tragediile lui Sofocle, lui Euripid și cu scrierile lui Platon, lui Aristotel și Herodot, au fost cauza că puterile Europei nu au lăsat pe turci la 1821 să strivească pe greci, când s-au răsculat în contra sultanului. Astea au făcut pe Byron cu tinerimea din Cambridge, din Oxford și din toate universitățile să alerge în ajutorul grecilor, să exalte opiniunea publică până a sili pe Europa să ardă flota turcească la Navarin și să proclame independența Moreei!

Avea dreptate nobilul lord. Așa e! Arta și literatura, oameni de acum trei mii de ani, au luptat pentru libertatea Greciei alături cu cei mai eroici palicări ai agoănei.

...Și dacă s-o-ntâmpla
Cu vreme România s-ardice fruntea sa,
Pe-a Dâmboviței vale oștiri de s-ar ivi,
Ai luptelor cumplite părtași ei iar vor fi!

Alexandrescu
(*Trecutul la Mănăstirea Dealului*)

În secolul în care trăim, când toate se măsoară cu bulgări de aur, o pânză a lui Rafael s-a plătit mai zilele trecute 75 000 de lire st., aproape două milioane (450 de óca de aur). Apoi întreb cum ar putea să piară o națiune care a produs astfel de oameni, care a dat naștere lui Dante, lui Michel Angelo, Tasso și Petrarca? Și cine ar putea vreodată să-i tăgăduiască rațiunea și dreptul de a fi? Potcoava ungurului și a croatului a putut s-o calce, dar n-a putut s-o nimicească, nici s-o oprească de a se ridica.

Națiunile trăiesc și se glorifică prin oamenii ce au produs și prin lucrările lor geniale. Vai de acele popoare cari nu au profeți! Fie ele cât de mari, cât de puternice; numere suflările cu sutele de milioane, cucerească lumea întreagă, ele sunt condamnate pieirii și uitării. Urmele biruitorilor se pot șterge, dar ale lui Molière, Racine, Hugo, Cuvier și Lamartine, nici odată! Cât de mari și de puternici fie un Moltke, un Bismarck, gloria lor este trecătoare, pe când a lui Goethe, Humboldt și-a lui Beethoven va rămânea eternă.

Mai an, capitala noastră era în picioare; alergau toți în toate părțile, da om peste om. Oștirea pe jos și călare, înșirată pe strade, cu arma la pământ și cu steagurile în zăbranic negru, muzici la toate răspântiile; clopotele mari și mici sunau la o sută de biserici, de luau auzul, urla orașul de vuiet și tunul se auzea în depărtare, trăgând a jale. Corpurile constituite toate, unul după altul, cu președinții în frunte, facultățile și școalele cu profesorii lor, corporațiile cu baniere urmau în cadență. Lumea alerga pe capete să vază carăle încărcate cu sute de coroane

de lauri și de flori, urmate de dricul poleit care ducea la ultima locuință pe un bărbat de stat^a, fost de zece ori ministru, acoperit de sus până jos cu cruci, stele și cordoane.

Acu nu demult, tot pe aceeași cale și tot către acel locaș, mergea în tăcere și nebăgat în seamă, fără steaguri, fără tobe și fără surle, dricul modest în care erau rămășițele pământești ale poetului Alexandrescu. Tăcutul și puțin numerosul acest cortegiu făcea contrast cu acea măreață și zgomotoasă petrecere a fostului ministru. Mi-am zis că pentru marele poet era momentul care răsărea ziua din care începea a trăi și a trăi etern în inima și memoria românilor.

...Mulți oameni mari și buni
Lumii folositori
Au fost persecutați
În vremea ce-au trăit
Și foarte lăudați
După ce au murit.

Alexandrescu

(Răspunsul cometei din 1858)

Mi-aduc aminte din copilărie, când dascălul Vaillant, venit de curând în țară, cam pe la anul 1831, deschisese o clasă de limba franceză într-o odăiță în Sfântu Sava. Adunase câțiva băieți, dintr-acei cari mai aveau ceva cunoștințe de acea limbă, căpătate pe ici, pe colea, de pe la dascălii Luigi, Coulin, Janełoni și Vanzand. Clasa se compunea, după cât mă ajută memoria, de:

Costache C. Bălăceanu,
Nae I. Budișteanu,
Ion D. Ghica,
Grigorie Sc. Grădișteanu,
Scarlat N. Filipescu,
Costache A. Rosetti.

^{a)} Aluzie la înmormântarea lui C.A. Rosetti (1816–1885), la care au participat, potrivit mărturiilor contemporane, o sută de mii de bucureșteni. De altfel, Ion Ghica s-a numărat printre cei care au purtat sicriul pe umeri.

Vaillant ne dicta din *Grandeur et décadence des Romains*, de Montesquieu; făceam versiuni în proză din *La Henriade* a lui Voltaire și ne da de învățam pe dinafară satire și epistole d-ale lui Boileau.

Noi cești șase ne credeam mai tari în limba franceză decât toți băieții din București, ba unul din noi făcea și versuri. Deși îi spuneam că erau cam din topor lucrate, el tot stăruia să ne împuie urechile citindu-ne odele și satirele sale. Cele românești începeau mai totdeauna à la Paris Momuleanu cu:

O, ce ciudă, cât mă mir
D-al cutărui (sau cutărei) haractir...

Rosetache era mai modest, ne înveselea cu spirituoasele cuplete ce adăoga pe toată ziua la cântecele de modă.

În primăvară, Vaillant mai recrutase un elev. Se ivise pe banca din fund, lângă perete, un tânăr – parcă-l văd! – înfășurat într-un surtuc cafeniu, oacheș, foarte oacheș, părul negru, sprâncenele groase îmbinate, ochii căpriei și scânteitori; mustața îi mijea pe buză. Nu știu, mica deosebire de vârstă sau superioritatea ce credea că avem noi în limba ce venea să învețe și el îl făcea să se ție arazna. La sfârșitul clasei, noi ieșeam grămadă și zgomotoși, pe când el se strecura binișor și își lua drumul singur spre casă. Acesta era tânărul Grigorie Alexandrescu.

Odată, Vaillant, după ce ne ia d-a rândul să-i recităm epistola lui Boileau către Molière:

*Rare et fameux esprit dont la fertile veine
Ignore en écrivant le travail et la peine...*

și cei vechi ne încurcăm toți, unul după altul, care la versul dintâi, care la cel de al doilea, fără ca unul măcar s-o putem scoate la căpătâi, se îndreptează către noul-venit, zicându-i:

„*Voyons, monsieur Grégoire, pouvez-vous me débiter cela? Allons, du courage!*“

Tânărul se roșește, clipește de două-trei ori din ochi, începe a recita și o duce până la sfârșit fără cea mai mică ezitațiune, fără îngânare și fără o singură greșeală, indicând cu precizie

punctuațiunea și trecând peste rimă fără a o căuta. Ceilalți ne uităm unul la altul, exprimând mirare, admirațiune sau gelozie. Niciodată până atunci nu auzisem o dicțiune mai corectă și mai plăcută; deși citisem și recitisem de o sută de ori acea epistolă, dar pot zice că numai atunci i-am înțeles spiritul și eleganța.

La ieșirea din clasă m-am simțit atras către acel tânăr, m-am apropiat de dânsul și, fiindcă mergeam tot pe o cale, ne-am luat la vorbă, pe drum. Mi-a recitat cu entuziasm scene întregi din *Andromaca* și din *Fedra* de Racine. La întrebarea mea dacă n-a cercat să scrie românește, mi-a răspuns citându-mi *Adio la Târgoviște*:

Culcat p-aste ruine, sub care adâncită
E gloria străbună și umbra de eroi...

Dintr-acea zi am fost amici, și iubirea noastră unul pentru altul nu s-a dezmințit niciodată.

Eu ședeam pe Podul Caliții (strada Craiovei). Alexandrescu locuia într-un beci, sub scară la Mitropolie, la unchiul său, părintele Ieremia. Eram vecini și ne vedeam în toate zilele; pregăteam lecțiile noastre împreună.

Iancu Văcărescu, venit de la moșie, de la Moțoieni, trăsesese în gazdă la tată-meu și, intrând odată în camera mea, ne găsește, pe Alexandrescu și pe mine, învățându-ne lecția; eu, cu Boileau în mână, ascultam cum camaradul meu zicea pe dinafară *L'Art poétique*. Văcărescu, în mirare de modul cum acel tânăr recita versurile, a petrecut toată seara cu noi. Alexandrescu, care, cum știi, avea o memorie extraordinară, i-a recitat toate poeziile ce publicase într-o mică broșurică în 12°:

Ceasornicul îndreptat,
Oda la stema țării,
Primăvara amorului etc.

Văcărescu, încântat, l-a luat în brațe și l-a sărutat zicându-i: „Băiete, tu o să fii un poet mare“. Alexandrescu mi-a zis de multe ori că acea seară a fost una din cele mai fericite ale vieții sale. A face cunoștința lui Văcărescu fusese visul copilăriei lui.

A doua seară, adunare numeroasă în salonul tatălui meu. Între musafiri se găseau: Văcărescu, Efrosin Poteca, Eliad, popa Grigorie, frații Câmpineni și alți doi-trei, rude și amici. Alexandrescu a recitat scene întregi din Sofocle și Euripid în limba elenă; știa pe Anacreon din scoarță până în scoarță. Anacreon era poetul favorit al Văcărescului, care adesea lua versul din gura lui Alexandrescu, până ajungea la câte o strofă care-i scăpa din memorie, de unde apoi urma iar Alexandrescu înainte, și seara s-a încheiat după cum se obicinuia pe atunci, în sufragerie, cu un curcan fript, admirat de întreaga adunare, blagoslovit de părintele Grigorie Poenăreanu și salutat de tânărul poet cu fabula sa, care se termina cu:

Prințule, în loc de plată,
Aș pofti câțiva curcani.

(Vulpoiul predicator)

D-atunci vedeam pe Alexandrescu mai rar; îl luase Eliad acasă la dânsul, în mahalaua Dudescului.

În ajunul Sfântului Ion a venit de mi-a adus un plic mare pecetluit, rugându-mă să-l pun, fără să știe nimeni, în așternutul Văcărescului sub căpătâi. Acel plic conținea oda:

Tu, care ai fost din pruncie al muzelor favorit
Și ca strămoșească-avere geniul l-ai moștenit,
Cântăreț al primăverei...

Mai târziu s-a mutat la maiorul Câmpineanu, unde se adunau zi și noapte Manolache Băleanu, Grigorie Cantacuzino, Iancu Ruset, Aristia, Costache Bălăcescu, ofițerii români dintr-un regiment cu Câmpineanu, căpitanii Golești, Ștefan și Nicolae, căpitanii Crețulești, Costache și Scarlat, căpitanul Teologu, căpitanul Voinescu II, sublocotenentul Rusetache și mai mulți tineri de pe atunci, cari petreceau citind istorii militare: campaniile lui Napoleon, memoriile lui Frederic cel Mare și scrieri de ale poeților în renume: Lamartine, Hugo, Béranger etc. Alexandrescu înveselea auditorul cu câte o elegie, o satiră sau o fabulă.

Acolo s-a format Societatea Filarmonică, pentru care Eliad a tradus pe *Mahomet* al lui Voltaire, Aristia pe *Saul* din Alfieri, Alexandrescu pe *Alzira*, tragedii cu cari s-a inaugurat scena română. Atunci s-au tradus mai multe din comediile lui Molière, dintre cari *Amfitrion* a avut un mare succes pe scenă. Interpretii acestor opere au fost:

- d-nii Andronescu
 Curie
 Iamandi
 Mihăileanu
 Caragiali
 Lăscărescu
- d-nele Caliopi
 Ralița Mihăileanu
 Efrosina Vlasto (Efrosina Popescu).

Contactul cu tinerii ofițeri a făcut pe Alexandrescu să dorească a deveni camaradul lor de arme. Recomandat spătarului ca bun scriitor, el a fost admis în mica noastră armată de atunci ca iunker atașat la djürstvă; până când într-o zi șeful său, dându-i să-i copieze o prețioasă oțnoșenie, proză pe care autorul ei se aștepta s-o vază trecută la nemurire în litere gotice cu flori, s-a speriat de icoana noului iunker și l-a trimis la graniță, la Focșani, să studieze știința caligrafică, dându-i importanta misiune de a întreba de pasaport pe toți câți voiau să treacă șanțul care despărțea partea orașului moldovenesc de cea muntenească și să taie la răboj oile cari venea dintr-un mal în cel' lalt al Milcovului. Neputându-se împăca cu această slujbă, deși fusese înălțat la rangul de sublocotenent, Alexandrescu și-a dat demisiunea, ca să se poată consacra cu totul literelor.

Iată cum descria poetul punctul de pază ce i se încredințase:

Spre apus curge o apă între două țări hotar,
 Frați a căror neunire au avut sfârșit amar;
 Pe o margine e zimbrul, iar pe alta un vultur,
 Care nici nu mai visează la al Tibrului murmur,

Care sub o nouă formă și numire ce-a luat
 Ca mulți, cântecul, purtarea și năravul și-a schimbat.
 (*Epistola către D.I.A.*)

P-atunci eu eram la Paris, și tată-meu, care avea o mare afecțiune pentru Alexandrescu, îl luase acasă la dânsul, unde a șezut mai mulți ani, în camera dedesubtul aceleia ce ocupai acum doi ani în otelul Brofft, peste drum de teatru. Într-aceea cameră a scris cele mai multe din meditații: *Fericirea*, *Mulțumirea*, dedicată fetei Voinescului II (acum contesa de Rochemontaux), *Viața câmpenească*, dedicată lui Grigorie Cantacuzino, proprietarul moșiei Florești, unde a petrecut o vară, *Epistola către Voltaire* și altele. Acolo a scris *Anul 1840*:

Să stăpânim durerea care pe om supune,
 Să așteptăm în pace al soartei ajutor...

A scris *Miezul nopții*:

...Frumoasa primăvară acum se grăbește
 La caru-i să înhame pe zefirii ușori,
 Pășăște și în urmă-i verdeață se ivește,
 Și cerul se dezbracă de viforoșii nori.

Acolo a scris fablele *Toporul și pădurea*, *Câinele și căței*, *Boul și vițelul*, *Lupul moralist*, *Vulpea liberală*, *Lebăda și puii corbului* etc.

Când m-am întors în țară, pe la anul 1841, am găsit pe Alexandrescu tot la djúrstvă în mahalaua Gorgani, unde îl lăsa sem; dar de astă dată nu ca iúnker, nu ca copist, ci ca pensionar, sub cheie și cu pază de soldat cu pușcă la ușă. Iată cum meritase el aceste onoruri: general-consulul^a găsisse în înalta-i judecată că în fabula *Lebăda și puii corbului* vulpea vicleană semăna

^a) Consulul Rusiei la București, în acel moment I.A. Dașkov (v. *supra*, p. 175, n. a.); momentul politic este tensionat, Rusia pierzându-și încrederea în capacitățile domnului, Alexandru Dim. Ghika, de a-i servi interesele. Acesta va fi destituit în 1842, la cererea Rusiei, și înlocuit cu Gheorghe Bibescu.

aidoma cu guvernul ce reprezenta, că puii corbului erau nevinovații de români, și lebăda, omul care dă sfaturi bune, și ceruse pedeapsa cutezătorului autor:

A zis...
 Că lupii, urșii, leii vorbesc de stăpânire;
 Că lupul e cutare ce judecă, despoaie
 Și ia după om pielea ca lupul după oaie,
 Că lebăda e omul ce dă povățuire
 Acelor care umblă pe calea de pieire...

Alexandrescu

(Epistola către Voinescu II)

Așa era p-atunci; o vorbă rea la palat, o simplă bănuială a consulului te ducea nejuste și de-a dreptul la pușcărie sau cel puțin la vreo mănăstire, fără a ți se permite să vezi altă figură amică decât a păzitorului. Știi că, voind să văd pe Alexandrescu la spătărie, unde era închis, mi-a trebuit să alerg o săptămână să mă căciulesc pe la toate autoritățile civile și militare, de la dorobanț până la vornicul cel mare, până să dobândesc o scrisoare cu trei iscălituri, în puterea căreia un ofițer mi-a deschis ușa odăiei prizonierului. Tânărul ofițer care m-a întovărășit simpatiza, sunt sigur, mai mult cu prizonierii, precum îi numea cu emfază, decât cu acei cari îi dedese în pază. Când am ieșit din camera lui Alexandrescu nu mai era nimeni prin curte; se întunecase și plecase toți angajații; tânărul ofițer mi-a propus să mă ducă să văz și pe Nicu Bălcescu, căci și iunkerul Bălcescu era închis acolo de mai multe luni, pentru că spusese unor sergenți din regimentul său că Mircea, Mihai și Ștefan fusese niște domni viteji; în anul de grație 1841 nu era iertat a răspândi asemenea vorbe. Tot atunci colonelul Câmpineanu, închis vreo doi ani la Mărgineni, fusese transferat în închisoarea de la Plumbuita; Manolache Băleanu era surghiunit la Bolintin; Marin Serghiescu (Naționalu), la ocna de sare la Telega, iar Bolliac, mai norocit, respira aer curat la munte, surghiunit la schitul Poiana-Mărului, unde un cucernic călugăr rus îi citea în toate diminețile molitfele sfântului Vasilie.

Poliția, după ce și-a satisfăcut pe deplin curiozitatea citind trei luni, zi și noapte, toate hârtiile și cărțile lui Alexandrescu, a declarat tată-meu, dându-i cheia odăiei, că nu mai pune peceți pe ușă și că avea ordin să libereze pe prizonier.

A doua zi m-am dus de l-am luat de la închisoare să-l aduc acasă, dar a stărui să se mute în otelul Conduri, unde a închiriat o odaie. Însă după vreo trei sau patru luni, plecând eu la Iași, s-a mutat iar la tată-meu, unde a șezut până la 1844.

Când m-am dus de l-am văzut la închisoare, avea un vraf de hârtie pe masă, pline de ștersături și de cruci în toate părțile. Când scria, avea mania de se citea, și tot ștergea și îndrepta; dobândise patima asta citind adesea versul lui Boileau:

Si j'écris quatre mots, j'en effacerais trois.

Acel vraf de hârtii era traducțiunea *Meropei*, cu care se ocupase în închisoare, ca să-i treacă de urât. Ce s-a fi făcut acea traducere?^a

În vara anului 1842, profitând de vacanțele Academiei din Iași, venisem în București. Unul din concesionarii ocnelor de sare, răposatul Oteteleșanu, care pe atunci îmi era cam rudă, ne invită, pe Alexandrescu și pe mine, să-l întovărim la Baia de Aramă. Se propunea companiei să cumpere acea moșie pentru exploatarea metalului; ocaziunea era favorabilă; puteam fără mare cheltuială să ne satisfacem o dorință veche ce aveam de a vizita mănăstirile de peste Olt. Într-acea călătorie am mers din mănăstire în mănăstire și din schit în schit, de la Cozia până la Tismana; ne-am coborât la Turnu-Severin și apoi ne-am întors, urmând obârșia munților, din stână în stână, călătorind când pe jos, când călare, din gura Bahnei în Dunăre până în valea Oltului, la Turnu-Roșu. Alexandrescu a descris o parte din acea călătorie într-un memorial. În pelerinajul la Cozia a scris *Umbra lui Mircea*:

^{a)} Traducerea din Voltaire a fost publicată în 1847. Pentru precizări și comentarii istorico-literare cu privire la G. Alexandrescu v. notele lui Ion Roman în Ion Ghica, *Opere*, I, Editura pentru literatură, București, 1967, ed. cit., pp. 535–539. De altfel, Ion Roman este și autorul studiului introductiv din ediția Gr. Alexandrescu, *Opere*, Minerva, București, 1972, ed. I. Fischer.

...Mircea, îmi răspunde dealul, Mircea, Oltul repetează,
 Acest sunet, acest nume, valurile îl primesc,
 Unul altuia îl spune, Dunărea se-nștiințează
 Și-ale ei spumate unde către mare îl pornesc.

.....
 Lumea e în așteptare... turnurile cele nalte,
 Ca fantome de mari secolii pe eroii lor jălesc
 Și-ale valurilor mândre generații spumegate
 Zidul vechi al mănăstirii în cadență îl izbesc.

(*Umbra lui Mircea la Cozia*)

La Tismana a scris *Răsăritul luni*.

La Drăgășani, *Mormintele* și mai multe alte poezii pline de cugetări mărețe ca aspirațiunile sufletului său și de tablouri descriptive, vesele și înflorite ca frumoasele locuri ce vizita și ca zburdările inimei sale.

Lăudată fie memoria marelui poet, a cărui pană a știut să învieze umbrele glorioase ale eroicului nostru trecut și-a împodobit vechile tradițiuni legendare ale istoriei naționale, îmbrăcându-le în strălucitele colori ale bogatei sale imaginațiuni.

La anul 1842, Alexandrescu a fost numit impiegat la poștelnicie, la masa jălbilor. Serviciul cu care-l însărcinase șeful său era de a ceti toate petițiunile adresate domnului, de a face pentru fiecare câte un extract și de a le adresa autorităților respective, cu apostila domnească. Vodă Bibescu, mulțumit de modul cum își îndeplinește datoria, a voit să-l aibă pe lângă dânsul, îl luă la Breaza, unde petrecea lunile de vară.

Deși în mare favoare la curtea lui vodă Bibescu, dar nici intriga, nici lingușirea nu s-a putut apropia vreodată de dânsul. Vorbea tare, fără a-și ascunde gândurile și credințele.

Odată, aflându-mă cu unchiu-meu la Câmpina, m-am dus să-l văz la Breaza. Doamna Bibescu, aflând că eram în odaie la Alexandrescu, a trimis de m-a poftit la masă. Prânzul a fost vesel; Alexandrescu, binedispus, a povestit o mulțime de istorioare țărănești în care vestitul Carcalechi, ziaristul curții, juca rolul principal. Doamna, care-l asculta cu plăcere și râdea mult la acele povestiri, îi zice: „Să vii să mănânci în toate zilele cu noi“. Apoi, întorcându-se către vodă cu un ton poruncitor:

— Numește-l poet al curții.

Alexandrescu, fără să aștepte care era să fie hotărârea domnească, răspunde: „Să mănânc, foarte bine, merge, dar să fiu poet de porunceală, văd că Măria Ta n-ai citit o satiră ce am făcut acum vreo câțiva ani unui poet de curte de atunci, pe care-l povățuiam cu versurile:

Ia-ți nădragii de atlas
De-ți fă steagul la Parnas!

Apoi ce fac eu cu acele versuri când voi îmbrăca nădragii de atlas?“

Mai târziu a fost numit director la Departamentul Credinței, pe când moșiile mănăstirilor închinată și neînchinată se arendau cum da Domnul, post important și ambiționat de toți acei cari căuta să facă averi mari. El, care l-a ocupat atâți ani, a ieșit de acolo sărac precum intrase.

În anul 1853 se auzea de război. Alexandrescu, ca și Nicu Bălcescu au avut totdeauna credința că România numai prin arme se putea ridica la rangul ce i se cuvine. Era vorba ca o armată auxiliară franceză să vie să ocupe valea Dunărei de jos, iar flota engleză să cuprindă Marea Neagră; se suna și de venirea lui Magheru cu proscrisii români, și tinerimea începuse a bate din pînteni. Atunci Alexandrescu a scris *Cântecul soldatului*:

Pe câmpul României
Trompeta când răsună,
La glasul datoriei
Oștirea se adună...

Tot atunci a salutat pe Halcinski cu un lung adio în versuri^a.

De ce n-a voit soarta să poată vedea și el pe români urcând ca [o] vijălie printre gloanțe și mitralie dealul Griviței, înfigând în creștet gloriosul lor steag, și pe viteazul și fiorosul Osman pașa închinând sabia lui unui tânăr colonel român?

^{a)} *Adio pentru plecarea proconsulului Halcinski*, 1854, poem scris în momentul retragerii rușilor din Țara Românească în urma primelor înfrângeri din Războiul Crimeii, în bătăliile de pe Dunăre.

La 1859, după suirea lui vodă Cuza în scaunul domnesc al Principatelor Unite, Alexandrescu a ocupat postul de ministru interimar la Culte. Modestia care-l caracteriza nu i-a permis să primească a fi numit la acel interim ca titular. Mai în urmă, la 1860, a fost trimis la Focșani ca membru la Comisia Centrală. Acolo a fost lovit de o boală nemilostivă, care l-a ținut aproape un sfert de secol mort între cei vii.

De copil, Alexandrescu cunoștea poezii greci vechi și moderni; la vârsta de șaptesprezece ani citise pe toți clasicii francezi și știa pe dinafară tot ce era măreț și frumos în literatură.

Cine era și de unde venise acel băiat în școala lui Vaillant și unde studiasse el pân-atunci, în ce școală și cu care dascăl? Studiasse acolo unde au studiat oamenii de felul lui, oamenii de geniu: la școala inimei și a spiritului, sub direcțiunea dorinței și a plăcerii de a ști și de a admira. Știu numai că în podul casei la Mitropolie stau aruncate vreo mie de volume, claie peste grămadă, neclasate, necatalogate. Acolo se închidea Alexandrescu de citea. Multe ore plăcute am petrecut noi împreună, în mijlocul acelor in-folio, citind când *Viețile oamenilor iluștri* de Plutarh, când viețile sfinților în Cazanie, când pe Tucidid sau Xenofon!

Alexandrescu era născut în Târgoviște, în patria Văcăreștilor, a lui Eliad și a lui Cârlova. Zâna care a prezidat la nașterea lui l-a înzestrat cu îmbelșugare cu o mare memorie și cu darul armoniei. Poeziile lui se deosibesc prin mari calități de stil, de cugetare și de simțire, cari îl pun între fruntașii poeziei române.

Meditațiile au un zbor înalt, care le ridică alături cu acele ale lui Lamartine.

Satirele lui sunt înarmate cu împunsături de felul lui Boileau.

Fabulele, cari formează o parte însemnată și originală din scrierile lui Alexandrescu, multe, precum *Lebăda și puii corbului*, *Pădurea și toporul*, *Vulpea liberală* și altele, le-ar fi subsemnat însuși La Fontaine.

A zice de dânsul că a fost poet, și poet de un talent superior, nu este destul. El a fost un suflet mare și nobil, o inimă curată și generoasă, vesel și glumeț; îi plăcea societatea aleasă, și dacă câteodată căuta singurătatea era mai mult ca o alinare

la amărăciunile vieții, de aceea și scrierile lui dintr-acele momente respiră o stare de întristare melancolică a sufletului său.

Era de școala aceea care consideră darul poeziei ca un depozit sacru, pe care omul înzestrat de sus este dator să-l păstreze curat, neatins de patimele și slăbiciunile omenești, așa că el privea de sus, în liniște senină, splendoarea adevărului și frumosului care luminează binele și lovește viciul și nemernicia; în mândra și majestoasa sa indignațiune, condeiul său stigmatiza înjosirea, cinismul și lipsa de probitate, precum o vedem în unele din poeziile sale.

Viața lui a fost o viață de luptă și de martir; a luptat pe față cu curaj, la lumina mare, pentru libertate în contra despotismului, pentru dreptate în contra abuzului și năpăstuirii, păstrând totdeauna căldura și devotamentul tinereții. A luptat fără altă ambițiune decât aceea de a fi folositor țării sale. Condeiul său original și plin de spirit și de grație nu s-a inspirat decât de pulsațiunile mari și patriotice ale sufletului său.

Generația veche a admirat cu iubire scrierile lui Alexandrescu. Le-a avut ca un catechism de virtute și de patriotism, și mulți poate că au pășit pe calea cea dreaptă de teamă să nu-și recunoască abaterile în vreo satiră sau vreo fabulă d-ale lui Alexandrescu. Tinerilor români ai generațiunii care se ridică le zic: „Fiți patrioți și modești ca Alexandrescu, și când voiți să știți cum se glorifică faptele cele mari citiți odele și elegiile lui; când voiți să știți cum se râde de ambițioșii de rând și cum se biciuiește viciul, citiți satirele și fabulele lui Alexandrescu“. Dotat cu un talent mare, el și-a iubit țara, s-a respectat pe sine și a lăsat în memoria noastră operele spiritului și ale inimei sale.

ION GHICA

XXVII

Londra, 25 octombrie 1886

Scumpe amice,

Iată câteva aduceri-aminte din tinerețe, în cari vei găsi multe despre viața unora din oamenii generațiunii noastre cu cari în tinerețe te-ai găsit în contact și pe aceeași cale, oameni ageri, a căror viață, deși scurtă în ani, dar a fost bogată în fapte; căci au știut a suplini timpului printr-o activitate și un devotament fără preget, așa că au putut lăsa nu numai regrete în sufletele acelor cari au avut norocirea de a-i cunoaște de aproape și a le aprecia calitățile inimei și ale inteligenței, dar au lăsat urme neșterse în literatura și în istoria țării noastre.

Armează-ți dar răbdarea și așteaptă-te la o serie lungă de epistole.

NR. 1

NICU BĂLCESCU

Odată, ieșind de la școală, apucasem drumul spre casă, luând prin scurta ulicioară care începea în poarta Colegiului Sfântu Sava, între curtea Petrescului și casa cu privor a egumenului grec al mănăstirii, și se sfârșea în unghiul bulevardului și a stradei Academiei, unde era de o parte, la dreapta, casa Dobrotineanului și la stânga casa Spahiului. Poarta școalei era la câțiva pași de ușa bisericei, cam în locul unde s-a ridicat statuia lui Lazăr. Acolo se așezau pe vine în șir, unul lângă altul, merari, simigii și bragagii cu tablalele și panerele lor.

Un găligan de școlar, cât un bivol de mare, tăbărâse pe un băiat slab și pirpiriu, îl trântise la pământ și-i căra la pumni, căutând să-i ia din mână o bucată de halviță.

Goliatul, căruia toți îi ziceam Șotea, pentru că era de o putere de care numai vărul meu Mavru¹ îi venea de hac, își petrecea timpul mai mult la poarta școlii, între plăcintari și salepćii, decât în clasă. Îndată ce cumpăra cineva un covrig sau un măr, el se repezea ca un erete și i-l smulgea din mână; grație puter- nicilor săi pumni, răspândise o așa groază printre băieți, încât mulți îi plăteau tribut în natură sau în parale, ca să nu-i bată sau ca să-i proteje în contra altor camarazi.

De astă dată, însă, găsise împotrivire, băiatul, deși trântit la pământ, dar nu lăsa să-i scape halvița; o apăra din mâni și din picioare, cu dinții și cu unghiile.

Fie din indignațiune, fie că puteam conta pe camarazii care veneau în urmă, mi-am luat inima în dinți și m-am aruncat în ajutorul celui slab și asuprit.

Cea dintâi grijă a băiatului când s-a ridicat de la pământ a fost să caute să-și adune după jos foile caietului său, zdrențuite și risipite în luptă, operație lungă și migăloasă, la care i-am dat și eu mână de ajutor.

A doua zi, când m-am dus la școală, l-am găsit în ușa clasei IV-a de umanioare; cum m-a văzut, și-a scos șapca, arătându-mi cu mulțumire caietul, zicându-mi:

— Uite cum l-am dres de bine; noroc, zău, cu dumneata, că mi se pierdea, păcat, o grămadă de muncă.

Foile rupte erau lipite și cârpite fiecare la locul lor, cu o minuțioasă îngrijire. Dar ce m-a mirat mai mult a fost să văz pe unele pagine scris cu litere majuscule fraze ca acestea:

„Petru Maior spune...”

„Fotino zice...”

„Din Constantin Căpitanul“

„După logof. Radu Greceanu.“

¹) Comitele Dimitrie Mavru, general de divizie în armata rusească, fiu al generalului Nicolae Mavru și al Profirei Moret de Blaremburg, născută Ghica.

Aceasta m-a mirat cu atât mai mult că p-atunci nu se pomenea în școalele noastre de istorie națională. D-abia de câteva luni Florian Aaron începuse un curs elementar de istorie generală, în care vorbea despre asirieni și egipteni; nu ajunsese nici la greci, nici la romani.

La întoarcerea mea din Paris, la anul 1841, ducându-mă să văd pe poetul Alexandrescu la dejúrstfă în Gorgani, unde se afla închis într-o cameră în fundul curții, lângă gărlă, după ce am stat acolo până înnoptase, când am ieșit, ofițerul de pază, după ce închide ușa bine și bagă cheia în buzunar, îmi zice:

— Vei să te duc și la Nicu Bălcescu? Nu ne vede nimeni, c-au plecat toți de la cancelarie; numai să nu spui cuiva, că dau de belea.

În camera în care am intrat, un tânăr căruia d-abia îi mija mustața pe buze șede pe marginea unui pătucean de scânduri, fără alt așternut decât o manta soldățească ghemuită căpătâi și o lumânare de seu într-un sfeșnic de pământ, care lumina un ceaslov, singura carte ce-i fusese permisă. Acel arestant era băiatul pe care cu câțiva ani îndărăt îl scosesem din mâinile fiorosului Sotea¹.

La liberarea lui din închisoare și din armată, el a devenit unul din tinerii cu cari mă vedeam mai des, a devenit un bun și prețios amic, cu care m-am înțeles totdeauna la vorbă și la gânduri; eram împreună ziua și noaptea.

Fiu mijlociu al serdăresei Zinca Petreasca Bălcescu, cocoană văduvă foarte stimată și cunoscută în toată țara pentru minunata doftorie cu care tămăduia de albeață la ochi, Nicu Bălcescu, tânăr de o complexiune delicată, o fizionomie blândă și simpatică, intrat foarte de timpuriu în serviciul militar ca iúnker, era arestat și dat în judecata unui consiliu de război ca culpabil de înaltă trădare.

Se dovedise că mersese de mai multe ori în casă la Mitică Filipescu, că făcuse cunoștință cu dascălul francez Vaillant și

¹) Pe acel Sotea, un Petresc, nu știu, din București sau de aiurea, l-am găsit, câțiva ani mai în urmă, ofițer la granița dintre Muntenia și Moldova, la punctul Vădeni, la Seret; de atunci nu i-am mai auzit de știre.

că era amic cu căpitanul Deivos^a; ceva încă și mai mult: se știa că la cazarmă aduna pe lângă dânsul, în orele de recreație, mai mulți sergenți și soldați, cărora le povestea despre vitejiile românilor în luptele cu turcii, cu tătarii, cu ungurii și cu lehi, de pe vremile lui Mircea, lui Mihai și lui Ștefan; ba chiar îi învăța să scrie și să citească.

Nicu Bălcescu avea o mare dorință d-a învăța; dotat cu înlesnire și aplicațiune la studii, inteligent, ardent și entuziast, predilecțiunea lui era mai cu deosebire pentru studiile istorice și mai ales pentru partea militară a istoriei. Din copilărie citise cu atențiune *Viețile oamenilor* lui Plutarh, *Anabasil* lui Xenofon, *Războiul peloponezian* al lui Tucidid; citise și recitise pe Tacit, *Comentariile* lui Cezar, campaniile lui Napoleon și ale lui Frederic cel Mare și studia cu dinadinsul pe Gibbon și scrierile generalului Jomigny asupra strategiei. Avea credința că România nu se va putea rădica decât prin arme și că românii trebuia cu orice preț să se arate pe un câmp de bătaie, să dea dovezi de vitejie, să se afirme ca națiune; idee pe care o vedem dominând d-a lungul în toate scrierile sale.

La etate de douăzeci de ani, citise tot ce putuse găsi, pe ici, pe colea, despre istoria noastră națională; petrecea zile întregi cufundat în studiul documentelor adunate de repausatul căpitan Cornescu Olteniceanu, colecțiune prețioasă, care mai târziu a trecut în posesiunea părintelui episcop de Buzău Dionisie.

Nicu Bălcescu era de o modestie rară; anevoie îl făceau să-ți citească câte ceva din cele ce scria.

Într-o seară ne aflam mai mulți amici adunați la maiorul Voinescu II; acolo, după ce ne-am luptat și ne-am trântit, după cum ne era obiceiul (căci Bălcescu, deși cel mai slab dintre noi toți, dar căuta trântea cu lumânarea), când ne-am potolit, l-am pus d-a sila de ne-a citit opera sa: *Puterea armată la români*. Manuscriptul acela l-am luat eu de l-am dus lui Cogălniceanu la Iași, unde s-a tipărit în *Foaia științifică și literară*

^{a)} IOAN DEIVOS, revoluționar pașoptist, locțiitor al comandantului companiei de pompieri din București la momentul bătăliei de pe Dealul Spirii (13 sept. 1848).

ce publicam împreună cu Alecsandri, Negruzzi și Cogălniceanu, revistă hebdomadară fără nume, căci marele cenzor al Moldovei, Procopie Florescu, găsisse că titlul *Propășirea*, cu care o botezasem, era un cuvânt revoluționar și îl ștersese din capul foaiei.

Acea scriere a lui Bălcescu a fost foarte apreciată de cititorii dup-atunci și a avut chiar onorurile unei edițiuni separate, tipărită tot în tipografia lui Cogălniceanu.

Mai târziu, pe la anii 1844, 1845 și 1846, el a publicat mai multe lucrări istorice în revista intitulată *Magazinul istoric*^a, ce redacta în colaborare cu eruditul profesor Treboniu Laurian. Într-acea colecțiune se găsește scrierea asupra familiei Cantacuzineștilor, după documente ce-i încredinșase generalul Rudolf Cantacuzino din Rusia.

Nicu Bălcescu scria lesne, stilul său era limpede, strâns, nervos și elegant, precum îl vedem în *Istoria lui Mihai Viteazul* și în *Istoria muncitorilor plugari din România*; adeseori înflorit și poetic, precum îl găsim în traducerea făcută de el a *Cântării României*.

Domnul Vasile Alecsandri atribuie unui alt tânăr plin de talent conceperea și compunerea în limba franceză a acelu cap d-operă, Alecu Russu, răpit și el, ca și Bălcescu, de timpuriu familiei și patriei sale.^b

Iată ce știu eu despre acea scriere epică din care, încă pe la anul 1847, Bălcescu îmi citise mai multe fragmente și pe care, mai târziu, ne-a citit-o întregă, în cabinetul generalului Mavru^c, unde se afla și Laurian și Bolliac, susținând că găsisse

^a) *Magazin istoric pentru Dacia*, 5 vol., București, 1845–1847. Și mai departe, Ion Ghica citează titlurile din memorie. ^b) Paternitatea poemului – publicat în limba franceză fără nume de autor, în 1850, la Paris, în revista *România viitoare* – a fost îndelung disputată de istoriografia și critica literară. ^c) NICOLAE MAVROS (1786–1868), boier fanariot, conte austriac, general rus, colecționar de antichități; socrul autorului. Dragoman al generalilor ruși în timpul ocupației din 1806–1812; logofăt de străini sub Alexandru Suțu vv. (1819–1820). Colecția impresionantă – pe care a donat-o apoi statului; astăzi la Muzeul Național de Istorie a României – și-a adunat-o în timpul războaielor ruso-turce și, apoi, în slujba de inspector general al carantinelor Dunării, pe care a deținut-o de la 1829 până la Unire.

acel manuscris la un călugăr. Iată cu ce ocaziune ne-a făcut el acea citire:

Generalul Mavru, filolog și numismat de frunte, era de mai mulți ani în relațiune cu Laurian și cu Bolliac, cu unul pentru studiul de medalii antice și schimburi de dublete, cu celalalt pentru citirea și transcripțiunea de inscripțiuni lapidare. Mavru posedă o colecțiune de antichități importante, adunate cele mai multe după malurile stâng și drept al Dunărei, colecțiune pe care, încă în viață fiind, a făcut-o donațiune muzeului nostru național.

Pentru studiul arheologic, generalul Mavru avea consacrată o zi pe săptămână, marțea, dacă nu mă înșel, zi în care se închidea în cabinetul său cu Laurian și cu Bolliac și nu primea pe nimeni. Acei doi colaboratori rămâneau la masă; se prânzeau p-atunci pe la 3 ore după amiazi, și lucrau și după prânz până seara.

Cu ocazia căsătoriei mele, generalul Mavru a făcut cunoștință cu Nicu Bălcescu, care de la 1847 a început a lua și el parte la acele ședințe de studii istorice.

Într-una dintr-acele marți, la care asistam și eu câteodată, făcând eu elogiul manuscriptului aflat de Bălcescu la călugăr, după o mare stăruință a noastră a tuturor, Bălcescu a trebuit să se ducă acasă, să-și aducă caietul să ni-l citească. Era scris de mâna lui, cu multe ștersături și îndreptări. Cetirea a fost ascultată cu admirațiune, iar după ce am terminat cu laudele și cu critica generalul Mavru se uită la Bălcescu răsând și, bătându-l pe umăr, îi zice:

— *Mon cher! se non è vero è ben trovato; c'est une œuvre du plus haut mérite, et fait beaucoup d'honneur à l'auteur ici présent.*

Mavru a urmat cu sistemul de studii arheologice până în ultimele zile ale vieții sale; numai că colaboratorii nu mai erau aceiași. În anii din urmă lucra cu Dumitru Berendei, cu Dumitru Sturdza, cu Mișu Suțu și Alexandru Odobescu.

Noi toți câți am auzit atunci citirea *Cântării României*, deși admiteam că Bălcescu poate că găsisse la vreun călugăr ceva scris în felul biblic, dar credeam că scrierea, așa cum ne-o citise, fusese prelucrată de pana și de imaginațiunea sa.

El, în anul 1845 sau 1846, a făcut o călătorie de cercetări istorice pe marginea Dunării, de la Celei până la Turnu-Severin, și a vizitat mănăstirile de peste Olt în tovărășie cu Laurian și cu Bolliac, călătorie în care s-au descoperit mai multe inscripțiuni cari au fost transcrise, completate și publicate de Laurian în *Magazinul istoric*, lucrare pe care Bolliac voise să și-o aproprieze și pentru care a fost mai multe contestații între Bolliac și Laurian. Într-aceea călătorie pretindea Bălcescu că ar fi găsit la un călugăr manuscriptul *Cântării României*; dar limba în care era scris acel poem și aspirațiunile autorului poartă într-însul dovada netăgăduită că trebuie să fi fost scris cam printre anii 1838 și 1846. Tot cam pe la anul 1846, Nicu Bălcescu a mai făcut și o altă călătorie, în Moldova, cu Costăchiță N. Filipescu, unde s-a găsit în strânsă legătură cu Alecu Rusu, și nu este de mirat că acești doi tineri să-și fi esersat în comun pana și imaginațiunea lor, unul în limba română, celalalt în limba franceză.

Oricum o fi și oricine o fi fost autorul, călugăr sau mirean, din veacuri trecute sau din timpul nostru, ușoară să-i fie țărâna, căci cu frumoasă și mândră floare a înzestrat literatura română!

În tinerețea mea, eu obicinuiam a mă culca târziu, de multe ori după ce să făcea ziuă; adesea îmi făceam somnul pe scaun, rezemat de masă, fără a mă atinge cu săptămânile de pat. Când eram student la Paris, vara, după ce-mi pregăteam lecțiile pentru a doua zi, apoi pe la miezul nopții porneam pe jos d-acasă de lângă poarta Luxemburgului, de despre Școala de Mine, și mă duceam până la Tortoni, pe Boulevard des Italiens, unde luam o înghețată, și mă întorceam pe când se îngâna ziua cu noaptea.

Într-o vreme găsisem un tovarăș cu care mă potriveam la felul acesta de trai, pe Grigorie Romalo, tânăr de spirit și de inimă, devenit victima devotamentului său pentru țară. Grigorie Romalo, esilat la Brusa la 1848, a murit la Constantinopol, la Pera, în primăvara anului 1849, în spitalul surorilor de caritate lazariste, în urma hemoptiziei ce i se pricinuisse de loviturile de pături de pușcă în piept la afacerea din Iași de la martie 1848. L-am dus de l-am înmormântat la cimitirul de la Balucli. Alecsandri a scris atuncea o poezie asupra morței lui.

Cu Grigorie Romalo, când eram la Paris, duceam uneori pe lună plimbările noastre nocturne până la Neuilly și la Boulogne lângă Saint Cloud.

În București obicinuisem și pe Nicu Bălcescu la acest fel de viață, așa că, după ce petreceam serile cu mai mulți amici, apoi pe la orele unsprezece sau douăsprezece, noi doi, Bălcescu și eu, porneam pe jos d-acasă de la mine, de peste drum de hanu lui Filaret (astăzi Piața Teatrului) și ne duceam dincolo de Malmaison, la grădină la Câmpineanu (fosta grădina lui Scufa), unde găseam companie bună și petreceam ore plăcute până pe la patru și pe la cinci după miezul nopții; ne întorceam acasă în ziua mare. Pe drum aveam mai totdeauna câte o sfadă, două cu câinii mahalalelor. Erau mai ales două stațiuni anevoie de trecut cu pace, una la cotu gârlei de lângă grădina lui Mimi și alta pe maidanul de dinaintea bisericii Popa Tatu, unde stau niște dulăi cât vițeei de mari, culcați covrig, risipiți pe drum d-a curmezișul, și cum ne simțeau, se sculau cu toții într-o lătrătură și săreau la noi.

Într-o noapte pin culesul viilor, pe la 1843, pe când lumina lunei începea a se contopi în razele dimineții și ajunsesem în dreptul caselor lui Simeon Marcovici, după un mic sfat între noi doi, în răspântii, în loc s-o luăm la deal, pe la Oteteleşanu, să ieșim la mine acasă, ne-am hotărât să urmăm pe strada Brezoianu, să ieșim la Mihai-Vodă și d-acolo s-o apucăm spre Filaret, să ne ducem să dejunăm cu câte o pereche de cărnați trandafiri și un pahar de must. Ne apropiasem de biserica Sfinții Apostoli, când întâlnim în cale pe căpitanul Tell, mergând spre cazarma lui de la Mihai-Vodă; și ne luăm câteșitrei pe drum înainte, pe sub Mitropolie, la viile din deal. Cu cât ne suiam pe coastă, cu atât vorbirea noastră devenea mai aprinsă. Subiectul discuțiunii era acel de toate zilele și de toate serile. Ne imputam unul altuia lipsa de patriotism și de energie; ne făceam răspunzători de starea nenorocită și umilită a țării, așa că la întoarcerea noastră în vale, la fântână, jurasem să ne consacram patriei cu trupul și cu sufletul, ne legasem frați de cruce și ca fiecare dintre noi trei să se supuie, cu pericolul vieții și al averei, la hotărârile celorlalți doi; chiar în ziua aceea ne-am adunat de am alcătuit statutele și regulamentele „Frăției“.

Inițiații erau formați în grupuri de câte zece, fiecare frate cunoscând numai pe șeful său imediat, diacon, preot sau arhiepiscop, acel care-l catichisese, îl inițiasse, de la care și prin care primea ordine și instrucțiuni și căruia datora ascultare și supunere cu pericolul vieții și al averii, păstrând secretul cel mai absolut. Deviza era: *Dreptate, Frăție*.

Statutele, scrise în cifre cu cheie, erau păstrate la mine în bibliotecă, în scoarțele Algebrei lui Bourdon. La mai 1848, când m-am decis să mă duc la Constantinopol, am dat acel volum în păstrarea Bălcescului, dar el peste două zile mi l-a adus înapoi, zicând că se temea de vreo perchezițiune sau d-o arestare și că-l credea mai în siguranță la mine. La plecarea mea din București, am pus acea carte împreună cu alte cărți și cu notele și caietele mele din școală într-o ladă pe care am lăsat-o în beciu de sub scară, în casa generalului Mavru de la Jicniță, unde locuiam, astăzi legațiunea Italiei, casă care a ars la 1856, când devenise spital militar în timpul ocupațiunei austriace. Acolo, împreună cu casa, s-au mistuit în cenușă cărțile, hârtiile, tablourile, mobilele și cu toate obiectele ce posedam.

Situațiunea politică de pe atunci se rezumă cam astfel:

Pe la mijlocul anului 1834, spătarul Alexandru Dimitrie Ghica, fratele fostului domn Grigorie Dimitrie Ghica, fusese rădicat la scaunul domniei după recomandăția amicului său, generalul rus comite Pavel Kisseleff, care a guvernat Principatele de la anul 1829 până la 1834 cu titlul de prezident cu deplină putere al divanurilor.

Alexandru Ghica, om plin de probitate, stimat și iubit de toată tinerimea pentru caracterul său leal și plăcut, era pizmuț, ca toți domnii indigeni, de mulți din boierii cei mari.

El, la anul 1838, comisese o mare greșală politică: nu apăruse cu tărie drepturile țării atunci când împăratul Nicolae al Rusiei ceruse să se intercaleze în Regulamentul organic o clauză prin care orice lege votată de Obșteasca Adunare și sancționată de domn să nu poată fi pusă în lucrare până mai întâi nu ar dobândi aprobarea curților suverane și protectoare (Turciei și Rusiei), ceea ce echivala cu suprimarea autonomiei țării. Deși se știa că pe sub mână Alexandru Ghica făcuse să cază acea pro-

punere în Cameră, dar avusese slăbiciunea sau nedibăcia d-a o susține, cel puțin în aparență, și astfel își pierduse popularitatea și încrederea de care se bucura până atunci. Pe de altă parte, își alienase simpatiile Rusiei prin măsurile luate în contra expedițiilor bulgarilor când au încercat să treacă Dunărea ca să răscoale Bulgaria în contra Turciei. Arestarea șefilor și organizatorilor acelei expedițiuni, Deșu și Costache Suțu, a decis la Petersburg căderea lui Alexandru Ghica din domnie, și nu rămânea decât a se crea un incident care să dea prilej Rusiei d-a cere mazălia lui de la Poartă.

Boierii inamici domnitorului s-au folosit de aceste împrejurări ca să-l răstoarne printr-o doleanță a Obșteștei Adunări.

Unul din boierii de pe atunci, Gheorghe Bibescu, ginerele bătrânului Alecu Mavrocordat de la Iași, a publicat la Paris la anul 1840 în limba franceză o broșură intitulată *Le général Kissilef et son administration*, o biografie al cărei scop era d-a cufunda pe Ghica exaltând știința și virtuțile generalului rus, scriere pe care a ilustrat-o propuind împământenirea lui. Cu această scriere, acel Gheorghe Bibescu a devenit favoritul consulatului rusec destinat a înlocui pe Alexandru Ghica îndată ce se va îndupleca Poarta să dea firmanul de mazălie.

A doua zi după alegerea noului domn, consulul general Duscoff^a zicea că într-acea noapte doamna Duscoff născuse o fată, și el, Duscoff, un băiat, înțelegând pe vodă Bibescu; și avea dreptate, căci pentru a scoate din urna electorală pe candidatul său de predilecție fusese silit să născocească fel de fel de procedări, căci lui Bibescu, deși îi lipseau două din însușirile prescrise de Regulamentul organic, etatea de patruzeci de ani și calitatea de boier de trei generații, adică boier, fiu de boier și fiu de fiu de boier; dar printr-un opus cocus a ieșit ca prin minune din urna electorală.

Vodă Bibescu, rădicat astfel la scaunul domniei contra voinței națiunii și chiar în contra boierilor partidului său, s-a crezut dator să își arate recunoștința sa către acei care-l ajutasă și a încercat să se concedeze exploatarea tuturor mineralelor din

^{a)} IAKOV ANDREEVICI DAȘKOV, v. *supra*, p. 175, n. a.

principatul Valahiei ca monopol unui industriaş rus, vestitului Trandafiroff, şi, printr-o încheiere a Sfatului Administrativ, interpretând legea regulamentară într-un mod meşteşugit, acorda acelu Trandafiroff dreptul şi monopolul de a exploata toate mineralele din ţară.

Ca să fie bine înţeles, voi aminti că Regulamentul organic regula dreptul de exploatare a minelor în modul următor:

1. Orice proprietar avea dreptul de a exploata minele după proprietatea sa, dând statului 10 % din productul curat.

2. Descoperindu-se o mină pe o moşie particulară şi guvernul voind ca acea mină să fie exploatată, avea dreptul să previe pe proprietar şi să-i ceară a o exploata, iar în caz când, după 18 luni după somaţiune, proprietarul nu ar pune-a o în exploatare, guvernul era în drept a o exploata pe seama statului, dând proprietarului 10 % din productul curat.

Sfatul Administrativ, trecând peste drepturile de proprietate a moşiilor statului şi ale clerului, acordase lui Trandafiroff dreptul de a se substitui proprietarilor; şi s-a văzut deodată circulând două broşuri conţinând dreptul acordat lui Trandafiroff, prevenind pe proprietari a avea să se conforme cu încheierea făcută întru aceasta de Sfatul Administrativ.

Apariţiunea acelor broşuri şi planurile lui Trandafiroff d-a aduce 5 000 de lucrători ruşi a înspăimântat ţara, încât un strigăt s-a ridicat dintr-o margine la alta, şi Obşteasca Adunare a trebuit să facă un raport la domn, blamând încheierile Sfatului Administrativ, cerând anularea – un adevărat blam dat ministerului; acel act merită a fi raportat aci:

„Prea Înălţate doamne,

Obşteasca Adunare a văzut cuprinderea ofisului Înălţimei Voastre, cu No. 154, ce aţi binevoit să-i adresaţi la raportul cu No. 166, şi s-a pătruns de multă mâhnire pentru băgările de seamă ce-i faceţi, că ar fi ieşit din hotarele atribuţiilor sale şi că ar fi călcat regulele bunei-cuviinţe şi a căzutului către înalta Oblăduire^a respect, cerând prin al său raport desfiinţarea jur-

^a) Curtea protectoare, Rusia.

nalului încheiat de Sfatul Administrativ extraordinar în privința exploatației minelor și întărit prin ofisul Înălțimei Voastre; mai adăogându-se și că nu s-a pătruns de cuprinderea pomenitului jurnal, ce este întemeiat chiar pe dispozițiile articolelor acelorora cu cari s-a slujit la întru-expunerea din raportul său atins de prezisa pricină; la acestea luând Adunarea voie de la Înălțimea Voastră, vă supune cu respect că, având sub vedere în toată vremea § de la Art. 54, Art. 56 și § de la Art. 57 a Regulamentului organic, ce pe lângă altele o îndatorează ca să judece folosul tuturor măsurilor ce s-ar lua în pricini ori deobște sau întâmplătoare, socotește că n-a pășit peste ale sale atribuții dacă privind pricina minelor, unul din obșteștile folosuri ale țării, a chibzuit potrivit cu îndatoririle la care a supus-o pravila organică să roage pe Înălțimea Voastră, în urma deslușirilor ce luase despre cuprinderea jurnalului, ca să porunciți a se desputernici pre cât el nu se va fi aflând coglăsuitoare cu legiuirile în ființă, precum și a se desființa tipăritele și obștitele examplare și a se popri de a nu mai țircula pentru depărtarea lor de la temeiurile prăvilei, pe care nu le-ar fi socotit că ar putea însemna cevași dacă nu le-ar fi recunoscut îmbrăcate cu caracter oficial. Acestea au fost, Prea Înălțate Doamne, cuvintele pentru care Adunarea a întins plecata sa rugăciune doveditoare a singurii dorinți ca să vază prescrise chibzuirile atingătoare de exploatația minelor înlăuntrul cercului Articolelor 178 și 179 a Regulamentului Organic; având sub vedere, osebit de alte considerații ce privea la măsurile cerute spre asigurarea venitului statului, și darea sorocului de doisprezece ani, punct de căpetenie și vrednic a se lua în băgare de seamă, nefiind nici cum cuprins în pomenitele articole; care soroc, pentru ca să se dea de s-ar fi judecat folositor, trebuia ca o adăogire la pravilă să se așeze după formele legiuite prin Art. 55 a Regulamentului spre a nu se împiedica altmintrelea nici sloboda dispoziție a fiecăruia proprietar întru cele de bunăvoie tocmeli.

Nu nădăjduia însă Adunarea a priimi de la Înălțimea Voastră răspunsul prin care nu numai sentimentele sale să cunosc altele decât cele adevărate și respectuoase către înalta Oblăduire, ci și îndatoririle puse asupra ei prin Articolele 54, 56 și

57 se lasă neluate în băgare de seamă. Adunarea dar se mărginește și acum într-o repeta plecata sa rugăciune, cerând cu supunere cele cuprinse în raportul său cu No. 166.

Iar cât pentru ceea ce privește la viitorul ei, după cum bine ați voit Înălțimea Voastră să adăogați în sfârșit, ea mai întâi socotește de netăgăduit a vă încredința că nu uită, nici va uita vreodată datoriile sale către înalta Oblăduire, având după aceasta deplină mulțumire a se mângâia de nădejde că ființa și locul ce înfățișează stau sub suzeranitatea și ocrotirea amândorora făcătoarelor de bine prea înalte Puteri.

Acest raport s-au primit de Obșteasca Adunare după cele mai multe glasuri potrivit cu § g de la Art. 48 din Regulament.

Președinele Obșteștei Adunări:

(Semnat) NEOFIT MITROPOLITU UNGRO-VLAHIEI.

(Semnați) *Alexandru Ghica, Const. G. Filipescu, Scarlat Gr. Ghica, Const. Gr. Ghica, Gr. Cantacuzino, I. Slătineanu, C. Filipescu, N.A. Nicolescu, C.N. Brăiloiu, A. Cocorăscu, I. Bălăceanu, C. Costescu, I. Văcărescu, M. Filipescu, A. Racoviță, C.Gr. Suțu (și un indescifrabil).*

No. 205, 1844, februarie 29.“

În dezbaterile asupra cestiunei Trandafiroff s-a relevat pentru întâiași dată talentul de orator politic a răposatului Barbu Catargiu, care, ca director al Departamentului Dreptății și deputat, a susținut cu multă căldură cauza concesionarului; dar elocința sa a trebuit să se aplece dănaaintea cuvintelor patriotice a lui Costache Niculae Filipescu, a lui Niculae Niculescu și a celorlalți deputați.

Această victorie a Parlamentului din București din anul 1843 a fost urmată de satira plină de spirit a poetului Eliad, intitulată *Măceșul*.

Cestiunea Trandafiroff era la ordinea zilei și făcea obiectul tuturor vorbirilor, și a noastre când suiam dealul Filaretului.

Nicu Bălcescu, unul din cei trei șefi ai societății Frăția, a fost apostolul și inițiatorul cel mai ager și mai zelos. Maiorul Ioan Voinescu II, Bolliac, Bolintineanu, Deivos, Golescu (Alec Negru), Marin Serghiescu Naționalu, Filipescu și mulți civili

și militari făceau parte dintr-acea asociațiune. Nu știu dacă dintre ofițeri mai este astăzi în viață altul decât căpitanul Christofi.

Mai tot într-aceiași timp s-a format în București Societatea Literară^a, al căreia scop nu avea nimic ascuns, ci era pur și simplu dezvoltarea și încurajarea literaturii naționale. Președintele ei a fost tot timpul poetul Iancu Văcărescu, având de secretari pe maiorul Voinescu II și pe Nicu Bălcescu. Mai mulți români din Moldova, Vasilie Alecsandri, Cogălniceanu, Negruzzi și alții, făceau parte, și când unul dintr-acești bărbați veneau la București era pentru noi toți o adevărată sărbătoare. Ne adunam o dată pe săptămână, luna seara, îmi pare, de cele mai multe ori la Văcărescu, în strada Poetului, sub Mitropolie, sau la avocatul Stefan Ferechidi, în strada Dionisie. Nicu Bălcescu, prin activitatea sa, a făcut multe servicii Societății Literare. Din contribuțiunile membrilor ei s-au publicat multe opere literare, precum scrierile lui Iancu Văcărescu, *Călătoria lui Gulliver* ilustrată de Granville, tradusă de I. Negulici, și multe alte cărți.

Pe la 1846, Bălcescu, procurându-și mijloace bănești din familie, a pornit în streinătate, unde a petrecut aproape doi ani, citind și notând tot ce a putut găsi în biblioteci și în arhive despre viața și vitejiile lui Mihai vodă, eroul căruia plănuse să-i scrie istoria. Într-acea călătorie a găsit în colecțiunea de portrete din Biblioteca Națională din Paris portretul eroului român, scos și săpat de vestitul pictor Sadler, contimporanul lui Mihai, care l-a cunoscut la Praga; tot într-acea colecțiune a găsit și portretele domnitorilor Gheorghe și Grigorie Ghica.

La 1846, pe când mă găseam și eu la Paris, s-a mai înființat și o altă societate: Societatea Studenților Români, cu scop d-a ajuta și a încuraja la studii pe tinerii fără mijloace bănești. Erau membri acelei societăți mai toți românii aflători atunci în Paris: C.A. Rosetti, Cogălniceanu, Nicu Bălcescu, frații Brătieni (Dumitru și Iancu), Iancu Bălăceanu, Al. Catargiu și frate-so Calimac, Grigorie Romalo, Scarlat Vârnav (mai în urmă

^{a)} Asociația pentru Înaintarea Literaturii Românești.

devenit Popa Vârnav), Nicu Ruset, Bălănescu, Ion Ghica și mai mulți alți. Societatea aceasta era pusă sub patronajul poetului Alfons de Lamartine și avea un comitet compus de Ion Ghica, președinte, C.A. Rosetti, secretar, și Scarlat Vârnav, casier.

Pe la finele anului 1846, un vânt de libertate sufla peste toată Europa. În Berlin se vorbea de constituție, la Viena de libertate și la Pesta de sancțiunea pragmatică. Genova devenise focarul de unde să răspânda ideea de unitate în toată Peninsula Apenină. Toscana, Siciliile, Lombardia, Veneția și toate micile state de o parte și de alta a Apeninilor aveau speranțele țintite asupra cavalerescului rege Carol Albert^a și comptau pe concursul armatei piemonteze; strigătul de libertate și de naționalitate se ridică din toate unghiurile lumii civilizate. Deodată cu aparițiunea scrierilor lui Gioberti^b, Filip al Franței trimisese la Roma, ca ambasador al său, pe refugiatul napolitan, pe învățatul Rossi, naturalist francez și devenit *pair de France*. Cardinalul Mastai Ferreti, episcopul de Imola, urmasă bătrânului Grigorie XVI pe tronul pontifical; și Biserica Catolică, de sus, după Sfântul Scaun, propovăduia toleranța; într-aceeași vreme, în Franța, agitațiunea creștea, ideile democratice și chiar republicane câștigau din zi în zi aderenți și partizani; la cursurile lui Michelet, lui Quinet și Miskiewicz se îmbulzeau studenții cu miile, unul peste altul; fiecare lecție se termina cu un tunet de aplauze și cu strigătul de *Vive la République*. Oameni politici din cei mai ispitiți și oratori elocinți ai Camerei luau parte la banchetele naționale și cereau împreună cu radicalii și cu republicanii reforma legii electorale.

Românii, de o parte și de alta a Carpaților, nu puteau ei să rămâie simpli spectatori la cele ce se petreceau în Ungaria, în Austria și în tot Occidentul; căutau să se afirme și ei prin adunarea de la Blaj, prin revendicarea drepturilor autonomice ale Transilvaniei. În Iași și în București, actele lui Sturdza și lui Bibescu începuse a fi aspru judecate fără șfială. Chiar în adu-

^a) CAROL ALBERT, rege al Piemontului și Sardiniei (1831–1849); a purtat primul dintre războaiele pentru independența Italiei, împotriva Austriei (1848–1849). ^b) VINCENZO GIOBERTI (1801–1852), om politic italian și filozof al Risorgimento-ului; prim-ministru al Piemontului (1848–1849).

nările Societății Literare, la care luau parte mai mulți oameni d-ai guvernului și rude de ale Palatului, se alunecau discuțiuni politice, se critica și se condamna îndoitul divorț al perechii care era pe tronul Valahiei^a, se blama vânzarea averii lui Hagi-Moscu în detrimentul creditorilor și în folosul familiei falitului, precum și trecerea mai tuturor din moșiile acelei case în posesiunea domnitorului^b; de pretutindeni se rădica un glas în contra venalității ce domnea în justiție și în administrație, căci ajunsese a fi fără teamă și fără rușine. Cuvântul care se auzea mai des în Iași și în București era că: „Peștele de la cap se-mpute“.

Îndată după revoluțiunea franceză de la februarie 1848, cei mai mulți din tinerii români cari se aflau la Paris s-au întors în țară, ca mișcați printr-o gândire electrică; spiritul de naționalitate și de libertate se deșteptase în toate straturile societății noastre.

Librăria lui C.A. Rosetti și Winterhalder, de peste drum de Oteteleşanu, devenise un punct de întâlnire al tinerimei, de unde se împrăștiu în oraș și în toată țara știrile politice ce soseau din Europa; și nu era zi de la Dumnezeu fără d-a înregistra evenimente de acelea cari emoționa și îmbărbătea; mai ales noutățile venite din Franța, unde oamenii chiar cei mai devotați monarhiei din iulie 1830, ca Thiers, Odilon Barrot, de Lamartine, sfătuiau din răspuțeri pe rege și pe ministrul său Guizot să cedeze curentului popular și să consimță la o întindere mai largă a dreptului de a vota. Spiritele ajunsese atât de iritate, că un pistol tras pe Bulevardul Capucinelor în dreptul Ministerului Afacerilor Streine, nu se știe de ce, nici de cine, nimerind într-un om din mulțime, rănitul purtat de popor cu

a) Pentru a-și oficializa idila, GHEORGHE BIBESCU vv. divorțează sub un pretext neonorabil de Zoe Brâncoveanu-Mavrocordat, iar MARIA VĂCĂRESCU (Marțița Doamna, 1815–1859) divorțează de Costache Ghika. Divorțul domnului este obținut, prin intrigi complicate și cu metode cu totul îndoielnice, de la Patriarhia Ecumenică, cu toată opoziția mitropolitului Neofit al Ungrovlahiei. Nunta se celebrează în 1845 la Focșani, cu mult fast, naș fiind Mihail Sturdza vv. b) Bancruta frauduloasă a băncii Hagi Moscu are loc în 1838 și implică administrația lui Alexandru Dim. Ghika vv.

strigăte pe strade, devine semnalul unei lupte sângeroase, care răstoarnă tronul și proclamă republica.^a Atunci revoluția aleargă din capitală în capitală, din popor în popor.

În București, deși fierberea era mare, dar era așa de ascunsă, încât vodă Bibescu, răspunzând felicitărilor ce-i aduceau boierii în ziua de Paște, le zicea cu mândrie că toată Europa era turburată și în foc, numai Țara Românească, grație înțelepciunii guvernului său, se bucura de cea mai mare liniște și securitate. Nu știa că chiar în ziua aceea revoluțiunea era gata să izbucnească și că se amânase numai dintr-o împregiurare despre care voi vorbi mai la vale.

În Iași, unde lumea fiind și mai iritată și mai impacientă, agitațiunea era mai aparentă, se lucra mai pe față, dar fără o înțelegere prealabilă cu Bucureștii¹; iar vodă Sturdza, profitând de o adunare de tineri la Alecu Mavrocordat (Ursu), trimite toată armata sa, înconjoară casa și arestează pe câți poate pune mâna. Frații Rosetești (Răducanu și Mitică), Manolache Epureanu, Al. Moruzzi, Sandu Miclescu, Ion Cuza, Grigorie Romalo, frații Cazimir, Nicu Catargiu și câțiva alții sunt trimiși peste Dunăre, dați pe mâna turcilor la Tulcea și internați la Brusa. Câțiva din cei arestați, precum Alecu Cuza, Alexandru Moruzi, Epureanu și alți, ajungând la Galați, scapă din mâna soldaților, se ascund la amicul lor Cunningham, consulul Engliterei, care îi îmbarcă mai în urmă pe un vapor austriac.^b

Acei pe cari nu i-a putut prinde și au scăpat, precum Vasilie și Iancu Alecsandri, Leon Cantacuzino, Alexandru Cneazu, Alecu Rusu, au alergat la Hangu, la munți, cu speranța să ridice plăieșii și să pornească cu satele asupra Iașului. Dar, nereușind în speranțele lor, au trecut în Transilvania, în Bucovina, care încotro a apucat. Alecu Rusu și Iancu Alecsandri, luând

^a) În fapt, insurecția pariziană s-a declanșat în urma confruntărilor dintre forțele de represiune și mulțimea care protesta împotriva interzicerii de către poliție a unui banchet politic, pe 22 februarie. ^b) Pentru detalii privind arestarea revoluționarilor moldoveni în urma petiției de la 27 martie și episodul evadării de sub escortă v. Radu Rosetti, *Amintiri*, Humanitas, București, 2013, pp. 135–139.

¹) Alecsandri răspândi în oraș cântecul său revoluționar intitulat *Deșteptarea României*.

prin Vrancea și pe la Focșani, au venit deghizați în București, unde i-am ținut ascunși acasă la mama mai multe zile, până au putut lua drumul spre Brașov.

Tinerimea venită din Franța luase parte la luptele de pe stradele Parisului, în zilele de februarie, văzuse pe regele Filip căutând, el și familia lui, refugiu în țară streină, asistase la revoluția din Viena și întâlnise pe principele Metternich căutând să se ascundă de furia poporului, și veneau gata de luptă.

În fața unei asemenea stări de lucruri, comitetul Frăției s-a hotărât la o mișcare revoluționară. Societatea compta deja ca frați mulți din oamenii cu influență în țară și în orașe; se putea rezema pe concursul batalionului maiorului Tell și pe dezafecțiunea ce exista în toate clasele în contra guvernului lui Bibescu.

Principiile în numele cărora era să se ridice poporul român erau discutate și hotărâte cu mulți ani dinainte:

1. Libertatea individuală, libertatea cugetării și a tiparului.
2. Desființarea castelor și a privilegiurilor.
3. Împroprietărirea clăcașilor, cu despăgubirea proprietarilor.
4. Respectarea suzeranității sultanului și a autonomiei, conform vechilor tractate ale domnilor noștri cu Poarta.
5. Desființarea Regulamentului.
6. Încetarea protectoratului Rusiei.

Poporul român se scula în numele *Dreptății și a Frăției*.

Înainte chiar de luna martie 1848, Nicu Bălcescu a fost însărcinat de comitet a redacta proclamația revoluționară; și s-a provocat îndată o adunare de mai mulți amici acasă la Nicolache Golescu și în camera ocupată de căpitanul Teologu, unde s-a citit acea proclamațiune astfel cum a apărut în București și la Islaz, în ziua izbucnirii revoluțiunii.

Asistau la acea adunare de la N. Golescu patru frați Golești (Ștefan, Nicolache, Radu și Alecu), Alecu Golescu (Arăpila), doi frați Bălcescu (Constantin și Nicu), doi frați Brătieni (Tache și Iancu), Bolliac, C.A. Rosetti, maioru Voinescu, căpitanu Teologu, Costache A. Crezzulescu și Ion Ghica.

După ce s-a citit proclamațiunea și s-a adoptat în unanimitate, așa cum fusese redactată de Nicu Bălcescu, s-a ales îndată

un comitet executiv compus de trei membri, anume: Nicu Bălcescu, Alecu Golescu (Negru) și Ion Ghica, cu deplină putere d-a organiza și-a conduce acțiunea. Toți luând îndatorirea d-a ne supune dispozițiilor și ordinelor emanate de la acel comitet.

Tell, în care se concentra tăria noastră, era informat de N. Bălcescu și de Ion Ghica de tot ce se petrecea atât în acele adunări, precum și de toate dispozițiile și hotărârile comitetului executiv; dar, ca să nu dea bănuiele, el nu asista nici la adunările, nici la dezbaterile noastre. El era șezător în Giurgiu, din cauza serviciului său militar. Batalionul ce comanda avea paza cordonului Dunărei, până la gura Oltului.

Pe aproape de Paște am fost trimis de comitet să mă înțeleg cu Tell, ca să fixăm ziua rădicărei. M-am dus mai întâi la o moșie Cucuruzu, ce aveam în Vlașca, și d-acolo ca în plimbare am fost la Giurgiu, unde am tras în gazdă la prefectul județului, căpitanul Costache Vilara, fiul puternicului ministru și ginearele lui Știrbeiu^a. Acolo a venit seara, la petrecere, maiorul Tell, cu care m-am înțeles despre ora și locul unde să ne întâlnim. Am luat *rendez-vous* pentru a doua zi în răsăritul soarelui, pe zăgazul care se lucra afară, în susul orașului, destinat a apăra portul de viitura apelor Dunărei. Acolo ne-am învoit ca revoluțiunea să izbucnească în București și în Ploiești în ziua de Paște și totodată batalionul lui Tell să fie concentrat la Islaz, unde se afla compania căpitanului Pleșoianu, de unde să pornească spre Craiova răsculând Oltenia.

În starea Europei de atunci nu ne temeam nici de intervenire, nici de ocupație streină.

Mijloacele bănești de cari dispuneam erau foarte mărginite. Cu banii ce putusem aduna, cumpărasem pe sub mână toate puștile și pistoalele cari se găseau în prăvăliile din București și din Ploiești, puști proaste de vânătoare cu o țeavă, și le împărțisem tinerilor și oamenilor din popor cari cereau a se arma.

Iată cum se făcea operația cumpărătorii de arme: Ruset depunea, din banii ce erau strânși la dânsul, o sumă oarecare la

^a) BARBU DIMITRIE ȘTIRBEI, viitorul domn (1849–1856), fratele lui Gheorghe Bibescu vv.

un neguțator afiliat, către care dam aceleia care voia să se armeze o țidulă în termenii următori:

„Dați aducătorului un ghiuden și doi cârnați“, ceea ce însemna: „Dați aducătorului banii trebuincioși pentru cumpărarea unei puști și unei perechi de pistoale“.

Banii de cari dispuneam erau toți ca la 2 500 de galbeni (29 000 de franci), aduși anume:

1 000 de galbeni de C.A. Rosetti,

1 000 de galbeni de Ion Ghica,

480 de galbeni (15 000 lei vechi sau 5 600 franci) aduși pe neașteptate de Niculae Alexandru Nicolescu, care vine într-o zi la mine și fără nici un preambul îmi zice:

— Nu știu nimica și nici nu am venit să aflu, dar am convingerea că se pregătește o mișcare în țară și că trebuie să fi în curent de cele ce se petrec, și am venit să-ți aduc 15 000 de lei (aproape 5 600 franci), de cari dispune cum crezi. Să știi însă că voi fi cel dintâi la luptă.

Acei bani îi avea cu dânsul în trăsură, în două trăisti cu sfânțihi, pe cari i-am luat și i-am dus la librăria lui Ruset, unde i-am depus în lada de fier în care se aflau și ceilalți 2 000 de galbeni.

Deși mulți din boierii cei mai însemnați simțise că se pregătește ceva și veneau pe la unii din noi, încurajându-ne și chiar escitându-ne, făgăduind că erau gata a da tot concursul lor moral și bănesc, dar nici unul n-a venit să aducă un gologan măcar. Ei, în agitațiunea ce simțeau, nu vedea alta decât răsturnarea lui Bibescu din domnie și puțința fiecăruia din ei d-a-l înlocui.

La începutul lui aprilie rolurile noastre a fiecăruia erau împărțite.

Nicu Bălcescu cu Teologu erau destinați a merge la Telega, unde Marin Serghiescu (Naționalu), Telegescu și Duca erau înțeleși cu ciocănășii, ca d-acolo să pornească să răscoale Ploieștii, unde aveam înțelegere cu mai mulți dintre negustori.

Ștefan Golescu cu frate-său Radu și cu văru-său Alecu Golescu și Dumitru Brătianu să meargă să găsească pe Tell în tabăra de la Islaz.

Iar ceilalți, Nicolae Golescu și frate-său Alecu, cu C.A. Rosetti, Bolliac, Costache Bălcescu, Ion Brătianu și Ion Ghica să rădăce tabăcii, mărginașii și tinerimea din București, să meargă gloată la Palat, să ceară lui vodă Bibescu sancționarea Constituțiunei.

Stam toți gata și așteptam ordinele comitetului ca să pornim fiecare la destinația noastră, când d-l de Nion, consulul general al Franței, cheamă pe C.A. Rosetti și-i arată o depeșă prin care Lamartine, atunci ministrul trebilor din afară, îi scria să-l prevestească că trimetea într-adins la București pe un amic al său credincios, pe doctorul Mandl, care avea să ne facă comunicațiuni importante din partea sa și că înainte de sosirea acelu trimis al său să nu facem nici o mișcare. Lamartine fusese prevestit de noi de tot ce proiectam. În urma acelei depeșe, a trebuit să contramandăm toate dispozițiunile luate și să așteptăm sosirea doctorului Mandl.

Până în luna mai 1848, nu existase nici o relațiune, nici o înțelegere între noi și Eliad, iar în timpul pe când așteptam să vie doctorul Mandl cu comunicațiunile ce avea să ne facă din partea lui Lamartine vine la mine Alecu Dedu, unul din cei mai activi și mai zeloși membri ai Frăției, care-mi propune o întâlnire din partea lui Eliad, zicându-mi că avea să-mi facă destăinuiri de o mare importanță. După ce am luat încuviințarea colegilor mei, am convenit cu Dedu ca întâlnirea cu Eliad să fie la Colentina, în alea cu tei. Acolo, în chioșcul de dasupra lacului, Eliad, în prezența lui Dedu, îmi zice că el, deși se află în cele mai bune relațiuni cu Palatul și chiar cu ága Iancu Manu, dar că înainte de toate era român și credința lui era că sosise timpul ca românii să dea semn de viață; și că el pune la dispozițiunea noastră toată influența de care se bucură în tinerime și în burghezie, adăogând că era sigur că chiar lui vodă Bibescu nu i-ar displace poate să vază o manifestare a țarei în contra influenței rusești.

Raportând acea convorbire colegilor mei, s-a luat hotărârea d-a se admite Eliad în adunările noastre.

Tot cam p-atunci, trecând într-o seară cu Nicu Bălcescu pe Podu Beilicului (strada Șerban Vodă), întâlnim o droșcă cu felinare aprinse, cu opt cai de poștă, mergând spre barieră, și-a doua zi aflăm că într-acea trăsură era colonelul Bibescu, aghiotantul domnesc, trimis la Giurgiu să aresteze pe maiorul Tell.

Tell, adus în București, după explicațiunile ce a putut da lui vodă Bibescu s-a întors înapoi la comanda sa la Giurgiu. Înainte de a pleca ne-am întâlnit la otel la Caracaș, și iată ce se petrecuse.

Între damele din familiile Tell și Magheru esistau relațiuni de amicitie și de corespondențe și, într-una din epistolele ce-și scriau una alteia, se făcea mențiune de o întâlnire între Tell și Magheru, cari de mulți ani nu se aveau bine între ei. Acea scrisoare, interceptată de Radu Ruset, prefectul de Gorj, și trimisă ministrului de interne Villara, dăduse bănuieli și fusese cauza măsurii ce se luase în contra lui Tell.

N-a trecut mult și a fost chemat și Magheru la București, care, după mai multe convorbiri cu vodă Bibescu, a fost numit comandant-șef al tuturor dorobanților și plăieșilor de peste Olt.

Magheru, la plecarea lui la postul ce i se crease, întâlnind pe Nicu Bălcescu, i-a zis, strângându-i mâna: „Să știți că m-am împăcat cu Tell“.

Guvernul începuse a fi neliniștit și cugeta a face arestări; dar, viind ága Iancu Manu în sfatul domnesc cu propunere să aresteze trei inși, și anume, pe C.A. Rosetti, pe Grigorie Scarlat Grădișteanu și pe Ion Ghica, se scoală Costache Cornescu, logofătul bisericesc (ministrul cultelor), și zice că era de prisos să aresteze pe nepotul său Ruset, căci nu mai putea fi pri-mejdios, fiind gata să plece la Paris. Atunci un alt membru al sfatului, Grigorie Grădișteanu, zice că el nu admite escepțiuni și că ori să se aresteze câte[și]trei, sau nici unul, căci dacă era să se facă favoruri, atunci va cere și el escepțiune pentru nepotul său, Grigorie Sc. Grădișteanu, căruia și lui i-ar fi mai plăcut a se plimba pe ulițele Parisului decât a sta închis la gros.

În urma acestor cuvinte, președintele Villara a închis discuțiunea, zicând că să se mai amâne arestările până se va vedea cum se sfetesc lucrurile.

Într-una din adunările noastre la Ștefan Golescu, Eliad ne-a citit o invocațiune adresată lui Dumnezeu, poporului român și puterilor streine, operă mai mult literară decât politică, plină de poezie și de misticism, dar care anevoie ar fi fost înțeleasă chiar de clasele cele culte. Acea scriere o propunea ca proclamație și manifest al șefilor revoluțiunii. Atunci i s-a spus că proclamația către popor era deja redactată, discutată și adoptată de noi toți înainte de venirea sa între noi, că nu mai puteam reveni și i s-a citit redacțiunea lui N. Bălcescu, asupra căreia Eliad nu a făcut decât o singură obiecțiune, la partea privitoare la împrumutarea țăranilor, zicând că aceasta va face pe boieri să nu fie cu noi; obiecțiune la care i s-a răspuns că, oricum s-ar face, cei mai mulți boieri o să fie în contra și că ei vor căuta în acțiunea Rusiei un sprijin pentru privilegiile lor, și că singurul mijloc de a se paraliza acțiunea, înânrul țării cel puțin, era de a interesa gloata la susținerea revoluțiunii, ceea ce nu se putea face decât satisfăcând dorinței drepte a clăcașilor d-a fi proprietari pe pământul ce muncesc, măsură care va pune capăt urei țăranilor către haina albastră și că la din contra inamicii țării se vor servi ei de această cestiune, rădicând vreun Tzela ca la Tarnov în anul trecut.

După discuțiunea ce a urmat asupra acestui punct, Eliad a convenit de necesitatea aceluia articol, a aderat la redacțiunea lui Nicu Bălcescu și a doua zi a venit acasă la mine, unde a scris cu mâna lui acea proclamație sub dictarea Bălcescului și a luat-o s-o tipărească în tipografia sa de la Obor; exemplarele tipărite s-au păstrat ascunse într-o clăie de fân, în curtea sa de la vie, până la pornirea la Islaz.

Puține zile după înțelegerea noastră cu Eliad și întoarcerea lui Tell la Giurgiu, a sosit în București doctorul Mandl, trimisul lui Lamartine; instrucțiunile ce aducea erau consemnate în portofoliul său, scrise chiar de mâna lui Lamartine, adresate lui C.A. Rosetti și lui Ion Ghica. Ele prescriau ca să nu facem

nici o mișcare până nu ne vom înțelege mai întâi cu guvernul otoman și că generalul Aupick, noul ambasador al Republicei la Constantinopol, avea instrucțiuni speciale de a înlesni trimitul nostru relațiilor cu Poarta.

Ca să urmăresc poveștile lui Lamartine, am hotărât să trimetem pe unul din noi la Țarigrad, și alegerea comitetului a fost unanimă pentru Eliad; dar, făcându-i-se cunoscută pozițiunea ce se luase, Eliad a declinat, obiectând că era singurul susținător al numeroasei sale familii, care, de i s-ar întâmpla lui vreo nenorocire la Țarigrad, ar rămânea pieritoare de foame. Așa că a trebuit să ne gândim la altul, și am ales pe Ștefan Golescu, care el, deși s-a dat gata a se duce, dar ne-a observat că el, fiind în mare intimitate cu vodă Bibescu, se va afla în strâmtorare când se va duce să-i ceară concediu ca membru al Curții Înalte și l-ar întreba vodă despre scopul mergerei sale și nu-i va putea răspunde nimic, și că aceasta va deștepta bănuiele. Atunci comitetul a găsit cu cale să mă trimită pe mine.

Hotărându-mă eu să plec, am trebuit să cer pașaport de la postelnic, pretextând un voiaj de agrement în Italia și în Franța prin Constantinopol. Îndată după acea cerere, am fost chemat la palat, unde, după ce am așteptat vreo două ore într-o cameră singur, s-a deschis deodată o ușă cu mare zgomot și a apărut vodă Bibescu, viind către mine, cu ochii mari deschiși și târând picioarele, și-mi zice:

— *Vous voulez aller à Constantinople? Qu'est-ce que vous allez chercher là?*

Și, fără să aștepte vreun răspuns, adăogă:

— *Je dirai à votre beau-père de vous en empêcher.*^a

Îmi întoarce spatele și iese precum intrase.

Eu, în previziunea că nu mi se va acorda cererea, îmi procurasem un pașaport englez de la consulul general al M. Sale britanice Colquhoun, de care mă puteam servi după ce voi trece fruntaria, hotărât a mă strecura noaptea printre pichete cu o

^a) „Vreți să vă duceți la Constantinopol? Ce să căutați acolo?... Îi voi spune socrului dumneavoastră să vă oprească“ (fr.).

barcă, să trec Dunărea la Rusciuc, lăsând ca nevasta să vie să mă găsească la Constantinopol.

Îmi luasem toate dispozițiunile și eram gata de plecare, când primesc vizita bunului român colonelul Năsturel Herescu. Ocupa atunci postul de postelnic (ministrul treburilor din afară), către care adresasem cererea mea de pașaport; ținea în mână un plic, pe care mi-l dă, zicând:

— Uite, m-am certat furcă cu vodă pentru dumneata. I-am zis: „Eu cunosc pe Ghica de un bun român și sunt sigur că, chiar de s-ar duce la Țarigrad cu gând să se ocupe de politică, el nu va lucra în contra intereselor țării“. Iancu Manu ține mult să facă arestări; chiar adineaori venise în sfat cu o listă de vreo cincizeci de persoane. Tot Villara mai cu minte: i-a răspuns că, și d-ar fi fost poate o bună măsură acum vreo două luni, dar acum era prea târziu, că nici o sută, nici o mie de arestări, de s-ar face, nu va opri buba d-a sparge; că toată lumea era amestecată și că el nu știa pe cine să bănuiască.

Pornind eu la Constantinopol, am fost înlocuit în comitetul executiv prin C.A. Rosetti.

Peste puține zile după plecarea mea din București, făcându-se arestări, s-a precipitat izbucnirea revoluțiunii.

Atentatul în contra lui vodă Bibescu nu avea nici o conexitate cu partidul revoluționar.^a

Proclamarea revoluției la Islaz, răscularea din București și abdicarea lui Bibescu și toate peripețiile câte au avut loc

^a) La 9 iunie 1848, în ziua Adunării de la Islaz, Gheorghe Bibescu vv. este ținta unui atentat comis de trei tineri, copleșiți, probabil, de zelul revoluționar. Domnul se afla în trăsură împreună cu Alexandru Villara, ministrul treburilor din lăuntru, când un glonț îl atinge în epoletul uniformei. Două zile mai târziu, Gh. Bibescu semnează Proclamația de la Islaz, apoi, în fața amenințării unei invazii rusești, abdică. În lunile premergătoare revoluției domnul s-a aflat permanent sub presiunea rușilor – care solicitau măsuri preventive –, însă nu i-a dat curs. Atitudinea lui Gh. Bibescu în anul 1848 este ambiguă, dar poate fi descrisă ca pasivitate cvasicompllice. Ulterior, guvernul provizoriu revoluționar se transformă în locotenență domnească și este într-o primă fază recunoscut de otomani; apoi, la presiunile Rusiei, trupele otomane ocupă principatul, în luna septembrie, și înăbușă revoluția.

din ziua arestărilor până la intrarea lui Omer pașa și a lui Lüders cu Fuad efendi și cu generalul Duhamel în țară sunt consemnate, zi cu zi, oră cu oră, în ziarele publicate în tot timpul guvernului provizoriu și a căimăcămiei de trei, de la iunie până la septembrie. Faptele sunt descrise pe larg în colecțiunea *Pruncului Român*. Eu am voit să-ți narez aci numai episoadele cari au precedat revoluția de la iunie 1848, pe cât le-am putut cunoaște.

La citirea celor dintâi rânduri ale acestei epistole, ai crezut, sunt sigur, că-mi propuneam o biografie a mult regretatului și prețiosului nostru amic Nicu Bălcescu, și ai avut dreptate. Acesta îmi era scopul când am luat pana în mână. Dar, cu cât înaintam, scormonind și dezgropând în memoria mea cele petrecute de peste acum mai mult de o jumătate de secol, și treceam de la copil la tânăr și la bărbat, de la scriitor și istoric la omul politic, cu atât viața lui Nicu Bălcescu se înfășura și se împletea cu viața mai tuturor oamenilor cari au jucat un rol în țara noastră de la 1841 până la 1853, anul în care el a părăsit lumea^a, lăsând un gol mare între noi.

Voi urma în epistola următoare vorbindu-ți despre rolul și activitatea lui Nicu Bălcescu în timpul cât a trăit proscris, de la anul 1848 până la 1853.

Am auzit și am văzut pe mai mulți atribuindu-și lor, numai lor, tot meritul revoluțiunii de la 1848, și mi-am zis adesea: Căci nu trăiește Nicu Bălcescu, că le-ar spune cu pana lui cea ageră, în stilul său cel pătrunzător, că deșteptarea de la 1848 nu a fost opera unui singur om, nici a unui grup sau a unui partid, ci a fost opera simțului național al României întregi, a fost rezultatul a trei generațiuni; le-ar spune că acea mare revoluțiune nu putea fi oprită de nimeni și că ea s-ar fi făcut chiar în lipsa fiecăruia dintr-acei cari au sau au avut cutezanța a-i revendica paternitatea. Cugetătorul și organizatorul a fost națiunea, iar Tell și Magheru au fost brațul care a executat voința ei.

^{a)} NICOLAE BĂLCESCU (n. 29 iun. 1819, București) s-a stins din viață la 29 nov. 1852, la Palermo.

În tot timpul cât a trăit Nicu Bălcescu, am fost în cea mai strânsă legătură de amiciție și de comunitate de cugetări. Am trăit mult în același oraș, la București, la Paris și la Constantinopol, și când am fost despărțiți unul de altul am fost în corespondență continuă, ne-am comunicat totdeauna tot ce cugetam, tot ce lucram.

Eu am păstrat un mare număr de epistole de la dânsul și cuget a publica pe toate acelea cari ar putea avea un interes public; în ele va putea vedea fiecare că, tot timpul cât a fost proscris și pribeag, nu a lipsit un singur moment până la moarte de a lucra pentru țara lui, cu pericolul vieții și al sănătății.

Scrisorile mele către dânsul s-au răpus, deși el, prin testamentul său olograf, aflat la domnul Nicolae Ionescu la Consulatul Otoman din Palermo, testament care mi s-a transmis în original de ministrul cultelor Bolintineanu, îmi lega mie toate hârtiile sale; dar ele au căzut în mâinile altora^a și nu le-am putut avea. Dintre scrisorile mele către dânsul, am găsit numai opt, rămase din întâmplare la frate-tău Iancu, cu care conlocuia la Paris, la 1850. Iancu Alecsandri mi le-a trimes acum trei ani, însoțite cu următoarea epistolă:

„Paris, 8/20 noiembrie 1883

Iubite prietine,

Voind a pune în ordin niște hârtii învechite la noi, am descoperit o serie de epistole adresate la anul 1850 de Ion Ghica din Constantinopol lui Nicu Bălcescu, care locuia cu mine la Paris.

Câte suvenire în câteva cuvinte! Pe cât mi-aduc aminte, acele epistole au fost lăsate la mine de mult regretatul nostru amic, când a plecat la Palermo, de unde a plecat apoi la sferle înalte.

^{a)} Referire la Alexandru Odobescu, editorul *Românilor supt Mihai-Voievod Viteazul*, care primise manuscrisele lui Bălcescu de la fratele acestuia Costache.

Nu știu dacă ele, cu toate că private, nu aparțin istoriei, care sub acțiunea unora din voi începuse deja a pomeni de țara noastră; în orice caz, eu le restituiesc autorului. Facă el cum va crede mai bine și primească această restituire ca o reamintire de niște timpî fără preț și de o amicizie statornică și devotată.

Iscălit: *I. Alecsandri.*“

În ziua de 17/29 mai 1848 porneam la Constantinopol și duceam cu mine următorul act, prin care eram autorizat a lucra și a tracta în numele persoanelor iscălite într-însul. Acel act era redijat astfel:

„Quelques uns des Valacs, les plus influents, désireux d'assurer la prospérité intérieure de leur pays sous l'égide de l'intégrité de l'Empire Ottoman, ont l'honneur d'envoyer Monsieur Ion Ghica comme agent confidentiel et comme représentant de leurs idées et de leurs vœux près du Ministère Impérial de sa Hautesse le Sultan.

Les bons Valacs nourrissent la ferme espérance de voir réussir la mission de Monsieur Ion Ghica, mission qui a pour but de faire rentrer la Principauté dans le sens véritable de ses anciennes capitulations avec la Sublime Porte, conformément aux instructions données a Monsieur Ion Ghica et que celui-ci est autorisé à communiquer oralement ou par écrit au Ministère Impérial.“^a

Iscăliți: *Nicolae Golescu, C.A. Rosetti, Stefan Golescu, Dimitrie Brătianu, N. Bălcescu, Rodolf Golescu, Démetrius Ghica,*

^a) „Unii dintre valahi, cei mai influenți, dornici a asigura prosperitatea internă a țării lor sub egida integrității Imperiului Otoman, au onoarea de a-l trimite pe domnul Ion Ghica în calitate de agent confidențial și de reprezentant al ideilor și dorințelor lor pe lângă Ministerul Imperial al Înălțimii sale Sultanul. / Bunii valahi nutresc speranța fermă în reușita misiunii domnului Ion Ghica, misiune ce are drept țel readucerea Principatului în adevăratul sens al vechilor sale capitulații cu Sublima Poartă, conform instrucțiunilor date domnului Ion Ghica și pe care acesta este autorizat a le comunica verbal ori în scris Ministerului Imperial“ (fr.).

I. Eliade, C. Bălcescu, A.G. Golescu, I.C. Brătianu, C. Bolliac, Alexandru C. Golescu, I. Câmpineanu.

Doctorul Louis Mandl mă recomandă prin următoarea scrisoare generalului Aupick, ambasadorul Republicii Franceze la Constantinopol:

„Bucharest, ce 14 juin 1848

Monsieur le Général!

Envoyé par Mr. Lamartine, comme agent confidentiel du Gouvernement Français, pour lui rendre un compte exact de la situation politique de la Valachie, j'ai eu déjà plusieurs fois l'occasion d'adresser des rapports au Ministre des Affaires Etrangères, dans lesquels j'ai dû fixer son attention principalement sur les points suivants:

La Valachie et la Moldavie sont actuellement des provinces russes. Toute la partie intelligente du pays se révolte contre une administration pareille; on est prêt à faire une révolution, on pourrait même compter sur un succès heureux, si les menaces d'une intervention russe n'étaient à chaque instant mises en avant. Le prince régnant lui-même se dit porté aux réformes, mais empêché par la Russie. Le parti national du pays a donc résolu d'envoyer un agent confidentiel, Mr. Ghika (Jean), à Constantinople, à fin de s'entendre avec le Cabinet Turc. Il espère trouver près de vous, Monsieur le Général, tout l'appui moral que vous pourriez lui prêter. J'ai déjà prévenu Mr. Lamartine, il y a quelques jours, du prochain départ de ce délégué, et il est possible que dans une des prochaines dépêches que vous recevrez de Paris, il en sera question. Seulement, comme il avait été d'abord décidé que ce serait Mr. Étienne Golesco, qui partirait, j'ai donné ce nom.

J'espère, Monsieur le Général, que les espérances des patriotes valaques ne seront point trompées et que l'insuffisance de ma recommandation ne diminuera en rien l'appui moral, que la politique de la République vous permettra de donner au délégué, Mr. Ghika.

Veillez agréer, Monsieur, l'expression de ma plus haute estime.

Votre très humble serviteur

Dr. Louis Mandl^{ca}

Voi urma în epistolele următoare cu peripețiile emigrării.^b
Al tău amic

ION GHICA

^{a)} „Domnule General! / Trimis de dl Lamartine ca agent confidențial al guvernului francez, pentru a-i face o dare de seamă exactă cu privire la situația politică a Valahiei, am avut deja în mai multe rânduri ocazia de a adresa rapoarte ministrului afacerilor străine, în care a trebuit să-i atrag atenția mai ales asupra punctelor următoare: / Valahia și Moldova sunt în prezent provincii rusești. Toată partida inteligentă a țării se revoltă în contra unei asemenea administrații, este pregătită să facă o revoluție; s-ar putea conta chiar pe un fericit succes dacă amenințările cu o intervenție rusească nu ar fi prezente în fiecare moment. Însuși principele domnitor se declară înclinat spre reforme, dar împiedicat de Rusia. Partida națională a țării a hotărât deci să trimită un agent confidențial, pe dl Ghika (Jean), la Constantinopol, spre a se înțelege cu cabinetul turc. El speră să găsească la dumneavoastră, Domnule General, tot sprijinul moral pe care i l-ați putea acorda. L-am prevenit deja pe dl Lamartine, acum câteva zile, de apropiata plecare a acestui delegat, și se poate ca într-una din viitoarele depeșe pe care le veți primi de la Paris să se facă mențiune despre aceasta. Doar că mai întâi fiind hotărât să plece dl Étienne Golesco am dat acest nume. / Nădăjduiesc, Domnule General, că speranțele patrioților valahi nu vor fi înșelate și că puțină greutate a recomandării mele nu va scădea cu nimic sprijinul moral pe care politica Republicii vă va îngădui să-l dați delegatului, dl Ghika. / Binevoiți a primi, Domnule, expresia stimei mele celei mai înalte. / Al dumneavoastră preamul servitor / *Dr. Louis Mandl^{ca}* (fr.). ^{b)} Epistolele următoare, la care autorul face referire încă de la primele rânduri ale scrisorii, vor fi publicate în 1889 la Editura Librăriei Socec & Comp., București, sub titlul *Amintiri din pribegia după 1848. Noue scrisori către V. Alecsandri*, și cuprind un număr mare de documente inedite cu privire la activitatea emigrației române în anii premergători Unirii.

INDICE SELECTIV DE NUME

- Abdul-Aziz I, sultan 224n
 Abdul-Hamid II, sultan 224n
 Abdul-Medjid I, sultan 30n, 223, 224n, 227, 262
 Ahmed Fethi paşa 223, 223n, 260
 Ahmed Vefik paşa 224, 224n, 229
 Alcaz, Evghenie 174
 Alecsandri, Iancu 416-7, 427-8
 Alecsandri, Vasile 21-2, 58, 113, 115, 129-31, 174, 261, 404, 406, 413, 416
 Alexandrescu, Grigore 29, 77, 121, 125, 132, 159, 177, 221, 387-99, 402
 Alexandru I, ţar 85, 87-95, 92n, 104-5, 107, 133n, 214, 286-90, 300
 Alexandru II, ţar 260, 319
 Ali paşa din Tepelene (Ianina) 124, 124n, 18-3, 224
 Arghiropol, Emanuil 225-6
 Arghiropol-Ghika, Smaranda 181
 Aristarki, Miltiade 228
 Aristarki, Nicolae 226-8, 379
 Aristia, Constantin 20, 67-8, 180, 299, 391-2
 Aupick, Jacques, dipl. 229, 252, 423, 428
 Bagration, Piotr Ivanovici, gral 53
 Balş, Alecu 177, 319
 Balş, Teodor, caimacam 261, 261n
 Balş, Theodor, hatman 173
 Bălăceanu, Constantin 65, 293, 370, 388
 Bălăceanu, Emanoil N. 221-2
 Bălăceanu, Ion (Iancu) 218, 413
 Bălăceanu, Nicolae 221
 Bălcescu, Constantin 391, 417, 420, 426n, 428
 Bălcescu, Nicolae 74, 111, 132, 139, 229, 385, 394, 397, 401-8, 412-23, 425-7
 Bălcescu-Petrescu, Zoe 402
 Băleanu, Manolache Gr. 179, 181, 220, 222, 376, 391, 394
 Berindei, Dimitrie I. 405
 Bibescu, Gheorghe vv. 20, 38, 134, 175, 381, 393n, 396-7, 409-12, 414-5, 417, 419, 421, 423-4, 424n
 Bolintineanu, Dimitrie 412, 426
 Bolliac, Cezar 394, 404-6, 412, 417, 420, 428
 Bótsaris, Kítsos 182-3
 Bótsaris, Márkos 124, 124n, 182-3, 372
 Brătianu, Dimitrie C. 135, 413, 417, 419, 427
 Brătianu, Ion C. 413, 417, 419, 428
 Brătianu, Toma 102-3
 Brâncoveanu, Grigore 70, 102, 102n, 216, 316, 370

- Brâncoveanu-Mavrocordat, Zoe 415n
 Budișteanu, Nicolae I. 388
 Byron, George Gordon 107, 135, 386
- Calimah, Alexandru S. 233, 233n, 238
 Calimah, Scarlat vv. 84, 88, 91, 233n
 Camenski v. Kamenski
 Canari v. Kanáris
 Canning, George 108, 155
 Canning, Stratford de Redcliffe, dipl. 108-9, 108n, 228-35, 260-1, 263, 290
 Canta (Cantacuzino), Nicolae 175
 Cantacuzino, Constantin 204
 Cantacuzino, Grigore 220, 376-8, 391, 393, 412
 Cantacuzino-Deleanu, Gheorghe, 55, 55n, 89, 91-93, 97, 287
 Caragea, Constantin N. 65, 68
 Caragea, Ioan C. 68-9, 75
 Caragea, Ioan Gheorghe vv. 46-7, 46n, 55, 57, 67n, 84, 89-90, 181, 196-7, 294
 Caragea, Ralu 67-8
 Carcalechi, Zaharia 396
 Carol I de Hohenzollern, rege 39, 72, 157n
 Carol X de Bourbon, rege 106, 218, 289
 Catargiu, Barbu 68-9, 68n, 134, 204, 218, 412
 Catargiu, Ștefan 175, 261
 Câmpineanu, Catinca 22, 381, 384
 Câmpineanu, Constantin 47, 55, 215, 296, 367, 367n, 370, 372, 374, 391
 Câmpineanu, Dimitrie 215
 Câmpineanu, Ion 68, 111, 133-5, 138-9, 175, 215, 220, 222, 366-85, 367n, 391, 394, 428
 Câmpineanu, Ruxandra 200, 215, 366-7
 Câmpineanu, Scarlat 200, 300, 308-9, 366-7, 370
- Câmpineanu-Ghika, Maria 200
 Chesarie, episcop 377
 Chiaro, Anton Maria Del 125
 Cogălniceanu v. Kogălniceanu
 Coletti v. Koléttis
 Colocotroni v. Kolokotrónis
 Colquhoun, Robert Gilmour, consul 423
 Comita v. Komitás
 Corai v. Korais
 Cornescu, Constantin 314-6, 421
 Coronini-Cronberg, Johann Baptist von, gral 233
 Crețulescu, Constantin A. 391, 417
 Crețulescu, Scarlat A. 391
 Cuțui, Gheorghe 102-3
 Cuza, Alexandru Ioan I, domn 32n, 72, 74, 113, 174, 225n, 228, 264, 318, 398, 416
 Cuza, Ioan 416
 Czartoryski, Adam Jerzy 133-5, 133n, 380
- Dașkov, Iakov Andreevici, consul 139, 175, 393, 393n, 409, 409n
 Deivos, Ioan 403, 403n, 412
 Diamant (Mehtupciu), Teodor 213-4, 216-222
 Dionisie II Lupu, mitropolit 94, 369, 369n
 Docan, Ioan 135
 Docan, Nicolae 174
 Doukas, Neóphytos 70, 70n, 122, 180
 Drouyn de Lhouys, Édouard, dipl. 136
 Dudescu, Catinca 85
 Dudescu, Nicolae 300, 304, 309-10, 370
 Dudescu-Văcărescu, Elena 184, 293
 Duhamel, Alexandre, gral 381, 425
 Dumitrache Ochialbi 375-6, 375n
- Eliad (Eliade) v. Heliade Rădulescu
 Engelhardt, Fedor-Hristofor Antonovici, gral 52
 Epureanu, Manolache Costache 416

- Farmache v. Pharmákis
 Ferechidi v. Pherekyde
 Filimon, Nicolae 77–80
 Filipescu (Vulpe), Alexandru 139, 293
 Filipescu (Vulpache), Iancu A. 119
 Filipescu, Constantin 65
 Filipescu, Constantin Gr. 412
 Filipescu, Constantin N. 406, 412
 Filipescu, Dumitru (Mitiță) 74, 111, 139, 402
 Filipescu, Grigore 346
 Filipescu, Mihail 47
 Filipescu, Pană 300, 303
 Filipescu, Scarlat N. 387
 Florescu, Manole 35
 Florescu, Procopie 177, 404
 Fotiadi v. Fotiádes
 Fourier, Charles 214, 219–21
 Francisc I de Habsburg, imp. 104, 104n, 288–90

 Gălășescu-Jianu, Sultana 197, 197n
 Geismar, Friedrich Caspar von, gral 56
 Gentz, Friedrich von 58, 58n
 Ghika, Alexandru II Dimitrie vv. 38, 125, 139, 260–1, 299, 369, 369n, 377, 379, 381–3, 393n, 408–10, 415n
 Ghika, Alexandru S. („Barbă Roșie“) 314, 412
 Ghika, Constantin D. 298, 300, 415
 Ghika, Dimitrie Al. („Banul Bătrâ-
 nul“) 298, 300, 304, 308, 370
 Ghika, Dimitrie Gr. („Beizade Mi-
 tică“) 428
 Ghika, Dimitrie S. (Tache) 45, 47–
 9, 138, 178, 191–3, 198, 200, 202–
 4, 214, 293, 390–1, 393, 395
 Ghika, Grigore III Alexandru vv. 27,
 29, 101, 297–8, 413
 Ghika, Grigore IV Dimitrie vv. 27–
 8, 31–2, 32n, 38, 45–9, 55, 65, 68,
 74, 84, 101–4, 185, 216, 287, 291,
 293, 295, 300, 314, 368–70, 408
 Ghika, Iancu S. 293
 Ghika, Mihail D. 138–9, 299
 Ghika, Nicolae Gheorghe S. 181,
 293, 299
 Ghika, Scarlat D. 200, 298–300,
 370
 Ghika, Scarlat Gr. 412
 Ghika, Smaranda 68, 299
 Ghika Moret de Blaremborg, Profira
 (Pulcheria) 401
 Ghyka, Grigore V Alexandru vv. 20,
 177, 177n, 260
 Ghyka-Deleni, Gheorghe 176
 Girardin, Saint-Marc 126–8
 Goedel-Lannoy, Oskar von, consul
 261
 Golescu, Alexandru C. („Albu“) 218,
 222, 384, 417, 420, 428
 Golescu, Alexandru Negru G. 231,
 412, 417–9, 428
 Golescu, Constantin (Dinicu) 179,
 218
 Golescu, Nicolae C. 179, 231, 372,
 384, 391, 417, 420, 427
 Golescu, Radu C. 218, 384, 417, 419,
 427
 Golescu, Ștefan C. 179, 384, 391,
 417, 419, 422–3, 428
 Gorceakov, Aleksandr Mihailovici
 89
 Gorceakov, Mihail Dmitrievici, gral
 228
 Grădișteanu, Grigore 421
 Grădișteanu, Grigore S. 387, 421
 Grigorie IV, mitropolit 292, 317,
 368–70, 369n
 Grigorie V, patriarh 95, 95n

 Hagi Moscu, Ștefan 415, 415n
 Halcinski, Feodor Lavrentevici, con-
 sul 397
 Hangerli, Telémachos, dragoman
 225, 227
 Hangerliu, Constantin vv. 29, 52,
 297
 Heliade Rădulescu, Ion 74, 74n, 77,
 112–3, 112n, 185, 295–6, 296n,
 391–2, 398, 412, 420, 422–3, 428

- Ibrahim paşa (de Egipt) 107, 137n
 Ilarion, episcop 377
 Ionescu de la Brad, Ion 224, 224n
 Iordache Olimpiotul 88, 90-1, 93-100, 96n, 97n
 Ipsilanti, Alexandru vv. 86, 88
 Ipsilanti, Alexandru C. 46, 46n, 55, 57, 67n, 86n, 88-99, 287, 372
 Ipsilanti, Constantin vv. 46n, 52, 52n, 88, 90
 Ipsilanti, Nicolae C. 88, 99
 Isaiev, Ivan Ivanovici, gral 53-4
 Iusuf paşa (de Brăila) 96-7, 101
- Jeltuhin, Piotr Fiodorovici, gral 38, 131, 292, 316-7, 369
 Jianu, Constantin 196
 Jianu, Iancu 192-8
- Kamenski, Nikolai Mihailovici, gral 51, 51n, 53
 Kanáris, Konstantínos 16, 16n, 182
 Kapodístrias, Ioánnis 87, 87n, 89, 103n, 239n
 Karageorge (George Petrovici) 52, 52n, 68
 Kiselev, Pavel Dmitrievici, gral 38, 285, 292, 295-6, 318, 373-4, 408-9
 Kogálniceanu, Mihail 20, 174, 177-8, 262, 403-4, 413
 Koléttis, Ioánnis 123-5, 123n, 182, 372
 Kolokotrónis, Ioánnis, eterist în Țara Românească 98
 Kolokotrónis, Thódoros, arhistrateg 182, 182n
 Komítas, Stéphanos 70, 70n, 85, 179, 367
 Koraís, Adamántios 70, 70n, 85
 Kotzebue, Karl von, consul 177
 Kuşnikov, Serghei Sergheevici, gral 52
- Lamartine, Alphonse de 185, 387, 391, 398, 414-5, 420, 422-3, 428-9
- Lassalle, Ferdinand 347, 362-3
 Laurençon, Fr.-G. 185, 367-8
 Laurian, August Treboniu 404-6
 Lazăr, Gheorghe 74, 74n, 184-5, 218
 Levéntis, Giórgos 87-8
 Linche, Philippe de (Filip Lenş) 32-3, 295
 Lüders, Alexander Nikolaevici von, gral 95, 425
 Ludovic XVIII de Bourbon, rege 289
 Ludovic-Filip I de Orléans, rege 137, 218n, 219, 264, 414-5, 417
- Macedonski, Dimitrie 90, 96
 Magheru, Gheorghe 55, 57, 102, 230-2, 397, 421, 425
 Mahmud II, sultan 30n, 32, 58, 135, 260, 286, 291
 Manu, Iancu 139, 420-1, 424
 Manu, Savel 279n, 281n
 Manuc bei (Emanuel Mârzaian) 37, 309
 Marx, Karl 347, 356, 363-4
 Mavrocordat („Ursu“), Alexandru 135, 416
 Mavrocordat, Alexandru D. 409
 Mavrocordat, Nicolae vv. 53
 Mavrogheni, Nicolae vv. 173n, 281n, 297, 303-7, 305n, 367-8
 Mavrogheni, Petre P. 173, 173n, 262
 Mavros, Dimitrie N. 401
 Mavros, Nicolae 85, 401, 404-5, 404n, 408, 423
 Mehmed Ali Emin paşa 20, 223, 224n, 225, 227-8
 Mehmed Fuad paşa 225, 225n, 227, 425
 Mehmet Ali paşa (de Egipt) v. Mohammed Ali paşa (de Egipt)
 Menşikov, Aleksandr Sergheevici, gral 225, 225n, 226-8
 Metternich, Klemenzen von 58, 58n, 214, 286-9, 381, 417
 Michelet, Jules 40, 414

- Michelson, Johann, gral 52-3, 248, 248n
- Miclescu, Alexandru 135, 416
- Mill, John Stuart 152-5, 358
- Millo, Matei 80, 131, 156-7
- Miloradovici, Mihail Andreevici, gral 53, 248, 248n
- Minciaki, Matvei Lvovici, consul 104-5, 107-8, 285, 289, 292, 295
- Mohammed Ali pașa (de Egipt) 22, 106, 137, 137n
- Moruzi (Pechea), Alexandru D. 178, 416
- Moruzi, Alexandru vv. 52, 52n, 58, 286n, 293, 298
- Moruzi, Anastasia 299
- Moruzi, Dimitrie C. 286, 286n
- Moruzi, Ralu 68
- Mumuleanu, Barbu Paris 71, 74, 389
- Mustafa Bairaktar pașa 29-32, 30n
- Mustafa IV, sultan 30n
- Mustafa Naili Giritli pașa 231-2
- Mustafa Reșid pașa 223, 223n, 224-35, 225n, 261-3
- Napoleon I Bonaparte, imp. 52, 58, 85, 286, 300, 309, 371
- Napoleon III Bonaparte, imp. 229, 229n, 259, 263, 374
- Nectarie, mitropolit 218
- Negri, Costache 21, 178, 228, 258, 261
- Negri, Elena 178
- Negruzzi, Costache 20, 177, 404, 413
- Neofit II, mitropolit 201, 415n
- Nesselrode, Karl Robert 103-4, 103n, 225
- Nicolae I, țar 22, 57, 107, 109, 174, 214, 225n, 228, 260, 290-1, 296, 317-8, 373, 381, 408
- Niculescu, Nicolae 134, 218, 412
- Niculescu, Stavros 134, 218
- Nion, Antoine Doré de, consul 420
- Odobescu, Alexandru 405, 426n
- Omer pașa (Mihailo Latas) 95, 230-4, 425
- Osman, Hagi pașa (de Anatolia) 51
- Oteteleşanu, Ioan 138, 395
- Othon I de Bavaria, rege 33, 33n, 123, 125, 232-3
- Ottenfeld, von, dipl. 104, 107
- Pahlen, Feodor Petrovici, gral 38, 110, 291-2, 369
- Pann, Anton 71-2, 74-5, 77
- Pasvantoglu, Osman pașa 29, 52, 52n, 68, 297
- Pârșcoveanu, Ștefan 85, 298
- Penedeca, Constantin 92
- Pharmákis, Ioánnis 93, 96-7, 97n, 99-100
- Pherekyde, Ștefan 413
- Photiádes, Lámbros 70, 70n, 179, 185, 367
- Pini, Aleksandr, consul 90, 101-4
- Pleșoianu, Nicolae 418
- Poenaru, Petrache 75, 185
- Poenăreanu, Grigorie 391
- Poteca, Eufrosin 74, 74n, 185, 218, 391
- Poujade, Eugène, dipl. 136
- Prodan, Hagi 90, 96, 98
- Prokesch-Osten, Anton von, dipl. 137, 137n, 261, 263
- Prozorovski, Aleksandr Aleksandrovici, gral 53
- Ralet, Dimitrie 21, 262
- Rallet, Dimitrie (Tache) 192
- Rallet, Isac 29, 78
- Redcliffe v. Canning, Stratford de Redcliffe
- Ribeaupierre, Alexandre de, dipl. 108-9, 214, 289
- Rígas Velestinlis-Pheraíos, Konstantínos 86-7, 86n, 93, 93n
- Ritov, consul 177
- Romalo, Grigore 406-7, 413, 416
- Rosetache, Rusetache v. Rosetti, Constantin A.
- Rosetti, Constantin A. 388n, 388-9, 391, 413-5, 417-22, 424, 427
- Rosetti, Dumitru R. 416
- Rosetti, Lascăr R. 261

- Rosetti, Răducanu R. 416
 Rosetti-Roznovanu, Nicolae 92, 121-2
 Roth, Loghin Osipovici, gral 38, 49, 56, 291
 Rückman, Piotr Ivanovici, consul 131-2, 296, 378
 Ruset (Rosetti), Iancu 220, 376-8, 384, 391
 Russo, Alecu 404, 406, 416-7
 Samurcaș, Constantin 89-90
 Sava, bimbașa 90-91, 93, 99-100
 Sébastiani, Horace François Bastien, dipl. 52, 52n, 85, 371
 Selim III, sultan 30, 30n, 32, 52
 Serghiescu, Marin 72, 131, 139, 394, 412
 Skouphás, Nikoláos 86, 86n
 Slătineanu, Iancu 204-5, 412
 Solomon, Ioan 55, 55n, 57, 90, 98
 Stoian, Hagi 90
 Strangford, Percy Smythe, dipl. 103-8, 288
 Strathnairn, Hugh Rose, baron, gral 228
 Stroganov, Grigori Aleksandrovici, dipl. 85, 85n, 89, 93, 95, 287
 Strousberg, Henry Bethel 41, 275-81
 Sturdza, Alexandru 175
 Sturdza, Catinca 178
 Sturdza, Dimitrie A. 405
 Sturdza, Elena 178
 Sturdza, Grigore M. 130-1, 130n
 Sturdza, Ioan Alexandru vv. 28, 47, 84, 101-2, 104, 215, 287, 291
 Sturdza, Mihail vv. 20, 33, 131n, 139, 174-5, 383, 414, 415n, 416
 Sturdza, Zoe 178
 Suțu (Chebapi), Dimitrie 93, 99
 Suțu, Alexandru M. 85
 Suțu, Alexandru vv. 85, 87-8, 90, 90n, 176, 181, 181n, 404n
 Suțu, Constantin A. 85, 99
 Suțu, Constantin Gr. 412
 Suțu, Constantin M. 409
 Suțu, Grigore M. 85
 Suțu, M.A. 99
 Suțu, Mihail C. 405
 Suțu, Mihail I Draco vv. 298, 298n
 Suțu, Mihail II Gr. vv. 85, 87-92, 97, 97n, 298n
 Suțu, Nicolae A. 176, 176n
 Suțu-Băleanu, Catinca A. 181
 Suțu-Mavros, Sevastia 85, 99
 Suvorov, Arkadi Aleksandrovici, gral 51, 51n
 Șamil, șeic 136
 Șekib efendi 381
 Știrbei, Barbu C. 300
 Știrbei, Barbu Dimitrie vv. 134, 226, 260, 418, 418n
 Talleyrand-Périgord, Charles Maurice, dipl. 261
 Tell, Christian 407, 417-9, 421-2, 425
 Teodros II, imp. 205-8, 208n
 Thiers, Adolphe 135, 137, 155, 380, 415
 Thouvenel, Édouard-Antoine de, dipl. 262-3, 262n, 318, 374
 Trandafirov 409-12
 Tsakálof, Athanásios 86n
 Tudor Vladimirescu 46, 51, 53-5, 84, 89-91, 89n, 93-8, 102, 369n, 370, 372
 Tunsu, Ioniță 38, 133, 191-2
 Urquhart, David 135-8
 Vaillant, Jean-Alexandre 139, 139n, 185, 388-9, 398, 402
 Valette, Charles de la, dipl. 229, 229n
 Vardaláchos, Konstantínos 70, 70n, 85, 179, 185, 367
 Văcărescu, Alecu 184, 293, 309, 370
 Văcărescu, Barbu 47, 293, 300
 Văcărescu, Iancu 68, 77, 121, 125, 184-5, 293-6, 390-1, 412-3

- Văcărescu, Ienăchiță 293, 370
 Văcărescu-Bibescu, Maria 396-7,
 415, 415n
 Vârnab, Scarlat 413-4
 Victoria I, regină 207, 208n, 263
 Villara, Alexandru 29, 47, 102, 107,
 139, 216, 288-9, 296, 418, 421-
 2, 424, 424n
 Villara, Constantin A. 418
 Vogoride, Nicolae S. 262
 Vogoride, Ștefan 238, 238n, 262
 Voinescu II, Ion 132, 221, 372, 384,
 391, 393, 403, 412-3, 417
 Weffyk v. Ahmed Vefik pașa
 Wilkinson, William, consul 125
 Wittgenstein, Ludwig Adolph Peter
 von, mareșal 110, 110n, 316, 379
 Xánthos, Emmanouíl 86, 86n
 Zaltuchin v. Jeltuhin

LEGENDA ILUSTRĂȚILOR

Ilustrațiile au fost executate în peniță și au ca sursă de inspirație documentele iconografice (litografii, picturi, tipărituri etc.), costumele, armele și monumentele de arhitectură din epocă: **p. 2** Harta Ioniei și a Arhipelagului Dodecanez. **11** Vasile Alecsandri. Casa Alecsandri din Bacău. **25** Blazonul lui Ion Ghica. **27** Ion Ghica. Capela conacului Ghica de la Ghergani. **44** Grigore Dim. Ghika vv. Boieri și dorobanți din epocă. **50** Panduri olteni din epocă. **58** Ioan Gh. Caragea vv. Interior din epocă cu mobilier oriental și apusean. **70** Lámbros Photiádes. Școală parohială cu dascăl român. **81** Alexandru Ipsilanti. Scenă de bătălie între otomani și greci la 1821. **111** Clopotnița Mănăstirii Plumbuita. **119** Ioánnis Koléttis. Ali pașa din Ianina la vânătoare pe lacul Butrint, cu garda de arnăuți. **129** David Urquhart. Catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol în epocă. **140** Palatul Tuileries înainte de a fi ars. **169** Mihail Sturdza vv. Palatul Ocârmuirii din Iași pe la 1840. **178** Căruța poștei pe la 1840. **179** Theódoros Kolokotrónis. Ruine antice în Peloponez. **188** Iancu Văcărescu. **189** Arnăuți și haiduci în costume din epocă. **198** Cula Greceanu din Măldărești, Vâlcea. **199** Teodros II. Scenă de bătălie din campania britanică în Etiopia, 1868. **223** Abdul-Medjid I. Mic port grecesc în epocă. **248** Napoleon III. Palicari greci și soldați francezi într-un port grecesc, în timpul Războiului Crimeii. **265** Bethel Henry Strousberg. Palatul Strousberg din Berlin pe la 1870. **284** Pavel Dmitrievici Kiselev. General și ofițeri ruși din epocă. **297** Nicolae Mavrogheni vv. Cupeu de lux pe la 1800. **311** Nicolae I. Soldați ruși din epocă. **318** Faleză Angliei la Canalul Măneci. **365** Ion Cămpineanu. Taraful lui Dumitrache Ochialbi. **385** Alexandru Dim. Ghika vv. **386** Grigore Alexandrescu spre sfârșitul vieții. Mănăstirea Cozia. **400** Nicolae Bălcescu. Conacul din Bălcești, Vâlcea. **430** Ofițer otoman și călărași români pe la 1848.

GLOSAR

Glosarul cuprinde cuvinte ieșite din uz sau marginale în lexicul actual, sensuri ieșite din uz ale unor cuvinte uzuale (ex. MANGÁL, arzător pentru cărbuni, sau BRAȘOVEÁN, negustor care face comerț cu Brașovul), precum și împrumuturi ocazionale din alte limbi, limitate la epocă. În definiții s-au reținut în general doar sensurile pe care le au termenii respectivi în textul lui Ion Ghica. Atunci când există și alte forme ale cuvântului uzuale în epocă, acestea sunt enumerate după intrarea principală, chiar dacă nu apar ca atare în text; la fel s-a procedat și cu variantele lexicale care apar în text. Acolo unde s-a considerat necesar, s-au dat minime indicații etimologice. Pentru alcătuirea glosarului s-au folosit cu precădere următoarele surse: Lazăr Șăineanu, *Dicționarul universal al limbei române*, ed. a VIII-a, Scrisul românesc, f.l., 1929; August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Institutu de Arte Grafice „Presa Bună“, Iași, 1939, *Dicționarul limbii române*, XIX tom., Editura Academiei Române, București, 2010. Opera lui Ion Ghica, una dintre cele mai bogate lexical din literatura română, este izvor pentru toate aceste dicționare.

ÁGĂ, AGÁ pl. *agále* comandant militar otoman; comandantul trupelor însărcinate cu menținerea ordinii, boier de prima clasă.

ÁGIU (it. *aggio*) câștig provenit din schimbul valutar.

AGOÁÑĂ (ngr. *agonía*) luptă (cu referire la războiul de independență al grecilor).

ALLODIDÁCTICĂ metodă de învățământ prin care elevii se instruiesc unii pe ceilalți sub îndrumarea profesorului.

ANAFORÁ pl. *anaforále* raport scris al unui dregător către domn.

ANTERÍU, ANTIRÍU, ANTERÉU pl. *anterie, antirie, antirile* haină lungă boierească purtată peste cămașă și pe sub *giubeá*.

APĂRÁTOÁRE evantai.

ARMÁȘ boier însărcinat cu administrarea robilor domnești, în Țara Românească.

ARMEÁN, ARMÁN (tc. *harmán*) la jocul de arșice, suprafața circulară în care se joacă.

ARVÁT croat.

ÁRZ ordin al sultanului.

ARZMAHZÁR (tc. *arzi mahzar*) petiție colectivă către Poartă.

AVIZÓ, AVISÓ, AVÍS (fr. *aviso*) mic vas militar pentru curierat sau transport rapid.

BÁCI la jocul de arșice, cel care câștigă o rundă și are dreptul să arunce primul.

BANDIÉRĂ stindard.

BARATERÍE (fr. *baraterie*) fraudă produsă de căpitanul sau echipajul unui vas în dauna armatorului.

BÁȘ-, -BAȘÁ element de compunere provenit din tc., cu sensul de „cel mai mare“ (în grad), căpetenie (*băș-boier, băș-ciohodár; bacál-bașá*, starosteale băcanilor).

BAȘBUZÚC pl. *bașbuzúci*, în text și *bașibuzúci* soldat otoman voluntar din trupele neregulate, care nu primea soldă, ci doar parte din pradă.

BĂSNÁR mincinos, care povestește basne.

BECÉR boier care are în grijă beciul și bucătăria domnească.

BEGLÉR-BÉI, BEGLERBÉI, BEGLER-BÉG, BEILERBÉI guvernator general al unei provincii otomane (bei al beilor).

BEILÍC reședința înalților demnitari otomani la București (și Iași); cazarma trupelor otomane la București.

BÉRE (inf. lung al vb. *a bea*) băutură.

BEȘLIAGÁ, BEȘLÍ-AGÁ, BEȘLEÁGÁ comandantul *beșliilor*, soldați ai unui corp de cavalerie ușoară; în Principate, după 1821, cu funcție de menținere a ordinii.

BEȘLÍC monedă otomană de argint în valoare de cinci (tc. *beş*) parrale sau cinci lei.

BIBÍL garnitură de dantelă, la guler, manșete etc., cu colțurile.

BINÍȘ pl. *biníșuri* haină boierească de ceremonie, strânsă pe corp și mai largă în poale, lungă și cu mânecile despicate.

BOGASIÉR negustor de produse de manufactură, mai ales de bogasiu, stofă fină și lucioasă folosită la căp-țușeli.

BRANDEBÚR, BRANDENBÚRG v. **CEAPRÁZ.**

BRAȘOVEÁN negustor de produse fabricate la Brașov, mai ales fierărie, sticlărie, postavuri.

BRULÓT (fr. *brulot*) vas de război încărcat cu materii inflamabile, folosit la incendierea altor vase.

BUCEÁ buceșă (la osie).

CABANIȚĂ mantie domnească cu *ceaprazuri* de fir și îmblănită cu *samúr*, dăruită de sultan domnilor Principatelor la investitură (ultimii domni care au primit cabanița au fost Grigore Dim. Ghika și Ioniță Sandu Sturdza, la 1822).

CACÓM *mustela erminea*, hermină.

CAFEGÍ, CAFEGÍÚ slujitor însărcinat cu prepararea și servirea cafelei.

CAICCFÚ conducătorul unui caic (barcă).

CAIMACÁM locțiitor domnesc.

CALEMCHERÍÚ postav scump pictat cu pensula sau condeiul (tc. *kalém* din ngr. *kalámi*, trestie, condei).

CALEMGÍÚ funcționar de cancelarie, copist.

CANANARCHISÍ, CANONARHISÍ a cânta ca un canonarh, protopsalt, care cântă mai ales canoanele.

CANTÓR, CANTÓRÁ pl. *cantoáre* (rus. *kontora*) contoar, birou, agenție.

CAPÁN magazie de provizii pentru armata otomană.

CAPANLÍÚ negustor turc care venea în Principate să cumpere pe prețuri

impuse provizii pentru garnizoanele dunărene sau pentru armată. **CÁPĀT** masa unui credit („capete și dobânzi“).

CAPUCHEHÁIA, CAPÚ-CHEHAIÁ reprezentantul domnilor români la Sublima Poartă.

CAPUGÍU, CAPIGÍU portar al Seraiului; și cu sensul de *capugi-pașa*, căpetenia capugiilor, însărcinată cu transmiterea și îndeplinirea unor ordine.

CAÚC acoperămint de cap asemănător cu un potcap, mai lat la fund.

CAVÁF cizmar, negustor de încălțăminte.

CAVÁS, CAVÁȘ jandarm.

CĂMINÁR dregător mărunț însărcinat cu perceperea căminei, impozitul pe băuturi.

CĂRCSERDÁR, CARSERDÁR căpitanul unei puteri.

CĂRJALÍU, CĂRJALÍU membru al cetelor de tâlhari turci care acționau în Balcani în sec. XVIII–XIX; au fost cooptați în trupele lui Osman Pasvantoglu, în vremea căruia treceau Dunărea și prădau Oltenia și Muntenia.

CEAȘÍRI pantaloni largi, de obicei de culoare roșie; sub genunchi se continuau cu jambiere (tuzlúci) de aba, pentru călărie.

CEALMÁ acoperitoare de cap dintr-o bucată de pânză înfășurată, asemănătoare unui turban mai mic și mai simplu.

CEAPRÁZ ciucure sau aplicație (găitan) împletită din mătase, bumbac sau fir cu care se ornau veșmintele.

CEAÚȘ curier; aprod; ușier; funcționar militar inferior; subofițer.

CEPCHÉN haină bărbătească sau femeiască scurtă până în talie, cu mânecile despicate, de obicei bogat ornamentată cu *ceaprázuri*.

CERVÍȘ seu de vită.

CHEHAIÁ pl. *chehaiéle* intențentul unui vizir sau al unui pașă.

CHEHAIÁ-BÉG intențentul marelui vizir, guvernator al Țării Românești la 1821–1822.

CHIOCÉC dans turcesc în cerc.

CHIOSTÉC șnur sau lântuș cu care se prindea o manta atunci când era purtată pe umeri neîncheiată.

CHIRIGÍU cărăuș.

CHÍTRÁ (ngr. *kítron, kíttra*) *citrus medica*, fruct citric asemănător unei lămâi foarte mari, cu coaja foarte groasă, din care se face dulceață.

CICMIGEÁ casetă de bani.

CIFLÍC moșioară, conac de moșie.

CINÓVNIC funcționar mărunț.

CIOCÁNÁȘ muncitor la ocnă, care sparge sarea cu ciocanul.

CIOHODÁR slujitor domnesc.

CIORBAGÍU comandantul unui regiment de ieniceri („cel care distribuie hrana“); prin extensie, ofițer otoman.

CIRÁC protejat, om de casă.

CÍSLÁ procent individual din impozitul colectiv stabilit pentru o comunitate.

CITARÍE, CITAREÁ stofă fină, vărgată.

CLÁUSTER, CLÁUSTRU (germ. *Kloster*) mănăstire catolică.

CLUCÉR dregător însărcinat cu aprovizionarea curții domnești.

CÓCHII-VÉCHI (sb. *ko će veče*, bg. *ko šte vešte*, cine dă mai mult?; fonetism alterat de o etimologie populară) licitație („le-a luat Băltărețu de la mezat, la cóchii-véchi“).

COMPLECȚIÚNE, COMPLEXIÚNE (fr. *complexion*) aspect fizic.

CONFINÁT (fr. *confiné*) închis, izolat.

CÓNTOȘ, CÓNTĂȘ, CÓNTUȘ pl. *cón-toșe* manta boierească îmblănită.

CORÓI (magh. *karoly*) uliu, șoim dresat pentru vânatoare, de unde adj. *coroiat*.

COVÉRGĂ coviltir, acoperământ de rogojină.

CÚCĂ căciulă de blană neagră, cu fund de catifea aurie și cu pene de struț, dăruită de sultan domnilor Principatelor la învestitură (până în 1822).

CUPÁR dregător care îndeplinea funcția de paharnic personal al domnului.

CURAMÁ cotizație, colectă.

CÚRSĂ pastilă aromatică importată din Orient.

CUTNIE atlas cu urzeală de bumbac, de fabricație turcească.

DÁJNIC contribuabil care plătește *dájdie*.

DEPÍNGE (lat. *depingere*) a descrie, a zugrăvi.

DEREBÉG, DEREBÉI căpetenie locală care s-a răzvrătit împotriva sultanului; în text cu forma de pl. *derebéghi*.

DEVLET Imperiul Otoman (tc. ot. *Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmaniyye*).

DIVICTÁR dregător de rang mic care purta uneltele de scris ale domnului.

DJÚRSTVÁ, DEJÚRSTFÁ administrația centrală a armatei (în perioada 1839–1859).

DRAGOMÁN translator, interpret în serviciul administrativ, diplomatic sau militar; funcția de mare dragoman al Porții era adesea o anticameră pentru tronul Principatelor în epoca fanariotă.

EDECLÍU slujitor domnesc.

EFÉNDI (tc. *efēndi* din gr. *authéntis*, stăpân) titlu de politețe turcesc, domn.

ELCÍU consul al unei puteri europene la Poartă.

EPINGEÁ, IPINGEÁ manta de postav gros ornată cu găitane.

ERÉDE pl. *erézi* jur. moștenitor.

EVGHENIE (ngr. *eugeneia*) noblețe.

EVGHENÍS, EVGHENÍST nobil.

FALÁNGĂ (ngr. *fálaggas*) pedeapsă constând în bătaia la tălpi (înainte de 1828); piesa de lemn în care se imobilizau picioarele celui pedepsit.

FARMAZÓN (etim. multiplă, ngr., rus., fr., și contaminări populare) vraci, probabil medic militar („farmazónul nostru, bietul căpitan Ciupagea“); francmason („profesorul Santo farmazónul“).

FÁNOÁSĂ, FÁNOÁSĂ mașină agricolă care întoarce fânul.

FÁRTÁL, FARTÁL (magh. *fertály* din germ. *viertel*, sfert) blazon, prin extensie de la câmpul unui blazon împărțit în sferturi.

FÉRBER joc de cărți.

FEREGEÁ haină bărbătească sau femeiască din stofă fină sau mătase, purtată peste cămașă.

FERMENEÁ haină boierească scurtă, cu mâneci, brodată cu fir sau mătase, uneori îmblănită.

FÍFER (germ. *pfeifer*) cântăreț din fluier sau flaut (într-o fanfară).

FILONICHIE ceartă.

FIMFUNSFÁNTIHI (germ. *fünfund-zwanzig*) monedă austriacă de argint în valoare de 25 de craițari.

FUSTÁȘ soldat din garda domnească înarmat cu lance (*fuste*, din lat. *fustis*).

GABROVEÁN negustor care importa fierărie produsă la Gabrovo (în actuala Bulgaria), în special cuțite.

GEVREÁ basma de mătase brodată.

GHERMEȘÍT, GHERMESÍT, GHERMESÚT atlas cu ape.

GHICELÍC, GHIGILÍC scufie de noapte.

GHIORDÚM, GHIURDÚM joc de cărți.

GIOLÁR la jocul de arșice, jucător bun; de la *giól*, totalitatea (tc. *çól*) arșicelor puse în joc; printr-o deplasare semantică, pl. *gioále* ajunge să însemne în argoul contemporan oase („a da la gioale“).

GIRÍT, GERÍT, GERÉT (tc. *çirit*) sulțișă scurtă; sport tradițional turcesc în care se aruncă sulțișă din galop.

GIUBEÁ haină largă, de obicei îmblănită, purtată pe deasupra.

GLÉBÁ iobăgie.

GÓSTINÁ, GÓȘTINÁ bir pe oi și porci.

GUGIUMÁN căciulă de *samúr* cu fundul alb pentru domn și beizadele și cu fundul roșu pentru marii boieri; prin extensie, *ișlíc*.

HALEÁ boier în slujbă.

HARȘÁ, ARȘÁ stofă scumpă care se pune sub șa; valtrap, cioltár.

HÁRȘIE piele de miel din care se fac căciulile.

HÁTMAN în Țara Românească, boierul comandant al *zapçtílor* și aprozilor; în Moldova, boierul comandant al armatei.

HUZMÉT venitul principal al țării (ocne, dijmărit, *vinărci* etc.), la dispoziția domniei.

IASACCÍFU jandarm turc.

ÍCHI la jocul de arșice, arșic mai mare, umplut cu plumb, cu care se lovesc celelalte arșice.

IEROLOCHÍT (ngr. *Ierós Lóchos*, Legiunea Sacră) membru al Batalionului Sacru al Eteriei, numiți și *mavrofóri*, datorită uniformei negre (ngr. *maúros*).

IMINÉU pantof ușor și jos de marochin, de tip oriental („de la Yemen“).

INÍC (fr. *inique*) injust, arbitrar.

ISNÁF breaslă; breslaș.

ISPRÁVNIC boier însărcinat cu administrarea unui județ.

IȘLÍC pl. *ișlíce* termen generic pentru diversele acoperăminte de cap purtate de boieri, boiernași și slujbași, potrivit rangului și slujbei.

IȘLICÁR artizan care face sau repară *ișlíce*.

IÚNKER, IÚNCHER tânăr, de obicei fiu de boier, care făcea un stagiul militar înainte de a deveni ofițer (1831–1859).

ÎNCURÁRE (lat. **in-currare*) alergare de cai, goană a cailor; incursiune.

LEBADEÁ, LIBADEÁ v. **ANTERÍFU**.

LÉNGHI, LÉNCHI (tc. *lenk*, șchiop, v. Timur Lenk) la jocul de arșice, lovitură foarte bună.

LIPCÁN v. **TÁTÁR-MIZÍL**

LOGHIÓTAT profesor grec; savant.

LOGOFÁT în Țara Românească, al doilea boier după marele ban; ministru; *mare logofát*, președintele divanului; *logofát de divan*, secretar.

LÚDE, LIÚDE pl. *lúzi, liúzi* (sl. *lúdu*, oameni, lume) unitate de contribuabili.

MADÉR vin de Madera.

MAHMUDEÁ monedă otomană de aur bătută de Mahmud II; prin extensie, galben turcesc.

MAIDÁN piață; *a scoate la maidán*, a expune, a scoate la iveală.

MALOTEÁ manta femeiească cu gulerul și mânecile îmblănite.

MANÁF (de la numele lui Manah Ibrahim, căpitan al lui Osman Pasvantoglu) *cârjalíu*; soldat turc, mai ales călare.

MANDÁT ordin.

MANGÁL vas de aramă sau alamă, cu picior și capac, așezat pe o tavă, care încălzește încăperea cu mangal.

MASALÁ tortă.

MÁTIMÁ lecție.

MAVROFÓR v. **IEROLOCHÍT**.

MAZDRÁC pl. *mazdráce* lance.

MAZÍL boier de clasa a treia, scos din slujbă și supus anumitor dări; urmașul unui boier *mazíl*.

MAZILÍ a destitui un domn; a scoate din slujbă un boier.

MEDELNICÉR dregător de rang mic care-i toarnă domnului apă să se spele pe mâini la masă; după 1830, doar rang onorific.

MEHMENDÁR slujbaș care însoțește un trimis străin.

MÉȘI, MÉȘTI încălțăminte de piele fină, galbenă (*meșină*) purtată de boieri peste ciorapi și sub pantof sau cizmă; în casă se intra doar în *méși*.

METERHANEÁ fanfară militară și ceremonială turcească.

MINAVÉT flașnetă, caterincă.

MINTEÁN haină scurtă de postav, de obicei ornată cu găitane.

MIRALÁI ofițer otoman cu grad de colonel (care comandă un regiment).

MUCÁRI foarfece cu care se taie mucul lumânării.

MUCHELÉF elegant, fercheș.

MUDÍR administrator al unei unități teritoriale otomane, primar.

MURAHÁȘ plenipotențiar otoman.

MÚRSÁ aluniță falsă.

MÚZZO, pl. *múzzi* mus, elev marinar.

NACEÁLNIC șef (de serviciu), comandant.

NAFÉ, NAFEÁ blana de pe pânțele vulpii, folosită la căptușeli.

NÁRT preț fix și impus la care se achiziționau de către otomani cerealele, șeptelul și materiile prime din Principate până la Tratatul de la Adrianopol (1829).

NEFÉR soldat otoman; poteraș pământean.

NEISÁN (tc. *neyzen*) naist.

NIZÁM soldat otoman în termen (la 1826 Mahmud II desființează corpul ienicerilor și încearcă să alcătuiască o armată de conscripție de tip occidental).

NOHUTÍU cafeniu deschis, de culoarea năutului (tc. *nohut*) neprăjit.

OBÁHT comandament (al trupelor ruse).

OCÁ, ÓCA pl. *ocále, óca* unitate de măsură a greutateii (1,271 kg) sau a volumului (1,520 l) – în Țara Românească.

ODIVÓI infanterist.

OTCÚP arendarea (antrepriza) unor bunuri sau venituri ale statului (ocne, vămi, impozite).

OTNOȘÉНИЕ raport oficial.

PACEÁ blană de pe picioarele animalului, folosită la căptușeli.

PAIÁ boier cu rang, dar fără slujbă.

PALICÁR viteaz creștin, mai ales grec; luptător grec în războiul pentru independență de la 1821–1830.

PAMBRÍU stofă de merinos.

PARAPONISÍ a se supăra.

PARASTISÍ a juca un rol într-o piesă de teatru.

PARÚCIC, PORÚCIC (rus.) locotenent

PAȘÚȘ (magh. *paszus*) pașaport.

PAZÁRNIC (rus. *pazarnik*, din *pazar*, din tc. *pazar*, bazar, piață) slujbaș care are în grijă piețele; polițai de piață.

PECETLUÍ a supune la o pedeapsă care îl pune pe condamnat în imposibilitatea de a se spăla (în epoca fanariotă și a domniilor pământene; *pecetluirea cămășii*).

PISÉR copist.

PODORÓJNĀ ordin scris de a pune la dispoziție cai de poștă.

POLCÓVNIC colonel, comandantul unui regiment (*pól*).

POSLŪŠNIC, POSLŪJNIC slujitor boieresc scutit de dări.

POTŪRI pantaloni de călărie largi pe coapsă și strâmți pe pulpă, ornați cu găitane.

PROFÍR (fr. *profil* prin contaminare cu rom. *fir*) tiv de blană.

PROVIÁNT provizii pentru armată, zaharea.

PRŪĀ (fr. *proue*) proră.

RADÓU (fr. *radeau*) plută.

RAIĀ (în text sub forma *ray*) cetate otomană pe teritoriul Principatelor, împreună cu domeniul înconjurător; raiălele erau puncte militare și comerciale strategice; teritoriul lor era supus administrației, jurisdicției și legislației otomane (de ex. musulmanii aveau voie să construiască moschei).

REGEĀ pl. *regeale* agent de influență, avocat.

REÍS-EFĒNDI marele cancelar al Porții, ministru de externe.

RODOZAHĀR dulceață de trandafir.

SACNASÍU, SAGNASÍU pl. *sacnasie*, *sagnasie* balcon închis de lemn, specific arhitecturii balcanice și otomane, care iese în afara zidurilor și unde femeile sau stăpânul casei își petrec timpul privind în stradă fără a fi văzuți.

SALEPCÍU, SALEPGÍU vânzător de *salép*, băutură răcoritoare preparată pe baza tuberculilor unor anumite orhidee.

SÁLTĀ (ngr. *sálsa*) sos (sărat).

SAMŪR *martes zibellina*, zibelină (specie de jder); în texte rom. și cu

sinonimul *soból* (a nu se confunda cu cârțița).

SANGULÍE țesătură fină (voal) de mătase.

SĀMEȘIE slujba *sămeșului*, care strângea *săma* (birul) dintr-un județ.

SCHĒLĀ port.

SCŪLE bijuterii, obiecte de metal prețios.

SDĒLCĀ contract.

SEIMEÁN soldat dintr-un regiment de mercenari balcanici înființat de Matei Basarab.

SEÍS, SEÍZ argat la cai, rândaș.

SELEÁF, SILEÁF, SILEÁH brâu lat arnăuțesc în care se purtau armele (iatagan, hangere, pistoale).

SELIMÍE stofă de mătase pentru *anterie*.

SERASKIÉR, SERASCHÉR ministrul de război al Porții.

SERDĀR boierul comandant al cavaleriei; ulterior, doar rang onorific.

SERHĀT cetate otomană de graniță; v. **RAIĀ**.

SEVĀI stofă de mătase albă și fir. **SFĀNȚ, SFĀNȚÍH, SFĀNȚIC** (germ. *zwanzig*, douăzeci) monedă austriacă în valoare de 20 de crahari, *sorcovăț*.

SFETÍ a (se) lămuri.

SIMORÍE (ngr. *symmoría*) bandă. **SINÉT** act, document.

SINGEÁP, SĀNGEÁP pl. *singépi* *sciurus cinereus*, veveriță cenușie.

SLUGÉR, SULGÉR dregător de rang mic însărcinat cu aprovizionarea curții și a armatei; mai târziu, rang onorific.

SOITĀR, SOITARÍU măscărici al curții sau al trupei.

SOROCOVĂȚ, SORCOVĂȚ v. **SFĀNȚ**.

SPAHÍU cavalerist otoman.

SPÁNGĀ, ȘPÁNGĀ sabie; baionetă (fără tăiș).

STACÓJ rac; homar.

STÓLNIC dregător de rang mic însărcinat cu masa domnească; bucătar domnesc sau boieresc.

SUVARÍU soldat otoman de cava-lerie.

ȘÁRT rânduială, rost.

ȘÁICĂ șlep.

ȘÁTRÁR dregător însărcinat cu intendența armatei, a corturilor (șatre); mai târziu, rang boieresc mic, onorific.

ȘÁUÁȘ cal dintr-un atelaj care este înșeuat; atelajele mari (poșta-lioane, calești, tunuri) erau mânate de unul sau doi surugii călare.

ȘIȘANEÁ, ȘUȘANEÁ pușcă cu cre-mene cu țeava lungă, în șase fețe (ghinturi), și cu bătaie mare.

ȘLEÁPĂ, ȘLÁPĂ tricorn.

TABÁC pl. *tabáci* tăbăcar.

TABLÁ-BAȘÁ cal de paradă dăruit de sultan domnului la investitură.

TACLÍT stofă vărgată pentru brâie sau turbane.

TALPÁȘ, TÁLPAȘ pedestraș dintr-un corp înființat de Șerban Cantacuzino.

TARABOLÚS, TARABULÚS (tc. Tarabulús, Tripoli în actualul Liban) stofă pentru brâie sau turbane.

TARAPANÁ (tc. *tarab hané*) mone-tărie.

TARÁR pl. *taráre* (fr. *tarare*) ma-șină care separă boabele de cereale de impurități.

TAXIDÁR slujbaș însărcinat cu strângerea dărilor.

TÁTÁR-MIZÍL (tc. *menzil*, poștă) cu-rier rapid prin serviciul poștelor sau curier oficial în sistem militar (*lip-cán*); în Balcani, serviciul de curierat otoman era organizat în trecut

cu călăreți tătari; în texte rom. și cu sinonimul *inadins tătar*.

TÁTÁN (germ. [*Österreichischer*] *untertan*, supus austriac, prin falsă analiză) evreu (depreciativ), evreii identificându-se astfel în epocă.

TECNOLOGÍE gram. morfologie.

TEȘCHEREÁ pașaport, permis.

TETREÁ dulceață.

TOMBATÉRÁ (ngr. *tón patéra*, ca pe vremea tatii) *ișlic*; fig. persoană retrogradă.

TOPÚZ sceptru, buzdugan (însemn al puterii domnești).

TOXÍN, TOCSÍN (fr. *tocsin*) clopot de alarmă.

TRICALIÓT locuitor din Tríkala, în Tesalia.

TUFECCÍU (tc. *tüfekçi*, pușcaș) lefe-giu din garda domnească.

TÚI stindard otoman alcătuit dintr-o lance cu semilună în vârf pe care erau prinse două cozi de cal în cazul domnilor români și al *beglerbéilor* sau trei în cazul marelui vizir.

TUMBELÉCHI, TUMBÉCHI pl. *tumbe-léchiuri, tumbéchiuri* tobă mică de aramă.

TURÁ (tc. ot. *tughra*) semnătura caligrafică a sultanului pe monede și firme.

UDAGÁCI, ODOGÁCI *croton elute-ria*, plantă aromatică

UZURÁR (fr. *usurair*) cu caracter de camătă.

VADEÁ termen de plată, scadență.

VÁDRÁ măsură de volum egală cu 10 *ocále*.

VALESÍ titulatura unui *valú*.

VALÍU guvernatorul unei provin-cii otomane (*vilaiét*)

VAPÉL volan (la o rochie), falbala.

VASÉL, VAŞÉL (ngs. *vasélo*, it. *vascello*) vas de război, bastiment.

VĂCĂRÍT impozit pe vite.

VĂTĂF DE PLĂI (der. regresiv de la pl. *vătăşi*; der. *vătăşél, vătăşie*) căpetenia plăieşilor care păzesc un plai (unitate administrativă).

VENGHÉRCĂ tunică scurtă bărbătească, îmblănită și ornată cu găitane.

VILAIÉT (fr. *vilayet*) provincie otomană, eialet.

VINARÍCI, VINĂRÍCI impozit pe vin, vinărit.

VÚTCĂ lichior slab alcoolic.

ZAPCÍU administrator al unei plăși (unitate teritorială); executor al impozitelor.

ZARÁF negustor care schimbă bani sau împrumută cu camătă, telal, bancher.

ZĂCÁŞ trândav.

ZEIBÉG soldat turc din Asia.

CUPRINSUL

<i>Notă biografică</i>	5
<i>Notă asupra ediției</i>	9
<i>„Iată-ne cu iarna în țară...”</i> (Vasile Alecsandri)	11
Introducere	27
I. Clucerul Alecu Gheorghescu	44
II. Polcovnicul Ioniță Ceganu	50
III. Din vremea lui Caragea	58
IV. Școala acum 50 de ani	70
VI. Din timpul Zaverii	81
VII. Liberalii de altădată	111
VIII. Generalul Coletti la 1835	119
IX. David Urquhard	129
x. Libertatea	140
xi. Egalitatea	156
XII. O călătorie de la București la Iași înainte de 1848	169
XIII. Dascăli greci și dascăli români	179
XIV. Tunsu și Jianu	189
XV. Teodoros	199
XVI. Teodor Diamant	209
XVIII. Căpitanu Laurent	223
XIX. Căpitanu Laurent (urmare)	248

450 CUPRINSUL

xx. Ovreeii	265
xxi. Legile	284
xxii. Băltărețu	297
xxiii. Bârzof	311
xxiv. Insula Prosta	319
xxv. Ioan Câmpineanu	365
xxvi. Amintiri despre Grigorie Alexandrescu	386
xxvii. Nicu Bălcescu	400
<i>Indice selectiv de nume</i>	431
<i>Legenda ilustrațiilor</i>	438
<i>Glosar</i>	439